PEDEMONTIVM

FLORENTISSIMVM

ITALIÆ LATVS

Ex Corn. Tac.

G. Lairesse invent. A. Blooteling Sculp.

A LA HAYE Chez RUTGERT CHRISTOFFEL ALBERTS. 1725.

NOVUM THEATRUM
PEDEMONTII
ET
SABAUDIÆ,
SIVE
ACCURATA
DESCRIPTIO
IPSORUM
URBIUM, PALATIORUM, TEMPLORUM &c.

TOMI. I. PARS I.

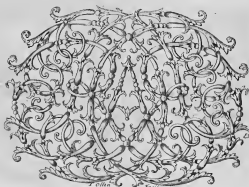
CONTINENS

EDEMONTII Descriptionem Geographicam, REGIÆ DOMUS SABAUDÆ Historiam & AUGUSTÆ TAURINORUM historicam Descriptionem.

xta delineationes Ichnographicas ibidem exhibitas summâ curâ & diligentiâ ipsis in locis accuratioris delineationis ergo exaratas.

Omnia in ordinem digesta.

HAGÆ-COMITUM,
mptibus & Curâ RUTGERI CHRISTOPHORI ALBERTS.
M. DCC. XXVI.

PRÆFATIO.

Itu, locorum oportunitate, .regionis amplitudines, arciumque numero adeo præſtans eſt Sabaudorum Principum regnum, adeoque cæteros inter Europæ Reges ipſi excellunt, præſertim ab *Emanuel-Philiberto* Duce, hoc eſt CLX. ab hinc annis, ut plurimi interſit non ſolum Eruditorum ſed etiam Politicorum virorum Provincias hiſtoriamque Regiæ illius domûs dignoſcere.

Quandiù è re ſuâ Francorum Reges judicarunt Hiſpanorum potentiæ ſeſe opponere, illos nunquam ferè in Hiſpaniâ, at in Belgio aut in Italiâ ſæpiùs oppugnavêre; talis agendi rationis cauſa facile patet; Valeſii Borboniique Principes, nullum in Hiſpanias, multum verò in Belgium, in Mediolanenſem ducatum atque in binas Sicilias jus prætendebant. In Italiam copias ſine Helvetiorum Sabaudorumve ope traducere minus valebant, horum verò intererat ne provinciæ ſuæ includerentur inter ſtatus vicini nimis potentis, itaque Mediolanum Hiſpanorum longè remotorum quam Francorum eſſe mallebant. Hinc multæ vixæ multaque Sabaudis principibus incommoda quibus quo ſe expedirent ſubtiliore politicâ uſi ſunt, alioquin victoris, cui opitulati erant ipſi præda futuri fuiſſent. Ille enim horum regum, cui Sabaudi adhæſêre, ſuperior ſemper fuit, hinc regum ſollicitationes ut eos in partes ſuas traherent, hinc plurima dificillima negotia quibus objecti Sabaudi haud facilè ſeſe expedeverunt, hinc neceſſitas horumce ſtatuum cognoſcendorum ut bellorum illorum cauſæ comperiantur.

Morte Catholici Regis *Caroli* II, vel ut veriùs dicam, Pactis & Fœderibus Ultrajecti, Radſtadii, Londini & Viennæ confectis penitùs immutata eſt Italiæ facies. Nullam ibi nunc Hiſpania Provinciam poſſidet; ſtatibus ſuis Sabaudus Montemferratum integrum, Titulis inſulam regnumque Sardiniæ addidit, denique hæreditariæ Auſtriacæ domûs provinciæ Mediolanenſi, Mantuanoque Ducatu atque binis Siciliis auctæ ſunt. Non ultrò Hiſpaniam invadent Franci, etiam ſi altero Ludovico magno regerentur; hi enim Regum ſuorum ſanguinem tanti faciunt ut Hiſpani meritò videantur, Borbonio in Caſtiliæ Solium accito, pacem revocaſſe, quæ ipſos omnino fugerat ab illo tempore quo *Guiſiorum* factioni adhæſerant, atque ex quo *Richelius*, *Mazarinus*que totis viribus enixi ſunt ut Hiſpanos deprimerent. Invitè in Philippum V. aut in ejus ſucceſſores arma ferent Franci; præterea tam anguſtis limitibus nunc continentur Hiſpani ut Gallorum invidiæ nequaquam objici videantur.

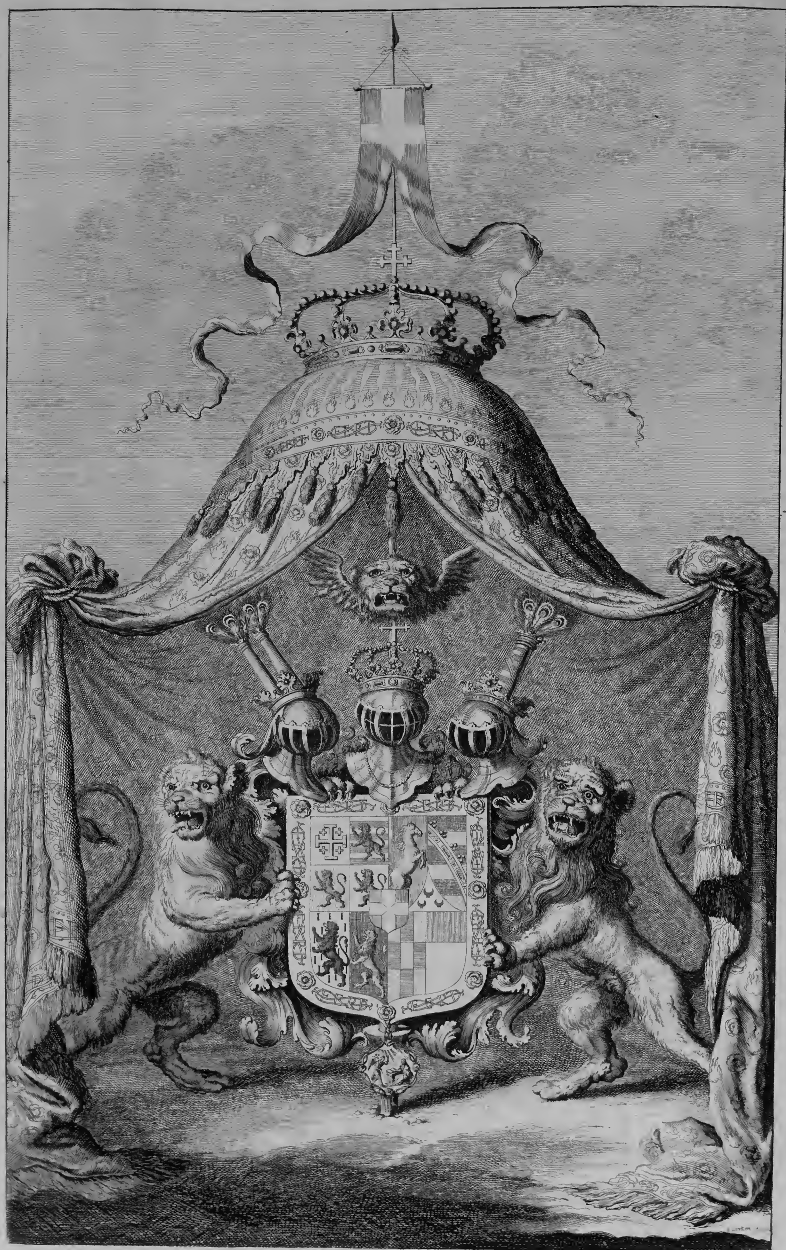
At illa quæ Auguſtam Cæſaream domum inter & Francos invidia viget, nullo fœdere reprimi poſſe mihi videtur, illam enim fovebunt haud dubio ingentes provinciæ quas in Italia Cæſar nuper acquiſivit, atque hinc forſan novæ cujuſdam rixæ occaſio; Rhenus Germaniæ limes, clauſtrumque habetur, citra ipſum Francos haud lubenter patientur Germani; ſi verò Auſtriacos in Belgio illi laceſſerent, Batavi procul dubio arma caperent ne eorum utilia æque ac neceſſaria clauſtra Franci transgrederentur. Sola ergo reſtat Italia ubi Cæſarem Franci aggredi poſſent, cum nullus ſit in ea regione princeps cujus referat eorum conatus reprimere. Ex illa parte Clauſtra Italiæ ſervat defendit-

que Sabaudiæ Dux Sardiniæ Rex. Hinc Politicis, aliisque qui quæ in orbe terrarum aguntur cognocere ſtudent, alterum incitamentum comperiendi quis Sabaudiæ & Pedemontii ſitus, quæ vires ſint, ut de rebus ſuſceptis vel ſuſcipiundis judicent, atque de Principis conſilio, qui alteri partium adhærere cogeretur, cum ipſi neque per Francum neque per Cæſarem liceret neutrum ſe præbere.

His argumentis plura facile adderentur quibus pateret Eruditos teneri omnes ad minimam Italiæ Provincias penitùs inveſtigare, ibi enim Reipublicæ Romanæ & Imperii ſedes, ibi precioſarum antiquitatum ſeminarium jucundiſſimum; harum multæ in Pedemontio atque in Sabaudiâ reperiuntur. Quid enim non promittunt *Auguſta-Taurinorum*, *Auguſta-Bagiennorum*, *Eporedia*, *Aſta-Pompeïa*, *Auguſta-Prætoria*, *Forum-Vibii*; nomina ſanè propter ipſorum antiquitatem veneranda. Ibi antiquiſſima *Cottii*, *Ideonnique* regna, ibi *Salaſſi* celeberrimi, ibi denique Alpes illæ è quarum vertice Italiam proſpectam ſuperbus feroxque Pœnus inter Cartaginienſes oculis diviſerat.

Illas regiones, Politice docteve Lector, oculis tuis ſubjicimus in quatuor hujuſce operis partibus, in quibus non ſolum mappas aut ichnographicas tabulas ſed etiam deſcriptiones inventurus es quas, quantum penes nos fuit, gratas doctaſque reddidimus, ſecundi Tomi partibus binis, ut lectorum attentione dignæ viderentur. Diſſertationes quaſdam adjunximus de Origine Regiæ domûs, de inſignibus, de commodis & convenientiis atque etiam de juribus in quaſdam Europæ regiones. Felixque ſibi Bibliopola videbitur, modo, ex promiſſis, ſubſcriptoribus ſatisfeciſſe judicetur.

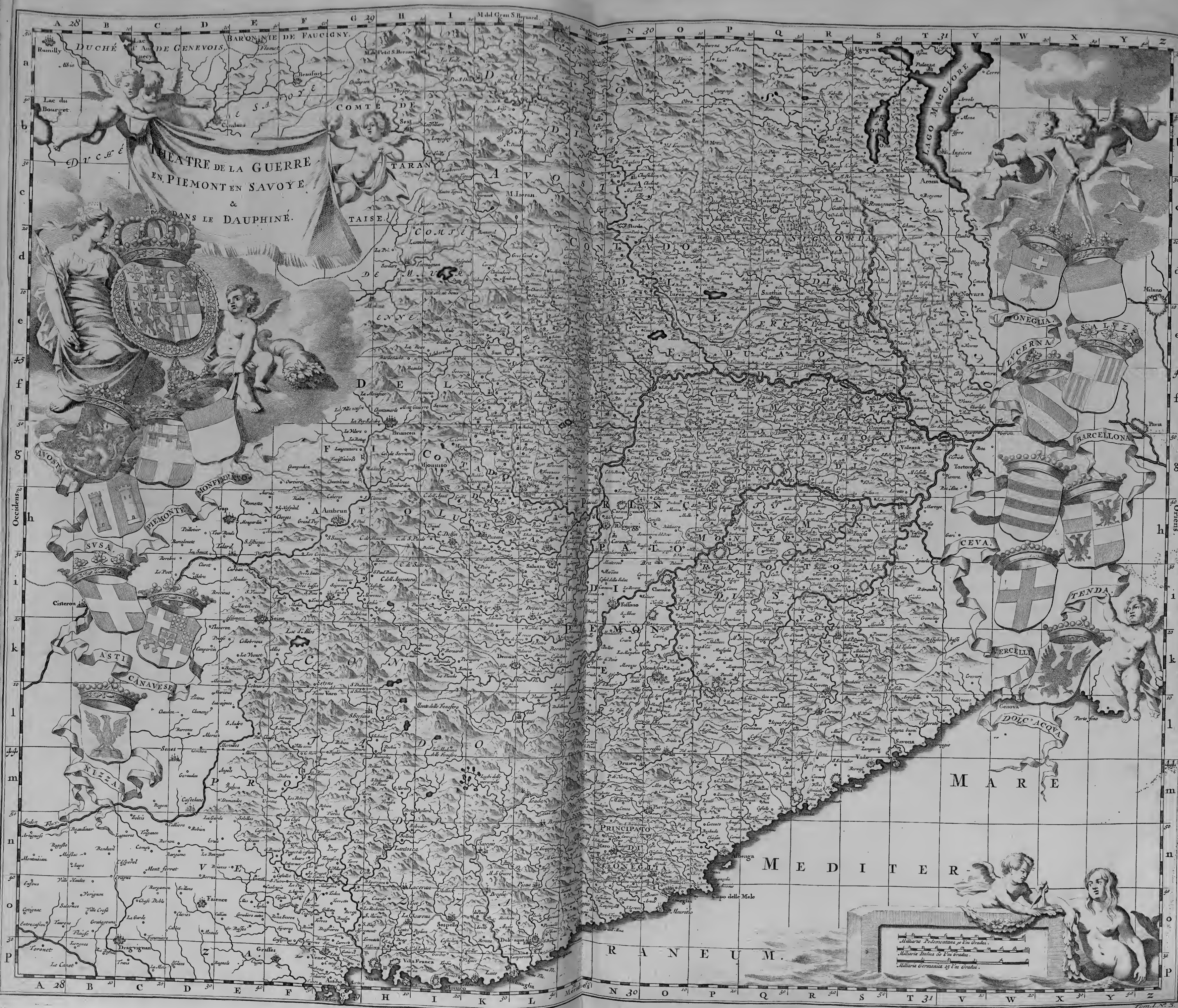

THEATRE DE LA GUERRE
EN PIEMONT EN SAVOYE
&
DANS LE DAUPHINÉ.
Milliaria Pedemontana 30 Uni Gradui.
Milliaria Italica 60 Uni Gradui.
Milliaria Germanica 15 Uni Gradui.
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
MARE MEDITERRANEUM.
LAGO MAGGIORE
BARONNIE DE FAUCIGNY.
DUCHÉ DE GENEVOIS
ONEGLIA
SALUZZO
LUCERNA
BARCELLONA
CEVA
TENDA
VERCELLI
DOLC'ACQUA
AOSTA
MONFERRATO
PIEMONTE
SUSA
ASTI
CANAVESE
NIZZA
PRINCIPATO
Genova
Savona
Milano
Novara
Pavia
Tortona
Casale
Vercelli
Arona
Cisteron
Dragvignan
Grasse
Nizza
Monaco
Villa Franca
Capo delle Mele
Albenga
Tom.I.N°.3

TABLE GENEALOGIQVE DE LA ROYALE MAISON DE SAVOYE

Witichind le Grand Duc de Saxe eut pour Fils Wigbert Duc d'Angrie qui fut Pere de Brunon d'où sont venus les Othons Empereurs et de Walpert Duc d'Angrie ... Ommed Duc d'Engern qui de Hienne Comtesse de Schiren sa Femme eut Hugues Marquis d'Italie Pere de Berold ou Berald qui l'an 1000 receut la Savoye et la Maurienne de Rodolphe dernier Roy de Bourgogne en recompense de ses services ... Berold eut pour Fils

Humbert aux Blanches mains qui fut des premiers qui reconnut Conrad le Salique Empereur Successeur de Rodolphe au Royaume de Bourgogne ... receut le Chablais, St. Maurice et le Wallais. Mourut environ l'an 1048 gist a St. Jean de Maurienne. il eut d'Ancilie sa Femme

Ame I dit la Queue I Comte de Savoye &c. Epousa Adele de N. ... 1050 | Burchard eut de sa Femme Ermengarde Aymon | Aymon | Oddon Comte de Savoye &c. Epousa Adelaide Marquise de Suse | N. ... Mariée a Luitfrid Comte de Zeringen

Pierre qui d'Agnes de Guienne ou de Poitiers eut Agnes Mariée a Frederic de Montbellard. Alix Mariée a Boniface Marquis de Saluces | Ame II Comte de Savoye &c. mort l'an 1077 Gist a St. Jean de Maurienne. Epousa Jeanne de Geneve, d'ou | Berte Epousa Henry ... de Suaube Fils de ... Empereur Henry III | Adelaide Mariée a Rodolphe Comte de Rhinfeld Eleu Empereur par quelques Princes d'Allemagne | Otthon Evesque d'Ast

Humbert II dit le Renforcé, acquit la Tarantaise et le Piemont, mourut a Moutier l'an 1103 ou il Gist. il eut de Gille de Bourgogne | Constance Mariée a Boniface II Marquis de Monferrat | Lucrece Mariée a Andre Visconti Comte d'Anglerie Seigneur de Milan

Adelaide Mariée a Louis VI Roy de France d'ou sortit une glorieuse Posterité | Guy Abbé de Namur et Chanoine de Liege | Guillaume Evesque de Liege | Ame III Comte de Savoye &c. Vicaire General de l'Empire ... 1145 Signala sa pieté par plusieurs fondations il eut de Mathilde ... accompagna le Jeune Roy de France a la Terre Sainte l'an ... et mourut en Chypre l'an 1149 | Humbert mort sans Posterité | Renaud Prevost de St. Maurice en Chablais | Agnes Mariée a Archambaud Seigneur de Bourbon

Agnes Femme d'Humbert Comte de Geneve | Marguerite Fondatrice du Monastere de Bons en Bugey | Alise Mariée a Humbert III Sire de Beaujeu | Humb. III dit le Saint Comte de Savoye &c. né a Veillane en Piemont ... mourut a Chambery l'an 1188 il eut 4 Femmes 1. Faidide de Thoulouse 2. Germaine de Zeringen 3. Beatrix de Vienne ... Gertrude d'Alsace ou de Flandres | Jean Pierre Religieux de St. Antoine de Renvers | Mathilde Mariée a Alphonse I Roy de Portugal | Julienne Abbesse de St. André de Vienne

1. Agnes accordée a Jean sans Terre Roy d'Angleterre le Mariage ne fut pas consommé | 3. Eleonor Mariée 2 fois la premiere avec Guy Comte de Vintimille. La 2e avec Boniface III Marquis de Monferrat Roy de Tessalie | Thomas I Comte de Sav. &c. né au Chast. de Charbon. en Sav. l'an 1177. mort en Aouste l'an 1233. il eut 2 femmes 1. Beatrix de Geneve. 2. Marguerite de Faucigny

Ame IV Comte de Savoye &c. Cree par l'Emper. Fred. II Vicaire Gnal de l'Empire en Lombardie né a Montmellian 1197 mort 1253. Gist a Hautecombe. il eut 2 Femmes. Anne Dauphine, et Cecile de Baux | Humbert mort en Hongrie | Thomas II Souche de la Branche des Princes d'Achaye et des Bar. de Vaud. Epousa Jeanne heritiere de Flandres sans Posterité puis Beatrix de Fiesque | Aymon ... Seigr. ... d'Appanage | Guillaume Evesque de Valence et de Liege. Legat du St. Siege en France | Ame Chartreux puis Evesq. de Maurienne | Pierre Comte de Romont puis Comte de Savoye dit le petit Charlemagne né a Suse l'an 1203 et mort 1268 il laissa d'Agnes de Faucigny d'où | Philippes Arch. de Lyon puis Comte de Savoye apres son frere Pierre mort sans fils Epou. Alix de Bourgogne et mourut sans posterité 1285 | Leonor Mariée a Leon d'Est | Boniface Evesque de Belley Arch. de Conterbery Pri mat d'Angleterre | Beatrix Mariée a Remond Berenger Comte de Provence Mere de trois Reines et d'une Imperat. et Ayeule d'une Imperatrice et de 3 Reines | Alix et Agathe Abbesse de St. Pierre de Lyon | Auoye Mariée a Bauduin de Rivieres Anglois

Beatrix mariée a Manfroy Marq. de Saluces en Suite a Manfroy Roy de Naples | Marguerite mariée a Boniface Marquis de Montferrat | Boniface dit Roland Comte de Savoye &c. né a Chambery l'an 1244 mort a Turin 1263 sans enf. | Constance morte sans Alliance | Leonor femme de Guichard de Beaujeu Seigr. de Montpensier | Marguerite Mariée a Herman Comte de Kybourgh

Thomas III Comte de Maurienne epousa Guye de Bourgogne fille de Hugues Comte de Chalandont | Ame V. Seigr. de Bresse puis Comte de Savoye. Surnommé le Grand né a Bourget en Savoye 1249 mort l'an 1323. Gist a Hautecombe. Epousa 1. Sibille Dame de Baugé et de Bresse 2. Marie de Brabant 3. Alix de Vienne | Louis Sr. de Vaud esp. Jeanne de Montf. 2. Adelaide 3. Isabelle | Leonor Mariée a Louis de Forest Seigneur de Dombes et de Beaujolois | Beatrix Mariée a Guy Dauphin de Viennois puis a Gaston Vicomte de Bearn 1241

Philippe Prince d'Achaye et de Morée par sa pre. Femme Isabelle de Villehardouin herit. ... Comte de Piem. &c. 2. fem. Catharine de Vien. 1334 | Pierre Arch. de Lyon | Ame Arch. de Reims | Thomas Chan. Amiens | Guillaume Abbé de St. Mich. de la Cluse

Marguerite Epousa Renaud de Forest | Jacques Prince de Piemont et Achaye &c. Epousa 1. Beatrix d'Est 2. Sibille de Baus 3. Margue. de Beaujeu | Ame Evesque de Lausanne | Thomas Evesque de Turin | Edouard Arch. de Tarantaise | Isabelle Epousa Jean de la Chambre | Alix Manfroy du Carret | Leonor Manfroy Marq. de Saluces | Jeanne Ame de Poitiers Seig. de St. Vallier | Beat. Humb. Sr. de Toire et de Vill. | Aymon ... | Agn. ... Comte de ... | Jean Comte de Forest | ... erre née a la suitte de l'Emp. Henry 7 | Louis Baron de Vaud Gouverneur de Rome Marié a Isabelle de Chalon l'an 1330 | Caterine | Blanche Guillaume de Grandson | Isabelle Humbert Sr. de Montluel | Leonor Raoul Comte de Neuchastel | Marguer. Jean de Chalon | Jeanne Guillaume de Joinville | Beatrix Geofroy Seig. de Clermont en Dauphiné

Philippe Seigneur de Vigon &c. mort l'an 1369 ep. Alix de Vill. | Ame Prince d'Achaye de Morée de Piemont &c. esp. Catherine de Geneve d'ou | Louis Prince d'Achaye de Morée &c. ... heritier Ame Duc de Sav. son beau frere Esp. Bonne Fille d'Ame VII | Jean Baron de Vaud &c. Epousa 1. Jeanne de Mombeillard 2. Marguerite de Chalon sans Posterité | Caterine Mariée 1. a Azzon Visconti Seigneur de Milan 2. a Raoul de Brienne Connestable de France 3. a Guillaume Comte de Namur

Marguerite la Bienheureuse esp. Theodore Paleologue Marq. de Montfer. mou. l'an 1464 | Mahaut ou Melchide esp. Louis Comte Palatin du Rhin Elec. Duc de Bav. | Aymon dit le Pacifique Seig. de Baugé et de Bresse puis Comte de Savoye né a Bourg en Bresse l'an 1291 mort a Monmellian 1344. Gist a Hautecomb. Esp. Yoland de Montferrat d'ou | Bonne Hugues de Bourgogne | Alienor 1. Guillaume de Chalon 2. Dreux de Mello 3. Jean Cte. de Forest | Marguerite Jean Marg. de Montferrat | Agnes Guillaume Cte. de Geneve | Marie Hugues Dauphin Bar. de Faucigny | Caterine Leopold Duc d'Austriche | Anne alliée avec Andronic Paleologue Emp. de Constantinop. | Beatrix Henry d'Austriche Roy de Boheme et de Pologne

Edouard dit le liberal Comte de Sav. &c. né a Baugey 1284 mort a Gentilly en France 1329. Gist a Hautecombe Epousa Blanche de Bourgogne d'ou Jeanne mariée a Jean 3 Duc de Bretag. | Ame VI dit le Comte Verd de Savoye Instituteur de l'Ordre de Collier né a Chambery l'an 1334 mort de Peste au Royaume de Naples l'an 1383. Gist a Hautecombe. Epousa Bonne de Bourbon Soeur de Jeanne Reine de France d'ou | Jean mort Jeune | Blanche-Marie Mariée a Galeas Visconti Seigneur de Milan | Caterine morte sans Alliance

Ame VII dit le rouge dernier Comte de Savoye né a Veillane en Piemont l'an 1360 mort a Ripaille en Savoye 1391. Gist a Hautecombe. Epousa Bonne de Berry Fille de Jean Duc de Berry Fils de France d'ont | Louis mort Jeune

Ame VIII dit le Pacifique Premier Duc de Savoye par Sigismond Emp. l'an 1416. Instituteur de l'Ordre de St. Maurice, eleu Pape sous le nom de FELIX V au Concile de Basle 1440 et renonça au Pontificat ... il naquit a Chambery l'an 1383 mourut a Geneve l'an 1451 son corps fut porté a Ripaille et de la a Turin ou il Gist. Epousa Marie de Bourgogne fille de Philippe le Hardy d'ou | Bonne Mariée a Louis de Savoye Prince d'Achaye | Ieanne Posthume Mariée a Jean Jacques Paleologue de Montferrat

Ame Prince de Piemont mort avant son Pere | Marie esp. Philippe Marie Visconti Duc de Milan | Louis Duc de Savoye &c. né a Geneve l'an 1402 mort a Lyon l'an 1465 ou son Coeur est aux Celestins et son Corps a Geneve, il Epousa Anne de Chypre d'ont | Bonne et Marie sans Alliance | Marguerite 1. Louis d'Anjou III du Nom Roy de Secile &c. 2. Louis Duc Electeur de Baviere 3. Ulric Comte de Virtemberg | Philippe Comte de Geneve Baron de Faucigny | Deux Antoines Jumeaux morts Jeunes

Ame IX le Bienheureux Duc de Savoye &c. né a Thonon 1435 mort a Verceil 1472 ou il gist. esp. Yoland Fille de Char. 7 Roy de Fra. | Louis Comte de Geneve Prince d'Antioche puis Roy de Chypre par sa Femme Charlotte de ... Roy de Chyp. laquelle remet ses droits a Char. II Duc de Sav. son neveu en l'Eglise de St. Pierre de Rome 1485. | Ianus Cte. de Geneve Bar. de Faucigny Ep. Elene de Luxemb. 2. Madel. de Bretag. | Iacq. Comte de Romont Ba. de Vaud par Appd. Ep. Marie de Luxembourg | Philip. Cte. de Baugé et Bresse puis Duc de Sav. Roy de Chypre dit sans terre né a Chamb. 1438 ou il mourut 1497 ep. 1. Marg. de Bourb. 2. Claud. de Bresse | Aymon mort au Berceau | Pierre Arch. de Tarantaise | Marguerite Mariée 1. a Jean Marg. de Montfer. 2. a Pierre de Luxemb. Cte. de St. Paul | Anne morte Jeune | Bonne Epousa Galeas Marie Sforce Duc de Milan | Marie Epousa Louis de Luxemb. Comte de St. Paul | Agnes Epousa Francois d'Orleans Comte de Dunois | Ieanne morte sans Alliance

Charles Prince de Piemont sans Posterité | Philib. dit le Chasseur Duc de Savoye né a Chambery 1465 mort a Lyon 1482. Gist a Hautecombe sans enfans de Blanche Marie Sforce de Milan | Charl. II dit le Guerrier Duc de Savoye Roy de Chypre né a Carignan 1468 mort a Pignerol 1490 Epousa Blanche de Montferrat d'ont | Iacques Louis Comte de Geneve Mary de Gex Louise Fille uniq. de Ianus Comte de Geneve Baron de Faucigny | Bern. et Claud. Galea morts Jeunes | Anne Frederic d'Arragon Roy de Naples | Marie ... Marquis ... | Jean Louis Evesq. de Maurien. | Charlot Espous. Louis XI Roy de France | Louise Louis de Sav. Marq. de Gex. Fr. de Luxemb. Vic. de Martig. | Louise Francoise Henry Comte de Nassau | Francois Archeves. d'Auch

Yolande-Louise Philibert de Savoye Cte. de Bresse | Charl. Iean Ame Duc de Savoye Roy de Chypre &c. né a Turin l'an 1488 mort a Mont Callier l'an 1496 ou il gist sans Posterité

Philibert II dit le beau Duc de Sav. Roy de Chypre né au Chasteau de Pont d'Ains 1480 ou il mourut l'an 1504. Gist a Brou en Bresse ep. 1. Iolande Louise de Savoye sa Cousine Fille de Charles le Guer. 2. Marguerite d'Austriche Fille de Maximil. Emp. et de Marie herit. de Bourg. sans Enfans | Louise Mariée a Charles Comte d'Angoulesme d'ont Fran. I Roy de France | Charl. III dit le bon Duc de Savoye né a Chazey 1486 mort a Verceil ... Ep. Beatrix Fille du Roy Emanuel de Portugal d'ont | Louis destiné a l'Eglise | Philippes Comte de Genevois puis fait Duc de Nemours par Francois I Ep. Charlotte d'Orleans Longueville d'ont | Absalon et Iean morts au Berceau | Philiber. Epousa Julien de Medicis frere du Pape Leon X a qui Francois Premier donna le Duché de Nemours, et ensuitte a Philippe Comte de Geneve souche des Ducs de Nemours

Adrian Iean Ame mort au Berceau | Louis Prince de Piemont mort avant son Pere | Em. Philibert dit Teste de Fer Duc de Savoye Roy de Chypre né a Chambery 1528 mort a Turin l'an 1580. Ep. Marguerite de France fille de Fran. I d'ont | Cater. et Isabel. mortes Jeunes | Deux Emanuels morts ... | Jean Marie mort Jeune | Iacques Duc de Nemours et de Genevois Gouver. de Lionnois Dauphiné &c. Esp. Anne d'Est Comtesse de Gisors Vefve de Francois Duc de Guise d'ont | Ieanne Nicolas de Lorraine Duc de Mercoeur

Charles Emanuel I dit le Grand Duc de Savoye Roy de Chypre né a Rivoles 1562 mort l'an 1630. Esp. Caterine Michele Infante d'Espagne ... | Philippe II d'ont

Philippe Ema. Prince de Piemont | Vict. Ame I Duc de Savoye Roy de Chypre né a Turin 1587 mort a Verceil 1637. Esp. Chrestienne de Fran. fille d'Henry IV le Grand | Em. Philibert Grand Prieur de Castille Gnal. des Mers d'Espagne mort a Palerme | Maurice Cardinal quitta le Chapeau pour Epouser la Princesse Louise de Savoye | Marguerite Epousa Franço. de Gonzague Duc de Mantoue | Isabelle Alphonse Prince de Modene | Thomas Francois Prince de Carignan Grand Maistre de France Gnal. des Armées du Roy en Italie esp. Marie de Bourbon Soissons d'ont | Ieanne morte en naissant | Charl. Emanuel mort a 25 ans sans avoir esté Marié | Marguer. morte sans Alliance | Henry Marquis de S. Sourlin puis Duc de Nemours de Genevois et d'Aumale apres la Mort de son Frere. Epousa Anne de Lorraine fille uniq. de Charles de Lorraine Duc d'Aumale d'ont

Franc. Paule mort Jeune | Louis Duc de Nem. de Gener. &c. mort sans avoir esté Marié | Charl. Amede Marquis de S. Sourlin puis Duc de Nemours de Gener. &c. Collonel General de la Cavallerie Legere de France Epousa Elizab. de Vendosme d'ont | Henry Marquis de S. Sourlin Pair de France Arch. de Reims puis Duc de Nemours Epousa Marie d'Orleans Longueville

Louise Marie Mariée au Prince Maurice son Oncle | Francois Hyacinthe Duc de Savoye Roy de Chypre né a Turin le 14 Sept. 1632 mort a Valentin le 4 Octob. 1638. | Charles Emanuel II Duc de Savoye Roy de Chypre né a Turin le 20 Juin 1634 mourut le 12 du dit mois 1675 Ep. 1. Francoise de Valois Orleans 2. Marie Ieanne Bapt. de Savoye Nemours dont | Marguerite Yolande Ranuce Farnese Duc de Parme et de Plaisance | Heuriette Adelaide Ferdinand Marie Duc Elect. de Baviere | Caterine Beatrix Jumelle d'Adelaide morte au Berceau | Emanuel Philibert Prince de Carignan né le 20 ... Marie Princesse de la ... fils du Modene ... née le 5 Mars 1657 | ... Joseph Emanuel ... 1631 ... 1656 | Eugene Comte de Soissons Collonel gnal des Suisses et Grisons en france né l'an 1633 mort l'an 1673 Ep. Olimpia Mancini Niece du Cardinal Mazarin d'ont | Louise Mariée a Ferdinand Maximilien Prince de Bade | Ferdinand Charlotte Chrestienne et Amede morts Jeunes | Marie Ieanne Baptiste née l'11 d'Avril 1644 Mariée a Charles Emanuel II Duc de Sav. Roy de Chypre | Marie Francoise Elisabeth Reyne de Portugal et Nre. Princesse de Gener. Jumeaux nées le 21 de Juin 1646 | Francois Paule Prince de Genevois &c. né le 10 Mars et mort le 15 Decembre 1650 | Charles Amede né le 20 Ferrier et mort le 30 Mars 1651

Marie née le 11 Fevrier 1687 | Isabelle née le 19 Juin 1688 | Amede née le 20 Novembre 1690

VICTOR AMEDÉE. II.

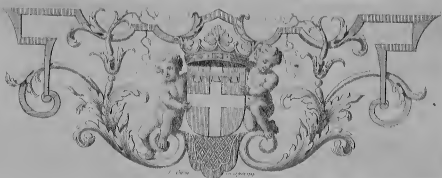
Roy de Sardaigne & de Chypre Duc de Savoye &c. né le 14 May 1666 a epousé Anne Marie fille de Philippe Duc d'Orleans frere de LOUIS XIV. & de Henrielle Anne fille de Charles I. R. de la Gr. Bretagne.

Thomas Louis Comte de Soissons né le 15 Xbre 1657 | Philippe ... Chevalier ... Savoye ... May ... 1660 | Louis Iule | Emanuel Philibert Comte de Dreux mort Jeune | Louise Madle. de Soissons | Philiberte Madem. de Carignan | Eugene Marechal de Camp general des Armées de l'Empereur

1. Marie-Adelaide mariée a Louis Duc de Bourgogne Dauphin de France; mère du Roi LOUIS XV morte en 1712. | 3. Marie-Louis-Gabrielle mariée a Philippes V. Roi d'Espagne mère du Roi LOUIS I. morte en 1714. Elle etoit aussi Mère de Ferdinand Prince des Asturies. | 7. Charles-Emanuel-Victor Pr. de Piemont a épousé en 1. noces Anne-Christine-Louise de Sultzbach dont il a un fils qui est mort; en 2. Polixene de Hesse-Rheinfels. | 2. et 4. deux filles mortes en bas age. 5. un fils mort au Berceau. 6. Victor Amedée P. de Piemont n. 1715. 8. un fils m. au Berceau.

Cette Branche ne pouvoit finir plus heureusement qu'en ces Deux Princesses dont l'une fait revivre les Anciennes Alliances de la Royale Maison de Savoye avec celle de Portugal, et l'autre ne semble estre entrée dans sa souche que pour la rendre plus glorieuse par sa fecondité et par la grandeur qu'elle fait paroistre dans toutes les Actions de sa Regence

Berling fecit

NOVA ET ACCURATA DESCRIPTIO PEDEMONTII PRINCIPATUS.

De Provinciis quibus constant Status Ducis Sabaudiæ.

Ardiniæ Regis nomen ab anno M. D. CC. XIX. præ ſe tulit Dux Sabaudiæ, quo Regnum Inſulamque ab Imperatore Carolo VI. Siciliæ loco accepit. Hæc Inſula olim ut altera Imperii Hiſpanorum pars, Ultrajectina pace Sabaudo attributa fuerat; at metuens ne Hiſpanis cedere cogeretur, qui eam armis ſibi aſſerere minitabantur, minus ſervatis ceſſionis legibus, Regnum Inſulamque Cæſari tradidit. Cameracenſis Sanctione, de quâ nunc agitur, vel potius Cæſarem inter & Hiſpanum fœdere confirmabitur Sabaudo novus ille titulus, quin etiam alius forſan ſplendidior conferetur. Ut ut ſit, Sardiniæ Rex, Regiæ Sabaudorum Gentis Princeps, plurimis Longobardiæ Provinciis imperat, quas deſcribere ſuſcipimus.

Pedemontii Principatûs, Sabaudiæ, Auguſtæ, & Oneliæ Ducatuum, Salutiarum ac Montisferrati Marcharum, Niceæ denique & Aſtæ Comitatuum reipsâ Dominus, inſignitur præterea titulo Cyprienſis Monarchæ, quo Sabaudi Principes hæreditario jure utuntur à *Ludovico*, quem antiquum vocant, Ductâ uxore anno M. CD. XXXIII. Regis illius Inſulæ gnatâ, at præſertim jus ducunt à *Ludovico* juniore, cui nupſit Carolina unica Jani II. Cypri Regis filia & hæres. Verum enim verò hujuſce nothus Jacobus, opem ferente Turcarum Imperatore, totam hæreditatem invaſit.

Præterea Sabaudus plures Provincias plurimaque regna multo jure ſua eſſe contendit, nempè 1.° Mediolanenſem Ducatum ex pacto cum Hiſpanorum Rege Philippo II., cum Carolus Emanuel Catharinam Hiſpanam duxit; tunc enim ſancitum erat, priorem ex eo matrimonio genitum marem Ducatum illum Mediolanenſem ſortitum fore cum Longobardiæ Regis titulo, adjunctâ Sabaudiâ. At defuncto in Hiſpania Regio hoc hærede conditionem Hiſpani in fratrem ejus exequi negarunt, quem fraterni juris hæredem meritò præferebat Sabaudiæ Dux. 2. Belgii Provincias, jure ipſiſſimo *Catharinæ*, quæ, ex ſententiâ Sabaudi, ſorori Iſabellæ Archiducis Alberti conjugi ſuccedere debuerat. Eodem jure Hiſpaniarum Coronam ſibi vindicat Sabaudus. 3. Magnæ Britanniæ Regna ex jure *Henricæ Mariæ*, *Caroli I.* Anglorum Regis Natæ, atque *Philippo* Aureliæ Duci, *Ludovici XIV.* fratri nuptæ, ac *Annæ Mariæ* Sardiniæ Reginæ, matris; illius enim filio Carolo-Emanueli-Victori, præ cæteris, mortuis ſine prole Maria & Anna cognatis, ad Britannicum ſolium patebat aditus. At eâdem inde ratione excluſus, quâ Jacobus II. diademate privatus fuerat, ſcilicet quod Romanam fidem profite-

profiteretur; 4. denique Sabaudus Genuenſem Rempublicam jure ſibi vindicare adnititur, cum in verba Palæologi II. Montisferrati Marchionis juraverit. Præterea Romanam ditionem ac Bergamenſe Dominium Amedeo Anno M. CCC. LIX. divendita, Genevam civitatem anno M. CD. I. Amedeo VIII. Duci alienatam, ac Peloponeſum, vulgo Moream, Achaiamque ex matrimonio Philippi Sabaudi cum *Iſabellâ Villæ-Harduinâ* earum ditionum hærede.

Nomen, ſitus & limites Pedemontii. A ſitu ad Alpium radices nomen mutuat hæc Provincia; Alpes autem Cottias, Græcas, Maritimasque Romani nuncupabant, ipſas vero nos Vallis Auguſtæ, montis Cinerum, montiſque Genebræ vocitamus. Quingentis circiter abhinc annis Longobardiæ nomen ea Regio uſurpaverat à Longobardis, qui circa Padum ſedebant. Ante ipſos Liguria, ſeu Liguria Plana, Tranſpadanæ Galliæ Ciſalpinæ pars dicebatur, variis bellicoſis gentibus frequens. Quas inter non ultimum locum uſurpabant *Taurini* Padum inter & Duriam magnam, qua regione etiam nunc conſtant Taurinenſe Territorium Seguſinaque Marcha. *Saluſſii* inferiores ſuperioreſque Auguſtæ Prætoriæ Vallem Canavenſemque Tractum tenebant. *Libicii* ad Padi Boream Seſiam inter Duriamque ſedebant, *Bagienni* vero circa Tanarum Padique fontes, *Statielli* denique ad auſtrum Tanari versùs Maritiamas Alpes. Iſtos Populos hinc Inſubres, illinc Cottii Ideonnique Regna, de quibus plura in Strabone cæteriſque Romanis ſcriptoribus, definiebant.

Pedemontii Regio inter gradum latitudinis quadrageſimum tertium cum minutis viginti & quadrageſimum-quintum, præter decem minutas; longitudinis verò vigeſimum octavum, cum minutis viginti ac trigeſimum, cum ſemiſſe ſita eſt, adeo ut Milliar. 90. ſeu 30. Leucis ab Auſtro in Boream pateat à *Gareſia* oppido ad Pagum *Pie de Cavallo* in Valle *Andurnina*, 60. verò milliar. ſeu 20. Leucis ab ortu ad occaſum à S. Martini pago propter urbem *Nizza-della-Paglia*, ad Montem Viſulum.

Provincia iſthæc circumſcribitur ad Boream Valeſiâ, ad Ortum Mediolanenſi Ducatu, ad Notum Genuenſi Tractu, Mediterraneoque Mari, ad occaſum denique Provinciâ, Delphinatu, atque Sabaudia.

Pedemontium interfluunt amnes plurimi *Amnes.* inter quos excellunt *Padus*, quem Eridanum antiqui dicebant, *Stura*, *Tanarus*, *Duria*, quam Balteam vocant, ac *Selſites*. *Padi*, omnium Italiæ fluminum longè maximi, fons in Pedemontio reperitur ad Pedes Viſuli Montis: confecto paucorum milliariorum curſu, tot rivulos accipit, ut repente fluvii nomine dignus, Auguſtam Taurinorum præterfluens navicula ſuſtineat; indèque Verucam & Caſale perlabitur. Naturalium rerum ſcriptores aliqui notatu dignum judicarunt flumen illud ab occaſu ad ortum aquas ſuas deferre, quod, ajunt illi, contrarium reperitur in cæteris cujusvis notæ fluviis. Sed quam turpiter erraverint curioſiores illi naturæ inveſtigatores facile patet omnibus qui *Volgæ*, *Tyræ*, *Dravi*, *Savi*, *Danubiive* curſum non ignorant Padi alveo fermè parallelum. De cæteris fluviis agetur in Deſcriptione Regionum quas alluunt.

Pedemontii quatuor diſtinguuntur partes, nempè Pedemontium propriè dictum, Auguſtæ Prætoriæ Ducatus, Vercellenſe Dominium atque Nicæenſis Comitatus. Hæ provinciæ in varios tractus diſtribuuntur, quibus civitates primarias atribuit Carolus-Emanuel Dux. Notantur præterea Epiſcopales urbes Ducaliaque oppida, quibus hoc ab eodem ipſo Duce decus additum: illæ † hæc D. deſignabuntur.

Pedemontium proprie dictum in quo Territoria.	Taurinorum	Auguſta Taurin: † Ripulæ. Veneriæ. Lauzum. Ciriacum.
	Canaveſe	Eporedia. † Clavaſium. Burgum Francum. Divi Martini Fanum.
	Seguſinum.	Seguſium. D. Veliana. Forum Claudii. Ferrera. Gadrone. Ocellus. Bardonachia.
	Cherienſe	Cherium. Mons Calerius. D.
	Carræenſe	Carræa. D. Brayda. Foſſanum. † Summa Riva Silvæ.

Pedemon-

- Pedemontium proprio dictum in quo Territoria.
  - Astense
    - Asta Pompeïa. †
    - Verrua.
    - Crescentinum.
    - Villa-Nova.
    - Ceva.
    - Garesia.
  - Savilianense
    - Savilianum. D.
    - Carinianum.
    - Raconisium.
  - LucerieNse
    - Luceria.
    - Fanum S. Martini.
    - Mirabocca.
    - Fenestrellæ.
    - Perusia.
    - Pinarolium. D.
    - Pragelæ.
    - Sesana.
  - Salutiarum
    - Salutiæ. †
    - Carmaniola. D.
    - Castrum Delphini.
    - Demontium.
    - Castellio.
    - Dronerum.
  - Cunei
    - Cuneum. D.
    - Interaquæ.
    - Busca.
    - Villa-Faletana.
  - Montis Regalis
    - Mons Regalis. †
    - Bennæ.
- Ducatus Augustanus.
  - In varias partes distributus est.
    - Augusta Prætoria. †
    - Castillio.
    - Varresii Castr.
    - Bardum.
    - Castrum Nusii.
    - Deribia.
- Vercellensis Ducatus in quo Territoria.
  - Biellæ
    - Bugella. D.
    - Andurnum.
  - Santyæ
    - Santya.
    - Cavalia.
    - Fanum S. Damiani.
  - Vercellarum
    - Vercellæ. †
    - Fanum S. Germani.
    - Buvunsium.
    - Gattinara.
    - Crepacorium.
    - Masseranum.
- Com. Nicæensis.
  - Barcinonensis Vicariatus Art. IV. Fœderis Ultrajectini Francis cessit.
  - Com. Bovilliensis
    - Bovillium.
    - Poggerium.
  - Com. Nicæensis
    - Nicæa. †
    - Villa-Franca.
    - Scarena.
    - Brolium.
    - Lentosca.
    - Fanum S. Dalmati.
    - Dulcis-Aqua.
  - Com. Tendæ.
    - Tenda.
  - Com. Oneliæ
    - Onelia.
    - Marum.
    - Prela.

Horum oppidorum urbiumve pleræque munitionibus cinguntur, aliquæ arce ac firmis præsidiis defenduntur. Neque operæ prætium duximus mille aut circiter municipiorum nomina referre, quæ undique innumeris pagis includuntur. Undè quibusdam Pedemontium videbatur Civitas amplissima circuitu trecentorum Milliariorum.

Regionis Dotes. Ex Alpium sinu eruuntur metalla, aurum, argentum, æs, ferrumque. Piscibus amnes divites sunt, atque ex sylvis feræ & aucupium varii & optimi generis. Pedemontii Phasianis nulli præstant; Perdices non modo suavissimæ sed etiam tam frequentes ubique camporum reperiuntur, ut iis ipsi Agricolæ plerumque vescantur. Nullus fructuum qui sub calido cœlo nascuntur, deest; maxima enim copia Olivarum, Aureorum, Citreorum, Punicorumque Malorum, Ficuum, Peponum, Cinararum, Nucleorum Pinearum, Amigdalarum &c. quotannis colligitur. De frumenti copiâ judicent qui non ignorant majorem partem apud vicinos devehi, postquam incolæ justam annonam sibi comparaverunt. In aquosis, infimisque campis Oriza abundè nascitur, colles vero Album, Apianum, Helvium, Rubellum, suave, pungens, arvisiumque vina dant. Pinguia in montibus pascua armenta carpunt. In agris mororum ut ita dicam silvulæ sunt, quibus vescuntur Bombyces præsertim circa Raconisium Carinianumque. Ex illa abundanti rerum omnium copiâ maxima incolarum frequentia; und Caroli Emanuelis Henrico IV. Regi Responsum; hic enim cum sciscitaretur, quot & quantos ex Provinciis redditus susciperet, *è Sabaudia*, inquit ille, *quidquid possum, è Pedemontio vero quantum volo.* Reverâ cuique Territorio sua commoda tribuuntur; ad voluptatem factus *Taurinensis* Tractus videtur; ad ortum enim Colles læti prospiciuntur prætoriis referti arte & naturâ splendidis, atque fontibus, pascuis, saltibus, ac vinetis ornatis; vina omnigena ex *Astæ*, *Salutiarum* atque *Secusii* Territoriis colliguntur, *Vercellensis* ager frumento atque avibus cohortalibus ferax est: *Canavensi* Tractui nomen ut ajunt à *Cannabi*, quâ abundat. In *Fossani Savilianique* agris ingens metitur frumenti copia; in *Montis-regalis* atque *Cunei* Tractibus non minor Castanearum quam delicatorum vinorum ubertas. Laudantur undique *Cevæ* Vina & Casei. Ubique colligitur *Agaricum* ex arbore quadam quam Rustici *Mélèses* vocant, Latini verò *Laricem:* quid de floribus loquar? Quibus ubique tam fertile solum est, ut exquisitiores, nempè Peonias, Liria, Narcissos, Hyacinthos, Anemonas facile in campis reperias, atque in Alpibus varia simplicia; at in solis *Chierii* agris semen quoddam tingendo aptum, plurimùm ubique laudatum legitur.

Gratis mores. Cum de Gentis cujusdam Moribus sermo habetur, neminem latet de omnibus strictè non intelligendum; attamen quis inficiabitur quædam esse vitia aut virtutes quibusdam populis nominatim propria? Etenim cum Germani potatores vocantur, quis indè colliget nullos in Germaniâ sobrios esse? Immò plurimi reperiuntur. Eâdem ratione interpretandum est quidquid minùs acceptum de Pedemontii incolis generaliter exponemus; omnes fatentur ex commodâ agri fertilitate innatam iis esse mollitiem quandam, ne dicam pigritiam, omnesque epulis ac voluptatibus deditos luxuriari, neque indè licet inferre nullos in ea regione esse qui artibus, scientiis, mercaturæ, armis operam dent, imo plures, nec ingratâ Minervâ, præsertim si alienigenis utantur, magistris. Comes merito habentur ac urbani præsertim in advenas. Naturâ hilares, Principis verbo seduli obediunt, in Deum pii, nec superstitionibus ut plærique Italorum imbuti. Augustæ Taurinorum incolis, ex aulicorum frequentiâ inest quædam urbanitas versuta, nativæ gentis ingenuitati minimè consentanea. Regionis hujusce feminæ suas habent virtutes, nec vitiis carent: Taurinenses imprimis, quæ licet de hilari consuetudine, de naturali facundia, de nitore ac munditia celebrentur, parùm tamen res domesticas curare, familiæque studium omninò viris suis relinquere videntur, ipsis interim non nisi ornando corpori, mutuis visitationibus, jocisque operam dantibus. De singulis cujusque tractus incolis ipsi quæ prædicant referam. Vercellensibus sua objicitur otiositas, Cheriensibus garrulitas, Bugellensibusque animos celantium diuturna simulatio. Inter Montis Regalis cives viguere diu factiones jugesque cum frequenti sanguinis effusione discordiæ. Salassi superiores seu Valdostani de rusticitate vulgò culpantur atque modicâ rerum experientiâ.

Cæterum, si quæ alia eam meretur laudem Provincia, numerosissimam præstantissimamque Pedemontana regio nobilitatem alit, numeranturque ibidem familiæ plures quæ à Regibus summisque Principibus originem repetere gloriantur: unde fit ut nulli totius Europæ regiarum aularum cedat Ducis Sabaudi Aula. Nobilium illorum alii artibus & scientiis, alii armis operam dant. Illis princeps Academias instituit, è queis redeuntibus in supremum Senatum patet aditus atque in curiam Rationum, ubi sub ipsius Principis oculis præ cæteris quisque excellere contendit, quo ad aliquam dignitatem mereatur evehi. His verò, nempe qui armis incumbunt, alteram omnibus instructam magistris *Carolus-Emanuel* II. Academiam constituit, ubi Historiam, Arithmeticam, Mathesin, Urbium muniendarum scientiam docentur. His accessit novissimè, sub auspiciis *Mariæ-Joannæ-Baptistæ* Sabaudiæ Ducissæ Cypri Reginæ, Regis Victoris Amedæi II. matris, anno * superiore defunctæ, humaniorum litterarum, excultissimis referta ingeniis Academia, expoliendæ, inter cætera utique operam navans Linguæ Italicæ Gallicæque, ubi certa hebdomadæ cujusque die convenitur, ut de rebus litterariis fiat sermo, Musarumque inventa promoveantur.

* 1724. anno ætatis 80.

Quod

Pedemontanorum Relligio. Quod ad Relligionem ſpectat, Pedemontani nullam aliam niſi Catholico-Romanam profitentur; nec ulla ſecta, aliave vivendi norma, per Edicta Principum, qui fidei Catholicæ propagandæ ſtudioſiſſimi ſemper fuerunt, toleratur. Avitum porrò Relligionis cultum ſatis ſuperque teſtantur ſupra triginta in Pedemontio opulentiſſimæ Abbatiæ, præter octo ſuprà memoratos Epiſcopos, Prioratus complures, Equeſtrium S. Joannis Hieroſolymitani, Sanctorumque Mauritii & Lazari Ordinem in Commendam ſolitæ conferri præceptoriæ, aliaque magni momenti reditus ſuppeditantia plurima Eccleſiaſtica Beneficia: inſunt prætereà omnium fermè in Eccleſiâ Dei militantium utriuſque ſexûs Monachorum opibus amplis donata Cœnobia, Templa, Sacella, Xenodochia, Orphanotrophia, montes pietatis, aliaque Deo dicata loca, non ſolùm in Urbibus oppidiſque, verùm in agris etiam frequentiſſima ad exercitia ſpiritualia peragenda. Plures etiam numerantur Scholæ ad Fidei Catholicæ propagationem ſtatutæ, præſertim inter Vallium incolas, quos Valdenſes vocant, qui ex omni ætatum memoriâ Relligionem à Romana diſcrepantem coluere, in quam invecti ſunt Romani ex quo Calvini Dogmata Veterum horum Chriſtianorum Ritibus adeò conſentanea experti ſunt.

Pedemontanis ut & Sabaudis ſummo & hæreditario jure imperat Sardiniæ Rex Victor Amedæus. Lege Salicâ ſucceſſione excluduntur filiæ, quanquam omnes ferme illæ Provinciæ matrimoniis in unum corpus coaluerint. S. R. Imperii membrum habetur tum ut cliens, tum ut ipſius Imperii Vicarius in Italiâ, quâ dignitate multis abhinc retrò ſæculis ab Imperatoribus donati fuere Sabaudiæ Comites Duceſque, atque anno M DC LVIII. denuò inveſtitus fuit *Carolus-Emanuel* II. Regnantibus Imperatoribus Nobiles, Barones, Comites quos vult vocat; nothos paternæ hereditatis jure donat, illiſque famam reſtituit quos infames judices dixerant; denique Imperatoris nomine clientelæ profeſſionem ab Imperii clientibus ſeu Eccleſiaſticis ſeu Laicis accipit; neque etiam omittendum, ipſum lites provocatione ad eum delatas Imperii autoritate dirimere, decreta ferre eaque peragi curare; jure clientis S. R. Imp. locum in Conventu ejuſdem Imperii occupat inter Rhenani ſuperioris Circuli Principes, atque cum ipſis præſcriptam ſubſidialis pecuniæ partem in bellum Turcicum confert.

Pedemontii, Montisferrati, Aſtæ, Salutiarumque Incolarum civiles capitaleſque lites dirimit Principis nomine ſupremus Taurinenſis Senatus, in quo ex iſtis Provinciis præſides ſedent. Coguntur præterea Auguſtæ Taurinorum Conſilia duo, alterum quod res ad Ærarium Regium ſpectantes cognoſcit, alterum vero quod Computationum vocant. Nicææ ſupremus eſt Senatus, apud quem de rebus iſtius Provinciunculæ agitur. Omnibus in illis Conſiliis nihil decernitur niſi ex decretis Principis, qui circà bonum publicum attentus, anno nuper elapſo Decreta legeſque, ex quibus jus dicatur, Reſpublica Ærariumque gerantur, colligi juſſit.

Gentis Sabaudæ autorem fuiſſe Humbertum, *candidis manibus* vocitatum, ſive *Beroldum*, *Humberti* patrem, ut pluribus placet, nemo eſt qui negaverit. *Beroldus* autem vertente decimo ſæculo & undecimo ineunte florebat, & tunc Provinciæ Sabaudis Ducibus hodie obnoxiæ, aut Regno *Italico* conjunctæ erant, aut *Arelatenſi*, ſive *Burgundico*, ſive *Provinciali*, nam tribus hiſce nominibus regnum iſtud dictum fuit. *Hiſtoria gentis Sabaudæ.*

Regno Arelatenſi originem dederunt debilitatæ vires Succeſſorum *Caroli Magni*, *Boſoniſque* induſtria, & *Joannis* VIII. ac *Ingelbergis & Richildis* Auguſtarum variæ factiones. Res autem ſic ſe habuit: *Carolus* Calvus, Imperator & Gallorum Rex, *Caroli* Magni Nepos, mortuâ uxore, *Richildim* filiam *Bovii* Comitis Arduennarum & Sororem *Boſonis* matrimonio ſibi junxerat. Hunc, cum *Lotharium* II. fratris ſui filium Lotharingiâ ſpoliaſſet, Auguſtæ oratu, Viennæ præfecit. Eundem jam antea modis omnibus ornaverat, neque immerito, nam Boſoni ingenium inerat ſupra modum come & in omnes partes verſatile, ac plurimæ artes devinciendorum animorum, ſororque inſuper callidiſſima, quæ nihil antiquius habebat quàm ut ad magnas opes fratrem duceret. Itaque Calvus, Imperator factus, eum in Italiam Legatum mandavit, cum Ducis nomine & corona, quod antea nunquam in Gallia homines viderant.

Boſo ita ſibi *Joannem* VIII. Pontificem conciliavit, ut ab eo adoptatus fuerit, & deſtinatus Rex Italiæ, de qua rixabantur Principes Galli, dum eamdem ſummis ſtudiis Duces Longobardis veteribus prognati affectabant. Verum *Carolomanno* Italiâ tandem potito, aliud regnum Boſoni quærendum fuit. Ejus ambitioni faverunt diſcordiæ Gallorum, tunc in *Ludovicum* Germanicum & *Ludovici* Balbi liberos diſſidentium. *Boſonis* Socrus, uxor, ejuſdem *Ludovici* II. Imperatoris filia, & fortaſſe Pontifex ipſe Romanus, Antiſtitibus Provinciæ & maximæ partis Burgundiæ clam perſuaſerunt ſe in libertatem vindicarent occaſione datâ, & Regem eligerent: Neminem eſſe ſceptro digniorem *Boſone*: Ejus jam dudum celebrari apud omnes fortitudinem, prudentiam, comitatem, ac clementiam: Præterea neceſſitudinibus ſuis Ducem clarum, utpote fratrem uxoris Imperatoris unius, generumque alterius Imperatoris: Denique nullum, inter Gallos optimates, tantis opibus ac dignitatibus florere. Antiſtites. Primoribus quibuſque Regionis ſententiam rogatis, *Mantaliam* Concilium indixerunt, ubi poſtquam opem imploraſſent Dei, qui in rebus ejuſmodi ad ea nos ſemper concitat quæ prius animo conſtituimus, *Boſonem* conſentientibus ſuffragiis regem renunciaverunt, litteriſque ad regnum capeſſendum invitaverunt. *Boſo* coronam oblatam accepit. Manifeſtum eſt ex ſubſcriptionibus

litterarum illorum, novum hoc regnum tum constitisse Provinciâ, Lugdunensi agro, Allobrogibus, Burgundiâ utrâque, & in Occitaniam usque, ac ultra Lacum Lemanum patuisse. Erectum fuit Octobre mense, anno D CCC LXXVIII.

Nono fere anno postquam hæc gesta sunt, mortuo *Carolo* Crasso Imperatore & Gallorum Rege, alterum Burgundiæ Regnum, Trans-Juranum dictum, in finibus Regni *Bosonis* fundavit *Rudolphus*. Iste filius erat *Conradi*, Comitis Parisiorum, & Provinciæ huic à *Carolo* præfectus fuerat. Igitur illectus exemplo tum *Bosonis*, cujus fortunam in oculis habebat, tum *Odonis*, Comitis Parisiorum, qui Regnum Galliæ occupaverat felici scelere, populares ad defectionem sollicitavit, regioque nomine capto, coronâ donatus est ab Optimatibus & Antistitibus in *Abbatia* S. Mauritii juxta Rhodanum, supra Lacum Lemanum. Novum illud Imperium maximam Helvetiæ partem, & nonnihil ex Allobrogum Territorio complectebatur. *Rudolphus* usurpatâ potestate ad annum D. CCCC. XI. potitus est, *Boso* vero anno D. CCC. LXXXVIII. fato functus, filium *Ludovicum*, cœcum cognomine, hæredem reliquit. *Rudolpho II.* Rege Burgundiæ Transjuranæ regnante, duo Regna coaluerunt, fœdere icto à *Rudolpho* & *Hugone* qui Regnum Arelatense invaserat. *Rudolpho* II. successit *Conradus* filius, cognomento Pacificus, & Pacifico *Rudolphus* III. Otiosus dictus. Iste cum nobilissimorum quorumque animos à se abalienasset, rebellionibus variis subditorum suorum identidem agitatus fuit, ac pluribus ditionibus ejectus, quæ deinde ad Imperium, quod nunc describendum sumimus, adjectæ sunt. Postea liberis carens, hæredem instituit *Conradum* Salicum, Imperatorem, qui *Giselam*, *Rudolphi* neptem duxerat, eumque dono Coronæ, Sceptri, & Lanceæ D. Mauritii, in possessionem fiduciariam misit, quo facto Regnum Burgundicum devenit ad Imperatores. Verum, quia isti procul aberant, brevi omnia turbis plena fuere, atque adeo Provinciæ omnes paulatim defecere.

Beroldus, de quo supra mentionem injecimus, ab ultimis Regibus Arelatensibus mandatus fuerat cum imperio in maximam Sabaudiæ partem, qui honos ejus fortitudini fuerat datus. Eum ferunt filium fuisse *Hugonis* Saxonici, filii natu majoris Othonis II. Imperatoris, & *Lupoldis* filiæ *Marchionis Austriaci*. *Hugone* ante Patrem fatis functo, Otho III. ejus frater, sed alterâ matre natus, imperio potitus est. *Fridericus* verò *Hugonis* filius natu maximus Saxoniam à Patre hæreditatis jure accepit. *Beroldus* noster, *Friderici* junior frater, Othoni III. Imperatori, patrueli suo se addixit, & ab eo honoribus & opibus cumulatus est, maximè ob res fortiter in Italia gestas. Post mortem Othonis, de Rege Arelatensi optimè meritus est, ac præsertim expugnato ejus auspiciis *Fraxineto*, Castello munitissimo in finibus Italiæ & Provinciæ, juxta Mare Mediterraneum, loco ubi nunc *Villæ Francæ* arx visitur, cujus rei testes sunt *Luitprandus*, *Emmanuel Thesaurus*, & *Giroldus* qui *Thesaurum* commentariis illustravit. *Luitprandus* memoriæ tradidit, *Saracenos* Castello hoc ab anno D. CCC. XCI. occupato, huc se recipere solitos postquam oras Ligustici Maris, Corsicamque & Sardiniam Insulas devastaverant; idemque autor est prædones illos in *Novalesiam* usque descensiones fecisse, ac loca finitima barbariem eorum fuisse experta. Quanto terrore Italiam impleverint, testantur diversi conatus, tum Othonis Magni, qui sæpius eos ejicere tentavit, tum Principum Italiæ & Pontificum Romanorum, qui eâdem de causa non semel arma conjunctim sumpsere. Tandem, quod frustra omnes tentaverant, *Beroldus* cum parva militum lectorum manu, hâc ratione, perfecit: Iter alioversum simulate intendit, & noctu ad portas usque stationis Piratarum nullo strepitu facto pervenit, ac proinde portis primâ luce apertis, nullo labore cum suis in arcem irrupit. Momento custodia obtruncatur, Excubiæ pœne priusquam hostem viderint morti dantur, Allobrogesque in Urbem ruunt somno adhuc sepultam, & obvios quosque cædunt, *primà che si sapesse donde, è dà chi fosser vibrati i colpi, se non dal Cielo.* Pauci obviam armati processere, sed *Beroldo* in Urbem cum omnibus cohortibus ingresso, fugâ saluti suæ consulendum rati, alii e mœnibus se præcipites dedere, alii confugere permistim in navigia quæ præsto erant, & a littore recessere, ut à sagittis hostium tuti essent. Non ita tamen victorem fefellerunt, nam plures lembos Allobrox cepit, & prædâ immensâ inter milites divisâ, *Beroldus* sedem hanc Barbarorum incendio delevit.

Italiâ liberatâ hunc in modum, Arelatensis Rex victorem præposuit Allobrogibus iisque qui Maurianam incolunt, quæ ditiones postea ad Patrimonium *Beroldi* accesserunt. *Anno* 10

Postea Allobrox bellavit cum *Manfredo Olderico*, *Marchione* Susarum, sed, quâ de causa, haud refert, & scriptores dissident. Bellum illud longum & difficile fuit ac cruentum. Verum oppressum est tandem nuptiis *Humberti*, filii *Beroldi*, cum *Adelaide Susiaca*, quæ dotis nomine *Susas* & *Pedemontium* viro dedit, qui hâc ratione præterea affinitate cum Regibus *Castellanis* se devinxit. Attamen non diffiteor, de matrimonio hoc aliter sentire recentes quosdam scriptores. Scilicet affirmant *Humbertum* conjugem duxisse *Anciliam*, cujus originem & parentes ignorant, *Adelaidem* verò virtute, prudentiâ ac pietate insignem, *Odoni Humberti* filio, quarto loco nato, nupsisse. Verum pedibus ivimus in sententiam *Thesauri* & *Giroldi*, qui manifestò, ut ipsis videtur, *Adelaidem Humberti* fuisse uxorem probant, quod etiam non obscure confirmant Acta D. *Joannis Maurianensis* relata à *Pingonio. Col.* xv. *Antiq. & Chron. Aug. Taur. Edit.* VIII. *apud Vander Aa.*

Beroldus cumulatus gloriâ & beneficiis Regis,

gis, obiit anno M. XXVI. Arelate, ubi nonnulli tradunt eum Præfecti dignitate fuisse ornatum, ibidemque in Templo D. *Honorati* relatus est in conditorium e lapide, operis striati, & aquilis ectypis distinctum: quod minime mirum, quia Gentis Allobrogicæ insignia sunt aquila nigra rostro sanguineo, alisque expansis, & supra hanc Equus scandentis habitu factus, quod Saxonicæ Gentis proprium est.

Humbertus Comes. 1026. Postquam *Rudolphus* Imperatori *Conrado* Regnum Testamento dedit, Humbertus novi Regis partes suscepit, spretis consiliis Optimatum qui in diversas partes eum adducere tentaverant. *Conradum* secutus est Romam, & cum *Odo Campanus*, qui regnum sibi vindicabat tanquam filius sororis natu majoris *Rudolphi*, decernere armis vellet cum *Conrado*, summa belli ei credita est. Non fefellit opinionem Cæsaris, ejecit Campanum pluribus locis quæ occupaverat, dum *Conradus* Hungarico bello implicitus erat, redegitque tandem ad poscendam pacem, quam Imperator propositis conditionibus negavit se daturum. Itaque Bellum redintegratum est in *Lotharingia*, & *Odo* ibi interfectus. Rebus ita in Burgundia compositis, *Conradus*, cui nihil longius erat quam persolvere debita præmia *Beroldi* & *Humberti* virtuti, huic *Valesiam*, *Caballicum* Tractum & D. Mauritii Castrum cessit cum Titulo *Comitis Sabaudiæ* & Arelatensis Regni Præfecturâ. Igitur *Humbertus* noster, *Candidis manibus* dictus, auctor est splendoris & opum Allobrogicæ gentis, quippe qui ad Valesiam, Caballicum Tractum & D. Mauritii Castrum adjecerit; insuper dotales Susas juraque in Subalpinam (hoc erat tunc *Pedemontii* nomen) quam à *Conrado* administrandam susceperat. Hanc rem ita narrat *Pingonius*. *Conradus in Italiam cum expedito exercitu transiit, Romæque coronatus, Taurinis etiam dominatus est, administratore Humberto Beroldi Saxonis filio, Secusinique successore relicto, quem & Maurianæ Sabaudiæque Comitialibus sceptris ornavit:* quod testimonium confirmat ea quæ diximus de nuptiis *Humberti* cum *Adelaïde* hærede Susarum, quas jam tum possidebat Comes. Studia *Humberti* in *Hermengardim* viduam *Rudolphi* Otiosi flagrantia & perpetua, Reginæ adeo accepta fuerunt, ut plures civitates illi dono dederit. *Humbertus* candidis manibus ex *Adelaïde* aut *Ancilia* quinque liberos suscepit: *Petrum* mortuum ante patrem; Amadeum qui patri successit: *Aimonem* mortuum absque prole: Odonem qui post fratrem regnavit, & *Elisabetham*, *Godefrido* Comiti Matisconensi nuptam. *Humbertus* obiit Maurianæ anno M. XLV. & in Primarii Templi vestibulo est sepultus.

Amadeus I. Pedemontanus Comes II. Amadeus I. Secundus Comes anno M. XLV. Patri successit; nam juxta nonnulla diplomata aliaque acta ex Tabulariis deprompta, excepit *Henricum* II. Imperatorem, *Conradi* filium, Comitemque se dedit pergenti Romam, ut ibi de more coronam acciperet. Atqui constat *Henricum* fecisse anno M. XLVI. hoc iter, quod insigne est destitutione *Benedicti* XI. *Silvestri* III. & *Gregorii* VI. Pontificum, & electione *Clementis* II. qui Imperatorem cum *Agnete* conjuge coronavit. Scriptores nonnulli referunt, *Humbertum* I. obiisse ante annum M. XL. & *Amadeum* educatum fuisse ab *Adelaïde* matre, quam heroicis animi dotibus præditam Historici omnes confitentur. Quoquo modo res se habuerit, certum est *Amadeum* magnâ virtute ac fortunâ obstitisse examini cuidam *Normannorum*, qui duce *Guillelmo Monstrolio* in Alpes circa Taurinum penetraverant, & omnia fœde populabantur. Eos *Amadeus* prælio cæcidit fugavitque, quamobrem dictus est *Pedemontensis*, ut videre adhuc est in nummo tunc cuso, ubi in prima facie aquila est alis expansis, scutum Saxonicum sustinens, cum hoc elogio: Amed. Comes Sabaud. & in alterâ crux circumdata litteris A. M. E. D. cum elogio: Pedemontensis. Attamen nullibi legitur eum imperitasse huic regioni, quæ partim obnoxia erat *Marchionibus* Eporediæ, partim Antistiti Taurinensi; quibus *Conradus* & *Henricus* Niger plurimas ditiones largiti fuerant. *Amadeus* uxorem duxerat *Adelam*, filiam *Reginaldi* Comitis Pictavensis, ex qua suscepit filium immaturâ morte extinctum. Bellum intulit Astensibus armatis adversus Antistitem suum, quem restituit. Sæculum autem illud faustum fuit Relligionis Ministris, quorum incredibile quantum potentia tunc creverit. *Amadeus* in Sabaudiam redux morbo extinctus est, & juxta Patrem Maurianæ sepultus. *Amadeus Cauda* cognominatus fuerat ab Aulicis *Henrici* II. Imperatoris, quia admissus ad colloquium à Cæsare, dixerat, audito Comites suos non adfore, *neque interero ego, nisi &* Cauda *mea excipiatur simul.*

Oddo, Amadei frater, post eum regnavit. *Oddo Comes* III. 1048. Hic iterum lis est inter Autores de *Adelaide Susiaca*, quam alii *Humberti* uxorem fuisse affirmant, alii *Odonis*. Nos autem, ut aliquando hac de questione liberè loquamur, fatemur quidem *Thesaurum* aliosque adductos fuisse in diversam opinionem Antiquitatis authoritate. Attamen transimus in partes Autorum recentiorum, quibuscum *Thesaurus* ipse sentit, dum eorum fidem elevare sperat. Quin & *Pingonius* ipse nobis favet, quamvis ejus testimonio sententiam contrariam fulcierimus. Faciendum itaque ut ne nobiscum ipsis pugnemus, scriptoresque diversi inter se conciliandi. Ac primum, ut ordiamur à *Pingonio*, ait circa annum M. XXVII. *Manfredum Oldericum*, cujus sedes Taurini erat, anno hoc obiisse, duabus puellis relictis. *Immillam Ducissam vocatam, Taurinum incolentem, alteram Adelaim, Humberti Saxonis, ut diximus, conjugem, qui inde Marchio Secusiæ, ut Comes Sabaudiæ Mauritaniæque post Burgundicum sive Arelatense regnum in Rodolfo ultimo extinctum, dictus; à quâ filios Petrum &c. suscepit, jusque supremum Taurinæ Reip. gerendæ, quod socer à majoribus acceperat, nactus est.* Nil minus ambiguum est quam hoc testimonium erutum ex Archivis Maurianæ confirmatumque insuper nummo quo-

quodam à *Pingonio* descripto, cujus facies altera insculpta est cruce, cum hoc elogio *Humbertus*, altera vero stellâ in quinque cuspides desinente, cum inscriptione: *Secusia.* Non est ut nummus hic negotium alicui facessat, quandoquidem potest tribui *Humberto* II. cum probatum fuerit *Adelaïdem Oddonis* conjugem fuisse, ac proinde *Humberti* II. aviam. Testimonium supra allatum videtur haud ita facile refutari posse; verum *Pingonius* ipse refellit, ubi sub annum M. LXXX. de morte *Adelaïdis* agit. Eam quidem vult *provectissimâ ætate* fuisse. At nonne hoc consultò dixisset, ut superiora probarentur, cum necesse sit Adelaïs ante annum millesimum nata fuerit; nam ex eodem *Pingonio*, pax illa, cujus una conditio fuit ut *Humberto* nuberet, anno M. XIV. facta est, & vulgo traditur *Amedeum* filium secundum *Humberti* anno M. XVI. natum fuisse: tamen res posset fieri, modo sumatur *Adelaïdem* summæ fœcunditatis fuisse. Verum quid tunc respondendum haberemus cuipiam dicenti *Amadeum* I. successisse *Humberto, benche molto giovane sottò la cura della Contessa Adelaïda, sua madre?* Attamen *Humbertus*, si *Pingonio* creditur, circa annum M. XLV. fato functus fuerat, ac proinde *Amadeus* haud dici poterat *molto giovane*, cum viginti & octo annos natus foret. Denique si *Adelaïs* uxor est *Humberti*, juxta *Thesaurum*, quî potest fieri ut eam jure dicat matrem *Bertæ* Augustæ, quæ *Henrico* IV. nupsit, cum Berta illa manifestò *Oddonis* filia fuerit? Quod si *Adelaïdem* affirmemus *Oddonis* conjugem fuisse, quemadmodum recentiores Historici censent, jam nulla amplius difficultas superest, potest enim ad annum M. LXXX. vixisse, tutelamque gessisse *Amadei* II. qui *Odoni* successit, & causam *Bertæ*, cui libellum repudii Imperator mittere destinaverat, tanto studio defendit: Præterea eâdem operâ alium *Thesauri* locum mendi suspicione liberamus. Scilicet Scriptor ille, narratâ pace sub annum M. XIV. a *Beroldo* & *Segusino* factâ, loquitur de altero bello inter *Humbertum* eumdemque Segusinum, bellumque isti, ut & illi superiori, finem dedisse ait nuptias *Humberti* & *Adelaïdis*, atque adeo Anachronismum triginta annorum facit. Hæc sunt ejus verba.

Essere dunque piu saggio spediente l'assicurarsi con qualche perdita la pace presente, che l'arrischiare di nuovo sù la speranza di un' incerta Vittoria, mentre sapea di certo, essere proprio della Discordia il disfare in cortissimo tempo ciò, che apena può la Concordia fare in più secoli; l'unica sua Figlivola Adelaida, che gli restava herede legitima di suoi stati, essere l'unico argomento, per dare un fine, anche honorevole ad una Guerra molto mal comminciata: partito ugualmente acconcio, è vantaggioso ad Nemico, & à se stesso, e però sicuro, che sarebbe stato volontieri accettato. Da somiglanti considerationi mosso Manfredo, che più non poteva senza pietà mirare i suoi Popoli gemere sotto alla grave salma di tanti disagi, che lor recava la Guerra: anteponendo all' odio privato l'amor della Patria, si persuase di poter estingere ogni fiamma di guerra, col Maretaggio di sua Figlivola. Ed apunto col nodo amoroso della Principessa Adelaïda legato Umberto, furono sciolte le catene alla Pace esiliata, facendo la ripatriare per sempre.

Quo pacto hoc consentaneum est cum iis quæ libro septimo dixerat: *Ne poterono finire trà loro la nimistà, se con l'amoroso vincolo dal maritaggio di Adelaïda figlivola di Olderico col Conte Umberto unico figlivol di Beroldo.* Igitur ut *Pingonio* cum semetipso & cum Thesauro conveniat, hoc unum superest, ut *Anciliam* illam, quam Historici recentiores nominant, dicamus *Humberto* nupsisse, *Adelaïdem* vero pactam à Segusino fuisse *Oddoni*, in bello illo quod *Manfredum* inter & *Humbertum* intercessit. Potest etiam fieri ut *Humbertus* uxorem duxerit *Adelaïdem* quandam, filiusque alteram non modò ejusdem nominis sed etiam ejusdem Gentis.

Invenio quidem unum in *Thesauro* argumentum quod probabili conjecturæ locum dare potest. Ait enim, loco supra citato, *L'unica sua figlivola Adelaïda*, & alibi affirmat *Adelaidam* Humberti habuisse unam sororem Ducissam *Immillam*, nominatam. Nonne *Pingn.*
ergo possibile erit quod Humbertus desponsatus *Anno 10*
fuerit filiæ *Manfredi Olderici*, & hicce *Manfredus Oldericus* reliquisset filium ejusdem nominis, cujus filia unica Adelaïda connubio juncta fuerat cum suo consobrino *Oddone*. Quod eo magis probabile est, quia cum è vitâ decessit *Oddo*, ipsius *Adelaïda* satis adhuc erat juvenis, teste *Pingonio*, ut potuisset matrimonium contrahere cum Odone quodam quem appellat *Marchium Lucentii*, & de quo jam anno 1064. *Anno 1*
vidua erat, quo tempore Taurini commorabatur in Palatio quod habebat prope *Segusinam* portam. *Thesaurus* contendit istum Oddonem, secundum Comitissæ *Adelaïdæ* mari- *Libro*
tum *fosse de' Marchesi d'Ivica, che tenevano la Signoria del Canavese.* Equidem Historici conveniunt eam è vita demigrasse Canichii, in parva Urbe *Canavesii*.

En quidquid potuimus colligere pro & contra, & his rationibus quædam possemus adjungere Diplomata à recentibus autoribus citata, ideo cum autore Genealogicæ tabulæ, quæ posita est in capite hujus voluminis, reddimus *Oddoni* Comitissam *Adelaïdam*, ex qua quatuor habuit liberos, *Amedeum* scilicet qui ei successit, *Bertham* quæ nupta fuit *Henrico Imperatori* cognomine *nigro*. *Adelaïdam* conjugem *Rodolphi* Suevici, qui postea fuit Imperator, & Ottonem Astæ Episcopum.

Oddonis Regnum fuit brevius, attamen suorum majorum titulis adjunxit titulum Italiæ Marchionis, quem sibi sumpsit ut heres sui soceri, *Susæ* Marchionis. Sub tutelâ Comitissæ *Adelaïdæ* suos reliquit liberos, & decessit Anno 1055. *Amadeus* II. suo Patri successit *Amadeus Comes IV. Sabaudiæ &c.*
sub tutelâ Matri, quæ hujus sæculi verè secunda erat heroïs, fuit enim æqualis celebri *Mathildæ* Etruriæ Comitissæ. Astani tunc ha- *Anno 105*
bebant contentiones cum suo Episcopo qui ut omnes temporis illius Pontifices, suam extra limites,

limites, extendebat jurisdictionem. Ad *Adelaïdam* confugit, quæ eum, armatâ manu, in pristinum statum restituit & contra omnes ejus inimicorum conatus defendit. *Bertha*, *Adelaïdæ* & Oddonis filia, *Henrico* III., vivente adhuc *Henrico* II. Patre ejus, desponsata, vix cum illo matrimonio juncta fuit, cum ab ea fastidio abhorruerit, ipsamque repudiare statuerit. Omnes Imperii Principes & Antistites illi obstiterunt, eo magis quod Imperator nullum in eam inveniret vitium, neque ullam divortii rationem prodiret, præter invincibilem repugnantiam in uxorem. *Adelaïda* nullum non movit lapidem, ut hujus inconstantis Principis consilium mutaret; nemo enim Consiliariorum præter Archiepiscopum Moguntinum sententiam Cæsaris approbabat. At ut experta fuit rem feliciter succedere non posse, præpotens contra Imperatorem fœdus iniit, cui Papa *Alexander* utilitatibus suis serviens adhæsit, unde hoc fœdus, *Sanctum* nuncupatum. Hic Pontifex tamen exhortationibus adhuc usus est antequam ad arma veniret, & ideo celeberrimum Cardinalem *Petrum Damianum* misit ad Imperatorem Legatum.

Ille Cardinalis, verus ac sincerus erat Comitissæ *Adelaïdæ* amicus, adeoque & Imperatricis ejus filiæ. Henrico exposuit omne dedecus tam iniqui consilii, indigni prorsus magno Imperatore, & imprimis Christiano; oculis ejus subjecit quantum fœminæ Principis Parentes impatienter ferrent eam contumeliam, ex quâ legitimam haberent causam arma suscipiendi, & suos parentes atque amicos in istud jurgium adducendi, satis præpotentes ut possint, justâ cum ratione, injuriam ulcisci. Denique ei minatus est omnem Pontificis indignationem, qui palàm & apertè hoc divortium improbabat.

Henricus rationibus à Cardinale prolatis victus suam uxorem reduxit, & ejus causâ, magna dedit dona Monasterio *della Fruttuaria*, in quod Comitissa *Adelaïda* plurima jam bona contulerat.

Titulis *Pingonio* citatis, videtur *Immillam* Ducissam, amitam aut sororem Comitissæ *Adelaïdæ*, fuisse in *Taurino* summæ potestatis juribus ornatam, in quibus reverâ ei successit *Adelaida*. *Cùm Immilla mortem obiit*, inquit auctor ille; *sepulta fuit in Ecclesia Divi Joannis prope suis Majoribus. Adelaïda illi successit, Taurinum cùm Pompâ ingressa, & multa dona quæ Immilla Abbatiæ Pinaroliensi fecerat, confirmavit.* Hæ confirmationes summæ potestatis sunt actus; ut nemo ignorat; attamen videtur summam *Immillæ*, ejus sororis, quorumdamque ejus posterorum, potestatem, fuisse tantum precariam, & Taurinum tunc fuisse quasi Rempublicam Imperialem, cujus Magistratui bellum & pacem facere licebat; existit enim Pactum quoddam fœderis offensivi & defensivi inter hunc Magistratum & Marchionem de *Romagnano* (tunc Urbe, nunc verò vico in Novariensi agro) contra cives *Chierii* & omnes eorum amicos, excepto tamen Imperatore, Comite Sabaudiæ, & Auberto Comite de *Biandra* Romagnani vicino.

Quadam potestate in hac Urbe usi sunt ipsi Episcopi; *Claudius* enim primus Taurinensis Episcopus, anno 835. *ineunte vere*, ut ait Pingonius, post huncce Episcopum, *ad summovendos Saracenos cum instructa Taurinensium acie accurrit.* Hic Claudius differt ab alio Claudio, qui sedem Episcopalem tenebat anno 873. & in eâ positus erat ab Imperatore *Ludovico* cognomine *Pio*. Auctores odio in eum incensi, Iconoclastem appellant: *Thesaurus* etiam in eum contumelias evomuit, atque eâdem ratione imprudenter testimonium præbet sectæ in statibus Sabaudiæ stabilitæ, quæ multo antiquior est *Claudio* illo: ea est *Valdensium*, de quâ posthac nobis erit occasio loquendi: hoc nomen sine dubio ducunt à Vallibus Pedemontii, quas tempore immemorabili habitarunt, ut testificantur eorum inimici etiam implacabiles, ex quibus Marcus Aurelius Rorencus Mag. Prior Sr. Rochi, qui hæc ex professo de illis Valdensibus reliquit: *Che nel nono secolo non vi fù nuovata setta, mà ben nuovo fomentatore delle precedenti, fra quali fù Claudio Vescovo di Torino, Discipolo di Felice che negava la riverenza alla santa Croce, come anche la veneratione ed invocatione de Santi, & fù principal destruttor dell' imagini.* Hoc testimonium antiquitatem Valdensium probat, qui multò antè Claudium Archiepiscopum jam claruerant: hujus dogmata conveniebant cum Doctrinâ Vallium incolarum, undè concludendum est, quod nomen suum non sumpserant à quodam *Valdone* seu *Baldone* Lugdunesi, qui sæculo XII. vivebat, & cujus discipuli immixti fuerunt Ecclesiis Vallium, in quas confugerant. *Reinerus Saccus* in vallibus Inquisitor, sic loquitur: „ Eorum origo „ est ab Apostolis, existebantque tempore sum„ mi Pontificis Silvestri; & addit, " Vitam dege„ bant honestam, de Deo credentes quod cre„ dere debemus, profitebantur omnes Symboli „ articulos, sed improbe & impie loquebantur „ contra Romanam Ecclesiam & Cleros: Quâ „ ratione populus ad earum partes se adjunxit. Denique celeberis *Claudius Seysellius* Taurinus Archiepiscopus eorum sectam revocat à tempore *Leonis*, hominis pii, qui, ut ipse ait; vivebat regnante Constantino, primo Imperatore Christiano, & qui improbans Sylvestri avaritiam & maximam Constantini liberalitatem maluit in simplicitate fidei paupertatem colere, quam cùm Sylvestro inquinatum esse opulento & opimo beneficio: huic *Leoni* sese adjunxerunt omnes qui de fide bene sentiebant. Sed ad Thesaurum redeamus: dum loquitur de Archiepiscopo Claudio, sic ait, Prior *Rorencus* erat *Discepolo di Felice Urgelitano*, hoc est, Felicis Urgelensis Episcopi, *& di Giovanni Wiclefo.* Hunc vero minime dare magistrum poterat Archiepiscopo Claudio, qui, ante *Wiclefum*, vixit 500. annis. Iis qui Historiam Ecclesiasticam legerunt, in quâ de Regno Imperatoris Ludovici Pii, Lotharii filii, atque etiam Caroli Magni, agitur, non mirum videbitur, cum audient Episcopum

Memor. Histo. de l'introduttone delle Heresie.

Taurinensem *detestare publicamente come reliquia del Gentilesimo & simplice impietà di Cristiani, l'adoration della croce, & il culto delle imagini & de' santi*, quoniam notum illis erit, quâ constantiâ & animi fortitudine Carolus Magnus in Concilio Francofurti suo jussu congregato condemnari jussit Nicænum Concilium, quod approbaverat imaginum adorationem. Tunc igitur erat in Occidente novus is cultus, quem omnes perspicacissimi Antistites, ut erat Claudius Taurinensis, pio æquè ac forti animo detestabantur. Attamen, fatente ipso Thesauro, ille Claudius erat homo pius & peritissimus, *essendo creduto nelle parole un sacro Demostene, & ne costumi versipelli un grand santo.*

In illis quæ spectant hunc Archiepiscopum paulisper moratus sum, ut in Epochâ ultra quam Historici repetere solent originem Valdensium, qui separatam nationem constituunt, partemque Sabaudi Ducis statûs efficiunt, de quâ sæpè in Historiâ nostrâ mentio erit; præter quam quod ferè demonstratum est dogmata hujus Archiepiscopi fuisse maximâ ex parte ex Doctrina horumce Vallium incolarum desumpta, qui ab omni ævo cultum à Sabaudorum cultu dissimilem habuerunt. Claudius non fuit solus Taurini Archiepiscopus sanctæ sedis Romanæ jugum excutiens: *Cunebertus* qui tempore Comitissæ *Adelaïdæ* vivebat, citatus ad Synodum quandam, coram summo Pontifice se sistere noluit, pœnamque excommunicationis subiit, à qua non fuit absolutus nisi sollicitationibus Comitissæ *Adelaïdæ* & Cardinalis Petri Damiani.

Incepit etiam hoc tempore illud inter Pontifices & Imperatores famosum Jurgium, tot malorum in Europa causa detestanda. *Gregorius* VII. successor *Alexandri*, conatus erat auferre beneficiorum Investituram Italiæ Principibus: initium fecit ab *Henrico* cognomine sene, qui ad sua jura sustinenda contra Pontificem arma suscepit. Pontifex eum diris devovit, & cum maximâ parte Italiæ Principum fœdus iniit; Comitissa *Adelaïda* cum *Mathildi* Tusca isti fœderi adhæsit. Pontifex Romæ captus à populo ex inimicorum suorum manibus in libertatem vindicatus est. *Henricus* vero posteaquam omnia tentasset ut ad officium summum Pontificem reduceret, tandem, supplicationibus populorum ac parentum suorum pacem Antistiti concessit, atque etiam in Italiam transivit ut cum ipso de Republica conferret. Vias ab hostibus suis occupatas invenit, nec liberum iter nisi per Burgundiam & Sabaudiam. Amedeus & *Adelaïda* ipsius Mater cum audivissent eum non longè à Ditione suâ abesse, ipsi cum ingenti Comitatu ad Vibiscum oppidum occurrerunt, atque Regiis honoribus cum illum excepissent, is non immemor quinque eis Territoria contulit, vel, ut aliis placet, quinque Diœceses, aliis vero *una Provincia delle piu fertili aella Borgogna.* Hoc factum examine dignum.

Lambertus Schafnaburgensis illius ævi scriptor ait, *transitum tamen per terminos suos aliàs ei concedere nolebant, nisi quinque Italiæ Episcopatus possessionibus suis contiguos, eis redimendi itineris pretium traderet &c.* Neque hoc mihi fide dignum videtur; quî enim fieri posset ut *Adelaïda* & *Amedeus*, illa socrus, hic vero Imperatoris ex uxore frater, eum opprimere voluissent, hac in occasione præsertim, quâ pro eo æquorum Mediatorum vices apud summum Pontificem gerebant? Magis igitur probabile est eum accepti honoris memorem illis eam beneficiorum investituram contulisse, eo magis quod in eum tota Italia conjurasse videretur. Cum denotandi essent quinque illi Episcopatus, *Franciscus Guillimanus* ait, eos nihil aliud fuisse quam tractum Caballicum: Simlerus vero contendit fuisse tres Episcopatus nempè Genevensem, Lausanensem, & Sedunensem; sed hos auctores tum fugerat, Comitem Humbertum possedisse Caballicum Tractum, & Valesiam, atque tunc fuisse Genevensem Comitem; oportet igitur assentire Boteroni, qui affirmat *Henricum* III. dedisse *Amedeo* Beugesiam. *Percioche*, ut ait, *si come gia la Real casa possedeva molte terre della Diocesi di Belley; evi più d'apparenza che Amedeo dimandasse all' Imperadore quella Provincia, à se più convenevole, anzi che un altra; ne si sà per quel altero mezzo sia devenuto alla casa di Savoia, se non per questo.* Equidem Amedeus II. fuit primus Comitum qui Provinciæ hujusce nomen cæteris suis titulis addidit.

Henricum Amedeus Taurinum duxit, ibiquè eum lautè acceptum, cum Adelaïdâ comitatus est ad Castellum Canossam in territorio Canavensi situm: hîc absolutionem quam supplex postulabat, à summo Pontifice obtinuit, cùm per tres dies in exteriore area commoratus fuisset, panno sordido indutus, nudisque pedibus; nec prius tamen quam Comitissa *Adelaïda*, Comes *Amedeus*, Comitissa *Mathildis* & *Hugo* Cluniacensis Abbas pro eo spopondissent erga summum Pontificem, qui ipse hac de re hisce verbis loquitur: *Acceptis securitatibus....... quorum etiam confirmationem per manus Abbatis Cluniacensis & filiarum nostrarum Mathildis & Comitissæ Adelaïdæ & aliorum Principum recepimus.* Obiter observo, ad explicandum hocce *filiarum nostrarum*, quod Pingonius nos docet, *Adelaïdam* fuisse à Pontifice adoptatam tanquam *Divi Petri filiam*, astutâ eorum temporum agendi ratione, quâ summi Pontifices sub titulo hujusce adoptionis jus habebant ad hæreditatem talium filiorum filiarumve. Epist. lib. 4.

Vix *Henricus* absolutionem quam è longinquo quæsiverat & ita demisse postulaverat, obtinuit, quum audivit quam impotenter ferrent Germani Italique Principes regium nomen tantâ deformatum infamiâ, qua mirum in modum offensi fuerant. Igitur Cæsari sua restaurandi negocia, nulla, præter armorum in Pontificem, via supererat. Nec in tanto rerum discrimine facile erat Amedeo & Piæ Parenti partem amplecti. Sanguine Cæsari devincti erant, ne loquar de debitâ Domino obedientiâ atque animi gratitudine, plurima enim Comes, ipse maiores-

majoresque ejus ab Imperatoribus beneficia acceperant; verum enim vero pietate, Relligione variisque utilitatibus Pontificiæ factioni adhærere tenebantur. Convenit hac de re Auctorem quendam Anonymum audire, qui expensâ Comitis & Comitissæ dubitatione, addit *ægerrimè sibi esse quod in eam venerint necessitatem, ut vel apud generum socrus, vel apud Pontificem filia invidiosa pietate laboratura sit. Facturos tamen ut omnes intelligerent Sabaudis Principibus antiquiora semper fore Relligionis quam naturæ jura, & quanquam gravissimo rerum suarum incommodò, supremi Antistitis dignitatem propugnaturos.*

Tandem *Amedeus* partes suscepit contra sororis conjugem, quem Pontifex paulo post diris devovit & Imperiò depulit ope Germanorum Principum, qui Sueviæ Ducem *Rudolphum* elegerunt, alterius *Amedei* sororis maritum, cognomine *Adelaïdæ*. Nec indè *Henrici* factio planè oppressa fuit. Rudolphum pertinacius insecutus est, & in tribus certaminibus eum longè & multum superavit, adeò ut tandem in ultima pugna Henrici competitor vitam amiserit. Victor fœlice rerum successu ferox Brixiæ conventum Episcoporum habuit, in quo illi Gregorium VII. deposuerunt, Guibertum vero Ravennæ Episcopum elegerunt, cui *Clementis* III. nomen inditum. Deindè in Italiam Cæsar transivit & Româ expugnatâ Gregorium indè expulit.

Adelaïda Comitissa filium Amedeum implicavit fœdere quod supremus Antistes in Italia iniit contra Imperatorem, & quod, inter cæteros, sanciverunt Guiscardus & Robertus Apuliæ & Calabriæ Duces, ut & Jordanus Salerni Princeps; sed *Adelaïda* successum illius Belli non vidit, moritur enim ætate provectissimâ *Caniscbii* in Canavensi Tractu.

Gregorius VII. ipsiusque successores *Victor* III. *Urbanus* II. & *Paschalis* II. primas semper in Italico fœdere obtinuerunt, à piâ Mathildi Comitissâ præsertim ad id impulsi, nec arma hostesque in Henricum excitare destiterunt. Etenim pòst *Rudolphum* in Germaniâ, *Hermanus* Lucemburgicus, & deinde *Egbertus* Saxonicus ad supremam Imperii dignitatem evecti sunt. Quid plura? proh Deum! Filium ipsum Henrici Conradum, ipsius in Italia Legatum ad arma sumenda contra patrem impulerunt; & Italiæ rex salutatus sacro oleo unctus est à Mediolanensi Archiepiscopo; ita ut filius iste rebellis, omni depositâ pietate, ne dicam, humanitate, princeps eorum qui contra paventem conjurarant, arma in ipsum tulerit ad annum M. C. II. quo cum è vita excessisset, Pontifex *Paschalis* II. in Cæsarem alterum ipsius filium concitavit, quem Imperatorem inaugurari jussit. *Henricus* meritò indignatus, qui jamjam sexaginta & amplius certaminibus interfuerat, ad pugnam impium filium quærebat; at ejus dissimulatione deceptus, eo ipso temporis puncto quo ipsum ad officium suum reversurum arbitrabatur, jussu ipsius captus & imperiò spoliatus est. Ii fuerunt Gregorii VII. susceptorum ac fœderis cui adhæsit Sabaudiæ Comes contra Imperatorem, successus.

Amedeus gloriâ cumulatus quod Ecclesiæ commoda promovisset, obiit quorumdam opinione anno 1095. at aliorum, qui errare videntur, 1103. Reliquit ex uxore *Joanna* Genevense, duas filias. Harum Major natu cognomine *Constancia* desponsata fuit Marchioni Montis-Ferrati, altera, *Lucrecia* Andreæ Viscontio, Status Mediolanensis Domino nupsit.

Humbertus II. anno 1048. natus, Patri successit regnavitque annos ferè octo. Gislam Burgundam uxorem duxerat, ex quâ numerosam reliquit posteritatem; *Corroboratus* cognominatus fuit: Proceribus Castelli Brigantii, qui etiam Tarentesiæ Dynastæ erant, bellum indixit; ad hoc præcibus incitatus Archi-Episcopi hujus Provinciæ, cujus incolæ ab istis Tyrannis pessimè opprimebantur; etenim è Castello Brigantio, quod distinguendum est ab urbe ejusdem nominis in Delphinatu sita, totam regionem vexabant. Hoc Castrum distat à Monasterio ad Isaram 6. milliar., situmque est supra rupem præruptam, ab omni parte inviam, nisi ab amne, quâ trecentis circiter gradibus ad arcem ascenditur. Hodiè vulgò *Briançonnet* dicitur; ad bellum contra eos *Humbertus* progressus omnes adeo profligavit, ut coacti fuerint apud eum clientelam profiteri, & ejus legibus obsequi; sed Victoris recessu victus audacior fit, Humbertus ad pugnam rediit & à populis adjutus, in ditionem suam redegit totam Provinciam quam suis statibus adjecit. Ita ut Titulis Sabaudiæ, Maurianæ & Pedemontii Comitis, domini Tractus Caballici, Valesiæ, Sancti Maurici, Beugesiæ, & Marchionis Suzæ ac Italiæ, Tarentesiæ Dominium adjecerit.

Humbertus II. V. Comes Sabaudiæ &c.

Dum *Humbertus* bello in Tarentesiâ occupatur, Petrus vulgò *Heremita* dictus, omnes ubique ad Sacram Militiam in Turcas Terræ Sanctæ possessores excitabat, atque in unum undique cogebat. *Hugo Magnus* frater Philippi I. Regis Galliæ & Godofridus Bullioneus, Duces erant Sacrarum Legionum: horum exemplum multos adduxit Principes, ut illud imitarentur, inter quos fuit *Humbertus*, qui hos Duces in Terram Sanctam secutus, ibi magnam adeptus est gloriam. Primos hujus Sacræ militiæ eventus nemo ignorat; Barbaris enim devictis Godofridus Solymæ rex renunciatus est, belloque finem fecit cædes Sultani, ut aiunt, cujus copiæ anno M. XC. IX. penitùs ad Ascalonium deletæ sunt. Postea maxima pars Principum, qui Sacram Militiam sumpserant, in Europam redierunt & præcipuè *Humbertus*, qui beneficiorum à Numine acceptorum memor celeberrimam in Caballico agro Abbatiam *Aulps* fundavit, de quâ S. Bernardus tam facundè locutus est. *Humbertus* obiit 18. Octob. 1103. *Centrone*, quæ vocatur hodie Monasterium in Tarentesiâ. Filii *Humberti* fuerunt 1. *Amedeus* III. ejusdem Successor, 2. *Humbertus* sine liberis vitâ functus, 3. *Guillelmus* Abbas, 4. *Reinardus* ultimus St. Mauricii Præpositus; nam post ejus mortem *Amedeus* hanc Præposituram Abbatiæ jure insigni-

signivit; 5. *Adelaïda* Ludovici crassi Galliæ Regis conjux, ac mater Ludovici Juvenis etiam Galliæ Regis, *Roberti* Drocensis familiæ Capitis, ac *Philippi* à quo Cortanæa gens. Ex liberis *Humberti* natu minima fuit Joanna, quam duxit Guillelmus à Normaniâ, cui Ludovicus Crassus Comitatum Flandriæ dedit, cùm ultus fuisset mortem *Caroli Boni* in Templo Brugis trucidati.

Amedeus. III. Comes VI. Sabaudiæ Anno 1103.

Amedeus III. Sextus Sabaudiæ Comes &c. Patri successit, sub tutela matris & deinde avunculi Genevæ Comitis, tunc enim vix decimum tertium annum agebat. Juvenis ille Princeps non modo Paternorum bonorum hæres, sed etiam Adelaïdæ aviæ atque Imillæ ipsius materteræ, variis titulis insignis, nempè *Sabaudiæ* & *Mauriennæ* Comitis, Dynastæ *Pedemontii*, *Caballici*, *Augustæ Vallis*, *Valesiæ* S. *Mauricii*, *Tarentesiæ* & *Bugesiæ*, *Susæ* Marchionis & in Italiâ, atque Comitis in Burgundiâ & Longobardiâ, quibus ut postea videbimus alium adjunxit Vicarii perpetui S. Imperii. Tituli Marchionis Italiæ, Burgundiæ & Longobardiæ Comitis debent ita intelligi, ut haberetur Marchio in Italiâ, Comes in Burgundia & Longobardiâ, quia tenebat unam ex *Marchiis* Italiæ & ut Comes Sabaudiæ &c. *Comes erat Palatinus Burgundiæ*, & eadem ratione ut Dynastes Pedemontii, Augustæ, &c. erat Comes in Longobardiæ Regno.

Ineunte regno Augusta Taurinorum lethali peste laboravit. Auctores inter se non conveniunt de tempore quo *Amedeus* uxorem duxit, neque etiam de numero uxorum. Sunt enim qui quatuor scripserunt; sed omnes consentiunt quod ex unâ tantum liberos habuerit, de aliis verò pauca leguntur. Hæc Principis uxor fuit *Mathildis Albonia*, Filia Guygii nomine III. Comitis Albonii & Gratianopolis, ex Agnete Barcinonensi.

Paucis abhinc annis *Amedeus* per semetipsum gubernabat, cum Imperator *Henricus*, Juvenis cognominatus, per Italiam transivit, Romam petens, ut coronam à summo Pontifice Pascale II. acciperet. Sabaudiæ Comes Imperatorem excepit eodem modo, id est eodem apparatu quò proavus *Henricum* senem acceperat, & Romam eum duxit; *Henricus* tàm gratitudine quàm existimatione qua *Amedeum* prosequebatur (quem Consobrinum vocitabat; ac meritò, *Bertha* enim Imperatoris mater erat amita Patris Comitis) illi contulit dignitatem Imperii Comitis, ejusque commendatione concessit Augustæ Taurinorum magnam viam quæ à S. Ambrosio Taurinum ducit, cùm attributione jurisdictionis in extra-

Anno 1111.

neos & viatores. Pingonius hanc concessionem secùs retulit, ait enim, Imperatorem extendisse *fines Taurinorum ad oppidum usque divi Ambrosii, tribuendo Magistratibus Jurisdictionem in viam* &c. Hoc Divi Ambrosii oppidum est vicus parvus inter Velianam & Divi Michaëlis Fanum in itinere quod à *Rivoli* Segusium usque ducit. Circà hoc tempus, auctores loquuntur de bello commentitio *Amedei* contra Genevæ Comitem imaginarium propter causam non minùs falsam. Narrant Sabaudiæ Comitem ex hoc bello victorem exiisse, hostemque vitâ spoliasse, atque ut Deo gratias rependeret, in ipso prælii loco Abbatiæ *Stamedeæ* fundamenta locasse annuisque reditibus dotasse: (*a*) hoc nomen impositum aiunt ad significandum quod hîc steterit; sed præterquam quod tunc nullus fuit Genevæ Comes Guygii nomine, neque ulla *Clarencia* in familiâ horum Comitum, in cujus gratiam bellum fuerit susceptum, satis est dicere, hanc * Abbatiam tantùm fuisse fundatam anno M. C. XXVIII. à Beato Petro Tarentasiæ Archi-Episcopo, & multis annuis reditibus dotatam à Comite Amadeo III. anno M. C. XXXII.

* *Godef- dus Abba Altæcumb in vita Pe Tarentasiæ*

Duo sustinuit bella hic Comes, de quibus dubitare non licet: unum contra Francos. Sororem *Adelaïdam Ludovico Crasso* in matrimonium collocaverat: Hæc Princeps mulier cum fratrem sine liberis sciret, Regio conjugi in animum induxit, ad ipsam solam pertinere totam hæreditatem, eique persuasit ut de hac successione sibi caveret. Re ipsâ post plurimos ab ductâ uxore annos Amedeus liberos nondum susceperat, quod patet ex votis fundationibusque ab ipso constitutis, ut à Deo hæredem obtineret, ac præsertim donatione, hac mente factâ Abbatiæ Altæripæ in Diœcesi Lausanensi, anno M. C. XXXVIII. & aliâ ejusdem anni Abbatiæ St. Justi Urbis Segusii. Dicam obiter, longam hanc sterilitatem mihi persuadere Mathildim fuisse secundam *Amedei* uxorem primâ fœcundiorem, nam legitur in Diplomate donationis Anno M. C. XXXVII. factæ; quod haberet filium nomine Humbertum. Ut ut sit, *Ludovicus Crassus* misit in Sabaudiam exercitum, qui plurima loca invasit; *Amedeus* ad arma currit, & maximam partem horumce locorum recipit. *Ludovico* alibi occupato, hoc bellum non fuit acerrimum, & tandem *Ludovico* mortuo, multisque in suo regno tumultibus excitatis, metuendum erat, ne *Amedeus* occasione uteretur ac injuriam ulcisceretur. Sed Rex Juvenis misit, non quidem Divum *Bernardum* ut refert Labrianus Abbas, sed *Petrum* venerabilem Cluniaci Abbatem, ut de ejus renonciliatione ageret cum *Amedeo* Comite, ad quem *Petrus* præclaram scripsit Epistolam, quæ ex voto successit.

Alterum bellum *Amedeus* sustinuit in Principem vicinum & uxoris fratrem nomine *Guigium* IV. Albonii Comitem &c. Historici hoc bellum in anno M. C. XL. collocant; ordo igitur postulat ut antea narremus quâ ratione *Amedeus* anno M. C. XXXVIII. Taurinensis Episcopi insolentiam represserit. Iste Antistes, cui nomen erat *Albertus*, ingenio par plerisque illius temporis Præsulibus qui lubenter Ensem Pastorali Pedo jungebant, quique omnes exemplo *Gregorii* VII. & ejus suc-

(*a*) Loco nomen inditum *Stamedi*; quod illic steterit Amedeus victor hostium, ait Abbas Labrianus, post Pingonium, Paradinum, Monodum, Boterum, & quasdam Chronicas.

ſucceſſorum, nihil non movebant, ut ſupremum Epiſcopalium urbium Dominium adipiſcerentur, nemini ſubjecti; *Albertus*, inquàm, contra Comitem, de jurisdictione & autoritate in Taurino contendebat. Cœlum terramque movent non modo *Amedeus*, pietate inſignis princeps, ſed etiam *Petrus* Lugdunenſis Epiſcopus, quem Mediatorem elegerat, ut animis æquis, ambitioſum hunc Præſulem ad officium reducerent; ſed incaſſum, ita ut *Amadeus* qui ſuis beneficiis tot & tantas Eccleſias cumulaverat, coactus fuerit *Albertum* armatâ manu ex ſuâ expellere. *Albertus* in parvam Teſtonæ urbem ſe recepit; cujus ruinis Mons-Callerius conditus fuit.

Amadeus hoc viriliter peracto, ut jura ſua tutaretur, ad alterum æquitatis facinus totus intendit, ut oſtenderet nihil ſe in Epiſcopum, ſed in ſuperbiam Epiſcopi molitum eſſe. *Aſtæ* incolæ omni ævo ſuo Epiſcopo adverſarii, ex urbe eum expulerant; hic exemplo Anteceſſorum ad Sabaudiæ Comitem confugit, qui cum exercitu ad Aſtam contendit, & Epiſcopum in priſtinum ſtatum reſtituit. Summâ prudentiâ his in occaſionibus ſeſe gerebant Sabaudiæ Comites, qui huic urbi jam à tempore *Humberti* manibus albis, inhiabant, eamque à Conrado Imperatore accipere ſperaverant, nec dubitabant quin tandem aliquando in ea dominaturi forent, ideoque eam auctoritatis viam affectabant, læti quòd Oppidanis odioſi eſſent Epiſcopi, qui ſeriùs ociùs, illis deficientibus, ad Comites confugere cogerentur.

Anno 1140. Guigo IV. Guigonis Craſſi filius, Comes Albonii, primusque eorum qui *Dalphini* nominati ſunt, frater erat Comitiſſæ Mahudæ. Neſcio quid querelarum jamjam Comitem Amedeum inter & patrem hujus mulieris principis exarſerat propter ejus dotem. *Guigo* profligatus fuerat; &, ut veriſimile eſt, victor Comes Belli impenſa victi damno reparaverat. *Guigo* Dalphinus rem ulciſci decrevit, verùm nequaquam patre fœlicior, imò infœlicior, in acie vulnere accepto, in Caſtrum Buxeriæ delatus fuit & ibi deceſſit.

Cum hæc agerentur, Divus Bernardus Clarævallis Abbas opportune & importune ſollicitabat Chriſtianos Principes, ut ſacræ militiæ iterùm nomina darent, ſublevarentque Chriſtianos in Terra Sancta; horum enim res in ea regione peſſumibant. Rex Franciæ *Ludovicus Juvenis* nomen ſuum profeſſus eſt, atque cum ipſo plurimi Galliæ Proceres. Divus Bernardus in Italiam tranſivit, & in hanc Crucis Militiam adduxit *Amadeum* Sabaudiæ Comitem, Guillelmum Montis-ferrati Marchionem, multoſque Proceres. Sacrum igitur Bellum decretum, duobus tantùm poſt annis ſuſceptum eſt: at decepti ſunt, qui de fœlici ſucceſſu non dubitaverant, invidiâ enim Manuelis Conſtantinopolitanenſis Imperatoris, & proditione Syriorum, inter obſidionem Damaſci ſpes omnium deluſa, militesque ac Duces hinc & indè delapſi ad ſua redierunt. In inſula Cypro morbo affectus *Amadeus* Nicoſiæ deceſſit Kal. Apriles anno M. C. IL. Poſt hac videbitur qua ratione Principis hujus poſteri ſummam in eâ inſulâ poteſtatem adepti ſint. Hic per tranſennam notandum duximus, hocce Bellum Epocham eſſe originis Portugalliæ Regni; cujus Germani, Belgæ & Angli prima jecerunt fundamenta; nam cum illac tranſirent, opem *Alphonſo* Henrici Comitis filio ac priori illius Hiſpaniarum Regionis Regi opem tulerunt ad expugnandam Lisboam civitatem, & ex vicinis locis Mauros depellendos. Alphonſus ille uxorem duxit Mathildim: tertiam *Amedei* filiam; *Amedeus* vero octo reliquit liberos, tres filios & quinque filias: illi ſcilicet fuere *Humbertus*, *Joannes* & *Petrus*. Ultimi duo vitam Monaſticam amplexi Sancti apellari meruere, ut & Mathildis & Juliana, eorum ſorores.

Agnes omnium natu minima nupſit *Humberto* Genevæ Comiti; *Adelaïda* vero, filiarum natu maxima, deſponſata fuit Mediolani Comiti, & *Aliſia* Humberto Bellojoci Principi. *Amadeus* III. fundamenta jecit Carthuſiæ Arverienſis in Valle Romanâ, eamque annuis reditibus dotavit, ut & celeberrimæ Abbatiæ Altæcombæ ad Radices montis Cotti, alterius Sancto Sulpicio dicatæ in Bugeſina ditione, nec non cænobii Divæ Virgini ſacri in Valle Cheſirianâ.

Humbertus III. nomine Patri ſuo ſucceſſit *Humb.* III.
atque è ſolio virtutes inclytas pietatemque *Comes.* VII.
ſpectatam ſtupentibus hominibus oſtendit. Tredecim tantum annos natus erat, cum è vita Pater emigrarat, & quantum conjicere licet, *Amadeo* in Terram Sanctam proficiſcente, cum Reipublicæ adminiſtratione Amadei ab Altaripâ Lauſanæ præſulis fidei tutelæque commiſſus. Hic, mortuo Amadeo, Humberti Tutor Provinciarumque Rector renunciatus erat, vir ſanè ævi ſui nulli ſecundus, qui è Clara valle ad adminiſtrationem Altæcumbæ evocatus fuerat, undè ad Cancellarii Frederici Imperatoris Dignitatem evectus, à quo Epiſcopatum Lauſanæ acceperat. Nec irritam educando Humbertum operam navavit; hic enim, abſit adulatio, principem ſe præbuit nulli virtute inferiorem; quamquam libenter fatear, eum mihi religioſo cultui ultra modum deditum videri; neque enim Principem decet vitam inter Monachos degere, Cœnobiaque libentius quam Caſtra, Aulamve frequentare. At ſi vitium eſt, haud tamen acri reprehenſione dignum. Ita ſolitudinem diligebat *Humbertus*, ut vitam Monaſticam ſuſcipere voluerit in Monaſterio *Aulps*, undè ſubditi ejus eum vi deduxerunt atque ut uxorem duceret ſuaſerunt.

Fortitudinem & politicam ſcientiam cum ſtrictiore pietate poſſe in eodem viro conſiſtere, patet in *Humberto*. *Guigo* V. Comes Delphinus ad ætatem provectus quâ contumeliam morte parentis à Sabaudo inuſtam ſentire valeret, injuriam à Patre acceptam in filium ulſciſci ſtatuerat. Arma itaque contra *Humbertum* ſumpſit, qui etiam è ſolitudine ad arma volat. Delphinus obſidebat *Montem-Emilianum*,

num, arcem suis majoribus fatalem, quorum dedecus & probrum, illam in suam potestatem redigendo, delere operæ pretium ducebat; *Humbertus* in eundem Campum copias eduxit, ubi earum Duces vincere consueverant. Quid plura! *Guigo* Majorum suorum eandem sortem expertus est, militumque cædes bello finem imposuit; & *Humbertus* extemplo ad solitudinem reversus est, similis celeberrimo illi Romano, qui ab aratro ut Legiones in hostem duceret profectus, tantum temporis absfuit, ut ita dicam, quantum ad iter conficiendum opus erat, victisque hostibus ac lauro cinctus ad boves, ut antea, quam primum rediit.

Anno 1153.

Humbertus totum se pietati tradebat, subditique ejus innumeris pacis bonis fruebantur, cum *Fredericus Ænobarbus* Roncaliis conventum habuit omnium Italiæ Principum. *Humbertus* tres Episcopos Legatos eò misit; graviter ferebat hic Imperator multos principes plurimasque Longobardiæ Urbes detrectasse Imperii Leges, quas ibi planè restituere volebat. *Humbertus* partes *Frederici* semper secutus est, & annumeratus reperitur inter Principes qui illi opem tulerunt dum Mediolanum oppugnaret. Sed postea, cum *Fredericus* inimicitias suscepisset cum summo Pontifice *Adriano* IV. atque illius successore Alexandro III. consilium mutavit *Humbertus* & summi Pontificis partes suscepit, forsan pietate ductus. Ut ut sit, à prudentioribus Politicæ regulis aberravit, non enim ea potentia erat, ut Frederico resistere valeret, nec alia Pontifex nisi spiritualia poterat ei subsidio mittere arma, quæ revera Fredericus nequaquam reformidavit, immo despexit: igitur importunæ pietatis *Amedeus* Comes pœnam luit, ut infra videbimus, ubi pauca de jurgiis *Humberti* cum successore Guigonis V. Delphinorum ultimi ex stirpe Comitum Albonii retulerimus. Unicam hic reliquerat filiam *Beatricem* nominatam, quæ primis nuptiis desponsata fuit Guillelmo S. Ægidii Comiti cognomine *Taillefer*, hoc est, *Ferri-Sector*, Raimundi V. Tolesæ Comitis filio, qui querelam Humberto movit propter fines regionum, sed hoc jurgium nullo effuso sanguine diremptum fuit, conciliante B. Petro Tarentesiæ Archiepiscopo.

Anno 1167. Cum *Humbertus* palam & publicè à Pontifice Alexandro III. stetisset contra Imperatorem & contra Pseudo-Pontifices Victorem III. & Paschalem III. Provinciarum ejus Episcopi occasione usi sunt ut autoritatem suam augerent, debitamque Principi reverentiam omitterent; apertè igitur Pseudo-Pontificibus & Imperatori sese adjunxerunt, qui Imperator tam remunerandi gratiâ eorum studium, quàm ut Sabaudiæ Comitis defectionem ulcisceretur, unicuique eorum Episcopatûs investituram contulit, ipsosque S. Imperii Principes declaravit. Inter hos fuerunt Episcopi Taurini, Mauriennæ, Tarantesiæ, Genevæ & Belicæ. *Humbertus* ea pati coactus est, quæ ne fierent vetare nequaquam valeret; & exinde quidam ab his Præsulibus posthac in Principem rebellarunt. *Carolus* Taurini Episcopus, cæteris exemplum præbuit. *Humbertus* qui, ut sui prædecessores, in Sabaudiâ assiduè commorabatur, montes transiit quo illum ad officium reduceret. Sed in itinere occurrit Manfredo I. Salutiarum Marchioni, qui apud Comitem clientelam profiteri negavit de locis quæ ab ipso beneficiario jure tenebat. Humbertus in hunc rebellem arma vertit, très quatuorve urbes probè munitas occupavit, Salutiasque ipsas obsedit. Jurgii arbitrum se præbuit Montis-Ferrati Marchio. Hic latâ Sententiâ jussit ut Comes Marchioni Salutiarum quatuor ex captis oppidis beneficiario jure conferret cum sexaginta millibus librarum, eâ lege, ut Marchio Salutiarum apud ipsum Comitem clientelam, de Salutiarum Marchionatu, profiteretur: huic sententiæ assensus est Comes, atque Augustam Taurinorum petiit Episcopumque ad officium revocavit & quidquid usurpaverat ei abstulit.

Tum *Henricus* II. Magnæ Britanniæ Rex Aquitaniam possidebat, jure uxoris Eleonoræ hujus Provinciæ hæredis, quam *Ludovicus Juvenis* Francorum Rex imprudenter repudiaverat. Hæc Princeps jura quædam contendebat in Tolosam Civitatem, ea vindicare cum Henricus tentaret, bello locum dedit quo *Ludovicus* Juvenis auxilium dedit Raimundo Tolosæ Comiti, cujus filius cùm uxorem duxisset heredem ultimi Delphini Comitis, partes etiam Patris hic suscepit. Verùm *Henricus* pacem iniit cum *Ludovico* Juvene nullâ Delphini Comitis factâ mentione, adeo ut necessum fuerit ut officia sua interponeret Comes Humbertus, quo Henricum Anglum cum Guillelmo *Taillefer* Albonii, & Viennæ Comite conciliaret.

Fredericus Ænobarbus alibi occupatus, eos qui partes suas susceperant non potuit præsidio tegere, dum Comes Humbertus eos ad officium armis revocaret; sed statim ut occasionem reperiit in Provincias Comitis irruit, eoque faciliùs ferro & flamma omnia delevit, quod *Humbertus* illi ad resistendum minimè par erat. Susa vi capta fuit & direpta atque omnia Domus Sabaudiæ Diplomata ac tabulæ igne consumpta. Velianâ eandem sortem expertâ regionis circumjacentis incolarum rerumque nulli miles furore improbo actus pepercit. Solum Taurinum evasit, quod Episcopus partes *Frederici* teneret. Vix Imperatoris copiæ recesserant, quum *Humbertus* in Pedemontium transiit, ut horrendam illam vastitatem repararet. Nec multo post Suza, Velianaque restauratæ sunt, & expugnato Taurino acceptæ injuriæ pœnas Episcopus luit, ipso enim urbe pulso, ejus bona fisco adjecit; occupatis castris, pagis & vicis, quæ Imperator, aliorum bonorum impertitor liberalis, illi dederat.

Hic, quem Pingonius *Milonem Cardaneïum* nominat, quartus erat post Carolum Taurini Episcopus, omnesque illius exemplum secuti in Comites conjurarant, undè Humberto atque successori dura & molesta jurgia. *Milo* ad Imperatorem confugit, qui Cancellarium in Pedemontium misit, ut de hoc negotio cognosce-

cognosceret; hic tam insolentem quàm iniquam in *Humbertum* sententiam edidit, quâ jussus Comes, Taurino cederet, Præsulique Velianam, Ripaltam, mediam partem Cariniani & castri Turretæ daret, atque septingentis libris damnum Ripulæ aliisque locis illatum sarciret. Neque isti sententiæ *Humbertus* obsecutus est. Interea Milo ad sedem Mediolani transiit, Arduino quodam ei succedente, Taurinensis Episcopatus æquè ac jurgiorum in Sabaudiæ Comitem hærede. Novus hic Antistes sollicitavit Imperatorem ut Cancellarii sententiam executioni daret, adeo ut Comes contumaciæ reus, Imperio ejectus ac damnatus fuerit, ut omnia quæ in Taurinum jura prætenderet, amitteret atque Episcopo cederet.

Henricus Imperatoris Frederici filius & Italiæ Rex, posteaquam contra *Humbertum* hanc sententiam pronunciasset, eam ipse executioni mandare statuit; itaque acceptis à Mediolanensium Duce, infesto Comitum Sabaudiæ inimico, auxiliaribus copiis in Pedemontium penetravit, irasque in Velianam oppidum exercuit: at certior factus *Humbertum* ut cum eo decertaret citatis equis contendere, re infectâ recessit.

Comes *Humbertus* annis & mœroribus oppressus, paulo post in morbum incidit Camberii, ubi è vita decessit IV. nonas Mart. anno M. C. LXXXVIII. Altæcumbæ sepultus est
Anno 1188. sub ipsis templi januis, ubi etiam nunc videtur sepulchrum ejus, absque ullo ornamento, præter ejus statuam super tumulo jacentem.

Quidam auctores contendunt eum quatuor uxores habuisse, quod minus credibile videtur iis qui non ignorant eum ab omnibus vitæ voluptatibus semper fuisse alienissimum; ita tamen se res habet: Cum è Cœnobio *Aulps* subditi ejus eum eripuissent, eique suasissent è republica esse ut nuberet, quo hæredem relinqueret, uxorem duxit *Faydidam Tolosanam*, Alphonsi I. & Faydidæ de Provinciâ filiam, ex quâ nullos suscepit liberos, ideoque alteram duxit, scilicet *Germanam de Zeringâ* Bertholdi IV. Ducis Zeringæ in Helvetiâ filiam, ex quâ *Agnes*, *Joanni* desponsata, filio Henrici II. Magnæ Britanniæ Regis, verum ea moritur dum nuptiæ parantur. Ex hac secunda uxore cum marem nullum *Humbertus* suscepisset, tertiam duxit Beatricem Viennensem, Gerardi Viennæ ac Matisconæ Comitis, & Guigonnæ Salinensis filiam, ex ea genuit Thomam, qui Patri successit, & Eleonoram, quæ primo conjugio Guidoni Vintimilliæ & Lusaniæ Comiti, secundo juncta fuit Bonifacio III. Montisferrati Marchioni. Quidam contendunt Humbertum quartam habuisse uxorem *Gertrudem* vel *Mahudam* ab Alsatiâ, Theodorici Flandriæ Comitis filiam & ab Hugone quodam Osii Toparchâ propter affinitatem, separatam; sed quidquid hac de re referunt, ita à veritate, recedit ut satius nobis videatur cum iis sentire, qui tres tantum dant *Humberto* uxores.

Thomas I. *Comes* VIII. Undecimo ætatis anno avitam *Thomas* ditionem adiit sub Tutela Bonifacii III. Montisferrati Marchionis & Thessaliæ Regis, qui cum Imperatori semper adhæsisset, ita Henrici Romanorum Regis animum pellexit, ut ipsum adduxerit ad abrogandum quidquid Fredericus Imperator ejus Pater, Episcopi Taurinensis causâ contrà Humbertum, tanquam alienum à dignitate Imperii decreverat, adeo ut, invito atque incassum provocante Arduino, Milonis successore, in ditiones suas atque etiam in publicata bona Comitem *Thomam* adolescentem Henricus restituerit, abrogata prius Patris in Humbertum sententiâ; sibi tamen servatâ Sedunensi Diœcesi, quam Imperii Beneficium dixit.

Dum hæc agerentur, *Fredericus* Imperator aquis submersus fuit, ut notum est, cum bellum in Terrâ, quam Sanctam dicunt, gereret, vel transeundo Cydnum, vel in eo sese lavando, ut quidam contendunt auctores. *Henricus* ejus filius ipsi successit, & cùm ab anno M. C. LXXXVI. jamjam uxorem duxisset Constantiam à Sicilia, Rogerii Ambarum Siciliarum Regis filiam, suasu summi Pontificis, qui eos ipse coronaverat, Henricus ad ultimas Italiæ fines transiit, ut jura hujusce Principis mulieris tueretur contra Tancredum nothum, qui Guillelmi Boni ditiones armis occupaverat. Arduinus Episcopus *Henrici* absentia usus novas res Taurini moliri cæpit contra Thomæ Comitis jura & auctoritatem; at Cives cum in verba Comitis jurassent, Antistitem Urbe pepulerunt, nec in eam regredi licuit nisi jurejurando adhibito, quod Ministri ejus de rebus duntaxat Ecclesiasticis & spiritualibus cognoscerent, relictis Comiti omnibus summæ Potestatis juribus.

Vix hoc jurgium compositum fuit, quum Astæ cives alterum suscitarunt. Alta mente ipsi repostum manserat, quâ ratione juvenis Comitis majores eorum insolentiam repressérant, quoties à suis Episcopis defecissent. Teneræ ætatis occasionem nacti videbantur majorum direptiones in nepotem ulciscendi, itaque irruptione in Pedemontium factâ, ubi si copias eorum consideres, nihil intactum relicturos minitabantur, dum ultra montes Comes abesset; sed Monteferrati, Salutiarumque Marchiones sumptis armis tam oportunam Comiti opem tulerunt, ut Astenses brevi sui consilii pœniteret. Posteà Comes *Thomas* nihil non egit quo pacem undique conciliaret eâque auctoritate in Italia polleret quâ majores ejus ad hunc usque diem usi fuerant.

Imperium duos inter competitores tunc divisum erat. *Otho* Brunsvicensis, cognomine superbus de illo cum *Philippo*, post mortem *Henrici* V. contenderat, illudque *Philippo* mortuo adeptus fuerat. Hic Italiam cum peteret, Taurini moratus multa variaque concessit Privilegia; sed cum ejus in Ecclesiæ Provinciis agendi ratio eum effecisset odiosum, dirisque devotum, ipsi Pontifex Romanus Fredericum II. Siciliæ Regem filiumque Henrici IV. opposuit. Italiæ Principes inter se parùm concordes, conati sunt, hisce factionibus occasione datâ, ut vetera jurgia ulciscerentur. Nullas par- *Anno* 1209.

tes adhuc ſuſceperat Thomas Comes; ſed Vercellenſes, quibuſcum fœdus inierat, ut Epiſcopum & Cives Taurini in officio contineret, ad partes Mediolanenſium eum adduxerunt, qui *Othoni* addicti erant, ita ut ſtatim in bellum, quod Marchionibus Montisferrati & Salutiarum partes diverſas tenentibus indixerant, inductus ſit. His victis atque Caſali expugnato, Montisferrati Marchio ad ignominioſam pacem redactus eſt. Hoc in cauſa fuit cur is fœderi quod Jacobus II. Taurini Epiſcopus contra Comitem moliebatur, adhæſerit, cum Salutiarum Marchione, Andreâ Albonii Delphino, Aſtenſibus & Mediolanenſibus. Præcipuo hujus fœderis articulo ſtatutum fuerat, nemini fœderatorum licitum fore Pacem cum Comite peculiarem facere: eâdem lege Principibus ſupra nominatis interdictum, ne filiam quisque ſuam Comiti Sabaudiæ uxorem daret abſque conſenſu tam Epiſcopi quàm Civium Taurini.

Dum Antiſtes contra Comitem hoſtes, ut ita dicam, conduceret, Comes autem favoremque Imperatoris Frederici captabat, qui poſt mortem *Othonis* ſuperbi deſperatam, tranquillè Imperium poſſidebat. Ex alterâ parte Regis Franciæ amicitiam conſecutus erat, eum comitando ad præclaram contra Albigenſes expeditionem. Videtur Manfredus Salutiarum Marchio fœderatorum partes tum deſeruiſſe; nam inter eum & Comitem reperitur Tra-

Anno 1223. ctatus Pacis poſt hujus contra Albigenſes expeditionem ſancitus. Circa hoc tempus etiam Urbem Morſeam Sedunenſi Epiſcopo conceſſit, qui cum eo amicitiam junxit, & ſpopondit Sabaudiæ Comitum in ſua Diœceſi autoritatem tueri.

Anno M. CC. XXV. Dùm Genuenſes cum Alexandrinis bellum gererent, quos Mediolanenſes & Vercellenſes tuebantur, illi ad Comitem confugerunt, qui à Frederico II. creatus fuerat Imperii Vicarius in Pedemontio & in Longobardiâ. His confeſtim opem tulit, adeo ut hoſtibus eorum devictis, litem eorum facilè compoſuerit. Verum cum poſthac Albengam & Savonam in fidem ſuam recepiſſet, Genuenſes mox cum ipſo inimicitias ſuſceperunt.

Tunc Comes Maſſiliam civitatem in tutelam ſuam recepit, quam Cæſar Imperii conventu moverat; verùm tantâ apud eum autoritate & gratiâ Comes valebat, ut dicta coram ipſo Maſſilienſium cauſâ, eos in ipſius Cæſaris benevolentiam reduxerit.

Anno 1230. Tandem aliquandò erupit in Comitem Taurinenſis antiſtitis cæterorumque fæderatorum infeſtum odium. Fredericus Imperator Gregoriusque IX. ſummus Pontifex invicem laceſſebant totamque inter ſe Italiam dividebant. Nemo ignorat hoc Imperatore regnante natas eſſe exitioſas Guelphorum & Gibellinorum factiones. Sabaudiæ Comes improbatâ Majorum ſuorum agendi ratione, ab Imperatore ſtetit; quapropter Mediolanenſes ab Humberto Ozimo ducti arma in Pedemontium intulerunt. His fugatis Duceque cæſo, Comes *Teſtonam* quæ Taurinenſis Epiſcopi erat, occupavit evertitque, hujus ruinis poſtea Mons-Calerius extructus eſt. Montisferrati Marchio, qui ut antea jam diximus, cum Taurinenſibus ſecretum fœdus inierat, à Comite defecit atque oportuna uſus occaſione Auguſtam Taurinorum totius Provinciæ caput invaſit. Thomas meritò rem indignè ferebat, itaque citato curſu in Pedemontium rediit, quasdam Marchionis Bonifacii, & ſuorum Fœderatorum copias fudit, Padum tranſiit, Taurinum obſedit, aggeremque extruxit, ac mœnibus vi Tormentorum labefactatis urbem ad extrema coëgit, verum hyemis tempeſtate obſidium ſolvere coactus, aditus omnes præſidiis occupavit. Dum copias cogendo & omnia ad bellum neceſſaria parando occupatur, potenti ſic jubente Numine è vita ereptus eſt, poſt breviſſimum morbum, in Auguſta civitate Kalend. Janu. M. CC. XXIII. ibique in primario Templo ſepultus, ubi adhuc ejus viſitur Tumulus, & ad ipſius ſtatuæ pedes, Leo collo præferens ſcutum gentilitium Rubrum, cruce argentea ornatum, ac præterea ſuper Leonis collari hoc verbum legitur F. E. R. T. cujus ſignificationem & originem exponemus, cum de gentilitiis inſignibus, inſcriptionibus aut ſententiis familiæ Sabaudiæ, ſub initio ſecundi hujus operis voluminis agetur.

Comes *Thomas* fuit magnanimus, pius, *Ejus*
prudens, à ſuis amatus & vicinis reformidatus. *& Lib* *Noſtradamus* contendit fuiſſe ejus ſæculi Principem omnium ſapientiſſimum atque prudentiſſimum. Villam Francam & Pinarolii arcem ſtruxit Quidam Hiſtorici ſcripſerunt eum quintæ ſacræ militiæ nomen dediſſe; cum illius Dux & caput eſſet ipſius Tutor Montis-Ferrati *Bonifacius*; at ſi è ſuis Statibus profectus eſt, brevi rediit, ut videtur, poſtquam Zaræ in Dalmatiâ expugnationi interfuiſſet, neque cum aliis in Syriam progreſſus eſt.

Duas habuit uxores, *Beatricem* ſcilicet, Aymondi Comitis Genevæ filiam, & *Margaritam* filiam & heredem Guillelmi Focunatum Domini. Comes *Thomas* numeroſam reliquit poſteritatem; ſed Guicheno errat dum ſcribit, omnes ſuos liberos à ſecunda uxore habuiſſe. Ait enim ipſemet pag. 167. *Amedeum* IV. natum eſſe anno M. C. XCVII. & pag. 253. ſcripſit Beatricem adhuc vixiſſe anno M. CC. XVIII. atque cùm ipſa in Caſtro Salinarum eſſet dediſſe Tarenteſiæ Archiepiſcopo jus compaſcuum in monte Alticurtii. Quî autem dicere poteſt paginâ ſequenti, ſexdecim *Thomæ* Liberos, quorum præſcriptam dat ſeriem, eſſe ex Marguaritâ, ſecunda Comitis uxore quam non duxit antè annum M. CC. XVIII. Nec fieri potuit quin aliquos etiam ex hac ſuſceperit; ſed Sabaudiæ Hiſtorici qui, Boterone & Butteto exceptis, has ſecundas ignorarunt nuptias, eos minime denotarunt. Guicheno in eodem errore per totam ſuam Hiſtoriam perſeverat usque ad medium paginæ 301. ubi ait Comitem *Thomam*, ſuam matrem Genevæ *Beatricem* in Petri-Caſtello inviſiſſe, quamvis pagina 299. adhuc dixiſſet, eum eſſe natum

natum ex *Marguaritâ* Focunatum; sed fatendo quod hic animadverto, paginâ 301., incidit in alteram contradictionem, dum Beatricis vitam ducit usque ad annum M. CC. XLIV. postquam scripsit pag. 254. Marguaritam Comitis *Thomæ* secundam uxorem ei fuisse nuptam anno M. CC. XXVII. En inconsiderantiæ errores, quos nulla ratione excusare posset autor ipse Guicheno. Sexdecim *Thomæ* Comitis Liberi fuerunt. 1. AMEDEUS ejus successor. 2. *Humbertus* in Prussiâ occisus anno M. CC. XXIII. 3. *Thomas* caput familiæ Pedemontii Comitum, Achaïæ Principum &c. 4. *Aymondus* Caballicæ ditionis Dynastes. 5. *Guillelmus* Valentiæ Episcopus & deinde Leodici. 6. *Amedeus* Maurianæ Episcopus. 7. *Bonifacius* in incunabulis mortuus. 8. PETRUS Romontii Comes &c. 9. PHILIPPUS Lugdunensis Archiepiscopus &c. 10. *Eleonora* Azoni Estensi desponsata. 11. *Marguarita*, *Hermani*, Comitis Quiburgi uxor. 12. *Bonifacius* Cantii Archi-Episcopus. 13. *Beatrix* Raymondo Berengario, Provinciæ Comiti nupta, mater trium Reginarum & Imperatricis; avia Imperatricis & duarum Reginarum. 14. *Alix*. 15. *Agata*. Hæ vitam Religiosam amplexæ sunt, nec inficias eo ipsas cum *Avocata*, ultima liberorum Comitis Thomæ atque Balduino Riversio Devoniæ in Anglia Comiti nuptâ, è secundo connubio fuisse natas: Præter sexdecim hos liberos *Thomas* adhuc duos nothos reliquit, de quibus Historia silet.

Amadeus IV. ex liberis Comitis Thomæ major natu Patri successit, ætatis anno XXXVI. Uxorem duxerat anno M. CC. XXII. Annam, Delphini Viennensis Andreæ, & Beatricis Montis-Ferrati filiam. Statim ea rata habuit quæ in suorum fratrum gratiam Pater statuerat, attribuendo illis *Apanagium*, ut loquuntur, loco patrimonii. Sex adhuc erant quorum quatuor vitam Ecclesiasticam amplexi fuerant. *Amedeus IV. Comes IX.*

Thomas frater ejus natu minor Comitatum Maurianæ cum Pedemontio hæreditatis jure accepit. Ab hoc origo nomenque Principum Pedemontii, Achaïæ, &c. *Joannem* Flandriæ Heredem, Imperatoris Balduini filiam uxorem duxit primis nuptiis, & postea *Beatricem à Fieschis*, Innocentii IV. supremi Pontificis fratris filiam. Ex hac liberos suscepit *Thomam* III. AMEDEUM, qui anno M. CC. LXXXV. successionem Sabaudiæ statuum adiit, *Ludovicum* Baronem Romanæ ditionis; à quo *Joannes* Forensis agri Comes, *Petrus*, Romæ occisus, quo Henricum VII. comitatus erat; LUDOVICUS II., qui Patris Hæres, ac Romæ Præfectus; præterea septem filiæ. *Ludovicus* ille secundus *Joannem* reliquit, à quo nulla posteritas. *Eleonora*, omnium Thomæ II. liberorum natu minima, Comiti Forensis agri nupsit. En Thomæ Principis Stemma.

Thomas, tertius Filius Thomæ I. Sabaudiæ Comitis.

Thomas III. | Amadeus, qui Gentem Sabaudiæ continuavit | Ludovicus B. de Vaud. | Eleonora

Philippus, Achaïæ Princeps ex uxore Isabella Villæharduinâ | Petrus | Amadeus. | Thomas. | Guillelmus. *Hi omnes Ecclesiastici fuerunt.*

Jacobus, Achaïæ Princeps &c. | Amadeus Episcop. | Thomas Episcop. | Eduardus Episcop. | Octo filiæ

Philippus exhæredatus. | *Amadeus* Achaïæ Princeps. | *Ludovicus* Achaïæ Princeps &c. in quo hæc Linea deficit

Marguarita conjux Paleologi March. Montisferrati. | Mahuta conjux Ludovici Comitis Palat. Rheni.

Comes *Thomas*, frater Comitis *Amadei* IV. nomen suum commendavit, omnibus sui temporis gravioribus negotiis sese interponendo, sive auxilium præbendo Divo Ludovico Regi Franciæ, contra Anglos, sive in Flandria Leges promulgando, sive sese implicando rixis quæ erant inter summos Pontifices & Imperatorem Fredericum II. Bellum gessit in Italiâ, ubi Pontifex Innocentius IV. ei supremi Ecclesiæ copiarum Ducis dignitatem contulit. Denique Imperatoris exercitibus in Italiâ præfuit.

Aimundus, etiam Comitis *Amadei* frater, loco patrimonii acceperat Tractum Caballicum, Chilionum & Montargium. Tribus annis post Patrem decessit; attamen in hoc brevi temporis spatio fere continuo & semper cum incolis Valesiæ & Sedunensi Episcopo bellum gessit, eosque ad officium redegit.

PETRUS, tertius dicti Comitis frater, Romontii & Rigoduni Comes, *Apanagio* usus est Sabaudiæ Comitatu, & post *Bonifacium* fratris sui filium ad gubernationem Sabaudiæ statuum pervenit anno M. CC. LXIII. Sed ad Dominatum Comitis *Amadei* IV. qui per 20. annos duravit, redeamus.

Primum obsidio Augustæ Taurinorum operam dedit: illud jam à parente susceptum tantâ diligentiâ persecutus est, ut nihil reliqui fecerit quo hostes indè expelleret. *Hugo* Episcopus, cum opprimi vereretur, paci consuluit, & ad eam cives induxit, ita ut omnes ad obsequium redierint & jurejurando Comiti fidem suam obstrinxerint. Bonifacius Montisferrati Mar-

Marchio juri in hanc Urbem commentitio renunciavit; Comes vero castrum Colleinum Urbi feudi clientelaris nomine concessit. Vix hoc negotium absolutum fuit, cum Comes coactus fuerit arma in alterum Episcopum movere, ut opem ferret fratribus Petro & Aymundo, contra quos Episcopus Sedunensis totam Valesiam ad defectionem incitaverat. At Episcopali Urbe expugnatâ, pœnas nimiæ ambitionis persolvit.

Fredericus II. Imperator in Italiam transivit, ut opera auxilioque Sabaudiæ Comitis Mediolanensis ad officium revocaret. Augustam Taurinorum regiâ pompâ ingressus est, Comes eum lautè excepit. Hac occasione usus Imperator Tractum Caballicum, Augustæ prætoriæ Vallem Ducatûs titulo insignivit; Comes utrasque Provincias possidebat, unam ab *Humberto* I. vel etiam à Beroldo ejus Patre, alteram ab *Adelaïda* Susæ Augustæque Dominâ. Dum hac occasione Italiam Fredericus peragraret, duos Generales Vicarios constituit, alterum in Longobardiâ *Entium*, nothum suum, Sardiniæ Regem, alterum vero in Pedemontio Amadeum IV. Sabaudiæ Comitem. Ea tantæ dignitatis, quam Majores Comitis possederant, confirmatio potius quam collatio novum ipsius autoritati decus addidit, ita ut Taurinenses, quos videbatur semper habere infensos, in ejus gratiam redire cupientes, fidelitatis Sacramentum denuò dixerint, quamvis Comes *Thomæ* fratri Pedemontium cessisset loco patrimonii. Hoc enim Titulo Comes *Thomas* Taurini anno M. CC. XLII. summum Pontificem Innocentium IV. excepit: quod Imperatori ita displicuit, ut Comitem ipse Taurino anno M. CC. XLVI. ejecisset, ni ex improvisò profectus fuisset, ut Parmenses rebelles mulctaret.

Amadeus ad suas partes adduxerat duos, qui meritò ipsi reformidandi viderentur, inimicos, quibus reipsa facile erat damna Comiti inferre. Filiam Beatricem natu majorem Manfredo, Salutiarum Marchioni, matrimonio conjunxerat anno M. CC. XXXIII.; atque anno M. CC. XXXV. alteram, nomine Margaritam, Bonifacio Giganti Montisferrati Marchioni. Indè factum est, ut Fredericus Imperator è re sua judicaret fœdus cum ipso ferire; quam ob rem ab Amadeo, cui supradictus Salutiarum Marchio liberorum suorum tutelam commiserat, ipsius Viduam Beatricem Comitis nostri gnatam, Manfredo cognomine *Lanceæ* filio, suo notho, uxorem petiit. *Manfredus* ille tum Alexandriæ Marchio, deinde Tarenti Princeps nuncupatus, ambarum Siciliarum Rex infelix fuit. Hac occasione *Amadeus* Comes & ipsius frater *Thomas* cœlum terramque moverunt, quo Fredericum Augustum cum Pontifice Innocentio IV. reconciliarent; at incassum; nam quo majore Fredericus & Innocentius, dum hic Cardinalis adhuc esset, amore mutuò flagrarant, eo acerbius inter ipsos odium erat. Neminem enim latet, quâ ratione Pontifex ille Lugduni, quo confugerat, Concilium Oecumenicum convocavit, cujus consensu sacris Mysteriis interdixit Imperatori, qui paucos post annos decedens, Imperium dissensionibus miserè laceratum reliquit; at nothus ejus Manfredus, bellum ad extrema Italiæ detulit, ita ut Longobardia ditionesque Comitis haud expertes ipsius manserint.

Raimundus Berengerius, nomine V. Provinciæ Comes, qui virtute & prudentia omnibus ætatis suæ Principibus commendabilis fuit, uxorem duxerat Beatricem, Amadei Comitis sororem, ex quâ quatuor tantum filias suscepit. Maxima natu matrimonio juncta fuerat Ludovico IX. Franciæ Regi, secunda Henrico III. Magnæ Britanniæ Regi, tertia verò Richardo Imperatori electo. Beatricem adhuc habebat reliquam, cum Provincialibus suis iratus in Sabaudiam se recepit, teste Paradino, ubi postulante Amadeo Comite, sororis suæ conjuge, Carolo Divi Ludovici fratri in matrimonium Beatricem illam collocavit. Undè Carolus Provinciam adeptus est, cui frater agrum Cenomanensem & Andegavensem addidit, & ipsemet Carolus his duarum Siciliarum coronam junxit, quarum à Pontifice investituram accepit, adeo ut eas infelici Conradino, cui caput crudeliter amputari jussit, armis eripere tentarit.

Amadeus hanc sanguinolentam tragœdiam *Anno* 125[illegible]
non vidit: tranquilla pace fruebantur status ejus, & Titulis majorum suorum eminentiorem Ducis dignitatem addiderat: Cum omnibus suis fratribus benevolè & quietè vixerat, adeo ut omnibus desiderium sui reliquerit, cum VIII. Kal. Julii, anno M. CC. LIII. obiit. Sepultus fuit tertio Idus Julii in Templo Cœnobii Altecombæ, ubi in tumulo hoc Epigramma legitur.

ANNO M. CC. LIII. III. IDUS JULII SEPULTUS HIC FUIT INCLYTÆ RECORDATIONIS, AC FAMOSISSIMUS VIR DOMINUS AMADEUS D. G. COMES SABAUDIÆ.

Testamento suo Kalend. Oct. anno M. CC. LII. scripto, Kalendis vero Junii subsequentis anni ratihabito filium unicum *Bonifacium* Comitem hæredem instituit, quem ex uxore secundâ *Ceciliâ* Baralii I. Glani & Vexanini Domini, Massiliæque Vicecomitis filiâ susceperat. Ex eâdem insuper tres habuit filias 1. *Constantiam*, quam Labrianus Abbas ignoto cuidam Emanueli, Ferdinandi III. Castellæ Regis filio, in matrimonium dat. Maxima pars Auctorum contendunt eam improlem esse mortuam, & post mortem fratris Bonifacii successionem spectasse, sed eâ, Lege Salicâ fuisse exclusam. 2. *Beatricem* Petro Catalauni Comitis filio nuptam. 3. *Eleonoram*, Guichardo à Bellojoco Monpenserii Domino maritatam. *Amadeus* Comes Tutorem filio dedit fratrem *Thomam*, Sabaudiæ, Flandriæque Comitem, Patruum pupilli, qui nemini melius committi poterat.

Boni-

Bonif. Comes X. 1253. *Bonifacius* Sabaudiæ & Mauriannæ decimus Comes, Dux Caballicæ & Augustanæ ditionum, Dominus Tarentasiæ, Valesiæ, S. Mauricii, & Bugesiæ, Princeps Pedemontii, Marchio Susæ & Italiæ, regnum iniit anno M. CC. LIII. natus Camberiaci ipsis Kal. Decembris anni M. CC. XLIV., nonum tantummodo annum attigerat, proinde mater ipsius educationis curam in se suscepit, Patruus vero Regni administrationem; sed regnum breve, variisque agitatum tempestatibus infaustam habuit finem. Vix decesserat parens, quum ejus Patrui, Aimundus scilicet & Petrus quædam cœperant consilia, ut hæreditatem inter se dividerent; at *Thomas* eorum incœpta cohibuit. *Bonifacius* adolescens in Franciam profectus est, ut Ludovicum IX. Regem inviseret, qui consobrinam ejus uxorem duxerat. Hoc iter adolescenti Comiti occasionem præbuit primum militiæ tyrocinium edendi. Marguarita Hannoniæ, Comitissa Flandriæ à Rege Galliæ auxilium postulaverat quo ditionem suam tueretur. Rex ad eam misit aciem Duce Carolo Andegavense suo fratre. Comes Thomas Sabaudus, quem variis honoribus in Flandria prosecuti erant, ubi Imperium tenuerat cum primâ uxore, easdem partes suscepit, juvenemque Comitem ad illud bellum ipse duxit. Res ex voto successit, atque indè Bonifacio Comiti flagrans belli cupido. Verùm vix ad propria reversus satis amplam istius armorum studii exercendi occasionem reperit. Pedemontium ex omni parte variis motibus agitabatur, clandestinis Astensium consiliis, qui Taurinensibus persuaserant ut deficerent à Comite Thoma, Bonifacii patruo & Principatûs Pedemontii Clientelari domino, ut jam diximus. Hic collectas copias in hostes duxerat feliciterque oppugnaverat, adeo ut jam victoriæ compos videretur, cum ab hostibus circumventus captusque Astam ducitur, neque ad suos remittitur quin priùs jura sua in Taurinum & alia Diœcesis loca abdicasset. Sed vix liber, ad Imperatorem Richardum Sabaudi affinem confugit, qui eum odiosâ illa pactione levavit auxiliumque ei promisit, ut denuo in jura sua rediret. Verum iis frui celeberrimo Principi minime licuit, moriturque anno M. CC. LIX. Ab illo steterat Rex Franciæ, qui Taurinensium Astensiumque incæpta indignè ferens omnes earum Civitatum incolas è regno suo ignominiosè expulit. Pingonius ad finem anni sequentis Flagellantium originem refert: tunc visi fuerunt Taurini & in Pedemontii urbibus, ejulantes, *resipiscite*, *resipiscite!* lacerantesque corpora sua flagellis & verberibus.

Post mortem Frederici II. Imperatoris *Conradus* filius ejus, qui Coronam Imperialem sibi asserere conatus erat, in thronum ambarum Siciliarum ascenderat, in quo non diu sedit, nec à jurgiis cum summo Pontifice cessavit. In extremo vitæ puncto cum animam exhalaret, Coronam Conradino filio reliquit, & administrationem æque ac tutelam adolescentis Principis Manfredo Lanceæ, fratri suo notho, qui, ut supra retulimus, uxorem duxerat Beatricem Sabaudam, sororem natu majorem Comitis Bonifacii. *Manfredum*, quem venenum *Conrado* dedisse insimulant, mortem pupillo paravisse aïunt, ut in se ipsius coronam tutò tranferret. Tandem ea commisit quibus arma *Eugenii* IV. summi Pontificis in se concitaret, fulguraque *Urbani* & *Clementis*. *Urbanus*, pro more istius ævi, Manfredo coronam ablatam, concessit *Carolo* Andegavensi, Provinciæ Comiti, Ludovici IX. fratri, qui uxorem duxerat *Beatricem* Provinciæ, Comitis Bonifacii consobrinam.

Carolus arma cepit ut jura tueretur quæ summus Pontifex illi contulerat. Sabaudus vicinus ejus, Manfredi partes amplectebatur; ideo obiter ille in Pedemontium ingressus, cum inimicis Comitis fœdus iniit Taurinumque occupavit, quod custodiendum Marchioni Montisferrati commisit. *Bonifacius* Comes, quem propter virtutem animique magnitudine *Rollandi* cognomine dignum judicaverunt, citato cursu advolat, ut ditionem suam à tam fœda vastatione vindicaret. Historiæ scriptoribus verba, ut ita dicam, deficere videntur quibus fortia Comitis facinora dum Taurinum oppugnaret, satis laudarent. Urbs ad extrema redacta erat, de ipsa dedendâ jam conditiones paciscebantur, amissâ in eruptione militum delectâ manu, quos Sabaudi traxerant circa muros ad equorum caudas alligatos. At accepto ab Astensibus recentium militum auxilio, vim Comitis iterùm sustinere audent; hic verò impotenti animi virtute cum in hostes invehitur circumventus captusque Taurinum ducitur, ubi perfidi subditi Dominum infœlicem incluserunt in Turri quadam propè Segusinam Portam. Tristitiâ vel potius furore percitus in morbum incidit, quo paulo post moritur. Eventus quidem tristis & ipsius statibus funestus.

Comes *Bonifacius* decimum nonum annum tum agebat adhuc cælebs, adeo ut nullum reliquerit hæredem. Ejus sorores Comitissæ hæreditatem spectarunt; sed Patrui earum demortuique Comitis, illis Legem Salicam opposuerunt, quæ ab omni ævo in statibus Sabaudiæ Comitum accepta hæreditate filias excludebat. Quid plura? Nulla Comitis Thomæ liberorum habita ratione, qui jura Patris, præ se ferebant, utpote fratris Amadei natuproximioris; iisque incassum provocantibus, *Petro* Sabaudo, Romontii Comiti & octavo liberorum Comitis Thomæ I., hæreditas concessa fuit, quia jus primogenituræ nondum erat institutum.

Petrus natus erat Susæ anno M. CC. III. uxoremque duxerat anno M. CC. XXXIII. *Petrus Comes XI.* *Agnetem* filiam & hæredem Aimundi Fossiniacensis: quod ostendit nos supra rectè *Guichenonem* censoriâ virgâ notasse, quod Margaritam Fossiniacensem sororem Aimundi dixerit & secundam Comitis Thomæ uxorem, matrem Petri & omnium aliorum hujusce Comitis liberorum, ita ut Agnes, ejus opinione, fuisset Comitis Petri Consobrina, in

eo affinitatis gradu quo matrimonium tunc contrahere omnino non licitum fuisset.

Enarrandis, quas fecit Comes *Petrus*, suæ ætatis princeps omnium prudentissimus, antequam ad regimen statuum Sabaudiæ perveniret, rebus non immorabor, sat erit ut referam, eum magno in pretio fuisse apud Henricum III. Magnæ Britanniæ Regem, qui fratris ejus filiam uxorem duxerat. Hic Princeps ipsum in Magnam Britanniam vocaverat eique Rigoduni Comitatum dederat & ejusgratiâ Palatium Londini extruxit, quod in hunc diem existit sub nomine *Sabaudiæ*. Multum in negociis Henrici cum Rege Franciæ, itemque Imperatoris Richardi fuit occupatus. Uno verbo è Sabaudia ter in illam insulam profectus variis honoribus fuit cumulatus & rebus gravissimis conficiendis adhibitus.

Statim ut fratris filio successit, hoc primum habuit ut mortem ejus ignominiosamque captivitatem ulcisceretur, liberosque Comitis *Thomæ* II. in tranquillam possessionem Pedemontii, quod eorum Patri concessum fuerat, restitueret. Taurinum obsedit, & invitis Astensium & Marchionis Montisferrati auxiliis illud in suam potestatem redegit. Suâ victoriâ satis moderatè usus est, quas leges voluit, victis imposuit, destructione turris, in quâ audaces subditi supremum suum Principem incluserant, contentus.

Posteaquam Taurinenses ad officium reduxisset, fœderatos eorum debellare conatus est, sed res minime successit. Astenses enim cum de salute desperarent, tanto furore pugnarunt, ut captos *Thomam*, *Amadeum* & *Ludovicum* fratris Comitis *Petri* filios, secum abduxerint: quô meliores pacis conditiones obtinuerunt quàm speraran; nam pro libertate trium horumce Principum, eis conceditur facultas eundi & redeundi per regiones Sabaudiæ Comitum, ea tamen conditione ut inermes essent. Thomas III. itaque Pedemontii Princeps, juribus suis in Pedemontanos Taurinensesque iterum potitus est, sed, ut alibi referetur, nec perdiu nec placidè.

Math. Paris. Westmonst. Comes *Petrus* quum ultimum in Magnam Britanniam iter, si Anglicanis Historicis credimus, suscepit, *Richardus* Imperator, qui tum in Angliâ degebat, ei Ducatuum Caballicæ & Augustanæ ditionum Investituram contulit, atque bonorum Comitis Hermani Kiburgensis, quæ in Episcopatu Lausanensi ab Imperio pendebant. Eâ occasione Imperatoris Cancellarius à *Petro*, ut titulos exhiberet, postulavit Diploma investituræ scribendi gratiâ; Comes qui ad hanc petitionem minime paratus erat, Gladium è vaginâ stringens, Cancellario *En Titulos*, inquit.

Administrationem statuum Rodolpho Amesini Domino, & Rostano Rochettæ Dynastæ, proficisens Comes commiserat. Hi per Tabellarium certiorem fecere Rodolphum, Genevæ Comitem, Guillelmi filium res novas moliri consiliis cum Domino Bellojoci conjunctis, & insuper quasdam apparere novas| rebellionis scintillas Taurini. *Guilelmus* Genevæ Comes, Rodolphi Pater, injustè hunc Comitatum *Ebaldo* fratris suis filio eripuerat. *Ebaldus* patrem habuerat *Humbertum*, matremque Agnetem Sabaudam *Amadei* III. filiam & Comitis *Humberti*, *Petri* Avi, sororem. *Ebaldus* ut injuriis patrui sese subduceret, in Angliam fugerat ad Henricum III. & Reginam Eleonoram. Itaque exul cum moreretur omnia jura sua Testamento Londini dato IV. Idus Maji anni M. CC. LIX. consobrino Comiti *Petro* cesserat. Statim ut illa à Domino de *Bressieux* accepit, ipsum remisit cum mandatis, omnia ita pararentur, ut reversus exercitum in hostem ducere quam primùm posset. Rex Magnæ Britanniæ quasdam etiam illi auxilio copias dedit, adeo ut haud difficile receperit castra duo quæ Genevæ Comes occupaverat, ipsumque coëgit ut Sabaudiæ se clientem profiteretur: quæ victoria alios in obsequio retinuit. Attamen hic loci Bellum contra Astenses, de quo supra sum locutus, referendum arbitror, in quo tres Comites capti fuerunt.

Ut ut sit, hoc bello confecto Comitissa *Margarita*, Comitis soror, & Kiburgi mulier vidua, auxilium à fratre petiit contra Comitem Lauffenbergensem, qui ei bonorum possessione interdicere tentabat, hæreditatem Kiburgi contendens. Sabaudiæ Comes duobus præliis eum vicit, vindicatisque sororis juribus, Bernam Civitatem ab eodem Comite vexatam in fidem suam recepit, eamque amplificavit, adeo ut non solum *Tutoris* ac *defensoris*, sed etiam *Patris* & *secundi Bernæ conditoris* nomen meruerit. Hoc fuit ultimum Comitis facinus, è vita enim decessit pridie nonas Maji, anno M. CC. LXVIII. unâ tantùm relictâ filiâ, *Guidoni* Andreæ Viennensis agri Delphini filio desponsatâ. Quidquid in Genevensi tenebat, in Romana ditione & in Germania, ei Testamento dedit, legata alia plurima instituit, hæredemque ex asse jussit fratrem suum *Philippum* Sabaudum, Archi-Episcopum Lugdunensem electum.

Philippus Sabaudus nonus erat ex liberis Comitis *Thomæ* I. qui hac de causâ Ecclesiasticæ conditioni destinatus fuerat, inconsultâ ejus ad arma propensione. Pontifex Innocentius IV. eum tanti fecerat, ut anno M. CC. XLVI. in Concilio Lugdinensi istum Archi-Episcopatum illi contulerit, eumque legibus Canonicis solvendo, permiserit uno eodemque tempore, quamquam Sacerdotium nondum iniisset, Episcopatu Valentiæ & Ecclesiæ Brugensis Prioris dignitate frui, multisque aliis beneficiis in Magna Britannia sitis. Fuit insuper administrator Patrimonii divi Petri & Ecclesiæ Vexillarius: quâ auctoritate Comes usus fuerat ut Urbini & Camerini Duces æquè ac *Malatestas* Ariminenses Imperatoris partium studiosos debellaret. *Philippus Comes XII. Anno 12..*

Lugdunensis Archiepiscopus fratrem annis gravem & absque masculis hæredibus cum sciret, nec ipsum lateret eodem jure quo Bonifacio Comiti Petrus successerat, huic se successurum, Beneficia Ecclesiastica abdicavit ut

ut uxorem duceret Burgondiæ hæredem Hugonis Catalaunensis Comitis, Domini Salinarum viduam. Reipsâ anno sequente, *Petro* mortuo *Philippus* ei successit. Quamvis jam annos 61. natus regnum aduc tenuit per septem decim annos, atque per decem ultimos pessimâ hydrope laboravit. Quædam cum Parentibus suæ conjugis Burgundiæ Comitissæ jurgia habuit. Sed potentiorem hostem non habuit Rudolpho Haspurgi Toparchâ qui posthac ad Imperatoriam dignitatem ordinum consensu evectus est, caputque Austriacæ Domus vulgò habetur.

Apud Helvetios Rudolphus ille plurimâ auctoritate valebat; is hæreditatem Hermani Zeringensis, Comitissæ Margaritæ conjugis, mortui sibi vindicabat, fœdereque inito cum Friburgi & Montispelgardi Toparchis in Romanam ditionem, cujus maxima pars Sabaudiæ Comitis erat, irrupit; regionis Dynastis auxilium à *Philippo* petentibus, hic maximo cum exercitu advolavit, multis secundis prælis cum Rudolpho confectis, oppida quædam fidei ejus sese commiserunt. Bernæ iisdem honoribus quibus potitus erat frater ejus, ei collatis, civitatis protectorem ipsum renunciarunt, concesso vectigalis cujusdum & monetæ cudendæ reditibus cum licentiâ juris in urbe dicundi, atque in ipsius Territorio.

Dùm hæc gererentur Rodolphus Haspurgensis Rex Romanorum electus est, & irâ incitatus, quod *Philippus* ab Othone Burgundiæ Comite uxoris suæ filio stetisset, jurgii causam nactus denuò Kiburgi Comitissæ intulit, nec morâ, arma Philippus induit atque ut sororis ditiones à belli calamitatibus liberaret hostem in ditionem Romanam, deduxit. Interea summus Pontifex, Margarita Franciæ Regina, Eduardusque Rex magnæ Britanniæ sua contulerunt officia apud Imperatorem Rudolphum qui Pacem cum Comite sancivit, eumque in fidem suam recepit eâ lege ut contra omnes ipsum Cæsarem omni ope tueretur, quâ occasione Imperator declaravit Comitem & ejus majores fuisse semper *Fideles Imperii deffensores*. Hoc fœdus ratihabitum est
1285. anno M. CC. LXXXV. Philippus Hydrope confectus interiit XV. Kalend. Decembris, eodem anno M. CC. LXXXV. Hunc quidam vituperant quod provectus ætate beneficia ejuraverit quibus perdudum usus fuerat; alii eum laudibus prosequuntur, pio, pacificoque principi debitis. Nullâ prole relictâ senex Philippus decesserat, itaque Sabaudæ gentis hæreditas ad collaterales Pedemontii Achayæque Principes jure devenit, hi enim, ut suprà legere est à Comite Thoma II. Thomæ I. Sabaudiæ Principis filio originem deducebant.

Comes Thomas II. tres liberos reliquerat quibus nulla habita fuerat ratio, cum de successore Bonifacii Comitis ageretur, quanquam patris, *Petri* Comitis fratris natu majoris, jura præ se ferrent. Comes *Thomas* III. trium natu maximus, & Dominus Pedemontii quod à patre Patrimonium acceperat, Guigam Burgundam uxorem duxerat, ex quâ relictis quinque liberis, Anno M. CC. LXXXII. intererat. Attamen cùm de successore dando Comiti Philippo certatum est, non magis ejus, primogenituræ ergo, liberis habita fuit ratio quam sibi ipsi aut fratribus ejus, itaque hæreditas, quæ filio ejus *Philippo* jure debita videbatur, *Amadeo*, fratri natu minori, liberorumque suorum patruo conceditur. Antequàm de Regno hujusce Comitis agamus, operæ pretium videtur ut lectorem certiorem faciamus quâ ratione familia isthæc Principis Achayæ titulum adepta fuerat. *Thomas* III. ex Guigâ Burgundâ reliquit *Philippum* Pedemontii Comitem. 2. *Petrum* Lugduni Archiespiscopum. 3. *Amadeum* apud Remos Archidiaconum. 4. *Thomam*, Ambiani Canonicum, & 5. *Guillelmum* Divi Michaelis Clusiæ Abbatem. Philippus Romæ, assentiente summo Pontifice Bonifacio VIII. & mediante Cardinali Fieschio suo affine uxorem duxit *Isabellam Villæ-Harduinam* quæ Titulos moreæ & Achayæ Principis æque ac Domini Corinthi ipsi in matrimonium attulit, quorum investituram accepit à Carolo Siciliæ Rege. Hæc Princeps mulier quæ Philippi Andegavensis, regis Siciliæ, filii, vidua erat, & secundis nuptiis Florentii ab Hannoniâ Joannis Avennæ filii; *Philippo* Sabaudo quatuor genuit filios & duas filias. *Jacobus* marium natu maximus familiam illam continuavit. *Philippus*, secundis nuptiis, uxorem duxit *Catharinam* Humberti Viennensis Delphini filiam, ex qua filium, & quatuor filias habuit. Igitur hic Princeps duodecim libetos omnino reliquit. *Jacobus* Sabaudus, Pedemontii Comes Achayæ Princeps &c. tres habuit uxores; ex Primâ, *Beatrice* Estensi nullos suscepit liberos, à Secunda *Sibilla de Baux* tantùm suscepit *Philippum* quem exhæredavit ob feloniæ & indocilitatis crimen. Hostium enim Sabaudiæ Comitis partibus adhæserat belloque captus Fossani interiit, an vulneribus an veneno latet; ex tertiâ conjuge Margaritâ *Jacobus* duos suscepit filios *Amadeum* scilicet Pedemontii Comitem, Achayæ Principem &c. & *Ludovicum* Achayæ Principem &c. Nothum etiam reliquit cui nomen *Antonii* & à quò Buscæ Toparcharum familia. *Amadeus* exclusione Philippi fratris, familiæ caput evasit patrisque successor. Hic ex *Catharina* Genevensi duas filias reliquit *Marguaritam* Theodori Paleologi Montisferrati Marchionis uxorem, & *Mahutam*, quæ nupsit *Ludovico* Comiti Palatino, Bavariæ Duci Roberti Imperatoris filio. Quâ ratione tota Principum Achayæ familia ex gente Sabaudâ ad unum Ludovicum Jacobi filium redigitur *Amadei* fratris morte. Hic ex *Bonâ* Sabaudâ, suâ consobrinâ *Amadei Rubri* Filia, quam anno M. DC. XVIII. uxorem duxerat nullis relictis liberis *Amadeum* VIII. Sabaudiæ Ducem patrumque sibi majorem hredem ex asse instituit. Undè Domus *Sabaudiæ* jura sibi contendit in Achayam Moreamque. Ad Comitem AMADEUM redeamus.

Amadeus V. Cognomine *Magnus* ad Statuum *Amadeus V. Comes XIII.*

tuum Sabaudiæ hereditatem pervenit testamen-
1285. to *Philippi* Patrui. Secundus ille erat *Thomæ* II. Pedemontii & Flandriæ Comitis filius, qui Comitis *Bressiæ* nomen huc usque habuerat. Anno M. CC. XLIX. annum XXXVI. agebat cum Thronum adiit regavitque annis 38. uxorem duxerat M. CC. LXXII. *Sibillam* Baujoviensem Filiam Guidonis Baujovii & Bressiæ Domini; *Amadeum* Philippus Patruus tantopere dilexerat ut quibusdam ab hinc annis Augustanum Ducatum ipsi contulerat cum summâ autoritate in cæteris ejus ditionibus; indè factum ut juribus suis cedere coactus sit Philipus Achayæ Princeps, Amadei fratris filius, qui tum adeo tenerâ erat ætate ut ipsius tutela *Amadeo* committeretur, qui prudenter efficit ut à se hic in posterùm pendere teneretur.

Ea erat Comitis *Amadei* famæ celebritas ut Mediolanenses quàm primum ab ipso fœdus petierunt. Sed ex alterâ parte Comes Genevæ & Delphinus, Sabaudiæ infesti hostes, præ timore nimiæ *Amadei* potentiæ contra eum fœdus inter se ferierant; indictoque bello plura hinc indè castra capta sunt; nec tamen diutinum bellum fuit, nam Principes quidam, utriusque partis amici rem ita composuerunt ut duplici affinitatis fœdere Sabaudam Delphinamque Domus inter se conjunxerunt. Comes Genevæ Pacem etiam paulo post composuit, quam firmiorem reddidit cum Revermontii Dominium, quorumdam prædiorum loco Roberto Burgundiæ duci cessit.

Philippus Pedemontii Princeps *Amadei* Pupillus, ætate major factus de injuria sibi à patruo allata graviter quæstus est, postulavitque ut, illo ejecto, debita sibi Sabaudiæ statuum Hæreditas adscriberetur, at jurium sustinendorum nequaquam potens erat; attamen Comes *Amadeus* verens ne jurgium istud Bello civili occasionem daret, juraque Posterorum suorum incerta efficeret, rem cum bonâ gratiâ componere statuit. Arbitri Sabaudorum
1294. Statuum ei possessionum addixerunt, eâ lege, ut Comiti *Philippo* & ejus Posteris Patrimonium ascriberet, nempè Pedemontii Comitatum, cum Augustâ Taurinorum, Cariniano, Pinarolio, Peyrousâ, Montecalerio, Villa-Francâ &c. sic duarum ejudem gentis familiarum res compositæ fuerunt.

Amadeus Comes postea petiit Flandriam ut auxilium ferret Guidoni Comiti istius Provinciæ qui cum magnæ Britanniæ Rege fœdus inierat contra franciam. Hujus Provinciæ jurgia diremta fuerunt Comitis *Amadei* arbitrio, qui hac de causâ aulam Philippi Pulchri adiit, ibique de Matrimonio Margaritæ franciæ cum Henrico magnæ Britanniæ Rege egit, tunc Temporis etiam *Albertus* Imperator confirmavit omnia Pacta antea sancita inter Imperatores & Sabaudiæ Comites, æque ac concessiones omnes quas jam antea ab Imperatoribus hi obtinuerant.

Dum Comes *Amadeus* erat in franciâ, Provinciæ Comes occasionem captando invidiæ quæ Sabaudos inter & Delphinos à longò fuerat, Sabaudo fœdus contra hos inire suasit; vix Delphinus de hac re nuncium accepit, ut armis arreptis in regiones Sabaudiæ irruperit. Ex utraque parte quædam Castra diruta fuerunt, quidam etiam milites capti. Hinc induciæ quæ non multò post perfractæ sunt, verùm enim verò de pace actum sed incassùm; ideo summus Pontifex Clemens V. in hoc negotio sese implicavit, & *Bullâ* mensis Martii An. M. CCC. VI. inducias statuit inter illos Principes, & eorum adhærentes. Delphinus inducias perfregit callidè occupans *Intermontium* Castrum, hoc quam primùm à Comite oppugnato expunatoque, victoriâ suâ, ita moderatè usus est ut castrum contulerit Proditori qui Delphino illud tradiderat.. Hoc bellum tribus annis & amplius duravit, & per totum hoc temporis spatium, hostiliter multa peracta sunt. Bello tamen Philippus Pulcher finem imposuit induciis quas ipse conciliavit. Eodum anno quo ratæ fuerunt, *Amadeus* Comes in Britanniam transiit cum solemni ritu Eduardo II. Regi corona imponeretur, & mare rursùm trajecto maximùm contulit ut Henricus VII. antea Luxemburgi Dux imperiali Diademate donaretur. *Amadeus* ab hoc Imperatore ad Pontificem Clementem V. missus fuit ut cum ipso statueret, tempus, locum, & modum quo coronam ab illo acciperet, quo negocio ex voto confecto, usque in Italiam Principem deduxit, ubi autoritatem imperatoriam in pristinum statum se restituturum speravit. Per urbem Genevam imperator transivit & ex indè Camberium adiit, ubi Comes regio more eum excepit, Taurinumque duxit: narratur quod Imperator, statim ut Italiam è vertice montis cujusdam non longè à Secusiâ prospexisset genibus flexis à Deo petiisset ut à factionibus perniciosis Guelphorum & Gibellinorum præservaretur, ad hæc Comes dixit, hoc ab ipso pendere, modo partes unius nec alterius susciperet, ut ipsius majores imprudenter fecerant. Sed *Henricus* hujus prudentis consilii mox oblitus est. *Philippus* Sabaudus, Achayæ Princeps Imperatorem & Imperatricem Taurini excepit, & duodecim millia Equitum in eâ urbe cum aulâ hospitia habuerunt. Philippus cum Patruo aulam usque Astam comitatus est, ibique Imperator Amadeo Comiti investuram Sabaudiæ Comitatûs, Ducatuum Caballicæ Ditionis & Augustæ, Italiæ Marchionatûs, Dominiorum Bugei & Colinæi dedit, ipsumque & posteros Imperii Principes renunciavit. *Henricus* per Vercellas & Novaram urbes transivit Mediolanum, ubi Cassonius Archi-Episcopus ferream coronam Regio capiti imposuit. *Henricus* Mediolano proficiscens Amadeo Comiti istius urbis, Placentiæ, Astæ, Veronæ, Cremonæ &c. præfecturam contulit sub titulo vicarii generalis Imperii. Comes Romam usque Imperatorem duxit, ubi tribus Clementis V. Legatis coronatus fuit, indèque profectus ut gratum se præberet Comiti *Amadeo*, pro omnibus officiis ab eo acceptis, ipsi posterisque ejus Astam urbem, cum appendentiis dono dedit, Diplomate scripto in castris pro-

prope Florentiam VIII. Idus Martii Anno M. CCC. XIII.

Henricus cum Pisam accessisset, confirmavit autorite Imperatoriâ atque nomine Regis Italiæ Donationem & Investituram quas Comiti anno M. CCC. X. contulerat. Quibusdam post mensibus Eporedia Urbs Duplici factione distracta Comiti se dedit qui cum Episcopo Pactum fecit. Dum Imperator adhuc in Italiâ degeret *Robertus* Neapolitanorum Rex, ipsius hostis Pedemontium invasit, inductis ad defectionem Mediolanensibus, quibuscum decreverat Sabaudo Principi cæterisque *Henrici* amicis bellum indicere. Hunc Imperator perduellionis reum, Imperii comitiis movit, regnumque ejus primo occupanti addixit.

Delphinus, cùm Comite Sabaudiæ, Imperatorem comitatus fuerat, quâ de causâ aliquandiu mutuum odium repressere quod vix mortuo *Henrico* denuò reviviscit, at *Philippus* Sabaudus Francorumque Rex interpositâ autoritate litem diremêre pacemque inter inimicos Principes conciliavêre. Ad hoc tempus referendum est, ut videtur, quod Historici unanimiter scribunt de copiis quibusdum quas Comes Sabaudiæ eduxit, ut auxilium ferret equitibus D. Joannis Jerosolimitani, Rhodii obsessis à Turcis, qui hujus auxilii adventu obsidionem solvere coacti fuerunt. Absente Comite Delphinus prætensa jura in Ambronium oppidum, Monachorum quorumdam instigationibus, protulit. Novum exinde bellum; quo plures Principes in auxilium Comitis Sabaudiæ advolarunt; hinc Comiti Trophæa. Bellum tamen finivit armorum suspensio quam Joanna Franciæ & Navarræ Regina anno M. CCC. XXII. composuerat.

Tùm vero Comes *Amadeus* Avenionem adiit ut suaderet Pontifici Sanctæ militiæ Crucem indicare, in gratiam Imperatoris Andronici cui filiam suam *Annam* Sabaudam spoponderat, quam Imperator ille uxorem duxit anno M. CCC. XXVII. Turcæ Græco imperio minabantur irruptionem atque ad eam impediendam *Amadeus* hanc sanctam militiam rogabat; sed mors ejus vitæ inclytæ finem impo-
1323. suit, antequàm quod petierat obtinuisset. Gloriam consecutus est Ditiones Sabaudorum Principum posteris suis firmiori jure reliquisse ipsisque addidisse Dominia, Bressiæ, Revermontii & Eporediæ, Astensemque Comitatum, ita ut omnium maximorum Principum ejus ætatis confidentiam habuerit, unde illi præclarum *Magni* cognomen.

Amadeus Magnus très habuit uxores, ex primâ *Sibillâ de Baugé* septem reliquit Liberos. 1. EDOUARDUM, 2 AIMUNDUM, 3. *Joannem*, 4. *Bonam* Hugoni Burgundo nuptam, 5. *Eleonoram*, quem duxit, Guillelmus Antissiodori Comes, 6. *Margaritam* Joannis Justi Monteferrati Marchionis conjugem, 7. *Agnetem* Guillelmi III. Genevæ Comitis uxorem: secunda *Amudei V.* uxor fuit, Maria Brabantina Imperatricis Margaritæ Henrici VII, uxoris soror; hanc uxorem duxit anno M. CCC. IV. atque ex eâ quatuor suscepit Filias I. *Mariam* Hugoni Delphino Focunatum Baroni desponsatam 2. *Catharinam* Leopoldo Austriæ, Stiriæ &c. Duci nuptam 3. Anna Imperatoris Andronici conjugem & *Beatricem* quam Henricus Austriacus, Bohemiæ & Poloniæ Rex duxit uxorem.

Amadeus Comes, Cognomine *Magnus* Testamento statuit ut ipsi succederet filius ejus *Edouardus*, huicque mares quos relinqueret. *Aymundo* verò natu minori filio sacris rebus addicto reditum II. M. librarum, ut aiunt, attribuit; fratrumque alterum in alterius locum substituit æque ac eorum filios; filiabus exclusis, quibus dotem numeratâ pecuniâ dari jussit.

Testamento EDOUARDUS Patri succesit, natus erat anno M. CC. LXXXIV. atque dominus *de Baugé* vocitabatur. Antequam Sabaudiæ Comitatum adipisceretur, jam maximum nomen vigenti vix annos natus consecutus fuerat in prælio *Montis* in puelâ ubi Regem *Philippum Pulchrum* è gravissimo periculo eduxit, à quo Militis dignitate donatus fuit. Dum ipsius parens cum Imperatore Henrico VII. erat in itinere, Ditionum omnium præfectus, Pacem & tranquilitatem prudenter substinuit, invitis vicinorum suorum factionibus. Nobile virtutis specimen initio sui regni dedit, bellum inferendo Hugoni Delphino Focunatum Baroni eo quod in agro Comitis Castellum nomine de *Monforchien* construxerat. Hoc bellum in quo multi vicini dynastes amborum Principum fœderati partem susceperunt, multis eventis nobile fuit, verùm initium ejus Comiti Edouardo adeo gloriosum exitum habuit tristem & funestum. Comes castellum statim occupavit diruitque. Alingarum arcem hostes oppugnant at recedere coguntur prælio victi. Altero Prælio ad pedes montis Mortarii dato, victoriam iterum Comes retulit, & ex indè Beugesiam invasit Varæique Castri obsidionem suscepit; hoc igitur bellum in eam regionem traductum est. Delphinus à Comitibus Genevæ, & Valentini agri, æque ac à Dominis Arlæi, Anthoni & Bauxii auxilio accepto prælium Comiti Edouardo obtulit, qui in partes suas habebat Robertum Burgundiæ, Tornodori Comitem, Joannem Catalaunensem Kiburgii Comitem, & alios; cruentum illud prælium fuit & victoria perdudum incerta, in partes Delphinensium transidit, qui omnes Edouardi Duces captivos duxerunt, inter quos fuit Robertus Burgundiæ, ejusque fœderatos. Comes in aciem temerè invectus, captus fuisset, ni duo ex ministris ejus eum è manibus hostium eripuissent.

Edouardus. Comes XIV.

Cæso fugatoque exercitu Comes in Sabaudiam se recepit, ut jacturam repararet, cædemque ulcisceretur. Equidem anno sequente *Balone* castello occupato, Hermantiam obsedit. Rex Franciæ Philippus valesius contra Belgas ad arma inferrenda se comparabat. Comes Edouardus ad aulam ejus transiit, ut opem ipsius contra

tra Delphinum rogaret ſtatim ut bellum Flandriæ abſolutum eſſet. Rex, ſine dubio aſſenſus fuerat, Comes enim in Flandriâ ei comitem ſe præbuit, ubi pugnæ Montis-Caſſelli interfuit; ſed cum Pariſiis rediret Regina vidua, ad extremis vitæ reducta, juſſit antequam interiret, Comitem cum Delphino inimicitias componere, ad prævertandas calamitates quæ ex iis haud dubio oriundæ eſſent: Rex, ut Reginæ morem gereret, utroſque Principes inimicos in ejus cubiculum adduxit, eiſque invicem, moriente Regina præſente, ut amplecterentur perſuaſit, atque mutuam amicitiam jurejurando promitterent.

Hoc fuit *Edouardi* ultimum facinus; anno enim proximo, cum Gentiliaci diem quandam genialiter egiſſet, in morbum incidit, obiitque pridiè Nonas Novembris, Anno M. CCC. XXIX. ætatis XLV. Regni vero VI. Magnanimitate ſuâ omni laude dignus fuit, ſed prodigentiâ à quibuſdam inſimulatus, præcipuè quod contra leges Politicæ juribus ſuis in Bernam renunciarit, quia Bernenſes ei contra Delphinum auxilium dederant. *Albam* Burgundam *Roberti* II. Ducis Burgundiæ & Theſſaliæ Regis titularis, atque *Agnetis* D. Ludovici filiæ, filiam uxorem duxerat. Hæc Princeps ante matrimonium ſuum, juribus ſuis in patris ditiones renunciaverat. *Edouardo* ſuperſtes fuit, & unam tantum ab eo filiam habuit, *Joannam* Sabaudam ante patris obitum Joanni III. Duci Britanniæ deſponſatam.

1329. *Aymundus Comes XV.* Comiti *Edouardo* abſque mare libero mortuo, ſucceſſit frater ejus AYMUNDUS ex verbis *Amadei* magni Teſtamenti, quominus impediit ne Britanniæ Dux Legatum mitteret in Sabaudiam, qui nomine uxoris hæreditatem, ſibi vendicaret, ſed Tarentenſiæ Archi-Epiſcopus nomine ordinum reſpondit, filiarum nullum jus ad hæreditatem eſſe, dum erant Maſculi. Comes *Aymundus* Burgi natus erat XVIII. Kalend. Decembris anno M. CC. XCI. Dominuſque de Baugé nuncupatus fuerat à patre; rebus ſacris devotus multa obtinuerat beneficia nec ſuſceptis ordinibus ſacris. Lugduni apud Pontificem Joannem XXII. degebat cum de fratris interitu certior factus eſt à duobus Epiſcopis & quatuor Baronibus quos ad eum ordines Sabaudiæ miſerant, qui rogarent, ut in regni poſſeſſionem veniret, quod tunc rixis & jurgiis impeditum & ære alieno oppreſſum, à potente competitore contendebatur, cui Delphinus indefeſſus Sabaudorum Principum hoſtis, auxilium obtulerat.

Aymundus hac perfidiâ iratus, eò quod Pax jure jurando inter fratrem Edouardum Delphinumque confirmata fuerat præſentibus Franciæ Rege ejuſque matre reginâ, ſtatim ut in Sabaudiam devenit arma cepit injuriam ulciſcendi cauſâ. Rex franciæ duos Principes vicinos prohibuit, quominus inter ſe pugnarent, oblata enim ejus mediatio, eorum odium inhibuit per duos annos. Tandem Arbitrum Regem rogaverunt, atque omnium anteactorum tractatuum nulla habitâ ratione omnia reſpectivè jura, controverſiaſque expoſuerunt quas componere minime potuit. Itaque rurſum ad arma; Aymunduſque Comes à Patruele Philippo Achayæ, Pedemontiique Principe, & à patruo Ludovico Domino Romanæ ditionis, ab Amadeo Genevæ Comite, & à quibuſdam aliis auxilium accepit. Caſtello Monthuſio obſeſſo, capto, receptoque, Delphinus alterum, cui nomen *la Peridiere*, oppugnavit, at cum paulisper proceſſiſſet ut ejus ſitum ſpecularetur, percuſſus baliſtæ luterculo interiit VIII. Idus Auguſti anno M. CCC. XXXIII. Illi ſucceſſit *Humbertus* frater, hæres ſuæ gentis in domum Sabaudam odii, attamen armorum ſuſpenſioni aſſenſus eſt, quam Rex Chriſtianiſſimus mutavit in pacem, Lugduni Kal. junii ſancitam; renovatam, ſtabilitamq; VII. Idus Novembris anni ſequentis.

Ab illo Delphini interitu, *Philippus* Sabaudus Achayæ Princeps & Pedemontii Comes 1334.
contenſiones habuerat cum Roberto Siciliæ Rege unàque cum Montisferrati Marchione, qui Taurini Cives ad rebellionem incitaverant, ſed uno prælio res dirempta fuit, Taurinum in obſequium rediit, Proditoreſq; pœnas ſolverunt. Paulò poſt hunc felicem exitum Philippus Princeps vitâ exiit, nempe XI. Kalend. Septembris anno M. CCC. XXXIV. hæredem reliquit *Jacobum* filium qui apud *Aymundum* Comitem æque ac Fredericus Saluciarum Marchio, clientelam profeſſus eſt. Vercellarum Dominium, cujus cauſâ contentiones erant inter Aymundum, Jacobum & Mediolani Archi-Epiſcopum, primo fuit adjudicatum, cui in animo erat res ita componere ut firmam in Statibus pacem undique conſtitueret, eâque de cauſâ duo cum Delphino fœdera iniit nempe annis M. CCC. XXXV. atque M. CCC. XXXVI. nec prohibere minimè potuit quominus Chierienſes ſeſe Roberto Neapolitanorum Regi dederent, qui eos tantum in poteſtate ſuâ habuit uſque ad annum M. CCC. XLIII. quo teſtemento ſuo eos abdicavit. Denique hoc anno Sabaudiæ Comes fœdus, ut vocant deffenſivum offenſivumque feriit quo pax in Sabaudiæ ditionibus confirmata videbatur. *Edouardus* magnæ Britanniæ Rex, tunc Temporis fœdus contra Franciæ Regem iniit, ad quod Imperatorem *Ludovicum*, Bavariæque & Brabantiæ, Gueldriæ, Cliviæ, Juliaci &c. Duces induxit; Philippus verò Franciæ Rex, in partes ſuas vocavit Reges Navarræ, Scotiæ, & Bohemiæ, Lotharingiæ, & Auſtriæ Duces, Comites Palatinatûs, & Flandriæ; atque de Sabaudiæ Comitis benevolentiâ cum nullatenus dubitaret opem ejus litteris petiit, rogando ut quot poſſet milites adduceret cum de Diademate atque de Regno ageretur. Comes copias Duce Patruo Ludovico Sabaudo Romanæ ditionis domino, miſit; ipſeque paulò poſt ſecutus eſt cum undecim Equitibus Banneretis, 41. Baccalaureis, Armigero Bannereto, & 344. aliis Armigeris. Plurimùm Gloriæ adeptus eſt Comes variis occaſionibus quibus Regi ſe comitem

mitem præbuit; præterea ipse unus è quatuor nomine Regis Oratoribus pacem inter duos Reges conciliavit.

Aymundus Comes in Sabaudiæ redux, tenaci morbo per tres annos affectus tandem in-
1343. teriit VIII. Kalend. Julii An. M. CCC. XLIII. Sepultus fuit Altæcombæ in Sacello quod extruxerat, & in quo adhuc tumulus ejus superbessimus visitur. Historicis, hunc Comitem dum laudibus extollunt, verba deesse videntur: cum omnibus virtutibus præditum, maximè justum & erga suos Populos pium, Pacis amicum, Hostium flagellum vocant. Fuit ex Comitibus Sabaudiæ primus qui peritum apud se habuit jurisconsultum, cum Titulo Cancellarii, diciturque unum tantùm imposuisse suis subditis Vectigal scilicet sex Grossorum ex singuliis familiis, cujus postea eum pænituit. Igitur non immeritò *Pater Patriæ* dicebatur.

Uxorem duxit *Iolandam* Theodori Paleologi Montisferrati Marchionnis Filiam, & Imperatoris Andronici neptem, ex eâ duos filios totidem filias suscepit. 1. *Amadeum* ipsius successorem. 2. *Joannem* in incunabulis mortuum. 3. *Albam* Galeasio Viscontio desponsatum. 4. *Catharinam*, quam quidam contendunt fuisse Tornoduri Comitis uxorem, quamquam alii existiment paulo post à natali vitâ functam. Multis usus est mæchis, ex quibus sex nothi nati sunt, mares quatuor & duæ puellæ.

Suprà retulimus hæredem Focunatum Ditionis Comiti *Petro* enuptam fuisse, hujusque *Beatricem* filiam Delphino *Guigoni* VII. matrimonio conjunctam, cui illam Baroniam dotem tulit, atque indè Baronem istum Comitum Sabaudiæ clientelam professum fuisse; hanc verò *Humbertus* Delphinus à Comite Aymundo redemit, ex conditionibus tractatuum de quibus mentio facta est.

Amedeus VI. Comes XVI. AMEDEUS VI. Cognominatus Comes *Viridis* Camberii natus pridiè nonas Jan. An. M. CCC. XXXIV. decimum annum nundum attigerat cum Patri successit sub tutelâ *Ludovici* Sabaudiæ, Baronis Romanæ ditionis, Comitis Thomæ II. nepotis, cui pater *Aymundus* Comes, *Amadeum* Genevæ Comitem adjunxerat æquè ac Consilium 23. Senatorum, ex omnibus Provinciis, desumptorum hæc administratio tum felix quam tranquilla fuit, jus unicuique tributum, fines muniti, regia æraria reservata, & Juvenis Princeps optatâ educatione institutus, spem omnium vicit.

Dum hic sub tutelâ erat, Tutores cum Philippo Francorum Rege egerunt de juribus quæ Aureliæ Dux ipsiusque filius valesii Comes prætendebant in Hæreditatem Sabaudarum ditionum nomine Joannæ Sabaudæ, Britanniæ Ducissæ; Rex Apocham eis scripsit, eâ conditione ut singulis annis duo millia Librarum numerarentur, castraque duo semel concederentur. Comes *Ludovicus* Comitis Amedei Tutor auxilium Regi Christianissimo duxit, contra regem Angliæ, æternamque adeptus est gloriam in funesto Cressiaci prælio, ubi postremo agmini Franci exercitûs præfuit. Statim

ut rediit solemne fœdus inter familias Burgundiæ & Sabaudiæ initum firmarunt nuptiæ Comitis *Amadei* cum filiâ Ducis Burgundiæ.

Roberto Andegavensi, neopolitano Rege mortuo; Regina Joanna quæ ei successerat minime potens ut conservaret ejus bello quæsita cum longiùs ab ipsis remota Neapolim habitaret, eâ de causâ, omnia oppida omnesque regiones, quæ in Pedemontio victor Robertus occuparat primo occupanti cesserunt. Alba Pompeia Comiti *Jacobo* Achayæ Principi sese tradiderat, alia Loca Salutiarum Marchioni, alia vero Montisferrati, Duci & Mediolanensi sese addixerunt. *Amedeus* Comes Alpes transiit ut indè etiam quæstum faceret, atque nullâ operâ Cherium, Quierascum, Montem-regalem, Savillanum & Cuneum sui juris fecit; verùm Monteferrati Marchio inito fœdere cum Luchino Viscontio Mediolanensi; ea nomine Reginæ Neapolis expugnare incassunt tentavit, mortuo Luchino.

Ubi Amedeus Comes in Sabaudia rediit, Equestre ludicrum certamen edixit ad quod omnes vicinos Equites evocavit. Primâ Die cum viridi panno vestitus viridibusque armis indutus Comes adesset equo insidens eodem colore cataphracto, cognomen *viridis* indè postea audiit.

Mors Luchini Viscontii, qui injustè à fratris filiis *Galeasio* & *Barnabâ*, Mediolanum usurpaverat, spem his dedit hæreditatem patris assequendi. In Sabaudiam sese receperant, eosque *Aymundus* eodem cultu quo liberos suos domi habuerat; igitur priusque reverterentur grato animo cum Comite *viride* fœdus inierunt, cujus sororem *Albam* uxorem duxit *Galeasius*. Comes novam ex hoc fœdere percepit utilitatem, eo quod turbulentus Salutiarum Marchio deceptus spe Suppetiarum à Mediolanensibus accipiendarum, ac præterea Mediolanensis Archi-Episcopus *Galeasii* tutor totâ ope enixus est ut Comitem inter & Montisferrati Marchionem qui de Eporediâ, urbe contendebant, pacem conciliaret.

Ad hunc annum referendum est inopinata 1349.
in Delphinatu commutatio. *Humbertus II.* & ultimus, de quo locuti sumus in Historiâ Comitis *Aymundi*, cum miserabiliter amisisset filium unicum *Andream*, timeretque Potentiam nascentem *Comitis viridis*, quo opprimi metuebat quandoquidem patri ejus non, nisi magno labore, resistere potuerat, ineptum cepit consilium suos status cedendi Principi qui hostem coercere valeret. Clemens VI. Pontifex *Humberti* gratiam sibi conciliare, sed frustrà conatus est; hic enim Ditiones suas obtulit Philippo Regi Christianissimo, quibusdam conditionibus de quibus facile conventum est, nec multo post confecti negotii Delphinum pœnituit, Sociamque thalami denuò sibi deligere statuit, quia superveniente hærede irritum Pactum evadebat; sed huic consilio obstitêre quorum intererat, atque ne tali consilio pertinacius hæreret, persuasum ut rebus sacris initiaretur. Summus Pontifex qui Franciæ commodis

modis serviebat, Delphinum Sacerdotem Alexandriæ Patriarcham dixit, administrationemq; Remensis Archi-Episcopatûs illi commisit.

Nec Dubium quin Comes Amedeus ægrè hæc audierit, nullumque non moverit lapidem quo impediret ne res peragerctur; at ubi conatus irritos intellexit, volens nolensve necessitati paruit, amicitiamque & fœdus Regis Christianissimi æquè ac Delphini captavit. Perdudùm tamen pacificè vivere minimè potuerunt; Delphinenses enim seu Sabaudi, quibusdam in occasionibus innato odio nimis servierunt, ita ut Clemens VI. Pontifex tres miserit Cardinales qui Villæ-Novæ Avenionensis Tractatum composuerunt, quo pactum inter Comitem *Aymundum* & Delphinum *Humbertum*, fuit confirmatum. Duobus post annis Tractatus alter confectus, non obstitit quominus bellum inciperet autore Hugone Genevensi Anthonii Domino Domûs Sabaudiæ inimico implacabili, ac Delphini nomine Focunatum præfecto. Comes apud Joannem Franciæ regem, Delphini patrem, de his infractionibus questus est, in colloquia nequaquam sæpius descensum, adeoque arsit odium ut Delphinus caduceatorem ad Comitem *viridem* mitteret, qui eum provocaret ad singulare certamen, sed ridiculâ frivolâque jactantiâ, Comes enim Delphinum diù loco præstituto inutiliter expectavit, atque tam acri indignatione accensus abiit, ut in *Turrem Pini* irrueret quam occupavit.

Rex *Joannes* hujusce belli causam cognoscere, illique finem imponere decrevit. Multis Matisconi igitur habitis incassùm colloquiis, Rex diem certum dixit adversariis ut coram ipso in curiâ supremi Senatûs Franciæ
1354. sedente causam dicerent. *Mestralius* pro Comite Sabaudiæ, *Amblardus Bellomontius* pro Delphino, locuti sunt & post crebras itiones, celebre conclusum fuit Parisiis pactum Nonis ipsis Januarii An. M. CCC. LVIII. quo Comes & Delphinus ad præveniendam omnem injuriæ occasionem, commutarunt multas regiones & plurima castra in utriusque Statibus inclusa, quæ recensere prolixiùs foret. Sat erit si dicamus hoc solemni pacto Baroniam *Focunatum*, Regionem Gexæ & clientelam Genevæ Comitatûs cessisse Comiti Sabaudiæ & ejus successoribus; atque fœdus hoc initum inter Delphinum & Comitem, perpetuam stabilivit amicitiam inter Francorum Sabaudorumque Dominos, adeo ut odium simultatesque eorum penitùs evanuêre; eorumque populis tranquilitas plane restituta. *Bona Borbonia*, Regis Sobrina Comiti Viridi nupta fœderis vincula strinxit.

Amedeus jam ab anno M. CCC. L. tutorem amiserat *Ludovicum* Sabaudum, Baronem Romanæ Ditionis, cujus loco ordines constituerant Guillelmum *de la Baume*. Hic supremi Rerum publicarum administratoris munere ita functus est ut eum historici omnes laudibus prosecuti sint. Hujusce viri prudentia, Comitis Fortitudo, ejus cum Borboniis affinitas & cum Rege fœdus, ita potentem effecerunt Regiam Sabaudorum familiam ut omnibus vicinis formidanda videretur. Præter Regiones Comiti concessas Parisiorum conventione, Ditionibus suis, iterum conjunxit Romanam Ditionem aliasq; terras quas Comes Ludovicus possederat, filio ejus Joanne, familiæ ultimo absque liberis mortuo anno M. CCC. LII. rebus compositis cum Joannis sorore quæ tertiis nuptiis nupserat Guillelmo Namurci Comiti.

Carolus IV. Imperator, Princeps prudentiâ æque ac virtute præditus, non poterat quin de *Amedeo* Comite, propter eximias ejus animi dotes bene sentiret. Hocque variis occasionibus præ se tulit, præsertim confirmando jura & titulos quos Prædecessores ejus domui Sabaudiæ concesserant; addiditque Vicarii Generalis Imperii, in Longobardiâ & Sabaudiâ muneri, ut omnes imposterùm appellationes Archi-Episcoporum, Episcoporum, Prelatorum, Abbatum, & judicum secularium statuum Sabaudiæ, de quibus aula Imperialis cognoscebat, ad eum venirent ut de illis judicaret eâdem potestate quâ Imperator ipse.

Dum omnes autoritatem *Amedei* revererentur, arma in consangineos suscipere coactus est. *Jacobus Sabaudus* Achayæ Princeps &c. *Philippo* Patri, in Pedemontio successerat; hic cum ab Imperatore *Carolo IV.* licentiam obtinuisset vectigalia quædam in Pedemontio imponendi, eo inconsiderantiæ fuit ut ea exigeret à mercibus in Sabaudiam delatis, absque Comitis, supremi ipsius Domini licentiâ. Hac de re cum Sabaudi mercatores quærerentur, *Amadeus* quæstores misit qui de illa novitate cognoscerent litemque Principi Achayæ intenderent, si parere nollet. Hi Judices eum per vadimonium desertum damnarunt, & ab hoc vectgali Populos liberarunt. *Jacobus* eos vi in carcerem detrusit atque interficere jussit. Comes mirum in modum infensus, Alpes cum acie transit, & antèquam *Jacobus* copias coegisset, Augustam Taurinorum Pedemontii caput occupavit, commissoque prælio ipsum fugavit; captumque Jacobum in Castellum *Rivolii* misit. Hoc bellum aliud secutum fuit contra *Fredericum* Salutiarum Marchionem, atque ex hoc tertium ortum contra Mediolanenses *Viscontios*: hæc bella feliciter absolvit *Amadeus*, Pace cum libertate Jacobo concessâ eâ lege ut Pedemontio cederet quod in perpetuum Sabaudiæ conjunctum est; ei Comes mutuò tractus quosdam, oppida & castra clientelari jure in extremas Sabaudiæ fines attribuit: quod verò ad Salutiarum Marchionem attinet Comitis se clientem professus est.

His feliciter peractis, Comes *viridis* torquis ordinem instituit, qui postea Annonciationis nuncupatus est. Torques initio aureis amoris Laqueis, constabat, his Litteris F. E. R. T. interjectis; atque è torque pendebat circulus tribus aliis amoris Laqueis formatus. Comes ipsi sibi Prioris ordinis dignitate attributâ quindecim equites renunciavit, ordinisq; Cancellarium 1362. *Torquis ordo institut.*

larium Thomam Sabaudum, Patruelem, atque Jacobi Achayæ Principis fratrem natu minorem, ac Taurini Episcopum nominavit. Qui cum Favino scripserunt huic institutioni Leves quosdam amores locum dedisse, graviter errant, qui enim hoc fieri potuisset cum eodem tempore Comes 15. Cartusianos Missasq; pro ordinis Equitibus anniversarias instituerit.

Anno M. CCC. LXV. Imperator *Carolus IV.* Avenionem petens ut cum summo Pontifice colloquium haberet ab *Amedeo* Camberiaci regio apparatu excipitur; tum Imperator omnes Sabaudis Principibus ante hac attributas concessiones confirmavit. Comes Cæsarem Avenionem deduxit ubi ab eo ut Genevæ academia constitueretur obstinuit; ejusque ipse protector nuncupatus est. Imperator rursum per Sabaudiam transivit, deductumque usque ad Divi Mauritii fanum Bernam usque Comes comitatur.

In Sabaudum reversus ad expeditionem magni momenti se accinxit. Dum avenione erat apud summum Pontificem cum Cæsare, nuncium accepit Bulgariæ Turcarumque Reges Joannem Paleologum Constantinopolis Imperatorem, captum in vinculis habere; hic Sabaudorum Principum familiæ affinitate junctus erat: igitur Comes *viridis* opem ei ferre nullâ morâ decrevit; rebus itaq; prudenter in Sabaudiâ constitutis, atque in Pedemontio compositis, ubi rixæ ortæ erant inter Liberos *Jacobi* Achayæ Pr. qui antequam è vita migraret *Philippum* natu majorem exheredaverat, heredemque *Amedeum* natu minorem instituerat, tutelâ ipsius Comiti viridi commissâ, hic Philippo in carcerem conjecto quod patris dicto obsequi negaret, Statuumque suorum *Bonæ* Borboniæ uxori administratione commissâ, apud Venetos cum acie delectorum suarum ditionum nobilium navem conscendit. Res è voto successerunt profligatis Turcarum & Bulgariæ Regibus, & cum multa occupavisset loca, tandem *Varnam* Regiam Bulgariæ urbem pertinaciter obsedit, expugnassetque, nisi Constantinopolitano Imperatori concessâ libertate, pacem Barbarus supplex poposcisset. In Sabaudiam reverso diuturnâ tranquillitate frui minime licuit; ejus enim opem postularant Joannis Montisferrati Marchionis Liberi contra Viscontios Mediolanenses. Eorum Tutor *Otho Brunswicus*, Reginæ neapolis conjux; viribus Comitis viridis vires suas junxit; atque ex hoc bello quod duobus annis gestum est aliud ortum contra eosdem Viscontios, quibus etiam Pontifex, Imperator & Austriæ Dux bellum indixerunt, adeo Viscontii odio erant omnibus. Belli sedes Longobardia fuit; fœdere Pontificem inter & Viscontios finitum bellum illud, quo singularem Comes viridis gloriam adeptus est.

Dum *Amadeus* Comes à laboribus quiesceret, mors Gregorium XI. arripuerat. Urbani VI. & Clementis VII. electio, Schismati gravissimo locum dedit. Comes *Clementis* Sabaudorum affinis partes suscepit, & ab hoc monitus Viscontios cum Duce Brunswici ingratiam reduxit. *Joanna* Neapolis Regina Ludovicum Andegavensum cum hæredem elegisset, hic ut ad suas partes Comitem aduceret, prætensis Neapolitanorum regum juribus in plurima Pedemontii oppida, ditiones & Castra renuntiavit & cum eo fœdus inivit. Antequam Comes auxilium Ludovico ferret contra *Carolum* Duratium qui de Coronâ Neapolis cum illo certabat, arbitrum se præbuit inter Venetos & Genuenses qui immaniter inter se sæviebant, horum *Ludovicus* Hungariæ Rex, Aquileæ Patriarcha, Austriæ Dux & Paduæ Princeps partes susceperant; illorum verò Imperator Constantinopolitanus atque ipse Rex Cypriæ. Omnes conditionibus à Comite propositis assenserunt paceque compositâ fœdus ipse cum Genuensibus fecit, quorum Respublica tunc opibus plurimum valebat. Comes, revocatis ad obsequium Provinciæ incolis Andegavensem cum trigenta militum millibus in Aprutiam perduxit; Civitate Regali & Aquilâ expugnatis in Apuliam pergit unde Duratium frustra ad pugnam provocat. Quibusdam igitur locis expugnatis Comes ad Divi Stephani castrum devenit ubi peste affectus Regnum longum æque ac laudibus dignum cum vitâ finiit VI. Non. Martii An. M. CCC. LXXXIII. ætatis verò LII. Testamento hæredem ex asse instituit Amadeum filium unicum, jus Primogenituræ inter posteros suos constituendo filiabus in perpetuùm ab hæreditute exclusis.

Hic Comes primùm *Marguaritæ* Luxemburgi Caroli, qui postea Imperator ejus nominis quartus fuit, filiæ promissus fuerat. Secundùm *Joannæ* Burgundæ qui cum eo in Sabaudiâ fuerat educata; tertiò denique *Bonæ* Borboniæ, Petri Borbonii Ducis & Isabellæ Valesii, filiæ quam uxorem duxit anno M. CCC. LV. ex eâ duos filios suscepit, *Amadeum*, qui Patri successit & Ludovicum in incunabulis mortuum.

Amadeus VII. cognomine *Comes Ruber*, Patri successit XXIII. annis natus *Amadeus VII. Comes XVII.* Velianæ enim vitam ingressus erat VI. Kal. Martii anno M. CCC. LX. Vivente adhuc Patre, varia Prudentiæ ac Virtutis specimina dedit præsertim cum Eduardum Baujovii & Dombarum Dominum ad clientelam sibi Bressæ Domino profitendam coegit. Concessis enim instantibus Ducum Burgundiæ & Borboniæ officiis duorum annorum induciis, cum clientelam pertinaciter negarer Baujovius, bellum ei Amadeus Princeps indixit totumque Dombensem tractum extemplo occupavit atque secundâ fortunâ usus esset nisi Patruus ejus, Dux Borbonii ei suasisset Baujovio obsequi parato parcere; cujus beneficii memor Baujovius, Borbonio Baujoviense & Dombense Dominia Dono dedit, quæ hoc titulo in Borboniorum familiâ remanserunt.

Amadeus adolescens in hoc bello impeditus mortem Patris accepit, cujus Ludovicus Sabau-

baudus, Achayæ Princeps ejus patruelis & Principis *Jacobi* filius eum certiorem fecit; confestim in Sabaudiam redit, ut in possessionem sui regni veniręt, vix inaugurationis Solemnitas absoluta erat cùm accepit à Carolo VI. Christianissimo rege litteras quibus ab illo auxilium peteret contra Gandavenses qui ab ipso deficientes Anglos vocaverant. Comes cum nobilium manu, septingentorum Sabaudorum manipulorum Dux, si Froissardo credatur, in Flandriam profectus est Regi auxiliaturus. Reipsâ Ipras obsidione liberavit, & in multis contra Anglos velitationibus maximam, Comes gloriam adeptus est præsertim dum *Burburgum* oppugnaretur nam propriâ manu, securi Alanum Turneminum & Henricum Aprum percussit. In Sabaudiam reversus bellum intulit Vallesianis in antistitem suum rebellibus, atque hunc in Sedunensem Episcopatum restituit, occupata prius urbe indocili quæ pro maximâ parte direpta fuit.

1386. *Amadeus* iterum in Franciam regressus comitem se præbuit regi, qui animo bellum in Angliam inferre meditabatur; hoc consilium irritum fuit, at Comes nullo labore maximâ vero cum laude in pristinam concordiam reduxit Joannem V. Britanniæ Ducem cum Rege Franciæ.

Ludovicus Andegavensis Neapolis Rex dum in bello secundâ fortunâ uteretur diem subito obiit relicto filio sibi cognomini, cui de successione cum Ladislao Caroli Duratii filio decertandum. Hi multos sibi conciliarant non solum in Italiâ, sed etiam in *Provinciâ*. Attamen Ludovici Andegavensis factio in hac Duce Georgio Marliensi longe superior fuit, ita ut omnes qui Ladislao favebant indè pulsi fuerunt. Obstitere tantum modo Comitatus Niceæ & Vintimillæ, sed post sex annorum bellum, hi Populi nimiâ calamitate oppressi ad Ladislaum miserunt qui eum certiorem facerent penes se non esse ut diutius illas miserias sustinerent. Hic Princeps aliis locis occupatus cum eis auxilium ferre minus valeret permisit Principem sibi quem vellent eligerent; nec morâ Sabaudi clientelæ se se committunt Patruelisque ejus *Amadei* Sabaudi, Achayæ Pedemontisque principis; hoc jure comitatus illi in Regiam Sabaudiæ domum venerunt, quibus in hunc usque diem illa potitur. Sic incœpit Regnum adolescentis hujus Comitis quo, suis subditis læta diuturnæ pacis spes affulsit præsertim fœdere icto cum Siciliæ Reginâ & affinitate cum Galeasio Viscontio *Virtutis* Comite, sed Deo jubente res aliter ceciderunt, nam Amadeus venando, equi lapsu offensus obiit *Ripaliæ* Kalendis Novembris anno M. CCC. LXXVI. uxorem duxerat Bonam Biturigem, Joannis Bituricensis agri Ducis Regiæ Francorum Gentis filii & Joannæ Armeniacæ filiam ex ea suscepit *Amadeum*, & *Bonam* Sabaudiæ suo patrueli Ludovico Sabaudo Achayæ Principi &c. desponsatam. Post ejus mortem, Comitissa vidua filiam posthumam peperit, cui Joannæ nomen inditum; hæc nuspsit Joanni Paleologo Marchionis Montisferrati filio. Nothum prætereà reliquit, *Humbertum* Sabaudum Romontii comitem, qui maximam famam consecutus sine liberis decessit.

AMADEUS VIII. Comes, octo tantùm annos habebat cùm patri successit, itaque tutelam ejus statumque administrationem alicui committere operæ pretium fuit illam pater *Bonæ Borboniæ* juvenis comitis Aviæ crediderat, verùm Principis mater *Bona* Biturix dispositionem illam antiquandam censuit tutelamque contendit. Hæ Principes nonnullos habebant qui partibus suis faverent, atque parùm abfuit quin jurgium istud locum dedisset bello civili, quod procul dubio erupisset ni *Carolus* VI. Franciæ Rex, Burgundus, Biturix & Aurelianus Duces, operam dedissent ut rem componerent; itaque pacto VIII. Idus Maii M. CCC. XCIII. ratum fixumque fuit Juvenem comitem Gubernatore usurum Odonem Villarii; Amadeo Asperi-montis commissa castri Camberiacensis custodia, in quo comes habitaturus erat Nuptiarum comitis cum Mariâ Burgundâ conclusio in proximum annum dilata, & quod ad Tutelam attineret Bonæ Borboniæ committitur, eaq; de causâ consiliarii renunciantur. Vix nullâ unquam fuit pupillaris administratio tranquilior; nam illa Princeps mulier tantâ cum prudentiâ se gessit & ita feliciter suam operam in educationem pupilli contulit ut ejus memoriam adhuc venerentur Sabaudi. *Amadeus VIII. Comes Sabaudiæ XVIII. Dux I. atque Pontifex sub nomine Felicis V.*

In ultimo hujusce administrationis anno Burgo in Bressiâ factum fuit celebre singulare certamen inter *Othonem de Grandson*, Comitem *Rubrum* veneno necavisse reum, & *Girardum de Stavayé*, ipsius accusatorem, qui insuper contumeliam ulcisci debebat quam in uxore acceperat ab illo de *Grandson*. Comes huic certamini adfuit cum Consiliariis & Nobilibus suorum statuum. De *Grandson* occisus est. 1398.

Amadeus vix tribus annis per seipsum gubernaverat cum Comitatum Gebennensem acquisivit; *Petrus* Gebennensis agri Comes absque liberis decedens ditionem illam reliquerat filio fratris sui *Humberto Villarii*. Eumque de eâ Pontifex Clemens VII. alter *Petri* frater contendit. *Humbertus* cedere cogitur, sed Pontifice mortuo, hæc hæreditas ad eum rediit, atque cum etiam sine liberis decederet, Patruelem Odonem Villarii hæredem instituit, qui cum sine liberis esset, transegit Parisiis cum *Amadeo* Comite, à quo quadraginta quinque Franciæ Libras aureas accepit cum duobus Dominiis in Valleromatâ.

Quamvis *Amadeus* Comes quædam habuerit cum Salutiarum Montisferrati & Marchionionibus jurgia, ac præsertim cum Ludovico Borbonii Duce, fratre Aviæ, qui apud ipsum clientelam Principatûs Dombarum quam à Domino Baujovii hereditate acceperat, profiteri negabat, bello nullatenus implicatur, hæ enim rixæ ut primùm absolutæ fuerunt negociationis viâ. Dum hac quiete frueretur Ordinis Torquis constitutiones scripsit & Prioratum Ripaliæ

liæ in littore Lemani lacûs, dotavit, in eoque postea se recepit.

1410. Comes *Amadeus* non solum Pacem servabat tuebaturq; in suis statibus, sed etiam arbitrio ejus committebantur gravissimæ contentiones quæ inter ævi illius Principes oriebantur. Tota Francia variis motibus agitabatur atque in dies crescebant iræ inter Principes aulæ Regis *Caroli VI.* ita ut funestissima indè ne mala orirentur verendum erat; Rex ut ea præveniret conventu Principum Parisiis indicto, Comitem Sabaudiæ ut interveniret vehementer etiam atque etiam rogavit: eorum jurgiorum arbiter factus, pactum Bicestræ composuit, quod omnib; acceptum fuit. Hinc grato Regi & Delphino, locus renovandi ultima Pacta inter Comitem viridem & Delphinum Humbertum facta & imprimis pactum Parisiense. Prætereà fœdus Biturigense Comes etiam conciliavit, Pacique tantopere studebat ut amico fœdere Joannem XXII. Pontificem maximum cum Benedicto XIII. reconciliare moliretur; At ipsum docuit expertentia tantas inesse iras animis cælestibus ut multò dificiliùs concilientur quam Profani Principes. *Benedictus XIII.* Villam-Francam venit in quâ magnificè acceptus fuit, sed hujus competitor, qui pacem minimè expetebat, quamvis fide datâ dicto loco non adfuit.

Amedeus novum cum Philippo Mariâ Viscontio Mediolani Duce pactum fecit, deinde ad officium suum reduxit Thomam Salutiarum Marchionem, & Cevæ Dominum illius fœderatum. Post hac accepit in suis statibus Sigismundum Romanorum regem qui coronatus Aquisgrani, Constantiam urbem adibat ut Concilio interesset, in quo *Joannes XIII.* Romano solio motus est; at postquam *Gregorius XII.* pontificiam dignitatem deposuerit *Martinus V.* electus fuit. Sic grave Schisma quantum potuit sedatum est, sed non tam faciliter quam quis ex hac brevi narratione concludere posset: Imperator cui nihil eâ re antiquius erat frequenter in Franciam & in Arragoniam profectus est, neque utilia Comitis Amadei con-
1416. *Dux creatur.* silia contempsit; Camberium enim ad eum divertit cum in Franciam iret, & tum ut merita Sabaudorum Principum in Imperium, comitisque ipsius laudandam virtutem, debitis honoribus remuneraret, Sabaudiam Ducatûs jure insignivit, atque hujusce eminentis dignitatis insignibus Comitem induit in theatro ad hanc ceremoniam destinato. Postea Imperator Equites creavit, Festa, Ludicraq; & equestria certamina peracta. Concilium tres annos duravit; ac per id tempus Dux *Amadeus* Imperatorque nullum non movêre lapidem quo omnia ex æquo peragerentur, nec tamen prohibere potuerunt, quominus Concilii Patres famam inquinarent odiosâ vel maximè perfidiâ erga Joannem Hus patratâ. Schisma non absolutum fuit, Amadeo laus illa à cœlo reservabatur.

1418. *Ludovico* Sabaudo, Achayæ Principe absque liberis mortuo, patrimonium hujusce familiæ Statibus Ducis fuit conjunctum; ideoque Pedemontii principatus cum omnibus adnexis ad Regiam familiam revertitur; in quâ tranquillam Dux possessionem firmavit, Pacto sancito cum Reginâ Siciliæ dotatâ & Tutrice *Ludovici Andegavensis III.* Ambarum Siciliarum Regis, qui aliquando jura quædam in Comitatum Nicæensem quædamve Pedemontii oppida renovare potuisset.

Dum, *Carolo VII.* regnante, Francia variis fluctibus agiteretur, Dux *Amadeus*, semper in fœdere perseveravit cum Duce Burgundiæ *Philippo* bono. Cum à summo Pontifice Redituum Ecclesiasticorum in Provinciis Sabaudiæ decumas obtinuisset, Imperatori Sigismundo contra Bohemiæ Hussitas auxilium misit, & paulo post inducias conciliavit inter *Carolum VII.* & Burgundiæ Ducem; effecitque ut ducis hujusce soror *Carolo* Borbonii Duci, qui Regis partibus inserviebat, nuberet.

Amadeus Dux Duci Mediolanensi *Philippo Mariæ* finitimus, non potuit non vocari in partem turbarum quas Princeps ille ambitiosus in Italiâ excitavit. Fœderi enim accessit quod, duce percelebri viro Carmaniolo, in Mediolanensem contraxerant plures Italiæ Principes, qui hunc tandem ad pacem exorandum coegerunt. Nec eam tamen obtinere potuit nisi cedendo omnibus locis quæ ille in prioribus bellis usurpaverat. Pactum confectum est Venetiis, XIII. 1426.
Kalend. Januarii ex arbitrio Pontificis; sed Mediolanensis Dux is non erat, qui pactas conditiones sanctè exequeretur. Mox igitur hostes ejus novo fœdere junguntur, cui ne Sabaudiæ Dux accederet totis viribus prohibere tentavit seu pacti conditiones erga illum observando, seu *Margaritam Sabaudam*, cognomine *Magnam*, Amadei Sabaudi Pedemontii Principis filiam atque Theodori Paleologi II. Montisferratii Marchionis viduam, sibi uxorem petendo. Dux *Amadeus*, hujus observantiæ ergo, quandiù potuit, cunctatus est hostium ejus partes amplecti, sed tandem à fœderatis sollicitatus copias suas in Mediolanense Territorium, contra spem Ducis duxit, quâ re adeo territus est ut Sabaudiæ Duci, Taurinensi Pacto, quidquid peteret, concessit; quibus conditionibus, Duci Sabaudiæ urbem & Comitatum Vercellarum cessit, atque *Mariam* ejus filiam uxorem ducere promisit.

Anno sequente *Amadeus* Pacem conciliavit suos confœderatos inter & Mediolanensem suum Generum. Cum horrenda Pestis Pedemontium ipsamque Augustam Taurinorum vastaret, Dux Accademiam hujusce urbis Chierium transtulit ubi per octo annos illa viguit. Hoc anno Dux *Amadeus* amisit uxorem suam *Mariam Burgundam*, quam ita diligebat, ut dolore acerrimo affectus per quoddam tempus à vanis omnibus negotiis penitùs alienus videretur, ut rebus sacris totus incumberet. Tum Divi Sebastiani prope Thononum Templum construere fecit; atque Genevensis Capituli rebus in ordinem redactis, jussit ne imposterùm ullus admitteretur Canonicus, nisi nobili loco natus,

natus, tum Armeniacum Comitem, qui partes secutus fuerat *Clementis VIII.* Pseudo-Pontificis; cum Pontifice *Martino V.* conciliavit denique templa Ditionum suarum atque sacerdotes emendavit & correxit.

Dux *Amadeus* ab his religiosis occupationibus distractus tantum modo fuit, ut *Ludovici* Catalauni, Arausicani Principis sollicitationibus aures præberet. Hic cum partes Burgundiæ Ducis suscepisset, facile *Amadeum* induxit ad fœdus contra Franciam, quæ tunc miserè factionibus & rixis ab Anglis excitatis, distrahebatur. Arausicanus Princeps qui facillimè in Occitaniâ atque in Provinciâ quædam loca invaserat, ursinam Pellem, ut aiunt, vendiderat. Promiserat enim Duci Sabaudiæ Gratianopolim, cum Delphinatu superiore se cessurum: eâ lege copias à Duce accepit, verùm amisso prope Anthonum prælio, consilia ejus omnia evertuntur; quippe deleto ad internecionem exercitu, in Gaucurtii victoris manus incidisset, nisi Rhodanum quanquam cataphractus tranavisset.

Dum hæc agerentur, *Amadeus* prudentes constituebat Leges, ut lites contraherentur. Hoc etiam tempore ultimam manum addidit fundationi Ripaliæ Eremi, in quem D. Mauricii ex Chablasio Monachos deduxit. *Martinus* V. Pontifex interea obiit cui suffectus est *Eugenius* IV. Hujus electio commodis Mediolani Ducis, cui *Martinus* V. semper faverat, minimè opportuna videbatur, undè fit ut foedus cum *Amadeo* jungere expeteret Mediolanensis, præsertim cum audivisset Venetos & Florentinos arma contra ipsum movere. At is tunc erat rerum status ut maximâ prudentia opus esset. *Amadeus* solemni Pacto cum Venetis & eorum foederatis junctus facilè judicabat quanti interesset Italiæ securitatis, ut illa Respublica, quæ Potentiam Pontificum Germanorumque solæ sustinebat, integra maneret. Ex alterâ parte Imperator partes Ducis Mediolani palam amplectebatur, & ab *Amadeo* copias postulabat, qui præterea affinitatis vinculo Duci, nimis turbulento & ambitioso jungebatur: undique ergo Legatos accepit, ad eum plures Imperator Epistolas scripsit dum constanter cunctaretur, suum generum ad Pacem cohortando; denique ex Marchionis montisferrati agendi ratione quid sibi faciendum esset facile intellexit. Hic à Venitis rogatus eorum foedere accesserat, & quibusdam in Mediolanensi territorio castellis occupatis ferox, atque suæ cum Duce Sabaudiæ, uxoris fratre, affinitatis immemor, in ipsum Venetos & Florentinos concitare tentavit. Re cognitâ, *Amadeus* foedus cum Mediolanensi iniit, cujus victima fuit ille ipse Montisferrati Marchio; mox enim Provinciis ac ditionibus omnino spoliatus, se à Venetis deceptum agnovit, ab eisque defecit quo ad Sabaudum confugeret, cum quo celebre Thononi Pactum composuit eâ lege ut Marchio ejusque filius, qui jam in oppida Montisferrati, à Mediolanensi nundum occupata, Sabaudas Copias acceperant, Duci, irrevocabili Donatione, cederent urbes Castraque Chivasii, Settimi, Vulpiani, Trini & Livurni, totumque tractum citra Padum; modo filio Marchionis horum locorum investituram Dux concederet; præterea Marchio tenebatur Duci cedere omnia loca terrasque Montisferrati trans Tanarum flumen, atque apud omnes Sabaudos Duces Clientelam profiteri cum primùm Thronum ascenderent. His conditionibus decretis, nequaquam *Amadeus* Mediolanensem hortatur ut nihil hostile in Monteferrato susciperet; hic ab armis non cessavit ante pacem Ferrariensem; cum illa componeretur, arbitri decreverant à Sabando postulandum ut Marchioni concessa restitueret; ille recusavit, ideoque pro Marchione cum intervenirent Veneti, frequente Senatu Dux repulsæ causas per legatos dixit.

Dum hoc bellum gereretur, Basileæ congregatum fuerat Episcoporum Concilium. Sabaudiæ Dux duos eò oratores miserat, nempè Episcopum Bellicæ & Priorem Dominicanorum Camberiaci: hi cum Oratoribus Burgundiæ Ducis de jure ante illos sedendi in concilio contenderunt, eâ innixi ratione quod Sabaudiæ Comites Chablasii Duces supremâ cum autoritate fuissent ante annos ferè quadringintos, attamen Burgundis locum cedere coacti, postquam de injuriâ contestando quæsti fuisset. Nec obstitit jurgium illud quin Burgundus Camberium veniret ut *Amadeo*, bellum communibus armis Borbonio Duci indicere suaderet. Nihil non assensus est Dux; at cum ea, quæ decreverant, exequenda sunt, Dux sua interesse ratus ne potentioris vicini opes ipse augeret, auxilia non misit, quod Burgundo altâ mente repostum semper mansit.

Audax nefandumque Brixiani cujusdam Nobilis facinus, qui vitæ Ducis insidiatus est, in causa fuit cur de novo solitudini se commiserit, quam antehac uxoris Mariæ Burgundæ mortis tædio affectus amplexus fuerat. Negotiorum enim pertæsus, cum videret Franciam, Castiliam, Neapolim, ipsamque Ecclesiam atque Basilæense Concilium variis motibus agitari, vanas res abjicere decrevit, ut solis maximi momenti rebus totus incumberet. Principes, qui coronas ultrò deponerent, nullos viderat Amadeus; portentumque meritò habiti fuerant eo ævo quod morum corruptione nulli præteritorum cederet; neque igitur mirum est temporis illius scriptores tam inauditi consilii causas tanto principe indignas finxisse; inauditamque abdicationem meræ hipocrisi addictam fuisse. Verùm illa invidorum judicia incredibili animi magnitudine *Amadeus* sprevit; heu! si debiles ætatis vires, eâdem ratione vicisset; neque metuisset ne Provinciæ Liberique audaci potentum vicinorum invidiæ injuriisque exponerentur. Unde factum ut, cum in solitudinem recederet, Principis Patrisque munia non deposuerit.

Ideò consilium cœpit sacræ Equitum militia instituendæ, cujus ipse caput esset, & in quâ pietas simul cum prudentiâ jungeretur, solitudo cum negotiis & sanctitas interior cum utilitate *Institutio militiæ D. Mauritii.*

litate publicâ. Hoc ſuſcepit nemine conſulto, & ſtatuta novi ordinis ipſe ſcripſit. Sex nobiles ſuæ ætatis ſibi ſocios elegit, qui ipſo regnante, pro maximâ parte Rempublicam geſſerant, atque ſeceſſionis locum ſtatuit Solitudinem Ripaliæ, ubi ſeptem privatas conſtruere fecit Caſas, ſeu, ut aïunt, Cellulas Turribus inſtructas; atque à cæteris Caſâ Ducis diſtinguebatur turri cæteris paululùm altiore. D. *Mauritii* nomen militiæ indidit, Equites Veſte talari cum capitio leucopheo colore indutos eſſe juſſit, barbâ promiſſâ atque capillis nodoſum retortilemque baculum ad inſtar viatorum gerere, atque auream crucem collo ſuſpenſam. Certos quoſdam dies ſolidutini ſacros eſſe voluit, alios verò Reipublicæ adminiſtrandæ muneribus; denique Equites ad unum omnes nobili genere natos, vitæ integræ, & ad continentiam ſervandam obſtrictos præcepit.

Omnibus ſic ordinatis, unicuique Equitum Amadeus ducentos nummos aureos annuatim aſſignavit, ſexcentos verò Decano. Poſteà præceptis filio natu majori ſcriptis, quæ ipſi neceſſaria videbantur ad regni adminiſtrationem, Ripaliam convocavit Epiſcopos & Proceres Sabaudiæ; ac VII. Idus Novembris in ſolio ſedens duobus filiis præſentibus, cum Humberto Sabaudiæ notho, ac duobus caſtrorum Præfectis, ſummatim recenſuit, omnes ſui regni eventus. Deinde patefecit conſilium quod ratum fixumq; habebat, vitam privatam amplectendi, & cùm ad ſe filium ſuum natu majorem *Ludovicum* Comitem Genevenſem admoviſſet, genua flectere juſſit, Equitem ipſum, amplectendo renunciavit, & enſe ritu conceſſâ ipſum Pedemontii Principem, ſuumque in omnibus Sabaudiæ Provinciis legatum dixit, alteri filio Philippo Genevenſem Comitatum dedit, atque poſteà longâ Oratione Principem Pedemontii hortatus eſt, ut ſe ſemper præſtaret Eccleſiæ ac Divini cultûs deffenſorem vigilantiſſimum, atque ut firmam cum ſociis & conſanguineis amitiam coleret, pacta ſervaret, & juſtitiam adminiſtraret; ac dum viveret ipſe Dux Pater & poſt ejus mortem Decani & ſex Equitum conſilia exequeretur, in rebus regni gravioribus. Hiſce peractis, Ducis Scriba, Diploma quod Principis legati munia contineret, perlegit, liberiſque fauſta omnia Dux precatus Comitia dimiſit, & cum Equitibus in Caſam ſuam ſe recepit. A Priore, in templo Ripaliæ ordinis veſtem acceperunt. Primi ſex Equites fuerunt *Henricus Columbarius* Dominus Vouflantii; *Claudius Saixius* Dominus Rivorii; *Lambertus Oddinetus* Præſes Conſilii Camberii, *Franciſcus Buſſius*, *Amadeus Championus* & *Ludovicus Comatus*. Primum adminiſtrationis *Ludovici* Principis facinus fuit novum Pactum quod finem impoſuit omnibus rixis inter Sabaudiæ Ducem & Montisferrati Marchionem. Hic enim oneroſas & odioſas conditiones Pacti Thononenſis exequi noluerat. Ambo arbitrio quatuor Legatorum à Duce Mediolanenſi deſignatorum ſe ſubjecerunt. Auguſtæ Taurinorum conventu habito decreverunt Marchionem Montisferrati Duci Sabaudiæ daturum, ut Pacto Thononenſi ſtatutum fuerat, omnes regiones, oppida, & caſtra in eo ſingulatim deſignata, & eodem tempore Principem Pedemontii, nomine Ducis Amadei inveſtituram conceſſurum filio Montisferrati Marchionis &c. hac arbitrali ſententiâ celebre Thononi Pactum confirmatur, eamque Marchio fideliter executus eſt. Quod magni advertere intereſt, ob Lites quæ poſtea ſupervenerunt ſucceſſionis cauſâ hujuſce partis Montisferrati.

1434. *Status abdicat.*

Baſilæenſe Concilium durabat adhuc; XIV. Kalend. Auguſti An. M. CCCC. XXXI. indicatum à Martino V., ab Eugenio IV. confirmatum fuerat, atque ab ejus Legatis apertum. Approbatâ in hoc Concilio Conſtantienſium Patrum Doctrinâ de Poteſtate Concilii in Pontificem maximum; atque auditis, quæ undique deferebantur, quærimoniis de feroci Eugenii agendi ratione; Pontificis geſta exquirere Concilium decrevit; verùm hoc decreto iratus Eugenius Concilium diſſolvere tentavit, vel illud transferre in aliam urbem ſub poteſtate ſuâ; odium illud Concilium inter & Pontificem quoſdam per annos eò iracundiæ evaſit ut Conſilium Pontificem hicque illud diris devoveret. Poſtea Eugenius omnium hominum inconſtantiſſimus mox approbando quod priùs improbaverat, res eò turbarum deduxit ut VI. Kalend. Julii An. M. CCCC. XXXIX. Patres Eugenium IV. Pontificatu removerent.

Amadeus Dux multam operam ex intimâ ſolitudine ſuâ navarerat, ut Concilium cum Pontifie reconciliaret, atque accepto nuncio de Pontificis expulſione, palam improbabat omnia quæ in eâ re à Legatis ſuis acta fuerant contra debitam Eccleſiæ obedientiam.

Remoto Eugenio, Concilium de ſucceſſore cogitavit, at dificiliùs viſum eſt quemdam invenire Thiarâ dignum, quam eam indigno adimere; Ludovicum Aurelianenſem, Engoliſmæ Comitem ſummo Pontificis munere, propter morum Sanctitatem digniſſimum quidam propoſuere, ſed Politicæ rationibus excluſus eſt. De Amàdeo Sabaudiæ cum ſermonem quidam haberent, alii Laici conditionem ejus objecerunt, ac præterea quod Matrimonio junctus liberos adhuc haberet; at qui illuſtriſſimum Candidatum in ſcenam protulerant, reſpondent viduum eſſe, vitam Eccleſiaſticam ſuſcepiſſe, Ripaliæ ſecedendo; atque ſtatuum ejus ſitum multùm conferre poſſe ad pacem conciliandam: inter hos alioſque ejuſmodi ſermones ſuffragia lata ſunt per quinque ſeſſiones, & in ultimâ, XVII. Kal. Decembris An. M. CCCC. XXXIX. *Amadeus Dux Pontifex electus.* Amadeus; Pontifex omnium conſenſu renunciatur. Ut primùm ad eum mittitur Cardinalis Arelatenſis Concilii Præſes, cum aliis quibuſdam Antiſtitibus, & Comite Tierſtenii, Imperatoris Legato. Ducem ſolitarium eorum adventu ſtupentem Thononi offendunt; oblatam dignatem ille rejecit, ne omnibus, quæ fugerat regnum dimittendo, impediimentis tunc rurſum implicaretur; prævidebat contentiones

tentiones quas, cum Eugenio habiturus esset, & quam difficile Ecclesia regeretur inter duos Pontifices divisa. At Legati, ipsiusque consiliarii cum tam acriter urgerunt Divinam ei iram minitantes, si totius Ecclesiæ Concilio obtemperare recusaret, ut Lacrymis obertis tandem nomine *Felicis V.* assumpto, assensus sit. Legati Concilii togam ejus leucophæam, Capitiumque auferunt, atque albam induunt, oblatoque annulo Pontificali, in cathedram evectum, Pontificem salutant. Deinde ad Abbatiam S. Mauricii in Chablasio eum deducunt, ubi in arâ sedentem adorant atque ab ipso Benedictionem accipiunt. Ripaliam reversus testamenti tabulas scripsit quibus hæredem instituit Principem Ludovicum, cui eodem temporis momento omnes Sabaudæ gentis Provincias cessit, Genevensem Comitatum unà cum Focunatum Baroniâ Philippo natu minori dedit, atque *Humberto* Sabaudiæ Notho Romontii Comitatum; cæterùm jure primogenituræ inter suos successores constituto.

Tiaram accepit sub nomine Felicis V.

Statim ut Concilium certum factum est, Ducem Sabaudiæ Pontificiam dignitatem accepisse, Decretum edidit quo omnibus Christianis præceptum erat ut ipsi uni obediretur tanquam vero & legitimo Pontifici; ei reipsâ maxima pars adhæsit nempè Francia, Anglia, Arragonia, Castilia, Mediolanense Territorium, Helvetii, Austria, Bavaria, Hongaria, Bohemia, Prussia, & Sabaudia.

Felix Basileam urbem cum pompâ ingressus est VIII. Kal. Julii An. M. CCCC. XL. Ipsum sequebatur Comes Genevensis Sabaudiæ Præfectus, cum trecentis nobilibus & ducentis antistitibus. Pontifex sub umbellâ procedebat, Asturcone albo, heteromallo rubro cataphracto insidens, sacrâ Trabeâ celato auro ornatâ indutus Thiaram capite gerebat, ipsumque antecedebant Cardinales duo, Marchioque Salutiarum, quibus deductus est ad templum Beatæ Virginis Mariæ ubi Populo Benedixit. IX. Kal. Augusti à Cardinale Arelatense coronatur maximo cum apparatu. In Templo Basileæ primâvice sacrum fecit; Sabaudiæ dux, & Genevensis Comes-Stabuli ad fuerunt, obtuleruntq; Panes aureos & argenteos Comes verò Tierstenii & Marchio Rotelini argenteos modiolos. Ad Pallatium postea ductus fuit Thiaram capite gerens (quam XXX M. Ducatuum aureorum æstimabant), Comitib; Hocbergæ & Wenspergæ ejus equi habenas tenentibus. Historici asserunt eum hac die homines plusquam mille lautè ac pluribus ferculis excepisse. Duo ejus filii Pincernæ, marchio verò Salutiarum Primarii Sectoris muneribus functi sunt; numismata aurea & argentea omnibus præsulibus & legatis distributa fuerunt.

Felix V. per tres annos integros Basileæ commoravit, & quatuor promotionibus viginti tres creavit Cardinales Germanos, Siculos, Francos & Sabaudos; mense Novembris An. M. CCCC. XLIII. Lausanæ se recepit, undè sæpe Genevam ibat. Sex Cardinales Basileæ reliquerat qui Concilium cum aliis Præsulibus continuarent. Eugenius IV, obiit VII. Kal. Martii An. M. CCCC. XLVII. ac, uno vix elapso mense, Cardinales qui Romæ erant successorem illi suffecerunt Thomam Sarzanæ qui Nicolai V. nomen accepit; quâ ratione schisma denuò perpetuum reddidissent, quod Ecclesiæ Principibusque Christianis plurima mala minitabantur, nisi Carolus VII. Francorum Rex nihil non molitus esset ut illud comprimeret.

Felicem V. hortatus est ut libenter Pontificatu se abdicaret. Hic Pontifex omnia se ad Ecclesiæ tranquillitatem conferre paratum respondit, modo conditiones proponerentur quas sine dedecore accipere posset; Ludovicus Sabaudiæ Dux, ejus filius Regi Franciæ sese adjunxit, atque Lugduni conventus habetur ad quem Rex Christian:, Reges Angliæ, & Siciliæ, Saxoniæ Dux & Coloniæ Agrippinæ Elector suos miserunt Legatos. Augustæ Trevirorum Episcopus ipse adfuit, Arelatensemque Cardinalem & Joannem Groleum *Felix* Pontifex oratores suos misit. Verùm cùm *Nicolaus* & *Felix* mutuo sibi diffiderent, nihil in eo conventu ratum fuit, ideoque Reges Franciæ, Angliæ & Siciliæ suos legatos Lausanam miserunt, quibus *Felix* promisit Thiarâ sese abdicaturum modo hæc ageretur. 1. in Concilio ab ipsomet convocato, ut tria pronunciaret ante suam abdicationem diplomata, quorum primo in pristinum statum restitueret omnes Ecclesiasticos ab Eugenio IV. & Nicolao V. proscriptos, secundo diram proscriptionem antiquaret quâ inferis sacraverat omnes horum duorum Pontificum fautores, tertio confirmaret quidquid ipse constituerat schismate inter Eugenium, Nicolaum ipsumque Felicem durante; 2. ut his omnibus peractis ipse abdicaret atque Nicolaus ab illo Concilio de novo eligeretur qui in pristinum statum diplomate ad id dato restitueret omnes qui trium Pontificum partes susceperant. 3. ut ipsum *Felicem V.* Concilium declararet S. Sedis Apostolicæ Legatum cum inusitatis quibusdam prærogativis; quæ omnia à *Nicolao* confirmarentur.

His conditionibus *Nicolaus* assentire renuit, at *Felice* in suâ sententiâ pertinaci animo persistente, omnia ut jusserat peracta sunt; itaquè *Felix* Concilium suum in Lausanam urbem transtulit, & cum, quas petierat, obtinuisset securitates à Legatis Regis Franciæ; Concilium ingressus Pontificalibus ornamentis indutus declaravit, *Pontificatum se deponere, cum illud ab ipso maximoperè rogassent Reges Franciæ Angliæ & Siciliæ, & Viennensis Delphinus, quo Ecclesia quietem, schisma finem acciperent.* Tum Diploma abdicationis legere jussit, vestimentisq; Pontificalibus exutis recessit. Quidquid statuerat planè peracta sunt, atque ipsum maximâ semper benevolentiâ prosecutus est *Nicolaus* successor ejus.

Pontificatum abdicat. 1449.

Amadeus in solitudinem Ripaliæ sese recepit, reservatis sibi titulis Episcopi Sabinæ, Cardinalis Legati & S. Sedis Vicarii perpetui in omnibus

nibus Domus Sabaudiæ Statibus &c. primiq; in ordine post summum Pontificem cum licentiâ vestimenta Pontificalia induendi; tantis honoribus cumulatus duobus tantum annis vixit; obiit enim Genevæ VII. Idus Januarii An. M. CCCC. LI. ac sepultus fuit Ripaliæ, ubi tumulus ei fuit erectus, sed à Bernensibus, Chablasio occupato, destructus. Dux *Emanuel Philibertus* ossa ejus collegit, quæ in Cathedrale Taurini Templum deferri jussit; Carolus Emanuel hoc elogium tumulo inscriptum apposuit.

AMADEUS PACIFICUS.

SABAUDIÆ COMITUM ULTIMUS, DUCUM PRIMUS,
CHABLASII ET AUGUSTÆ OCTAVUS
TOT REGUM NEPOS; TOT REGINARUM PATER;
GESTIS, PRUDENTIA, SANCTITATE
TER FELIX.
ÆVI SUI SALOMON ACCLAMATUS.
DOCUIT SABAUDIÆ STRENUITATIS ESSE PRO CHRISTI ECCLESIA,
TAM BELLA DISSIPARE, QUAM GERERE
PACE ITAQUE ITALIÆ PARTA
DITIONE AUCTA URBIBUS, ORNATA TITULIS, STABILITA LEGIBUS,
COELESTI ASPIRANS REGNO, SUO SESE ABDICAVIT,
AC DEUM QUÆSIVIT IN SOLITUDINE.
SED ORBI CLARIOR DUM LATET
MAGNUS DIGNITATUM CONTEMPTOR
OMNIUM MAXIMAM DIGNITATUM SIBI SUPLICEM VIDIT
EUGENIO ENIM QUARTO PONTIFICE MAXIMO
BASILEENSIS CONCILII AC TOTIUS PENE EUROPÆ CONSENSIONE
EXHAURATO.
NON REGNANDI LIBIDINE, SED OBSEQUENDI NECESSITATE
IMPOSITUM ORBEM SUSTINUIT, NE CORRUERET,
FELIX PONTIFEX NUNCUPATUS; ALIIS FELICIOR QUAM SIBI.
NAM CHRISTIANÆ REIPUBLICÆ REFORMANDÆ. SEDANDIS PRINCIPUM DISSIDIIS
SOLLICITUM DECENNIUM IMPENDENS
PUBLICAM TRANQUILLITATEM PRÆTULIT SUÆ
ORBEMQ; PACARE MALUIT, QUAM REGERE.
NAM NICOLAO QUINTO AD PONTIFICATUM RITE ASSUMPTO,
QUAM INVITUS DIGNIATATEM SUSCEPERAT, SPONTE ABJICIENS
PONTIFEX ADHUC MERITIS ET INSIGNIBUS,
BONÆ FIDEI TESTIBUS
NEC JAM TITULO, SED VIRTUTE SANCTISSIMUS;
AMICA IN SOLITUDINE, SOLLICITUDINE DEPOSITA,
SACRÆ SANCTI MAURITII MILITIÆ, CUI AUTHOR EXSITIT, AUTHORATUS
ITERUM FELIX AMADEUS ESSE COEPIT, CUM FELIX PONTIFEX ESSE DESIIT,
EJUS SANCTIONES, GESTA ET ACTA, ECCLESIÆ SALUBERRIMA
NICOLAUS DECRETIS, POPULUS PLAUSU, COELUM MIRACULIS
COMPROBAVIT.
NAM HÆRETICORUM SEDITIONE EUROPAM SUBVERTENTE,
FAMA NOTIOR FUIT, QUAM TUMULO,
DEMUM DILIGENTIA ET PIETATE
EMANUELIS PHILIBERTI ABNEPOTIS, SABAUDIÆ DUCIS
REGIÆ FAMILIÆ SEPULCHRO, SUB TAURINENSI BASILICA COMPOSITUS
UT SINGULARE SABAUDIÆ NOMINIS LUMEN
SINGULARITER ETIAM CLARESCERET:
CAROLUS-EMANUEL II. SAB. DUX REX CYPRI
ÆTERNÆ MEMORIÆ POSUIT
ANNO M. DC. LIV.

In Basilicâ Cariniani in honorem hujus Ducis solitarii & Pontificis statua posita est, & ad servandam retro sæculis memoriam Regni hujus Principis qui suæ ætatis Salomon habitus est, hoc Elogium adjunctum fuit.

AMADEUS A SABAUDIA.

NOMINE SEPTIMUS, SUCCESSIONE DECIMUS TERTIUS, DUCATU PRIMUS
TER MAXIMUS.
IN PUERILI INNOCENTIA, JURENILI CONJUGIO, SENILI CÆLIBATU
TER PIUS.
CUM FILIIS, CUM SUBDITIS, VICINIS

TER

TER PACIFICUS.
IN DUCATU, PONTIFICATU, LEGATIONE
TER JUSTUS.
SUORUM, EXTERORUM, CONCILIORUM ACCLAMATIONE
TER SALOMON.
IN EREMI CULTU, AB EREMI EXALTATIONE, AD EREMUM REDITU
TER FELIX.
VITA, OBITU, MIRACULIS
TER SANCTUS.
CUM IN AUGUSTINIANI TYROCINII CARINIANENSIS
SECRETIORE DELUBRO AD VIVUM EXPICTUS
IMMEMORABILI SED PRIVATA PIETATE COLERETUR,
MAURITIUS PRINCEPS A SABAUDIA
AD MAJOREM DEI GLORIAM, POPULI RELIGIONEM, REGIÆQ; STIRPIS DECUS
AD PROPRIAM DENIQUE QUAM SEMPER EI PRÆSTITIT VENERATIONEM,
IMAGINEM HANC AB ILLA EXSCULPTAM
PUBLICE COLLOCAVIT
ANNO M. DC. LVI.

Amadeus vixit annos ſexagenta ſeptem, quinquaginta octo & amplius regnavit. Fuit Comes Sabaudiæ An. 25. Dux verò 33. quibus continentur 9. Pontificatûs, & 18. menſes, per quos fuit Cardinalium Prior, & Legatus S. Sedis. Generoſus erat, juſtus, pius, à vitio abhorrens, amicus pacis, & ita prudens ut fuerit arbiter inter maximos principes ac *ſui ævi Salomon* diceretur. Hæ præclaræ dotes ejus inimicos non impedierunt, id eſt Pontificis Eugenii IV. fautores, quominus ejus famam violarent, eumque inſimularent ambitione & Hypocriſi; ejus tamen facta eos invidiæ arguunt, quis enim poſſet tam odioſa crimina in principem conferre, qui libenter coronam & poſtea Thiaram abdicavit; ſi, contendunt Ducis coronâ ſe abdicaſſe, ut Thiaram faciliùs conſequeretur; itane hanc depoſuiſſet *invitis magnis & potentibus amicis*, ut notat Germanica Chronologia, denique quî pietatis ſimulator dici poteſt princeps, *cujus odor ſanctitatis in omnem terram ubi Chriſti fides colebatur effuſus eſſet*. De eo ſic loquitur Fr. Gonzaga Mantuæ Epiſcopus, qui eodem tempore indicat Felicem V. huic *ordori ſanctitatis* debuiſſe Thiaram, nulli verò ambitui.

Amadeus An. M. CCCC. I. uxorem duxerat *Mariam* Philippi Boni Ducis & Comitis Burgundiæ, Regiæ familiæ Franciæ principis, & Marguaritæ, Flandriæ Comitiſſæ filiam. Ex eâ ſuſcepit novem Liberos, 1. fuit *Amadeus* Pr. Pedemontii, ſponſus Annæ Filiæ Joannis II. Regis Cypri, mortuus An. M. CCCC. XXXI. cum expeditam Equitum manum ducebat obviam Imperatori *Sigiſmondo* qui in Italiam veniebat. 2. *Ludovicus* Comes Genevæ & poſtea Pedemontii Princeps & Dux Sabaudiæ. 3. *Maria* Philippo Mariæ Viſcontio enupta, à quo Amadeus Vercellarum Dominium accepit 4. *Bona* ſponſa Franciſco à Britanniâ Monfortii Comiti, & mortua antequam nuberet. 5. *Marguarita* quæ puella interiit 6. *Marguarita* Junior Ludovici Andegavenſis III, Regis Siciliæ &c. uxor, in ſecundis nuptiis Ludovici Bavaria, Comitis ad Rhenum Palatini, & tertiis Ulrici Bene-Amati Wirtembergenſis Comitis. 7. *Philippus* Genevæ Comes, Baro Focunatum. 8. & 9. Duo Gemelli *Antonii* nominati, à prima ætate mortui.

Ludovicus cognomine vetus patri ſucceſſit in ejus Sabaudiæ Provinciis, cum hic Pontifex fuit electus; tunc *Felix* V. redux ex S. Mauritio Ripaliam cum Legatis Concilii, poſtquam Teſtamenti Tabulas confeciſſet, Principem ſuum filium emancipavit pridie Non. Januarii eumque Sabaudiæ, Chablaſii & Auguſtæ *Ducem*, Pedemontii Achayæ & Moreæ *Principem*; Genevæ, Nicææ, Vintimillæ, Baugii, Romontii, Valentini Vocontiorum *Comitem* Focunatum, Vaudii & Geſiæ *Baronem*, Beugiæ Belloſortii, Vercellarum *Dominum*, Suſæ & Italiæ *Marchionem*, *Principem & Vicarium perpetuum S. Imperii.* Hi omnes tituli fictitii non erant, Dux enim reipſâ illos tractus poſſidebat, Achayâ & Moreâ exceptis, omneſque jam quinque ab annis gubernarat *Ludovicus*, eorum enim à Patre Præfectus Generalis conſtitutus fuerat, cum Ripaliæ ſeſe recepiſſet; hic in menſe Februarii An. M. CCCC. XXXIII. uxorem duxerat *Annam* Cypri Principem quæ deſponſata fuerat ejus fratri. Filia erat *Joannis Luſignani* II. Cypri Regis & Carolinæ Borboniæ Filiæ Joannis Borbonii I. Marchiæ Comitis, quæ ſui ævi poſt ſuam filiam mulierum pulcherrima habebatur. Nunquam in Sabaudiâ viſus fuerat feſtus dies celebrior illo quo hoc matrimonium confectum eſt; adfuerunt enim 200. Nobiles, Ducem Burgundiæ comitantes, Regina Siciliæ, Cardinal Cypri, Dux Barii, Novioduni Comes, Arauſionis Princeps & Cliviæ Domicellus; ſumptus tamen major illis iiſdem in occaſionibus poſtea factus, nam hiſtoricus quidam notat, veluti maximum donum, Burgundiæ Ducem Sponſæ dediſſe auream fibulam ad tria florinorum millia æſtimatam.

Ludovicus cognomine vetus Sabaudia Dux II.

Dux *Ludovicus* regnum incepit ſtabiliendo ex omni parte, pacem cum ſuis vicinis. Queſtores Generales inſtituit, qui cognoſcerent de omnibus in regno geſtis contra juſtitiam; ita ut ejus Cancellarius Guillelmus Bolomierus calumniæ reus capite damnatus fuit, & in Lacum Genevæ, Lapide collo ſuſpenſo præceps actus.

Mors Philippi Mariæ Viſcuntii Mediolani Du-

Ducis ac conjugis fororis *Ludovici*, horrendam exitavit in Longobardiâ mutationem ex quâ procul dubio fructum cepiffet, fi fortè ad agendum promtior fuiffet mandataque ejus fideliter exequi feciffet, Mediolanenfes enim eum amore profequebantur timebantque. Imperator Fredericus ditionem illam contendebat jure præfidii, *Alphonfus* ab Arragoniâ, ut hæres ex Teftamento *Philippi Mariæ*, Carolus Aureliæ Dux ut affinis proximior, *Francifcus Sforfa* Comes Cotignolæ, ut conjux Blancæ-Mariæ Filiæ defuncti nothæ. Mediolanenfes verò in libertatem fe vindicare moliebantur, & rempublicam conftituere. Veneti, qui bellum cum Duce gerebant, dum ille obiit, ex hac occafione utilitatem perceperunt. Dux *Ludovicus* quædam oppida quæ ipfi oportuna videbantur, occupavit; adeo ut Veneti vicinum nimis potentem timentes, maluerint cum Sforfâ convenire. Dux *Ludovicus* cum Rege Arragoniæ fœdus iniit, cruentum certamen prope Burgum-Manerum fuit, in quo Sabaudi cæduntur. Arragoniæ Rex fœderi non ftetit, itaque *Ludovicus* Dux pacem cum Sforfâ compofuit, cui Mediolanenfes fefe dederunt, rem incaffum mirantibus Venetis aliifque, qui auxilium eis non dederant.

Friburgi oppidani quos Auftriæ Dux deferuerat, verentes ne Bernenfes eos invaderent Duci Sabaudiæ fe dederunt, à quo Privilegia fua rata confervataq; obtinuerunt.

In Tabulario Sabaudiæ reperitur Diploma XI. Kal. Aprilis An. M. CCCC. LII. quo patet circa hoc tempus quamdam *Marguaritam Charnii*, ut fama eft, ex illuftri Cypri Domo ortam dediffe Ludovico Duci Sacram Chrifti Sindonem, quæ ex hoc tempore confervata & culta fuit apud Sabaudos.

Stolidâ atque intolerandâ fuperbiâ elatus Joannes de *Campeys*, qui apud Principem magnâ erat autorate, quâ adeo abutebatur ut omnium fibi nobilium invidiam conciliaffet, fermè in caufa fuit cur penitùs regnum inverteretur, vel faltem in graviffimum bellum corrueret, nam cum de *Campeys* autoritate fua omnes fuos inimicos in exilium pepuliffet qui reverâ in ipfum conjuraverant, illi ad *Carolum* VII. Regem Chriftianiffimum confugerunt qui à Duce petiit ut in priftinum ftatum reftituerentur, fed Dux qui nimis viro fibi gratiofo aures præbebat, regi hoc denegavit, qui jam offenfus eo quod Delphinus ejus filius uxorem abfque ejus confenfu Carolinam Sabaudiæ Ducis filiam, duxiffet, cum expedito exercitu in Sabaudiam ingreditur. Periculum imminens Dux antevertit, nam cum Regi Forum Segufianorum ufque obviam fuiffet, in priftinum ftatum nobiles exulatos reftituturum promifit, Rexque ex fua parte omnia inter Franciam & Sabaudiam pacta antea fancita renovavit. Ab illo tempore Dux nullam amifit occafionem fuam erga Regem benevolentiam fignificandi, ita ut defecerit à partibus Delphini Generi fui qui contra regem patrem res novas moliebatur, quique Franciâ exire coactus fuerat. Hoc obfequio ad voluntatem Caroli VII. factum ut Dux per fuas Provincias iter facere permiferit Renato Siciliæ regi qui bellum gerebat contra Mediolanenfem Ducem, hinc etiam factum ut Baroniam Gefiæ alienaret in gratiam Comitis Dunenfis Aureliæ nothi.

Cum Pax reftituta effet in regno Sabaudiæ, fœdere quod Dux cum Rege Chriftianiffimo inerat atque confenfu ad pactum Lodii inter Carolum VII. & Mediolani Ducem, de Re- 1459.
gni internis commodis confuluit, Taurinique Senatum fupremum erexit qui fumma cum poteftate judicaret de rebus civilibus & capitalibus. Prudens illa agendi ratio non impedivit quominus multi ex ejus fubditis graviter ferrent, cumque infimularent, quod pareret extraneis, quibus, commendatione Duciffæ fuæ uxoris omnia præcipua munera daret. Ad *Philippum* Breffiæ comitem confugerunt, quintum Ducis filium, adolefcentem fervidum & vehementem, qui, ut eorum partium Dux, Regnum emendare ftatuit. propriâ manu Comitem *Varacem* Duciffæ œconomum occidit, arripere Cancellarium Jacobum Valpergum Mazini Comitem, & illi litem intendere juffit, atque Lacûs aquis fubmergere. Sed è carcere evafit, & poftea omni fe crimine purgavit. inaudita agendi ratio *Philippi* Principis tantas turbas excitavit, ut ejus pater coactus fuerit Genevam contendere ex quâ in Franciam profectus eft ut auxilium peteret à *Ludovico* XI. fuo genero, qui ad aulam fuam *Philippum* invitavit, ut eum in priftinam cum ejus patre concordiam reduceret. Viarone apud Bituriges comprehenfus fuit & in Lochiarum caftrum ductus ubi in cuftodiâ detentus per duos annos.

Dux Ludovicus, vix ad fuum regnum reverfus erat, poftquam in Franciâ XIII. menfibus commoratus eft, cum aulam fuam acceffere Legati Ducum Biturigum, Burgundiæ, Borbonii & Britanniæ ut eum inducerent ad fœdus quod contra Regem Ludovicum XI. fecerant; eorum propofita audivit, ut de illorum Confiliis Regem certiorem faceret, quod ipfe exequi voluit; itaque quamvis articulari morbo laboraret, rurfum in franciam proficifci conatus eft, fed adverfa valetudine detentus Lugduni, obiit IV. Kal. Janu. *Anna* Cyprienfis 1465.
ejus uxor mortua erat III. Idus Novembris an. M. CCCC. LXII. ac Genevæ fepulta, quo delatum fuit ejus conjugis corpus & propè eam inhumatum. Ejus verò cor & vifcera in Bafilicâ Celeftinorum Lugduni humi mandata.

Dux *Ludovicus* fexdecim habuit liberos. Novem filios & feptem filias. 1. *Amadeum* ejus fucceflorem. 2. *Ludovicum* Regem Cypri. 3. *Janum* Genevæ Comitem Baronem focunatum &c. 4. Jacobum Comitem Romontii & Rom. ditionis, Patrem Francifcæ Ludovicæ à Sabaudiâ, quæ in matrimonium duxit Henricum Naffavium, Vianæ &c. Comitem. 5. *Philippum* Comitem Breffiæ & Sabaudiæ Ducem An. M.CCCC. XCVI. 6. *Aimundum* in cunabulis mortuum. 7. *Petrum* Tarentefiæ Archiepifcopum. 8. *Joannem Ludovicum* etiam ejufdem

 urbis

urbis Archiepiscopum. 9. *Franciscum* Ausciorum Archiepisc. 10. *Marguaritam* Joannis Montisferrati uxorem & deinde Petri Lucemburgensis, S. Pauli Comitis. 11. *Annam* Juvenili ætate mortuam. 12. *Carolinam* Franciæ Reginam Caroli VIII. Matrem. 13. *Bonam* Galeasii Mariæ Sforsæ Mediolanensis Ducis uxorem. 14. *Mariam* Ludovici Luxemburgensis S. Pauli Comitis, Franciæ stabuli-Comitis uxorem. 15. *Agnetem* matrimonio junctam Francisco Aurelianensi, Duniaci Comiti & Cubiculo Regis Christianissimi præposito. 16. Joannam in adolescentia mortuam.

Ludovicus juvenis Rex Chypri.

Dux *Ludovicus Vetus* priusque, obiret in domo suâ Regnum Cypri viderat. *Ludovicus* ejus secundus filius Patrimonii loco Genevam habuerat. Natus erat an. M. CCCC. XXXI. atque an. M. CCCC. XLIV. desponsatus fuerat Annæ Roberti III. Scotiæ Regis filiæ; sed cum an. M. CCCC. XLV., de conficiendo matrimonio actum est, Rex Christianissimus intercessit, & Duci Sabaudiæ suasit eam remittere in Scotiam, solvendo 25. millia nummorum aureorum ut illi damnum præstaret itineris quod citra Mare susceperat. Tribus annis elapsis, Comes *Ludovicus* uxorem duxit *Carolinam* Joannis Lusigniani III. Cypri Regis filiam, & Helenæ Paleologæ. Illa vidua erat *Joannis* Portugalli Coimbræ Ducis. Comes *Ludovicus* nomen sumpsit Antiochiæ Principis, statim ut matrimonii ejus conventum ratum fuit. Socer ejus decessit antequam nuptiæ fuissent celebratæ, ita ut cum ad Cyprum appullit, ejus uxor jam acceperat Cypri, Jerosolimæ & Armeniæ Coronam, sua vice coronatus fuit, & regni summates clientelam apud illum professi sunt. Rex *Joannes* ex Maria *Patris* urbe oriundâ suâ Pellice Nothum reliquerat nomine *Jacobum* qui Nicosiæ erat Archiepiscopus, homo inquietus & turbulentus, quem Regina Helena coegerat ex insulâ egredi, & Rhodum confugere. Post mortem Patris cum Coronam Carolina Ludovicusque accepissent, Nothus ad Cyprum insulam rediit, ubi clandestinam factionem coïvit; atque *Mollec-Ella Ægypti Sultanum* adiit, qui jubente Constantinopolitano Imperatore Mahumeto *Jacobum* regem *Cypri* salutavit, illiq; auxilium dedit ut regnum suum recuperaret. *Ludovicus* & *Carolina* ab anno MCCCC. LX. usq; ad annum M. CCCC. LXIV. fortiter cum eo certarunt sed â *Sorone Navesino*, qui eorum nomine præerat Arci Cherinæ, proditi, adversæ fortunæ parere coacti fuerunt; itaque Rex Ludovicus in Sabaudiam se recepit & vitam omnibus virtutibus inclytam in solitudine Ripalliæ duxit. Regina Romam adiit ubi *Sixtus* IV. eam excepit cum Pompâ quæ Principi infeliciori, & ambitiosæ solatium attulisset. Pompa illa depicta visitur in Basilicâ S. Spiritûs ubi Regina *Carolina* exprimitur coronam capite gestans, & omnibus Regiis ornamentis decorata. Hæc inscriptio Posteritatem docet hujus Picturæ causam.

KARLOTTA REGINA REGNO FORTUNISQ; SPOLIATA AD SIXTUM IV. SUPLEX CONFUGIENS, AB EODEM TANTA BENIGNITATE ET MAGNIFICENTIA SUSCIPITUR UT PRÆ INCREDIBILI ADMIRATIONE, ANIMIQUE GRATITUDINE, IN EJUSDEM PONTIFICIS LAUDES PRORUMPENS, NON SOLUM SATIS ELOQUENTIÆ HAUD SUPPEDITARI, VERUM ETIAM ANIMI VIRES AD EAS EXPLICANDAS SIBI DEFECISSE VIDERI, FASSA FUISSET.

Hæc Regina Romæ vixit tredecim annis, atque anno MCCCC. LXXXV. renovavit donationem quam Regni Cypri fecerat *Carolo* Sabaudo *Amadei* IX. filio. Hanc donationem ipsa confirmavit anno MCCCC. LXXXVII. jussitq; Ducem & ejus successores nomen Regis Cypri ferre. Hoc fundamento jus Domûs Sabaudiæ ad regnum Cypri, quod Veneta Respublica occupavit, eo quod *Jacobus* Nothus illud reliquerat uxori suæ Catharinæ *Cornaræ*, filiæ adoptivæ S. Marci, & â Republicâ dotatæ, quæ idcirco heredem sese constituit, damno Domûs Sabaudiæ quæ vires Maritimas non habebat, quo posset contrà rempublicam hanc insulam contendere, quam postea Turcæ occuparunt. Interea *Ludovicus* Sabaudus Rex Cypri Ripaliæ decessit, absque posteritate, in mense Augusti 1482.

Amadeus IX. tertius Sabaudiæ Dux.

Amadeus IX. pietate, ac patientia in morbis quibus oppressus fuit, nec non amore in pauperes, nomen *Sancti* & *Beati* meruit. Ludovici veteris filius erat natu maximus, Thononi ipsis Kalendis Februarii Anni MCCCC. XXXV. natus, & educatus â Franciscano quodam Joanne Fauzone, qui postea unus ex Consiliariis ejus fuit.

Amadeus anno ætatis tertio desponsatus fuit Iolandæ Franciæ Regis Caroli VII. Filiæ & Ludovici XI. sorori, ita ut familiæ Franciæ & Sabaudiæ duplici foedere fuerint conjunctæ, nam Ludovicus XI. uxorem duxit Calorinam Ducis Sororem, circa tempus quo *Amedeus* Iolandam duxit nempè anno MCCCC. LII.

Cum tranquillâ pace regnasset, si omnes eventus in potestate ejus fuissent, quidquid enim prudentior Politica suaderet effecit, pacta iniit cum potentissimis vicinorum, videlicet cum Rege Christianissimo, Burgundiæ & Mediolani Ducibus, atque cum Republicâ Venetâ. Sed hostes invenit in suâmet familiâ, qui tranquillitatem & quietem turbarunt. Philippus enim Bressiæ Comes, ejus frater qui in Lochiarum Castro detentus fuerat, cuique libertatem curaverat, ingens ei tædium attulit.

Amadeus infirma valetudine & insuper comitiali morbo laborans totum se pietatis & Religionis actibus dedit; itaque ex Consiliariorum sententiâ regni curas Iolandæ uxori mandavit, ad has vel maximè idoneæ. Hoc abdicationis genus turbulento Comiti Philippo illicitos cœtus habendi locum dabat, cum munus legati generalis contenderet, ad partes suas adduxit suum fratrem Romontii Comitem, copias

pias

pias simul collegerunt quas nemine obstante Camberium duxerunt, usque *Montem Emilianum* progressi ubi dux erat cum Ducissâ, quos, ut affirmabant, aggredi in animo non erat, nihil præter ejectionem aulicorum postulantes; haud multa opera captus Mons Emilianus diripitur, arx verò restitit, nihilominus expugnatur. Bressiæ Comes Ducem captivum Camberuim duxit; Ducissa vero in Castellum Asperi Montis confugerat & ex inde à Rege Christianissimo auxilium petiit. Copias quas ad eam hic misit è Castro Asperi Montis ipsam eripuerunt atque Grationopolim deduxerunt. Bernæ & Friburgi Pagi, quibus etiam auxilium petierat Ducissa, suos miserunt legatos in Sabaudiam. In Castro Perusiæ colloquia habita sunt, & dum expectabantur Regis Christian. Legati, Pactum quoddam factum est quod alterum subsecutum est, quo tranquillitas in aulâ restituta fuit, Ducissa in administratione Regni confirmata, & Consilia emendata.

1471. Anno sequente Dux *Amadeus* in Pedemontium venit, ut cælum mutaret, sed Vercellis morbo
1472. detentus, obiit pridie Paschatis. Multi vitam ejus, itinera, fundationesque scripserunt; à Pontifice Paulo II. obtinuit ut sacrum Sacellum Camberii mutaret in collegiali Templo cùm duodecim canonicis & uno Decano, qui titulum Decani Sabaudiæ gereret. Idem ipse est qui à Duce Mediolanensi interrogatus ubi erat canum ejus Turba, absque responso, illi ostendit multitudinem pauperum quos alebat. Cum vercellis esset, militarem torquem vendidit ut quàm primum inopes quosdam sublevaret.

Amadeus ab Iolandâ Franciæ novem suscepit Liberos, 1. fuit *Carolus* Pedemontii Princeps, Aureliæ ante patrem mortuus; dum in Sabaudiam contenderet ducens ad patrem auxilium, contra Philippum Comitem. 2. PHILIBERTUS. 3. CAROLUS. 4. *Jacobus-Ludovicus* Genevæ Comes absque Liberis. 5. *Bernardus*, in cunabulis mortuus. 6. *Claudius Galeasius* eodem modo defunctus. 7. *Anna Frederici* II. Siciliæ Regis uxor. 8. *Maria* uxor Philippi Marchionis Hocbergæ, Neocastri domini. 9. *Ludovica* uxor Hugonis Catalauni, Principis Arausionis filii.

Philibertus I. Sabaudiæ Dux IV.

PHILIBERTUS I. patri successit, & cum sex tantum annos haberet Ducissa Iolanda mater ejus administrationem accepit, ut jusserat Beatus *Amadeus* paucis diebus antequàm decessisset. Sed undique turbæ oriuntur. Nam ejus frater *Ludovicus* XI. Franciæ Rex Tutelam contendebat, eo quod ex ea multa percipere poterat commoda contra *Carolum* Burgundiæ ducem cum quo inimicitias gerebat; *Carolus* eisdem rationibus vi eam aufferre tentabat. Comites Bressiæ & Romontii atque Episcopus Genevæ Juvenis Ducis Patrui illam etiam usurpare meditabantur; ex inde perturbationes quas jamjam sumus scripturi. Comes Bressiæ incepit, copias collegit, fratres suos in partes suas induxit, Ducemque càpere conatus est, sed cum propositum suum non assecutus esset Montem-Emilianum obsedit, quo dux confugerat, ducissâ certis conditionibus urbem dedit sed contra fidem dux captus Camberium ducitur, in Delphinatum Ducissa sese recepit & ex inde negotiis suis implicuit Regem Franciæ, Duces Burgundiæ & Mediolani, atque Montisferrati Marchionem. Principes bellum civile metuentes, arma posuerunt, ducem reddiderunt, & assensi sunt ut administratio constitueretur eodem modo quem Dux *Amadeus* IX. jusserat, sed eâ lege ut Genevæ Episcopus præesset Consilio Gubernatricis; hoc pacto brevis quædam tranquillitas rediit quæ per duos tantum annos duravit. Ducissa ut haberet qui eam tueretur, fœdus cum Duce Mediolanensi Galeasio Mariâ Storzâ iniit ea conditione ut hujus filiam Mariam Philibertus Dux uxorem duceret. Hinc fœdus inter Duces Burgundiæ, Mediolani & Sabaudiæ. Eodem anno Fredericus Tarenti Princeps Taurinum transiit atque Principem *Annam* Ducis sororem, uxorem postulavit. Hoc tempore Burgundiæ Duce bellum cum Helvetiis gerente, Romontii Comes, qui partes Ducis sequebatur, suas regiones amisit. Gurbernatrix Ducissa copiis Ducis Mediolanensis, quæ in Auxilium Burgundo veniebant. IV. militum millia addidit. Burgundus tamen Gralium & Gransonium oppida amisit. Gubernatrix alterum ei misit auxilium quod etiam cum copiis Ducis Burgundiæ fusum fuit in prælio ad *Moratum* ita ut gubernatrix quæ Lausanam adierat, non sine periculo Gezium confugit.

Dux Burgundiæ qui verebatur ne ab eo Ducissa ad partes Regis Franciæ ejus fratris deficeret, eam cum liberis suis rapere & in Burgundiam ducere statuit, res prospère successit. Oliverius à Marcha insidiis non procul à Genevâ positis, gubernatricem, eodem ipso momento quo urbem ingrederetur abstulit cum filio ejus natu minore *Carolo*, duabusque filiabus & quibusdam virginibus nobilibus atque celeriter in vallem Mijovii se recipit, ex quâ in Castrum Ruverii iter intendit.

Dux *Philibertus* etiam captus fuerat, sed juventæ ejus moderator è manibus emissariorum Burgundi eum, alii verò *Jacobum Ludovicum* ejus fratrem arripuerunt. Statim ut Ludovicus XI. 1476.
de illâ vi certior factus est, maris Præfectum & Delphinatûs Gubernatorem in Sabaudiam misit cum jussu trium ordinum Comitia convocandi ut reipublicæ regimini consulerent. Comitia quo se verterent incerta propter Patruorum Ducis postulata; ad Regem Franciæ mittunt qui rogarent ut Ducem & ejus Regnum in suam fidem reciperet. Itaque res longè aliter se habuit quam Dux Burgundiæ excogitaverat. *Ludovicus* XI. sui ævi Princeps omnium prudentissimus hac occasione usus est ut domum Sabaudiæ, Officio Parentis & Amici fungendo, sibi addiceret. Qua propter educationem juvenis Ducis Philiberto Groleæ Domino Luysii credidit, administrationem Provinciarum citra Montes Genevæ Episcopo, & Pedemontii Bressiæ Comiti.

Ducissa misit qui fratrem suum rogaret ut libe-

bertatem illi curaret, hoc munus Rex Carolo Ambosiæ domino Calvimontis dedit, qui Castrum Ruverii de improviso occupavit & Ducissam cum ejus filio & filiabus indè deduxit ad Regem, qui cum sororem prospiceret ei obviam progreditur, atque joculando, *Bene accepta sis, Burgundiæ Domina*, ait, ut ei exprobraret, ejus erga Ducis commoda studium: hæc Princeps statim pactum cum rege iniit, à quo ut rursus gubernationem acciperet, rex assensus est, sed ad Ducem Mediolanensem confugere necesse fuit ut vi Comitem Bressiæ cogeret Pedemontii præfecturâ cedere.

1477. Postquam Ducissæ administratio confirmata fuit, illa autoritatem contulit in constituendis legibus prudentissimis de jure dicundo, & cum solvere minime poterat magnas pecuniæ summas quas à Friburgensibus mutuo acceperat, suam ipsis libertatem restituit, ipsosque à Sabaudiâ independentes dixit; hi statim Fœderi cæterorum pagorum sese junxerunt.

Anno sequente nuptiis ejus filiæ *Annæ* celebratis cum Frederico Tarenti Principe & postea duarum Siciliarum Rege, Iolanda Ducissa in Castro Montis-Caprarum obiit, suique magnum subditis desiderium reliquit. Dux quidem nundum erat regere capax, itaque hæc mors novis tumultibus locum dedit. Optimatum conventus habetur, cujus decreto Consilium sex Sabaudorum & sex Pedemontanorum constitutum qui legatos ad Regem Ludovicum XI. miserunt ut ejus sententiam cognoscerent. Rex rempublicam Comiti *de la Chambre* commisit usque dum suæ tutelæ Dux foret. Sed inconsiderata hujusce Comitis agendi ratio locum dedit quærelis, comprehensus fuit; atque Genevæ Episcopo administratio commissa. Denique cum mox per se ipsum Dux ditiones suas regere posset, mors eum eripuit & subditos rursum in variis tumultibus involvit. Lugdunum petierat Regem Ludovicum XI. Avanculum invisendi gratiâ; cum venando immoderatus nimis fuisset in morbum incidit, obiitque

1482. Kal: Maii. Cor ejus in Basilicâ Celestinorum Lugduni sepultum fuit, corpus vero Altam-Cumbam translatum; nullos reliquit liberos ex *Blanca Maria Sforza*, quæ alteras nuptias iniit cum imperatore Maximiliano.

Carolus I. Sabaudiæ Dux V. *Carolus* primus, Beati Amadei filius, fratri successit anno ætatis XIV. educatus fuerat in Aulâ Franciæ, ubi Rex eum Comiti Dunensi crediderat. Statim ut Dux *Philibertus* interiit, *Ludovicus* XI. qui Lugduni erat, adolescentem Ducem, adducere jussit atque ejus tutorem se futurum professus est, eodemque momento, Ducis legatum in Provinciis citra Montes Patruum ejus Joannem Ludovicum Sabaudum, Genevæ Episcopum dixit. Philippus Bressiæ Comes usurpata ditionum ultra Montes administratione cedere coactus fuit, & adolescens Dux Taurinum cùm pompâ ingressus est, mense Junio anni subsequentis. At Paulo post mortuo *Ludovico* XI., administrationem regni sui ipse cepit, quamvis nihil nisi assentiente secretiore consilio ageret. Ad officium reduxit Claudium à Sabaudiâ Raconisii dominum, qui tumultus quosdam excitare tentarat; at haud tum facile litem composuit, quam habebat cum summo Pontifice *Sixto* IV. Huic Pontifici, priusquam in Romanum solium extolleretur, *Ruerii* nomen fuerat, ortumque è cive quodum urbis Savonæ duxerat, verùm cum ex illustri Pedemontanâ *Ruverorum* domo se oriundum profiteretur, Purpuream Trabeam concessit Christophoro *Ruvero*, Tarentesiæ Archiepiscopo, at eo non multo post mortuo, idem contulit ornamentum Dominico *Ruvero*, ejus fratri cui etiam Taurini Episcopatum concedi voluit. Fortè Comes Joannes Ludovicus à Sabaudiâ Genevæ Episcopus, interierat, Dux fratris ejusdem filio Francisco à Sabaudâ, defuncto fratre natu minori hoc beneficium dedit, ille tum erat Archiepiscopus Augustæ Ausciorum, & Abbas Stafardæ. Pontifex, qui Cardinalem *Ruverum* in propiâ ejus patriâ promoveri volebat, induxerat Joannem de *Compeys* Taurini Episcopum, ad acceptandum Genevæ Episcopatum, atque eodem tempore isti Cardinali Taurini Episcopatum contulit. Quamvis hic Pontifex sententiæ tenax atque sui impotens haberetur, Dux ferre minime potuit ut hac nominatione autoritatem suam offenderet; Pontificem jus suum Dux iterum iterumque monet, aures rationibus clauduntur, atque obstaculis ferox pontifex, decretum de Episcopatu Genevæ occupando Compesio mittit, & dirum Anathema contorquet in omnes qui voluntatibus ejus non parerent. Bressiæ Comes Episcopi à Duce nominati frater qui Pontifici neque temeritate neque pertinatia cederet, paucis ab hinc diebus in gratiam Ducis redierat; hic ejus Consilium de re tam gravi petiit, Comes negotium in se suscepit, atque cum quibusdam copiis Genevam profectus Compesium urbe expulit, in Episcopali Domo præsidium locavit & fratrem suum *Franciscum* in ejus loco constituit. Compesius Romam confugit ad Pontificem, qui Dira sua Anathemata contorsit in secretius Ducis Consilium. Dux Romæ legatum misit, qui jura ejus iterum moneret; & ut fit, Pontifex cum reperiisset qui ei resistere auderet, cessit. Franciscus à Sabaudiâ Genevæ Episcopus fuit, Cardinal *Ruverus* Taurini Episcopatum obtinuit, Compesius verò Tarentesiæ Archi-Episcopatum.

Carolina Cypri Regina quæ Romæ erat, in maximâ gratiâ apud Pontificem, nihil non egit quo quærelam istam componeret. *Carolus* Dux ad eam legatos misit ut acciperet Donationem quam illi solemniter fecit suorum jurium ad Cypri Regnum. Cum Innocentius VIII, Sixti successor, bellum Ferdinando duarum Siciliarum Regi indixisset, hic fœdus iniit cum Duce Mediolanensi, Venetis & Florentinis atque nihil non tentavit quo in partes suas Carolum adduceret, at omnibus sollicitationibus obstetit, tam Reverentiâ erga S. Sedem, quàm ob quosdam tumultus quos in regno suo orturos prævidebat. Reipsâ Salutiarum Marchio qui palam in fidem suam receperat Claudium Ra-

Raconisium, Duci bellum denunciavit. *Carolus* tunc Vercellis erat, mox copias coegit, quarum ope hostis retudit audaciam, vi omnia ejus oppida occupando.

Marchio ad *Carolum* VIII. Regem Galliæ confugit opem ejus implorans, jure Clientelæ quam *Fredericus* unus ex suis majoribus, Regi Carolo V. professus erat, dum jurgia ipsum inter & *Comitem viridem* moverentur; Rex pacem inter eos conciliare tentavit, attamen Marchio in omnibus ut antea non fuit restitutus.

1488. Dum hæc agebantur Carolina Lusiniana Regina Cypri Romæ obiit; & Dux ex Testamento, & donationibus hujusce Principis, titulum & insignia Regis Cypri cepit; atque ad Regem Ægypti scripsit ut eum in possessionem mitteret, tributum solitum solvendo; at irritæ præces, irrita monita fuere, Veneti hoc regnum occupaverunt, ut antea dictum est.

Carolus Dux à Rege Christianissimo invitatus aulam ejus adiit, præcipuè ut componeret rixam, quæ ipsum inter & Marchionem Salutiarum erat, attamen negotium illud ad aliud tempus remissum fuit; Dux honoribus cumulatus in Sabaudiam rediit. Nec multo post Taurinum profectus, in morbum incidit, obiitq; ætatis An. XXI. Idibus Martii anno M. CCCC. LXXXIX. Uxorem duxerat Blancam Guillelmi Montisferrati Marchionis, & Elisabethæ Mediolanensis filiam: ex eâ reliquit. 1. *Iolandam Ludovicam* absque posteritate mortuam ætatis anno XIII. 2. *Carolum Joannem Amadeum.* Fugiebat me dicere aulam Caroli Ducis fuisse eo ævo, virtutis & honoris Scholam, undè prodiit celleberrimus Miles Bayardus, hujusce Principis nobilis puer.

Carolus Joannes Amadeus II. Dux Sabaudiæ VI.

Ætas tenera *Caroli Joannis Amadei*, qui 9. tantùm mensibus natus erat, cum ejus pater decessit; de Regno gubernando plurimos exitavit tumultus. Blanca à Monteferrato Tutelam contendebat, Bressiæ Comes, & Genevæ Episcopus, *Caroli Joannis Amadei* II. patruos magnos de eâ, cum illâ certabant: præterea cum *Carolus* Dux in Pedemontio atque Taurini habitare maluisset quam in Sabaudiâ, maxima fuit contentio inter Sabaudos & Pedemontenses de loco ubi Dux educandus esset. Ex indè partes & factiones quæ multos tumultus Taurini concitarunt. Denique Tutela Regiæ Matri commissa fuit, Genevæ Episcopus Sabaudiæ præfuit, Comes verò Bressiæ Pedemontio.

Salutiarum Marchio & Raconisii Dominus in Galliâ commorabant, hic rerum situs illis visus est oportunus, ut provincias suas recuperarent. Reipsâ cum quibusdam copiis in Pedemontium ingressi sunt. Mediolanensis Dux qui jam antea eorum partibus adhæserat, tunc eis auxilia suppeditavit; ex altera parte nemo ignorabat Regem Christianissimum Marchionis Salutiarum restitutionem desiderare, itaq; Gubernatrix pactum cum eo iniit, & spopondit Raconisio prædia sua restituram. Hic ultimus erat ex Sabaudâ Domo, cum originem deduceret à Ludovico, notho Ludovici Pedemontii & Achayæ Principis, hujusce familiæ ultimi.

Ambitio Comitis *de la Chambre*, simulque mors Francisci à Sabaudiâ Genevæ Episcopi nova suscitarunt Gubernatrici Principi negotia. Episcopatum Genevæ, Dux Antonio Championio Montis-Regalis Episcopo dedit, & Legati Generalis regni munus Comiti Bressiæ. Comes *de la Chambre* Canonicos Genevenses impulit ut eligerent Carolum Seyssellium ejus agnatum, atque urbem occupare tentavit, ut eum constitueret in illâ dignitate; sed magnanimus Bressiæ Comes armis ut primùm arreptis, eos, qui partes Comitis *de la Chambre* susceperant, cædit fugatque, atque postea Duellionis reos accusat eorumque castra penitùs diruit.

Gubernatrix filii nomine regni investituram accepit ab Imperatore Frederico III, qui omnes titulos ac dignitates quæ ab Imperatoribus concessa erant, confirmavit.

Cum Rex Carolus VIII. suadente *Ludovico Mauro* Mediolanensi Duce, omnia moliretur ut imperio suo adjiceret Neapolitanum regnum, quod ad eum pertinebat jure donationis, à Rege Carolo III. Renati successore, Regi Ludovico XI. factæ; hac de re ad omnes Italiæ Principes scripsit, & imprimis ad Sabaudiæ Ducem, ut ab eo obtineret transitum non solùm pro se sed etiam pro suis Copiis. Hic Princeps regio more Taurini acceptus fuit; & juvenis Dux, qui quintum tantùm modo annum agebat, ei obviam obequitavit; Gubernatrix, ut suum erga Regem studium tanto magis patefaceret, ei commodavit gemmas & monilia sua, ipsique Dux muneri dedit celebrem illum equum ex quo tantam percepit utilitatem in prælio Fornovæ, & quem *Comminius* vocat omnium orbis totius Equorum præstantissimum.

Rex per Pedemontium rursùm transeundo, fœdus inivit cum Gubernatrice, & *Ludovico Mauro*, sed anno sequente, juvenis Dux, cum Monticalerii cecidisset, paulò post interiit.

Hic infelix casus, tempore quo regnum tranquillâ pace fruebatur, & post imperium trium adolescentum principum, Sabaudiam & Pedemontium haud dubio in horrendis periculis mersisset, nisi ille, ad quem jure corona pertinebat, Princeps fuisset magnanimus & formidabilis.

Philippus Dux Sabaudiæ VII. &c.

PHILIPPUS, huc usque Comes *Bressiæ* dictus, nepos erat Pontificis Felicis V. filiusq; *Ludovici veteris* & Annæ Cypriensis. Ejus fratres AMADEUS IX, *Ludovicus* Rex Cypri, *Janus* Genevæ Comes, *Jacobus* Romontii Comes, *Joannes-Ludovicus* & *Franciscus* Genevæ Episcopi mortui erant, ita ut hæreditas ex usu in ejus familia constituto ad eum pertinebat. 58. annos natus erat cum ad regnum pervenit. Jam jam vidimus quâ ratione, patre suo regnante, publicam gentis & aulæ tranquillitatem violarat; ita ut quo præhenderetur, pater coactus fuisset regis Christianissimi operâ uti; hæc injuria non impedivit quominus, se Franciæ commodis adeo devoveret ut ab eâ magna beneficia & munera obtinuerit, reipsâ creatus fuit S. Michaëlis Eques, Comitatumque

K 2 Dien-

Dienſem & Valentinum accepit, cum dignitatibus Magiſtri Regii Palatii, ac Thalami atque Delphinatus Provinciæ præfecturâ. Regem Carolum VIII. ſecutus fuerat cum regnum Neapolitanum invaderet, & ab eo Aliſii, Terræ-Novæ, Caſtelli S. Angeli, & Dragonis Comitatus acceperat; atque propter virtutem ac prudentiam tantâ apud Regem autoritate valebat ut hic ei exequendum in Genuam conſilium committeret. Res feliciter non ſucceſſit, ſed ita cum honore ſe recepit, ut ex ejus expeditione tantum gloriæ conſecutus ſit quantum ſperare potuiſſet utilitatis, ſi ſecundæ res ceſſiſſent.

Poſtea Regem Gratianopolim uſque duxit, & in ſua Delphinatus Provinciâ mortem ſui fratris nepotis accepit, quâ ad imperium vocabatur, quo tempore de hac re minimè cogitabat. 18. menſibus tantum regnavit, inter quos inveſtituram accepit ab imperatore *Maximiliano*; & quædam fecit decreta ad contrahendas litium formulas. In morbum incidit Taurini, & camberium delatus, obiit Non. Novembris An. M. CCCC. XCVII.

Duas habuit Uxores. Prima fuit Marguarita Borbonia, Caroli Ducis Borbonii & Arverniæ &c. filia, & Agnetis Burgundæ. Secunda Claudia Broſſea à Britanniâ, Joannis Broſſei Penthevriæ Comitis filia. Prima Anno M. CCCC. LXXXIII. mortua in ſumptuoſo è marmore albo tumulo in Monaſterio Brovii prope Burgum in Breſſiâ ſepulta fuit. Hæc clara Princeps Mater fuit *Philiberti* II. & *Ludovicæ* Sabaudæ Caroli Aurelianenſis Inclitiſſimæ Comitis. Ex hâc Principe multus honos Sabaudæ Domui, illa enim non ſolum orbi celeberrimum Franciſcum I. Franciæ regem dedit, ſed etiam regnum unà cum Annâ à Britanniâ poſt obitum Ludovici XII. magnâ cum laude adminiſtravit, atque dum Franciſcus rex abeſſet, ita ut poſt fatalem ad Ticinum Pugnam, Franciam ſalvam fecit, Cameriaci pacem Hiſpaniam inter & Franciam conciliando. Hoc elogium tumulo ejus inſcripſit Julius Scaliger.

SANGUINE CÆSAREO LUDOVICA SABAUDIÆ, REXI,
SOLA DEDI REGES SOLAQUE RESTITUI.

Dux Philippus ex ſecundâ ſuâ uxore reliquit. 1. CAROLUM III. 2. *Ludovicum* Monjovii præfectum. 3. *Philippum* Genevæ Comitem & Nemurtii Ducem, qui Nemurtii familiam conſtituit, quæ ad ſtirpem rediit An. M. DC. LXV. ut poſtea dicemus. 4. & 5. duos filios in cunabulis mortuos. 6. *Philibertam* poſthumam matrimonio junctam cum Juliano cognomine magnifico, fratre Leonis X. ſummi Pontificis.

Inſuper Dux *Philippus* quatuor nothos reliquit quos à *Bonâ* Romagnana habuit. 1. fuit *Renatus* magnus, cognomine nothus, qui familiam effecit Comitum & Marchionum Villartii & Tendæ, XVI. ſæculo finitam. 2. *Joanna* Principis Monachii uxor. 3. *Philippina* Laurentii Medicæi, Leonis X. Patris uxor prima. 4. *Claudia*.

Familia SABAUDO-NEMURTIANA.

Thomas, Filius Ducis Philippi, Genevæ Comitis & à Franciſco I. Ducis Nemurtii creati, uxorem duxit *Carlottam* Aurelianenſem Ludovici I. Ducis Longæ-Villæ filiam.

Jacobus. Uxor ejus Anna Eſtenſis. — *Joanna* in matrimonio ducta à Nicolao Lotharingo Duce Mercorii.

Carolus Emanuel *Abſque affinitate mortuus.* — *Marguarita.* — *Henricus*, cujus uxor *Anna* Lotharinga fuit.

1. *Franciſcus.* *Abſq, affinitate Mortuus.* — 2. *Ludovicus*, — 3. *Carolus-Amadeus*, uxor ejus *Eliſabetha* à Vindocino. — *Henricus*, Archie. Rhemenſis, deinde conjux *Mariæ* Aurelianenſis, Ducis Longæ-Villæ filiæ, abſq; poſteritate.

1. *Maria Joanna Baptiſta.* Uxor Caroli Emanuel II. Ducis Sabaudiæ, Patris Ducis regnantis, Regis Sardiniæ. — 2. *Maria Franciſca Eliſabetha* Uxor Joannis IV. deinde Petri I. Regum Portugalliæ. — 3. *Franciſcus.* 4. *Carolus-Amadeus.* in cuniculis mortui.

Philibertus II. VIII. Sabaudiæ Dux. 1497.

PHILIBERTUS II. cognomine *Pulcher* decimum ſeptimum annum agebat cum pater ejus interiit. Carolo VIII. comitem ſe præbuerat cum Neapolitanum regnum armis occupare tentaret, ita ut Franciæ ſtudioſus, non dubitarit Ludovico XII. aſſentiri, contra Mediolanenſem ducatum. Pactum fecit quo rex ei concedebat quaſdam regiones modo inceptum proſpère ſuccederet. Dux Ludovicum XII. Taurini excepit, atque cum rediit ipſum duxit Lugdunum. Cum verò iterum per Italiam tranſiret ut Neapolim invaderet, eum *Philibertus* cùm eadem magnificentiâ in omnibus Provinciarum ſuarum urbibus excepit. Hic admodum pacificè regnavit, ab imperatore Maximiliano, ſuæ uxoris Patre, confirmationem omnium conceſſionum *Comiti Viridi* ab Imperatoribus factarum obtinuit. Multa edidit decreta tam ad confirmandum quàm ad explicandum vetera, & à Ludovico XII. puram abſolutamque obtinuit renunciationem omnium quæ Corona Franciæ prætendebat in ditiones domûs Sabaudiæ. Illa data eſt III. Kalend. Augusti An. M. CCCC. XCIX. hic Princeps magnificum equeſtre certamen Ludicrum dedit Cariniani & cum venaretur circà Lanium in Bugeâ, in morbum cecidit quod frigidiore aquâ uſus eſſet, obiitque Ponte-Idani, ubi natus erat, Idus Sept.

Sept. An. M. D. IV. Brovii ſepultus fuit in ſuperbo è marmore albo tumulo.

Duas habuit uxores ex quibus nullos reliquit Liberos. Prima fuit *Iolanda Ludovica* Sabauda, ejus ſobrina, Caroli I. Sabaudiæ Ducis filia. Secunda *Marguarita* ab Auſtriâ, Imperatoris Maximiliani filia, ſoror *Philippi Pulchri* Hiſpaniarum Regis, & vidua Joannis Caſtiliæ Principis. Poſtea ipſa Belgium adminiſtravit. Illa ipſa eſt quæ cum in Navi, procelloſa tempeſtate jactata, periculum vitæ adiret, in ſchedulâ, quam circum brachium religavit cùm quibuſdam prætioſis ornamentis, ut agnoſceretur, cùm cadaver ejus reperiretur, ſcripſit.

Cy giſt Margot la gentil' Damoiſelle,
Qu'eut deux Maris & ſi mourut pucelle.

Deſponſata enim fuerat an. M. CCCC. LXXXII. Delphino Carolo poſtea hujuſce nominis Regi VIII., & tunc ſponſa erat Principi Caſtiliæ, quocum nuptum ibat.

Carolus III. Sabaudiæ Dux &c. Carolus III. fratri ſucceſſit annum ætatis decimum octavum agens, neque molliter, ut principes ſolent, ſed ut optimi civis filius educatus fuerat. Regnum invenit valde oberatum, tres enim erant dotatæ Principes, nempè *Blanca* à Monteferrato, *Claudia* à Britanniâ & *Marguarita* ab Auſtriâ, inſuper *Ludovica* Sabauda Jani Comitis Genevæ filia. Hæ quatuor Principes dotum ſuarum jure majori parte redituum fruebantur, ita ut *Carolus* Pacem cum ſuis vicinis, quantum potuit, habere coactus eſt; & ideo imperium ſuum incepit renovatione omnium familiæ ſuæ fœderum cum Franciâ, & Pagis Bernæ, Friburgi & Saloduri. Sed fruſtra præcavit, fortè enim eodem tempore vixit quo orbis terrarum ambitioſiſſimi Principes quorum Provincias ditiones ejus intererant; illi enim potentiores erant ut eis poſſet obſiſtere aut neutram partem ſequi, abſq; utrorumque offenſione, aut unius partes ſuſcipere, quin alterius iram concitaret, ita ut regnum ejus majorum ſuorum regno longius, continua fuit calamitatum & adverſorum caſuum ſeries.

Cum Ludovicus XII. bellum ſuſcepiſſet contra Genuenſes, *Carolus*, coactus fuit partes ejus amplecti contra vicinos, quibuſcum nullas habebat rixas, & exercitui Franciæ ſuppetias & commeatus dare. Nec beneficii Rex immemor fuit, atque præter ſubſidium viginti millibus librarum, quod annuatim illi dedit ex reditibus Mediolanenſis Ducatûs, monetæ Sabaudæ uſum in Franciâ permiſit.

Pontifex, Imperator Maximilianus, & reges Franciæ & Hiſpaniarum Cameriaci fœdus inierunt contra Venetorum Rempublicam, atque ſtatutum fuit Sabaudiæ Duci fas fore illi
1509. adhærere, ſi ipſi videretur. Cujus rei certior factus, legatos miſit ad Imperatorem & Regem Chriſtianiſmum cum acceſſionis diplomate, arbitratus ſe hoc modo Regnum Cypri recuperaturum: fœderis illius celeberrimi qui fuerint ſucceſſus neminem latet; maximoſq; Pontificem tuliſſe fructus, cui Francia Venetos coegit reddere quidquid illi abſtulerant. Nemo etiam ignorat Pontificem adeo fuiſſe beneficiorum immemorem, ut non ſolum fœdus violarit, ſed etiam alteri locum dederit contra regem Franciæ, qui paulo poſt Mediolanenſem Ducatum & Genuam amiſit; præter quam quod hoſtes in eum concitavit Helvetios, Hiſpanos, & Anglos, ſed hæc, noſtræ narrationis ſunt extranea, niſi quod ſubita hæc Pontificis defectio, Duci fuerit damnoſa, qui magnoperè ab Helvetiis vexatus fuit; etenim armis in Regem Chriſtianiſſimum ſumptis, cui Dux conſtanter addictus erat, tranſitum eis per regiones ſuas inhibuit. Hoc tempore Ducis ab Epiſtolis ſcriba quidam, depoſito propter quamdam offenſionem munere, ad Helvetios confugit; eiſque duo adulterina diplomata dedit, quibus Carolus illis pollicebatur primâ vice trecenta nummorum argenti millia, ſecundâ verò ſexcenta millia, & in ſummæ ſecuritatem Romanam ditionem, & optima Sabaudiæ oppida. Helvetii jam offenſi fictitia hæc jura protulere, quæ palam rejecta ſunt; arma igitur capiunt. Dux, cui nihil non minabantur, Genevam uſque progreſſus, legatos miſit ad Helvetios quos ad æquum reducere haud poſſibile fuit, idcircò ad vitandum bellum quod ſummâ poſtulatâ multò cariùs ſtetiſſet, *Carolus* in eam conventionem deſcendit ut partem ſummæ ſolveret, & Helvetii cum eo fœdus ſolemne inirent, quod Duci maximo momento fuit, nam Helvetii tunc formidandi erant.

Mors *Juli.* II., cui ſucceſſit *Leo* X. ex Domo Medicæâ, majorem Duci Carolo promit- 1514.
tebat tranquillitatem, Pontifex enim ſororem ejus in matrimonium petiit pro fratre ſuo Juliano Medicæo, *Soriani* Marchione. Ex altera parte Ludovicus XII. abſque liberis mortuus, ſucceſſorem habuit *Franciſcum* I. quem Carolus Dux jure ſperabat bonum ſibi vicinum ac affinem futurum, ille enim filius erat Ludovicæ Sabaudæ, Ducis ſororis. Revera initio ſic ſe res habuit, at ſtatim ut Franciſcus nullam ex Ducis amicitiâ utilitatem ſe percepturum arbitratus eſt, hunc omnibus adverſæ Fortunæ malis expoſuit.

Dux Regis partes ſuſcepit cum vi Maximiliano Sforſæ Mediolanenſem Ducatum auferre vellet; Helvetii cum Maximiliano fœderati in Pedemontium irrupuerunt, & ibi maximas turbas concitarunt, Cuneum, Pinarolium, Seguſium, & Salutias occupaverunt, & jam jam in omnem Provinciam invadere moliebantur, ſed prudentiâ Equitum Bayardi, Paliciæ, Albinati & Humbercurtii, Conſilia eorum penitus everſa fuerunt; itaque aures præbuerunt pacis conditionibus, quas eis Dux nomine Chriſtianiſmi Regis propoſuit; pactum ratum fuit, ſed à Cardinale Sedunenſi ruptum, locum dedit celebri certamini ad Marignanum, ubi Franciſcus victoriam retulit, quam pro parte debuit Duci, nam præter tormenta bellica quæ illi opportunè commodavit; effecit ut Bernenſes, Friburgenſes & Salodurienſes non pugnaverint. Præterea *Carolus* nihil non molitus eſt quo rex &

& Pontifex convenirent Bononiam, ubi duo Principes, reciprocâ amicitiâ ſeſe junxerunt, ſumptuoſè Regem Camberii Dux excepit, quo ſacram ſindonem veneratum venerat. Rex par retulit officium Duci, cum paulò poſt Montem Balmæum adiit. Rurſùm ad Ducem recurrit Rex, ut pacem ipſum inter & Helvetios componeret. Res dificilis erat, Marigniani enim prælii memores nullis conditionibus aures præbere volebant; colloquia tandem Genevæ habita ſunt quibus Dux ipſe affuit, omneſq; difficultates adeo ſuſtulit ut pactum abſolutum fuerit ex animo Franciſci I.

Tot & tanta officia, odioſo ingrati animi vitio remunerata fuerunt. Summus Pontifex Leo X. conceſſerat Duci duo Diplomata quibus Taurinum in Archiepiſcopatum erigebat, Camberium & Burgum in Epiſcopales ſedes. Franciſcus I. hiſce diplomatibus interceſſit, atq; eorum revocationem à Pontifice obtinuit. Dux ut jus ſuum tueretur, Regi obſtetit; tum hic, ſibi minime temperans Ducem omnibus modis vexavit, & quanquam Imperator Maximilianus pro eo deprecaretur, ad illum Rex his verbis ſcripſit. *Si vous ne vous départez de votre prétention, ſi vous ne reſtituez la part des biens de Louïſe de Savoye ma Mere, en l'hoirie du Duc Philippe & de Marguerite de Bourbon vos Pere & Mere, Verceille comme dépendant du Duché de Milan, & Nice comme membre du Comté de Provence, & ſi vous ne rendez à * René de Savoye le Comté de Villars, & les autres terres dont jouït Marguerite d'Autriche, je vous ferai la guerre.* Hâc Epiſtolâ quid ſibi à Rege expectandum eſſet Dux cognovit; nothus enim (*a*) Renatus Regem in Sabaudiæ Domum irritabat. Attamen in animum ſuum Dux inducere minime potuit, ut cederet cum ei jus æquumque faveret. Legatos igitur ad Regem miſit, qui rem exponerent, verùm eos audere hic renuit, eoſque ad Ducem revertentes caduceator ſubſequitur, qui ei Regis nomine bellum indicit. Carolus Dux ait illi, *Mon ami, je ne fis oncques au Roi que tout ſervice, & penſois bien, pour être ſon très-humble ſerviteur & Oncle, avoir autre bien de lui. J'ai fait tout mon effort pour lui faire entendre le bon vouloir que j'ai de demeurer toûjours en ſa bonne grace; & le tort qu'il a de s'être ainſi irrité contre moi; & jaſoit je connoiſſe mes forces n'être pas à parangonner aux ſiennes, puiſqu'il ne lui plaît entendre raiſon, mais prendre mes pays, je me trouverai à l'entrée pour la défence d'icieux, & avec l'aide de Dieu & de pluſieurs Seigneurs, mes parens, amis & alliez, j'eſpere me bien deffendre & les garder.*

** Nothus Ducis Philippi, Delphinatus gubernator.*

Hæ *Franciſci* I. minæ hoc tempore futiles fuerunt, forſan hoc Dux magnanimitati Helvetiorum debuit, qui cum caduceatoris itineris certiores facti fuerunt, oratorem miſerunt in Franciam qui regi denunciaret ſe contra eum coactos eſſe bellum gerere, ſi contra Ducem Sabaudiæ eorum fœderatum, aliquid ſuſceperit; rex ab eâ mente alienum ſe profeſſus eſt, nec ultra res deducta fuit.

Militia Annunciationis occata.

Dux negotiis pacificis incubuit, atque militiam Torquis impoſterum *Annunciadæ* ſeu annunciationis dici juſſit. Torquem quindecim rubris & albis Roſis compoſuit, quas laqueis addidit & Litteris F. E. R. T. juſſitque Annunciationis imaginem in medio penduli effingi.

Mors *Maximiliani* Imperatoris, & Electio *Caroli* V. ad Imperium, quod *Franciſcus* I. ambiebat, aliquantulum quietis Sabaudiæ dedit, quâ Dux uſus eſt ad nuptias ejus peragendas cum Beatrice à Portugalliâ Regis Emanuelis & Mariæ à Caſtiliâ filia, atque uxoris Caroli Imperatoris ſoror.

Lectorem remitto ad ſcriptores hiſtoriæ Caroli V. & Franciſci I. ut diſcant cauſas quæ capitale odium aluerunt inter hos principes. Vix enim alter coronam Imperialem accepiſſet, ut foedera, commodis Regis Chriſtianiſſimi omnino contraria feriret, præſertim cum in priſtinam Mediolanenſis Ducatus poſſeſſionem Franciſcum Sforſam reſtituerit, quod impulit regem ad bellum in Italiam ferendum.

Solimanus Turcarum Imperator Rhodum hoc tempore occupavit, & indè Equites S. Joannis Hieroſolimitani expulit, *Carolus* eos in urbe Niceâ, & in Portu Villæ Francæ recepit, ibique manſerunt uſque ad tempus quo eis inſulam Melitæ Cæſar donavit.

Cum bellum *Franciſcum* I. inter & Imperatorem *Carolum* V. incepit; ex utraq; parte nihil non tentatum ad conciliandum ſibi Sabaudiæ Ducem; in lubrico verſabatur, atque quo ſe verteret dux incertus erat, cum Rex Regni confinia ingreſſus eſt, cum maximo exercitu quem ipſe ducebat ut Mediolanenſem ducatum recuperavet. Tantum abeſt ut tranſitum ei Dux intercludere valeret, ut etiam ei obviam iverit & exercitui quos poſſet commeatus præbuerit.

Regi ex voto ſucceſſit illud bellum, nam Mediolano in ditionem ſuam redacto, atque cæteris proſperè confeſtis, Imperatoris ſocii pacem poſcebant quam ipſe Cæſar optare videbatur, itaque conditiones propoſuit victori qui Ticinum obſidebat, quique nullum niſi tormenta diſplodendo reſponſum dedit; hinc Prælium ad Ticinum in quo cæſo exercitu Francorum Rex captus eſt.

Dux *Carolus* hoc nuncio commotus, Legatum ad Imperatorem miſit, & alterum ad ſororem ſuam Regni Franciæ Gubernatricem, cui fra-

(*a*) Renatus legitimatus fuerat à fratre ejus Philiberto Duce, & à Pontifice; magna etiam habebat in aulâ Philiberti munera; ſed Marguarita ab Auſtriâ ſecunda uxor hujus Ducis ſemper memor injuriæ à Carolo VIII. accepetæ, odium in omnes Francos gerebat, & cùm vidiſſet Renatum Franciæ, in quâ educatus fuerat, ſtudio teneri, ita ab eo aliena fuit ut eum ſuſpectum fecerit Duci. Ab Imperatore etiam Diplomata obtinuit, quæ ejus Legitimationem abrogabant, quæque Dux in vulgo edi juſſit. Renatus irâ meritò accenſus in Galliam ſe recepit, ad Ludovicam à Sabaudiâ ejus ſororem Inculiſſimæ tunc Comitiſſam. Hæc defectio, crimen læſæ Majeſtatis habetur, atque bona nothi fiſco addicta. Quidquid in ejus gratiam Ludovicus XII. & Inculiſmæ Comitiſſa egerunt irritum fuit, eo magis quod Renati ditiones confiſcatæ datæ fuerant Marguaritæ ab Auſtriâ. Renatus Conſilium cepit injuriæ ulciſcendæ, præſertim cum Ludovica ſumma auctoritate valeret; atque hoc fuit animoſæ ultionis initium, quam hæc Princeps longius progreſſa eſt, ut poſtea videbitur.

fratris animi magnitudo admirationem movit, quoniam cunjunctim cum notho Renato ad Ticinum cæso, Regem in eum concitaverat. Gubernatrix Lugdunum venit ubi colloquium habuit cum Duce fratre, atque omnes assensere neminem magis quam Ducem Imperatoris affinem & Regis avunculum decere ut Imperatorem, cum Rege conciliaret, atque huic libertatem curaret. Cum Lambertus Præses Francisco Regi Bajonæ nomine Ducis gratularetur de libertate recuperatâ, hic comiter illi respondit se tantum Duci debere quantum cuique Parenti aut amico, nec se tanti beneficii unquam immemorem fore. Sed quam perperè fidem suam servavit! Attamen Rex statim ut Parisios rediit, assensus est matrimonio suæ filiæ Marguaritæ à Franciâ cum Ludovico Pedemontii Principe dum ambo ad modum juvenes erant; pactum Parisiis confectum fuit, Camberii verò approbatum, & Torquem militiæ suæ Principi, suo Genero, Rex misit; neque tamen ullum locum habuit matrimonium istud, ut postea videbitur. De Cæsaris cum rege reconciliatione operâ Ducis Caroli actum est, ad annum usque M. D. XXIX. quo Marguarita ab Austriâ, Sabaudiæ dotata & Ludovica à Sabaudiâ, Inculismæ Ducissa celebrem Cameriaci confecerunt pacem, quam vocant *la Paix des Dames.*

Illo pacis fœdere rato sancitoque, Imperator in Italiam transiit ut Coronam Bononiæ acciperet, *Carolum* Ducem ut isti Pompæ adesset rogavit, nec prius hic cum uxore adiit quam de illo itinere ad regem scripsisset. Ibi apud Imperatorem & Pontificem questus est de Republicâ Venetâ quæ regnum Cypri nullo suo jure retinebat. Hi Ducis perpenso jure declarant regnum ei restituendum esse, atque Legatis ejus ad Venetos commendatorias litteras se daturos promittunt. Ducem non latebat ferrum dum fervet percutiendum, illicò igitur ad Venetos oratores mittit, quibus nihil responsum præter, *cælum cæli domino, terram autem dedit filiis hominum.*

Imperator sumptuosa dona largitus est *Beatrici* Ducis uxori, & presertim ei ac ducibus ejus successoribus Astensem comitatum dedit. Hoc Ducis iter, & Beneficia quæ ab Imperatore accepit, iram Francisci Regis ita accendit ut denegarit absolvere matrimonium inter suam filiam & Ducis filium ratum. *Carolus* cum videret nihil sibi à Rege *Francisco*, esse sperandum, tam arctè *Caroli* V. partibus adhæsit, ut cum Ducissa *Beatrix* consilium cepisset in hispaniam navigandi, sororem suam Imperatricem invisendi gratiâ, assentiretur ut secum duceret Principem filium natu majorem; quem relinqueret in Aulâ Cæsaris. Ducissa mare sufferre non potuit, Nicæamque rediit filio cum Cæsare relicto. Hæ fuerunt offensionis rationes quæ *Franciscum* movêre contra Sabaudiæ Ducem. Satne graves videbuntur ut locum dent cruentissimo bello? Nunc exquirendum quam jurgii causam Rex quæsiverit.

Bononiæ statutum fuerat, habiturum fore Nicææ Colloquium, inter Imperatorem *Carolum* V. Regem *Franciscum* & Pontificem *Clementem* VII. qui à Duce Sabaudiæ, hujusce urbis arcem petiit. Dux ex sententia *Caroli* V. eam denegavit, itaque colloquium habitum fuit Massiliæ, ubi matrimonium Ducis Aureliæ, cum Catharinâ Medicæâ fratris Pontificis filiâ ratum fuit. Repulsa quam de arce tulerat Pontifex, una fuit ex causis quas Franciscus prodiit, quamvis ille Arcem non petiverat, sed Pontifex qui rationes repulsæ approbaverat. Rex cum videret Ducem omnes cum eo controversias vitare, à Paulo III. novum Diploma obtinuit quo antiquabatur erectio Episcopatuum Burgi in Bressia & Camberii, existimans Ducem rem suscepturum ut paucis abhinc annis, at è contrà Carolus ipse operam suam contulit ut Pontificis mandata peragerentur.

Eodem tempore Geneva Civitas fidei Pagorum Bernæ & Friburgi, qui ei civitatis jus concesserant, sese commisit. Hæc Dux contrà auctoritatem suam factum atque contrà fœdera ipsum inter & Helvetios censuit; ergo queritur sed frustra. Maxima Genevensium civium pars Evangelicam Religionem amplexi erant, & Pagi, bona Religionis fide, eos esse sibi protegendos existimarant. His de rebus colloquium institutum, nihil verò absolutum, quia Pagi ad Colloquia Episcopum admittere noluerunt, Libertatem enim conscientiæ confirmare decreverant; itaque Dux Joannem Jacobum Medicæum, Musii Marchionem adversus Genevenses cum exercitu misit. *Franciscus* qui alibi Reformatos tam miserè vexabat, ut quondam dixisset se brachium suum rescissurum, si reformatum illud esse existimaret, milites mille cum ducentis misit qui Genevensibus opem ferrent. Nec me latet quosdam contendere ipsum minùs eos ad auxilium misisse, quàm ut urbem occuparent dum eam tueri simularent. Ut ut sit, auxilium ejus penitùs fuit concisum non procul à Viviacum à Comite Chalantii Sabaudiæ Castrorum præfecto. Rex vehementer offensus, misit Turmam Cataphractorum suorum equitum Italorum, quæ in Gesiâ à Barone à *Serrâ* fuit etiam profligata. Rex à proposito non absterritus Bernenses induxit ut Genevæ opem ferrent, itaque Dux à proposito recedere coactus; his de rebus apud regem ipsum questus est, ad quem Lausanæ Episcopum misit, cui à Rege responsum, *Dux mihi neque benignus avunculus est neq; utilis vicinus, nullam enim mihi satisfactionem præstat, de juribus quæ in Ducatu Sabaudiæ mihi competunt ex hæreditate Ludovicæ à Sabaudiâ matris meæ.* Ducis oratorem secutus est Legatus quem Rex ad Ducem misit à quo poscebat Bressiam, Comitatus Nicæensem & Astensem, Vercellas & Focunatum ditionem. Repulsam tulit legatus cui responsi loco Tractus, pacta & conventa pro oculis objecta sunt, at hic cum non haberet quod responderet, Præsidi Purpurato hæc dixit *vana irritaque hæc omnia sunt, rex jubet,* quod Præsidi locum dedit dicendi *hanc Legem se in libris suis non invenisse.*

Carolus V. ab expeditione in Africam redux

Neapolim ovans ingressus est. Dux ad eum misit, ut eum de negotiorum suorum periculo certiorem faceret, multa Cæsar pollicitus est, sed nihil ultra: interea *Franciscus* qui Lugdunum advenerat, Chabotio, maris præfecto mandat ut Bressiam invadet, mandatum cito hic exequitur; eandem sortem subiit Bugea, & cum Præfecto nihil obstaret, in Sabaudiam transiit, ubi haud morâ Camberium, & Montem Emilianum occupavit.

Hæc dum geruntur *Bernensium* odium in Ducem prodiit. Geneva ejus imperii jugum excussit, Episcopum expulit, monasteria evertit, & Reformatam Religionem accepit. Bernenses eadem ratione Lauzanam habuerunt, postea Romanam ditionem, Comitatum Genevensem, Chablasiumque usq; ad *Dransam* occuparunt Friburgenses Comitatum Romontii invadunt ne sub Bernensium potestate caderet. Franciæ exercitus in Sabaudia longè superior Segusianas Angustias superat & nullo labore Pedemontium invadit. Dux vercellas sese receperat, quæ restitere. De pace interea actum est Romæ ubi tum Imperator erat, à quo Rex Mediolanensis Ducatûs investituram petebat pro Duce Aurelianensi; Dum res perpenderentur induciæ fuerunt in Pedemontio, ubi Salutiarum Marchio præerat, qui à Francia defuit, ut partes Imperatoris susciperet, qui pedetentim Pedemontium versùs copias suas ducebat. Denique postquam per longum tempus Legatos ille detenuisset, subito in Provinciam irrupit; at cum bellum illud minus prosperè successit, omnibus Francorum injuriis patuere Sabaudiæ Ditiones, quibus invalidam opem ex Mediolanensi Ducatu Hispani tulerunt.

Ex arbitrio Pontificis induciæ Niceæ factæ sunt Cæsarem inter & regem quibus admissus est Sabaudiæ Dux qui ex inde nullam percepit utilitatem; ille enim nihil præter Vercellas, Tarentesiam & Niceam superfuerat. Rex Christianissimus ei Pacem obtulit ea lege ut ei cederet Nicceam, atque securitatis jure Taurinum, Pinarolium & Montem-Calerium. Dux viriliter respondit se mori velle saltem Niceæ comitem. Bellum in Algerios Carolo Imperatori infelicius successit quam irruptio in Provinciam, hinc occasio *Francisco* eum oppugnandi eodem tempore in Ruscinonense & in Italia. Dùm expectaret ingens auxilium quod Solimanus illi promiserat, Francorum Quinqueremes impetum fecerunt in Niceam à quâ repulsæ fuerunt & proditæ ab illis qui urbem eis prodere promiserant, ita ut *Doria* Genuâ egressus cùm suis quinqueremibus, quatuor ex Francorum navibus abstulit, sed Franci mox par pari retulere. *Ænobarbus* Massiliam appulit circa Idus Julii cum 74. navibus quibus Franci 26. quinqueremes junxere, cum his viribus *Ænobarbus* Niceam accessit Præfecto denuncians ut urbem redderet. *Monfortius* Sabaudiæ nobilis qui urbi præerat, *erras* inquit, *Montfortius dicor, in gentilitiis insignibus meis Palos gero, & mea inscriptio est, tenere debeo, quibus rationibus patet nihil aliud ab me expectandum esse quam fortem repulsam.* Equidem oppugnantium impetus sustinuit, neque de urbe dedendâ in colloquium descendit priusquam ad extrema redactus fuit, tunc victoribus urbem tradidit, in qua nihil invenerunt, nam omnia transtulerat in arcem, ne ipsis quidem tintinabulis exceptis. Hic tam acriter & feliciter restitit cum Priore *Barletto* equite Rhodiensi, ut *Ænobarbus* & auxiliantes Galli obsidionem solvere coacti fuerint, & recedere cum ignominiâ, nam quibusdam elapsis diebus numismata prodiere in quibus legebatur NICEA A TURCIS ET GALLIS OBSESSA. Dux cum suis & Mediolanensium copiis magnis itineribus ad auxilium hujus Castelli progressus, arcem intravit postridie quam hostes recesserant.

Hunc eventum successus quidam secuti sunt. Dux *Montem-regium* cepit, & *Carinianum*, at infelici ad Cærisolas prælio res iterum in præcipiti versantur. Tum Imperii Comitiis Spiræ Cæsar aderat, Dux ad eum legatos misit, qui ei locum præbuere injurias à Rege Francisco Duci, sibi & imperio illatas in senatu exponendi itaque Germani ei præpotens auxilium concesserunt, præterea utilitatem percipere sperabat ex eo quod Rex Angliæ irruptionem parabat in Galliam. Dux ex hac legatione fructum alterum percepit, nam Imperii Comitia de Helvetiorum agendi ratione contra eum cognovere ita ut, ab imperiali curiâ monerentur ei restituere ditionem Romanam, Gezium tractum, comitatum Romontii, & Chablasium, ac insuper solvere ducenta millia nummorum pro damnis illatis. Helvetii illam sententiam se executuros promiserunt at promissis non steterunt, saltem injusta eorum agendi ratio palam facta est suumque Duci jus ascriptum.

Denique Pax Crespiaci in Laudemense sancita Imperatorem inter & regem spem duci dedit finem suarum Calamitatum videndi. Pactum summatim hæc continebat, „ ducem Aurelianensem Regis filium intra duos annos „ Cæsaris aut ejus fratris Ferdinandi filiam uxorem ductutum, atque ab imperatore accepturum Mediolanensis Ducatus vel Belgii investituram, Rex promisit omnia sua in Neapolim jura remittere, Ducique Sabaudiæ omnes ejus Regiones reddere, eo ipso momento quo Dux Aurelianensis possessionem acciperet Mediolanensis ducatûs aut Belgii. „ Denique duo Reges mutuò sibimet ipsis restituere debebant omnia oppida post Niceanas inducias capta. „ Quas conditiones ut præstarent Hispani Francis quædam ditionum Ducis oppida reddiderunt, & huic illi Quierascum, Crescentinum, Verruam & alias ditiones ultra Doriam Balteam sitas restituere. Dux impatienter expectabat tempus dictum quo Aurelianensis Dux investituram stipulatam acciperet. Sed Deo volente res aliter cessit, nam Duce Aurelianensi mortuo, *Franciscus* paulo post obiit.

Henricus II. *Francisco* I. successit, & anno sequente Italiam adiit. Taurinum cum Pompâ ingressus ibi per quosdam dies commoratus est,

est, neque idcirco Ducis Sabaudiæ fortuna mutata est, nam exceptis Vercellis, ubi aulam suam habebat, Sabaudiam, & meliorem Pedemontii partem in Francorum potestate videbat & alteram copiis Cæsarianis occupatam. Nulla *Henricum* II. & *Carolum* V. intererat inimicitia neque tamen amici erant cum mutuò sibi diffiderent, præterea jurgium quod ortum est Parmensis Ducatus, & Placentiæ causâ imperatorem inter & Pontificem, effecit ut principes illi sibi mutuo caverent, cum Pontificis partes Henricus sequi videretur : illius diffidentiæ Dux iterum victima fuit. Denique *Paulo* III. mortuo, *Julius* III. ejus successor cum francis videretur plus æquo Cæsari favere, Farnesium in fidem suam *Henricus* recipit; hinc bellum denuo in Italiâ exarsit, cujus Pedemontium Theatrum fuit. Franci illam regionem veluti unam ex suis Provinciis regebant, Cæsariani vero ut Provinciam quam armis quærere debebant, ut Mediolanensi Ducatui propugnaculum foret. *Cosseus*, quam historiæ memorant sub nomine Marescalli *Brissaci*, in Pedemontio pro Rege imperabat, & in Mediolanensi Ferd. Gonzaga pro Cæsare.

Hi bellum gesserunt in Provinciis Sabaudiæ, Ducisque oppida & arces vicissim ceperunt & amiserunt. Tandem Carolus Dux mœrore & tædio confectus obiit ætatis anno LXXVI. Vercellis, ubi sepultus fuit. Uxorem suam Ducissam Beatricem amiserat ineunte anno M. D. XXXVIII. novem ex ea liberos susceperat. 1. *Adrianum*, in cunabulis mortuum. 2. *Ludovicum* Pedemontii Principem in Hispania mortuum. 3. *Emanuelem-Philibertum* Pedemontii Pr. 4. *Catharinam*. 5. *Mariam*. 6. *Isabellam*. 7. *Emanuelem* I. 8. *Emanuelem* II. 9. *Joannam-Mariam*. Hi sex ultimi absque Posteritate vel in tenera ætate obierunt.

Carolus jure ac merito dicebatur princeps pius, justus, sapiens, patiens, pacificus, sobrius, indulgens, liberalis, scientiarum amans, sed nimis candidus, respectu ævi sui, quo fraus & fallacia virtutis nomine induebantur, cognominatus fuit *Bonus*.

Emanuel Philibertus Dux X.

Emanuel-Philibertus XXV. annos natus cùm ejus pater decessit, in Belgio Dux erat copiarum Imperatoris Caroli V. Cùm arma susceperat Imperator contra Principes Smalkaldæ fœderatos, Princeps *Emanuel-Philibertus* eum adierat, & debito honore exceptus, Celsitudinis titulo donatus, quem semper postea tulit, quamquam filiis Regum duntaxat donabatur. Tormentorum emissioni in Ingolstadium affuit; Prælio Nordlingæ & celebri pugnæ Mulbergæ. Imperatori ubique comitem se præbuit, atque in his occasionibus maximam consecutus est gloriam.

Cum Imperator in Belgium transivit, eum secutus est, & adfuit acceptioni hispaniarum Principis, qui postea fuit Philippus II. in Pedemontium rediit Patrem visendi gratia, & nave Genuæ conscensâ, in Hispaniam navigavit cum Principe Philippo. Rediit anno sequente cum Rege & Regina Bohemiæ, nec diù in Pedemontio commoratus est, quædam oppida Gallis vi abstulit, qui statim ea rursùm occupaverunt, itaque cum hoc bellum ei æternum videretur, rursùm Imperatorem adiit, qui tunc bello in Lotharingiâ erat impeditus, ubi intempestivè obsidionem Metarum susceperat. Princeps Equestribus Copiis Belgicis præerat. Post infelicem hujus belli exitum, *Carolus* V. Flandriam petiit, Terrouanam cepit diruitque, & cum Sabaudum Principem Copiis suis Præfecisset, eum misit Hesdinum obsessum: oppidum illud cum Castello expugnatum est & eversum. Has victorias subsecuta Cæsarianorum cædes ad Authiam fluvium. Princeps Pedemontii suis opportune auxilium dedit, eosque è periculo eripuit, Bapalmæ opem tulit, & ita tempestivè in urbem Cameracum copias conjecit, ut Galli obsidionem solvere cogerentur.

Tunc Mortis sui Patris *Caroli boni* certior 1553.
factus, Dux Sabaudiæ salutatus est, ac paulo post audivit, Vercellas de improviso à francis occupatas & omnem defuncti Ducis supellectilem direptam. Anno sequente antequam Dux exercitum in Belgio congregasset, franci jam jam occupaverant multa oppidula ad Mosam sita, & inter ea Bovinas & Dinantium, Castrumq; Binchii diripuerant. Dux hoc tempore in Angliam transiit Matrimonio Philippi Hispaniarum Principis cum Mariâ affuturus, & tunc militiam Periscelidis accepit. Redux Imperatorem Bruxellis offendit, ubi Provinciarum suarum ab eo investituram accepit; postea adfuit Certamini ad Rentiacum, atque constructa Hedinferti arce, incognitus Pedemontium adiit, nec multo post in Belgium rediit, ut adesset abdicationi *Caroli* V. Dux in Belgio commoratus est cum Philippo II. atque ejus jussu, violatis induciis Vaucellarum, expeditum exercitum collegit quem in Picardiam duxit ubi celebre Prælium ad Sancti-Quintini Fanum commisit præter opinionem ducum omnium exercitûs, quibus fortiter & animosè dixit, *si ex pugna evado hujus rei rationem regi dabo, si in ea morior, de me querendi locum non habebit, cum caput meum pœnas dederit.* Franci penitus deleti sunt, septingenta nobiles cæsi cum tribus peditum millibus; atque omnia tormenta & exercitûs impedimenta capta. Comes-stabuli Monmorancius vulneratus fuit & captus cum multis aliis ducibus & ab eis plus quam quingenta nummorum millia redemptionis prætio habuit quibus æs alienum solvit, & ministros remuneravit. Post illam victoriam, si in Franciam Dux penetrasset, haud dubio penitus ultùs fuisset injurias à Francis ditionibus suis allatas, at expugnatis S. Quintini Fano & Castello nihil ultra suscepit.

Dum *Emanuel-Philibertus* fortiter Regis Catholici commoda in Belgio persequebatur, suorum non erat immemor, Polvillierum miserat in Bressiam cum decem millibus Germanorum quorum ope Lugdunum urbem tentaret. Res non successit, quanquam non incassum suscepta, eo enim quam primum mittuntur plurima

ma francorum militum agmina quæ alioquin in Belgium irrupissent.

Galli exercitum suum anno M. D. LVIII. maturè, ut mos illis est, eduxerunt, Caletum, Guisnas, Bergam & Dunkerkam occuparunt, Gravelingam verò obsiderunt, dum Guisiæ Dux primæ aciei Præfectus Theodinam villam oppugnaret. Timendum erat ne hic exercitus alium jungeret quem Thremesius ducebat. Sabaudiæ Dux ut hoc impediret exercitum suum in duas partes divisit & unam Lamorali Egmontii Comiti commisit qui, profligato agmine quod sub Gravelinga erat, mille & quingenta francorum occidit, ita ut hoc certamen, quod
1558. vocatum est *recessus ex D. Laurentii nundinis*, allusione ad Pugnam propè S. Quintini fanum quæ commissa fuerat die S. Laurentii, omnia Gallorum Consilia subvertit, & locum dedit Paci Castri-Cameracensis, hoc anno Cercampi inceptæ ac III. Non. Aprilis in illo oppido absolutæ inter Christianissimum & Catholicum Reges. In gratiam Ducis Sabaudiæ statutum fuit, quod *Dominam Marguaritam à Franciâ Regis sororem duceret, quod ejus Celsitudini redderetur quidquid Franciscus I. vi Duci Carolo arripuerat, tam citra quam ultra Montes, Taurino, Pinarolio, Chierio, Chivasio, & Villâ-Novâ astensi exceptis, quæ sub regis potestate forent usque dum jura Ludovicæ à Sabaudiâ ejus aviæ elucidata fuissent. Hispani verò Vercellas, & Astam interea retinerent, neutram partem Duce sequente inter duos Reges.*

Dux *Emanuel-Philibertus* Parisios venit quo Al-
1559. bæ Dux se contulerat, ut Principem virginem, nomine Regis Cath. duceret; multo honore rex Sabaudum excepit, ac duplex hoc conjugium celebrare voluit, Equestri certamine ludicro, in quo forte fortunâ, rex mortifero vulnere saucius obiit VI. Idus Julii, postridie quam Duci Guisiæ mandaverat ut Duci Sabaudiæ status ejus restitueret. Regis successor illa mandata confirmavit, aliis pridie Idus datis, itaque *Mazini* Comes Pedemontium nomine Ducis, Comes Chalantii Sabaudiam, & Comes de la Chambre Bressiam & Bugeam receperunt.

Dux nuptiis suis confectis, in Belgium rediit, cujus Præfecturam Regi Philippo restituit, qui illam sorori naturali Marguaritæ ab Austriâ commisit; Dux Regem qui in Hispaniam proficisceretur, comitatus usque ad Zeelandiam, ubi in navem erat conscensurus, Parisios rediit, sacræ Francisci II. unctioni affuit, atque in Sabaudiam profectus est. Massiliam advenerat cum Torquem S. Michaelis, qui tunc Franciæ militia erat, à Rege accepit. Niceam appulit, ubi tribus post mensibus Regiam Principem uxorem suam excepit, quæ eum tunc tantum modo secuta erat.

Primum Ducis studium fuit ut in regno suo omnia in ordinem restitueret, quæ per quindecim annos amici & inimici subverterant. Duos senatus creavit, unum Cariniani pro Pedemontio, alterum Camberii pro Sabaudia, Monte Regali Academiam constituit in quam adduxit ex omnibus facultatibus doctissimos Professores. Omnes Provinciarum urbes munitas & arces restaurari jussit, eisque præclaræ virtutis viros præfuit, præfecturam Villæfrancæ & ejus Arcis atque triremium suarum Provanæ à Lyno commisit.

Quidam ex subditis ejus partes Franciæ susceperant, alii domo tranquilli, neutrique ut ita dicam manserant, alii vero eum secuti erant, ultimis præmia tribuit, & eis multùm confisus est, secundis munera dedit, sed primos ab aula sua removit, ut viros, quorum fides illi suspecta erat.

Post illam restitutionem, Dux *Emanuel-Philibertus* quietâ pace regnavit viginti annos quos contulit ad recuperandum quasdam regni sui partes, quibus quasdam etiam vicinas regiones, quæ illi conveniebant, adjecit. Non obstante Castri-cameracensis pacto, Philippus II. Duci redideraт *Vercellas*, atque *Astam* tantummodo & *Santiam* retinuerat. Dux Vercellis aulam suam habuit, ibique arcem construi jussit ut ab omni injuria tuta foret. Consilium cepit Genevæ recuperandæ, quæ Rerumpublicarum more administrabatur sub Helvetiorum & Franciæ tutelâ, sed hoc propositum irritum fuit. Sui vallium Angronæ, S. Martini, & Lucernæ subditi, ipsi verbis depicti fuerant ut animo inquieti & ad rebellionem Religionis causâ dispositi. Supra vidimus illam gentem, cui *Valdensium* nomen est, Religionem Romanæ non consentaneam profiteri; atque cum Evangelicæ seu reformatæ similis videretur, multi Reformati in franciâ crudeliter vexati in has valles confugerant. *Franciscus* I. Rex & *Carolus Dux* fide adhibita monitionibus Romanæ sedis in miseros valdenses, copias contra eos miserant à quibus valles devastatæ sunt: sed vim vi repellere coacti, ut saltem suam vitam conservarent, tam malè duces & milites acceperunt, ut postea quieti vixerint. Monachi ex pietate Ducis *Emanuelis-Philiberti* occasionem arripientes, eum induxerunt ad novam persecutionem in misellos hos homines, qui, aiebant illi, à Genevæ Rebellibus protecti & defensi erant. Furori milites à Domino *Raconisii* ducti non pepercerunt. Valdensesque crudeliter vexarunt, verum cum, Ducissæ Marguaritæ ope, licentiam obtinuissent legatos ad Ducem mittendi, hic illorum quærelis auditis, amplissimum viginti quatuor articulis constans anno M. D. LXI. Edictum concessit quo tranquillitatem, ordinem & liberum religionis exercitium, in vallibus restituit hoc Edicto usque ad Mortem Ducissæ usi sunt, nonnumquam tamen vexati ab illis qui vallibus præficiebantur, ac præsertim à quodam *Castrocaro*, sed Augusta Princeps eos apud Ducem benignè semper tuita est.

Cum hic ægrè videret quatuor ex optimis Pedemontii urbibus in potestate francorum; commissarios instanter postulabat, qui prætensa Ducissæ Ludovicæ Francisci I. matris jura elucidarent. Colloquia hac de re ex professo Lugduni habita fuerunt, sed nihil conclusum; quæ enim à francis postulabantur æquum excedebant. Denique Ducissa ita opportunè & im-

importune regem fratrem ſuum rogavit, ut hic Burdillonio Mareſcallo juberet ſuas Copias Taurino, Chivaſio & Villâ-Novâ-Aſtenſi educeret; adeo ut Rex nihil præter Pinarolium, Savilianum, & Peruſiam retineret. Itaque Regiæ Celſitudines Taurinum cum pompâ ingreſſæ ſunt, nec multò poſt eo ſenatum à Cariniano, Academiam à Monte-regali Dux evocavit, confirmatis prius Privilegiis juribuſque hujuſce urbis totius Pedemontii capitis, in quâ tres aut quatuor ex ultimis Ducibus aſſiduè commorati fuerant. Dux anno præcedente ab Imperatore *Ferdinando* acceperat præclaræ dignitatis S. Imperii Vicarii, confirmationem & omnium Privilegiorum, jurium & Prærogativarum Sabaudæ Domûs.

Imperator *Solimanus* cum bellum Venetis indicere vellet Ducem ad fœdus inducere conatus eſt, ipſi Cypri inſulæ reſtitutionem promittendo, at Philibertus, cum neque Ottomanorum promiſſis neque viribus ſuis fideret, laudi duxit conditiones Sultani recuſaſſe Religionis cauſâ. Eodem anno Dux & Duciſſa Lugdunum Regem *Carolum* IX. & Reginam Catharinam Medicæam Duciſſæ matrem inviſum adierunt. Cum reduces fuerunt, Dux Fundamenta Arcis Taurini jecit, Conſilio *Paccioti* Urbinate oriundi atque militarium operum artificis. Alibi de hac arce agemus.

Helvetii nihil ex bello quæſitis, regnante *Carolo-bono*, reſtituerant, quanquam aliter decretum fuerat ſententia curiæ Spiræ anno M. D. XLIV. datâ, & mandato à caduccatore Caroli V. anno M. D. XLVIII. eis jure delato. Dux iterum ſententiam eis denunciari juſſit, ſed quia quædam in Sabaudos Principes jura ſibi aſſerebant, propter ſubſidia nondum ſoluta, negotium ad colloquium relatum quod Lauſanæ habuerunt, ubi ſtatutum fuit quod *Helvetii reſtituerent Regionem Geſiæ, & quidquid vi occupaverant in ditionibus Chablaſii, Ternieri & Gaillardi citra lacum, Romanâ ditione eis conceſſa loco jurium prætenſorum*: ſic Lauſana ex qua à quibuſdam annis Epiſcopus expulſus fuerat, ac tota Romana ditio, in quâ Reformata Religio invaluerat, in dominium Bernenſium devenerunt.

De juribus Ducis Montisferrati decidendis adhuc agebatur. *Bonifacius* Paleologus mortuus an. M. D. XXX. abſque hærede ſuas reliquerat ditiones *Joanni Georgio* ſuo Patruo, Bonifacii V. filio, Caſalis Epiſcopo, qui obiit M. D. XXXIII. priuſquam nuptiæ ejus celebrarentur cum Juliâ Frederici ab Arragoniâ Neapolis Regis filiâ. Tum hæredes duo ſucceſſionem ſpectabant, ſcilicet *Carolus Bonus*, Sabaudiæ Dux jure nuptialis contractûs *Iolandæ* à Monteferrato filiæ Theodori Paleologi, cum *Aymundo* Sabaudiæ Comite an. M. CCC. XXX. quo nominatim ſtipulatum erat quod, *ſi Marchio Montisferrati vel ejus poſteri moriebantur abſque Liberis Maſculis*, Iolanda *& ejus* ſucceſſores *Marchionatum Montisferrati haberent, ſolvendo virginibus Principibus dotem numeratâ pecuniâ.* Dux Sabaudiæ proferebat prætérea contractum nuptialem Blancæ à Monteferrato filiæ *Guilelmi* VII. quo huic Principi promittebantur pro dote LXXX. millia nummorum aureorum, modo ejus frater *Bonifacius* qui tunc regnabat Liberos relinqueret, è contrà, Oppida, Fundos, & prædia citra Padum. Hic Liberos reliquit, nec tamen prōmiſſa nummorum aureorum ſumma ſoluta fuerat, atque *Joannes Georgius*, qui jam jam obierat, ultimus erat illius Domus hæres. Denique Dux jure utebatur Sabaudis Principibus conceſſo ex pacto *Thononi* confecto anno M. CCCC. XXXII. *Amadeum* VIII. inter & Marchionem *Joannem Jacobum* Paleologum de quo ſupra mentio facta eſt. Alter eamdem hæreditatem contendebat Fredericus Gonſaga Mantuæ Dux primus, qui uxorem duxerat Mariam ſororem ultimi Ducis Bonifacii. Hoc matrimonium diſſolutum fuerat, & uxorem duxerat aliam Bonifacii ſororem *Marguaritum*, quam ſecundum Legem Romanam contendebat fratri, deficientibus maſculis, ſucceſſuram eſſe. *Carolus* V. nullâ habitâ ratione omnium officiorum quibus de imperio optime meruerat Sabaudiæ Dux ejus affinis qui partes ejus amplexus erat; ſecundum Mantuæ ducem anno M. D. XXXVII. juſſerat ut LXXX. nummorum millia pro dote Blancæ ſolverentur: quod verò ad oppida, fundos &c. in Pacto Thononi expreſſa ſpectabat, hæc Mantuæ Duci addixit, ſalvo jure Sabaudiæ Ducis, cui ulterius judicium curare licebat. Illam ſententiam definitivam hodie poſtulabat Dux *Emanuel-Philibertus*. Guillelmus Gonzaga Mantuæ Dux aſſenſus eſt, ut Imperator Maximilianus hac de re cognoſceret; ſed bello, quod Solimanus in Hongariam intulit, traxit illam litem quæ poſtea totam ferè Italiam incendit.

Dux ſemper ad id attentus ut ditionum ſuarum regimen interius ordinaret, experientiâ edoctus, tam facilè Francos Patris Provincias occupaſſe, eo quod Copiis eſſent omnino deſtitutæ, atque ex alterâ parte Regia æraria non ſufficere ut numeroſas copias ſuſtineret; remedium primo attulit, & ſecundo ſupplevit militiam ad inſtar veterum Romanarum legionum conſtituendo in omnibus Pedemontii territoriis, primo monitu congregandam; & eodem modo paulò poſt Equeſtres copias inſtituit.

Calamitatibus Sabaudiæ Domûs prohibitum quominus à Reſtitutione Militiæ Torquis ſub Annunciationis nomine, ullæ factæ fuiſſent promotiones. Dux huic rei remedium etiam afferre agreſſus eſt, & poſtquam militiam accepiſſet à Montis-belli Comite ſolo totius ordinis ſuperſtite Equite, promotionem fecit quam aliæ quædam ſecutæ ſunt. Militiam S. Mauricii etiam reſtituit cui Pontificis Gregorii XIII. Diplomate juncta fuit illa quæ S. Lazari dicebatur. Equites Albam crucem acceperunt cruce viridi oneratam, atque eorum conventum Niceæ ſtabilivit.

Pax quâ fruebantur Ducis Provinciæ, locum illi dedit inſtruendi unam ex celeberrimis totius Italiæ aulis. Regem in eâ accepit Henricum III. qui ex Polonia redibat, ut ſucederet Carolo IX.

M 2 fratri.

fratri. *Emanuel Philibertus*, ei Venetias obviam ivit & regio more Taurini eum excepit. Rex Gratus illi reddidit Pinarolium & Savilianum. Dux Regi Comitem se præbuerat Lugdunum usque, & dum ibi esset, Ducissa *Marguarita* ejus uxor Taurini obiit; atque
1574. incredibile sui desiderium apud subditos reliquit & etiam apud omnes Francos. Brantomus ejus Elogium scripsit dicendo, *eam fuisse optimam orbis principem, in pauperes beneficam, magnificam, liberalem, sapientem & singulari virtute præditam, accessu facilem, atque comitem præcipuè erga patriæ suæ incolas; qui ut eam salutarent, veniebant, eos alloqui nollebat, nisi essent petasati &c.* Denique cognominata fuit *Franciæ Pallas*; & *le Laboureur* dixit eam cum Henrico fratre totam Franciam fuisse partitam, *quod dominata esset omnibus animis, nec unquam nomen magis celebratum esset, neque cum majore applausu.*

Pinarolium & Savilianum cum Franci restituissent, Astam & Sanctiam Hispania reddidit. *Henrica* à Sabaudiâ Tendæ & Villartii hæres, & secundis nuptiis Caroli à Lotharingiâ, Ducis Meduanæ, Paris Franciæ uxor, pactum fecit cum Duce de Comitatu Tendæ, Dominiis Marronis & Prelæ juribusque ejus in Oneliam & Ventimiliam, quorum loco obtinuit fundos in Bressiâ & Bugeâ qui Marchionatûs jure insigniti fuerunt. Denique ultima ducis acquisitio fuit Principatus *Oneliæ* quem possidebat Hieronimus Doria, qui eum Duci concessit pro Marchionatu Ciriæ & Comitatu Cavallimuri, quos in præsidio beneficiario tenuit à Coronâ Sabaudiæ.

His confectis, Dux plus quam antea, sese solitudini & pietatis officiis incubuit, quæ tamen eum non impediebant quominus rebus sui regni caveret, renovando fœdus perpetuum suæ Domûs cum Pagis Catholicis Helvetiorum, & Oneliam muniendo. Carolus Borromeus, qui tunc Mediolanensis erat Archiepiscopus, voto promiserat se pedibus iturum ad sanctam sindonem Camberii servatam, Dux ut laborem tam longi itineris minueret, sacrum Linteum Taurinum afferre jussit, ubi expositus est publicè cum solemni ritu, & ex eo tempore in hoc Cathedrali Templo servatum est ad regnum usque Parentum Victoris Amadei II. Regis qui in honorem ejus construxerunt splendidissimum sacellum eidem sacræ sindoni sacrum.

Ultimis vitæ Ducis Emanuelis Philiberti proximè elapsis annis æqua concepit jura ad potentem coronam, sed cum in his successionibus, jure fortioris sæpiùs æquitas opprimitur frustrà Legatos Dux in Portugalliam misit. Rex Sebastianus occisus fuerat in Pugnâ ad *Alcacerquibirum*, & successor ejus Cardinalis *Henricus*, de successione ante mortem suam statuere promiserat. Omnes Principes qui ad eam jus habere existimabant, legatos miserunt, ut illud curarent. Jus Sabaudiæ Ducis firmatum erat natalibus suis, filius enim erat *Beatricis* à Portugaliâ, Regis *Emanuelis* filiæ, *Joannis* III. sororis & Cardinalis Regis *Henrici*, ac proamitæ Regis *Sebastiani*. Sed *Philippus* II. Hispaniarum Rex, cui facilius erat vim juribus suis jungere, Coronam occupavit.

Tranquillitas quam tanto studio sibi procurare desiderabat Dux *Emanuel Philibertus*, turbata & interrupta ad huc fuit negotiis quibusdam in Salutiarum Marchionatu, ex Defectione *Francisci* à Salutiis, qui Partes *Francisci* I. deseruerat ut Carolum V. sequeretur. Franci hunc Marchionatum retinuerant, ut feudum Delphinatûs, ex tempore quo regnante Comite viridi M. CCC. LXXIV. *Fredericus* Salutiarum Marchio in fidem *Caroli* V. Francorum Regis sese receperat & Clientelam Delphinatûs professus fuerat. *Carolus Biragius* in eo imperabat pro Rege Christianissimo; atque Belgradus marescallus *Carmaniolæ* & *Reveliæ* Præfe- 1578.
ctus erat. Hic ut ex rixis quæ Galliam agitabant utilitatem perciperet, Consilium cepit omnem Marchionatum vi occupare, & ex eo sibi Principatum efficere hæreditarium & suis successoribus: res prosperè successit ex parte, ditionem enim usurpavit, verum Henrici III. Regina mater, quo Belgradum Salutias sui Juris facere impediret ad Sabaudiæ Ducem confugit, qui postquam colloquia habuerit cum Marescallo, collocutus est Lugduni cum illâ Principe, & postea Monte-luelio, ubi Belgradus culpâ penitus sese liberavit, ita ut marchionatûs præfectura ei continuaretur. Sed illo post aliquot hebdomodas mortuo, hac in Regione bellum quoddam civile exarsit inter præfectos oppidorum, qui sese mutuò evertere conati sunt, donec Dux, suâ prudentiâ excitasset Ducem Espernonii ad delendum hos Tyrannos & omnem pacifandum marchionatum.

Denique Dux *Emanuel Philibertus* gloria cu- 1580.
mulatus, ætatis Anno LII. & post regnum XXVII. An. in morbum incidit & è vitâ decessit, his præclaris præceptis suo filio datis. *Fili disce à morte meâ, quænam debet esse tua vita, & à vitâ meâ tuam mortem. Ætate capax es gubernare regnum quod tibi relinquo, pro tuis ea tuere, & certum tibi sit Deum illius fore semper Protectorem, dum modo in ejus timore viveris.* Animi ejus magnitudo in Germaniâ, Flandriâ & Galliâ innotuit. Affabilis erat, Liberalis, & in ira multùm sibi temperans, libenter veniam dabat, parum loquebatur, sed sanâ mente, fidem strictè servabat, quamvis maxime Politicus, & eam non fefellisset periculo regni sui, sui ipsius & liberorum; Quamvis miles peritus ac felix, in pace imperium suum rexit à suâ restitutione. Observatum est nullum habuisse cubicularium famulum qui legere capax esset. Eruditos deligebat & eos tuebatur. Historici ejus ætatis illi duntaxat exprobraverunt mulierum amorem, si hoc vitium vocari potest.

Nullos ex Dominâ *Marguaritâ* à Franciâ suscepit Liberos, nisi Principem suum successorem, sed sex nothos reliquit.

A Dom. *Probâ* habuit. 1. Dom. *Amadeum* à Sabaudiâ S. Ramberti Marchionem, qui maximam gloriam assecutus est in Hispaniâ & in Ita-

Italiâ. A Dom. *Doria*. 2. D. *Philippinum* Sabaudiæ Chiliarchum.

A *Laura Crevola*. 3. *Mariam* à Sabaudiâ legitimatam, nuptam *Philippo Estensi* Laudis Marchioni.

A Marchionissâ *Pianezzæ* filia Comitis Stropianni, Ducis Cancellarii. 4. *Mathildam* uxorem Marchionis Simianæ. 5. *Beatricem* & 6. *Othonem* in tenera ætate mortuos.

Carolus-Emanuel I. Dux Sabaudiæ X. XI.

Carolus Emanuel I. cognomine *Magnus* & *Militum Pater*, Patri suo successit Anno ætatis XVIII. cùm natus esset pridie Idus Januarii An. M. D. LXII. pater maximâ educationi ejus curâ adhibitâ, illi regni administrationem paulo ante suam mortem dederat & consiliarios eligerat.

Rex Christianissimus, aliiq; Reges legatos miserunt ei gratulandi causâ de adventu ejus ad successionem. Hoc munere functus est Retzius Franciæ Marescallus qui eodem tempore Duci suadere tentavit ut cætera Marchionatûs Salutiarum oppida Regis ministris cedi juberet. Retzius rem feliciter gessit, Duci nomine Regis Litteris datis quibus hic pollicebatur se ad Genevam occupandam opem præstiturum, vel Saltem huic urbi protectionem suam denegaturum, nec obstiturum consiliis quæ in eam Dux meditabatur.

Pontifex & maxima pars Italiæ Principum vehementer timebant ne Reformati suas citra alpes vulgarent opiniones. Per solas Ducis Provincias introduci poterant, itaque multum referebat hoc omni modo prohibere. Pontifex hoc negotium Duci *Carolo Emanueli* commendavit, ut rem ex quâ tota pendebat religio. Dux zelo flagrans Ecclesiæ commoda constanter tuebatur præsertim dum cum suis convenirent ita ut eâ de causâ plurima gesserit, quæ posthac sumus relaturi.

Improvisa Genevæ oppugnatio primum locum tenet inter cætera Ducis hujusce facinora. Suscepti curam commiserat Composio Thononi præfecto, & cuidam Thononensi nomine *le Blanc* qui hac de causâ Genevam habitatum iverat Domumque ad Portam Lacus conduxerat in quâ Cauponiam exercebat. *Composii* fratri Ripaliæ Præfecto, atque Joanni Baptistæ *Vivaldæ* Melitensi Equiti secretum hoc negotium creditum est. Res ad hoc susceptum necessariæ Ripaliæ congeruntur, quo *Vivaldæ* copias, sub diversis obtentis duxit. Bernenses his auditis solliciti mittunt legatos qui rem scrutarentur; milites absconduntur, eisque postea permissum ut castrum investigarent. Nihil inventum quod delationem confirmaret, itaque contenti recedunt. Illæ suspiciones executionem accelerarunt. Sed quidam milites ex Religione reformatâ in urbem transfugientes, Magistratus monent de omnibus quæ agebantur. Hi quam primum, ad Bernenses & ad Regem Christianissimum confugiunt. Dux, consilio hac ratione vulgato, non recessit, mentem tantummodo mutavisse finxit, rumore sparso se cum Bernensibus rem habere, qui eum suspicionibus contumeliâ affecerant præter quam quod, ad eum Legatum non miserant, congratulandi gratia de primis Regni initiis, quamvis Potentissimi Principes hunc honorem illi tribuissent. Eodem tempore Legatum misit ad Regem Galliæ Henricum III. postulaturum ut promisso staret quod ejus nomine Retzius de Genevæ Redditione juraverat. Sed tantum abest ut Rex illud ratum habuerit, quin Marescallum vituperavit eique audaciam ejus exprobravit, cum non ignoraret illam urbem sub tutelâ regis esse.

Cum Legatus Ducis in Franciâ esset, Bernenses Prætorem Watvillam Thononum miserunt qui cognosceret de Ducis quærimoniis. *Raconisius* eum Taurinum misit, atque copias ad secundum à Geneva Lapidem duxit. Interea Dux audito Regis Franciæ responso, intellexit se rem frustra tentaturum dum fraus deesset, itaque copias veluti quâdam in Bernenses benevolentiâ, reduxit; at Henrico Regi, quod fidei non stetisset, nunquam pepercit.

Infelicem magni illius consilii successum quodam modo compensavit Comitiorum Imperii decretum quo statutum est Sabaudiæ Ducem Imperii vicarium & Principem Domûs Saxiæ, omnes Italiæ Principes in Comitiis anteiturum esse.

Morbus gravissimus quo hic Princeps affectus est ejus subditos in metum injecit ne miseris calamitatibus objicerentur, si absque Liberis decederet, quia Legitimi seu naturales tantùm erant Principes qui successionem contenderent, exceptâ Nemurtiorum familiâ quæ in Franciâ degebat. Idcirco eum monuerunt ut uxorem duceret. Catharinam Infantem Philippi II. Hispaniarum Regis filiam postulandam decrevit; hoc negotium Palavicino Legato dedit, Rex haud cunctanter assentitur, nec morâ Dux, ut cum eâ conjugium iniret, Madritum proficiscitur. Historici hujus temporis magnificè descripserunt illarum nuptiarum pompam, & 1558. quamvis Rex Cathol. filiæ maximam Dotem, dederit, Thuanus scripsit Ducem tot & tanta dona summatibus utriusque sexûs aulæ Hispanicæ contulisse ut dotem acceptam multùm excederent. Inter munera, quæ Dux à *Philippo* II. accepit, maximum videbatur *Francisci* I. ensis, quem in Prælio ad Ticinum gestabat; *Philippus* II., ut quidam sentiunt, coegit Ducem Generum, adhibito jurejurando, ad recuperandum Salutiarum marchionatum, ut Francis omnem ad Italiam obstrueret aditum.

Turbæ in Franciâ à fœderatis excitatæ in diem augebantur. Guisiæ Dux in causâ fuit cur in Parisiis, intensis catenis objectisque doliis vici obstruerentur, Urbemque regni Primariam Rex desereret. Henrico Dux opem obtulit per Legatum suum Lulinsum; verùm res non adeò impeditas rex arbitrabatur, ut opus haberet auxiliis extraneis contra suos subditos. Insuper novum Ducis cum Hispaniâ fœdus, confidentiam summopere minuerat quam in eum Rex habuerat, præsertim cum Henrico non lateret quidquid Dux Hispaniarum Regi pollicitus fuerat de recuperando Salutiarum Marchionatu. Equidem cum Lesdiguierus, Generalis Legatus Regis Navarræ cum Fittâ, Valettæ in eo Marchio-

chionatu Legato convenisse videretur de occupando Delphini Castro, Dux Regi proposuit ut ei Marchionatus custodiam crederet usque quo sedarentur turbæ quibus Francia agitabatur, ne Principes Italiæ ac præsertim Pontifex locum quærendi haberent de Calvinismo, qui illac in Pedemontium grassaretur ac indè per totam Italiam. Nec dolosæ Ducis propositioni aures Rex præbuit.

Dux Marchionatum Salutiarum vi occupat.

Attamen Rex Hispaniarum & Pontifex Maximus, Ducem sollicitabant ut occasionem arriperet. Auxilium in Castrum Delphini conjicere tentavit quod à Lesdiguiero deletum est. Dux hujusce suscepti irâ incensus, & à Rege nihil sperans, animum Ducis Guisiæ perscrutatur, tunc enim præpotens erat & pleno gradu ad Thronum incedere videbatur, hic Duci respondit messem non adhuc esse maturam. Sed nimis oportuna occasio judicabatur, ut dux hoc negotium ad aliud tempus remitteret, neque verebatur ab aliquo reprehendi si eâ uteretur ad recuperandum quod majores ejus amiserant; Marchionatum cum tribus agminibus ingressus, nullâ morâ *Carmagnolum*, & *Centalum* occupat. In illa quadringenta & amplius tormenta invenit cæterasque munitiones. Castrum Delphini fortiùs resistit, nec ad deditionem redigitur priusquam quatuor millia sustinuerit tormentorum emissionum. Salutiæ victori Portas apperiunt, hoc exemplum cætera oppida & castra secuta sunt, adeo ut paucorum mensium spatio totum occuparit Marchionatum.

Legatus Ducis nihil non egit quo Henricus non improbaret rationes quibus Dux ad hoc suscipiendum impelleretur, inter quas Religionis causa non minor erat; timebat enim progressum Reformatorum quos tuebatur Lesdiguierus, qui Marchionatum invadere meditabatur. Dux ipse easdem rationes & causas deduxit ministris Venetorum & Pontificis qui Taurini erant quique eas approbarunt. Sed *Henrico* III. ea suadere haud facile fuit; itaque *Putæum* ad Ducem misit qui ab eo repeteret oppida quæ occupaverat, & illi bellum denunciaret, si denegaret. Hic obtinuit ut Marchionatus Præfectura committeretur Salutiarum Comiti quem Rex, absentibus *Valettâ* & *Fittâ* legatum suum jusserat.

Hoc susceptum diversâ ratione acceptum, Religionis causâ Romæ probatum est atque ab Hispanicis & Fœderatis. Franci Ducem improbabant facinusque ignaviâ & ingrati animi vitio insimulabant eò quod utilitatem perceperat ex Regni perturbationibus ut illam ditionem eriperet à Rege, cui majores ejus ita devincti erant. Denique Franciæ, Germaniæ, Helvetiæ, & Genevæ Reformati, id graviter ferebant. In Italiâ quidam Principes invidiâ ducti facinus improbabant, alii omnia approbaverunt.

Francium bellum denunciat.

Ut ut sit, Henricus III. valdè iratus ultionem differre coactus est eò quod nimis impediretur Turbis sui Regni, sed Helvetios induxit ad bellum Sabaudiæ denunciandum, unà cum Genevensibus, quibus misit celeberrimum * *Harleum à Sanceo.* Hic unà cum legatis quos Genevenses ad Bernenses miserant, his suasit, si palam contra Ducem bellum gerere nollent, centum millia nummorum argenteorum, darent ad stipendia Regio exercitui solvenda, qui Regis nomine bellum gereret. His conditionibus 12. millia Helvetiorum, mille Germanorem & tria millia Francorum, cum expeditâ equitum manu in Focunatum provinciam irrumpunt invaduntque unà cum Geziâ Ditione, antequam Dux obsistere potuisset. Adeo ut si hic exercitus ingressus fuisset in Genevensem, & Chablasium tractum, nihil prohibuisset quin totam Sabaudiam submisisset, in qua nullæ erant copiæ, Ducem enim de improvisò oppugnaverant.

Mediolani Gubernator quam primùm ad eum misit mille Hispanos cum mille & quingentis Equitibus, & Cataphractorum Turmâ. His auxiliaribus copiis illis, quas Dux collegerat, junctis, hic comparatus videbatur ad cohibendam hostium invasionem, qui præter Geziam, Evianum, Thononum, & Ripaliam occupaverant. Fortuna repentè mutatur, Dux paulatim progreditur atque in campo, qui *Des Wates* nuncupatur, secundo Marte decertat. Genevam versùs iter tendit & castellum quod Genevenses in Arvam habebant cum expugnare non posset, Divæ Catharinæ Castrum secundo ab urbe lapide construi jussit, atque in ea septingentos posuit præsidiarios milites qui Genevam coercerent. Castellum ad Pontem Arvæ, rursùs obsessum occupasset, si manum conseruissent Hispani Equites, sed *Guevara*, qui eis praeerat, pugnare noluit, quoniam, aiebat, ei mandatum erat à Rege Catholico operam suam daret ad incolumitatem Personæ & Regni Ducis, minimè verò ad ullam invasionem, aut facinus quo fœdus cum Helvetiis violaretur, quâ ratione & prudentiâ, Philippicâ Politiâ certè dignâ, optatam & oporturnam Dux amisit occasionem. Aliquot post dies eadem agendi ratione totam Ditionem Romanam non assecutus est quamquam veteri ac legitimo Domino Lausana, Morgæ, Neomagus, & Viviacum manum porrigere viderentur, sed *d'Acunha* Regis Catholici legatus qui Ducem ad exercitum sequebatur, ab eo sollicitatus ut Hispanis juberet, cum Sabaudis militibus in Romanam ditionem irrumpere, illi denegavit, eadem quâ *Guevara* usus erat, ratione.

Hoc bellum illâ expeditione absolutum fuit; Duci enim Helvetii, quos à fœdere alienare volebat, aures præbuerunt atque Pacto Neomagi sancito ad vetera fœdera cum Sabaudiæ Domo renovanda manus dederunt, Ducique, quandam pecuniæ summam solvendo, restituerunt quidquid vi occupaverant; in eo Pacto nulla facta est Genevæ mentio, ita ut civitas illa hostis injuriis obnoxia pateret, cum nulla ei spes auxilii restaret nisi à Francis, quibus tum variis

* Ille est dequo locutum est in historia Albinati & qui locum dedit famosæ satyræ quam vocant *la Confession de Sancy.*

variis impeditis turbis non licebat aliis opem ferre. Dux exercitum ex Castris reduxit postquam cautè & diligenter prospexisset ut Genevam præsidiis interclusam teneret, nam præter S. Catharinæ Castrum, aliud construi jussit propter Versoïum, pontemque ad *Chanceum* vallo munivit, tuendi causâ Rhodani Trajectum, & duas longas naves *Eviani* adornavit, ut lacum in sua potestate haberet.

Mors inopinata Henrici III. qui ab execrando *Clemente* ex D. Dominici ordine Monacho interfectus est, franciam in maximas turbas conjecit, sanior & æquior nationis pars statim *Henricum* IV. elegit cujus absque ulla controversia corona erat; sed factiosi fœderi sacrilego adhærentes, qui vitam Regi abstulerant, non immerito verebantur sese heroï submittere qui ita fortiter huic Principi auxilium dederat contra eorum insidias & Consilia nefanda; itaque Coronam imposuerunt seni Borbonio Cardinali, verum cum is ætate provectus vitam cum morte mox mutaturum minaretur, ejus fautores de successore cogitarunt; igitur omnes Principes, qui jus ad coronam se habere existimabant, candidati prodierunt. Hispaniæ Infans, filia sororis natu majoris Regis Henricii III. primum locum occupabat.

Meduanæ Dux, fœderatorum caput;

Filius Caroli II. à Lotharingiâ, & D. Claudiæ à Franciâ, Regis Henrici III. sororis.

Denique Sabaudiæ Dux *Carolus-Emanuel*, filius D. Marguaritæ sororis Regis Henrici II. & amita trium ultimorum Regium.

Dux jus suum scripto in vulgus protulit, & ad Provinciæ supremi senatûs curiam confugit, cui visum non fuit ut aliquid statueret de jure Ducis, accuratamque illius considerationem ad trium comitia ordinum remisit. Interea hæc Provincia à *Valetâ* & *Lesdiguiero* fœderatorum hostibus vexata ad Ducem legatos misit, non solum ut ab eo auxilium peterent, sed ut eum Comitem suum & Dominum agnoscerent, dum modo clientelam profiteretur apud eum quem Regni Comitia Regem eligerent. Duci pergrata fuit illa propositio atque tantum postulavit ut sibi licentia daretur eâ de re scribendi ad Regem Hispaniarum & Ducem Meduanæ. Ille qui magnas ex adversâ Henrici IV. fortuna spes conceperat, nullatenus improbavit propositum Ducis qui Provinciæ illius Dominium accipiendo, hostium suorum vires tanto magis imminuebat. Dux verò Meduanæ nimis negotiis impeditus, quod prohibere non potuerat, tulit; præter quamquod Dux Sabaudiæ fœderi eo modo adhærebat, quod Meduanæ Duci haud ingratum erat cum ex tam potente socio maximas opes meritò expectaret.

De hujusce belli facinoribus nihil refero, tantum enim quædam oppida de improvisò occupata fuerunt, & postea deinceps amissa, & quædam expedita agmina amborum exercituum fusa. Quamvis Dux fœderatis auxilium mitteret, totus tamen incumbebat in exequendum quod jam susceperat contra Genevam & Marchionatum Salutiarum; hunc penitus occupavit, & cùm jura sua vulgò edidisset, Ministros & Monetam mutavit, & ubique loco Liliorum albam crucem posuit. Denique Ducissa fidelitatis jusjurandum accepit ab omnibus Ecclesiasticis, Gubernatoribus, Nobilibus, Magistratibus, urbibus, communibus, atque Gladio feudorum investituram dedit. Quis tum illis susceptis obstitisset, sed mox videbimus quâ ratione se francia posthac gesserit cum, pace factâ, sua jura curare voluerit.

Genevenses reipsâ bellum gerebant, *Versoïum*, Bastiam Belriguardam, Geziæ Castrum & Clusæ arcem vi occupaverant, insuper incursiones faciebant in Chablasium & Focunates, & cum auxilio quod *Sancius* ex Helvetiâ ad eos adduxit, *Evianum* expugnarunt. Bernenses Pacem cum Duce conciliare optabant, sed fortuna nimis ejus Consiliis favebat ut tam facile manus daret pacto, quo spem amitteret illam civitatem imperio ac potestati suæ subjiciendi.

In dies foederatorum francorum res magis magisque depravabantur; Provinciales, Pontifex, Meduanæ Dux & Hispaniarum Rex, Duci instabant ut ipse in Provinciam transiret. In eam sex septemve militum millia ipse duxit, & Aquis sextiis regiè exceptus fuit XIV. Kal. Decemb.. Quinque ab hinc diebus supremam curiam adiit, & ibi quam jam acceperat auctoritatem, denuò recepit. Postea aciem suam in campos eduxit, & quamvis in extrema anni tempestate, multa oppida à regalibus cepit nec illud impedivit quominus illi variis turbis impediti auxilium Genevensibus darent. Sancius centum millia nummorum argenteorum quæ regis hispaniarum erant, in silva Rhenofeldina rapuerat, Copias in Helvetiâ coegerat quas quibusdam equitum Albanensium Turmis junxerat; has legatus francorum apud venetos mittebat in auxilium Genevæ, Ducibus quibusdam Italis, quibus Helvetiorum Legio à Diesbacho ducta sese adjunxit. Præterea trecentos Equites & mille Pedites cum quingentis aliundè misit Henricus IV. ex hoc auxilio plurimas utilitates susceperunt Genevenses, quarum immemores, generosos ultores & patronos pepulerunt, quod, aïebant, ipsis oneri essent; verum illis profectis res in gratiam Sabaudorum mutatæ sunt.

Interea res maximi ponderis gerebantur in Provinciâ, ubi Comitissa Saultii & Comes Carnesius fœderatos in duas partes dividebant, quibuscum cautè ac prudenter, agere Ducis Caroli Emanuelis plurimi referebat, cum eodem tempore Valettæ & Lesdiguiero unitis ipsi resistendum erat, quorum autoritas in diem crescebat prout secundâ Fortunâ Henricus Rex utebatur, usque in medias regni Provincias penetrando. Dux Trium ordinum Provinciæ Comitia Aquis-sextiis habuit quæ ipse auspicatus est. Hic promisit suo sumptu stipendia dare Equitatui Provinciæ, & extraneis peditibus tormentaque bellica suppeditare, cætera Comitiorum curæ commisit; hæc pecuniam sibi deesse fatentur, ita ut statutum fuerit ad summum Pontificem & Regem Hispaniarum confuge-

fugere. Dux hoc ultimum munus suscepit, & Massiliæ ubi solemniter acceptus fuit, nave conscensa Madritum venit VIII. Kal. Aprilis.

Eò absente Lesdiguierus maximam victoriam in ejus copias retulit propè Sparronem, at hanc cladem nulla secuta sunt mala. Dux ex Hispaniâ rediit, mense julio sequente cum quindecim Longis navibus, militibus Hispanis oneratis, quibus statim usus est in obsidione Berræ quam tam fortiter defendit Esquialis Baro Benearnus, ut cum certis conditionibus ad deditionem descendere coactus est, Dux ejus animo & fidelitate erga ipsius principem contentus, ei pulcrum equum dono dederit cujus collo suspenderat sacculum ex heteromallo in quo erant quatuor millia nummorum aureorum; liberalitas eo magis admiranda quod, quamvis sint Heroes qui virtutem in suis hostibus æstiment, vix tamen reperiuntur qui eam remunerent.

Jam aliquid diximus de clandestinis Comitissæ Saultii Consiliis. Hæc mulier turbulenta & ambitiosa ægrè ferens quod Dux spretis ejus Consiliis aliorum sententiæ assentiretur; conspirationem in gratiam Regis machinata est, & commodis suis serviens, optatam cum Rege compositionem iniit cui, ut Aquas-sextias ex promisso traderet, nihil non molita est quo Ducem ab hac urbe removeret; quâ in re feliciter successit nam post multas instigationes eum induxit ad obsidium *Puechiæ* suscipiendum, eâ mente ut famæ jacturam faceret. Cum huic mulieri Dux non diffideret, in laqueos incidit. Vix ex Aquis sextiis profectus est ut Comitissa proditionem exequi tentaret, sed ejus Consilio detecto, milites ira incensi jam Domum ejus obsidebant, cum Dux de Tumultu certior factus in urbem regressus est. Quasdam ad illam misit copias, quæ eam periculo eriperent: itaque Helvetii veste induti cum suo filio & quibusdam comitibus Massiliam se recepit, & ad rebellandum hanc urbem contra fœderatos paulo post incitavit.

1591. Dum hæc agerentur Pontifex *Gregorius* XIV. milites colligebat ut opem ferret fœderatis & eos continenti ordine in Franciam per Sabaubiam mittebat, quibus præfecerat fratris filium Herculem Sfondratum Ducem Montis Marciani. Sabaudiæ nothus D. * *Amadeus* Marchio S. Ramberti in Viennensi agro præerat octo millibus Sabaudorum & Pedemontanorum, quibus juncta erant sex millia Hispanorum, quos Tribunus militum olivarez ad eum deduxerat. Cum his copiis † *Moritelum* obsederat, cui Lesdiguierus succurere voluit, hinc Prælium ad Pontemchiaræ. In quo Regis copiæ victoriam retulerunt culpâ Hispanorum qui officio non functæ sunt, sed magni hoc illis stetit, nam Franci eos ad internecionem occiderunt.

* Vide supra pag. 48.

Hæc Pugna admodum gravis fuit, & ex hac die fœderis & consequenter Ducis Caroli Emanuelis negotiâ in pejus ruerunt. Lesdiguierus, profecto Amadeo, Barcelonnetam circumsedit, & occupavit tàm suâ prudentia quàm ignaviâ præfecti qui hac de causâ capite damnatus est. Lesdiguierus hac victoria non contentus, in Provinciam ingressus est, ubi Diniam obsessam expugnavit quæ sese ab expilatione redemit. Valetta *Beynam* agressus est, sed cum Dux eam obsidione liberatum accederet, Valetta Vinonem Urbem copias immisit. Dux hoc impedire conatus est, Prælium commissum fuit in quo milites Ducis & fœderatorum maximo incommodo affecti sunt. Hoc bellum civile per annum M. D. XCI. sequentem & meliorem partem anni M. D. XCIII. duravit. *Valetta* ad *Roquebrune* occiso paucis diebus post pugnam ad Vinonem, *Lesdiguierus* ei successit, dum expectaretur Dux *Espernonii* quem Provinciales regales Præfectum petierant loco ejus fratris. *Lesdiguierus*, Annibalis exemplo, bellum tulit in Provincias Ducis, quo eum cogeret Provinciâ egredi, atque Cavortio occupato, Camberio minatus est, & omnes vallium incolas ad defectionem hortatus est.

Interea Comitia Regni Parisiis habebantur, in quibus de Regis electione ne dum convenire potuerunt. Hispani qui Regem Franciæ dare cupiebant, rejectis infante Isabellâ, filio Ducis Guisiæ, Blesis occisi & Meduanæ Duce, denique Sabaudiæ Ducem proposuere, sed Henricus IV. Religionem Romanam amplexus, VIII. Kal. Augusti fœderatis arripuit omnem causam arma contra eum ferendi, & reipsa induciæ factæ sunt, in quibus Dux Sabaudiæ comprehendendus erat, modo intra unum mensem partes regis susciperet. Quamvis ab hoc Consilio Dux abhorreret ad id impulsus est pessima Hispanorum Politicâ qui cum vidissent Francos cum Henrico IV. agente existimarant eis admodum utile esse pacem, cum eo componere, itaque Ducem deseruerunt dum Cavortium obsideret, qua propter is coactus est legatos ad Lesdiguierum mittere qui cum eo inducias septem mensium, fecerunt hoc est usque ad mensem Martium anni sequentis. Iis nondum, ut ita dicam finitis, bellum rursùs inceptum est. Dux Briqueram occupavit; & valles *Luzernæ*, *Angrognii* & *Perusii*, quas Lesdiguierus ad rebellionem induxerat sub ditione legitimi Principis redierunt, cujus clementiam expertæ sunt, sed eâ conditione ut restitueretur Catholica Religio Romana in vallibus; quod postea multis calamitatibus locum dedit. 1593.

Sed dum Dux, cui Mediolani præfectus in auxilium miserat quædam millia militum, in Provinciâ varias victorias reportaret, Monmorentius Comes-Stabuli in Bressiam ingressus erat, nec ei quidquam resistebat, aliâ ex parte Lesdiguierus Ocellum circumsedit quod vi occupavit, dum Dux Cavortium sibi subjiceret; hoc bellum eodem modo duravit usque ad finem anni M. D. XCV. tam in Bressia, quam in Provinciâ & Confiniis Sabaudiæ.

Absolutio quam tandem *Henrico* IV. Pontifex Clemens VIII. concessit, post multas sollicitationes non solum extremam finem dedit Fœderi, & magnis Ducis Caroli Emanuelis susceptis, sed etiam, ipsum exposuit iræ magni

gni illius Regis, qui ſtatim à duce reſtitutionem Salutiarum Marchionatûs petiit. Hinc alterum oritur bellum inter illos Principes. Dux illud prudente Conſilio antevertere ſtatuit. *Hermancius* Baro, Chablaſii Præfectus rem agreſſus eſt cum Sillerio Regis in Helvetiâ legato; deniq; colloquium inſtitutum eſt Burguini in Delphinatu, in quo ex opinione Monmorencii Comitis-Stabuli, qui cum exercitu regio in vicinio erat; ſtatutum fuit *Marchionatum Salutiarum ſummo imperio Duci Sabaudiæ ceſſurum, cum ejus adjunctis & appendentiis, dum modo Dux Regi cederet vicariatum Barcelonnettæ, & duas Breſſiæ urbes, in quibus Burgum non comprehenderetur; & inſuper ſolveret centum millia nummorum argenteorum, cederetq; omnibus locis quæ in Provinciâ adhuc occupabat.*

Dux huic Pacto libenter Chirographo aſcripto, *Hermancium* & *Rochettam* in Franciam miſit ut à Rege Ratificationem acciperent. Primus in itinere deceſſit, alter in aulâ bene acceptus eſt; at, ſeu rex minimè conditionibus contentus foret, ſeu moneretur fore ut impoſterum Duci minus crederent Hiſpani, & ex indè perciperet ſpem maximas utilitates obtinendi, *Henricus* IV. Sillerium miſit in Pedemontium tantum modo ut cum Duce de omnibus conveniret, juſſitque ſecum duceret Bironem Mareſcallum qui tum Lugduni erat. Hi lento gradu progrediuntur, atque cum ab eis cunctationis cauſam Rochetta ſciſcitaretur. Sillerius Reſpondit Hermancium ſpopondiſſe Ducem Marchionatûs Salutiarum loco quamdam Regi damni reparationem præſtiturum. Quamvis hoc ſpecioſo reſponſo, Dux facile cognoſceret nihil ſibi à Francis ſperandum eſſe nihilo minus Legatum ad Regem miſit ut ultimam ejus voluntatem audiret. Hic quanquam æqua proponeret, nihil obtinuit, atque Leſdiguiero juſſum ut bellum denuò inciperet. Ut primum vi occupavit S. Joannem Mauriennæ; atque hoſtiliter ex utraq; parte actum eſt uſque ad *Verbini* Pacem, quam ratihabere Franci noluerunt, quin Dux Sabaudiæ Salutiarum Marchionatum redderet. Hiſpania partes Ducis ferre fingebat, eumque ut hunc Marchionatum penes ſe retineret hortabatur. Pontificis Legatus qui mediatoris vices gerebat propoſuit ut in pacto Dux comprehenderetur, nullo præjudicio jurium Regis ſeu Ducis in Marchionatum, de quibus apud Pontificem decertaretur; medium hoc acceperunt Hiſpani, nec illud Dux rejicere potuit, quamvis pateret hac ratione bellum diferri nec finiri Hoc pactum III. Nonas Maii ratum eſt, ac paulo poſt in regno Ducis promulgatum.

1598. Duciſſa infans anno proximè elapſo deceſſerat, & quamvis hæc Princeps maximam ſemper Duci operam præſtitiſſet in adminiſtratione rerum publicarum, triſte hoc eventum non impediverat quominus Francorum copias profligaret, quibus Crequius præerat; & S. Joannem Maurianæ, atque arcem Carbonieram reciperet.

Pax, vel potius induciæ locum Duci dederant incumbendi quibuſdam conſiliis quibus placidiore otio opus erat, quam huc uſque habuerat. Inter hæc numeratur ſtudium quo operam dedit converſioni ſuorum Chablaſii ſubditorum, qui durante Bello contra Helvetios & Genevenſes, Reformationem amplexi erant. Pio huic operi manum dedere docti quidam Theologi inter quos non ultimum locum tenebat *Franciſcus Salenſis*, in numerum ſanctorum poſtea relatus. Novis illis Proſelytis nondum per tempus licuerat novæ quam amplexi erant fidei principia apprimè callere; itaque nec multâ operâ eos ad deſertam Religionem reducuntur. Dux illam Provinciam ipſe adiit, & forſan tantum egit ſuâ præſentiâ, quantum ipſi Theologi ſuâ Doctrinâ. Genevenſes verentes quod propiùs urbem ſuam acceſſiſſet, tentarunt ut Pactum cum eo facerent, quod finem imponeret jurgiis in ſuſpenſo relictis, ex quibus occaſionem tum arripere poſſet cum tantâ quiete frueretur. Ivorii colloquia habita, ſed incaſſum.

Res Ducis cum Francorum rege in eodem ſtatu erant quo Genevenſium cum ipſo Duce. Vehementer exoptaſſet diſcrimen de Salutiarum Marchionatû abſolvere, & invitus illud Pontificis Judicio remiſiſſet; altera ex parte ipſum non latebat Franciæ Regem occaſionem expectare arma capiendi, ejuſque copias hoſtilia indeſinenter exercere in Breſſiâ, in Bugeâ & etiam in Sabaudiâ. Quid ageret incertus, ſtatuit Romam adire ut per ſe ipſum Pontificem ſua jura moneret, atque eodem tempore experiretur quas partes is eſſet ſuſcepturus; at paulo poſt conſilium mutavit, exiſtimans ſatis eſſe dum modo Regem videret, à quo quod optabat ſe obtenturum ſperabat, cum nihil dubitaret de Regis æquitate, & jurium ſuorum validitate.

Pariſios Dux Amanuenſem, quem à ſecretis habebat, ut regis animum cognoſceret, miſerat: hunc, cum rediit, ipſe coegit ut in Conſilio nunciaret Regem ei, cum proficiſceretur, dixiſſe *omnes de Marchionatu contentiones ſe cum Duce bonâ gratiâ compoſiturum, modo in Franciam veniret.* Quibus auditis, Ducis iter decernitur, ex quo felicem ſucceſſum ſperabat: verùm cum ipſi hoc iter inſciis Hiſpanis prudenter ſuſcipere non liceret; Legatum extraordinarium Madritum miſit, ut eodem tempore cognoſceret quodnam à Rege Cathol. Duci ſperandum foret auxilium, ſi fortè eum Franci aggrederentur, antequam litem Pontifex deremiſſet. Rex Hiſpaniarum iter approbavit, eaque conditione auxilium pollicitus eſt ut ipſe ſubſidio Sabaudis veniret ſi fortè à Francis oppugnarentur.

Romæ Legati Franciæ & Sabaudiæ cauſam Dominorum ſuorum agebant, adeo ut Pontifex incertus hæreret. Franci Pontificis ſententiam de poſſeſſorio tantum petebant, Dux petitorium poſſeſſorio jungi volebat, cum non dubitaret ſe à Rege Marchionatum non obtenturum, quamvis jus haberet ad petitorium, niſi armata manu, quod vitare cupiebat. Pontifex ut ex hoc negotio ſeſe expediret, propoſuit ut Marchionatus ipſi committeretur ad illud tempus

pus quo statueretur ad quem pertineret. Rex huic conditioni assensus est, cum ei Pontificis nomine delata esset à Bonaventurâ Catalagirone, Constantinopolitanensi Patriarchâ. Conditionem Dux nec ratam habuit nec eam rejecit, sed, cum persuasum haberet sibi iter suum è voto successurum, eam accipere cunctatus est.

Dux Galliam adit. Secum eò sanctius Consilium suum, Sacerdotum & Musicorum collegium, & Equisones duxit; ita ut mille & ducenti equites comitarentur. Maximo cum honore ubiq; exceptus fuit. Rex ei obviam Aureliam usque misit Ducem Nemurtii, & Bironem Marescallum Aureliam inter & Fontem-Bellaqueum; denique Ducem Monpensorii cum multis nobilibus. Rex ipse eum comiter lautèque excepit, deduxitq; Parisios, ac in Luparâ hospitium dedit; sed Dux in Palatio Nemurtiense hospitatus est. Denique de causa itineris sermo institutus est; Dux Regi proposuit se Marchionatum sub ejus clientelâ accepturum, ut statutum fuerat Burguini, vel, loco Marchionatûs quem Dux cum summâ potestate haberet, se regi cessurum urbes quas bello durante occupaverat in Bressiâ. Rex has conditiones rejecit. Tum Dux, qui difficile hoc negotium absolvere vehementer cuperet, obtulit arces Demontii, Roccæpavieræ, & Centalæ, oppidaque & castra quæ inter hæc reperiuntur, Vallemque Barcelonnettæ, Terranovam, arcem D. Joannis, castrum Delphini & Pontem, cum urbe Buscâ & ejus præfecturâ; quibus, cum rex transitum in Italiam postularet, Cuneum adjicitur & ejus præfectura, Dalmacio, & valle Sturæ usque Argentieram, exceptis.

Rex hisce omnibus latis conditionibus respondit nullam se accepturum, nisi reintegrationem suam comprehenderet, sive Marchionatûs depositionem apud Pontificem. Dux reintegrationi assensus est, at legibus Regi non convenientibus, hic enim Patriarchæ Constantinopolitanensi, mediatori respondit, „*si Sabaudiæ Ducem veræ ejus reintegrationi assentiri nollet, se ei cessurum Marchionatum cum summâ potestate modo ipse mutuò Regi cederet Regionem Bressiæ cum Burgo urbe, præterea Vicariatum Barcelonettæ, valles Sturæ & Perusiæ, urbem Pinarolium, cum ejus Territorio; atque eodem tempore restituerentur omnia oppida & Terræ ex utraque parte occupata, cum permutatio fieret, & insuper Dux everteret castrum* Beche-Dauphin *dictum.* Quâ lege, Rex conaretur componere jurgia quæ Ducem inter & Bernenses, Urbemq; Genevam, erant.„

Hæ Leges à Rege prescriptæ, commissæ sunt Patriarchæ. Quamtumvis graves, Rex enim duas Provincias postulabat loco Marchionatûs, cujus custodia, magni illi constabat, Dux eas nec rejecit nec accepit, at cum eis III. Kal. Martii subscriberet, tempus ad optandum petiit usq; ad Kal. mensis Junii.

Hi fuere itineris hujusce successus, quod, ut verè dicam, gratiam & benevolentiam Henrici IV. Duci conciliavit. Sed Rex merito iratus quod Dux utilitatem percipere conatus esset ex tumultibus Franciæ, ut ei quasdam arriperet Provincias, & quod arma suscepisset contra eos qui partes ejus sequebantur, nihil cedere voluit ac summo jure cum illo egit. Quidam historiæ scriptores, Sabaudiæ Domûs inimici, ex quodam Ducis Caroli-Emanuelis responso tradiderunt, eum, in ejus itinere ad Franciam, voluisse bellum civile in regno excitare. Quidam facetè dixerat *Ducem ex ejus commoratione Lutetiæ nihil præter Lutum retulisse*, cui Dux respondit *se tantum modo Franciam addiisse ut seminaret, non verò ut colligeret, Lutumque è suo Pallio citiùs ablatum iri, quam sui itineris vestigia deleta.* Cui responso addiderunt aliud quod Momorentio Duci dederat. *Quod si Rex contra eum arma sumeret, se negotia ei facessiturum ex quibus vix intra quadraginta annos sese expediret.* Hinc illi nihil non inferebant, supponentes Ducem ad rebellandum contra regem excitasse Comitem-stabuli Monmorentium, Averniæ Principem & Bironem Marescallum. Rem tamen, ut mihi videtur, referam: Dux Regis acerbitate minimè contentus, ultionem meditabatur, itaque jurgii causam querebat cum Birone Regis gratioso, quo præsente de Rege pravè locutus est. Sed tantum abfuit, ut hic irâ incenderetur, quin objurgationibus objurgationes in Regem adderet ita ut suam offensionem, atque illorum, de quibus supra fit mentio, aperiret. Hi cum illo defectionem machinabantur, cui Dux manus dedit. Dux presertim offensus erat in regem, quod cum ei proposuisset qua ratione Mediolanensem Ducatum invadere posset, sperando se remunerationis ergo Salutiarum Marchionatum obtenturum; Rex, qui indè maximam utilitatem percepisset, hoc Consilium aperuisset Regis Hispaniarum Legato, quâ de re Dux quam primùm monitus fuerat.

Fructum indè Rex Cath. cepit, cum intelligeret quantum Duci fidere deberet; itaq; cum hic Princeps Cancellarium *Bellium* Madritum misit, ut cum Rege Cath. pactum Parisiis confectum communicaret; hunc Rex comiter excepit, promittens se Ducem ipsum, si occasio daretur deffensurum, quibus promissis nullatenus stetit, cum paulò post eum in periculo cognovit.

Henricus IV. à Duce ut optaret postulavit, & eodem tempore Gratianopolim usque venit longo agmine suas copias ducens versùs fines Sabaudiæ; dum, Birone imperante, alter exercitus ad Bressiam accederet. Dux his apparatibus, in dubio tamen permansit, omnia ascribere promittens & omnia renuens, ut cunctando videret quid in ejus gratia Hispani susciperent; Urbes enim ejus nullis copiis erant instructæ, nec viribus pollebat, quibus resisteret Henrico IV. Franciæ exercitus intereà non vacabat, Burgus captus est, & Biro victor, Regionem Gessiæ totam subjecit. Guisiæ Dux Nicæam nequaquam tentavit, sed Crequius Dux Montem Emilianum expugnavit, dum sejuncti ab exercitu milites Suburbia Camberii occuparent. Henricus IV. usq; ad castrum Marcharum progressus illi civitati, Provinciæ primariæ,

riæ renunciari jussit ut se dederet. Miolanum, Confluentes, S. Joannes Maurienna, Monasterium, Brigantium, Arx S. Catharinæ prope Genevam, uno verbo tota Sabaudia, castro Montis-Emeliani excepto, hujus bellicæ expeditionis fructus fuerunt, atque in extrema tempestate Rex hanc arcem obsedit, quæ ut cæteræ Urbes, legem à victore accepit.

Dux interea Taurini stupefacto animo victorias illas audiebat, neque eas vi impedire poterat. Hispani verba tantum dabant; revera Dux Sessiæ qui Romæ erat, Pontificem induxit ut Henrico IV. Cardinalem Aldobrandinum mitteret, qui ei persuaderet modum imponere tot victoriis; dum Tassius Hispaniæ in Franciâ Legatus declararet Regem Cath. nullam in illo jurgio partem habere. Dux cum Pontificio Legato duos misit, atque ipse Alpes transiit cum 10. millibus peditum & tribus equitum, sed tria millia Hispanorum qui in ejus exercitu erant divi Bernardi Angustias transgredi noluerunt, ita ut hæc expeditio Duci vires deesse omnibus ostenderet.

Legatus Pontificis Regem, propè Camberium, accessit eumque hortatus est ut pacem ex conditionibus pacti Parisiensis conficeret, sed Rex novas exposuit prætentiones. Hispaniæ legatus Pontificis Legato sese adjunxit, ac regi denunciavit ni paci faciundæ consentiret, Hispanos arma suscepturos. *Henricus* IV. his minis iratus respondit, *se nihil omninò vi coactum acturum, & cum illi placeret, se ferrum & ignem in medium Regni Regis Hispaniarum laturum.*

Lugduni Pax. 1601. Hujus longæ negociationis circonstantias non referam, tantum dicam, quod post multos errores à Legatis Ducis Caroli Emanuelis commissos, Pontificis Legatus pactum ascribere eos coegit, quo Dux in perpetuum Salutiarum Marchionatum retinebat & pro rato prætio Regis jurium, ei cedebat Bressiam, Bugeam, Vallem Romanam, & Gesiam, atque præterea solvebat centum millia nummorum argenteorum pro tormentis bellicis, in Carmaniolâ inventis. Insuper Rex arcem S. Catharinæ quæ incommodum ferebat Genevensibus diruerat, nihilque Ducis Legati servarunt præter parvulam Bugeæ partem quæ à monte Catti usque ad Seysellum sese extendit per octo tantum Leucas in longitudinem, duasque in latitudinem.

Dux valdè hoc Pacto offensus, illud ratihabere noluit, antequam ab Hispanis approbaretur, hi verò quod optabant consecuti parvi ducebant jacturam earum ditionum quas Dux citrà Rhodanum possidebat, modo Franci Salutiarum Marchionatu cederent. Tandem Dux pacto ascripsit, atque invitus Cardinalis Aldobrandini opus ratum habuit. Forsan de nullo alio pacto tot sententiæ latæ; quidam enim aiebant omnem ex eo Regem fructum percipere, Ducem verò honorem, cum retineret Marchionatum qui bello locum dederat, alii verò Ducem suas Diones hac ratione rotundasse, Regem verò extensis regni Limitibus, viam sibi interclusisse ad auxilium suis foederatis per Italiam ferendum.

Hoc Pactum pro parte tranquillitatem reduxit in regno Sabaudiæ, sed neque in pace neque in bello cum Genevensibus Dux erat, ab ultimis jurgiis quæ cum eis habuerat. Amissam hanc urbem præclaram ægrè ferebat, itaque Consilium quod illi quidam suppeditarunt ut eam de improviso occuparet, non improbavit. *Genevæ scalarum ad muros admotio.* *Albineus* Sabaudiæ Gubernator illud exequendi mandatum accepit, hoc nihil secretiùs actum.

Milites mille cum ducentis tantum modo ad hoc operam dederunt. Scalis nova arte confectis, securibus, forcipibus & vineis instructi fuerunt. Nox XII. inter & XI. Kal Januarii ad id designata fuerat. Trecenti homines *Bernoliero* duce in muros irruperant circà *Corrateriam*, & in urbem introducti hinc indè passim disperguntur, ità ut facillimè cæteras copias per portas intromisissent, ni tempestivè detecti fuissent. Bellicum canitur, cives ad arma volant, Tormenta bellica ad Portam novam posita ferreis fragmentis instructa, scalas evertunt eosque letho dant qui fugam cupescebant. Adeo ut Dux, qui incognitus ad Pontem Estramberiæ venerat, rem prosperè susceptam irritam cecidisse vidit, trecentis militibus amissis, præterea hoc dedecoris adiit ut cogeretur legatos in Franciam & ad Helvetios mittere qui ipsum culpâ purgarent; ab omnibus enim vituperabatur, adeo ut Henricus IV. Franciæ Rex dixerit *hoc incæptum proditioni simile, odiosum, & Principe Christiano indignum esse*; & statim ut rei nuncium accepisset, Genevensibus opem obtulerat, sed eâ ipsis opus non fuit, nam infelix hic successus Ducem impulit ad pacem cum eis conficiendam quæ in fano D. Juliani XII. Kal. Aug. conclusa fuit, his conditionibus; „ ut Commercium restitueretur, *Pax cum Genevæ.* 1603.
„ à Duce occupata redderentur Genevensibus, „ Duci verò templum Montis-Cinesii; venia daretur omnibus qui partes utrorumque secuti erant, fundi quibus in Sabaudia Genevenses potirentur immunitatibus uterentur quæ confirmarentur diplomate ad id dato, denique Duci non liceret copias congregare, arces construere & præsidium collocare propiùs ad Urbem quam circa quartum lapidem. „

Dum de hac pace ageretur, sermo institutus erat de rebus vel maximi momenti. Quamvis Hispanis nihil ultra optandum videretur, ex quo ad Italiam accessum Gallis interclusus fuerat, timebant tamen ne viam hi invenirent quadam affinitate cum Duce Sabaudiæ, itaque ut securi essent, statuerunt tam arctè hunc Principem sibi conciliare ut Provinciæ ejus eis valli loco forent contra Franciam. Sed Rex Catholicus exissimans se locum habere dubitandi de Constantia Ducis Caroli Emanuelis nihil non molitus est quo Principes ejus liberos obsides haberet, ei itaque suasit ut Madritum eos mitteret quo politicam, atque regendi scientiam docerentur, & imprimis Philippum Emanuelem cui juxta matris ejus Infantis Catharinæ, nuptiale pactum obventura esset Ducatus Mediolanensis hæreditas, quo Ducatu cæteris Sabaudiæ Domûs Ditionibus juncto, ipsi Regis Longobardiæ nomen concederetur. Tres hi Principes

Liberi magnificè excepti fuerunt, major verò natu in omnibus Pompis Regi ad Latus ſtetit, & ejus fratres eodem cultu quo ipſi regii infantes educati ſunt.

Pace undique hac ratione reſtitutâ Dux Carolus Emanuel operam ſuam contulit ad Conſilia quæ ſpectabant utilitatem & ſplendorem ſui Imperii. Reunionem perfecit militiarum DD. Mauritii & Lazari, quam Dux *Philibertus* inceperat. Fœdera Domûs Sabaudiæ cum Anglia confirmavit cum ad Thronum magnæ Britanniæ Jacobus I. acceſſit. Ex Petri-Caſtello, ad ſolitudinem Camaldulorum ſub monte Taurinenſi ſacellum Militiæ Annonciationis tranſtulit, multa ſumptuoſa incæpit ædificia, & duarum ſuarum filiarum nuptias confecit, Marguaritæ cum Franciſco Gonſaga Duce Mantuano, Iſabellæ cum Alphonſo Eſtenſi Principe Mutinæ.

Denique cum Ducem tæderet ſervitutis quâ eum Hiſpani detinebant, eam exuere decrevit ac ſinceram ipſum inter & Franciæ Regem reſtituere fiduciam. Legati ejus apud Venetos & apud Pontificem frequentet habuerunt colloquia in quibus res eo deductæ ſunt, ut nullâ operâ eis ultimam manum Cardinalis *de Joyeuſe* addere poſſet præſertim cum Sabaudiæ Dux conditiones quaſdam aperuit per Militum Tribunum *Purpuratum* ejus Conſiliorum intimum participem, qui Regi ſuaſit ut Mediolanenſem Ducatum occuparet, ea lege ut ſtrictum eſſet cum Rege fœdus, firmatum matrimonio Principis Eliſabethæ à Franciâ cum Principe Pedemontii, Ducique Rex reſtitueret quamdam partem Regionum pacto Lugduni conceſſarum. Rex omnia non modo approbavit, ſed etiam majora promiſit, nam ſpopondit Principi Philiberto ſolvere annuam penſionem XV. M. Librarum, Principi Cardinali alteram LX. M. tertiamque Principi Thomæ LXXX. M. ut damnum repararet quo Dux afficeretur, cum haud Dubio ſubſidia Hiſpani antiquarent, ut primum fœdus illud vulgaretur.

Cum ita ſe res haberent, Rex arma cepit ad exequendum Conſilium cum Duce conſtitutum, ſed ut veram bellicorum apparatuum cauſam abſconderet palam dixit ſe auxilium præſtiturum Principibus quorum hæreditas Juliacenſis intererat. Dux pro ſua parte duodecim hominum & duo Equitum millia paravit, quibus Leſdiguierus, Franciæ Mareſcallus creatus, juncturus erat peditum duodecim, & tria Equitum millia.

His motibus Hiſpani ſollicitì erant, non minùs quam Sollicitationibus Legatorum Sabaudiæ quibus, ſed fruſtra, obſiſtere conati erant, ita ut verentes ne ab eis Dux deficeret ut Franciæ partes amplecteretur, ipſi infantem obtulerunt quæ nuberet cum Pedemontii Principe, & Maris Hiſpaniarum Præfecti munus Principi Philiberto, atque Archiepiſcopatum Sevillæ Principi Cardinali, verùm amplæ conditiones animum Ducis non moverunt qui Hiſpanis parcere minimè poterat aſtutiam quâ uſi erant explicando articulum Pacti nuptiarum ejus, in quo ſtatutum erat, *primum marem quem ex hoc conjugio ſuſciperet, obtenturum Mediolanenſem Ducatum, qui cum Sabaudia jungeretur cum titulo Regis Lombardiæ.* Primus ille maſculus Infans fuit Princeps *Philippus Emanuel*, qui in Hiſpania obiit anno M. DC. V. Dux ſperabat illius jura ad Principem Victorem Amadeum deventura morte majoris natu, ſed Hiſpani, invitis blanditiis, quas tunc in Ducem effundebant, contendunt hæc jura cum Principe fuiſſe extincta; hæ cavillationes animum Ducis ab Hiſpanis alienaverant, induxerantque ut opem ferret Franciæ ad acquirendum Mediolanenſem Ducatum.

Omnibus ad hanc maximam expeditionem paratis Henricus IV. Pariſiis trucidatur. Hac morte Dux omnes ſuas ſpes penitùs everſas cognovit, Provinciaſque Sabaudiæ Hiſpanorum iræ expoſitas. Attamen eos impedivit quominus ſuſciperent ea, quæ ipſis occaſio ſuadebat, nam ad confines Ditiones copias miſit quibus Leſdiguierus præerat. Interea Pontifex & maxima Pars Principum Italiæ operam ſuam adhibuerunt, ut Hiſpaniarum Regi ſuaderent arma deponeret: altera ex parte Regina Franciæ Gubernatrix adminiſtrationem ſuam tam gravi bello incipiendam, non arbitrabatur; itaq; tranquillitas per totam Italiam locum belli obtinuit.

Conſilium ad Regnum Chypri recuperandum.

Dum Dux, cui quieſcere non liceret, cum Franciâ rem tanti ponderis moliretur, emiſſariis quibuſdam utebatur in Inſula Cypri quorum ope regnum illud recuperare tentavit, ad id impulſus præcibus Cyprenſium, qui ſub crudeli Turcarum præfectorum Tyrannide gemebant, ex tempore quo Selim ſultanus hoc regnum Venetis arripuerat. Tunc in illa inſula erant trigenta & ampliùs Chriſtianorum millia, qui lubenti animo manum dederunt exequendo Ducis & Archiepiſcopi Nicoſiæ Conſilio, ſed inconſiderantiâ unius ex his emiſſariis omnia detecta fuerunt, præter quam quod ſecretum Ducis Conſilium rem improbaret quamvis facilem ſed oneroſam.

Suſceptum in Genevam.

Dux fœdere recenti, cum Genevenſibus priſtinam concordiam reſtituerat, adeo ut hi bona fide ſecuri degebant. Dux civitati illi parcere non poterat, quod à majoribus ſuis defeciſſent, ita ut nihil improbaret eorum quæ illi proponerentur ad eam quoque modo occupandam. Itaque, dum machinaretur invaſionem in Regnum Cypri; *Terrallius* Baro ope quorumdam navium fœno onuſtarum ac militibus refertarum quæ Thononio & Eviano profectæ erant, urbem illam de improviſo occupare fruſtrà tentaverat.

Duobus poſt annis, Dux incertus quo modo uteretur copiis ad bellum in Mediolanenſem Ducatum deſtinatis, eas in Sabaudiam reduxit ut earum ope Genevam invaderet, ſed Franci qui reformatam relligionem profitebantur, in eam miſerunt duo millia militum, dum Regina mater ad Ducem quoſdam ex ſuis miniſtris mitteret qui ei diſſuaderent quidquid novo bello locum date poſſet; quo munere Leſdiguierus feliciter functus eſt.

Satisfactio Regi Hiſpaniarum data.

Nec Duci Carolo-Emanueli tum facile erat ſatisfacere Regi Hiſpaniarum, qui Conſilia quæ

ille

ille ad Mediolanum occupandum dederat, se ulturum simulabat. Ad Francos Dux confugit atque cum binos Reges se delusurum existimaret, ab eis tandem delusus fuit. Regina Gubernatrix in eum aliquid suscipi nollebat, dum optaret ut acerbius tractaretur; Rex Philippus III. quamvis Ducis uxoris frater, eum redigere intendebat, arrogantem enim se præbebat, eo ipso tempore quo hujusce regis amicitiam & benevolentiam captare fingebat, itaque Rex se nulli Pacto manum se daturum denunciavit, quin Dux quosdam ex liberis suis Madritum mitteret, ut veniam impetrarent de fœderibus secretis quæ Dux cum Franciâ, damno Hispaniæ sanciverat, atque obsides essent paternæ fidelitatis.

Cælum terramque Dux movet ut vitaret abjectionem illam, at quis erat Principum qui non cuperet ut superbia Ducis frangeretur? Regina Franciæ Gubernatrix finxit se hoc ægrè ferre, & ad Pontificem scripsit, sed incassum. Dux tandem coactus fuit Principem Philibertum Madritum mittere. Hic veredo illuc vectus nullo exceptus est, honore aut urbanitate in urbibus Hispaniæ. Qua ratione eum assuefaciebant, ut supplex reipsâ videretur apud regem potentissimum, atque Hispanicæ superbiæ oprobria patienter ferret. Cum primùm Regem Princeps allocutus est, sat comiter exceptus est, at in secundo colloquio hoc opus hic labor fuit.

Filio Dux Consiliarios dederat Verruæ Comitem & Episcopum Mauriennæ; hi concionem ejus elaborarunt, quam memoriter coram rege recitavit, cum omnibus respectûs & subjectionis significationibus quibus ipsi uti licebat, per Principis dignitatem. Rex ea contentus videbatur, sed Lermæ Dux, & regni Magnates improbarunt Philibertum genua coram Rege non flexisse, neque veniam nomine Ducis patris ejus petiisse; maximisq; invecti quærimoniis obtinuerunt, ut Princeps non verbis sed scripto satisfaceret. Formulam ipsi composuerunt, jusseruntque ut illam Philibertus coram Rege recitaret. Sabaudi obstiterunt, res disceptatur, ac tandem, quidquid petierant Regni Proceres, peragendum fuit. Princeps quod sequitur, pronunciavit, ut exactum erat.

Rex, Dux Dominus meus & pater, hùc me misit ut pedibus tuis advolvar. Ætas & negocia ejus ei non permiserunt ut ipse veniret, rogo igitur tuam majestatem flexis genubus, ut contenta sit hac meâ satisfactione. Elocutio mihi deest, Rex, ut possim tibi exprimere animi dolorem quem accepit Dux pater meus, cum se benevolentiam tuam amisisse cognovit. Iterum pedibus tuis advolvor, & ex eis non surgam, quamvis hoc in statu animam efflare deberem, nisi à majestate tuâ, quam peto Gratiam obtinuerim. Ea est ut recipias meum Patrem & totam ejus Domum sub Regiâ tuâ tutelâ; hac in occasione, Rex, Clementia tua innotescet; dum parcis maximas injurias, atque eam benevolentiam ostendis, quâ semper habuisti Sabaudam Domum penitus tibi devinctam, quæque te ut Dominum ut Patrem colit ac reveretur. Princeps tui sanguinis ad pedes tuæ majestatis hoc profero & ex meo ascribam sanguine, si necessum est. Dux Pater meus, fidei, benevolentiæque majestatis tuâ tantopere confidit, & omnes tibi nosmetipsos permittamus: Quam rogo, si gratiam conferas, recenti hoc beneficio magis magisque tibi, Rex, devincti erimus.

Rex Philippus, Principi, Hispanicâ gravitate respondit. „ Rogatus à Pontifice & à Re-
„ ge Franciæ, eò quod huc ipse tu veneris,
„ veniam rogaturus, quæ meditatus eram, non
„ exequar. Meam benevolentiam Duci Patri
„ tuo tum ostendam cum eam suâ erga me
„ agendi ratione mereri videbitur. „

Nihil omnino acerbius accidere poterat Principi, quo nullus superbior aut arrogantior, itaque non mirum, cum Dux *Carolus-Emanuel* audierit quod ab ejus filio exactum esset quasi furore percitus; „ citiùs vitam amittam, inquit,
„ liberosque & Regnum, quam consentiam re-
„ bus & me & dignitate meâ indignis. Cliens-
„ ne Hispaniæ coronæ natus suum, ut veniam
„ à Philippo petam, quoties fœdus aliquod fe-
„ riam ipsi ingratum? Nihil dum respicio! Dei
„ beneficio, non adeo copiis & viribus desti-
„ tutus sum, ut non audeam certamen cum
„ Hispanis periclitari. Filium meum male ac-
„ cipiat, Hospitalitatis jura violet; non me ta-
„ men compellet ut aliquid nomine meo indi-
„ gnum faciam. „ Legatus Pontificis Ducem monuit pro statu negotiorum suorum cunctandum esse, sed vehementiùs iratus non potuit adduci ut tempori serviret, antequam videret nullum sibi à Regina Franciæ Gubernatrice auxilium esse expectandum, præter officia ejus apud Regem Hispaniæ; reipsa paulo post nata est occasio quâ Duci innotuit quid ipsi sperandum esset ab Hispaniâ & à Franciâ.

Franciscus Gonzaga, Dux Mantuæ, qui, ut jam diximus, uxorem duxerat Principem Margaritam à Sabaudiâ, XI. Kal. Januarii Anni M. DC. XII. unâ tantùm filiâ relictâ 4. annis natâ. *Ferdinandus* Gonzaga Cardinalis, frater *Francisci* ei sine altercatione successit in Mantuæ Ducatu. Sed, cum Monsferratus Provincia clientelaris erat quæ marium tantum modo non erat, ad infantem virginem Mariam illa pertinebat. Hic Marchionatus ab Imperatore Othone quondam Saxoni cuidam nobili datus, postea in binas familias descendit. Primum in Domum Paleologorum nuptiis Iolandæ, hæredis Lineæ Saxonicæ, cum *Andronico Paleologo*, secundò nuptiis Margaritæ Paleologæ cum Frederico Duce Mantuæ. Duces Sabaudiæ hanc hæreditatem contendebant contra Mantuæ Duces, ex Pacto inter Theodorum Paleologum, Aimundumque Sabaudiæ Comitem confecto, quo statutum erat, Lineâ Masculinâ Paleogorum deficiente, Masculos ab Iolandâ ejus filiâ & Aymundo à Sabaudiâ, cui illa nupserat, hæreditatem Montisferrati accepturos, exclusis fœminis Domûs Paleologorum. Insuper jura prætendebant ex Testamento Blancæ Paleologæ in Gratiam Ducis Caroli II. Illa jura locum dabant Liti inter

Bellum Montisferrati.

inter familias Mantuæ & Sabaudiæ, ut sæpius retulimus in hac historiâ; hæc nunquam absoluta, sed Matrimonio Margaritæ Principis cum Duce Mantuæ sopita, hujusce morte reviviscit.

Statim ut politicus Dux Sabaudiæ hanc mortem audivit, Mantuam misit Comitem Bastiæ, non ut solatium ferret ejus filiæ, sed ut eam moneret quid hac in occasione agendum esset. Hic illi suasit ut se gravidam prædicaret, quò hac ratione impediretur ne Cardinalis Ferdinandus, qui Româ advolaverat, in possessionem Provinciarum sui fratris pedem poneret. Margarita verbo audiens Patri, Dux enim operam suam navaverat ut liberi ejus ipsi obsequerentur, lubenter se gravidam finxit. Victor Amadeus Pedemontii Princeps Mantuam adiit, ut sororem moerore confectam inviseret; sed à patre secretum habebat Mandatum ut eam cum filiâ Taurinum, Mediolanumve deduceret, vel saltem in Montemferratum cujus, Princeps Maria hæres erat ,, non convenit, aiebat victor Amadeus, ut vidua afflicta maneat in domo, ubi continuo ipsi res offeruntur, quæ dolorem ejus fovent; indecorum est etiam ut sit cum D. Cardinale sui mariti fratre, qui ejusdem est ætatis, & cujus Mantuæ hæreditas ita interest; hujus etiam fama ut viduæ absentiam desideret, requirit. Vellet ne præstare quidquid matri aut filiæ accidere posset? Soror mea, inquit, puellam Principem, etiam abducere debet, cui enim melius quam matri crederetur? Jure naturali matribus conceditur eorum liberorum tutela, quia magis quam alieni eorum educationis studiosæ sunt. ,,

Ferdinandus Cardinal facile perspexit Sabaudos Montemferratum occupare velle, nomine pupillæ, modo illa in eorum potestate foret, vel saltem in potestate Joannis Mendoçæ Marchionis Ynoyosæ, Mediolani Præfecti, qui Sabaudorum commodis serviebat; itaque Ferdinandus multis rationibus instat ne fatris sui vidua & ejus filia exirent ex Ducatu Mantuæ. Æquum ne esset, obloquebatur ille, ut abire licitum sit Principi viduæ, quæ forsam importunis subditorum votis hæredem Principem dabit? Principes familiæ Gonzagæ ibi solent nasci ubi imperare debent, & magis convenit ut fratris mei filia educata sit in loco cujus Domina forsan aliquando evadet, ea enim cum hærede Domûs Mantuæ nubat necessum est? Si Pallatii fratris mei defuncti aspectum ægrè soror vidua ferat, alias habemus Regias ædes quas ut habitet licet.

Interea Carolus Emanuel, Mediolani tam ardenter quam artificiosè agebat; & cum pro certo haberet quod ipsi nunquam crederetur hæres Montisferrati, Ynoyosæ persuadebat eam esse Regis Hispaniarum sororis filiam, ejusque maximi interesse ut non esset in potestate ejus Patruelis; à Cardinale enim cavendum esse, cui illa hæreditatem ad opulentum Marchionatum auferebat. Philippo III. eo majorem Principis Mariæ curam habendum esse, quò suæ majestati pluris referret ut Monsferratus transiret ad familiam sibi gratam, denique timendum esse ne Gonzagæ fratris filiam in Matrimonium darent filio Ducis Novioduni ejus affini qui apud Francos degebat.

Hæ rationes induxerunt Præfectum ut Mantuam mitteret Principem Ascolæ cum magnâ comitantium turbâ, ut à Cardinale postularet Ducissam & ejus filiam; hæc propositio eum primo perculit, sed paulo post sui compos, rationem invenit quâ Principis Pedemontii & Legati Præfecti Mediolanensis Consilia disturbaret. ,, Reverâ, respondit Ferdinandus, Princeps Maria Regi Hispaniarum affinis est, sed etiam filia est sororis uxoris Imperatoris, & sororis Reginæ Franciæ; de eâ igitur statuere mihi non licet absque consensu earum Majestatum. Insuper me inter & Ducissam fratris mei uxorem viduam controversia est, de tutelâ suorum liberorum: Imperatoris est, apud quem clientelam profitemur ut sententiam ferat de jure nostro. ,, Principes Pedemontii & Ascolæ, hoc audito responso, profecti sunt sive reverentiâ tam præclarorum nominum, sive quod ne dum arrogantiùs loqui auderent.

Marchio Trenelius Taurini erat, nomine Mariæ Medicææ cum mortis Mantuæ Ducis nuncius eo allatus est; is cum Carolo Emanueli Duci perceptum de morte Mantuani dolorem, nomine Regis Franciæ, significaret; simulato animo, ac veluti ex se ipso loqueretur de Hispanis, dixit Regem Christianissimum erga Mantuæ familiam, adeo propensum esse ut eam in fidem suam procul dubio reciperet, vimq; armorum suorum opponeret eis qui contra propinquos suos aliquid molirentur. Prudenti Carolo Emanueli non latuit quid sermo ille, qui ad Hispanos minimè pertinebat, sibi vellet, igitur omni deposita dissimulatione, liberè respondit se ab æquitate Regis & ejus matris sperare fore ut non improbarent, se contendere jura liberorum suorum ad agros Mantuanos, si necesse esset. ,, Filia mea, inquit ille, gravida est, nec scimus an marem parebit? Ut ut sit, Maria Princeps absq; ullâ controversiâ hæres est Montisferrati, si quâ injuriâ Domus Gonzagæ matrem vel filiam afficit, earum partes suscipere debeo, & in animum meum inducere nequeo Regem Christianissimum, de quo quantum potui semper bene meritus sum, velle tueri eos qui nobis auferrent quod ad me vel ad liberos meos pertinet. Quidquid accidat, si homines erga nos malè agunt, ad supremum orbis judicem confugiemus, & speramus nobiscum æquum futurum. ,, Sic loquuntur Principes dum nefandissima consilia meditantur. Guiffierus, qui nomine Regis Franciæ apud Sabaudum residebat, mandatum accepit expressis verbis Duci denunciare, Lesdiguierum copias habere paratas ad progrediendum in Italiam, statim ut aliquid susciperetur in Domum Mantuæ, quam Franciæ Rex in fidem suam receperat. Trenelius Mantuam adierat ut Cardinali Regis Christianissimi & ejus matris nomine, dolorem perceptum signi-

ſignificaret de morte Ducis; is eadem Duci Cardinali denunciavit, qui indè in priſtinam animi tranquillitatem reſtituitur.

Meritò à ſumno Pontifice quoddam auxilium expectare debuerat cum illius intereſſet ut Pacem tueretur in Italia. Sed Paulus V. ſenex timidus & commodis ſuis ſerviens lentè agebat, itaque Cardinali ſuaſit ut Mediolanum matrem & filiam mitteret. Veneti minus timidi fuerunt, peritiſſimis his Politicis non latebat quanti momenti eſſet jurgium illud de Monteferrato, nec quid ſibi vellent aſtuta Ducis Sabaudiæ Conſilia, itaque non dubitant Hiſpanorum conſiliis obſiſtere qui ſumptibus alienis commodum percipere cupiebant. Cardinali utilia dederunt conſilia, & fortiter egerunt apud imperatorem & regem Galliæ, perſuaſum habentes Hiſpanos eodem animo cum Duce agere, ſed eventu cognitum eſt eos erraſſe. Imperator Mathias qui Regem Hiſpaniarum affinem ſuum ſuſpectum habebat, tutelam Principis *Mariæ* Cardinalis fidei commiſit, conceſſâ prius ætatis venia.

Denique poſt tres menſes larvam Marguarita Duciſſa depoſuit fatendo ſe non eſſe gravidam, itaque Ferdinandus Mantuæ Dux renunciatur. Tum ei propoſitum eſt eam uxorem duceret, nec invitus aſſenſus eſſet, ni quidam ſuis utilitatibus magis ſervientes quam regni & Italiæ quieti, eum ab illo conſilio avertiſſent. Princeps Pedemontii ſororem ſuam accerſivit, ut eam Taurinum duceret ac nihil non tentavit ſed incaſſum, ut eodem tempore Principem *Mariam* abduceret: obtinuit tamen ut ei Dux Ferdinandus promitteret ſe eam fidei Ducis Mutinæ, qui ſororem Duciſſæ *Marguaritæ* uxorem duxerat, commiſſurum. Interea Franciæ Miniſtri illum docent gravem errorem, hoc promittendo, commiſiſſe; nec quâ ratione ſeſe indè expediret ipſi videbatur; Franci & Veneti opem tulerunt perſuadendo Duci Mutinæ, ut hoc depoſitum accipere renueret. At Hiſpani promiſſum à Cardinale repetunt, Ducemque Mutinæ vehementer hortantur ut Principem *Mariam* accipiat, ſed Mantuanus animo obfirmato obſtetit eo quod, tempore opportuno, Dux Mutinæ recuſaviſſet, reſque ex indè mutatæ eſſent. Hinc jurgia quæ turbulento ac bellicoſo *Carolo Emanueli*, locum dedere exercitum educendi, atque cum quatuor militum millibus in Montemferratum invadendi. *Dux in Montemferratum invadit.* Quamquam ea ratione totam ferè Italiam, Francos, & Imperatorem in ſe concitaret; nec primùm invenit qui ei reſiſteret, adeo ut intra menſis ſpatium, Trinum, Gabianum, Albam, Dianum, & Montemcalvum vi occuparet, Niceamq; à Palea obſideret. Nec multo poſt mirum in modum ſtupuit cum Hiſpanos partes Ducis Mutinæ ſuſcipere audivit Aſcolæque Principem Nicæam accedere cum quatuor hominum millibus & ſexcentis equitibus, ut obſeſſis opem ferret. Quibus nunciis tantopere turbatus eſt ut quo ſe verteret neſcius ad Aſcolæ Principem ſcripſerit. „ Cum non „ arbitraretur Hiſpaniarum Regem, ſuæ ſororis fratrem, ſuo damno, auxilium laturum „ Duci Mutinæ, ſe arma ſuſcepiſſe ut jura ſua „ deffenderet, verùm audito regis conſilio qui „ arma contra Sabaudos moveret, ſe copias „ ſuas à Nicæa reducturum, ut Regi Cathol. „ innoteſceret quantâ eum reverentiâ coleret, „ neque quòd Mantuani vires reformidaret. „ Reipſa urbis obſidionem ſolvit, neque hoc obſequio Hiſpanos exarmavit, quanquam moleſtè ferrent Francos auxilium Duci Mantuæ præſtare. Adeo conſtat regnandi cupiditatem ſæpius homines inducere, ut inconſultò res inter ſe pugnantes ſuſcipiant. Quæ verò ab Hiſpanis gerebantur facilè inter ſe conciliari poterant; horum enim plurimi referebat Ducibus Sabaudiæ & Mantuæ legem dare. Ynoyoſa tranſitum prohibuit Florentinis copiis quæ in auxilium Mantuanorum mittebantur; Duci Sabaudiæ, Hiſpanorum agendi ratione patebat illos velle ut cum Duce Mantuæ componeret, cum ipſis in animo non erat ea de re cum Francis inimicitias ſuſcipere; itaque Politicæ eorum Sabaudus victima videbatur, unde factum eſt ut multis de cauſis ad Ynoyoſam confugeret, qui unà cum Pontificis legato ei pactum propoſuerat, quod Dux Mantuæ ratum, & ſancitum non executus eſt, quamvis Dux Sabaudiæ ſanctè ſuis promiſſis ſteterit cedendo Hiſpanis, omnia oppida quæ vi occupaverat, & in quibus illi præſidium collocaverant. Dux poſtea ab his poſtulavit, ut pactum cujus autores eſſent, exequi facerent, cum illud ab eorum fœderato pertinaciter violaretur; tantum ab fuit ut æquis quærelis Hiſpani ſatisfacerent quin in ipſum inveherentur quod copias ſuas non dimitteret.

Hoc locum dedit controverſiæ inter Sabaudos & Mediolanenſes miniſtros quæ conciliari nullo modo potuit, *Inimicitias cum Hiſpanis ſuſcipit.* præſertim cum Dux quaſdam Regis Cath. Epiſtolas intercepiſſet, quibus cognovit ſe pacis ſpe deluſum, dum conſilium erat eum eo tanquam ſubdito potius quam Principe rem gerendi; reverâ Mediolanenſes copiæ Pedemontium ingreſſæ ſunt, dum claſſis Neapoli & Siciliâ egreſſa Oneliam, Petramlatam & Marrum expugnaret. Aſtam interea terreſtres copiæ oppugnabant, verùm cum in longiùs obſidium illud traheretur, interdum colloquia habentur in quibus mediatoris vices Francorum Rex geſſit Ducem inter & Regem Cathol. deniq; pax abſoluta fuit in ſtativis Aſtæ, cujus Hiſpani obſidionem ſolverunt, nullum verò alium percepit fructum ex hoc Pacto Duc Sabaudiæ; nam Ynoyoſæ Marchione revocato D. Petrus Toletanus ejus loco in Mediolanenſem Ducatum miſſus eſt qui vel regis juſſu, vel ut adventum ſuum illuſtraret, vel denique ut anteceſſorem ſuum in contemtionem adduceret, nihil ex ejus promiſſis exequi voluit, ita ut cum arma deponere deberet, copias collegit, & contendit ut à Pacto Aſtæ Dux diſcederet, & Regi Cathol. ſatiſfaceret.

Grave & intolerandum ſupremo Principi, à miniſtro Regis Hiſpaniarum ut viliſſinum ſubditorum haberi. Attamen reverentem admodum Philippo Regi ſcripſit Epiſtolam; at cum ei dubitare non liceret nihil ſibi ab Hiſpanis ſperandum eſſe, cunctari deſiit, auxiliumque à

Francis petiit, qui attento animo advertebant quidquid hac in re Hiſpani moliebantur; interea copias jam jam inſtructas Dux auxiliaribus quas ex conditionibus pacti Aſtenſis, Duce Leſdiguiero acceperat, junxit, Seſſiamque tranſgreſſus eam expeditionem incepit, menſe Septembris pugnâ ad Villam-Novam, quæ feliciter ſucceſſit Duci Sabaudiæ. Per hoc bellum, quod uſque ad menſem Octobris anni ſequentis duravit, multa oppida ex utraq; parte vi capta ſunt, quæ poſtea pacto Ticini reſtituta ſunt; eo enim omnia hæc jurgia finem acceperunt, ita ut invitis ſuperbis Hiſpanis, Chriſtianiſſimus Rex omnibus Italiæ turbis finem impoſuerit.

Ex illâ Hiſpanorum agendi ratione didicit Sabaudiæ Dux quid ab illis fœderatis ipſi expectandum eſſet; atque cum Leſdiguiero hac de re apertè locutus eſt. Hic ſupremo Regis Conſilio oſtendit nequaquam fieri poſſe ut inter potentiſſimos Franciæ & Hiſpaniæ Reges Dux medius ſtaret, quin fœdus cum uno feriret ne ab altero opprimeretur; itaque plurimi intereſſe Regis Chriſt. ut Ducem ab Hiſpanis tutaretur, eo magis quod Franci in Italia nihil ſuſcipere poſſent niſi Dux operam ſuam ad id daret, adeo ut Franciæ magni referret Sabaudum, in ſuas partes adducere. His rationibus animi moventur; qua de re Dux certior factus fructum indè percipere conatus eſt, itaque Lutætiam filium ſuum Mauritium Cardinalem miſit, ut ſtrictum cum Rege fœdus iniret; hoc cum audiviſſent Hiſpani coelum terramque moverunt ut obſiſterent. Ab eo tempore quo Aſtenſe pactum exequi renuerant, Dux omnibus in occaſionibus hoſtem expertierant, adeo ut irâ percitus ad regem aurei velleris torquem remiſiſſet; atque cum cæteris ſui ævi Principibus politicâ ſcientiâ præſtaret, ipſi nunquam defuere conſilia quibus eos deluderet; Mauritio principi res è voto ſucceſſit, comiter exceptus eſt, atque nullâ morâ Ludovicus XIII. aſſentitur ut cum Principe Pedemontii ſoror ejus Chriſtina à Franciâ nuberet, ſed ea conditione ut nuptias Hiſpaniarum rex approbaret. Hujus nuncii Dux certior factus Principem cum fratre Thomâ Lutetiam quam primùm miſit, quo Nonis Februarii acceſſere, atque IV. Idus nuptiæ confectæ.

Pax Ticini compoſita; & hæcce cum Francorum Rege affinitas Ducem Carolum Emanuelem quieti reddere videbatur; at is, mortuo paulo poſt Matthiâ Imperatore, ambitione & vafrâ prudentiâ variis negotiis iterum impeditus eſt, fœdus enim cum Venetis & cum fœderatis Belgii Provinciis, atque cum Proteſtantibus iniit de Bohemiæ regno, ut Auſtriacis Principibus incrementum prohiberet; nihilque non tentavit quo ipſe regni illius coronam obtineret, ſi fides adhibeatur Paulo V. Pontifici qui ridendo Lugduni Achiepiſcopo dixit *Sabaudiæ Ducem, cum Boiis de coronâ agere.* Hoc enim Viennæ Pontificis legatum monuerat Imperatoris cubiculi ſupremus præfectus; nec Ducis regnandi cupiditati fines conſtituerat corona illa, cum Imperiale Diadema ambiret, quod arripuit ſuperbus ac pietatis ſimulator Ferdinandus; eique armorum vi Boïorum coronam addidit.

Tandem Hiſpani agnoverunt ſe Ducem pertinacius inſectatos eſſe; ipſoſque in cauſa fuiſſe cur ad Regem Franciæ confugiſſet, itaque ſuam cum eo agendi rationem mutant, atque quo gratiam ejus aucuparentur ex Ducatu Mediolanenſi D. Petrum Toletanum Mortaramque revocant, eorumque loco Ducatui Feriæ Ducem præficiunt qui moderatior, paciſque amans nuncupabatur; ſed impoſterum quam ſtolidè erraverunt qui hoc de illo judicium ferebant, innotuit: bellum enim in anguſtâ Italiæ ditione accendit, quo ea ferè penitus cum Francia & Hiſpania flagravit.

Vallis-telina, quæ olim Mediolanenſis Ducatus pars erat, ab eo, regnante Julio II. Pontifice ſejuncta fuerat, ejus enim impulſu eam Rhæti, quos Griſones vocant, occupaverant; illis, conceſſo Maximiliano Sforſæ auxilio ad recuperandum Mediolanum, hic Ditionis illius proprietatem ceſſerat, eâ lege ut ei inſuper CCCC. millia nummorum remitterent quæ ab eis mutuò acceperat. Illam ceſſionem Franciſcus I. confirmaverat occupato Mediolanenſi Ducatu poſt pugnam ad Marinianum. Ab indè ſtrictum Francos inter & Griſones fœdus fuerat præterquam quod hi fœderi adhæſerant quod Francos inter & Helvetios erat; promiſerant tum legibus ejus fœderis, tum illud cum Henrico IV. renovando, ſe nemini niſi Francis iter per vallem-telinam permiſſuros. Vallem illam ſæpe ſæpius à Philippo II. invadere Hiſpani nequaquam tentaverant. Hoc conſilium exequendi occaſio Feriæ Duci oportuna videbatur. Quærimonias Incolæ habebant in Dominos quorum Religio in ea ditione graſſabatur. Quidam è patriâ ejecti Griſones unà cum illis conſpirant, atque Ducem Feriæ monent qua ratione Provinciam illam ſub ditione Hiſpaniarum Regis reduceret; itaque quo prohiberet, aïebat ille, ne Reformatorum Oratores Catholicam fidem in valle illâ penitus delerent, in eam Piantam quemdam & Robuſtellum Equitem cum quibuſdam militibus miſit. Hi primùm Evangelii Miniſtros, atque militum tribunos trucidant quos in valle Griſones conſtituerant. Hinc belli initium, plebs enim mutationum avida, cum auxilium ſe accepturam ſperaret, ad arma ruit. Interea Griſones eò Batavos quoſdam milites qui apud Venetos meruerant, immittunt, undè Feriæ Duci locus perſonam deponendi, militeſque cum ducibus quibuſdam non ſolum in vallem ſed etiam ad fines Venetorum mittendi, his enim bellum minabatur ſi Griſonum partes amplecterentur. Ambo Francorum opem implorant, juſſuque Regis Leſdiguierus cum Bulione Taurinum proficiſcitur ut cum Duce de bello iſto quamprimum opprimendo ageret. Quiſque ſuis commodis ducebatur, Caroli Emanuelis intererat Francos in Italiam inducere ut eorum ope Hiſpanos laceſſeret; Francorum verò & Venetorum rem verbis dirimi; hoc ſtatuitur

Bellum de Valle-telina.

1620.

tuitur in eo colloquio, ita ut in Hispaniam Bassomperium Rex miserit, qui Madriti Pactum fecit quo statutum est, „ Externa Præsidia „ è Valle-telinâ emittenda, resque eodem statu „ restituendas, quo ante defectionem fuerant, „ arces durante bello diruendas, omnemque „ memoriam discordiarum oblivione sempiternâ delendam.

Feriæ Dux huic pacto stare noluit, Bellum deinceps incepit; cum Vennones ab Hispanis auxilium acciperent, variasque in Grisones victorias reportarent, hi pactum facere coacti fuerunt Mediolani, „ quo Libertatem conscientiæ „ promiserunt, cum Hispanis fœdus ferierunt, „ in perpetuum Regiis copiis iter per suam regionem concesserunt, & ejurarunt summum „ imperium quo in Valle-Telinâ utebantur eâ „ lege ut eis XXV. millia Ducatorum à Vennonibus solverentur, cujus summæ præs fo- „ ret ipse Hispanarum Rex. „

Hoc Pacto audito tota Italia recenti irâ in Hispanos fertur, at in primis Veneti & Dux Sabaudiæ qui decernunt foedus contra Hispaniam cum Francis sancire. Dux ipse veredo vectus Avenionem venit obviam Regi Christianissimo cum quo, & Venetorum Republica pactum secretò confecit. Quo audito Hispani nihil non moliuntur, quo foedus illud irritum redderent, Vallem-Telinam apud Pontificem Gregorium XV. deponendò: conditionem accipiunt foederati, exequuntur Hispani; atque eodem tempore Ducem à Francis & Venetis abalienare erant. Quâ parte eum expugnare facile erat, agunt, proponendo Matrimonium Principis Philiberti, cum Principe Maria à Mantuâ, cui dotis loco, mortuis Ferdinando & Vincentio Ducibus, Monsferratus cederet. Sic enim, unâ eâdemq; operâ multa agebant, suorum hostium vires debilitabant, Principem Philibertum patremq; ejus in sua potestate constituebant, & Ducis Niverni Franciæ partium studiosi, cujus futura erat Ducatus Mantuæ hæreditas, si Duces Ferdinandus & Vincentius absque masculis hæredibus morerentur, potestatem imminuebant. Hos in laqueos callidus Sabaudiæ Dux se induit; solaque Principis Philiberti mors impedivit quominus pactum exequeretur.

Romæ interea agebatur de conventione cujus Urbanus VIII, qui successerat Gregorio XV. arbiter erat. Hic commoda conciliare minimè potuit, itaque Rex Christianissimus à Venetis, & à Duce vehementer sollicitatus suas copias in Vallem-Telinam immisit, quæ omnia Loca in quibus Pontificia præsidia erant vi occuparunt; statutumque fuit, ut eodem tempore oppugnaretur Mediolanense territorium, & Genuensium ditio. Lesdiguierus Comes-Stabuli mandatum accepit, ut illud bellum nomine Regis gereret.

Dux & Princeps Pedemontii filius ejus Sabaudas copias duxerunt contra Genuenses quorum oppida ferè omnia occupata sunt, atque ipsa Genua expugnata fuisset, antequam ei Hispani auxilium tulissent, nisi æmulatio quædam Ducem à Lesdiguiero alienasset. Foedus cum Hispanis Lucenses, Parmenses Tuscique ferierant. Horum facinora non referam, neque Astæ Verruæque obsidionem, pugnamve ad Manusterum & à Bestagnâ receptum describam. Dux & Principes filii ejus omnibus his occasionibus prudentiæ specimina præbuere maximis laudibus digna: sat erit dixisse huic bello Francos finem imposuisse pacto Musonii in Arragoniâ inconsultis Venetis & Duce; conditionibus tamen inviti assentire coguntur.

Eventus omnes, quibus vaferrima politica exerceretur, ævo Caroli-Emanuelis fato quodam reservati videbantur. Pactum, quo Vallis-Telinæ discordiis finis imponebatur, Ducis cum Genuensibus de Zuccareli Marchionatu Litem finiturum videbatur; attamen quidquid moliretur Francia, ut eam Litem componendo, Duci levaret ex pacto Musonii offensionem, penes ipsam non fuit Rempublicam illam frangere, ideoq; Dux rursum bellum suscipere decrevit; sed novus eventus nova consilia illi suggessit.

Ferdinandus Mantuæ Dux absque liberis obiit sub finem anni M. DC. XXV. frater ejus *Vincentius* ei jure successit, longævam ætatem non adepturus. Interdum successionem illam plures ambiunt. Imperator & Hispani eam votis cedebant *Ferdinando* Gonzagæ, Principi *Guastallæ*, Ducis Vincentii Patrueli. Francorum intererat ut eam adipisceretur *Carolus* Gonzaga Niverni Dux ad quem jure pertinebat; nepos enim erat Ducis Frederici. Dux *Carolus Emanuel* Montemferratum sui esse contendebat rationibus supra dictis. Res Francis ex voto successit; legatus enim quem Mantuam miserat induxit Ducem Vincentium ut de successione statueret in gratiam Ducis *Niverni* uxorem concedendo filiam fratris sui *Mariam*, Principem, filio hujus Ducis, qui ei erat successurus, quibus nuptiis Mantuæ & Montisferrati status denuò uniuntur; illa conventione audita Sabaudus iterùm ad Hispanos confugit, postea quam frustra tentasset ut persuaderet Niverni Duci, ei satisfacere de juribus suis, cum potiretur Statuum Ducis Vincentii. Franci acceptis Ducis cum Hispanis occultis negociationibus, quæsti sunt, tum Dux, veluti de successu planè certus fuisset, absque simulatione respondit Regem Christianissimum non improbaturum quod non aliter quam ipse Rex cum Hispanis ageret quibuscum Franci ita consentiebant ut ab eis auxilia contra Rupellam acciperent, præterquam quod Franciæ interesset Montemferratum Ducis Sabaudiæ esse potiusquam Hispanorum. Dux Vincentius paucis diebus post hoc responsum obiit. Fratris sui filiam *Mariam* oportunè, in Matrimonium dederat Duci Rethelensi, Ducemq; Niverni istius patrem successorem suum renunciaverat. Hic audita Vincentii morte, Veredo Parisiis profectus XII. Kal. Februarii in possessionem Ducatûs Mantuæ venit, quamvis Dux, tantum modo sub finem Decembris decessisset.

Mors Ducis Mantuæ.

Moro Vincentii Ducis Mantuæ.

Dux Niverni succedit.

Eâ agendi ratione Imperator, Hispani, Duxque *Carolus Emanuel* offenduntur. Ille quia Dux Ni-

Niverni hoc ab Imperio pendens prædium non acceptâ prius investiturâ usurpaverat, & antequam perpensa fuerant Ducissæ Lotharingiæ & Principis Guastallæ jura. Hi verò quod Mediolanensis Ducatus vicinum habere nollebant Principem Franciæ addictum, quem illa tueretur; quod ad Sabaudiæ Ducem pertinebat ægrè ferebat quod cum luderetur spe conventionis, Matrimonium nepotis suæ confectum fuerat, præsertim cum non dubitaret, sibi à novo Duce vi repetendum esse quod ipsius erat in Monteferrato; hinc novæ cum Francis rixæ, alioquin æquo animo ferendum Hispanos quod sui juris erat, occupaturos.

Dux partem suscepit in bello Mantuano.

Memoria injuriæ quam Pacto Musonii à Ludovico XIII. acceperat, hujusce regis cunctatio, cum ab ipso opem in Genuenses Dux expectaret; denique Principis *Mariæ* Matrimonium, quod Rex ipse curaverat, hæ fuerunt rationes quibus Dux impulsus est, ut ex occasione utilitatem suam perciperet, ejurando fœdus sibi adeo inutile, & Hispanis atque Imperatori adhærendo, ut jura sua in Montemferratum per se obtineret, simulque vetaret quominus Hispani illam Ditionem occuparent.

Fœdere igitur cum his icto copias, in Montemferratum duxit quæ *Trinum* & *Albam* invadunt. Mediolani Præfectus in Mantuanum exercitum misit, dum alterum ipse duceret quo Casale oppugnavit. Altera ex parte Imperator Nassovii Comiti jussit, ut Mantuanum Ducatum occuparet, & sequestro daret usque quò contendentium jura accuratè perpensa fuissent. Mantuanus Dux Imperatori seriùs morem gesturum promisit, dum serum expectaret Franciæ auxilium quæ obsidendo Rupellam tota incumbebat. Itaque permittente Rege in Franciâ XVI. aut circiter millia militum collegit, quos Uxellius Marchio per Delphinatum ducturus erat. Rex transitum à Sabaudo petiit, at tantum abfuit, ut illum concederet quin XX. hominum millibus jusserit ad angustias vallis Vraytæ progredi, quam Uxellius jam cum copiis attigerat. Hic claustra propugnaculaque perrumpere tentavit, at penitus fusus est; quâ occasione Dux suam erga Regem reverentiam ostendit, prohibendo copiis suis ne Regis milites insectarentur in Regias Provincias.

Præclara hæc victoria ubique percrebuit. Hispaniæq; Ministri, quo Duci adularentur, vulgabant eum esse Regis Cath. adjutorem potentissimum, totius Italiæ Vallum & Mediolanensis Ducatûs propugnaculum. Igitur cum hunc nuncium Philippus IV. accepit, „ sibi maximo „ decori fuisse, ait, si in hac pugnâ ad latus „ Ducis hastam gerens stetisset. „ Occupatâ Rupellâ, quamvis per anni tempus non liceret exercitum educere, Richelius Cardinalis, cui Italiæ negotia antiquissima erant, in quâ reprimere cupiebat immoderatam Hispaniæ potestatem, Regem induxit ut Pedemontium ipse adiret, atque adultâ hieme auxilium Duci Mantuæ, ferret.

Ut audivit Sabaudiæ Dux Regem Christianissimum, cum XXII. millibus hominum opem laboranti Casali ferre, quibus Veneti XII. millia additturi erant, in novam animi fluctuationem incidit, præsertim cum ipsi non lateret promissum ab Hispanis auxilium sibi nequaquam expetandum, certæ enim classis Franciæ parti mandatum erat mare infestum habere, dum alter exercitus, cui Hospital præerat, in Bressiam & Bugeam progederetur; Interea Rex adventum suum Duci nunciari jussit, ab ipso iter per ejus Provincias petendo. Quid ageret incertus? dolos usitatos adhibuit, ut tempus duceret, spe auxilii ad Hispanis accipiundi, cum illi intelligerent quam necessum esse ei succurrere. Sed cum Cardinale Richelio rem habebat, quem decipere haud facile erat, itaque spreto Ducis ficto obsequio, qui ad Regem & Cardinalem, Principem Pedemontii miserat, dum se compararet, aiebat, ut ipse regi obviam accederet. Itaque Regio exercitui jussum iter intenderet, triplicemque munitionem ad angustias Segusii rumperet & transgrederetur. Sabaudis copiis incassum renitentibus angustiæ occupantur presentibus Duce & Pedemontii Principe, nec multùm abfuit quin hic occideretur à sclopetario equite, nisi tribunus quidam militum sclopetulum sustulisset clamando, *siste, conjux est Regis sororis*. Dum fortiter Princeps resisteret, Duci, qui ferè captus fuerat, licuit salvis signis gradum referre. Segusio capto, Duci Rex optionem pacis bellive permisit, promissâ priùs præteriti oblivione, modo partes suas sequeretur. Optioni locus non erat; hinc enim Exercitus Franciæ victor ad nutum Regis Pedemontium ingredi poterat, nemine resistente, Sabaudi enim victi manus conserere renuebant; indè penes Hispanos non erat Duci succurrere. Rei peragendæ curâ Principi Pedemontii commissâ, hic cum Cardinale Richelio Pactum Segusii confecit IV. Idus Martii, cujus hæ erant conditiones.

Dux Sabaudiæ iter permitteret copiis Franciæ, illis in diem commeatus præberet, atque pro viribus Casali opem ferret, cibaria, belli instrumenta & alia necessaria præbendo quæ rex solveret prætio trium ultimorum Macellorum. *Carolus Emanuel* in posterùm transitum daret Franciæ copiis, per quemcumque locum suarum ditionum, & aliis rebus necessariis munimento Montisferrati, si reipsâ oppugnaretur vel etiam si jure timendum esset ne invaderetur. Atque ut regi constaret Ducem has conditiones executurum, ipse regi cederet arcem Segusii Castrumque Gelassi, vel Divi Francisci quæ Helvetiorum præsidio committerentur; ea lege ut Præsidiarii milites Præfectusque à Rege constituendus in verba *Caroli Emanuelis* jurarent, eique arcem & castrum restituere pollicerentur, ut primùm res promissæ & concessæ absolutæ essent, atque interea duo hæc loca in commodum Regis custodirent.

Rex verò Carolo Emanueli promittebat se à Duce Mantuæ, in damni compensatione ejus jurium & præsentionum Domûs Sabaudiæ in Montemferratum, proprietatem Urbis Trini cum

cum XV. millibus nummorum aureorum annuatim, ea lege ut Dux omnia quæ in Monteferrato occupaverat, retineret uſque quo illa conditio impleretur, tum verò omnia ille reſtitueret, præter Trinum cum à Rege arcem Seguſii & Caſtrum D. Franciſci acciperet: promittebat præterea nihil uſurpare ex Regno *Caroli Emanuelis*, & ſi forte Stratenſis Mareſcallus vel Guiſæ Dux aliquam cepiſſent vel caperent ex Regionibus Sabaudiæ, verſus Nicæam aut Provinciam, *Ludovicus* ſpondebat illam reſtituere, copias ſuas revocare, & omnia in priſtinum ſtatum reſtituere. Denique regio verbo pollicebatur ſe Ducem & Provincias ejus contra omnes tuiturum, qui ob hoc Pactum vel aliam quamcumque cauſam eum aggredi tentarent. *Carolus Emanuel* aſſentiebatur etiam adhærere, fœderi concepto ad incolumitatem libertatis Italiæ, inter Regem, Rempublicam Venetam, & Pontificem. Fœderis conditiones tunc Duci communicatæ ſunt.

Hoc Pactum Seguſii ſuos habuit ſecretos articulos. Dux Sabaudiæ, inter cætera ſpondebat intra quatuor dies mille frumenti modios, & quinginta vini cados Caſale inducere; nec Regis copiæ ultra Buſſolingam, ubi tunc erant, paulo citra Seguſium, progreſſuræ erant. Quod, ut aibat Rex, in gratiam Principis Pedemontii concedebat, quo Hiſpanis liceret proprio motu obſidionem Caſalis ſolvere. Quid Regi Catholico injurioſius quid moleſtius? Devinctus enim videbatur Victori-Amadeo quod ſubito exercitus ejus non cogeretur caſtra deſerere, & fugâ ſalutem querere. Per ſecundum Art. ſecretum *Carolo Emanueli* licebat neſcio quodam ſuffugio uti, quo palam honor decuſque Regis Catholici ſervaretur, atque Imperatoris auctoritas quæ in Mantuæ negotia committebatur. Sed reipſa ſecundo hoc articulo non minore Hiſpani dedecore afficiebantur quam primo. Dux Sabaudiæ D. Gonſaleſium à Corduba certiorem facturus erat, fide ab ipſo Sabaudo Regi Chriſtianiſſimo datâ, conſilium Regis Catholici nunquam fuiſſe ut ſpoliaret Ducem Mantuæ; Mediolani Gubernatori fas eſſe ab incæpto in Caſale diſcedere, modo interea permitteret commeatus in hanc urbem ferre; Denique Rex Hiſpaniarum relinqueret Duci Mantuæ liberam ejus Ditionis poſſeſſionem eique curaret inveſtituram, dum modo in Nicæâ à Palea eſſent Helvetii Præſidiarii, qui promitterent urbem cuſtodire nomine Imperatoris, eamque intra menſem reſtituere, ſive Inveſtituram concederet Imperator, ſive non, hac ſimulatâ formulâ, inquam, *Ludovicus* aſſentiebatur Nicæa à Paleâ deponeretur, declarabatq; non ſolum ſibi in animo non fuiſſe Ducatum Mediolanenſem aggredi, ſed etiam velle cum Rege Hiſpaniarum uxoris ſuæ fratre in intima amicitia & benevolentia degere. *Victor Amadeus* tertio articulo ſecreto fatebatur, quamvis in pacto nulla fieret mentio urbium Albæ, & Montis-Calvi, neque earum reſtitutionis, duo illa oppida non comprehendi in æſtimatione XV. millium numorum aureorum annuatim promiſſorum Domui Sabaudiæ, in Monteferrato, & *Carolum Emanuelem* reſtiturum eſſe Albam & Montem-Calvum ſtatim ut *Ludovicus* ei redderet urbem & arcem Seguſii.

Mediolanenſis Gubernator omnibus aſcripſit conditionibus, atque obſidionem ſolvit. Aliquot poſt dies Princeps Pedemontii cum Rege prandiit, eiq; adduxit Principem uxorem ſuam ejuſdem Regis ſororem; Denique Regem Dux ipſe inviſit. Dum Pedemontii Princeps apud Regem eſſet, Cardinalis cui nihil antequiùs erat quam celeriter Italiæ negotia obſolvere, eum vehementer rogavit ut adhæreret fœderi deffenſivo inter Pontificem ſupremum, Regem Chriſtianiſſimum & Venetos, de Libertate Italiæ reſtituendâ ac de tuendo Ducem Mantuæ. Dux omnibus aſſenſus eſt, pactoque Velianæ aſcripſit.

Quamvis maximâ cum prudentiâ Dux Sabaudiæ hac in occaſione egiſſet, cum Pacto Seguſii tranquillitatem reſtituiſſet Italiæ, impediendo ne Franci in eam progrederentur, tamen Hiſpani, in malam partem omnia acceperunt, atque revocato Gonſaleſio à Cordubâ, Mediolanum Spinolam miſerunt. Novo illi Præfecto juſſum fuerat bellum gerere Duci Mantuæ ſi Franci ex Italiâ non egrederentur. Quamvis Dux Spinolæ, qui Genevenſis erat, inimicus eſſet haud ægrè vidit apparatus quos fecerat, ſtatuitq; ex eis commoda ſuſcipere ea recuperando quæ amiſerat, ſtatim ut Hiſpani Francos expulerint ex oppidis Montisferrati.

Denique Imperator in Franciam iratus Ducem Mantuæ clientem ſuum, tueri decrevit; Regique Hiſpaniarum ſeſe adjunxit ut occuparet Mantuanum & Montemferratum, copiis per Griſonum Regionem miſſis; ut in poteſtatem ſuam tranſitum haberet. Hoc audito Rex Chriſtianiſſimus Sabranum ad Imperatorem miſit, ut benevolentiam ejus erga Mantuæ Ducem captaret; hic nullum retulit gratum reſponſum, itaq; Richelius Duci denunciavit, ut juxta Seguſianum pactum Franciæ partes palàm amplecteretur, quandoquidem Cæſariani ex Hiſpanorum mente omnia gererent. Dux, cui res exaſperari videbantur, cuique mos erat utilitatem ex aliorum periculo percipiendi, tempus petiit, ut Imperatoris Conſilia audire poſſet, nam ſi Pactum Seguſii exequeretur, de Duce Mantuæ bene merebatur, Franciq; tunc impedire poterant omnes Cæſarianorum & Hiſpanorum incæpta, ſed horum in ſe iram concitabat; ſi verò Pactum Seguſii tenere recuſaret, amicitiam Regis Chriſtianiſmi amittebat, promiſſiſque non ſtabat. Itaque incertus quid ageret octo decemve millia hominum Velianæ coegit, ut ab illis anguſtiis eos arceret ſi fortè Conſilium ipſis contrarium caperet, atque hac ratione ſeguſianarum anguſtiarum tranſitum irritum faceret. Hinc enim Dux regi ſuſpectus evadit, ipſum enim Imperatorem impuliſſe, ut arma caperet Spinolamque accerſiviſſe ſuſpicaretur; Richelius itaque inſtat, ut Dux palàm agat; tunc more ſuo tergiverſari cæpit, hinc quidquid Cæſar ageret approbabat, indè Francos laceſcebat, contendebat tamen ipſis Italiam relin-

quendum esse, modo Pactum Segusii se executurum promittebat, modo novas conditiones proponebat, denique petiit ipsi neutram partem amplecti liceret, ut mediatoris vices gereret Austriacos inter & Regem Christianissimum, atque eo nomine quædam Ludovico XIII. grata proposuit, sed Hispani, quibus pax minimè cordi erat ea non accepere; itaque copiis eorum congregatis, exercitus Imperatoris, qui XXII. peditum & IV. Equitum millibus constabat, in Mantuanum immissus Urbem Regionis primariam circumsedit dum XVI. millia Hispanorum Peditum, cum quatuor Equitum millibus in Montemferratum invadunt.

Rex Christianissimus Segusium usque suum exercitum adduxerat, XX. peditum, & duobus Equitum millibus constantem, cujus Richelius Cardinalis ipse dux & imperator renunciatus fuerat; Lugdunum usque provectus Servientum misit ad Sabaudiæ Ducem, ut ei suaderet copias suas cum Regio exercitu jungere. At is cum cunctari tantum modo cuperet, respondit se missurum Principem Pedemontii, ut eâ de re cum Cardinale loqueretur. Interea colloquia habentur, quibus adsunt *Pancirolus* Pontificis Legatus, & Julius *Mazarinus*, post hac famosissimus, qui tum ingenium suum tantum modo experiebatur. Longior essem si omnes propositas rejectasve conditiones enarrare vellem, Cardinalisque arrogantiam, cui fortiter superbèque obstetit Pedemontii Princeps. Hinc apertè Francos inter & Sabaudos inimicitiæ, præsertim cum Cardinalis tentasset Ducem Principemque armatâ manu ex Rivoliis auferre, urbe à Marescallo *de la Force* direptâ, ideo iratus quod occasionem rei bene gerendæ amisisset.

Perfidia Cardinalis Richelieu.

Prior exercitûs Francorum expeditio fuit in Urbem Pinarolium, eam enim obsessam paucos post dies Cardinalis expugnavit; hinc irruptiones in valles Briqueræ, Lucernæ, Angrognæ & S. Martini. His victoriis Dux trepidus, Marchioni Spinolæ suadere conatus est, ut Segusium, Pinaroliumve oppugnaret vel manus cum Francis consereret, sed hic obstinato animo Casalis obsidionem suscepit, in quod copias, pecuniam & commentus Cardinalis invexerat; ità ut Dux rursùs suo damno miserabiliter expertus est, Regis Catholici ministros heri sui commoda omnibus anteponere. Attamen Rex Ludovicus XIII. sententiæ suæ tenax, Gratianopolim usque progressus, ad obsidendum Camberium omnia comparabat. Cardinalis *Barberinus*, & Julius *Mazarinus* sermone cum S. Crucis Marchione habito, Pinarolium, Cardinalem Richelium adierunt.

Regis Victoriæ in Sabaudiâ.

Dum hæc agerentur Rex Camberium occupat, in quo supremum Senatum erexit, Annecium cæteraque Sabaudiæ oppida eandem sortem secuta sunt itaut quidquid Camberium inter & Genevam, Pontemque ad Cresinum Francorum sub ditione reducitur, nemine obstante,
1630. ex parte Principis Thomæ, qui in Sabaudiâ modico agmini præerat. Is ad Confluentes se tecepit quo hostes impediret ne in Tarentensiam intrarent, sed primo eorum agmine, quod ducebat Marescallus Bassomperius, accedente, de loco in locum pedetentim se recepit usque in Pedemontium, adeo ut octo dierum spatio Ludovicus XIII. totam occuparit Tarentesiam.

Dux Carolus Emanuel, quas potuit, copias collegit, quibus, Spinola, qui obsidebat Casale cui Franci præsidio venire minabantur, junxit quædam millia Hispanorum & Allemanorum; Velianæ Angustiis Francos prohibere Duci in animo erat, quod exequendum Principi Pedemontii mandavit. Hic officio suo magna cum virtute functus est, sed à Germanis contra spem desertus, ceditur & re malè gestâ se recipit.

Velianæ Angustiæ occupantur.

Hoc amisso prælio omnes Ducis Provinciæ Francis patebant, tota Sabaudia, Tarentesia, Marchionatus Segusii & Salutiarum eis obtemperabant, & in ipso Pedemontio progressi erant, ubi quatuor erant exercitus Francorum, Hispanorum, Allemanorum & Pedemontanorum, ita ut ditiones ejus penitùs ex arbitrio amicotum & inimicorum suorum pendebant. Mantua occupabatur à Germanis, & dum opera daretur ut in Italia tranquillitas servaretur, in eam introductæ fuerant tres formidandæ nationes, Franci, Hispani & Allemani, quarum intererat huic regioni Legem dare. Bellicis illis expeditionibus interrupta fuere de rebus componendis colloquia. Mazarinus frustrâ multa itinera susceperat. Itaque Duci cum tandem pateret sibi de loco certandum esse, seque in easdem angustias devenisse, in quibus fuerat avus ejus *Carolus* cognomine bonus, Savilianum adiit eâ mente, ut hoc oppidum muniret. Rusticus quidam, cum eum in illam urbem intrantem videret, exclamasse dicitur. *O! deus, Princeps ille eò ingreditur, undè nunquam egredietur.* Reverâ dolore & mærore confectus quod se victimam sentiret amicorum æquè ac inimicorum suorum, ne dicam suæ Politicæ & Ambitionis, in Morbum incidit, ac tribus diebus elapsis in Domo Comitis Cravettæ in quâ hospitatus erat, obiit Anno ætatis LXIX. juxta Nostradami vaticinium, ille enim prædixerat Ducem moriturum *quand un none viendroit devant un septieme*, quod reperitur in LXIX. quod præcedit LXX. at quis sibi non libenter blanditur? Dux fide semper adhibitâ deliriis astronomiæ, existimaverat se vitam suam ducturum usque ad annum XCVII., præsertim cum alius Astronomus locum ille dedisset autumandi se in Terrâ sanctâ cum Turcis bellum gesturum, atque in *Palestinâ* obiturum non procul à Hierosolimâ. Quod quodam modo accidit, eâ enim Savillani regio, in quâ ille obiit, *la Palestina* nuncupabatur, Palatiumq; Comitis Cravettæ non longè erat à propugnaculo *Hierusalem* dicto.

Mors Caroli Emanuelis.

Absque adulatione fatendum *Carolum Emanuelem* omnibus ævi sui Principibus virtute, & animo præstitisse. Hoc de illo judicium tulit *Henricus* magnus, qui se duos tantum cognoscere aiebat homines quibus Ducis titulus merito deberetur, nempè Carolum Emanuelem, & Mauricium Nassovium Arausionis Principem. Jacobus I. Magnæ Britanniæ Rex idem Judicium

cium tulerat cum ad eum præciotiſſimam enſem mitteret quam nemo Principum fortiùs gerere poſſet. Quoad ejus ingenium, referam teſtimonium prudentis cujuſdam judicis nempè Richelii, qui ſæpius dixit, ſe neminem cognoſcere ingenio ſolertiori, ſagaciori, uberiori. Ejus in adverſâ Fortunâ conſtantiam, in ſecundâ temperantiam oſtendit. Hæc virtus procul dubio à natura in eo inſita erat, vitiis enim inquinatus erat, quæ eam vel facillimè extinguiſſent, ſi tantum modo comparata fuiſſet. Nullum in eo virium magis reprehenſum eſt, quam ejus diſſimulatio atque peſſima in ſervandis fœderibus fides, cui addi poterat magna quam de ſua fortitudine conceperat opinio, quâ majores difficultates ſe ſuperare poſſe arbitrabatur, perſuaſum illi etiam erat, ſibi nullas deeſſe maximorum impedimentorum ſuperandorum artes. Hiſtoriæ ſcriptor, qui mihi ſinceritate cederet facile eum à vitiis illis vindicaret, quorum vel leviſſimum infamiam inferret vitæ ſplendidiſſimæ; ſat enim foret ſi diceretur, *Carolum Emanuelem* culpâ vacare cum pacta vi confecta frangeret, præſertim ſi ratio haberetur moleſtis negotiis quibus implicabatur dum Franci hinc, indè Hiſpani in Longobardiâ autoritatem ſuam firmare conarentur. Verùm illis qui tali excuſatione uterentur, facilè reſpondetur, nunquam Principi moraliter licitum eſſe fidem pactorum perfringere, atque inſuper *Carolo Emanueli* Franciam inter & Hiſpaniam poſito non fas fuiſſe unius earum partes non amplecti.

Qui hanc hiſtoriam lecturi ſunt, judicabunt ſanæ mentis & prudentiæ fuiſſe hunc Principem Franciæ adhæſiſſe, præcipuè poſt Pacem cum *Henrico* IV. factam, qui ceſſionem Marchionatûs Salutiarum, magno prætio adipiſci eum coegit, quo rerum in Provinciâ, durantibus regni turbis, ſuſceptarum pænas ſolveret. Hac agendi ratione ſi Dux uſus fuiſſet, multas vitaſſet occaſiones dubias quibus, ut ipſe fatebatur, coactus erat veſtem induere ex panno ſimilem utrinque faciem præferente. Bona fides, ſi forte undique terrarum exul ejiceretur, ea tamen invenienda videretur apud Principes; quantopere igitur vituperandi ſunt qui conſultò in hanc virtutem peccant, quique Pacta ideò ſanciunt, ut ea perfringant, quo per fas & nefas commodis ſuis ſerviant. Sed minimè obliviſcendum eſt Carolum Emanuelem fuiſſe peritum, Doctos dilexiſſe, boniſque cumulaſſe. Palatii Taurinenſis Bibliotheca conſtrui curavit; in ea tria ſunt opera, quibus oſtendit ejus antiquitatis ſcientiam, Liber nempe *Comparationum* ipſius eſt opus, *Magnus Caduceator* & *Iconoſcomia*, ipſo auctore compoſita ſunt. Denique ſumptibus immenſis Statuas maximorum virorum antiquitatis collegit, inter quas mirantur capita Annibalis & Pompeii. Pingi etiam juſſit in ſuo palatio omnes familiæ ſuæ Principes: inter pia ejus facinora numerantur conſtitutio ac fundatio tringinta circiter Monaſteriorum, Templorum aut Ædicularum. Rerum ſuarum commentarium inceperat; optandum eſſet ut eum abſolviſſet, vel ſaltem, majorem partem confeciſſet, vidiſſemus enim quo velo tot tergiverſationes peſſimæque fidei facinora obtendiſſet.

Huic Caroli Emanuelis hiſtoriæ ultimam manum imponam ea referendo quæ, de illo ſcripſit celeberrimus *Nanius*, qui hoc ipſo tempore vivebat, atque à patre ſuo audire potuit quiſnam eſſet Princeps ille, qui ſæpe ſæpius cum hoc Veneto negotia habuerat. „ Conſtans erat, „ inquit ille, animoſus, magnanimus, ambitioſus, prodigus, & corporis voluptatibus deditus. Sed vitiis ſuis ſpeciem virtutis dedit. „ Ejus profuſio liberalitatis, ambitio animi magnitudinis, & ad flagitioſas libidines propenſio leporis nomen ſortiebantur; Gloriæ ergo „ nihil unquam ſuſcepit, omnia verò cum vel „ minimam indè utilitatem ſe percepturum „ ſperaret. In fœderibus minimè conſtans, „ bonorum aliorum avidus, ſuorum prodigus, „ ſemper pauper, & rerum omnium dives, alternarim cum Franciâ & Hiſpaniâ controverſiam gerebat; plurima ſuſtinuit bella non „ ſolùm ſumptibus utriuſq;, & pecuniâ quam „ à republicâ Venetâ accipiebat, ſed etiam vectigalibus extraordinariis quibus uſque ad ultimum vitæ diem populos ſuos obruit. Imperii „ fines proferre cupiebat, atque ideò bellum cum „ vicinis ſuis geſſit primâ datâ occaſione. Pacem ferè ſemper illicò componere coactus, „ quamdam aſtutè clauſulam ambiguam in „ Pactis inſerebat, ex quâ bellum renovandi „ occaſionem arripiebat, dum ex improviſâ „ fœderis violatione quandam ſe percepturum „ utilitatem ſperabat; nihil tamen ei profuere „ dexteritas ejus aut aſtutia, nullum enim ei „ propoſitum ſucceſſit. Obiit tædio & mærore „ confectus, ac ut ità dicam obrutus ruinis „ familiæ ſuæ, quam Victor-Amadeus ſucceſſor ejus reſtituit, Princeps, qui in Richelium „ Cardinalem minus irâ incenſus videbatur, & „ Ludovici XIII. fratris uxoris ejus magis ſtudioſus; hic quam primùm ad rempublicam „ acceſſit, ad pacem cum Franciâ componendam pronum ſe præbuit, nec tamen ab Hiſpaniâ diſcedere voluit, cum eâ enim affinitate junctus erat, matre ortus Regis Philippi II. filiâ. „ His deductis addam prudentiſſimum autorem ea nobis, ut ita dicam, ſubtilioribus punctis expreſſa delineaſſe, *vitam hujus Principis fuiſſe mirum in modum mixtam ſecundâ & adverſâ Fortunâ, humiliatione & Gloriâ.*

Caroli Emanuelis liberi.

Carolus Emanuel Chriſtianam à Lotharingia, Ducis Caroli, & Claudiæ à Franciâ, filiam, poſtea Catharinam Borboniam Henrici IV. tum Navarræ Regis ſororem ducere ſtatuerat; tandem uxorem duxit *Catharinam* Philippi II. & Eliſabethæ à Franciâ filiam. Hoc matrimonium ratum fuit menſe Auguſto an. M. D. LXXXIV. & confectum in arragoniâ tertio Idus Martii anni ſequentis, ex hoc matrimonio decem ſuſcepit Liberos, ſcilicet. 1. *Philippum Emanuelem*, Principem Pedemontii, abſque liberis mortuum Madriti, anno ætatis XIX. 2. *Victorem Amadeum.* 3. *Emanuelem Philibertum* Principem Oneliæ &c. ſummum Hiſpaniæ Claſſis Præfectum,

R &

& Proregem in Siciliâ, Panormi anno ætatis ſuæ XXXVI. mortuum. 4. *Mauricium* Cardinalem, qui poſtea filiâ fratris ſui Victoris Amadei ductâ, etiam ſine liberis mortuus eſt. 5. *Thomam-Franciſcum* Principem Cariniani, caput Lineæ Cariniani cujus jamjam ordinem deſcribemus. 6. *Marguaritam* Duci Mantuæ deſponſatam, & poſtea Luſitaniæ præfectam à Rege Hiſpaniarum. 7. *Eliſabetham* nuptam Duci Mutinæ qui, poſt ejus mortem, Capucinorum veſtem induit. 8. *Mariam* inter Franciſcanas Monacham. 9. *Franciſcam Catharinam* in eodem ordines Monacham. 10. *Joannam* in cunabulis mortuam eodem tempore quo Duciſſa ejus mater.

Præter hos decem liberos, *Carolus Emanuel* ſex nothos habuit. 1. D. *Emanuelem* cujus mater erat Ludovica à Duno-Marechalo. 2. D. *Felicem* filium Argentinæ à Provanâ. 3. *Mauritium*. 4. D. *Gabrielem* Marchionem Rivæ. 5. D. *Antonium* Abbatem St. Michaëlis, Aulpii, & Altæcombæ, & 6. *Marguaritam* uxorem Marchionis Lauſii; hæ quatuor ultimæ matrem habebant Marguaritam à Roſſinone Marchioniſſam Rivæ.

Ramus SABAUDO-CARINIANENSIS.

Thomas-Franciſcus filius Ducis *Caroli Emanuelis I.* uxorem duxit Mariam Borboniam filiam & hæredem Comitis Sueſſionum Regiâ Stirpe oriundi ex quâ nati.

Emanuel Philibertus. cujus conjux *Angelica Eſtenſis.*	Joſephus Em. Joan. abſq; liberis mortuus.	Eugenius Mauricius caput Rami Sueſſionenſis.	Amadeus. Ferdinandus. Carlotta.	Ludovica Chriſtina uxor Ferdinandi P. Badæ, Ava Duciſſæ Aureliæ 1725.

Victor-Amadeus. 1714. uxorem duxit *Victoriam* Sabaudiæ Legitimatam.	Maria Victoria.	Iſabella-Ludovica.	Thomas-Joſeph.

Ramus SABAUDO-SUESSIONENSIS.

Eugenius Mauricius, tertius filius Princ. Cariniani *Thomæ Franciſci*, uxorem duxit *Olympam Mancini* filiam ſororis Card. Mazarini, ex eâ.

Ludovicus Thomas I. Ejus uxor *Urania à Croptis.*	Philippus M. 1693.	Ludovicus Julius M. 1683.	Emanuel M. 1676.	Eugenius Franciſcus ſub nomine *Pr. Eugenii* à Sabaudiâ cognitus.	Maria Joanna. Ludovica-Philiberta, Franciſca.

Ludovicus Thomas II. M. 1693.	Emanuel 1713. deſponſatus Thereſiæ Leichtenſtein.	Mauricius M. 1710.	Eugenius.	Domina Sueſſionum.	Domina Cariniani.

Victor-Amadeus I. Dux Sabaudiæ &c. XII.

Victor-Amadeus ſecundus filius Ducis *Caroli Emanuelis*, atque ipſius ſucceſſor natus erat VII. Idus Maii An. M. D. LXXXVII. adeo ut XLIII. annum attigiſſet. A morte fratris majoris natu Principis Philippi Emanuelis, Dux ejus pater eo uſus erat in ſecretioribus negotiis ipſumque copiis ſuis præfuerat. Arduam curavit Mantuæ negociationem in quâ, præter Cardinalis Ducis conſilium, ei obſiſtebant Venetorum Legatus & Franciæ miniſter, quibus inconſultis nihil omnino dicebat aut agebat Dux ille Cardinalis. Durante Montisferrati Bello Dux Pater ipſi totam regni ſui adminiſtrationem, & optimorum oppidorum defenſionem commiſit, ipſumque vidimus ut alterum Scipionem, hoſtes à Velianæ anguſtiis arcendo, patrem à vitæ ac ſervitutis diſcrimine capitis ſui periculo eripientem. Cum ex Aſtenſi pacto brevi tranquillitate Sabaudæ Provinciæ fruerentur, eâ Victor-Amadeus uſus eſt ad uxorem ducendam Chriſtinam à Franciâ, filiam Henrici magni, ſororem Ludovici XIII. quæ tredecim tantùm annos habebat. Non deſcribam equeſtre ludicrum certamen quod hac de cauſâ Taurini actum eſt per quatuor dies, neque honores quibus ipſe in Franciâ exceptus eſt, pompamve ingreſſûs Principis Chriſtinæ in Camberium & in Auguſtam Taurinorum. Neque tamen ſilentio prætermittam dum ipſe Pariſiis erat, Cardinalem Richelium tanti feciſſe indolem ejus, atque ingenii elegantiam, ut eo uteretur ad reducendam Reginam matrem quæ Bleſiis Inculiſmam aufugerat; cuique Victor-Amadeus ſuaſit ut ad aulam rediret. In bello contra Genuenſes quod Vallis-telinæ turbas ſecutum fuit, Princeps omnibus in occaſionibus non ſolum virtutem, ſed etiam ſenilem prudentiam oſtendit præſertim in expugnatione *Pievæ*, ubi duobus hoſtium millibus cæſis ſeptem reportavit ſigna, quæ ad Regem Chriſtianiſſimum ſuæ uxoris fratrem, & ſibi in hoc bello fœderatum miſit, quique eum fortitudine ſua condignis laudibus extulit. Prudentia ejus præſertim innotuit, eodem in bello cum præſentibus XXV. Hiſpanorum millibus quibus præerat Feriæ Dux, à Biſtagnâ tam cautè receſſit, cum VIII. duntaxat militum millibus ne uno quidem viro nec tormento amiſſo. Quid de fortitudine ac virtute dicam quâ Hiſpanos coegit Verruæ obſidionem ſolvere, undè urbis illius fama, atque Hiſpanorum ſtrages.

Hoc bellum ſubſecutum fuit aliud in Mantuanâ ditione negociationibus magis quam præliis dirimendum. Principi à Duce Patre mandatum fuit, ut cum Richelio Cardinali conferret, quo difficili munere tam prudenter functus eſt, ut eum decipere penes Cardinalem non fuerit: itaque cum ex illis colloquiis nullam hic utilitatem ſperaret, ad arma rurſus itum eſt,

nec

nec Victor Amadeus cessit nisi numero, cum ubique miram fortitudinem, constantiam, & intrepiditatem ostendisset.

Sic res se habebant, cum ad regnum pervenit; maximam ditionum partem Franci occupabant cæterasque, cum vellent, invadere poterant; fœdus enim quo Dux cum Ludovico XIII. junctus erat, cujus sororem duxerat, non impediverat quominus Rex bellum tam acriter persequeretur, postquam Amadeus-Victor Patri successisset, ut hoc anno Franci Villam-Francam, Pancalerium, Carinianum & Vellianæ castrum vi caperenr.

Ratisbonæ interea de Pace agebatur ac *Mazarinus* nihil non moliebatur, ut eam ad felicem exitum duceret; ex alterâ parte Duci Rege Catholico minimè contento, locus erat sperandi se in gratiam cum Rege Christianissimo facile rediturum, (cum Casali quoquo modo hic auxilium dare cuperet:) si rem uxori suæ Christinæ committeret, at Mazarinus hujusce negotii totam gloriam vafrè adeptus est; non ignorabat enim inducias persæpè ad Pacem ducere, Ratisbonâ redux in Pedemontium, eas proposuit, quibus Franci assensère, neque eas Allemani Duxq; Victor Amadeus rejecerunt, sed rationibus longè divertis. Quod ad Hispanos spectat; Spinolæ Marchio, qui paulò post tædio interiit, eis assentire noluit, at his conditionibus ascribere coactus fuit S. Crucis Marchio. „ Armorum induciæ à Pridiè Non. „ Septembris, usque ad Idus Octobris servan- „ tor: hostiliter agere nemini per hoc tempo- „ ris spatium fas esto; urbs & Castrum Casa- „ lis fidei Marchionis Spinolæ permittuntor, „ quæ restituat, si ante ultimum diem ejus- „ dem mensis, arx, in quâ Franci se receperant „ auxilium non acciperet; Thoiras verò, si „ auxilium desit, arcem Hispanis reddat. Deni- „ que hi, soluto prætio suppeditent Commea- „ tus Thoiræ & arcis Præsidio. „

Franciæ exercitus huc usque multis incommodis affectus, statim huc & illuc sese extendit, atque induciis nundùm finitis Sanstephanus, conjux sororis celebris Patris *Josephi* Capucini, instrumentum Pacis Ratisbonæ confectum in Pedemontium attulit, quo res mutandæ videbantur. Pactum hoc acceleratum fuerat jussu *Mariæ Medicææ*, dum ægroraret Ludovicus XIII. qui tum in ultimis vitæ angustiis versabatur, at è periculo vix ille evaserat, antèquam pactum exequi cœpissent, cum Marescallis Schombergio, Effiato & *de la Force*, qui in Pedemontio copiis præerant, Richelius jussit, ut nullâ eorum quæ Ratisbonæ acta fuerant habitâ ratione, salvoque armorum Franciæ decore, opem laboranti Casali ferret. Mandata ad verbum executus est Marescallus, & quamvis Collaltus Cæsarianorum Præfectus pactum acceptum jam promulgare fecisset, *Schombergius* copias versùs *Cazale* progredi jussit, posteaquam Duci Sabaudiæ scripsisset, *Francos quod ad eum spectaret, pactum Ratisbonæ servaturos*, ideoque, Tavannio jussum ne quid hostile susciperet in Sabaudis Provinciis. De Ducis commodis in eo pacto statutum fuerat. „ Ei, „ loco jurium in Ducatum Montisferrati, ces- „ sura *Trinum*, & alia Montisferrati oppida, „ usque ad decem & octo millia numnorum „ argenteorum annuatim. Regis Christianis- „ mi exercitus arce Cazalis egrederentur, toto „ Monteferrato & Pedemontio, exceptis ur- „ bibus Pinarolio, Briquerâ, Segusio & Ve- „ lianâ, in quibus Regi præsidia collocare lice- „ ret; nihil hostile à pacis ratificatione suscipe- „ retur, omnibusque profectis copiis, Impera- „ tor Duci Mantuæ traderet urbem Mantuæ, „ arcem Portûs & Canettæ, dum Rex Chris- „ tianissimus præsidia deduceret Segusio Pinaro- „ lio, Briquerâ & Velianâ. Ducique illa oppi- „ da traderet.

Casali opem ferre perdificillimum erat, ac periculosissimum. Viginti, trigentave Leucis in agro hostili progrediendum erat absq; ullo certo perfugio, atque cum Hispanis & Cæsarianis de Locis quibusdam certandum, quæ ab illis occupabantur, quò transitu Francos prohiberent. Præterea verendum erat ne hostis vallo fossâq; munitus ad Casale, indè ejici non posset à copiis longo itinere defatigatis, atque inopiâ cibariorum; nec patebat ubi commeatus reperirentur tanto exercitui, non solum antequam Casale accederet, sed etiam dum ibi sisteret aut indè reduceretur. Denique solutâ obsidione, commeatus, cibaria, cæteraque Belli instrumenta in ea urbe saltem ad annum congerenda erant; neque ea in tam angustâ regione inveniri poterant. Alius quam Richelius omnibus his difficultatibus perterritus pactum Ratisbonæ accepisset, remq; nullâ operâ expedivisset, at ipsi videbatur Ducem Collaltumque Cæsarianorum præfectum, non ægrè laturos Casali opem ferri, quo Hispani paci manum dare cogerentur. Hinc enim Victor Amadeus vehementer optabat in possessionem urbium & Regionum quæ à Francis occupabantur, indè Ferdinandus Cæsar victoriis Regis Sueciæ anxius copias suas ex Italia revocare Mantuanaque negotia absolvere cupiebat. Hæc Cardinalem non fugiebant, ideoque ipsi haud difficile videbatur Casali opem ferre; præterea Marchio Sanctæ Crucis tam timidus & imperitus, quam Spinola Magnanimus & solers erat, libenter prælium non erat accepturus, si forte ipsi à Cæsarianis & à Sabaudis auxilium deesset.

Dux conditionibus Pacti Ratisbonæ stetit, & quietus Francorum susceptis non obstitit. At Mazarinus qui opus suum imperfectum deserere nollebat, nihil non molitus est quo, dum Francorum copiæ progrederentur, Hispanis suaderet ne pertinaciâ suâ locum darent prælio cruento, undè nullam perciperent utilitatem, etiam si victoriam referrent, quod hoc oppidum restituendum foret. Hinc rationes Equitis illius Romani, illinc Francorum apparatus Marchionem S. Crucis impulerunt, ut eo ipso momento quo Schombergius Marescallus bellicum canebat, *Mazarinus* ex vallis Hispanorum, Petasum movendo exiit, Pax, Pax! exclamando; atque Marescallo proposuit conditiones à Præfecto Generali

nerali Hiſpanorum oblatas, quibus acceptis, hic receptum cecinit.

Ex hoc pacto, Galaſius pro Imperatore, Thoiras & Servientus pro Rege Chriſtian., *Pancirolus* Legatus & *Mazarinus* pro Pontifice, Præſes *Benzo* pro Duce, denique *Guiſcardius* Cancellarius Montisferrati pro Mantuano, Queraſci convenerunt, quo Dux, peſte undique graſſante, ſeſe receperat. Hi tam ſtudioſè, & utiliter operam ſuam navarunt, ut VIII. Idus Aprilis primam abſolverunt conventionem, quam non referam quia inſerta reperitur in volumine Tractatuum pacis. Commoda & utilitates, Victoris Amadei, ut optabat, ordinata fuerunt; Hiſpani nullam in eâ partem habuerunt quia omnia permiſcere & turbare tentabant. Hoc Pactum Queraſci *Primum* voco, quia duo præterea facta fuerunt, ſed privata inter Francos & Sabaudos, atque inter hos & Hiſpanos.

Secundum Queraſci Pactum. Secundum Queraſci Pactum abſolutum fuit III. Kal. Junii & in eo conventum eſt, de ſincerâ amititiæ redintegratione Regem inter & Ducem, atque de mutuâ reſtitutione Locorum quæ Dux vi occupaverat in Monteferrato, Francive in ditionibus Ducis, atque de committendis duumviris qui fines ſtatuerent &c.

Tertium Pactum. Tertium Queraſci Pactum abſolutum fuit XXII. Kal. Julii ſuadente ſummi Pontificis Legato, ad tollendas difficultates articuli ſecreti primi pacti, & ſatisfaciendum Hiſpanis quibus hoc ſuſpectum evaſerat.

Tribus his Pactis ſincerè perfectis, Pax in Italiâ reſtituta videbatur. Sed Richelius Cardinalis qui arbitrabatur multi referre Regis Chriſtianiſſimi, quo fœderatos ſuos tueri poſſet, habere optimam arcem ex quâ in Italiam cum vellet progrederetur, à Duce Pinarolium petiit promittendo Albam, ejuſque tractum comprehendere in Regionibus Montisferrati, quæ illi cedendæ erant. Sed multa huic Conſilio obſtabant; Franci enim, ex conditionibus pacti ex Italiâ egredi tenebantur, nec arcem illam præmunitam vicino tam potenti, cui indè Provinciæ ejus paterent, cedere volebat; præterea hac agendi ratione ita Francis devinciebatur, ut implacabili apud Hiſpanos odio foret, adeo ut utilitatem amitteret quam è ſitu regni ſui percipiebat; occaſione enim datâ, inter ambos reges mediatoris vices gerere non poſſet. Altera ex parte Franci commoda ei offerebant quibus ſatis ſuperque compenſabatur Pinarolii ceſſio; quæterquam quod tum ea erat Francorum fama, ut ſat foret cum ipſis fœdere jungi ad fruendum pace tranquilliſſimâ. Omnibus itaque perpenſis Duci viſum eſt, è re ſuâ Miniſtro Cardinali morem gerere, atque conventione pridie Kal. Apr. An. M. DC. XXXI. factâ ſtatutum Ducem Regi ejuſque ſucceſſoribus urbem arcemque Pinarolii ceſſurum unà cum Rivâ, Bodaneſco, Bunaſco ſuperiore, Coſtagrande aliiſque quibuſdam tractibus adjacentibus, quæ omnia loca coronæ in perpetuum adunirentur, ſolvendo annuatim ſexdecim millia nummorum, eâque lege ut rex mutuò Duci cederet Albam urbem cum vicis ab ea pendentibus, ad ſummam uſque tredecim millium nummorum, præter Albam ejuſque territorium quæ ex regis promiſſo, inter ditiones Duci ex pacto cedendas, comprehenderetur; atque præterea conventum eſt, hujus conventionis præs obſeſve Cardinalis à Sabaudia in Franciam proficiſceretur, irritumque futurum hoc pactum ſi bellum Genuenſibus indicere tempore ſtatuto Rex renueret.

At utile hæc pactum Hiſpanos celandum erat; itaque diverſâ de cauſâ, in Franciam proficiſcuntur Mauritius Thomaſque Principes à Sabaudiâ Victoris-Amadei fratres; alter enim Regi gratiam ſe acturum fingebat de acceptis ab eo beneficiis, alter verò in Belgium, apud Hiſpanis ſtipendia facturum. Quid præterea obſtandum reſtabat Richelio ? Attamen verens ne propoſitum non aſſequeretur Duci ſuaſit, ut ſineret Vilregium, arcis præfectum, in ea trecentos milites occultare, quoad urbs Regi cederet; Quod tam prudenter tractatum, ut per integrum menſem, omnibus inſciis, illi in arce occulti manſerint, ne quidem ab iis detecti qui commiſſi fuerant, ut Quieraſci pactum exequi facerent. Interea, cum nullo præſidio arx illa à Duce muniretur, vulgatum eſt eam nefandâ lue infici, atque cum eam ingredi nemo auderet, Duci laudi datum quod milites ſuos certæ morti non exponeret.

Elapſo menſe integro, larva deponenda erat, omneſque docendi quâ ratione Franci, qui Pinarolio exierant illuc redirent invito Duce Sabaudiæ, qui in eâ arce præſidium à Rege Chriſt. collocatum ferre cogebatur. Cæſarianorum Hiſpanorumque Miniſtrorum agendi rationem ſedulò obſervabant Franci quò indè quærelæ cauſam reperirent, ſed incaſſùm, niſi quod accuſaretur Feriæ Dux in Mediolanenſi retinuiſſe duas Germanorum Legiones, & quoſdam Neapolitanos Equites, quos dimittere promiſerat, ne Venetis Mantuaniſque ſuſpicionem moveret. Quam primum igitur ipſum Pactum violaſſe exclamant minanturque Ludovicum, copias ſuas in Italiam remiſſurum quo fœderatis opem ferre poſſet. Pancirolus, Mazarinuſque Mediolanum advolant præfecto ſuaſuri, ut omnem quærelæ anſam demeret, ne indè bellum iterùm excitaretur. Bonâ fide agebat Pancirolus, verſutus verò Mazarinus Feriæ Ducem in Francos vehementer accendit, ſuſpicioneſque injicit quo aliquid ſuſciperet, quod Francis prætextum ſit Pinarolium à Sabaudo, ſaltem ad tempus, extorquendi. Præfectus igitur ſuâ ex parte Francis exprobrat, quod pacta non exequerentur, atque indè maximas calamitates imminere. Verba illa Franci reprehendunt, ipſumque bellum redintegraturum accuſant, ex quo Francorum copiæ ex Italiâ penitus recederent. His querelis alteram addunt nempè Hiſpanos Mariam Medicæam ſub fidem ſuam recepiſſe, atque Aureliæ Duci ſpem injicere; denique prædicant Ludovicum, non latere Hiſpaniæ Regem Cæſari ſuaſiſſe, ut irritam renunciaret conceſſam Duci Mantuæ inveſtituram, ni ſartum tectumque haberetur

beretur Ratisbonense pactum. *Quid amplius nobis opus est*, aiebant Franci, *ut rerum peritis innotescat, Hispanis in animo esse prima occasione uti quò fœderatos nostros ulsiscantur.* Quid plura? Palàm fit Ludovico in animo esse de fœderatorum suorum securitate, atque de pace in Italiâ cavere. Itaque Servientus Regi à secretis, Victorem Amadeum palàm sollicitat, ut Regi Christ. Pinarolium, Velianam, Segusiumque vel Savilianum cedat, quod justa ipsi causa sit, sibi ab Hispanorum susceptis præcavendi. Attonitum se Dux simulat, remque denegat. *Ni postulata ultrò concedas*, inquit Servientus, *Alpes quam primùm transgredientur Regis copiæ, Pinarolium, & alia quædam oppida vi expugnaturæ; fœderatos enim Ludovicus Hispanis non permissurus est; denique quid acturus es, trium dierum spatio, me moneas Rex jubet.* Omnium quæ aguntur Sabaudus Feriæ Ducem certiorem facit, atque ab ipso postulat quid auxilii sibi ab Hispanis sperandum foret si fortè oppugnaretur. Nihil non pollicetur Præfectus. Ab ipso igitur certa pecuniæ summa certusque militum numerus petuntur, ad tuendum Sabaudiam & Pedemontium: nec Victorem Amadeum latebat penes Hispanos non esse illa suppeditare, adeo ut Feriæ Dux fateretur, se illi suppetias venire non posse. Quo audito, Dux Sanctius Concilium coit, ut intelligat quid ipsi agendum esset; omnes tempori serviendum assentiunt regique Christian; morem gerendum, atque Pinarolium ad tempus cedendnm, cum ab Hispanis nullum expectandum esset auxilium. Dux igitur cum Serviento rem tractare fingit, atque Milleflori pactum conficitur; quo ille pollicetur nullam directam aut indirectam opem se laturum Reginæ Matri aut aurelianensi Duci, præterea Regiis copiis transitum per ditiones suas permissurum, si fortè fœderatis opem ferredeberet, denique Francorum aut Helvetiorum præsidium per integros sex menses accepturum in urbe Pinarolio; nullâ tum factâ venditionis mentione; suspicio enim non injicienda erat Regibus quorum intererat Francos Italiâ penitùs cedere, neque in eâ re iis collusionem aperire. Res itaque in proximum annum celanda erat; nec tamen prohibere potuerunt quin peritis pateret consilium esse Pinarolium Francorum Regi prorsùs cedendi: quod ad Italos attinet, laudibus extulerunt Richelii dexteritatem ne fallaciam & fraudem dicam, Olivarezii imprudentiam irridentes.

Non minore opus fuit industriâ ad pactum illud acceptius reddendum Regibus quibuscum Querasci conventio facta fuerat, & quorum intererat Francos ab Italiâ arcere. Viennam Dux Pianezæ Marchionem miserat ut à Cæsare posceret concessæ Montisferrati partis Investituram, quam ne quidem obtinuisset, si antea vulgata fuisset conventio Milleflori sancita. præsertim obstantibus Imperatrice ipsiusque confessario Chirogâ Capucino, quibus Hispanorum commoda cordi erant. Itaque quò tempus duceretur, cessionique urbis illius rationem obtenderent, simulata venditionis conventio confecta est, Ducem inter & Thoiram Marescallum, Servientumque Regi à Secretis; quâ vulgatâ nemini ullus restaret querendi locus, Principi enim licet, quam vult dominiorum suorum partem alienare, nemine consulto. Ex his conditionibus Pinarolium, ejusque Tractus cum locis in conventione nominatis Francis conceditur.

Eminentiæ titulus Cardinalibus concessus.

Paulò ante mortem Ducis Carolis Emanuelis, Urbanus VIII. Pontifex maximus Cardinales, qui illustrissimi vocitabantur, Eminentissimos nuncupari jusserat; prohibendo ne imposterùm, alio titulo erga eos quis uteretur, exceptis Imperatore & Regibus; hinc Venetæ Reipublicæ locus regiam illam prærogativam appetendi, eamdem sibi competere Sabaudiæ Dux contendebat jure Cyprensis coronæ; quam Victor-Amadeus, exemplo Venetorum, claudi jussit; præterea à Rege Christianissimo, Regiæ Celsitudinis titulum confirmari postulavit, operâ Monodi Jesuitæ, qui, dum in Francia esset, nihil non tentavit quo Richelium in offensam Regi adduceret.

Fœdus Francorum in Italiâ.

Interea Francis, atque ipsorum fœderatis bellum in Germaniâ gerentibus, Cardinalis qui magna semper meditabatur, Regi suasit ab Hispanorum amicitiâ se removere, atque in Italiam progredi, ut indè Hispanos penitùs expelleret, qua propter callidus ille politicus & ad omnia impedienda expediendave doctus, fœdus animo excogitaverat Francos inter & cæteros Italiæ Principes; cælumque ac terram movit quo illud reipsa conficetetur, at ipsum penes non fuit, ut in illud Venetos, Papam, Etruriæque & Mutinæ Duces impelletet. Res felicius Taurini successit, non quod potentiores in Italiâ Francos fore Dux optaret; at, ut res tum se habebant, nec de rege malè mereri, nec in se repulsâ Cardinalem irritare volebat, itaque auditis legatorum propositionibus, alia postulabat alia objiciebat, nodumque, ut ita dicam, in scirpo quærendo tempus ducebat. Quanquam hoc in fœdere Francorum Rex nullam se utilitatem suam prospicere jactitaret, à Duce tamen efflagitabat, ut privatâ conventione tractum quemdam ampliorem circa Pinarolium sibi cederet, loco ditionum quæ ei in Mediolanensi promittebantur, liceretque Ludovico Casale cæteraque, quorum in Monteferrato Mantuanus potiebatur, tenere, concessâ Duci Cremonâ maximâque Mediolanensis Ducatûs parte. Illa Duci minimè conveniebant, atque tantum aberat ut Francorum autoritati in Italiâ opitularetur, quin, si licuisset in partes Hispanorum transiisset, ut illos trans alpes expelleret. Nihilominus tamen tractatui subscripsit quem à Cardinale exaratum ipsi obtulere Belevrius, Plessæusque Legati. Ex hujusce commentariis accepimus eum, Tractatu subsignato, Cardinali scripsisse, cum Duci Victori Amadeo in animo non esset ampliorem circa Pinarolium ditionem Francis concedere, permutationis conditionem, in conventione stipulatam, fortè fortunâ in causam fore cur hic clàm obsisteret ne Mediolanensem Ducatum Rex addipisceretur; quominus hic haberet quò acceptum illa ces-

 S sione

sione detrimentum sarciret.

Hoc dictis Veneti Auctoris fidem addit, notat enim ille *Victoris Amadei Æmulationem eò majorem fieri quo magis Franciæ adhærere cogeretur, verebatur enim ne, occupato Mediolano, ipse Regis Christianissimi præda evaderet, qui, quoties vellet, Provincias ejus posset invadere. Itaque illi in bello æque ac in pace parere tenebatur; quo igitur facilius Victor-Amadeus propositum sibi finem assequeretur, Regisque Consilia obsisteret, horum certior fieret necesse erat, itaque, cum Hispano animo Francorum in partes descendens, nec de his nec de illis bène merebatur.* Hac duntaxat ratione Dux sua tueri poterat, duabusque Potestatibus æque ipsi formidolosis pariter obsistere. Quid plura? Longam post negociationem, deffensivum offensivumque foedus ad tres annos, V. Idus Julii sancitum ratumque fuit regem inter & Duces Sabaudiæ, Mantuæ & Parmæ. XII. peditum millia, mille & quingentos Equites. Ludovicus erat suppeditaturus, Victor-Amadeus totidem Equites, peditum decem millia, Gonzaga peditum tria millia cum trecentis Equitibus, Farnesius verò quingentos Equites illorumque millia quatuor; nec in eo foedere mentio fit de dividendis ditionibus quæ occuparentur; at ursinam pellem reipsâ Ludovicus diviserat, in privatis cum singulis horum Principum conventionibus. Nec Ludovicum latebat Gonzagam penes non esse promissum militum numerum præstare, at eo Regi opus erat, ut ab eo Montemferratum mutuò acciperet, si votis responderent foederis illius successus.

Ex hoc foedere bellum Hispanis in Italiâ, ut paulò antea in Belgio indicitur; ibi Francorum exercitui præest Victor-Amadeus, hic Hispanis copiis Thomas à Sabaudia Ducis ipsius frater.

Dum Francis Dux arctissimè junctus videretur, omnes ejus familiæ Principes ab illâ coronâ deficiebant; Cardinalis enim Mauricius, qui Romæ degebat, Franciæ regni protectione se abdicavit, ut ipsam Imperii susciperet in Cæsaris partes descendens; *Thomas* Princeps, Sabaudiæ Provinciæ Præfectus, cum summo Imperio, quanquam prægrandi annuo stipendio frueretur, atque ingenti Appanagio, tamen multorum liberorum pater virtute sua & consilio rem facere tentaverat in Franciâ, neque ibi repertis utilitatibus quas requirebat, ad Hispanos confugit, ex ditionibus fratris nemine consulto profugus, dum uxor ejus cum liberis Mediolanum peteret. Fœminæ ipsæ Hispanorum partes sunt amplexæ, Marguarita enim Mantuæ Ducis vidua, Mantuam ipsa petiit ut Ducem à Franciâ averteret, quæ res cum è voto ei non successisset, in Hispaniam profecta Lusitaniæ præfecturam nacta est. Harum defectionum multum tæduit Ducem Victorem Amadeum, fieri enim indè non poterat quin suspiciosus Richelius ei minus crederet.

Rex Christian. Crequium jusserat sub Duce imperare, hi de rebus exequendis minus convenêre, hinc pauca gesta. Villetæ castro expugnato, Bremense obsidetur, atque cum accessissent Parmenses copiæ; invito Sabaudiæ Duce, Valentia oppugnatur, is enim Novaram obsidendum contendebat, nec immeritò, solutum enim fuit obsidium illud, ac re infectâ copiæ dimittuntur, quod Duci mirum in modum gratum fuit.

Anni proximè sequentis nec majora fuere facinora nec ampliores victoriæ. Nec tamen silentio prætermittendum est pugnam ad Tornaventum; Dux copias suas expedito exercitui, quem victor è Valle-Telinâ Rohanus reducebat, jungere tentaverat, hujus consilio totis viribus obstiterit Leganesius novus Mediolani Præfectus, at cæsus fugatusque victoriam fœderatis concessit, quæ terrorem usque in Mediolanum incussit; hic, ut par pari referret, Gattinaram accessit, ubi arma commeatusque congesta fuerat, at accedente fœderatorum exercitu, turpiter recedere re infectâ coactus est. 1636.

Edouardus Farnesius Parmæ Dux foederatorum suorum promissis ferox, bellum Hispanis tantâ cum arrogantiâ indixerat, ut facetè Magnus Etruriæ Dux hoc audito dixerit *Parmæ* Regem *Hispaniæ* Duci *bellum indixisse*; nihilo minus irrumpentibus in ditiones ejus Hispanis attonitus, timensque ne à Pontificè maximo, cujus fiduciarius erat, reprehenderetur; subito à foederatis defecit pacemque privatam cum Hispanis composuit, cum ipsum non lateret sapientis esse, cum deliquit, in errores non progredi.

Tantùm abfuit ut ab incæptis illâ defectione Dux deterreretur, quin offensivè sequentis anni bellum incepit, occupando Millesini Comitatum castrumque Cengii, quà ex Genuensi Ditione in Mediolanensem transitur. Nihil non tentarunt Hispani, ut oportuna hæc loca reciperent, hinc ad Montembaldoni pugna; ex quâ Dux victor exercitum ex Ditionibus suis in hostiles Provincias deduxit.

Ad Fontanetum arcem stuere meditabatur Victor-Amadeus, quo faciliùs Hispanos illa ex parte arceret; at intereà Vercellis in diram febrim incidit, atque octavum post diem interiit ipsis octobris nonis cum ætatis annum quinquagesimum primum ageret. In Cathedrali urbis illius templo propè divum Amadeum conditus est, atque Taurinum redux vidua uxor ejus, quæ ei sedulò assederat, regio more pompam ei funebrem instituit. *Victor-Amadeus moritur.*

Illum meritò non solum subditi ejus sed etiam hostes desiderio prosecuti sunt. Quanquam enim strenuus ac fortis esset, pacem bello anteponebat, meritoque patriæ pater dicebatur: reverâ omnia, quæ pater ejus vectigalia instituerat, antiquavit prout ipsi licuit per rerum statum. Politicâ Scientiâ, quam principibus Domûs ejus hæreditariam dixerim, ad bonum publicum usus est, multùmque abfuit ut patris ea in re agendi rationem probaret. Tot virtutibus offecit sordida avaritia quam ei omnes ejus ministri exprobrarunt, nullam enim unquam meritis eorum mercedem tribuerat; hoc tamen libentiùs necessitati quam vitio tribuam; Ærarium enim exhaustum invenit, copiarum prætera ingentem numerum instructum habuit, at-

atque, Regno breviore, tempus ei defuit ea colligere quæ ſpargeret.

Ineunte anno M. DC. XIX. Victor-Amadeus Chriſtinam à Franciâ Ludovici XIII. ſororem duxerat, ex quâ ſex ſuſcepit liberos, 1. *Ludovicam Chriſtinam* quæ, ex bono publico, Mauricio Cardinali avunculo ſuo nupſit. 2. *Franciſcum Hyacinthum.* 3. *Carolum Emanuelem.* 4. *Margaritam Iolandam*, Ranutio II. Parmæ Duci nuptam, 5. *Adeleidam Henricam* Ferdinandi Bavariæ Electoris conjugem.. 6. denique *Catharinam* eodem partu cum præcedente natam, atque in cunabulis mortuam.

Franciſcus-Hyacinthus Dux XIII.

Franciscus Hyacinthus natalitio jure patri ſucceſſit, quinque duntaxat annos natus. Hinc innumeræ calamitates quibus fermè funditus everſum Sabaudorum Dominium.

Victor-Amadeus extremum ſpiritum trahens Regiæ uxori filiorum tutelam Regnique adminiſtrationem commiſerat; cui diſpoſitioni aſſentiebant leges uſuſque recepti, adeo ut in ipſam jurarint omnes Regni ordines. At Richelius, in eo ſemper duntaxat intentus ut ſuam omnibus ex eventis utilitatem caperet, audito Ducis morbo, Emerio omnium ſuorum conſiliorum participi juſſerat quid, ſi moreretur, agendum erat. Neceſſum eſt, aiebat ille, ut eo mortuo, Regiæ ejus viduæ liberorum ſuorum tutela committatur, urbibus arcibuſque ei tantum præficiantur qui tutrici addicti tenentur; prætereà nullâ ratione ſinendum Româ redeat Cardinalis à Sabaudiâ, atque ab ejus Principiſque Thomæ factionibus præcavendum, denique Regiæ Principi ſuadendum, ut neminem in Sanctius ejus conſilium admittat, niſi prudentiſſimum quemque, Franciæque commodis additum, undè Sabaudis in preſenti rerum ſtatu ſalus quieſque.

Prudentiæ, cui vehementer laudatæ prorſùs fidere Cardinalis videbatur, Emerius argumentum dare tentavit. Ne enim mortuo Victore Amadeo, ſed animum adhuc efflante, ille Vercellas occupare per copias Francorum quæ in vicinio erant, atque Duciſſam ipſam cum duobus filiis ejus in poteſtate ſuâ habere agreſſus eſt; idcircò, aiebat ille, quod vereretur, ne Hiſpani occaſione interitûs Victoris-Amadei utentes à Tutrice Pactum quoddam extorquerent Franciæ commodis contrarium. Hoc, ni ei ſuccurreret Crequius Mareſcallus, exequi Emerius nullatenùs poterat, illum igitur vehementer etiam, atque etiam rogavit ut ſibi manum præberet; at hic, *abſit à me*, inquit, *tantam vim in Regiam Mulierem, Regis mei ſororem, atque in Principem qui ſub Regis Tutelâ degit, inferre, nec enim mihi perſuadeo facinus hoc, non jubente Rege, ſuſceptum, ab eo unquam probandum eſſe.* Cui Emerius, *nec te latere debet*, inquit, *res eſſe, quas confectas reges tacitò probant, quanquam eas jubere nollent.* Nec illis argumentis ceſſit Crequius. Interea Chriſtina, ſeu detecto Emerii conſilio, ſeu ejuſdem à Crequio certior facta copias Vercellas induxit pridie quam illud peragaretur; Villæque Marchioni urbis præfecto juſſit ut portas clauderet, nec in urbem reciperet plurimos Francorum militum tribunos, qui commeatus recipiendi cauſâ ab Emerio vocati fuerant.

His vitatis inſidiis, Regia Tutrix nihil non egit quo fratris ſibi benevolentiam conciliaret. Verùm enim verò nihil ille inconſulto Richelio agebat; hujus autem multi intererat diſcordiam ſerere inter Sabaudiæ Domûs Principes, ut eandem hinc fructum perciperet quem ex diſcordiâ Regiæ familiæ. Itaque omnia quæ Gubernatrici conſila dedit ad eum finem dirigebantur, ut ſuſpectos ei redderet Principes à Sabaudiâ, juvenis Ducis avunculos. Nec multâ operâ ſucceſſit, Duciſſæ enim inviſi erant Leviri ejus; adeo ut, auditâ fratris morte, Cardinalis Mauricius, Româ profectus Savonam appulit & de adventu ſuo Regiam Gubernatricem monuit; hæc verò citiùs ad eum miſit qui nomine ejus eum rogaret ulteriùs non progredi, ne, quod Auſtriacorum partibus adhæreret, ſuſpicio indè Francis moveretur. Atque quò eum Thomamque Cariniani Principem faciliùs arceret, eis ſe Appanagiorum Redditus, qui ſequeſtro dati fuerant, annuatim ſedulò ſoluturam pollicita eſt.

His rebus è voto peractis, Richelius Gubernatrici ſuadere agreſſus eſt ut fœdus, quod jam jam exiturum eſſet, cum Francis renovaret. His ab Emerio auditis conditionibus conſilium ſanctius Gubernatrix vocat, atque ita infit. *Regis Franciæ ſoror, at Ducis Sabaudiæ mater ſum. Naturæ, officii, honoris legibus, filii, Regnique ejus commoda fratris utilitati anteferre teneor: veſtrum eſt mihi è re Principis veſtri conſilium dare quod ſecutura ſum.* Senſere Patres Gubernatrici enitendum quo à fratre obtineret, ut neutra eſſet. Ea etiam fuerat Duciſſæ ſententia, at ex callidis Hiſpanorum artibus paulò poſt intelligit ſibi non licere neutram partem amplecti; itaque commodo, animi propenſioni, defunctique Ducis exemplo aſſentiens fœdus cum Francis feriit; hinc bellum continuatur, at non tam ſecundâ fortunâ quam duce Victore-Amadeo, Hiſpani enim Bremæ caſtrum recepere, quâ occaſione occiſus eſt Crequius vir probus æque ac Imperator peritus; ejus loco copiis præfuit Valetta Cardinalis: quâ ſpectante bellicoſâ Eminentiâ, Leganeſius Hiſpanorum præfectus Vercellas expugnavit. Quod infortunium ſecuta eſt mors Ducis *Franciſci-Hyacinthi.*

Huic ſucceſſit frater ejus natu minor *Carolus Emanuel* II. cui Sacramentum dixere omnes Regni ordines continuatâ Gubernatrici Tutelâ, quæ non aliter quam anterior conſiderari poterat, adeo hanc illi probare deberent qui alterâ contenti fuerant; aliter tamen evenit; oſtenditque nobis hiſtoria tutelam illi Philiberti Ducis ſimillimam, tutricem quem pupilli avunculi perſequuntur, Ducem puerum quem deffendit rex Franciæ, denique urbem Regni primariam ab illius avunculis captam, qui ſub ſpecie boni publici ſubditos in Dominum excitant. Hæ debentur calamitates Hiſpanis, qui in Dominam Gubernatricem accenſi quod fœdus cum Franciâ renovaverat, Principes Auſtriacis deditos,

 in

in eam armavêre. Quid audita Victoris-Amadei morte Mauricius Cardinal egerat, retulimus; quod ad Thomam Principem ejus fratrem attinet, cum è Belgio proficisci non posset, Gubernatricem litteris monet pupillo jacturam Provinciarum suarum imminere, ipsa à Francis æquè ac ab Hispanis caveat; Ludovicum enim illi opem ferendo validissimas ejus arces occupare, Philippumque idem jam jam facturum ut hostem à ditionibus suis arceat; quod præcavere multi referebat non solum Sabaudæ Domûs sed etiam totius Italiæ, quod, cum semel Franci optimorum Pedemontii oppidorum potirentur, Bellum iterum in Italiâ accenderetur, cujus sedes prædaque ipsum Pedemontium foret; Francos enim primam occasionem arrepturos quo claustra rumperent quæ eos inter & Italiam essent, neque, quo id assequerentur artibus dolisve parcituros. His ille addebat, cum prior Sabaudi Sanguinis Princeps esset, suum esse cavere ne tantum detrimentum Respublica caperet, ideoque quam primum profecturum ut omnibus locis presens adsit. Eâ in occasione Christinæ esse fortitudinem suam prudentiamque ostendere; sibiq; antiquiora esse pupilli Ducis quam Regis fratris commoda, eam enim non latere Richelium ideo totam Europam accendere ut fortunam suam tutam servet.

Eâ mente, ac fidens auxiliis quæ ipsi ab Hispanis promittebantur, Mediolanum Thomas accessit ubi cum fratre Cardinali congressurus erat. Hic prior advenerat atque ex ipsis Mediolanensis Ducatûs finibus à Ducissâ petierat ut eam invisere ipsi liceret, at repulsam iterùm tulit, quanquam palam denunciaret se eâ duntaxat mente venire, ut fratris filii commoda curaret, pacem vel saltem inducias Francos inter & Hispanos componeret. Nec diu quidem subdolis blandinentis mentem suam velare potuit, Gubernatrici enim brevi patuere ejus de Carmaniolâ arceque Taurinensi occupandis perfida consilia. Vanieri cum Leganesio Principes illi colloquuntur, atque cum Gubernatricem fallere fructrà tentavissent, omnem abripuere dissimulationem, & ut populo scrupulos injicerent Cæsaris consultum vulgavere quo Regiæ Ducissæ jussum „ Francorum partem desereret, foe„ deri nuper renovato renunciaret, Francos „ omnes ipsosque Regis Christianissimi Legatos „ dimitteret, atque tutelæ administrationisque „ confirmationem ab ipso Cæsare postularet. „ Hoc omnibus ultimum discordiæ signum videbatur, quo monita Ducissa ad fratrem confugit à quo oportunum poposcit auxilium.

Cengium ab Hispanis obsessum expugnatum est, presentibus Francis qui obsessis auxilium laturi progressi erant; atque arreptâ occasione Thomas Princeps Chivasium apropinquavit, apertisque portis occupavit. Eporediam, Bielam, Bardi Castrum totamque vallem Augustanam, nullâ vi adhibitâ, occupavit, Leganesioque Duce Crescentinum Verruamque petiit; Denique Sturâ trajectâ Principes Augustam Taurinorum accessêre ubi amici adhærentesque plurimi ipsis favebant. Tum prodiit publica eorum scripta deffensio, Astæ data, quâ omnes certiores faciebant *se arma sumpsisse Hispanorumque copias adhibuisse eâ mente ut tutelam, Reique publicæ administrationem occuparent quæ ipsis juvenis Ducis avunculis deberetur, Cæsarisque Consulto VIII. idus Maii dato attribueretur; præterea Ducissam accusantes quod cum Francis omnia de compacto gereret, Regia supellectilia divertisset, variaque autographa quæ in archivis Taurini servabantur.* Has accusationes Ducissa nullâ morâ nullâque operâ diluit, ut pote falsas aut nullius ponderis.

Nec hîc omnes, belli à Principibus suscepti in Pedemontio, eventus referam; multas enim urbes ipsamque Augustam Taurinorum ceperunt, seu ignaviâ, seu proditione præfectorum. Longior etiam essem si omnes Richelii negociationes dolosque enumerarem; nam, arreptâ ex Principum victoriis occasione, Ducissæ suadere agressus est cæteras urbes, arcesque Regis fidei committeret; consilii iniquitatem illa nequaquam Cardinalem Regemque ipsum monuit, omnia ex illius animo peragenda fuerunt: atque nihilominùs verens ne quando cum Principibus Ducissa conveniret, ipsam Grationopolim, quò Rex ipse venerat, allectam inducere voluit ut non solum Ducem ipsum Carolum Emanuelem, sed etiam sorores ejus fidei suæ Regi obsides daret. „ Cum Ducem, aiebat ille, „ Parisiis esse audient avunculi Principes, con„ silia procul dubio mutabunt, amissa spe Du„ cem matremque ejus amovendi; non latet „ Ducissam morientis uxoris consilium, nempè „ Franciæ adhæreret fratrisque in fidem confu„ geret. Hoc si sequi vellet quid ipsi à rege „ timendum; quis enim Ludovico æquior, „ quis religiosior? Principes Thomas Mauricius„ que juvenem Ducem fratris eorum filium „ non esse vulgarunt, quò faciliùs eum matrem„ que amoverent præcipitesque darent; quâ „ cognitâ calumniâ, Rex sororem suam filium„ que ejus tueri decrevit; nunquamne Ducis„ sæ persuasum erit salutem ejus liberorumque „ à solâ Franciâ pendere? Rex, quo omnem „ suspicionem scrupulumque tollat scripto pu„ blico pollicebitur se omnes sibi commissas „ Sabaudiæ ditiones restituturum simul ut His„ pani cedent quiquid à morte Victoris Ama„ dei occuparunt, quâ lege his pax offeretur „ in Italiâ, quam omnes Italiæ Principes gua„ rantient pollicendo se conspiraturos in illum „ qui Pactum exequi renuet. „

Hæc Ducissam monuit Richelius, minando Regem ipsam deserturum si his conditionibus assentire renueret. Illa Principis mulieris constantiam non movêre, Gratianopolique proficiscitur commissâ Numini Ducis suique curâ. At Regis non intererat sororem deserere, itaque optata ei confestim auxilia misit, Harcurtio Marescallo Duce, quem propter ejus militarem scientiam magnopere Hispani reverebantur. Hic tam feliciter pugnavit ut receptis omnibus quæ à Principibus occupata fuerant ipsam Augustam Taurinorum expugnaverit.

Quæ micat Intrepide generosa audacia frontis
Orbi argumento nobili indicat toti,
Ex his, tranquilla Carolus quæ pace peregit,
Sit quanta, bellum si gerat, peracturus.
Nanteuil sculpebat Iuxta Effigiem 1668.

Illâ amissâ arce Principes ad compositionem descenderunt, verùm cum in potestatem suam Principis Thomæ liberos uxoremque Hispani haberent, illum celeriter ad suas partes retractum in contrariam sententiam induxerunt; at posthac nihil feliciter gessit. Cevâ enim Cuneoque amissis, Mediolani Præfectus, cum suspectum haberet Principum fidem, nuperum Tractatum exequi cunctatur. Hac agendi ratione Principibus facile patet quid sibi ab Hispanis sperandum esset, cum compositionis spem nundum desperatissimam esse putarent, bonâ fide cum Ducissâ agunt, itaque brevi pax inter eos conciliatur. Regia Mater Ducissa Tutelæ ex conditionibus potitur, Thomæ Principi Eporediæ, totiusque Bielensis Tractûs Præfectura conceditur, Cardinalique Mauritio, deposita purpureâ veste, Nicæi Comitatus Provincia, eâ lege ut Mariam Ludovicam Principem fratris filiam uxorem duceret; præterea ambo in sanctius concilium introducti. Illam conventionem altera subsequitur quam Principes inter Regemque Christ. Ducissa conciliavit, quâ Ludovicus pollicetur se nullam cum Hispanis, nisi unà cum Principibus pacem compositurum. Hæ conventiones ratihabitæ religiosè peraguntur, dimissisque, diversis de causis, Hispanorum copiis, occupata oppida Regiæ Gubernatrici restituuntur.

Deinde Thomas Princeps Francorum Copiarum præfectus secundo Marte pugnat totoque Pedemontio hostes fugat pellitque. Quæ expugnantur loca Ducissæ redduntur, quæ tandem Juvenem Ducem in Pedemontium reduxit, Fossanumque habitandum cum eo petiit dum Franci Augustam Taurinorum arcemque ejus custodirent. His peragendis elabuntur anni M. DC. XLIII. & M. DC. XLIV.

Interea omnes Europæ Reges diuturni belli pertæsi Feciales Monasterium Westphaliæ urbem miserant qui de pace universali convenirent. Hi colloquia de gravibus istis rebus ad annum usque M. DC. XLVIII. habuerunt, Belli participes Sabaudi in partem fœderis vocantur. Illuc igitur S. Mauricii Marchionem Ducissa misit, comitante ipsum Belletiâ Senatûs Principe, cujus consiliis ille uteretur; at parum abfuit quin hic funestam, Ducissam inter & Reginam matrem Ludovici XIV. qui Patri successerat, simultatem excitaret. Suadentibus ipsis Francorum Fecialibus Belletia à Legatis Cæsaris & Hispaniæ Regis petiverat, ut Sabaudus Orator iisdem honoribus haberetur quibus omnes Regum Feciales; postea Servientum pœnituit quod se ipso autore, Sabaudus Minister cum Austriacis rem haberet, ideoque nihil non egit quo prohiberet ne Belletia cum Austriacis amplius colloqueretur, negotiumque illud ipsis mediantibus Francis Fecialibus absolveretur. At Belletia Ducem, herum suum à nemine pendere pertinaciter & animosè contestatus est; illa illius constantia crimen habetur; petentibusque Mazarino ac Reginâ Matre, Belletia revocatur ejusque loco Nomisius Comes mittitur qui illius imitatus est constantiam.

Dum res palàm agerentur Monasterii, privatim aliaque quædam negotia tractabantur. Ducissam enim tædebat validissimas arces urbesve Sabaudiæ & Pedemontii in Francorum potestate esse, quas, Legibus conventionis cum Ludovico XIII. sancitæ, quam exequi Ludovici XIV. erat, ipsi cedere Franci tenebantur eo ipso momento quo occupata loca Hispani redderent; itaque maximopere illa postulabat ut conventionem illam Ludovicus exequeretur; tandem Mazarinus, cui custodia illarum urbium Regi nimis constare videbatur, Pacto Valentiniano manus dedit quo, confirmatis An. M. D. XXXVIII. & M. D. XXXIX. conventionibus Gubernatrici restituuntur Augusta Taurinorum, Carmaniola, Demontium, Santya, Lansetum &c. reservatis duntaxat hinc Casali, indè Pinarolio, liberoque per Provincias transitu. *1645.*

Hoc absoluto confectoque pacto Dux sequentibus ministris, senatoribus, magistratibus optimatibusque omnibus Taurinum rediit; oblatis Ducissæ Matri urbis Clavibus ab *Ayguebonne* Christian. Regis legato; sequente anno omnes Regni ordines in nomen Ducis Sacramentum renovarunt, quod Thomas Mauriciusque Principes genibus flexis præstitere. *Dux Taurinum redit.* *1646.*

XII. Kalend. Julii An. M. DC. XXXV. *Carolus Emanuel* II. jam jam in suam tutelam venturus erat, adeo ut finem suam spectabat Administratio omnium turbulentissima; verùm in illo Principe cum vigeret mira ingenii vis, desiderabatur corporis vigor, staturaque ætati ejus conveniens; itaque Tutelæ loco Curatoria substituenda videbatur. Illam quin sibi denegarent Principes non dubitabat Ducissa Mater, aut, si fortè assentirentur, angustis limitibus definirent suâ tum in sanctiore concilio, tum in suis Provinciis auctoritate, quanquam enim Provinciarum præfecturam ex pacto anni M. DC. XLII. accepissent eâ lege ut eam deponerent cum suæ tutelæ Dux foret, eam retenturi videbantur, cum Gubernatrici autoritas continuaretur. Hinc in maximam perplexitatem Ducissa incidit, quâ tamen citiùs sese expedivit, tum constantiâ suâ, tum rerum expediendarum feraci ingenio, eorum enim ope, qui apud Principes plurimùm valerent, effecit, ut illi illud sinerent quod nequirent prohibere. Ducissæ enim nihil antiquius erat quam Adolescenti Duci suas reddere integras Provincias, ideo necessum erat ut Eporediâ, Bielensisque Tractûs Prefecturâ cederet Thomas Princeps, Mauricius verò urbe totoque Nicææ Marchionatu. Eporediæ imperitabat Campillonii Comes, loco Thomæ Principis, qui in bello contra Orbitellum occupatus aberat. Cazellum Dux petiit venandi causâ, atque indè XIV. Kalend. Julii in Frontense castrum divertit undè Eporediæ Præfectum monuit Duci in animo esse Eporediæ hospitari. Talem Hospitem hic non expectaverat, quo modo se gereret nesciebat, neque quo mandata à Principibus acciperet tempus restabat; præterea ipsum non latebat, exeunte paucos post dies tutelâ, nullam amplius ad

 Prin-

Principes pertinere autoritatem; Ducem itaque Ducissamque Matrem in Urbem excepit: posteroque die, senatu convocato, per Cancellarium sui juris Ducem esse renunciatum est; quo peracto, administrationis labores periculaque Patres Ducissa monuit; seque, favente numine, omnia temporis & factionum incommoda superasse, remque publicam restituisse, expulsis toto Pedemontio Hispanis paceque inter Sabaudiæ Domûs Principes conciliatâ. Suum postea in Ducem amorem verbis exageravit, constantiamque & Prudentiam quâ in administratione se gesserat; cui, aiebat illa, ultimam manum feliciter hodie impono urbem hanc tractumque ejus filio Duci restituendo; huic insuper ministros vehementer commendavit quorum operâ consiliisque usa fuerat, tandem obortis lacrymis Adolescentem Ducem amplectitur.

Sermone illo audito Dux attonitus Matris ad genua provolvitur, deosculatisque manibus, pro omnibus ejus in ipsum meritis gratias egit, & pauca singultim locutus ab ipsâ petiit ut eâdem quâ ante hac autoritate ditiones suas regeret. His dictis Piscina, supremus Regni Cancellarius, addidit Administrationis, tutelæque finem funestam futuram fuisse, ni debito in matrem amore ac reverentiâ, Dux jussisset, ut pergeret regere, multoque gloriosius esse in animum tanti Principis quam in omnes ejus subditos dominari. Quare Dominæ matri gratularetur quod tot & tanta tàm feliciter executa fuisset, gratiasque immortales ageret pro omnibus ejus in Senatum beneficiis, omnibusque laboribus quos pro bono publico summâ cum constantiâ pertulerat, quorum nemo subditorum inmemor esse deberet. Illâ peractâ oratione, Cancellarius ad Ducem conversus genibus flexis manuque ipsi osculatâ, ait, de susceptâ regni tui administratione Senatus gratulatur tibi, faustaque tibi omnia præcatur; Duci postea omnes Sacramentum dixere.

Eodem die omnibus magistratibus, Provinciarumque Præfectis ac copiarum Tribunis Ducissa Gubernatrix scripsit, quo eos tutelæ finem moneret, Ducemque sui juris factum regni administrationem suscepisse; eadem illis Dux ipse scripsit, eos ut fideles essent hortando; eodem temporis puncto Diplomata dantur quibus Ducissa mater Sabaudiæ Provinciæ, Mauricius Princeps Nicææ comitatui præficiuntur. Nicææ, Eporediæ, ac Villæ-Francæ alii dantur præfecti, præterea Statûs-Concilium præcipuis Victoris Amadei ministris constans constituitur, quo Dux in omnibus rebus uteretur, cuique præerant Ducissa Principesque Thomas & Mauricius. Quam prudenter institutum sit Consilium illud, indè patet, quod ideò nullus Curatoriæ locus esset, summâ cum autoritate omnia Ducissa gereret, cum nullâ prorsùs Principes pollerent. Concilium Statûs Dux auspicatus est Edictis quibusdam, quibus, repensis Deo gratiis pro acceptis beneficiis, ille ratum habebat votum quod mater ejus voverat, jussit ut summo jure punirentur impii in Deum obtrectatores, atque ad singulare certamen provocatores; vetuitque ne ipso inconsulto subditi ejus apud exteros Principes militarent.

Mauritius Princeps, qui ad manum erat, adeo ut de omnibus quæ mutabantur certior fieri posset, mirum in modum irasci visus est, quod eo inconsulto omnia gererentur. Aulici ejus, qui turpiter ludificabantur, ipsius iram quoquo poterant modo, accendebant; at regressus Thomas Princeps, cum rem rectâ viâ reputaret, animum mutavit Mauricius, præsertim cum Ducissa utrosque monuit sibi in animo esse omnibus eos beneficiis cumulare, restitutis quam primùm omnibus appanagiorum redditibus, quibus plurima dona addidit.

Francos inter & Hispanos usque ad Pyrenæorum Pacem bello perducto, pugnatum est in Pedemontio & in Monteferrato, vario Marte, adeo ut Franci Civili bello distincti, cum ipsis opus esset ut maxima Sabaudi auxilia eis præstarent, multa loca Duci restituere, & inter hæc Trinum, Chivasium, Veruam &c.

Bellum contra Valdenses. 1655.

Ineunte anno M. DC. LV. Dux *Carolus-Emanuel* bellum Valdensibus indixit, cujus in partem omnes fermè Europæ Principes vocati sunt. De Valdensium origine pauca superiùs retulimus, quo loco etiam de eorum religione diximus, cujus causâ eos improbo zelo persecuti sunt Monachi, quorum intererat pedem in eorum Vallibus figere; at illi Vallium incolæ qui suam erga Principes suos fidelitatem amoremque multis in occasionibus ostenderant, inimicorum conatibus, divino favente numine, restiterant; atque à Sabaudiæ Ducibus diplomata obtinuerant quibus confirmabantur eorum jura, liberumque Evangelicæ Relligionis exercitium. Illa diplomata Carolus-Emanuel jam etiam confirmaverat decretis Junio & Decembri mensibus datis An. M. DC. LIV. quibus Dux jusserat ut omnia observarentur Diplomata ab avo & patre concessa *senzà amplificatione ne diminatione additione ne restritione.*

Sub regiâ fide securi degebant innocentes illi ac fideles populi, cum subito dira eis imminuit persecutionis tempestas. Eam Duci culpæ non tribuam, Calamitatum enim illum ipsi nunquam accusavere. Zelus quidam Relligionis unà cum politicis quibusdam rationibus, inimicorum illorum susceptis favebant, dum eos hi Duci horridâ formâ depingerent. Britaniam tum regebat Cromwelus, qui ex Hiberniâ seditiosos quosdam Pontificios expulerat quod horrendas ibi cædes patravissent; quâ ratione Dux à monachis impellitur ut Ecclesiam Romanam ulsciscatur. Attamen cum auxilium ad id Vallium bellum à Pontifice maximo postulatum est, Dux repulsam tulit. At aliis si fides habeatur, cum Sabaudis in animo esset Pinarolium recuperare, è re visum est, valles occupandas, ne earum incolæ Francis faverent à quibus semper protecti fuerant; denique tantâ curâ, tanto que labore incassum requiruntur belli illius nefandi causæ, ut meritò videatur nullas omninò fuisse. Ut ut sit, causam prætenderunt Incendium Domuum quarumdam Missionariis attributarum, atque Ædicularum quæ non procul

cul indè aberant; at illud longè evenerat ante ultimum Ducis decretum quo illi prædicantur *fideles & obedientes subditi.* Quid plura? Querelis hinc indè habitis anno M. DC. LV. in Valles mittitur Quæstor Andreas Guastaldus, à quo vulgari idiomate promulgatum est hoc decretum.

ANdrea Gastaldo Doctor di legi, Consigliere Maestro auditore ordinario sedente nel illustrissima Camera de Conti di S. A. R. & Conservatore generale della santa Fede, per osservanza de gli Ordini contra la pretessa Religione Riformata delle Valli di Lucerna, Perosa, & S. Martino publicati, & in questa parte specialmente da detta S. A. R. Delegato.

In seguendo noi l'Autorità che da S. A. R. teniamo delli 13. *del corrente, in debita forma spedita, sigillata & sottoscrita Violetta, & l'instruttione à parte data ci non l'instanza fattaci da M. Bartholomeo Gastaldo, interveniente per il Fisco Regio. Commettiamo & mandiamo al primo Messo di Corte Giurato, di far commandamento, & ingiuntione, como con queste, si comanda & ingiunge ad ogni Capo di casa particolare della pretesa Religione Riformata, di qualsivoglia stato, grado, & conditione, niuno eccetuato, habitanti & possidenti beni nelli luoghi & finagi di Lucerna, S. Giovanni, la Torre, Bubiana, Fenile, Campiglione, Bricherassio; & S. Secondo, di dover fra giorni tre prossimi duopo la Publicatione, & essecutione di queste, ritirarsi, abandonnare, & essersi, con le Famiglie loro, retirati da detti luoghi, & portati nelli luoghi & limiti da S. A. R. & sino à suo bene placito tolerati, che sono Bobbio, Villaro, Angrogna, Rorata, & contrada de Bonetti, sotto pena della vita, & confisca de loro Case & beni esistenti, fuori di essi limiti, qualunque volta che fra giorni vinti indi sequenti, non faccino constar avanti noi d' essersi Catolizati, ò venduto loro beni à Catolici. Dichiarando S. A. R. non esser mai stato, meno esser sua mente, ne de Reali suoi antecessori, che per qualunque atto fatto; & da farsi, non haver voluto, meno essersi inteso, ampliar detti limiti. Anzi ci ha ordinato di dichiarare, come per le presenti dichiariamo, esser stati detti atti mere usurpationi contra la dispositione, si delli ordini suoi, che de Magistrati in tal fatto publicati, come chiaramente ne consta, percio li transgressori esser incorsi nelle pene in essi contenute. Inoltre nelli predetti luoghi che vengono benignamente tolerati da S. A. R. Intende, & vole, che in caduno di essi si celebri il santo Ufficio della santa Messa, inhibendo alli sudetti della pretesa Religione, di far alcuna sorte di molestia, tanto in fatti che in parole à Padri Missionari & loro servienti, meno divertirne ne deviarne che si sia di tal pretesa Religioni, si volesse Cattolizare, sotto la suddetta pena della vita, incariando particolarmente li Ministri di detta pretesa Religione, di far inviolabilmente osservare quanto sopra à pena d' esser risponsabili del proprio. Dechiarando l' esecutione delle presenti da farsi per affisione di copia valer come se ad ognun fosse personalmente esseguita.*

Dato en Lucerna il 25. Gennaro 1655.

Signato:

Andrea Gastaldo, Auditore Delegato.

Hoc decreto facilè miseris illis incolis patuit de illis actum esse, cum nullâ Edictorum habitâ ratione, de bonis ac de Religione certandum esset. Bona enim illa acquisita quæ vendere debebant jam ante ultimam Maio mense Anni M. DC. LIV. datam concessionem Regiam possederant: itaque Duci jura sua supplices exposuere, perduellionis rei dicuntur, atque Pianezæ Marchione Duce in valles copiæ mittuntur ac inter eas legio Hibernorum, in Patriâ suâ horrendis cædibus assuetorum, qui nefanda in Vallibus illis plurima patrarunt quorum narratione cartam hanc inquinare horret, ea omnia fideliter æquè ac horrendè descripsere illius temporis authores quidam celeberrini. Valdenses ingenui ac fortes viri vim vi repulere, atque à Francis opem postularunt, eorumque commodis tota fermè Europa studuit; dum enim illos feroces & truculenti milites atrociter, insciis eorum tribunis, trucidarent, Augustam Taurinorum accessere ab Helvetiis Francis, Batavis, Britannisque Oratores, qui erga eos Ducis implorarent opem. Hic itaque Pinarolii eâ de re colloquium instituit, ubi conventio sancitur quâ tranquillitàs in Vallibus restituitur, atque pristinæ incolis confirmantur concessiones. Pactum illud ut fideliter sanctèque observaretur invigilarunt Reges qui illud guarentiverant, ab eo enim tota pendet Valdensium salus securitasque, eorum enim miserandæ reliquiæ in parentum Domos reduces optimè variis in occasionibus de Duce meriti sunt.

Illud in Valdenses bellum non obstitit quominùs aliud in Mediolanensi agro ac in Monteferrato susceptum continuaretur, ad pacem usque quam Pyræneorum vocant. *Ex illius pacti legibus, pollicitus est Rex Cath. se Duci Vercellas Cengiumque restituturum Dotemque Sermissimæ Infanti Catharinæ Ducis aviæ super portorium Foyæ in Napolitano Regno assignatam soluturum, simulque ipsius usuram à matrimonii anno ad M. DC. XX, quo eadem ipsa dos Principi Philiberto Patrimonii loco data fuerat. Præterea pacta Querasci confecta esse exequenda, quo Sabaudos inter & Mantuanos Lites dirimerentur; horum executionem, etiam armorum vi, præstare Regi Christian. fas esse, nullam nectente moram Rege Cath. Denique Noaliarum Ducem, aut ejus loco legatum Franciæ, Fuensaldaniæque Comitem committi,* ut litem de dote Margaritæ à Sabaudiâ, Ducem inter & Mantuanum componerent, quam, si ministri illi eam conciliare nequirent, Reges ipsi perpenderent, atque cum bonâ gratiâ componerent.

Hinc Ducissæ administrationi maximus honos, maxima Laus, Dux enim eo pacto in integram paternarum ditionum possessionem restituebatur. Hinc Taurini Epinicia acta propter restauratam pacem, Ducem inter & potentes vicinos, atque ipsum Mantuæ Ducem.

Anno sequente proximo sororem suam Margaritam Dux nuptum dedit Parmæ Duci Ranutio II. decem ab hinc annis soror ejus natu major Adeleida cum Ferdinando, Bavariæ Electore, nupserat, alteramque natu maximam avunculus Mauricius uxorem duxerat, adeo ut nullus restaret Taurini Regiæ familiæ Princeps. Turbulentæ enim Mauritii Thomæque Principum vitæ mors finem dederat, cum hic ineunte anno M. DC. LVI. ille verò mense Octobri An. M. DC. LVII. sine liberis decessisset.

Confecta Pyræneorum pace, Carolus-Emanuel XXVI. annos natus, quietis illis temporibus usus est; multaque suscepit, atque executus est quibus perficiendis pace opus erat. Augustam enim Taurinorum multùm amplificavit Palatiumque ibi extrui curavit tanto Principe dignum, atque Architecturæ peritus alia quædam privata publicaque ædificia incepit.

Singulari quadam in Sabaudam Domum benevolentia, Deus maximus optimus, Regiam Ducis Matrem ad annum usque M. DC. LXIII. incolumem servavit, quo illa annis, laudibus & gloriâ cumulata ad coelites meavit, cum sua regere capax Dux ejus consiliis non amplius indigebat. Hoc ipso anno quo interiit Regia Mater Ducissa, Franciscam Magdalenam Gastonis Aurelianensis Ludovici XIII. fratris filiam & Margaritæ à Lotaringia, Dux Carolus-Emanuel uxorem duxit, eâ verò paulò post mortuâ, secundis nuptiis Mariam Joannam Baptistâm à Nemurtio duxit Sabaudo sanguine regio ortam, quâ Nemurtiorum ramus, qui in ipsa defecit, Regio stipiti adunitut, filia enim erat Caroli Amadei à Sabaudiâ Nemurtii Ducis & Elisabethæ à Vindocio.

Per undecim ab illis nuptiis annos bono publico Carolus-Emanuel operam dedit; ærarium variis calamitatibus exhaustum reparavit tributis tamen imminutis; Vercellas etiam omnium Europæ arcium validissimam fecit, Verruæque & Cævæ munitiones incepit, & ad Padum usque Augustæ Taurinorum moenia duxit, at omnium Ædificiorum illorum celeberrimum habetur via per Sabaudiæ montes invios ducta quæ à pago quodam Crottana via nuncupatur; opus quidem Romanâ opulentiâ ac magnificentiâ dignum, Carolo Emanueli reservatum cui nihil difficile modò subditis suis utile. Hoc paulò ante ejus interitum opus confectum est anno M. DC. LXXV. Eum debito patriæ patri desiderio prosecuti sunt subditi ejus. Integrâ ætate interiit plurimis ornatus dotibus quas naturæ minus quam diligenti matris educationi debuerat: quid plura? bonus prudens doctusque erat.

Mors Caroli Emanuelis.

Victor-Amadeus II. Dux XV. Sardiniæ Rex I.

Unicum reliquit filium successorem VICTOREM-AMADEUM II. sub tutelâ Regiæ Matris quæ primum & trigesimum annum vix attigerat. Juvenis Dux novem annos natus magnam sui spem dabat. Nemini jus erat tutelam expetendi, itaque ab omnibus Regni ordinibus ei unanimi consensu committitur. Tempus illud Princeps hæc, cujus virtutem mirati sumus, perficiendis à Carolo Emanuelo susceptis operibus adhibuit, Pacemque summâ cum prudentiâ fovit; quid curam ejus in instituendo Duce pupillo referam? Hoc testatur maxima cum Laude Principis illius regnum; Deliciæ enim populorum suorum, ævi sui heros habetur, meritòque aula ejus, urbanitatis, fortitudinis ac politicæ schola nuncupatur.

Rerum circumstantiis coactus fuerat *Victor-Amadeus* I. in partes Francorum descendere; ut ab imminenti ruinâ regnum suum eriperet. Strictius fœdus hoc reddiderat diuturna Tutricis Christinæ administratio, præterea Principum, cum ab Austriacis defecerant, obsequens erga Ludovicum XIV. Mazarinumque Voluntas, æque ac Pinarolii alienatio in causâ fuêre cur tanta evasit in Sabaudiâ Francorum autoritas, ut nihil ibi fieret quod Francis displiceret, posteaque desinente sub infirmo Carolo II. Hispanorum potentia, major fit Francorum auctoritas in regno ubi non habebant quid imperarent. Francis enim à naturâ insitum ibi imperium usurpare ubi quâdam auctoritate se pollere arbitrantur, quod tribuendum est ingenti opinione quam de se ac de Regis eorum potentiâ habent. Nec mirum ergò fuit initio regni Victoris-Amadei II. Taurinensem aulam prorsùs à Francis pendere; hi enim, quo facilius autoritatem suam Ludovicus XIV. in Italiâ restitueret confirmaretque, totis viribus operam navarunt ut, rejectâ Regiâ infante à Portugalia, Dux uxorem duceret Annam Mariam à Valesio Regis avunculi Philippi aurelianensis & Henricæ ab Angliâ filiam. At Ludovicum fefellit opinio de utilitatibus ex hoc matrimonio consequendis, Victor-Amadeus enim ad id natus videbatur ut avi repararet errores quibus Domum suam certo periculo, saltem indignæ servituti exposuerat, ipsius tandem erat coronam suam liberam reddere, cæterisque titulis Regiam Majestatem addere.

Persecutio Valdensium.

Hinc patet quantùm à Francis pendebat Victor-Amadeus, quod, antiquato Nantuensi diplomate, cum vexati Evangelici in Valles Pedemontii confugerent, Ludovicus XIV. in Valdenses ideo infensus Duci suasit, ut sedibus suis fideles Valdenses vi expelleret quod indè per totam Italiam spargeretur venenata hæreseos doctrina. Plus æquo valuit fera suasio illa in aulâ ubi omnium, præter Principem, intererat illam bene audiri; ne diffile fuit gravamina reperire in incolas quorum jura solis concessionibus constabant. Ita communicatis inter utriusque aulæ ministros consiliis, Valdensibus jubetur patriâ suâ cedant. Mandatum illud fulciebant Legiones quædam quibus resistere non valebant Valdenses de improviso occupati, Patriam ergò plerique relinquunt, exulesque in Helvetiam & in Germaniam abeunt, quidam tamen in Valles restant, qui, exemplo quorumdam Francorum, Romanam amplexi sunt Relligionem, templorum Apostolici patrum suorum cultûs ruinâ institutam; veram feræ ac iniquæ persecutionis causam referunt, qui scripserunt Ludovici, quem non latebat Valdenses illos fortes Principique fideles eos esse qui ipsi acriter resistere possent si ex Pinarolio aliquid in Ducem susciperet, multi tum interesse ut eos penitùs deleret.

Fœdus Augustæ Vindelicorum.

Anno M. DC. LXXXVII. Imperator Romano-Germanus celebre feriit fœdus cum Germaniæ Principibus, atque cum Hollandis Principibusque Arausionis & Lotharingiæ, quo damnorum Imperio à Francis illatorum reparationem obtineret totiusque ipsius invasionem præverteret. Bello à fœderatis Franciæ indicto nihil non egit Imperator quo Sabaudiæ

Labbe Bourvin pinx.   A. Moetjens excudit.   P. a Gunst sculps.

Marie Jeanne Baptiste De Sauoye
Duchesse de Sauoye, Princesse de Pïemont, Reyne de
Chypre &c. Tutrice, et Regente &c.
pendant la Minorité de son Fils.
Laurent du Four pinxit
R. Nanteuil sculp. 1678

diæ in partes ſuas adduceret; eò inclinabat Dux eò magis quod multùm eum tæderet à Francis pendere, ideoque nullo negotio eum ejus cæſariſque miniſtri in illud fœdus induxerunt præſertim cum ei Cæſar tributos Regibus honores conceſſit.

Commercium illud intimumque conſenſum in ſuſpicionem Ludovicus vocavit, ſeu negociationes illas ulteriùs ductas arbitraretur, ſeu nullatenùs pateretur eo inconſulto Sabaudos aliquid agere, itaque decem duodecimve hominum millia duce Catinatio verſùs Pedemontium miſit, quo, aiebat illa, exercitum in Mediolanenſe inſtructum à finibus ſuis arceret, reipſà verò ut Ducem ſibi obnoxium retineret; Italiæque terrorem injiceret.

Nemini dubium erat quin itineris illarum copiarum incommoda primùm erumperent in miſellos Valdenſes; Catinatius reverâ Feuquierum cùm expeditâ manu miſit ut eos penitùs deleret; ne à tergo incolas illos relinqueret. Valdenſibus è Patriâ profugis non conveniebant alieni mores regionum in quas ſeſe receperant, quanquam ibi tranquilli ſecurique degere poſſent; Quatuor aut circiter eorum millia qui in Helvetiâ aut in Romanâ ditione ſiſterant, auxiliis acceptis arma commeatumque comparaverant eâ mente, ut in Patriam ſeſe reſtituerent aut eam ſanguine ſuo conſpergerent. Res è voto partim ſucceſſit; plerique enim in Valles ſuas reduces uſurpatotes è prædiis ſuis expulerunt, neque indè ad An. M. DC. LXXXVII. pelli potuerunt. Hoc in bello inſitâ virtute & induſtriâ Francis reſtitere, Ducique Domino ſuo maximam opem tulere.

Catinatius dum copias in Mediolanenſem agrum ducere fingeret ſubitò non procul ab Auguſtâ Taurinorum ſtetit, depoſitâque larvâ, à Victore Amadeo tria militum millia petiit; par enim auxilium Imperatori præſtiterat, ſolutâ pro conductis fiduciariis prædiis maximâ pecuniæ ſummâ. Hoc neutralitatis legibus contrarium Rex judicabat, ideoque quò ſecurior foret tria illa hominum millia poſtulabat. His auditis Dux ſtupens hæſit, propoſitis enim ſi aſſentiretur duriſſimas conditiones ipſi expectandum erat, ſi verò rejiceret, in maximum diſcrimen veniebat. Intra unius diei ſpatium reſponſum dare tenebatur, reſiſtere impar erat, itaque rem amicâ compoſitione peragere tentavit.

Reſponſo à Duce accepto Catinatius iter ſuum in Mediolanenſem agrum direxit, at occupato Cariniani ponte quem Dragonibus quibuſdam cuſtodiendum commiſit, gradum retulit, remque denuò à Duce efflagitavit; ad eum mittuntur legati qui ſciſcitarentur quid poſtularet, his ille reſpondit ſe Ducis intra viginti & quatuor horas reſponſum expectaturum; nec tamen tam anguſto temporis ſpatio peracta res eſt; multis enim poſtulatis, paucis conceſſis; per integrum menſem ducitur negociatio illa; tandem poſt multas itiones à Duce Regis nomine petit Catinatius præter tria hominum millia, Taurinenſem arcem Urbemque Verruam, longe abfuit ut conditionibus illis Dux aſſentiretur quin à Francis palàm deficere mallet; itaque Senatu convocato decretum eſt, Catinatio non amplius obſequi, eique denuntiare Ducis Ditionibus quam primùm cederet. Hoc audito reſponſo attonitum ſe Francorum Dux præbuit, nihilque non movit quo colloquia repeteret at fruſtrà; Conſilio enim Ducis plebs, optimateſque plaudunt bonaque & vitam pro patriâ Principi vovent. Nunciis quocumque miſſis, militiæ congregantur, urbes muniuntur, cœlumque & terra, ut ita dicam, moventur ad Francos è Patria expellendos.

In eâ defectione notandam præſertim quod illa in cauſâ fuerit cur Dux, inſitâ magnanimitate & Clementiâ præterita Valdenſibus condonarit, atque Edicto publico profugos in patrias ſedes revocaverit.

Interea Rex Chriſtian. vulgatâ deffenſione cæteros Principes monuit cauſas, cur exercitum de improviſo in Pedemontium miſiſſet, totius rei culpam à ſe in Sabaudos Auſtriacoſve avertendo, at accuſationem illam nullâ operâ Dux paulò poſt diluit. Dum eruditiſſimorum ingenio utraque aula uterentur quo ſuam agendi rationem quæque probaret, copiæ earum non deſidebant, accepto enim apud reges axiomate *potentioris ratio omnium optima eſt*, nihil non moliebantur duces quo decretorium quid ſuſciperent. Itaque Salutias occupare Catinatius aggteſſus, copias eò deduxerat, quas ut à tergo oppugnaret Victor-Amadeus Padum trajecit; ei Catinatius occurit non procul à Staffardæ Monaſterio; caſis quibuſdam tegebatur dextrum cornu, ſiniſtrum verò vepretibus ac paludibus; à tergo ſylva valleſque binæ erant, in quas tutò Dux ſe recipere poterat, nec ad eum niſi anguſtiſſimâ viâ ire hoſti licebat, non tutiùs nec prudentiùs caſtra metari poterat, inter Caſas tamen à Catinario oppugnatur; fortiter reſtitere Pedemontani pedites, loco tamen cedere coguntur; nec minore virtute propugnat cornu ſinitrum, verùm trajectâ palude inviâ, hoſtium equitatus cum quatuor peditum phalangibus, hoc etiam fugarunt. Receptui igitur Dux ſignum dat Franciſque victoriam concedit; hinc Cavortii Salutiarumq; deditio. Nullis acceptis à fœderatis auxiliis penes Ducem non erat arcium augere præſidia, exercitumque in expeditionem educere. Mirum igitur non eſt, eadem ei accidiſſe quæ majoribus ejus, quoties in Francorum Auſtriacorumve partes deſcendete coacti ſunt. Itaque nihil Catinatius niſi Marte ſecundo ſuſcipiebat; adeo ut Seguſium poſt 24. horarum obſidium ad deditionem cogeretur; eandem ſortem Miolanum paulò poſt experitur, deletiſque Ducis copiis Monaſterium inter & Confluentes, tota Sabaudia ſub Francorum poteſtate redigitur.

Intereà Parellæ Marchio quatuor hominum millibus præfectus, acceptis à Valdenſibus auxiliis, qui ſponte arma ſuſceperant, Caſtrum Delphini expugnaverat; adeò ut Dux quo majorem ab illis Vallium incolis opem acciperet, Edicto Reformatos hortatus eſt, ut in valles undique

dique sub ejus tutelâ confugerent; nec multò post in patriam ex Helvetiâ per Mediolanensem agrum ingens eorum Caterva Duce Lochio à Franciâ Nobili viro redierunt. Illorum ope variæ in vallibus victoriæ relatæ sunt, atque multis militibus cæsis hinc Francorum copiæ penitùs expulsæ sunt.

Damnorum, quæ Sabaudiæ Dux pertulerat, sese accusabant fœderati ejus, Eugenium igitur Principem cum debiliore auxilio ad eum misserunt, nec enim prohibere potuit quid Nicæanâ arce, Velianâque expugnatis, Catinatius Rivolium & alia quædam oppida incenderet, captâq; intra binos dies Carmaniolâ, Cunæum cum decem hominum millibus obsideret. At progrediente Eugenio Principe cum expedito exercitu, ut urbi auxilium ferret, obsidionem festinanter Franci solvunt, relictis tormentis commeatibus ægris & impedimentis. Infelici hoc nuncio attonnitus est *De Louvois* adversæ fortunæ nundum assuetus; at, veluti trito fertur adagio, abyssus abyssum invocat, non multò post Padum Franci trajicere coguntur dum eos insequeretur Eugenius Princeps, turmis Equitum eorum duabus penitùs deletis. Tum Pedemontium ingressus est Caraffa Comes cum quindecim Cæsarianorum millibus, Bavariæque Dux cum quinque militum suorum millibus. Maxima hinc multarum victoriarum spes, verùm dissentione Ducum nihil fermè actum occupatis tantummodò Carmaniolâ, Rivolio atque Velianâ.

Multa fœderati minabantur in sequentem annum totamque hyemem apparando consumunt. Ludovicus XIV. nihil indè non verebatur, itaque Chanlæum Taurinum misit qui utiles Duci conditiones proponeret modo à fœderatis deficeret, at illis aures Sabaudo non præbente, scriptam monitionem Franci vulgaverunt quo Pontifici maximo cæterisque Italiæ Principibus consilia suaderet in Cæsarem: Exeunte Autumno Montem-Emilianum Catinatius expugnaverat, oportunisque locis castra metatus erat quo Alpium Fauces custodiret, nec tamen prohibuit quominùs Eugenius, Caprara, Schombergiusque in Delphinatum progrederentur, Ebrodunumque vi caperent quod ab igne quindecim millibus nummroum cives redemerunt. Vapiacum diripuerunt, atque Segesteronem usque progressi, regionem totam vastarunt, quo Palatinatus Sueviæque incendia ulciscerentur. At intereà Dux variolis affectus est, quod in causâ fuit cur Alpes rursùs fœderati trajecerunt.

Eo morbo non impeditur Dux magna moliri in sequentem annum. Ipsum tædebat Pinarolium diutiùs esse sub Francorum potestate, accepto igitur à fœderatis auxilio oportunâ usus est occasione eam recuperandi munitissimam arcem, decretum igitur ac susceptum est Pinarolii obsidium. Divæ Brigittæ Perusiæque propugnaculis quam primùm expugnatis, ignitis bombis urbs verberatur. Nihil totam per hyemem Franci susceperant, at accepto subsidio Alpes citius descenderunt; quâ de re certiores facti fœderati Divæ Brigittæ propugnaculum everterunt, hostesque Dux invitis Eugenio & Schombergio in Marsaliæ Campis instructâ acie expectavit, hinc Marsaliaca pugna. In eâ cæsis foederatorum quinque aut circiter millibus, graviterque saucio Schombergio certam Franci Victoriam reportaverunt IV. Nonas Octob. Dux militem ducemque se præstitit nec tamen virtute suâ milites sustinere potuit adversùs vim ingruentem Equitum Francorum. Eâ victoriâ non usi sunt hostes, in Pedemontio enim cum subsistere non possent ultra Alpes regressi sunt, hac agendi ratione Franci forsan Ducem inducere cupiebant ad accipiendum pacis conditiones; de illis agere difficile erat, cum rem foederatos celare necessum esset. Ducta est igitur negociatio illa per totam sequentis anni æstatem, quanquam enim vires in Italiâ non haberent Franci quæ aliquid susciperent, nihil tamen egere foederati, quod dubius Dux semper hæsitaret.

Divi Georgii castrum in Monteferrato expugnatum est, urbsque Casale præsidiis interclusa. E re videbatur ab urbis illius obsidione incipere, verùm cum inter se foederati non convenirent cui ipsorum urbs illa committeretur, ab eâ abstinuere donec Cæsar, Hispanorumque Rex assensere, ut, funditùs eversis arcis illius operibus, Mantuæ Duci restitueretur. Eam ergò Eugenius Princeps obsedit expugnavitque. Nec aliquid præterea susceptum est propter intimam quæ Regem inter & Ducem intercedebat consiliorum societatem.

Ludovici XIV. susceptis favere fortuna desierat, indè ergò quam feliciter posset sese expedire cupiebat, qua propter inter foederatos discordiam suspicionesque injicere tentavit. Res è voto successit, Dux enim Certior factus de colloquio quodam Calierum inter & Borelium Amstelodamensis urbis consulem Antuerpiæ habito, non dubitavit quin de pace Hollandi agerent; itaque cum vereretur ne aliorum ob commoda piacularis fieret, propositis Francorum conditionibus aures præbere statuit; consilium hoc Ducissa uxor ejus Aurelianensi Duci aperuit, cujus certior factus Rex quem tædebat bellum Italicum, non cunctandum esse ratus est, itaque Tessæum Comitem Taurinum misit, qui Duci nomine Regis omnium quæ à Francis occupabantur restitutionem polliceretur ac in damnorum reparationem centena quædam Nummorum millia, Ducisque filiam nomine Burgundiæ Ducis uxorem postularet. Hæc Dux rejecit, Pinarolium expetebat, ac prætereà eò usque denegatos à Ludovico XIV. debitos coronatis Principibus honores. Animi constantiâ nihil ille non obtinuit, Ludovicus enim ei non solum Pinarolium, at eversis operibus, sed etiam cætera quæ ab ineunte bello loca occupaverat, restituit promittendo se pacem cum cæteris foederatis, inconsulto Duce non compositurum. Præterea decretum est, Adeleidæ Principis cum Burgundiæ Duce Matrimonium, concessique Sabaudæ familiæ regi honores. Hinc offensivum defensivumque foedus Ducem inter & Ludovicum Regem, cui ille promisit se Francos Evangelicos in Vallibus non recepturum.

Pri-

Pridie Nonas Octobris Augustâ Taurinorum
1696. profecta Adeleida Camberium III. idus ingreditur, undè Pontem-Bellovicinum accedit ultimam Sabaudiæ Provinciæ urbem, ubi regio cultu eam nomine Regis excepit Brionæus Comes. Regis curru vecta per Lugdunum urbem Lutetiam proficiscitur. Ei Montargium usque Rex Delphino Aurelianensique Duce comitantibus obviam progreditur, eamque paternâ benevolentiâ è curru excepit; Regis ad genua cum illa sese abjiceret, eam suscepit terque occulatus est. Illa Regis manum cum deosculaeretur diem illum vitæ suæ felicissimum fatetur. Principem illam Burgundiæ Dux exeunte anno M. DC. XCVII. uxorem duxit Principesque liberos ex ea tres suscepit ex quibus unus tantùm superstes est, publico totius Europæ bono Ludovicus XV. qui quinque tantum annos natus proavo successit.

Illâ necessitudine, Taurinensique pacto redditur Sabaudis Provinciis tranquillitas quâ, majorum suorum exemplo, Dux usus est, ad utilitatem publicam & ad ornandum urbem Provinciarum suarum primariam Regiasque domus, at præsertim ad augendas instruendasque copias ejus. Interea Francos inter & foederaros bellum gerebatur, eâ verò ratione ut ad pacem omnes spectare viderentur, quæ tandem composita fuit Ryswikii parvi cujudam pagi non procul ab Hagâ Comitum apud Hollandos; in eo pacis instrumento ope Francorum Regis facta est Ducis, atque privati ejus cum rege pacti mentio.

Nec diù duravit pax illa quâ toti Europæ opus erat, quâque uti ipsi non licebat per ambitionem Ludovici XIV. imminentemque Caroli II. Hispaniarum Regis interitum. Bellum nequaquam partitionis conventione antevertere Europæ reges tentaverant, mortuo enim Carolo II. Hispaniam invasit Philippus V. Dux Andegavensis jure aviæ suæ, Mariæ Theresiæ, Caroli Regis sororis, atque ex conditionibus hujusce Regis Testamenti, votisque Hispanorum ad illud solium vocatus.

Nonne æquum videbatur, ut hac occasione quâ libertati suæ restituebantur Hispani uterentur ad eligendum sibi quem vellent Regem. Summâ in familiis quibusdam authoritas constituitur ex pactis ipsas inter populosque sancitis, quibus in earum gratiam omnia sua jura populus deponit, at certis quibusdam conditionibus, quibus sanctè servatis, electo Domino parere populus ille tenetur; verùm deficiente illâ familiâ, aut ejus Principe jura ipsi concessa abdicante, tum sui juris fit populus ille, cui Dominum alterum eligere fas est, nec ulli licet liberæ illi nationi Dominum intrudere. Ea erat Hispanorum conditio, nec Carolo II. licebat Testamento statuere de coronâ quam à populo acceptam eidem restituere tenebatur; nec Testamentum ejus considerari potest quam veluti commendatio ejus erga Philippum sororis ejus nepotem; in gratiam ipsius Philippi consensere populi suffragia, unde ei jus multò firmius eo quod Testamento niteretur. Itaque ab illa rerum constitutione turbandâ alienior nemo videbatur quàm felices Britanni, Hollandi, Germanique qui fortunatæ potiuntur libertatis quam tantopere laudant. Arma tamen in Philippum primi illi arripiunt, ipsum verò tueti Hipanisque auxilium ferre avi sui plurimi intererat.

Quis diuturni funestique belli illius eventus ignorat? Bavariæ Dux Belgii præfectus Provincias illas Francis tradidit; Mediolanensem Ducatum Imperii fiduciarum prædium Cæsar sibi asseruit; Vaudemontii Princeps, ditionis illius Præfectus, Francorumque Cliens Cæsarianis Mandatis parere renuit, itaque coactus est iterùm Victor-Amadeus non ad suum sed ad Francorum nutum agere, illi enim Provincias ejus velut interclusas tenebant, cum eas à Mediolanensi, atque à Delphinatu & à Provinciâ oppugnare possent. Tesſæum Comitem Stratensemque Cardinalem in Italiam Ludovicus XIV. miserat, qui Regionis illius Principes in partes suas inducerent; at incassùm, illi enim, si unum excipias Mantuæ Ducem, neutros se professi sunt, hic enim Vaudemontii minis territus Francorum præsidium, statuum suorum periculo, admisit.

Quod ad Ducem Sabaudiæ attinet, Ludovicus, quem non latebat cauta scientia tempore in rem suam oportunè utendi; Victori-Amadeo, qui gloriam famamque mirum in modum deperiebat, conditiones proposuit quas rejicere ipsius non erat, non solum enim filiam ejus natu minorem Hispaniarum Regi Catholico Philippo V. nubere pollicebatur, menstruamque Pensionem quinquaginta millium nummorum sed etiam ei summum in exercitum ejus imperium tradidit; quid utilius? Quid gloriosius? Præterquam quod illis assentiendo conditionibus tutas securasque ab omni irruptione Provincias suas servabat. Reperiuntur tamen qui Ducem eâ in re contra commoda sua egisse opinantur, quod cum, mortuo sine liberis Carolo III. Hispaniarum coronæ competitore, ea Duci ex pactorum legibus concederetur, sua multi intererat non solum Francorum regi non adhærere aut neutram partem amplecti, sed etiam totis viribus Carolo opem ferre, ut eam hic adipisceretur coronam cujus ipse Dux hæres futurus erat.

Reverâ Francorum partes Dux tandiù duntaxat secutus est quandiù ab eis securè deficere non potuit, itaque occasionem nactus, à foederatis stetit quo potentiores ex Italiâ Francos facilius expelleret. Ludovicus eorum quæ Ducem inter & Averspergiæ Comitem statuta fuerant, certior factus, Vindocii Duci jussit ut sex aut circiter Sabaudorum millia, quæ in Francorum exercitu erant, exarmaret: Hic igitur III. Kal. Oct. Secchiam fluvium inter & Sabaudas copias expeditam militum suorum manum locavit, ne trans fluvium, perspecto ejus consilio, in Cæsarianorum castra illæ confugerent. Postero die Pallavicinum Sabaudarum Copiarum ducem adiit, quem retinuit, cæteri tribuni centurionesque eâdem ratione habentur, horum Sarcinæ diripiuntur, pedites armis Equites equis spoliantur, atque hinc indè in diver-

ſis Franciæ Provinciis diſtribuuntur.

Quibus auditis Dux iræ impotens clarigatione utitur in Francos qui in ditionibus ſuis reperiuntur, Francorumque Regi bellum indicit. Tum Ludovico Fortunâ nimis indulgebat, hoc Dux quam primùm infeliciter expertus eſt, quanquam enim Starembergius ei quæ poſſet auxilia mitteret, prohibere non potuit quin totam Sabaudiam ipſumque Montem Æmilianum Feuliadus occuparet, adeo ut dum ex Nicæi Marchionatûs parte in Pedemontium penetraret, à Vercellis in eandem Provinciam Vindocii Dux progreſſus, eâ priùs occupatâ ac funditùs everſâ urbe; eandem ſortem paulò poſt experiuntur Eporedia Verruaque: quid plura? Caroli boni, Victoriſque Amadei tempora rediere, omnibus enim amiſſis oppidis ac urbibus, ipſa Auguſta Taurinorum oppugnatur. Obſidium illud adamuſſim deſcriptum eſt ſub finem voluminis hujus, ubi relatum eſt quâ ratione Ducis Principiſque Eugenii ope indè Franci cæſi fugatique fuerunt. Illâ victoriâ veluti fulminis ictu corruit Francorum exercituum Fortuna: ſolutâ enim Auguſtæ Taurinorum obſidione omnia recipiuntur loca quæ illi in Pedemontio, Monteferrato, Mediolanenſique agro occuparant; eorum alia redduntur, alia vi expugnantur præſidiariis militibus ad internicionem deletis; ſi Cremonam, Valenciam, Mediolanique arcem excipias; ſic Provinciæ illæ quatuor menſium ſpatio Francis eripiuntur, quis autem credidiſſet Ducem omnibus ſuis Provinciis fermè ſpoliatum, intra tres menſes Redditioni urbis Ducatûſque Mediolanenſis ſubſcripturum.

Redacto ſub foederatorum ditione Mediolano, nihil eis in Longobardiâ agendum reſtabat, arma in Francorum Provincias tulere. Suſceptis enim eorum cum faverent Hollandorum Anglorumque claſſes, Ducibus Eugenio & Victore-Amadeo Alpes ſuperant foederatorum copiæ, atque in ipſum Provinciæ ſinum progreſſæ Tolanium circumſidunt vicinis propugnaculis occupatis, adeo ut re benè inceptâ ſelicem ſucceſſum non immeritò ſperarent, at neſcio quâ Fortunâ obſidio illa ſubitò ſolvitur, Alpeſque, incaſſum ſequentibus Teſſæo Medavioque Ducibus, transgrediuntur foederatæ copiæ quas Seguſium Dux Eugeniuſque duxere, pulſiſque ex imminentibus urbi collibus Francorum præſidiis, urbs, vetuſque Caſtrum deſeruntur, nec multò poſt Duci redduntur. Oppugnata arx tormentiſque quaſſata, obſidentium vires non ſuſtinuit. Eâ victoriâ Dux non ſolum urbem maximiq; momenti tranſitum, in ditiones ſuas recuperavit, ſed etiam ingentem tormentorum commeatuumque vim nactus eſt.

1708. Anno ſequente ſeriùs propter intempeſtivam æſtatis tempeſtatem Dux copias in campum duxit; at paulò poſt victoriis quibuſdam, multa nequaquàm enitente Vilartio reſarcitur tempus amiſſum; ſuperato enim magno cum labore Cinerum monte rapidâ velocitate verſùs Ocellum Sezanamque itur, atque antequam opem ferre poſſet Vilartius, Exillarum, Peruſiæ, Feneſtrellarumque caſtra occupantur. Propter ultimum hoc, diruto Pinarolio, validiſſimam arcem Franci extruxerant quo indè ingreſſum in Pedemontium haberent; ignitâ Bombâ defertur ignis in armamentarium quoddam pulvere pyrio refertum, quod ſtatim funditùs evertitur. Hinc inopinata ac ſubita arcis illius deditio, undè pridie Kalend. Sept. captivi egrediuntur Præſidiarii milites numero octingenti aut circiter. In eâ reperta ſunt ſeptem & quadraginta tormenta bellica, Mortaria Sexdecim, commeatuumque vim ingentem. Multæ ex hac victoriâ Duci foederatiſque ejus utilitates, nam præterquam quod janua, ut ita dicam, in Delphinatum progreſſuris aperiebatur, expeditum exercitum Franci ex Ruſcinonenſi agro Vilartio opem laturum miſerunt.

Anno M. DCC. IX. nihil fermè actum, dum Hollandis Pacis conditiones Ludovicus XIV. proponeret, Dux enim copiis non præfuit, at ducibus Rhebindero & Dhaunio, variis ex locis ejectis Francis Annecium Caſtrumque ejus hoſtibus eripiuntur. Sequentium duorum annorum non referam eventus. Neminem enim latet Ducem multis ſecundis præliis ſemper fuiſſe ſuperiorem. Interea cœlum terramque ne dicam Ditim movit Ludovicus quo Anglos à magno foedere averteret ejuſque quodam modo partes amplecterentur ad foedaratos ad pacem impellendos. Cæſariano Diademate, poſt mortem *Joſephi*, Carolus Rex donatus fuerat, nec videbantur Auſtriaci legibus, quas *Anna* Regina propoſitura erat, ſerrituri: itaque, foederatorum quoſdam corrumpendo ſeu ſibi conciliando, debilitandi erant. Nihil ergo non actum quo Sabaudiæ Ducem allicerent; itaque Bullinbrokius inter præliminarios articulos ſtipulatus eſt concedendam huic Principi Siciliam juſque coronæ Hiſpaniarum ſuccedendi ac præterea repagulum, quod gallicè *Barriere* vocant, conſtituendum Sabaudiam inter & Delphinatum. Rem illam Anna regina in gratiam tum fidelis foederati invito Ludovico XIV. confecit, quanquam Dux ipſe Regium titulum nullatenus ambiret, adeo ut cum conditiones illas audierit perplexus videretur, nec priùs aſſenſit quam ipſi Angli promiſerint ſe omnia præcaviſſe ut regnum illud tutò retineret. Eâ conditione conficitur Ultrajectenſe pactum, quo reipſâ Dux Coronam accepit Regiam, cujus titulo tantum ornati fuerunt majores ejus.

Illo Ultrajectenſi pacto mutatæ firmatæque ſunt omnium fermè Europæ Regnorum convenientiæ, præſertim in Italiâ undè penitùs Hiſpani locum Auſtriacis cedebant, adeo ut potentioris vicini metu Sabaudi eximerentur, confirmataque habuere ſua in Montemferratum jura invito Lotharingiæ Duce, qui jura ultimi Mantuæ Ducis ſine liberis defuncti prætendebat; denique futura in Franciâ tutela Victori-Amadeo Regi diuturnam quietem polliceri videbatur.

At mortuo Ludovico XIV. res penitùs in Europâ mutantur, ejus enim indomitam potentiam nemo ampliùs formidabat, ita ut ea evertere auſi ſunt quæ ille conſtanter ſuſtinuiſſet.

Hinc

Hinc de Siciliæ cum Sardiniâ permuratione Victorem Amadeum Cæſar urgere cepit. Philippi V. plurimi intererat ne ab Auſtriacis binæ Siciliæ penderent præterquam quod ex pacto Ceſſionis Siciliæ, reverſionis jus in gratiam Philippi ſtatutum fuerat, quo ſpoliaretur ſi forte Auſtriacis Siciliâ pareret; hinc belli cauſâ cui anno M. DCC. XXV. finis imponitur pacto Viennenſi. Hiſpaniam tunc adminiſtrabat *Alberonius* Cardinalis celeberrimus qui ea confecit quibus impar Hiſpania videbatur ab Ultrajectenſi pace; quâ ditionum ſuarum parte ſpoliata fuerat. Ea tum erat rerum conditio ut ii Hiſpaniæ adverſarenrur à quibus opem meritò ſperare videbatur, Franci enim unà cum Anglis ope Abbatis *Du Bois*, Aurelianenſiſque Ducis Regni adminiſtratoris quadruplex foedus conficiunt cui Carolus VI. Victorque-Amadeus Rex adhæſere. Hi nihil non tenrarunt quo Hollandos in ſuas partes adducerent. Ad eos Philippus *Verſutium Landium*, *Beretti* Marchionem Legatum miſerat, qui de Rege illo apud Helvetios jam optimè meritus fuerat, eos à foedere cum Carolo tum Hiſpaniarum coronæ competitore, avertendo. Hic prudens æquè ac doctus vir politicarum rerum peritiſſimus quem ſua apud Hollandos fama præceſſerat, hos etiam atque etiam ab illo foedere dehortatus eſt, totque ac tanti ponderis rationes adhibuit ut votorum tandem compos evaderet. Quam ob rem numiſma cudi curavit quo poſteris famoſiſſimum illud foedus, Celſiſſimorum ac Potentiſſimorum foederati Belgii Ordinum Prudentia, tantique illius Miniſtri ſcientia innoteſcerent; alterâ Numiſmatis facie conſpiciebatur Currus cui duo jungebantur Equi; eo vehebantur Fetiales tres, inſignibus Auſtriacorum, Aurelianenſium & Anglorum diſtincti; tres tantùm Currui erant Rotæ, quartam Leone inſidens mulier alterâ manu detinebat, alterâ libertatis pileum, liberam quo Rempublicam effingebat, quæ, hortante Anglo fetiali, Rotam Currui addere renuebat. Circùm legebatur SISTIT ADHUC QUARTA DEFICIENTE ROTA; alterâ facie autor ſcripſit FOEDUS QUADRUPLEX IMPERFECTUM REPUBLICA BATAVA FORTITER PRUDENTERQUE CUNCTANTE M. DCC. XX.

Ut ut ſit, foedus illud Hanovriæ inchoactum, Londinique perfectum XIII. Kal. Sept. anni M. DCC. XVIII. omnia Hiſpanorum conſilia penitùs evertir qui nullo ferè labore Siciliam Sardiniamque occupaverunt; duabus expeditionibus confectum eſt bellum illud, Siciliæ Rex Quadraplici foederi adhæſit, denique Philippus V. ipſe rot hoſtibus impar miniſtro ſuo mandavit ur Hagæ Comitum illi foederi cum Comitibus à Morvillâ, à Windiſgratzio & Cadogano ſubſcriberet. Itaque ex conditionibus iſtius conventionis, Sardinia Victori-Amadeò ceſſit qui poſtea nuncuparus eſt *Sardiniæ Rex*; Siciliamque Cæſar retinuit, hoc confirmatum eſt, foedere Viennenſi nuper Cæſarem inter Regemq; Hiſpaniæ confectum.

Suprà retulimus Victorem-Amadeum Anno M. DC. LXXXIV. uxorem Duxiſſe Annam Mariam Ludovici XIV. fratris filiam & Henricæ ab Angliâ Caroli I. filiæ; ex eâ liberos octo ſuſcepit, è quibus unus tantùm ſuperſtes vivit; 1. *Mariam Adeleidam* Burgundiæ Duci An. M. DC. XCVII. nuptam; quæ anno M. DCC. XII. interiit relicto *Ludovico* XV. Francorum Rege. 2. *Mariam Annam* anno M. DC. XC. mortuam. 3. *Mariam Ludovicam Gabrielem* Philippo V. matrimonio junctam, Ludovici I. Hiſpaniarum Regis, atque Aſturiarum Principis Ferdinandi Matrem anno M. DCC. XIV. vitâ functam. 4. 5. filiam filiumque, in incunabulis mortuos, 6. *Victorem-Amadeum* Pedemontii Principem anno M. DC. XCIX. natum anno verò M. DCC. XV. denatum. 7. *Carolum-Emanuelem* primò Auguſtæ Prætoriæ Ducem atque Pedemonrii Principem V. Kalend. Maii An. M. DCC. I. natum qui primis nuptiis anno M. DCC. XXII. uxorem Duxit Annam Chriſtinam Ludovicam Principem Palatinam Sultzbakii quæ nonas Martii anno M. DCC. XXIII. puerpera interiit relicto Victore-Amadeo Auguſtæ Prætoriæ Duce Sabaudæ Domûs hærede unico; proximo ſequente anno Princeps ille ſecundis nuptiis duxit Polixenam ab Haſſiâ-Rhenofeldi; denique ultimus Sardiniæ Regis liberorum fuit Emanuel-Philibertus Chablaſii Dux in cunabulis mortuus.

Ultimam huic Hiſtoriæ manum imponam indice Comitum & Ducum Sabaudiæ, Principumque Pedemontii.

Ordo ſucceſſionis Comitum Ducumque Sabaudiæ.

Annus ſucceſſionis.			Pag.
1000.	1.	BEROLDUS *à Saxonia Sabaudiæ & Mauriane Præfectus.*	6.
1026.	2.	HUMBERTUS *albis manibus C. Sabaudiæ & Mauriane Chablaſii Valeſii & S. Mauricii Dominus.*	7.
1045.	3.	AMADEUS I. *Pedemontenſis Com. Sabaudiæ &c.*	7.
1049.	4.	ODDO *Comes Sabaudiæ &c. Seguſii & Italiæ Marchio Auguſtæ Dominus.*	8.
1056.	5.	AMADEUS II. *C. Sabaudiæ &c. Princeps Pedemontii Bugeæ, Dominus.*	8.
1095.	6.	HUMBERTUS II. *C. Sabaudiæ &c. Tarenteſiæ Dominus Vicarius S. R. Imp.*	11.
1103.	7.	AMADEUS III. *Comes Sabaudiæ &c.*	12.
1149.	8.	HUMBERTUS III. *Comes Sabaudiæ &c.*	13.
1188.	9.	THOMAS I. *Comes Sabaudiæ &c.*	15.
1233.	10.	AMADEUS IV. *Comes Sabaudiæ, primus Dux Chablaſii & Auguſtæ &c.*	17.
1253.	11.	BONIFACIUS *Comes Sabaudiæ, Dux Chablaſii &c.*	19.
1263.	12.	PETRUS *Comes Sabaudiæ, Dux Chablaſii &c.*	19.
1268.	13.	PHILIPPUS I. *Comes Sabaudiæ, Dux Chablaſii.*	20.
1285.	14.	AMADEUS V. Magnus, *Comes Sabaudiæ Dux Chablaſii.*	21.
1323.	15.	EDUARDUS; Munificus *C. Sabaudiæ, Dux Chablaſii.*	23.
1329.	16.	AIMONDUS *Comes Sabaudiæ Dux Chablaſii, Breſſiæ & Eporediæ Dominus &c.*	24.
1343.	17.	AMADEUS VI. Comes Viridis *dictus Sabaudiæ Comes Dux Chablaſii &c.*	25.
1383.	18.	AMADEUS VII. Comes Ruber *dictus Comes Sabaudiæ Dux Chablaſii &c.*	27.
1391.	19.	AMADEUS VIII. *Dux I. Sabaudiæ Mauriane &c. poſtea Pontifex maximus* Felix V.	28.
1439.	20.	LUDOVICUS *Dux II. Sabaudiæ &c.*	34.
1465.	21.	AMADEUS IX. *Dux III. Sabaudiæ &c.*	36.
1472.	22.	PHILIBERTUS I. *Dux IV. Sabaudiæ &c.*	37.
1482.	23.	CAROLUS I. *Dux V. Sabaudiæ Cypri Rex.*	38.
1489.	24.	CAROLUS II. *Dux VI Sabaudiæ &c.*	39.
1495.	25.	PHILIPPUS II. *Dux VII. Sabaudiæ.*	39.
1497.	26.	PHILIBERTUS II. pulcher *Dux VIII. Sabaudiæ.*	40.
1504.	27.	CAROLUS III. *cognomine* bonus *Dux IX. Sabaudiæ.*	41.
1553.	28.	EMANUEL-PHILIBERTUS. *Dux X. Sabaudiæ &c.*	45.
1580.	29.	CAROLUS-EMANUEL I. *Dux XI. Sabaudiæ &c.*	49.
1630.	30.	VICTOR-AMADEUS I. *Dux XII. Sabaudiæ &c.*	66.
1637.	31.	FRANCISCUS-HYACINTHUS. *Dux XIII. Sabaudiæ &c.*	71.
1638.	32.	CAROLUS-EMANUEL II. *Dux XIV. Sabaudiæ &c.*	71.
1675.	33.	VICTOR-AMADEUS II. *Dux XV. Sabaudiæ, Rex Cypri & Sardiniæ.*	74.

Index Principum Pedemontii.

1. *Amadeus I.* Comes Sabaudiæ.
2. *Humbertus II.* Comes Sabaudiæ.
3. *Amadeus III.* Comes Sabaudiæ.
4. *Humbertus II.* Comes Sabaudiæ.
5. *Thomas I.* Comes Sabaudiæ.
6. *Thomas II.* tertius filius Thomæ I. cui patrimonii loco ceſſit Pedem.
7. *Thomas II.* Pr. Pedemontii & Achayæ.
8. *Philippus* Pr. Pedemontii & Achayæ.
9. *Jacobus* Pr. Pedemontii & Achayæ.
10. *Amadeus* Pr. Pedemontii & Achayæ.
11. *Lodovicus* Pr. Pedemontii & Achayæ.
12. *Amadeus VIII.* Dux Sabaudiæ.
13. *Amadeus* filius Amadei VIII.
14. *Ludovicus* frater Amadei.
15. *Amadeus IX.* Dux Sabaudiæ.
16. *Ludovicus II.* Rex Cypri.
17. *Carolus* Dux Sabaudiæ.
18. *Carolus II.* Dux Sabaudiæ.
19. *Philibertus II.* filius Philippi II.
20. *Carolus III.* Dux Sabaudiæ.
21. *Ludovicus Adrianus*, filius Caroli III.
22. *Emanuel-Philibertus* frater Ludovici.
23. *Carolus-Emanuel I.* filius præcedentis.
24. *Philippus-Emanuel* filius Caroli.
25. *Victor-Amadeus* frater Philippi.
26. *Franciſcus-Hyacinthus* Dux Sabaudiæ.
27. *Carolus-Emanuel II.* frater ejus.
28. *Victor-Amadeus II.* filius ejus Dux Sabaudiæ.
29. *Victor-Amadeus* filius præcedentis Mortuus anno 1715.
30. *Carolus-Emanuel* nunc Princeps Regius.

AUGUSTA TAURINORUM
OBSESSA
armis Christ.mi Galliarum Regis et Ser.mae Princip.
Christinæ Sabaudiæ Ducissæ Princip. Pedemontii
et Cypri Reginæ, Matris et Tutricis Ser.mae
Regiæ Celsitud. Caroli Emanuelis II Ducis Sabaudiæ
etc. eiusque Principatuum Regentis.
le Po Riviere
III

DESCRIPTIO CIVITATIS AUGUSTÆ TAURINORUM IN PEDEMONTIO.

Situs.

Ugusta Taurinorum Civitas omnium Sabaudiæ Principis Ditionum ducentis abhinc annis caput, merito inter clarissimas Europæ Urbes refertur. Hæc sedet ad Padi, fluminum regis, Duriæque Ripariæ confluentes, ab Alpium Cottiarum radicibus septem circiter passuum millibus, eo scilicet loco, quo, post superata Cinisii, Janive Montium juga, ex Gallia, per Subalpinam regionem, est transitus in Italiam. Quod ad ejus initia, originem, nomen attinet, ne certis incerta admisceamus, ac ne (quod de Romæ, Carthaginisque conditoribus passim legimus) fabulis demus locum, id tantùm, Plinio teste, novimus, Taurinos antiquam Ligurum stirpem creditos: nec vero absimile, Urbem à gente, cujus caput erat, denominatam; illi enim aberrant qui scripserunt nomen ei esse ab insignibus *Tauro* ornatis, quem in ipsis adhuc retinet: illud enim Insignium genus plurimis post denominatam urbem sæculis originem habuit, atque verosimilius dixissent *Taurum*, propter priscum nomen in recentioribus insignibus posuisse. Ut ut sit, hanc Urbem Annibal Pœnorum Dux, dum infesta ferret contrà Romanos signa, quòd volens in amicitiam non venerat, expugnavit, tantusque ex ejus unius excidio, utpote ceteras inter fortissimæ, accolis circumpadanis

Plin. l. 3. c. 17. *Origo. Nomen unde.*

injectus terror, ut, Polybio, Livioque narrantibus, dedere se ultrò cuncti Annibali venienti meditarentur. Postquàm illam Cæsar jure Latii in Dictaturâ * donasset, *Juliamque* deductâ eo loci Coloniâ nominasset, Octavius in Imperio successor, de cognomine suo, Taurinorum *Augustam* dixit, quo eam nomine Ptolemæus, Plinius, aliique veteres appellarunt. Hinc apud Philibertum Pingonium, ac Janum Gruterum, antiquarum, quæ ibidem in marmore prostant, Inscriptionum exscriptoribus memoratur.

Polyb. l. 3. Liv. Dec. 3. l. 1. *Colonia Romana.* *Antiquitas.*

IVLIA AVGVSTA
TAVRINORVM.

IVPPITER CVSTOS AVGVSTÆ
TAVRINORVM.

P. RVTILIVS
AVG. TAVRINORVM
PROCONSVL.

Phig. Aug. Taur. fol. 95. 96. Gruter. fol. 160. 168.

Innotuit quoque Taurinorum Augusta Tacito rerum Romanarum ab Augusti morte scriptori: memorat siquidem, Vitellio imperante, Legionariorum inter se militum jurgiis Augustæ Taurinorum cædem ortam; ac non

Tacit. Hist. l. 2.

* Hac de re sic loquitur Dio Cassius Lib. 41. *Gallis qui cis Alpes trans Padum incolebant, quod sub suo imperio fuissent*, jus Civitatis *dedit*. Quod quidem *jus* maximum erat omnium beneficiorum quæ amicis Populis Roma unquam contulit; hoc enim *jure Civitatis* qui fruebantur illis publia munera ambire, in Legionibus stipendia mereri, nulla solvere vectigalia licebat.

non multò poſt, diſcedentibus iisdem inde militibus, partem Taurinæ Coloniæ fortuito, ex relictis ignibus, incendio conflagraſſe.

Auguſta Taurinorum Domin.

Poſtquam diù Romanis, florente Republicâ, ac ſtante Imperio, paruit, tandem, Barbaris Italiam atque Galliam peſſundantibus, Gothorum primùm, dein verò Hunnorum, Erulorum, Burgundionumque jugum ſubire coacta eſt, à quibus afflicta diverſimodè, dirutaque, anguſtioris eſt demum ambitûs mœnibus inſtaurara. Ad Langobardos, ut tranſiit cum reliquâ Galliâ Ciſalpinâ, Sedes unius è quatuor præcipuis totius Langobardicæ Ditionis Ducatibus eſt effecta: quo tempore, Taurinenſium Ducum nonnulli ad Regni Italici ſolium evaſerunt; inter quos Agilulphus, qui unà cum Theodolinda uxore, Divo Joanni Baptiſtæ Chriſti Præcurſori Cathedralem, nunc Metropolitanam Baſilicam, uberrimis ditatam proventibus, excitavit.

Deleto per Carolum Magnum Francorum Regem Regno Langobardorum, imperaſſe videntur Taurinis Secuſini Marchiones, ad cuſtodienda Alpium clauſtra, contenendosque Subalpinos in fide populos, ab eodem Carolo, ejusque Succeſſoribus cum poteſtate gladii conſtituti. Qui cùm id regimen ex vicario proprium hereditariumque factum ſibi paulatim aſſeruiſſent, Taurinenſis Civitas in omnimodam fermè eorundem, tanquam Romani Imperii Beneficiariorum, poteſtatem redacta eſt, quousque defuncto circa annum reparatæ Salutis 1032. Olrico Manfredo poſtremo Secuſinorum Marchione, celebratisque Adeleidam inter ejus Natam, ac Oddonem Maurianæ, Sabaudiæque Comitem nuptiis, ad Sabaudos Principes, qui ex eo matrimonio continuatâ ſerie prodierunt, hereditario jure pervenit, eisdemque, quamdiù per bellicas rerum viciſſitudines licuit, hucusque paruit. Quamobrem, etſi jam anno 1147. Amedeum III. Sabaudiæ Comitem Otto Friſingenſis Marchionem appellaverit Taurinenſem, ortis tamen non multò poſt inter Fridericum Primum Cæſarem cognomento Ænobarbum, atque Umbertum Tertium Sabaudorum Comitem, qui contra Schiſmaticos ejusdem Friderici aſſeclas Romanæ Eccleſiæ præſto erat, diſſidiis, ejus Urbis, totiusque fermè Diœceſis dominium temporale ab irato, parumque æquo Imperatore in Antiſtitem Taurinenſem, Cæſarianarum partium ſtudioſum, translatum eſt. Hinc factum eſt, ut, cùm Civium, avitum jugum excutere cupientium, præſidio, atque Monferratenſis Marchionis, latè in vicinia dominantis, auxilio atque viribus retinere malè partum jus Præſul niteretur, cruenta hinc indè bella, cædesque diuturnæ exortæ ſint. Thomas tandem hujus nominis III. Sabaudiæ Comes, captivato, dum per Delphinates, ex Hiſpaniâ redux, tranſiret, Gulielmo, qui ſibi maximoperè adverſabatur, Monferratenſi, rebusque in integrum

De geſt. Frider. I. Imp. l. 1. c. 44.

reſtitutis, Urbem ſibi, poſterisque ſuis, quà Principibus Achaiæ, quà Comitibus, Ducibusque Sabaudiæ addixit, obfirmavitque. Verùm, cùm eam Galli, vigente Franciſci I. Regis contra Carolum V. Cæſarem, atque Carolum cognomine Bonum Sabaudiæ Ducem ejusdem Cæſaris Levirum, odio, poſt annum 1536. occupaviſſent, Emanuel Philibertus Dux, prædicti Caroli Ducis Filius, pace ſub finem anni 1562. interveniente, non modò recuperavit, verùm etiam ſui, ſuorumque Succeſſorum ſedem primariam, attentâ ſitûs oportunitate, delegit. Ab eo tempore nullas de cætero fuit experta clades, præter eas, quas, exorto, poſt obitum Victoris Amedei Primi, Sabaudiæ Ducis, Civili bello, pati coacta eſt, ex iteratâ, quam hoc loco narrare nequaquam juvat, brevitasque vetat, obſidione, tertiâque quam anno M. D. CC. VI. ſuſceperunt ſolveruntque Galli, quæ inferiùs narrabitur.

Urbis deſcriptio Ichnographica.

Ambiebatur hæc olim Civitas quadratis operis priſci muris, quos ad certa ſpatia Turres firmiſſimæ tutabantur. Interiorem aream viæ quadrifariam ductæ interſecabant, quæ quatuor Portis, ſeſe è regione reſpicientibus, reſpondebant. Hæ dicebantur, ad Orientem Padana, quæ poſteà à Caſtro ibi proximè ædificato accepit nomen: ad Occidentem, Turrianica, poſteà, uti etiamnum dicitur, Secuſina: ad Septentrionem, accepto ab Auguſti Palatio, cujus adhuc ibidem viſuntur reliquiæ, nomine, Palatina, à Duriâ fluvio, qui non procul labitur Duriana: quarta ad Auſtrum, Marmorea. Ex his ſuperſunt Secuſina tantùm, & Palatina, reliquæ ampliatâ, ut mox dicemus, Urbe, unà cum muro dejectæ ſunt. Quatuor perampla ſuburbia Urbi extrinſecus accedebant: nec deerant in iis pleraque, quà ſacra, quà profana, elegantia ædificia. Verùm hiſce ornamentis à Gallis priore, quod dixi, ſæculo ſpoliatam, memoratus Emanuel Philibertus Dux aptiùs munivit, exornavitque, expugnatu difficillimâ ad angulum Occidentalem, pentagonicæ formæ, à fundamentis Acropoli excitatâ quam Citadellam vocant, addito in medio interioris areæ umbilico, admodum profundo mirandæ ſtructuræ puteo, ad quem abſque ullo mutui occurſûs, recurſûsque impedimento, aſcendere abundè potatum poſſunt, aſcendereque, non homines modò, verùm equi etiam magno numero.

Urbis Ampliatio per Carolum Eman. I. per Victor. Amed. I.

Urbem ampliarunt Regii Succeſſores, Carolus Emanuel hujus nominis primus, & Victor Amedeus itidem Primus, Duces, novo murorum ambitu ad Auſtrum ducto, excitatâque ibidem Portâ Victoriâ (vulgus appellat Novam) unde ad Regium usque Caſtrum longiſſimus Palatiorum æqualiter faſtigiatorum ordo in admirationem rapit introëuntes: undè etiam extrinſecus tres in diverſum viæ Regiæ aperiuntur, qua de re, peculiari, ſuo loco, agemus deſcriptione.

Per Carolum Eman. II.

Ampliſſimam verò fecit is, quem æternum dolebit Orbis, Carolus Emanuel II. qui, quà erat animi

animi magnitudine, non modò in tota, tam ultramontana, quàm cismontana ditione, ædificatis arcibus, positis pontibus, perviis factis montibus, ductis aquis, ornatis portubus, stratis viis, structis Palatiis, Templis, Basilicis, innumera reliquit suæ magnificentiæ argumenta: verùm id eò magis in Metropoli sua aggressus, laxatis ad Solem orientem spatiis, atque ad Padi usque ripas fermè prolato muro, septem Urbem auxit Regiis propugnaculis, additâ forinsecus profundissimâ, latissimâque undecunque fossâ; unde factum, ut eam, quæ priùs angusta videri poterat tanti Principis majestati, Augustæ nomen non dedeceret. Tantum verò opus (quod vix cuiquam credibile videatur, quod universus jure miretur Orbis) anni unius spatio incipere potuit, & perficere: ac, ne rei cunctis sæculis memorandæ auctorem posteritas ignoret, damus duplex, quod ad Septentrionalem Portam, quâ ex Regiis viridariis in imam descenditur fossam, in appositis hinc inde tabellis marmoreis incîdi placuit monumentum. Earum una hisce fuit signata notis.

CAROLVS EMANVEL II.
ALLOBROGVM DVX, CYPRI REX,
CÆTERA DITIONE FIDIS ARCIBVS COMMVNITA,
IPSVM DITIONIS COR, AD SVI CORDIS EXEMPLVM,
NON SOLVM MVNIT, SED AMPLIAT.
NAM QVI SVA SECVRVS POSSIDET,
HOSTILIA SECVRIVS INVADET:
ET AMPLIOR, QVO PRESSIOR,
INFESTOS INFESTABIT.
DIE XXIII. OCTOBRIS
ANNO M. DC. LXXIII.

Altera verò sic habet.

AVGVSTAM TAVRINORVM,
TRIVMPHALI CÆSARIS AVGVSTI MAGNIFICENTIA
MAXIMIS ITALIÆ URBIBUS ÆQVATAM,
TVM DIRO GOTHORVM SÆCVLO SÆPE DIRVTAM,
SEMPERQVE ANGVSTIORE SPECIE RENATAM;
AD PRISTINAM AVGVSTI NOMINIS AMPLITVDINEM RESTITVERE
CAROLVS EMANVEL PRIMVS VOLVIT:
VICTOR AMEDEVS MAGNA EX PARTE POTVIT:
CAROLVS EMANVEL SECVNDVS,
MAGNI AVI COGITATVM, ET MAXIMI GENITORIS INCEPTVM
NON DEGENERI ANIMO EXPLETVRVS,
ADSPIRANTIBVS DEIPARÆ VIRGINIS AVSPICIIS,
AVGVRALEM HVNC LAPIDEM IACIT.
DIE XXIII. OCTOBRIS ANNO A VIRGINEO PARTV
M. DC. LXXIII.

Porta Padana à Maria Joanna Bapt. à Sabaudia perfecta.

Hæc pro tempore ad lateralem, patulam semper Portam. Ne verò illi quæ ad Orientem & Padum, in ipsâ Urbis totius fronte sita, plus cæteris frequentatur, ea deessent quæ idem Princeps morte præventus addere non potuit, ornamenta, vastæ in primis molis columnæ, atque hinc inde ab imo ad summum disposita marmorea simulacra, Phaëtontis in Eridanum lapsi, Sororumque in populos transformatarum, decantatam Poëtis fabulam præsentantia, Maria Joanna Baptista à Sabaudia, licet ex Regii Conjugis præmaturo occasu Uxor desolatissima, uti Regali verè magnificentiâ, Magnifico maximè omnium Principi parentavit, ita in eam maximoperè intendit curam, ut quæ ille animo conceperat, ad exitum perducerentur. Perficiendis igitur sumptuosissimis ad Padanam Portam additamentis postremam admovere paravit manum, testante id ipsum eâ, quam anno 1676. supra eandem Portam, majoribus characteribus sculptam legere datum fuit, Inscriptione hujusmodi:

AUGUSTÆ TAURINORUM

AVGVSTAM AD ERIDANVM PORTAM,
A CAROLO EMNAVELE II.
VRBE INTRA ANNVM SEPTEM PROPVGNACVLIS AVCTA, INCHOATAM,
MARIA IOANNA BAPTISTA A SABAUDIA,
VT QVAM MORS CONIVGI RAPVIT GLORIAM REDDERET. VNDEQVAQVE ABSOLVEBAT.
M. DC. LXXVI.

Ædificia publica.

Nec verò, dum mœnibus ampliatur, cessatum est à struendis intrinsecus, tam in vetere Urbe, quàm nova (his enim Civitatis partes nominibus distinguuntur) diversis, quà profanis, quà sacris in decus, atque ornatum publicum ædificiis, de quibus ne omnino reticescere videamur, operæ pretium fuerit, notatu digniora, quæ passim occurrunt, sin minùs immorando, saltem indicando, percurrere.

Acropolis. *Regale Castrum.*

Omissâ igitur eâ, de quâ jam superiùs dictum, inferiùsque sub propria figura dicetur, positâ ad Occidentem Acropoli, eminet ad Orientem Regale Castrum, quatuor operis antiqui munitum Turribus à Thomâ II. Sabaudiæ Comite: auctum à Ludovico Achaiæ ac Pedemontii Principe: nec non à Carolo Emanuele I. Duce, atque à Christiana Francicâ ejusdem Nuru, dum pro Carolo Emanuele II. Filio, tutorio nomine ditionem regeret, multipliciter exornatum.

Ejus Pinacotheca.

Ornabatur verò non ita pridem, inter cætera, spatiosissimâ Pinacothecâ (Itali Galeriam vocant) undique conquisitis omnis generis voluminibus, manuscriptis præsertim Latinis, Græcis, Hebraicis, aliorumque peregrinorum idiomatum, instructissimâ; nec deerant non priùs visa, quadrupedum, avium, reptantium, piscium, testarum exsiccata corpora, picturæ, cælaturæ, sculpturæ, textrinæ, figlinæ, armaturæ denique opera rariora.

Exusta anno 1659. *à Carolo Emanuele II. denuò extructa.*

Verùm cùm illa anno 1659. fortuito incendio, ex magnâ parte conflagrasset, in ampliorem, augustioremque formam, addito longo magnæ molis columnarum, statuarumque ordine, prope Equestrem, quam dicemus, Academiam, eandem cœpit à fundamentis Carolus Emanuel II. ædificare. Castro, Regiæ quondam Principis sedi, succedit ad Boream, amplius, ornatiusque recentioris structuræ Palatium:

Castelli platea.

inter utrumque verò, Forum, Castelli Platea nuncupatum, quo amplius in totâ non ita facilè videas Italiâ, Galliâve. Ibi non modò militares exercentur ad disciplinam, verùm etiam ludicræ concertationes ad Principis, populique oblectamentum.

Palatium Metropolitanæ Basilicæ.

Superest aliud è regione Metropolitanæ Basilicæ Palatium perquam amplum, alendis olim Regiis Natabus deputatum, quas Infantes Hispanico vocabulo nominabant. Non procul, ejusdem Forum Basilicæ altero sumptuosiore Palatio ornatur, quod, ex secto marmore, elaboratâque omnino architecturâ Victor Amedeus I. ibidem excitare exorsus erat.

Regia stabula, & viridaria. *Nova Pinacotheca.* *Equestris Academia.*

Ex aversâ hujus parte, Regia longo ordine stabula; iisdemque ad Orientem succedentia Regia viridaria: tum nova, quam paulò ante memoravi, Pinacotheca, atque huic ad Austrum hærens, Equestris Academia, tantæ amplitudinis, atque in tot atria, aulas, concamerationes, aliaque hujusmodi ædificia ingeniosissimè distributa, ut non ita facilè parem in totâ Europâ reperias.

Piazza di S. Giovanni. *Forum olitorium, piscariumque.*

Præter illud, quod dixi, cæterorum amplissimum, Forum Castri, alia supersunt nequaquam prætereunda. Illud in primis, de quo superiùs memini, à Metropolitano, cujus foribus subest, Templo, dictum *Piazza di S. Giovanni.* Sequitur Forum, ante Urbani ædes Palatii, olitorium piscariumque, ubi ad humanæ vitæ necessitatem, delitiasque prostat venale quidquid alicubi fermè gentium invenitur, tantâ copiâ, ut vix aliud Italia habeat pluribus refertum gulæ irritamentis. Ornatur verò, præter Urbanum, quod memoravi, Palatium, Turri publicâ, quam suo loco peculiariter describemus.

Forum vinarium. *Piazza del mercato, vel Piazza Reale.* *Piazza Carlina.*

Succedunt Forum vinarium, Acropolim inter, ac Civitatem: Emporium, *Piazza del mercato*, aliàs *Piazza Reale*, ubi, stato in hebdomadâ quâque die, diversarum rerum mercimonium frequentissimum: Carolinum denique Forum, *Piazza Carlina*, marmoreo, in centro, fonte, Magnatumque, ad octangulum Palatiis, in ampliatæ ad Orientem Urbis areâ, exornandum. Supersunt, sive ab eodem Carolo Emanuele in auctiorem commodioremque redacta formam, sive à Mariâ Joannâ Baptistâ Uxore, ad præscriptam ab eo methodum, absoluta, pro Supremi Senatûs, Regiarumque Rationum Curiâ, Carceribus, Armamentariis, Monetali officinâ, aliisque hujusmodi, ædificia perquam magnifica, ac sumptuosa.

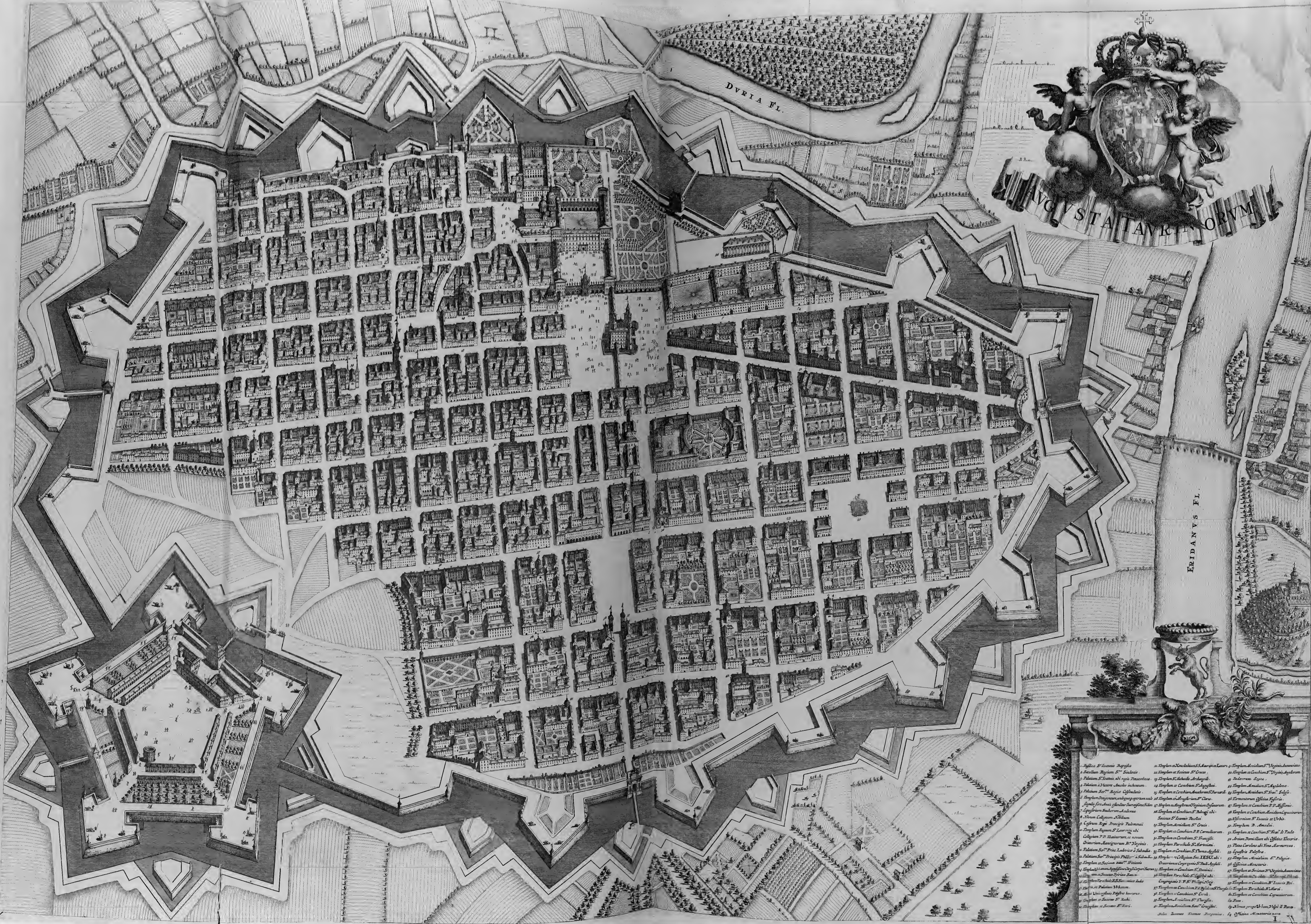
Molendina.

Nec omittenda extra Portam Palatinam, supra Duriæ ripam sita, uno omnia simul loco, plus quàm quatuordecim Molendina, in quotidianæ trituræ commodum, ære publico ingeniosissimè fabricata.

Duria intra mœnia derivata.

Quoniam verò de Duria incidit sermo, non erit abs re, etiam illud hoc loco addere, ita opportunè ejusdem fluvii partem opere arcuato intrà mœnia derivari, ut, non modò, rigandis urbanis cunctis, suburbanisque non paucis hortis abundè sufficiat, verùm etiam mundandis viis, refrigerando per æstatem aëri, arcendoque igni, si domos ex improviso adoriatur: ne quid dicam de iis

quibus

AVGVSTA TAVRINORVM
DVRIA FL.
ERIDANVS FL.
1. Basilica S.ti Ioannis Baptistæ
2. Sacellum Regium S.mæ Sindonis.
3. Palatium S.ti Ioannis, ubi regia Pinacotheca.
4. Palatium à Victore Amedeo inchoatum.
5. Palatium Ser.mæ Regiæ Celsitudinis.
6 Templum Octogoneum, undequaque apertum unde singulis fere Annis ostenditur Sacratissima Sidon
7. Equestrium Studiorum Academia
8 Novum Collegium Nobilium
9 Castrum Regii Principis Pedemontii
10 Templum Regium S.ti Laurentii ubi Collegium P.P. Teatinorum, et novum Oratorium Mancipiorum B.æ Virginis.
11. Palatium Ser.mi Princ. Ludovici à Sabaudia.
12. Palatium Ser.mi Principis Philiberti à Sabaudia.
19 Templum et Societas S.ti Rochi.
20 Templum et Societas S.ti Petri.
21. Templum et Xenodochium S.S. Mauritii et Lazari.
22 Templum et Societas S.æ Crucis.
23 Templum S.ti Michaelis Archangeli.
24 Templum et Cœnobium S.ti Augustini.
25 Templum et Cœnobium Monachorum S.ti Bernardi.
26 Templum et Monasterium S.æ Claræ.
27 Templum et Monasterium Virginum Orfanarum.
28 Templum et Cœnobium S.ti Dalmatii ubi Societas S.ti Ioannis Decollati
29 Templum Monialium S.mæ Crucis.
30. Templum et Cœnobium P.P. Carmelitarum.
31. Templum et Cœnobium S.ti Francisci.
32 Templum Parochiale S.ti Martiniani.
33 Templum et Cœnobium S.ti Thomæ Apostoli.
34 Templum et Collegium Soc. IESU. ubi Oratorium et Congregatio S.ti Pauli Apostoli.
35 Templum et Cœnobium S.ti Dominici.
36 Templum Parochiale S.ti Eusebii ubi Congregatio P.P. S.ti Philippi Nerii.
38. Templum et Cœnobium S.ti Caroli.
39 Templum Monialium S.tæ Theresiæ.
40 Templum Monialium Sanct.mi Crucifixi.
41. Templum Monialium S.mæ Virginis Annunciatæ.
42 Templum et Cœnobium S.mæ Virginis Angelorum.
43 Iudæorum Septa.
44. Templum Monialium S.tæ Magdalenæ.
45 Templum Monialium S.ti Fran.ci Salesii.
46. Tormentorum Officina Fusoria.
47. Templum et Cœnobium P.P. Missionis.
48. Templum et Cœnobium Monialium Capuccinorum
49. Nosocomium S.ti Ioannis et Urbis.
50. Templum B. Amedei.
51. Templum et Cœnobium S.ti Fran.ci de Paula
52 Artium Domicilium ubi Officinæ Textoriæ.
53. Platea Carolina ubi Fons Marmoreus.
54. Equestris Palestra.
55. Templum Monialium S.tæ Pelagiæ.
56. Officina Monetaria.
57. Templum et Societas B.æ Virginis Annunciatæ.
59. Templum et Cœnobium B.ti Ioannis Dei.
60. Templum Parochiale S.ti Marci.
61. Templum et Cœnobium Capuccinorum.
62. Pons.
63. Nemus prope Urbem, Valsò il Parco.
64. Officina Monetaria nova
Delin. Ioannes Thomas Borgonius.
I.

AVGVSTÆ TAVRINORVM PROSPECTVS

A . Palatium à Victore Amedeo inchoatum .
B . Palatium Regium à Carolo Emanuele II . erectum .
C . Palatium prope Basilicam S. Ioannis .
D . Templum Octogonum undequaque apertum, et pervium unde singulis ferè annis die 4 . Maij Sant.^ma Sindon à pluribus Episcopis circumeuntibus ostenditur infinitæ Populorum multitudini ex finitimis, et remotis Provinciis confluentium .

E . Regium Castrum, et Pinacotheca .
F . Palatium Ser.^mæ Principis Ludovicæ à Sab.^a
G . Palatium Ser.^mi Principis Emanuelis Philiberti a Sabaudia .
H . Arx Taurinensis .
I . Templum et via S. Salvatoris è conspectu Valentini .
K . Palatium Urbis .
L . Turris et Horologium Civitatis .
M . Aulæ publicæ Universitatis Studiorum .

N . Porta Nova .
O . Porta ad Padum, vel Padana .
P . Porta Cæsarea sive Palatina .
Q . Porta Secusina .
R . Forum ad Castrum Regium .
S . Forum Regium .
T . Forum ante Basilicam S. Ioannis .
V . Forum ante publicas Ædes Civitatis .

X . Curia Senatus, et Computorũ Regiæ Celsit .
Y . Collegium Nobilium .
Z . Officinæ Fusorie .
& . Platea ante Arcem .
1 . Ecclesia Cathedralis S. Ioannis .
2 . Sacellum Regium Sanctissimæ Sindonis .
3 . Templum, et Cænobium Fuliens. S. Mariæ Consol .
4 . Templum S. Laurentij PP. Theatinorum .

5 . Templum, et Collegium PP. Societatis Iesu .
6 . Templum S. Caroli F F. Discalceator . S. Augustini .
7 . Templum S. Christinæ Monialium Carmelitar .
8 . Templum Monialium B. Virginis Annunciatæ .
9 . Templum B. Virginis et Cænob. F F. Reform . S. Franc .
10 . Sacrum Gynecæum Servandis Virginibus .
11 . Templum, et Cænobium Monial . S.^æ Pelagiæ .
12 . Templum, et Cænob . S. Mariæ Magdalenæ .

Templum Monial . S. Francisci Salesij .
Templum Monialium Capuccinarum .
Templum S.^æ Theresiæ F F. Carm . Discalceator .
Templum, et Cænobium PP. à Somasca .
Templum, et Cænobium PP. Missionariorum .
Templum, et Cænobium S. Mariæ Carmelitarum .
Templum Monialium S.^æ Crucis .
Templum Monialium S.^mi Crucifixi .

21 . Templum, et Confraternitas Nominis Iesu .
22 . Templum Parochiale S. Eusebij .
23 . Templum Parochiale S. Rocchi .
24 . Templum Parochiale SS. Simonis, et Iudæ Apost .
25 . Templum, et Sodalitas S. Mauritij .
26 . Templum, et Sodalitas S.^mæ Trinitatis .
27 . Templum Urbis Augustiss.° Christi Corpori sacrum .
28 . Templum, et Sodalitas Spiritus Sancti .

29 . Templum, [illegible]t Sodalitas S. Petri .
30 . Temp. et N[illegible]socomium SS. Maritij, et Lazari .
31 . Templum, e[illegible]t Nosocomium S. Ioannis .
32 . Templum, e[illegible] Sodalitas S. Crucis .
33 . Templum F[illegible]F. Prædicatorum S. Dominici .
34 . Templum S[illegible] Michaelis .
35 . Templum F[illegible]F. Eremitarum S. Augustini .
36 . Templum [illegible] Monialium S.^æ Claræ .

37 . Templum, et Gynecæum Virginum Orphanar .
38 . Templum, et Sodalitas S. Dalmatij PP. Bonab .
39 . Templum S. Thomæ F F. S. Francisci de Oservat .
40 . Templum, et Xenodochium Charitatis .
41 . Templum S. Philippi Nerei .
42 . Sodalitium Nobilium S. Pauli .
43 . Templum F F. Minorum Conventualium S. Francisci .
44 . Molendina publica Civitatis .

Thomas Borgonius S. R. Cels. à Secretis delineat .

quibus multipliciter inservit, Cœmentariis, atque Opificum Officinis.

Ædes Parochiales decem.

Quod ad ædificia, atque officia sacra spectat, decem numerat intra murorum septa populo frequentissimas ædes Parochiales. Has inter primum locum obtinet Metropolitana Basilica, Divo Joanni Christi præcursori, à Longobardorum usque, ut superiùs attigi, temporibus consecrata, quam præ vetustate nimiâ fatiscentem, Dominicus ex nobilissimâ Ruvereorum Prosapiâ, Patritius, & Antistes Taurinensis, ac tit. S. Clementis S. R. E. Cardinalis, ante annum 1498. augustiore ornatu totam refecit. Est inter cætera Templum hoc cruentâ Redemptioris hominum Sindone, præclarissimo videlicet nostræ Salutis insigni, admodum venerabile, ab anno 1578. quo S. Carolus cognomento Borromeus Archiepiscopus Mediolanensis ad eam piè visendam Taurinum pedestri itinere est profectus. Eidem porrò tutiùs, decentiusque servandæ Sindoni, jam diu ad Templi ejusdem caput ædificatum est Regium Sacellum, ex pretiosissimis marmoribus ab imo ad summum usque, totum compactum, atque fastigiatum, & intra paucos annos omnino perfectum, æternum Sabaudicæ magnificentiæ, religiosique erga tantum Divini amoris pignus animi monumentum. Cui accedit patulum in Platea Castri Salarium, cum media ad normam quadriformis, & undequaque adaperti Templi ædicula, ex qua fermè quotannis ad diem IV. Non. Maii, populo ex remotissimis terrarum partibus eo loci numerosissimè convenienti linteum illud venerandum exponi solet. Colitur præterea in eadem Basilica D. Secundi Civitatis Patroni, nec non D. Mauritii, Thebææ Legionis Ducum Primariorum, qui, Maximiano imperante, pro Christo sanguinem fuderunt, sacrorum ossium pars insignis ab Ietimulo, ubi Secundus cæsus, & ab Agaunensi Cœnobio, in cujus viciniâ Mauritius interemptus, Taurinum translata.

1. Metropolitana D. Joan. Baptistæ.

In quâ Sindon Salvatoris nostri.

Et ossa SS. Secundi & Mauritii.

Episcopi ab A. 300. Archiepiscopi ab A. 1515. Metropoleos Suffraganei.

Episcopos ab anno Christi trecentesimo: ab anno verò millesimo quingentesimo decimo quinto numerat Archiepiscopos, suæque Sedis Suffraganeos Præsules, Eporediensem, Monteregalensem ac Fossanensem. Archiepiscopo præstò sunt Canonici quinque supra viginti, inter quos Præpositus, Archidiaconus (Spirituale in Valle Sturiana jus dicens) Thesaurarius, Archipresbyter, Cantor, dicuntur primariæ Dignitates. Præter hoc, aliud eadem Metropolitana Ecclesia habet sex Canonicorum Collegium, ab Adelaida, cujus supra mentio, Secusinorum Marchionissa magna ex parte fundatum, qui Sanctissimæ Trinitatis nuncupantur. Numerantur deinceps Parœciæ plures, quarum, uti populo numerosissima, ita cæterarum creditur antiquissima, ea, quæ habet pro Titulari D. Eusebium Antistitem Vercellensem; olim de jure Ruvereæ Familiæ patronatus, nunc per Presbyteros Congregationis Oratorii administrata: Reliquæ sunt, Parochialis Ecclesia S. Thomæ, ubi Minoritæ, de Observantia nuncupati; S. Mariæ de Platea, ubi Monachi Carmelitæ; Sanctorum Jacobi & Philippi, ubi Augustinenses Eremitani; S. Dalmatii, ubi Clerici Regulares, quos nominant Barnabitas. Cæteris Parochialibus Ecclesiis, S. Pauli, SS. Stephani & Gregorii, S. Martiniani, Sanctorum denique Simonis & Judæ Apostolorum, Sacerdotes præsunt, curantque animas, sæculares. His addendæ extra muros, in Suburbio videlicet ad Padum orientalí, SS. Marci & Leonardi: in agro ad Occidentem, S. Mariæ, quam Putei de strata appellant, ubi Religiosi administrant Parochialia Olivetani: atque in vitiferis ultra Padum collibus, S. Viti, S. Grati de Mongrano, S. Mariæ de Subpergula, S. Mariæ Realiarum, Sanctique Joannis de Saxiis Ecclesiæ, item Parochiales.

Collegium sex Canonicorum.

2. D. Eusebii Vercellensis.

3. S. Thomæ.

4. S. Mariæ de Platea.

5. SS. Jacobi & Philippi.

6. S. Dalmatii.

7. S. Pauli.

8. SS. Stephani & Gregorii.

9. S. Martiniani.

10. SS. Simonis & Judæ.

Ecclesiæ Parochiales extra muros.

Aliæ domus intra Urbem Religiosæ.

Præter hactenus memoratas, aliæ insunt Urbi Domus Religiosæ, Ordinis videlicet Fratrum Prædicatorum ad D. Dominici; Minorum Conventualium ad D. Francisci; Cistercienſium, qui Fulienses vocantur, ad B. Mariæ de Consolatione; Jesuitarum (quorum Collegium, scholariumque numero percelebre, titulo gaudet Universitatis) ad SS. Solutoris, Adventoris, & Octavii Martyrum Thebæorum Basilicam, ubi eorundem Martyrum, nec non B. Gocelini Abbatis, atque B. Julianæ....... sacra corpora requiescunt; Minoritarum Observantiæ strictioris, ad D. Mariæ Angelorum; Carmelitarum Discalceatorum ad D. Teresiæ; Augustinensium nudis itidem pedibus incedentium, ad D. Caroli; Clericorum, quos Theatinos vocant, ad D. Laurentii; Minimorum ad D. Francisci Paulani Templa, partim priscæ, partim recentioris structuræ, ut plurimùm tamen elegantissimæ. His addendi S. Antonii Viennensis, Infirmis ministrantes, vulgò *Fate ben Fratelli*, Congregationis de Somasca, atque Ordinis Sanctissimæ Trinitatis, sive Redemptionis captivorum exactiorem observantiam profitentes Cœnobitæ, omnes intrà Urbem siti.

Cœnobia duo Capuccinorum extra urbem.

Extra Urbem, duo habent Cœnobia Capuccini. Eorum unum è regione Padani Pontis, in summo Montis fastigio; quod olim Malettorum Bastita nuncupabatur, ornatur Ecclesiâ B. Mariæ de Monte dictâ, quam Carolus Emanuel I. Dux Sabaudiæ sumptui minimè parcens, magnificam adeò ædificavit, ut magnificentiorem nullam in tota Europa fortasse iidem habeant Capuccini. Alterum, in agri planitie ultrà Duriam flumen situm, vulgò *La Madonna di Campagna*, licet huic, Religiosorum numero, cedat, præstat tamen antiquitate. Habent quoque in summis, Taurinum inter & Carium, collibus, celeberrimam Eremum Camaldulenses, eodem Duce fundatore, qui structam ibidem Ecclesiam pro Sabaudici Ordinis Torquatorum Equitum servitio destinavit, ut in ea ejusdem Ordinis celebrarentur comitia, peragerenturque illa pro Equitibus defunctis officia, quæ penes Cartusienses Petræ Castri in Beuge-

Camaldulensium eremus.

mitante copiarum parte maximâ. His, nihil obstante parato maturoque Senatûs obsequio, direpti spoliatique Cives atque urbe relicta rus montesque fugientes petere coacti. Urbem occupatam situ validam operibus munire Galli Duces jubent, atque eam tot munitionibus instruxerunt, ut inexpugnabilis paulo post haberetur, meritoque diceretur vires ipsi ab hostibus additas esse. Urbi Gallorum nomine Stefanus Colomna præfuit.

At Salutiarum Marchio, qui Urbis totiusque Pedemontii præfecturam sibi debitam arbitrabatur, spe sublatâ, rebus suis cum Cæsare operâ Mediolanensis Præfecti compositis, in partes ejus descendit, atque ut imposterum urbis expugnationem Cæsarianis faciliorem redderet, priusquam à Gallis deficeret, Turres, quæ quatuor urbis angulis stabant, dejecit, interjectumque murum multo breviorem construendum curavit. Prætereà ipsi Galli qui nihil non moliebantur, ut ab improvisâ invasione tutos se præstarent, circumjacentia suburbia diruêre; de illius, quod Segusinæ Portæ obversabatur, magnitudine ii judicent quos non latet in eo fuisse Monasteria tria amplissima, Divis Rolando, Augustino, & Solutori dicata, atque Templa bina, nempe S. Sepulcro atque Divo Bernardo sacra. In suburbio Marmoreæ Portæ reperiebantur, amphitheatum circulari formâ superbum, lacus monticulis cinctus, variaque Romanæ antiquitatis monumenta. Tertium à Castri Porta ad Padum usque patebat, hujus dimidia tantum pars securitatis causâ diruta, atque inter ruinas jacuit templum Deo Salvatori sacrum; quartum denique Suburbium Portæ Duriæ adjacebat, in eo Monasterium Franciscanorum, alterum Virginum D. Margaritæ, tertium vero D. Secundo dicatum, cujus corpus in metropoli Templo transtulere: præterea Templum ibi erat D. Lazaro sacrum, Ædiculaque Divo Rocho. His suburbiis, quæ velut altera urbs Augustam Taurinorum cingebant, prata campique successere.

Suburbia diruta.

Per Annos XXVI. in Augustâ Taurinorum Galli eâ ratione dominati sunt, nec urbem tantum, sed etiam leges, usus, moresque mutârunt. Anno enim M. D. XXXVII. civibus naturalitatis jus Rex concessit, jure Caduci sublato; atque anno M. D. XXXIX. in urbe supremam curiam constituit, quam Parliamentum vocant. Quamvis anno M. D. LIX. Castro Cameracensi pax sancita fuerit, Duci Emanueli-Philiberto Augusta Taurinorum ante Annum M. D. LXII. non fuit restituta, Gallus enim urbes quinque, atque inter eas Augustam Taurinorum, pignoris jure, retinuerat, dum prætensa ejus jura in Sabaudiam, ex hæreditate Ludovicæ Sabaudæ, Francisci matris, dirimerentur.

Per illos viginti sex annos urbs sæpius à Duce & à Cæsarianis nequiquam tentatur; eo ipso anno quo à Chabotio occupata fuerat, eam Cæsariani Sabaudique exercitus *Carolo*, *Leveo*que Ducibus cingunt, dum infelicem in Provinciam Cæsar ipse Carolus V. expeditionem exequitur, fameque Cives & Præsidium ad deditionem coëgerant, ni Cæsar obsidionem solvere jussisset.

Anno sequente noctu urbem scalis admotis invadere Neapolitanus quidam tentavit, resque prosperè successisset, si promissum auxilium dicto tempore Vastii Marchio misisset; tunc vulgatum strenuos tres Equites divinitùs à mœnibus hostes arcuisse, nec dubium fuit quin ea functi sint operâ Divi Solutor, Mauricius atque Secundus, Thebanæ Legionis milites.

Anno M. D. XLIII. idem ille Neapolitanus Urbem denuò quinque plaustris Fœno onustis, militibusque refertis de improviso occupare molitus est; portam Castrensem duo jam ingrediebantur, at auxilio iterum deficiente, immissâ Cataractâ, intercipiuntur, detectique milites, viriliter pugnantes occubuêre.

Denique anno M. D. LIV. Gallus quidam militum Tribunus urbem se Carolo Duci tradere promisit; at à famulo quodam proditus est, adeo ut certiores facti Sabaudi, qui urbem jam propiùs accesserant, rem detectam esse, re infectâ recedentes, Castellum quoddam uno à Veneriâ lapide situm expugnarunt.

Urbe potitus Emanuel-Philibertus Dux, totis viribus nititur ut eam validissimis operibus obfirmaret. Experientiâ doctus, quo loco debilior haberetur, ibi regiam arcem extruxit, de quâ in ipsius Acropolis descriptione sermo erit. *Anno 1566.*

Alteram obsidionem Augusta Taurinorum anno M. D. C. XXXVIII. sustinuit. Jurgia quæ, mortuo *Victore Amadeo I.* fratres ejus inter & Uxorem viduam Christinam, Ludovici XIII. Galliarum Regis sororem exarserunt, in Historiâ Sabaudorum Principum relata sunt. Principes illi cum Leganesio juncti, Civiumque benevolentiæ fidentes, ineunte sacrâ hebdomadâ pro mœnibus Castra posuerunt. Plesseo-Pralinus Comes, auxiliarium Franciæ regis copiarum in urbe præfectus, in obsidentes irrupit, ipsosque cæsos fugavit, adeo ut solutâ obsidione, male servatorum quorumdam oppidorum direptione injuriam dedecusque ulti sint. Sed extemplò redeuntes urbem hac ratione expugnarunt. *Anno 1638.*

Princeps Thomas ipsiusque sorores tanta in cives autoritate pollebant, ut eorum plures in partes suas haud difficile adduxerint. Itaque quum quibusdam oppidulis recipiundis Valetta Cardinalis cæterique Francorum Duces toti intenti essent, conceptam jam ab aliquo tempore urbis expugnationem Princeps peregit. Septingenti aut circiter milites, diversis Pedemontii locis venire simulantes, urbem, agricolarum vestibus induti, ingrediuntur, nullam repulsam passi à Custodibus, seu negligentiâ seu studio quodam in Principes. Hos sequebatur Princeps ipse

ipſe cum peditum delecta manu, atque equitum duorum millium & quingentorum, quibus præerat Carolus *Gatta*. Cognito exercitus adventu, nuncius Carmaniolam ad *Valettam* mittitur auxilium poſtulaturus, quod denegavit Cardinalis exercituum Præfectus. IV. Kalendas Auguſti ineunte nocte opus quoddam à cæteris remotum accedit Princeps; ibi ſeptingenti milites præſidiarii depoſitis armis hoſtem excipiunt: hinc propugnaculum Caſtrenſi portæ prætenſum aggreditur, admotoque Pyloclaſtro fores effringit: ſignum hoc militibus intromiſſis datum erat, quo audito cæteras urbis portas hoſtibus aperirent. Itaque momento temporis urbs militibus Hiſpanorum repletur, ipſaque Duciſſa capta fuiſſet, ni ipſam Comes Philippus à S. Martino Agliæo ipſam coegiſſet in Acropolim fugere, cui præerat Comitis iſtius frater; neque, præ metu, quidquam præter monilia & cartas quaſdam auferre licuit, currumque Philippus equitibus quibuſdam ſtipatus comitabatur. Principem feminam in Acropolim ſecuti ſunt Proceres fere omnes.

Arcem illam oppugnare decreverat Leganeſius, expugnatamque Hiſpanis militibus ſervandam committere; verum ab eo conſilio ipſum deterruerunt Thomas, Mauritiusque Principes, variiſque rationibus ſuaſerunt, eam Pedemontanos extraneis occupari non permiſſuros. Reipſâ Principum intererat validiſſimum totius Provinciæ propugnaculum ſuperbis fœderatis non credere, ne tot arcium urbiumque domini totam facile Provinciam ſuam facerent ipſoſque Principes indè expellerent.

His in Urbe peractis, ſeriùs in auxilium Duciſſæ adducuntur Francorum auxiliares Copiæ. His in Acropolim intromiſſis, quadringenti milites ducibus Nereſtano, Florinvillâ, Alincurtio & Valico, nocte proximâ facibus armati eruptionem fecere, ut urbem antiquam reciperent; at Hiſpani milites vallo & foſſâ tecti igne continuo in eos detonuerunt, adeo ut, tribus è quatuor ducibus cæſis, pauci milites in arcem redierint. Duciſſa, Arce Longovilleo Duci commiſſa, Seguſium ſe recepit: itaque Auguſta Taurinorum, ipſiusque Acropolis extraneis militibus tum defendebantur, nec hoſtibus occupatæ, neque Domino Principi ſubjectæ.

Sic ſe res habuerunt uſque ad finem Anni M. D. C. XL. quo Leganeſius à Gallis cæſus fugatusque Caſalis obſidionem ſolvere cogitur. Harcurtius Auguſtam Taurinorum copiis cingit, Seguſii, Lanzii, Canavenſiſque, Regionis fauces invadit, & VI. Idus Maii ad *Valentinum* Caſtra metatur. Poſtridiè occupatis Padi vico ac ponte propugnaculum in colle Capucinorum conſtrui juſſit. In Urbe præerat Thomas Princeps peditum quatuor, Civium tribus millibus, equitumque quadringentis; illa tam arctè cingebatur, ut ne hominem quidem intromittere liceret.

Arcis præſidiarii glandes ignitas in Urbem continuò mittebant obſeſſoſque perenni Tormentorum igne vexabant. Tribus equitum millibus ſtipatus C. Gatta urbem acceſſit, auxilium laturus, at re infectâ cæſis ſuorum pluribus recedere coactus. Leganeſius collectis devicti exercitûs reliquiis Cherium uſque progreditur cum quatuor equitum, duodecim peditum millibus, tertioque Kalend. Junii ſuper colle Capuccinorum viſus eſt. Gallos ut oppugnaret eo vehementiùs exoptabat Princeps Thomas, quod commeatuum, quorum magna in Urbe inopia, ſubinde ſuppetias accipere ſperaret; at Leganeſius rem fortunæ committere non auſus, propter Montem-Calerium Padum tranſiit, eo conſilio ut oppugnantes ipſe oppugnaret, commeatus ipſis intercludendo. Ideo paucos poſt dies obſeſſi obſidenteſque infeſtâ fame laborarunt. Peſſimo rerum ſtatu uſus Pontificis Nuncius Carafellius, Harcurtio induciarum conditiones propoſuit, at ille interritus, depaſtâ herbâ, inquit, milites equis veſcentur, cum verò nihil reliquum ſpei, tum obſidionem coacti ſolvemus. Vicies & novies eruptione facta oppugnantes obſeſſi fruſtrà oppugnarunt, irritumque auxilium diù promiſit Leganeſius. Præſidii calamitatum tæduit generoſum Gattam; hic enim VI. Non. Julii circummunitionem ſupergreſſus cum octingentis equitibus urbem ingreditur, ſed ipſum pedites cum ſequi minus valerent, oportuna quædam loca invaſere: neque diu ibi morari licuit, ipſos enim Houdancurtius cum delectâ militum manu oppugnavit omneſque internecione delevit. Quid plura! eo inopiæ res in urbe devenerant, ut eam diutiùs ſuſtinere neque miles, neque civis neque Dux ipſe valeret; itaque Gata cum mille & ducentis equitibus, Thomaſque Princeps cum quatuor peditum millibus urbe egredi viamque ſibi ferro aperire tentant, verum cæſis pluribus militum, in urbem repelluntur; reperta inter mortuos mulier quædam Germana, quæ Capponius cognominata levis armaturæ turmæ præfuerat. Neque Gallorum exercitum ita cingere potuerat Leganeſius, ut ipſi auxilia penitùs intercluderet; etenim è Delphinatu nobiles quadringentos, è Burgundiâ Provinciâque tria peditum millia cum mille equitibus accepit; Leganeſius ergo, cum imminutum indies exercitum ſuum cognoſceret, ultima experiri decrevit, urbique pridie idus Septembris opem ferre, occupato ponte quem Galli ſtruxerant Burgum inter & Valentinum; eodem tempore *Thomas* Princeps, ut Leganeſio opitularetur, cum omnibus copiis in Gallos infeſtis armis irrupit. At horum Duces Harcurtius, Turennus, & Pleſſeo-Pralinus eodem temporis momento Sabaudos Hiſpanoſque tam opportunè tamque ferociter agreſſi ſunt, ut Princeps in urbem regreſſus, ſpe omni amiſſa, colloquium de urbe dedendâ XV. Kalend. Octob. popoſcerit, ea conditione, ut urbs Harcurtio, nomine Regiæ Duciſſæ cederet, Principi quo vellet abire liceret, ſororibus ejus aut ipſum ſequi, aut in urbe

urbe morari fas esset, Hispani Leganesium sequerentur, civibusque rata forent jura & Privilegia. Urbis hanc redditionem secutæ sunt induciæ; Ducissa verò Camberio profecta Augustam Taurinorum ovans ingreditur eamque novarum rerum cupida plebs acclamationibus votisque prosequitur.

Acropolim Ducissa, ut supra notatum est, Gallorum fidei commiserat; eam illi, cum opportuna ipsis videretur, ad IV. Idus Febr. An. M. D. C. LVII. tenuerunt, quo Ducissæ jussu Mazarinii restituta fuit.

Illam obsidionem, cujus Historiam scripsimus, Auctores varii laudibus celebrarunt, etenim per septem integros menses plurima ab obsessis atque ab oppugnantibus edita virtutis eximiæ facinora; at nostro tempore alteram Augusta Taurinorum obsidionem sustinuit prædictis minime inferiorem, quæque posteris narretur certè dignam.

Obsidio tertia. Variis, quas in Historiâ retulimus, rationibus motus *Victor Amadeus II.* Sardiniæ Rex, ut à Gallorum Hispanorumque fœdere deficeret, hostiumque illorum partes amplecteretur. *Ludovicus XIV.* nullum non movit lapidem, quo illatam sibi ea defectione injuriam, ulcisceretur. Tum in Italiâ bellum gerebatur, nec multò post Sabaudus petitur, quem, ut *Franciscus I. Carolum* cognomine *Bonum*, male habere Ludovicus decreverat; resque è mente successit; nam nullâ ferme operâ omnes Sabaudiæ Pedemontiique urbes, omnia oppida, castra arcesque invaduntur aut expugnantur, præter unam Augustam Taurinorum. Ut eam facilius aggrederetur *Vindocinus* Dux, An. M. D. CC. V. belli initium duxit ab oppugnatione *Clavasii* oppidi. Hoc Sabaudi tam fortiter defenderunt, ut vires omnes eò Galli contrahere cogerentur, prolatâque usque in multam æstatem obsidione, Taurinum ante Septembrem mensem non sunt agressi, adeo ut priusquam circummunitiones fossæque conficerentur, tormentaque maxima adducerentur, consumptis commeatibus, morbisque imminuto exercitu, castra movere cogerentur maximosque apparatus in annum proximum differre.

Intereà in Mediolanensi agro, Segusii, Clavasiique omnia undique congeruntur quæ suscepto necessaria viderentur. Nihilominus plura evenerunt, ut Barcinonæ redditio, quæ Gallos ab hoc consilio avertere debuissent; Sabaudiæ Princeps incertus rerum, omnia providebat, æque ac si jam hostes sub mœnibus essent: reipsâ omnia in obsidionem comparabat Vindocinus Dux, sed eam exequi forte fortunâ non licuit; Regni enim salus postulabat, ut in Belgas proficisceretur: Aurelius vices ejus gessit.

Sexto Idus Maii Fulliadus Dux copias eduxit, atque non procul à Clavasio sexaginta quatuor peditum agmina equitumque turmas octoginta collegit. Quarto Idus, quo die tam horrida Ecclipsi Sol obscuratus est, ut interdiu stellæ lucerent perinde ac noctu, Sturam fluvium cum exercitu transiit, indèque propter Veneriam castra posuit; postero die aciem à Lucengâ, ubi dextrum cornu, ad Prætorium usque Veteris Sylvæ non longè à Pado explicavit. Pridie Idus fossam duxêre certis intervallis terreis castellis munitam, ut ab injuriis castra tuta præstarent, neque ipsis intercluderentur commeatus qui à Clavasio Crescentinoque venturi essent.

Eo ipso die compertum est sinistram ipsorum alam Pado propinquiorem patere, itaque Sabaudus Princeps ultra fluvium expeditam trecentorum militum manum cum quatuor tormentis misit. Horum igne continuato territi Galli præcipites aufugiunt, omnibus in Castris relictis, undè multam prædam Hungari retulerunt.

Per tres continuos dies externa internaque Acropolis opera Dux ipse Amadeus sedulò perspexit, providetque ut omnibus quæ pertinaci obsidioni sustinendæ opus essent muniretur implereturque. Interea Equitum agmina quæ circa Colengam consederant, hostem speculabantur in id intentum, ut Pontem in Duriam injiceret.

XIV. Kal. Junii Sabaudus Princeps cohortem levis armaturæ equitum, quos Dracones vocant, loco quodam constituit, undè stationem quandam hostium prospicere possent: his Pedemontensem Schulenburgicamque cohortes addidit, noctu deductis sex levioribus Tormentis sexque aliis majoribus. Crebris horum emissionibus fugatus hostis ex Lucengâ Castello, ubi magnarum rerum copiam congesserat; eadem ratione fugati fossores eorum, qui in via à Ponte Duriæ reparanda occupabantur. Nec multo post totus exercitus ad arma vocatur, verebantur enim, ne dextrum cornu juxta Alpinianum oppugnaretur; deducta namque noctu in horto istius Castelli Tormenta quatuor, in expeditam quandam eorum manum tantâ vi displosa fuerunt, ut territi Præfecti perinde ac milites, quo se verterent ignari, exitu quodam reperto nudi fugerint, relictis in Castris armis cum reliquo bellico apparatu.

XI. Kal. pontibus tandem injectis, Duriam hostes transeunt, explicatâque dextrâ alâ versùs Padum propiùs Urbem accessere; acie instructâ Sabaudum Equitatum, cui Sabaudus ipse Princeps præerat, fortiter petunt; hi verò velitando, sub ipsis urbis mœnibus recedunt.

Multo labore extructus est agger, ubi quatuor Tormenta disposita, quibus Valentinum quateretur; verum ne hostis Urbem Acropolim inter & Padum obsideret, cæduntur pleræque arbores ambulationis, quæ à novâ Portâ ad Valentinum, & ab hoc Prætorio ad Servitarum templum ducit.

IX. Kal. Hostes, ut commeatus urbi penitùs intercluderent, dextrum cornu ad Padum usque explicant, nihil ipsos morante lethifero Tormentorum igne. At Sabaudus, cum minimè ignoraret quanti ipsius interesset, apertum ibi exitum ingressumve habere, aggerem

aggerem extruxit partim in Canoretâ colle, partim in pratis, ubi viginti sex Tormenta diversæ magnitudinis locantur; hinc tanta vi impetitur dextrum illud cornu, ut relictis instrumentis operibusque, favente nube opacâ cedere cogerentur, amissis ferme omnibus cohortis unius militibus.

VIII. Kal. transfugæ quidam retulerunt, ultimam fossæ circumductæ manum additam, eamque vallis muniri, jaculatoresque ignitorum globulorum in omnibus Prætoriis circumjectis locatos, & in Purpuratam Castellum omnia congeri quæ obsidioni peragendæ necessaria videbantur.

Postero die conspiciuntur ad sinistram Purpuratæ, fossæ binæ, quæ villas omnes, quibus Casæ nomen, intra aggerem pro arce extructum, sitas complectebantur; nec defuerunt qui arbitrarentur ideo deductas, ut brevioribus tormentis, quæ mortaria vulgo dicuntur, ibi tuto dispositis, ignitis globis urbs incenderetur.

Verùm enim verò, VI. V. IVque Kal. Junii dum parallelæ fossæ perficerentur, hostes in id præsertim intenti videbantur, ut innumerabilem undique fascium copiam coacervarent.

Accepto læto solutæ Barcinonensis obsidionis nunciô, pridie Kal. noctù centum & quinquaginta in vallis Tormenta ter displodunttur, terque repetito igne respondent Præsidiariorum Catapultæ, undè hostibus judicandum esset, neque pulverem pyrium, neque arma, neque milites in urbe deesse.

Falsò vulgarunt hostes se XVII. Kal. Junii vexilla sua in exteriore fossæ aggere posuisse, cum ante III. Non. ibi non fuerint prospectæ; verumtamen obsidionem ab ipso die illo inceptam sunt qui scripserunt. Imminens undique periculum non prohibuit, quin corporis Christi festus dies solemni more celebraretur; atque supplicationibus publicis Princeps ipse, Principis Filii, Regiæque matronæ adfuerunt, unde nova civibus militibusque virium & spei accessio.

VI. Idus noctu ignitis globis non modo arcem exterioraque ejus opera, sed etiam urbem verberare cœperunt. His non solum Præfecti arcis domus, sed etiam præcipua urbis templa funditùs eversa, adeo ut ipsi sepulcrorum cineres undique spargerentur.

Tandem Dux ipse Amadeus, commissa in urbe rerum cura Daunio & Caralio, Regiam familiam urbe eductam Clarascum duxit, relictisque ad urbem propugnandam decem militum millibus, equites eduxit, commodissimam belli rationem arbitratus, ut patentibus campis metaretur, hostemque continuo lacessendo non modo Urbem sed etiam reliquam ditionem tueretur.

Dum nihil non molirentur obsidentes & obsessi quo sese invicem læderent, Fulliadus Gallorum Præfectus, cum delecta peditum equitumque manu Ducem quocumque insequitur, adeo ut Aula relicto Clarasco Montem Regalem profecta sit, unde Oneliam petiit, ut indè in Genuensem ditionem transiret, si forte malè res procederent.

Dux Amadeus non ignarus Fulliadum tanta diligentiâ eum insequi ea mente, ut ipsum si posset ditionibus suis penitùs exturbaret, Gallum simulatis itineribus diù ut in Labirinto errantem elusit; tandem cum è Cuneo Cervescum devenisset, litteras ab Eugenio Principe accepit, quæ ipsum prompti auxilii certiorem faciebant. Reverâ effusis habenis iter ille versùs Athesim fluvium dirigebat.

Nec multo post, nempè Nonis Julii, Aurelius Dux ad exercitum propter Urbem advenit, nec dicam faustis auspiciis, nam sequenti die expedita manus, cui Albaterra præerat, ab ipso Sabaudo Duce non procul à Salutiis oppugnata penitùs deleta fuit.

Quis non miretur, post tres integros menses Gallos nihil fermè progressos fuisse? quod tribuitur meritò diligentiæ libratorum bellicarum machinarum, qui pyrii pulveris minus prodigi nullum frustra Tormentum displodebant; verum quid referam diversos minoris momenti tam diuturnæ obsidionis eventus?

Rem tamen istam relatu dignam silentio non prætermittendam puto: Noctu hostes cuniculum accesserant, quem obsessi egerant subter fossam pro angulo propugnaculi quod Auxilii nuncupabatur; hunc cum perfodere tentarent, percussionibus attentus fossor pyloclastro oportune accenso hostium perfossorem percutit; at perfosso Pylocastri ictu cuniculo, scissurâ, funis ope, miles in cuniculum descendit, verùm exemplo sclopeto breviore ictus interit; alter succedit, cæditur; furentes Galli bombas glandesque ignitas militibus nostris minitantur; tandem alium militem Cataphractum in cuniculum demittunt, hunc alii plures sequuntur: hinc sævum in cuniculo cum sclopetis, glandibus, & catapultis certamen; quod certantium miserabili strage dirimit fossor quidam admoto cuniculo igne, quo effracti cum fragore furni duo milites libratoresque Tormentorum cum ipsis Tormentis cæterisque instrumentis terræ hiatu oppresserunt.

Eâdem ratione, die Divo Ludovico sacro, quo extrema Urbi hostes minabantur, consilia eorum eversa; aggerem enim extruxerunt, unde quatuordecim maxima Tormenta in muros displosuri erant; at jussu Comitis Daunii ducto infrà aggerem cuniculo repletisque pyrio pulvere furnis quatuor, funditus evertitur agger, tormentaque ruinis obruuntur.

His talibusque oppugnationibus propugnationibusque continuatur tum urbis tum simul Arcis obsidium ad VII. Idus Septembris, quo die tandem latum est laborantibus optatum diu auxilium. Vix enim posteri credent, quæ acta, quæ perpessa ad urbem illam defendendam; quis referet innumerabilem fascium, corbium, saccorum terra vel lana refertorum, plancarum & omnis generis instrumento-

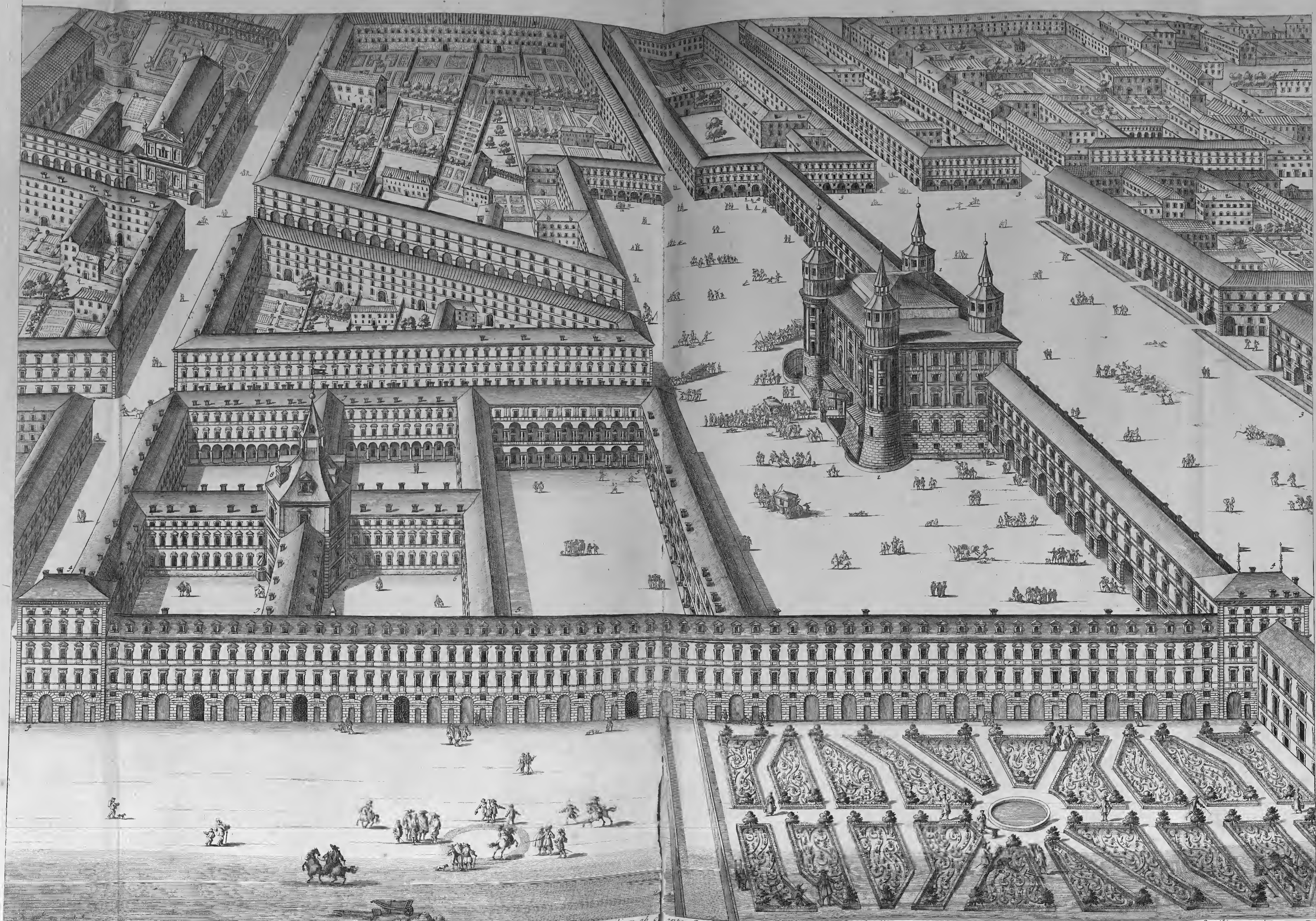
mentorum copiam, quis pulverem pyrium, Catapultas, Tormenta, Bombas, Glandes igniarias cæteraque arma, quis cuniculos, ruinas, foſſas, furnos? vibrata ſunt enim ſex millia Bombarum, ſeptuaginta quinque millies Tormenta diſploſa, octoginta mille injectæ lapidibus refertæ ſportæ; quid plura? Provinciæ depopulatæ, ſylvæ cæſæ, divitum opes conſumptæ, uno verbo, nulli rei parcitum, modo ab hoſtium manibus eriperetur omnium Principis ſtatuum urbs primaria. Horridæ deſcriptioni finem imponamus. Tria diſploduntur Tormenta, Campanæ ſonant, ad arma miles civisque certatim currunt, procul ab urbe horridus auditur fragor pulverisque nubes proſpicitur, Amadeus Eugenio junctus jam nemine obſtante Padum tranſit hoſtis citatis equis petitur, impetum ſuſtinere minime capax rumpitur, fugatur; atque ante meridiem in Urbem deducuntur captivi, Tormenta, vexilla, ſigna, cæteraque Trophæa: ovantibus Amadeo & Eugenio tota civitas obviam effuſa ruit, atque Triumphantium more, militum civiumque inter plauſus in Urbem ingrediuntur. Langalerius intereà cum equitum exercitu hoſtem quocunque inſequitur, paucosque poſt dies omnibus Sabaudiæ ditionibus exturbat.

PROSPECTVS PLATEÆ VETERIS ANTE CASTRVM.
Rh. H. f.

PLATEA
REGIA, AVG.
TAVR

REGIÆ BIBLIOTHECÆ, EQVESTRIS ACADEMIÆ, VETERIS CASTRI CVM SVO VTRINQVE FORO, AD SEPTENTRIONEM INSPECTIO.

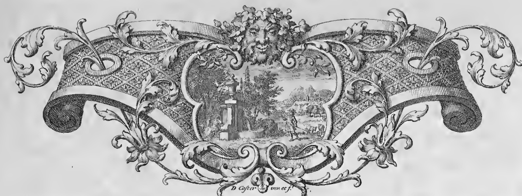

1. Vetus Castrum. 2. Pergula Vetus. 3. Forum Vetus. 4 Papiliones. 5 Impluvium Academiæ. 6. Longitudo Equilium ab o[...]ente Occidentem versus 7. Longitudo Equilium a Meridie versus Septentrionem. 8. Pinnaculum in Medio Equilium positum. VI

DESCRIPTIO
REGIÆ
PLATEÆ
AUGUSTÆ TAURINORUM.

AUguſtæ Taurinenſis Platea, quam Regiam dicunt, è quadrato longior protenditur. Porrectæ in longitudinem alæ, unius in vultûs ſpeciem ſeſe planè componunt, perpetuo inſidentes fornici, eâ lege ſuſpenſo, ut arcubus ſingulis intermediæ columnæ binæ communi ſuccumbant epiſtylio; ſibi pariter reſpondentibus invicem, quà ſimulacris ſuos intra umbones pectore tenus extantibus, Arcusve bellè intercurſantibus, quà luminum ordinibus, nusquam abruptis, quà elatis unanimiter tectorum verticibus. Non item, ut alæ, ſibi mutuò cohærent frontes; ſiquidem altera fingens ſeſe ad concordem alarum vultum, ab iisdem vix hoc abhorret diſcrimine, quod ſuprà extrema ipſarum tecta modeſtè eminet, haud innixa columnis, oculos tamen utcumque fallens arcuum mendacio. Frons altera, & quidem Plateæ princeps, ex parte dumtaxat alarum ſcenam admittens, cæterum in geminas Templorum facies diſcedit, amplâ quidem eademque diſcretas viâ, quæ rectâ itidem obverſam ſecat frontem; at unanimi projecturarum magnificentiâ omninò gemellas, concordique apice ſuperbè cæteris imperitantes ædificiis. Viarum ad oſtia, quæ transverſim alas à frontibus dirimunt, arduo plintho marmorea è ſolo ſtant ſimulacra. Cæterum, uti ampli hujusce fori extrema ornant hæc, quæ dixi, vel ſacra, vel ex potiori parte deſtinata habitationi Nobilium ædificia, ita interiorem aream commendat maximè populi undique concurrentis frequentia, iis præſertim diebus, quibus, cùm proſtet ibi refertiſſimum venalium rerum emporium, ad emendum, vendendumque illuc ex tota regionis vicinia convenitur.

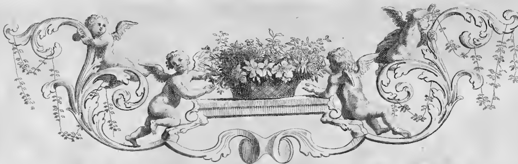

PROPVGNACVLVM,
CVI VIRIDE NOMEN.
Cum Regii Palatii, atque Hortorum Proſpectu
Ad ſecuritatem, atq; delicias
Regiorum Sabaudiæ Ducum.

VII

DESCRIPTIO
PROPUGNACULI
AUGUSTÆ - TAURINORUM
CUI
VIRIDE NOMEN.

Uperba Regii ædificii moles, quam Carolus Emanuel Secundus postremâ hac ætate in admirabilem magnificentiam erexit, ex ea parte, quâ, adversâ sui facie, Septemtrionalem excipit Boream, subjectam proximè despicit amplissimam quadratæ figuræ aream, quæ in viridarium eleganter exculta, Regiæ molitionis magnificentiæ parem associat amœnitatem. Ad alterum quippe latus, longo, perpetuoque ædificii tractu perclusa, ab altero in proximam silvam, jucundamque planitiem liberum descendere permittit aspectum. Dehiscit in medio tellus defossa veluti in capacissimam concham, cujus marmoreo margini insident æquo intervallo disposita simulacra, quæ copiosâ aquarum ejaculatione circumquaque proludunt, gratissimum oculis oblectamentum, & totius complementum amœnitatis. Quà verò extremam viridarii partem terminant, altèque suspendunt proximè circumducta mœnia Civitatis, ulterius sese porrigit Propugnaculum (*Bastion verde* vulgò dicitur) præcipiti celsitudine arduum, validis hinc inde obfirmatum lateribus, & ad omnem militaris architecturæ normam solidissimè efformatum. In quo, ne conjuncta deesset fortitudini amœnitas, interior area, hortensi cultu mitigata, tam firmum Urbis præsidium vertit in delicium Regiæ voluptatis. Adnexæ illi cortinæ longè protenduntur, quarum altera amplam in valle semitam aperit, quæ, duplici citreorum arbusculorum ordine obumbrata ad vetus usque Castrum spatiosè deducit. In extremo Propugnaculi angulo eminet specula veluti in acroterium amplè, & magnificè ædificata, quæ primò subeuntes hinc & inde diversis in cubilibus excipit, quibus illuminati auro copiosissimo fornices, varioque emblemate variati parietes, nihil patiuntur ad ornamentum deesse. Aperit sese subindè amplior aula, quæ columnis marmoreis tecti fastigium altè sustentans, & circumducto cancellorum ordine terminata, oculos in subjectam planitiem liberè ducens, variâ illos recreat amœnitate. Siquidem patet illicò proxima pratorum hortorumque perjucunda varietas, ac subinde fluvius Duria undas suas limpido lentoque cursu placidè evolvens, cujus ad oppositam ripam ingens nemus penè in immensum longè latèque diffunditur, quod extensis amplè semitis spatiosum, & variis viarum involucris, & veluti labyrinthis implicitum, accurrentes, per æstivos calores, Cives ad maximè opportunum laxandis animis, æstuque levando locum invitat.

MVSÆI,
cum Regiæ Familiæ ſculptis, Geſtorumque
pictis Imaginibus, Bibliothecâ,
Et Statuarum veterum Ornamentis, Vulgo
LA GALLERIA,
Proſpectus interior, Et exterior.
SOROR FRANCISCI
ALLOBROGVM REG.
VXOR
VIII

DESCRIPTIO
URBANI
PRÆTORII
AUGUSTÆ TAURINORUM.

E Plateæ regione, quæ à Castro nomine accepto, vulgò dicitur *Piazza-Castello*, ducto longâ elegantique viâ prospectu visitur Urbanum Prætorium, molis amplitudine soliditate materiæ, symmetriâ partium, descriptione membrorum, operis totius elegantiâ inter præcipua Augustæ Taurinorum ornamenta. Marmorea facies in subjectæ Plateæ frontem longo excursu protenditur. Ductum in sublime fastigium dispositis in ambitum ad instar Coronæ cancellis suprà reliquas latè domos magnificè assurgit, Non vulgarem operi majestatem addunt extantia è cancellorum stylobatis media in facie simulacra octo marmorea : ad latera perpetuus ordo globorum è marmore. Infra Coronidem diaglyptico opere ingens ex ære fusili Regiæ Domûs stemma. Sub stemmate grandiori charactere Inscriptio, quâ & dicati, & fundati Prætorii ratio redditur. Ea sic habet:

CAROLO EMANVELI
ET FRANCISCÆ A FRANCIA
AVGVSTISSIMIS REGIBVS AVGVSTA TAVRINORVM
QVAS OPTATA CONIVGII SPE FVNDARAT ÆDES
FAVSTISSIME CELEBRATI GRATVLATIONE
DEDICAVIT.
ANNO M. DC. LXIII.

Architectura Prætorii tres ordines. Tota Prætorii Architectura, ut ex ichnographia habes, tres in ordines distinguitur. Quâ primi ordinis projecturæ in Coronas eminent marmoreis cancellis perpetuo procursu meniana, quæ media suprà ostium parte, è muro aliquantò magis, elegans in podium recedunt. Cancellis suprà interpositas bases Cælitum simulacra, quibus Civium consensus Urbis patrocinium detulit, hi sunt S S. *Urbis Patroni.* Joannes Baptista Domini Præcursor, Solutor, Adventor, & Octavius & Secundus Martyres Thebæi, quibus nuperrimè additus incredibili Urbis totius gratulatione & plausu Sanctus Franciscus Xaverius Indorum Apostolus.

In reliquo ædium prospectu frequentes mutuli in Taurorum Urbani stemmatis capita efformati. Zophori præterea, metopæ, supercilia, margines, & quicquid aliud ad elegantiam facit mirâ arte elaboratum. Exterius ostium geminis ad singula latera columnis, scapo, fasciis per intervalla distincto, intercipitur.

Medio inter columnas spatio, & utraque parte loculamentum cum simulacro. In Prothyro concamerata porticus ambulatoria, parastatis egregiis, quibus tota ædificii moles incubat, ornata.

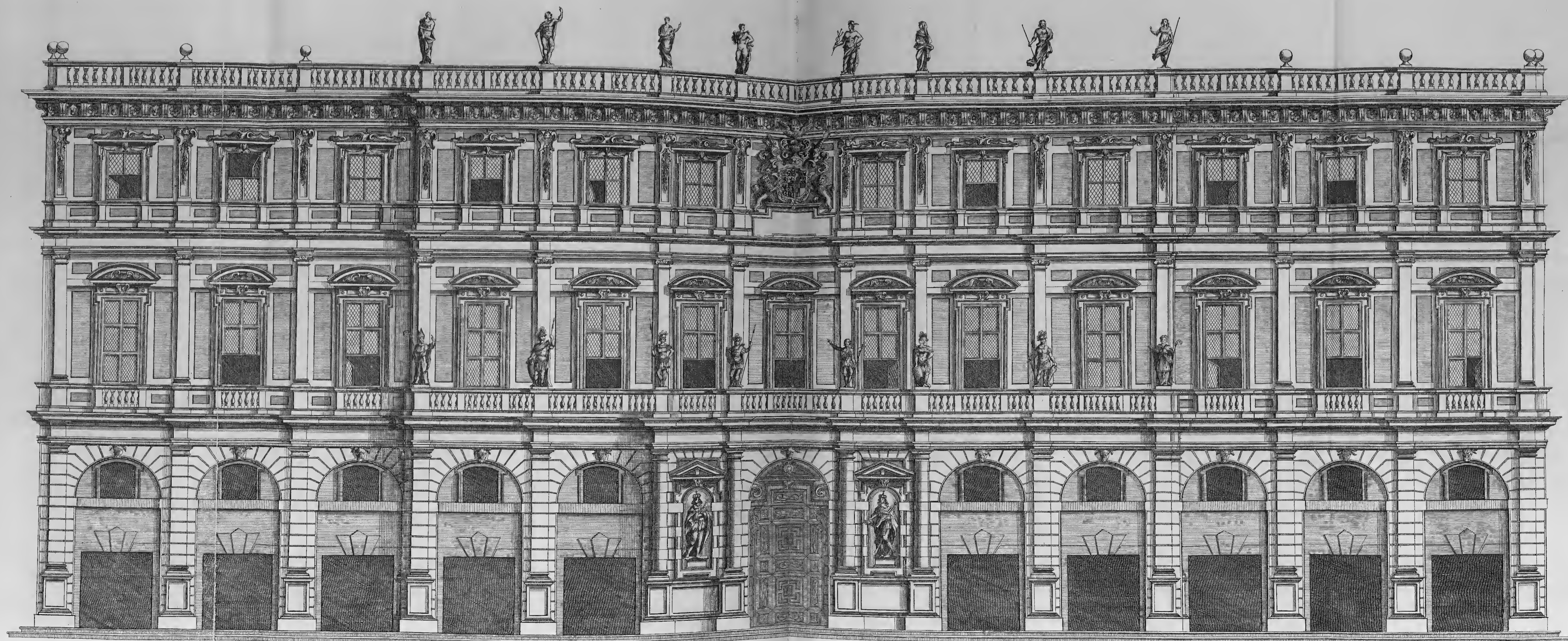
Interius ostium antepagmentis pulcherrimum; tres utrinque veluti telamones, qui Taurino vertice frontispicium suffulciunt. Peristylium ingressis oculos detinet interior Palatii magnificentia. Peramplum Cavædium circumeuntis ædificii facie elegantissimum. At nihil graduum ordine magnificentius, quibus in superiorem ædium partem ascenditur. In primo scalarum prospectu simulacra marmorea: supernè testudinatus fornix edi-

tissimus lacunari picturis ornatissimo. Ad summa scandentibus ambulacrum occurrit cum egregiis menianis, quæ conspectum in compluvium facilem præbent. Inde in majorem aulam aditus, quam mediam excipiunt æstivum hinc, hyemale inde cœnaculum, omnia hîc ad exquisitissimi ornatûs elegantiam. Contignationes in multiforme spatium quà angulosum, quà rotundum distinctæ: In his picturæ, atque inscriptiones, quibus vetera Urbis decora Civium oculis subjiciuntur. Reliqua artificis scalpro cælata, eaque affuso auro perquam pulchrè renidentia. Parietes auro, quà picturis intermixto, quà intertexto peristromatis pretiosis. Omitto Seclusoria, Tabularia, & alia hujusmodi, quæ reliquæ Palatii magnificentiæ respondent. Postremo loco addam dignam, cujus exstet memoria, in fundaminum angulo collocati lapidis Inscriptionem, quæ ut hujus generis alia, ab unius Emanuelis Thesauri celeberrimi hac ætate, optimique de Patria meriti scriptoris, calamo, & ingenio effluxere.

ALMA DIE SEXTA JVNII
MEMORABILI DIVINI CORPORIS MIRACVLO
SACRA
AVGVSTA TAVRINORVM
VRBANVM PALATIVM
IVCVNDISSIMA CONIVGII REGALIS SPE
SPECIOSIVS REDIVIVVM
ÆTERNO HOC LAPIDE
ÆTERNÆ FIDELITATIS, AC PIETATIS TESTE
INAVGVRABAT.

PALATIVM PVBLICVM CIVITATIS AVGVSTÆ TAVRINORVM.

x

DESCRIPTIO TURRIS PUBLICÆ

AUGUSTÆ - TAURINORUM.

D dexteram viæ Regalis, vulgò dictæ *La Dora grossa*, altissima, eademque marmorea ad calcem, reliqua cementitio plastico opere & picturis, elegantissima quadrata Turris exurgit. Inferiori in parte, & ad faciem Septentrioni objectam duplex adest porta, vera una, altera efficta, ut Architectonicæ arti aptiùs conveniat, quarum ornamenta marmorea, Insignia ejusdem Urbis pariter sustinent. His superimposita Inscriptio insculpta, quæ infra subjicietur.

Facies huic respondens, quæ Orientem prospicit, Iconem exhibet Sacratissimæ Syndonis ab Angelis, ut traditur, Urbi cujus prospectus ibidem subjacet, explicatæ. Insunt eidem Divi Taurinensis Urbis Tutelares, eandem venerantes, Joannes Baptista scilicet Domini Præcursor, Secundus Thebææ legionis Propræfectus, Solutor, Adventor, & Octavius pariter Thebæi, & Franciscus Xaverius Indiarum Apostolus nuperrimè à Civibus, antiquis additus.

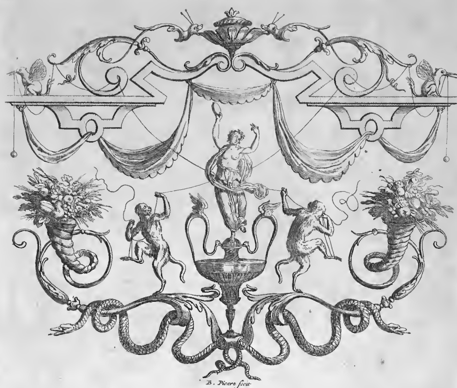
In imâ vero parte Padus & Duria præcipua Urbem alluentia flumina repræsentantur. In superiori ordine immediatè sequenti, & utraque in facie ad Orientem & Septentrionem obversâ dignitates à Cæsaribus Civitati collatæ exprimuntur. Unaquæque ejusdem Turris facies horarium circulum proponit. Tesserarium itidem Sabaudiæ Scutum, inter leoninos Telamones, auro argentoque intermicans, & Regio Sabaudiæ amictu, sive Conopeo regaliter intectum.

Ad Septentrionem inter præcipuum horarum circulum, & Regium stemma versatilis globus, pars auro lucidus, pars opacus, crescentis & decrescentis Lunæ ætatem docet: Reliqua latera, ut Architecturæ ratio conveniat, ejusdem versatilem globum in concavâ superficie fallaci colore mentiuntur. Quà Turris quadratum desinit sustinet marmoream Speculam, in qua Tubicines læto clangore festis celebritatibus canunt. Hinc octogona pars editior erigitur, supra quam ligneum tectum croceo & fulvo papilionatis lucidi ferri laminis squammatim obductum, ad formam Pyramidis altum, gracilescit in conum. Juxta basim, & latioris Pyramidis partem circuit Regia Ducis Corona, auratis octo suffulta Tauris, aptatis ad angulos loco mutulorum.

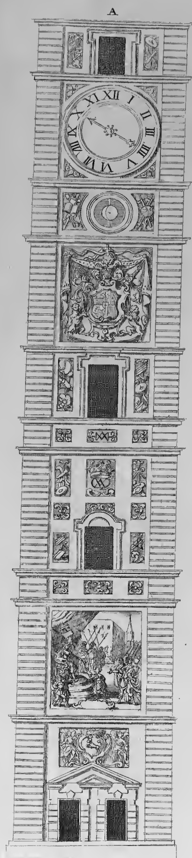
Cacumini insidet fulgurans globus, supra globum æneus & auro oblitus Taurus per medium ventrem & dorsum ferreo transfixus hastili, ventorum flatibus circumagitur, temporis vicissitudinum index. Ab hoc radians humanæ salutis signum, in formam Mauritianæ Crucis effectum quam celsissimè tollitur, & arduum apicem penè sideribus admovet. Inscriptio verò, de qua superiùs memini, hisce notis concipitur.

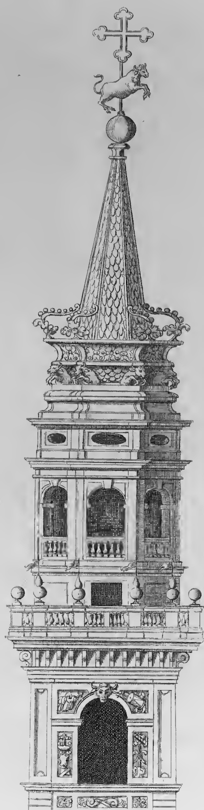
TURRIS PUBLICÆ DESCRIPTIO.

CAROLI EMANVELIS II.
ET MARIÆ IOANNÆ BAPTISTÆ A SABAVDIA
SABAVDIÆ DVCVM CYPRI REGVM
AVGVSTISSIMO ATQVE AVSPICATISSIMO EX CONIVGIO
VICTORIS AMEDEI II.
PRIMIGENII PEDEMONTIVM PRINCIPIS
OPTATISSIMO ATQVE OPPORTVNISSIMO EXORTV
REGIÆ FAMILIÆ, SVBALPINÆ GENTI, AVGVSTÆ VRBI
INCOMPARABILI FELICITATE AVCTA
AVGVSTO-TAVRINENSES
VRBANAM TVRRIM PENE COLLAPSAM,
VT LÆTITIÆ PVBLICÆ INCREMENTA LATIVS TESTENTVR,
ALTIOREM, LÆTIOREMQVE RESTITVVNT.
ANNO OMNIVM TRANQVILLISSIMO
M. DC. LXVI.

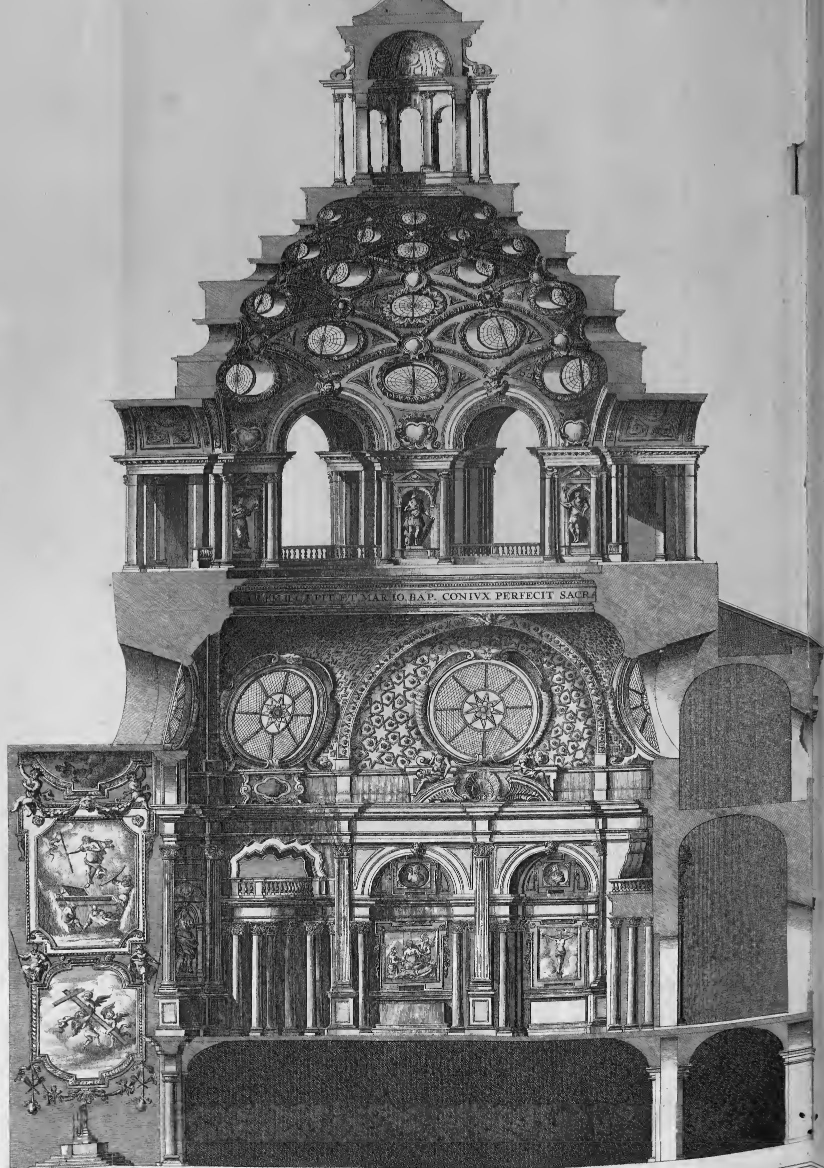

TVRRIS PVBLICA
VRBIS TAVRINI.

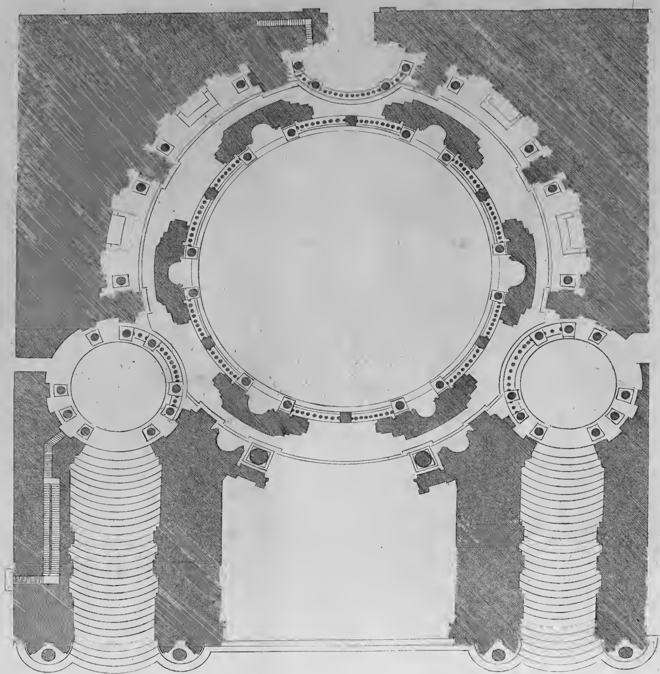

SCENOGRAPHIA ÆDIS REGIÆ SACRATISSIMÆ SINDONI DICATÆ.

ICNOGRAPHIA
ÆDIS REGIÆ
SACRATISS: SINDONIS

DESCRIPTIO
SACELLI
SACRATISSIMÆ
SINDONIS
IN
AUGUSTA - TAURINORUM.

Nter cæteras, quibus Italia exornatur, admiratione dignas ædes principem facilè locum consequitur illud, quod ad sepulchrales exuvias Christi digno sinu excipiendas Taurini exædificatur Sacellum; cujus hic Imago, graphisque exprimitur. Machina est à majoribus quidem concepta, sed primis tantùm lineis inumbrata, sublatisque ideis indigitata. Quam Regia Celsitudo Caroli Emanuelis Ducis Sabaudiæ, Pedemontii Principis, heroïcaque magnanimitas, admirabili, quâ pollebat in molibus fastigiandis sagacitate, eliminato non unico architecturæ mendo ad artis trutinam perpolivit, & liberali divitiarum profusione ad extremos apices urgebat, & tanta quidem ardentis animi pietate, ut sæpius invitaret, opus exstimularet, quò magis ingentes Thesauros ingens machinamentum absorbebat, eò magis census stipendiaque adaugeret, & nec verbis, nec operi, nec auro parceret, donec incumbam tanti operis consequeretur; ut quilibet, qui bellicosas indoles tanti Herois non hauserit, utpote quòd Pax hujus sæculi invidiosa facinorum abreptis occasionibus in martiales ausus eas prosilire non siverit, saltem pietatem, magnificentiamque admiretur.

Templum itaque Divi Joannis in tres sinus discriminatur, in quorum ultima fronte singuli aperiuntur prospectus marmorei, duo laterones scalas offerunt ad Sacelli pavimentum assequendum: medius internam ipsius symmetriam ostio ingenti patefacto contemplandam relinquit: aditus cæteri in Palatii Regii deambulacra, quibus sæpitur, se exonerant. Interim ipsum non Sacellum, sed augustissimum Templum in amplitudinem septuaginta sex pedum Geometricorum patere, & in altitudinem centum & quadraginta quinque assurgere admiraberis: videbisque in ipso nihil, quod architecturam præ se ferat, seu consideres internas partes, seu externa frontispicia, quæ ad Ecclesiam vergunt, seu portas, quæ in deambulacra porrigunt, quod non sit marmoreum, nec tamen ullum architecturæ genus desiderabis. Stylobatæ, Parastatæ, Columnæ, Epistylia, Zophori, Coronices, Coronypses, Acroteria, Januarum Antepagmenta, Supercilia, Frontalia, Tympana, Mausolea, Hani, Repla, Tholus ipse, Absisque, omne spatium coronicibus conquadratum, seu polygonum, seu arcubus lunatum, lydio lapide nigrescit, qui speculari lævore tenuatus obstantes imagines repræsentet.

At omne cælaturæ genus, quâ impensè singula membra exornantur ære fuso gravescit. Ærea sunt simulacra, quæ vel hanis excipiuntur, vel acroteriis insidunt, Arcæ Caryatides, & Atlantes quæ vittas volantes sustinent: Ærei Thoracides, qui Scaphiis exerunt, Ænea Diaglyfica quæ in labariis tympana replent; phrenoscena super fores, emblemataque, rosæ in spatiis conquadratis; Mutili prothyrides; echinique in coronicibus, bases, spiræ, plinthi, capitellaque in columnis, seu parastatis; Encarpa, Protomæ, Seraphim, & quodcumque anaglyficum opus cupro riget; nihil hic Plasticus,

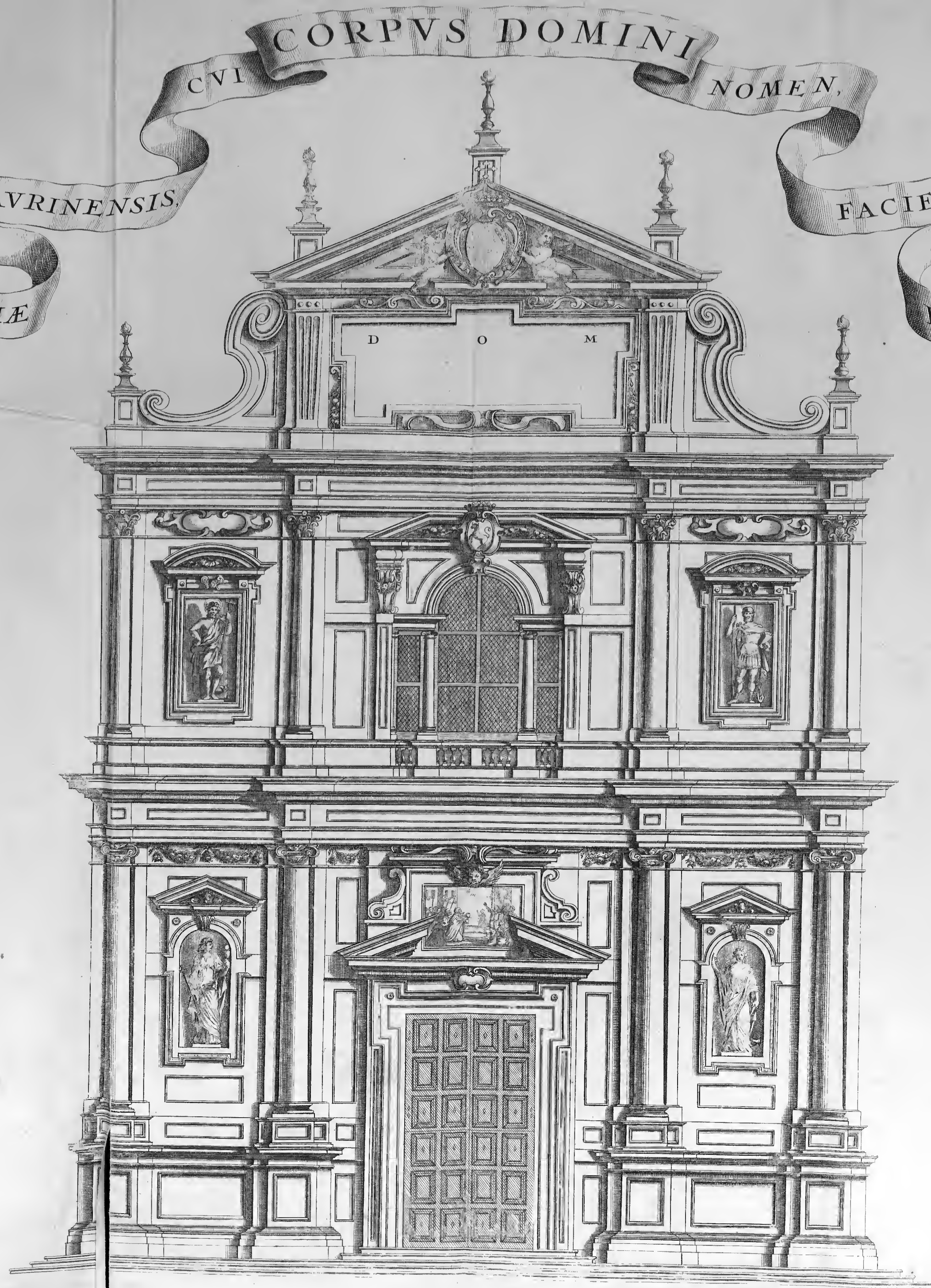
nihil hîc Pictor, bracteatorque artis immiscuit: omnia solida, omnia siticera, stereophrontisque partus, aut metallo aut marmore fulgurat. Quinquaginta columnæ diversis locis dispertitæ, minimæ sexdecim pedum Geometricorum, & pilæ assistentes octuaginta polystrophum opus suffulciunt. Quinque ordines superpositi in altum evehunt suis coronicibus onerati, præter testudines tres, quæ ex illis paulatim se projicientes gyrum restringunt, & orbitam totius ædificii in incumbam extremam reducunt, ex quo facilè structuræ magnitudinem concipies; quod ut & exactiùs percipias, singulas partes appositis characteribus satius erit particulari descriptione prosequi.

Inscriptio in Zophoro Tholi spectantes docet Regiam matrem *Victoris Amadei II.* Sardiniæ regis, Ducisque Caroli Emanuelis Viduam, eleganti superboque Principis hujusce pietatis monumento manum ultimam posuisse.

Neminem latet preciosam hanc Sindonem Linteum esse quo divum Christi corpus sepultum fuerat; hanc verò ab anno M. CCCC. LII. Sabaudæ familiæ fuisse plures ignorant. Margareta *de Charny*, Humberti Vilarii Sexeliæque Domini, ac Rupis ad Ognonem Comitis Vidua, Godofredi *de Charny* Savosii & Liræi Domini filia, eam tunc temporis Ludovico Duci Amadei VIII. Successori dono dedit. Margaretæ illius Avus Sindonem illam Liræi in Campaniâ Templo ab ipso, anno M. CCC. LVI. constructo dederat, extractam ex Castro S. Hippoliti in Burgundiæ Comitatu, ubi perdiù fuerat asservata. Lubenter fatebimur, nos penitùs ignorare qua viâ quave ratione è Solimâ devectum, quove modo integrum per annos mille & quadringentos Linteum illud servatum fuerat. Tractatum hac de re ex professo scripsit Doctissimus Pingonius; at inviti fatemur, nos in eo nihil reperisse quod satisfacere posset homini qui veritatem nullis circumvolutam fabulis expetit. Ut ut sit, Sindonem illam Ludovicus Dux in Sancto Camberii Sacello deposuit. Ibi, ab igne intactam inviolatamque servatam ferunt, cùm diro incendio Sacellum penitùs combustum est. Atque, ne fortasse increduli talium rerum derisores inde occasionem sumerent doli Sacerdotes insimulandi, Pontifex Maximus *Clemens VII.* Decreto XIV. Kal. Maii Anno M. D. XXXIV. jussit Cardinalem *Gorrevodum* rem occulis suis perlustraret; Reipsâ Præsul ille Camberium accessit, Linteumque præsentibus Episcopis tribus cum octo Proceribus examinatum pronunciavit veram esse Sindonem à Flammis divinitùs servatam, eandemque quam omnes ante sævum illud incendium inviserant atque venerati fuerant, eo tamen cum discrimine, quod in hoc quædam Flammæ notæ reperirentur, quæ tamen de sacrâ Divi Servatoris sanguinolentâ impressione nihil detraxerunt.

Anno M. D. LXXVIII. eam Dux Emanuel-Philibertus transferri jussit hac de causâ: Mediolanensis Antistes *Carolus Borromæus*, quem Anno M. D. C. X. Paulus V. Pontifex in Sanctorum Ordinem retulit, infestâ lue cum tota ejus Diocesis vexaretur, voto voverat se pedibus sanctam Sindonem invisendam iturum. Sabaudiæ Dux, ut longiori itinere levaretur, Sindonem Augustam Taurinorum deferri voluit, jussitque; præterea ad illud consilium eo libentius Ducem accessisse ajunt, quod vereretur ne Evangelici, quorum numerus in Delphinatu in dies crescebat, sacræ Sindoni injuriam inferrent. Lisetum usque Dux obviam iis fuit qui eam detulerunt; atque cum Augustam Taurinorum pius Mediolanensis Præsul devenit, Sindonem privatim invisere licitum est, quam ipse postea omnium venerationi publicè exposuit in Theatro ad id in Caveâ Castri extructo; præsentibus Duce ac Principe filio, Pontificis Nuncio, Vercellensi Cardinali, Archiepiscopis duobus, sex Episcopis atque Venetorum Oratore. Hinc in Primarium Urbis templum delata est atque servata ad eum usque diem quo translata in augustum inclytumque Sacellum quod descripsimus.

Reperiuntur numismata, nummi argentei formâ, quæ cudi jussit Dux Ludovicus cum Sindonem à Margareta *de Charny* accepisset: una parte Dux effingitur cum inscriptione LUDOVICUS. DUX. SABAUDIÆ. MARC. ITALIÆ. † alteràque parte videre est Linteum cadaveris figurâ impressum cum inscriptione SANCTA SINDON DOMINI JESU CHRISTI. †. Alia quædam etiam reperiuntur, in quibus hac parte videtur mulier genibus flexis albâque induta veste, ac manibus sub capite extollens Sindonem longo Lintei limbo effictam, quo impressiones binæ oppositis capitibus visuntur, harum altera cadaveris partem anteriorem, altera vero posteriorem repræsentat, infra mulieris genua legitur M. IIII. LIII. & circum, inscriptio SANCTA SINDON D. N. JESU XPI. Pedibus votivam peregrinationem ad Sindonem illam Lugduno Camberium confecit Francorum Rex *Franciscus* I. post relatam Marignanam Victoriam. Eandem peregrinationem pedibus *Carolus* Dux cognomine bonus, superato cum duodecim comitibus Cinerum monte suscepit, absolvitque.

ECCLESIÆ TAVRINENSIS, CVI CORPVS DOMINI NOMEN, FACIES EXTERIOR.
D O M

DESCRIPTIO
ÆDIS SACRÆ
CORPORI CHRISTI.

Onſtructioni Ædis Corpori Chriſti ſacræ, quæ antehac ſtetit loco illius, de quâ nunc agitur, occaſionem dedit unum ex illis eventis quæ hominum fidei proponuntur. Verùm enim verò cum incredulorum ſemper infinitus fuerit numerus, nihil non proviſum præcautumque eſt quo facti hujus veritas omnibus conſtaret.

Anno M. CCCC. LIII. regnante *Ludovico* Duce, Sabaudi milites quidam, direpto Occello oppido, inter prædam, argenteum calicem abſtulerant, in quo ſacra remanſerat hoſtia. Hunc cum cæteris ſpoliis mulus ferebat Auguſtam Taurinorum tendens, quo ſexto Julii die accedit horâ viceſimâ, juxta morem horas computandi inter Italos. Vicum jam attigerat ubi Templum eſt Divo Silveſtro ſacrum, cum ſemel denuòque titubans in terram pronus cadit; nullâ adhibitâ manu aperiuntur ſarcinæ, atque indè in æthera volat hoſtia cum calice; at ut primùm hic in terram recidit, dum illa levis atque lucido ſyderi ſimilis, hinc & indè circumvolitat conſpiciente ſtupefacta civium turba. Exciti admirantium clamoribus Sacerdotes, præcedente Antiſtite Ludovico *de Romagnano* adſunt. Hic hoſtiæ ſupplex tremensque calicem præfert, in quem lenta deſcendit; eamque læti Sacerdotes ovantium ritu in templum Urbis primarium deferunt.

Æternam Miraculo fidem aſtruxere Acta publica in Urbani Prætorii, & Eccleſiæ Metropolitanæ Archivis aſſervata; graviſſima Sacrorum, Profanorumque Hiſtoricorum monumenta: numeroſa piorum Civium Sodalitas ab uſque illo ævo ad continuandam Divini muneris venerationem inſtituta. Rem habes reique probationes & argumenta: verùm cum veritatem non minùs profiteamur quam curioſam in rebus indagandis diligentiam, quamquam mihi animus non ſit Taurinenſes divino hoc Theſauro ſpoliandi, qui, ut verum dicam, Sacrum Chriſti Corpus æque complectitur ut alia quævis hoſtia, tamen non poſſumus quin etiam lectori exponamus objectiones in iſtam rei hiſtoriam.

Primò, tunc temporis nullum ardebat bellum Sabaudum inter & Delphinum Ludovicum Caroli VII. Franciæ Regis filium, cujus Occellum oppidum erat. Itaque quæram quî factum ſit ut Sabaudi milites anno M. CCCC. LIII. oppidum illud depopularentur?

Secundò, ſtomachum movet viceſima illa hora, quâ rem eveniſſe narrant; illa enim in Julio Menſe undecima eſt noctis hora, quâ raro reperitur in vicis frequens hominum turba, quâve difficile mollia Sacerdotes cubilia relinquunt.

Tertiò denique, prudenter ſupponentes nihil à Deo omnipotente inutile fieri, quæramus cui bono hoc miraculum? num inde aliquis Deo honor inſuetus? hic enim exponitur penitùs inverſus rerum ordo: Mulus Rationis expers Deum panis velaminibus conditum tremens agnoſcit, ſentit, adorat; cum ratione præditi homines myſterium, ratione reluctante, vix credant; funes ſtricte vincti, ciſtæ diligenter obſeratæ nullâ adhibitâ vi extraneâ moventur, reſerantur, aperiuntur; denique contra omnes gravitatis leges, Calicis illius corpus ſolidum nullo alterius corporis impulſu ſuperiùs tendit: Nulla dari poteſt Naturæ indigeſtior perturbatio; illam requiri ajunt, ut miraculum dici poſſit; at alii quærunt cui bono.

Ut ut ſit, oculare Monumentum ſuis Civibus objecit Urbs piiſſima, marmoreum nempe hoc Sacellum, eodem in loco, ubi Auguſtiſſima Hoſtia ſubſtitit, fervente operâ, atque eleganti opere ſtabilitum. Auguſtum illud quidem, ut loci anguſtiæ permiſere; ſed auguſtâ Magnificentiâ, & ſingulari Architectonicæ Artis elegantiâ in anguſto ampliſſimum.

Extructa erat illa moles ſolido è marmore Pario candidiſſimo triplici fornice, Corinrhiis inrerpolata Columnis ex omnibus exquiſitioris ſculpturæ operibus adſpectabilis. Singulis autem fornicibus ſingula Hiſtoriæ illius argumenta induſtri expreſſa penicillo viſebantur: In primo Iſſiliarum direptio & Divinæ Hoſtiæ rapina, in altero jumentum Taurinenſi in foro proſtratum, & ſublimis Hoſtia ſtellæ ſimilis ſupplici à Præſule invitata: in poſtremo eadem Hoſtia

ad Metropolitani Templi tabernaculum, comitante Canonicorum, Laïcorumque ordine, delata. Stetit hæc Ædicula multis postinde annis, maximo cultu votisque frequentata : donec anno nonagesimo octavo supra millesimum quingentesimum Galliam Cisalpinam omnem corrumpente Pestilentiâ, Augustotaurinates, inter cætera pietatis ad placandam Numinis iram, expiamenta, augustiore Templo Sacellum hoc ad Divina ministeria, & Sodalium cœtum minus accommodatum, mutaturos sese votis omnibus devoverunt : idque splendidissimè, ac magnificentissimè præstitere, sumptuosissimo Templo Divini Corporis cultui dedicato, quod alia seorsim pagina repræsentabit.

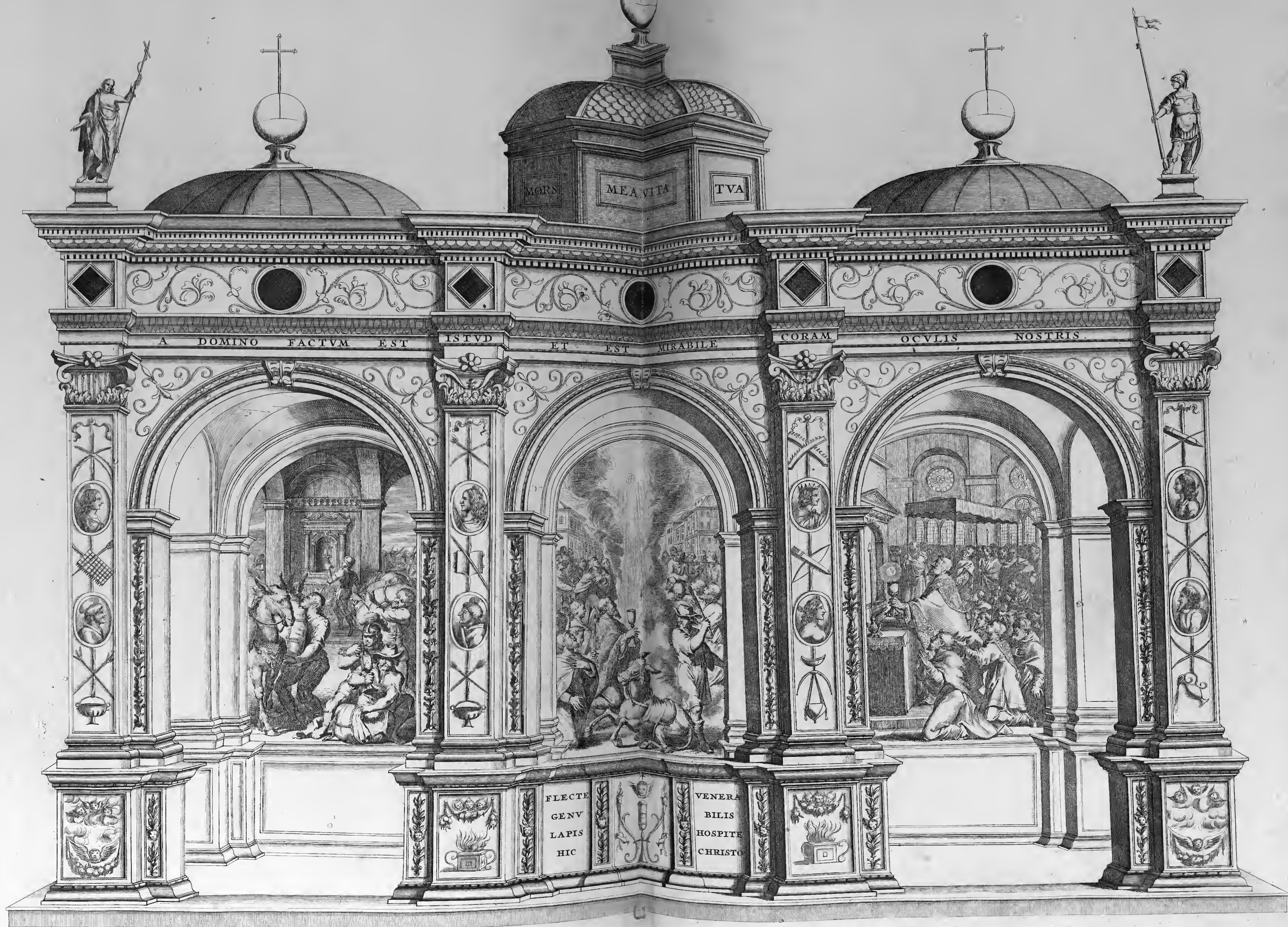

SACRÆ ÆDIS CHRISTI CORPORI DICATÆ PROSPECTVS INTER.

XIIII

SACRA ÆDICVLA
ubi peregrina mirifice substitit Hostia
nunc in Augustiorē Basilicam ampliata.

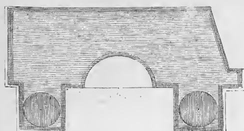
PORTA NOVA, quæ et PORTA VICTORIA nuncupatur.

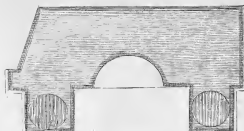
CAROLO EMANVELI SAB. DVCI
QVOD LIBERTATE ARMIS VENDICATA
PACE BELLO PARTA SECVRITATE PVB.
VICTORIS AMED. F. ET CHRISTIANÆ
CHRISTIANISS. CONIVGIO FIRMATA
IN EORVM ADVENTV
NOVAM VRBEM INSTITVERIT ET
ANTIQVAM ILLVSTRARIT
SPQT AN. MDCXX.

S. LVDOVICVS.

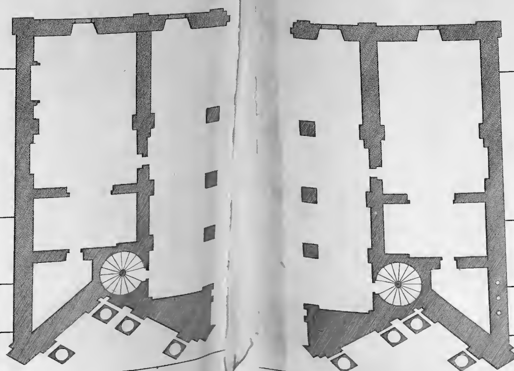
FACITE
IVDICIV
ET IVST
TIAM E
DILIGIT
PAVPER
ET DOM
NVS DA
BIT PA
CEM IN
FINIBVS
VASTRIS

B. AMEDEVS.

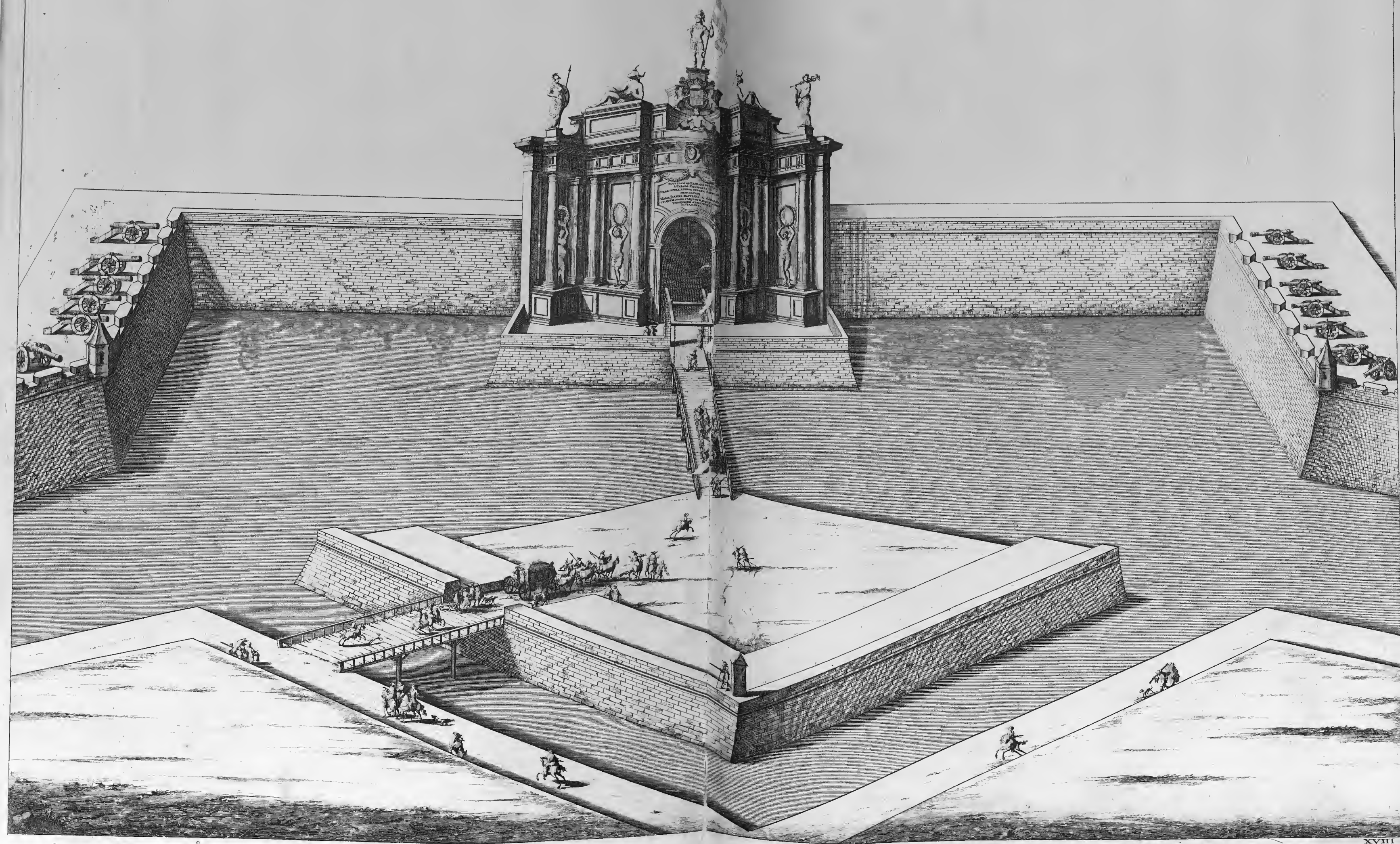

AUGUSTÆ TAURINORŪ INGRESSUS PER PORTAM ERIDANI

PORTA ERIDANA

XVIII

DESCRIPTIO PORTÆ TAURINENSIS

QUÆ DICITUR

VICTORIA SIVE NOVA.

Uo tempore Taurinorum Augusta, post acceptas à Barbaris clades est quadratâ formâ, minore tamen, quàm antea, ambitu restituta, quatuor in eam, ut aliàs dixi, Portis aditus datus est, ad quatuor Mundi cardines, sibi fermè invicem respondentibus. *Quatuor olim Augustæ Taurinorum Portæ. Orientalis.* Quæ Orientalem prospicit plagam, fama est Phaëtontæam fuisse olim, sive Eridani nuncupatam, à Rege nimirùm Fluviorum Eridano, à quo non multo distabat spatio. Portam inde Castri cognominârunt, à Castro videlicèt, quod ante tria circiter sæcula Sabaudi Principes ad eam proximè construxerunt. *Septentrionalis.* Ei, quæ ad Septentrionem vergit, Durianæ quondam, sive Doraneæ nomen obtigit, acceptum à Duria, incolis *Dora* (qui ad jactum paulò plus lapidis ponè labitur) fluvio: postmodùm Palatinæ (quod sanè nomen ad nostra adhuc servat tempora) ob inædificatum ipsi quondam Palatium, cujus externa superest tantùm facies, octogonâ hinc inde munita Turri, crebris distincta fenestris, atque ob sui altitudinem, licèt summum fastigium magna ex parte corruerit, veteris structuræ præstantiam procul loquens. *Occidentalis.* Quæ ad Occidentem est, Secusina, quòd rectà Secusium exeuntes ducat, cognominatur: licèt Turrianicam quoque, à turriti olim Castri inibi siti vicinia, aliquandò dictam inveniamus. Quæ tandem cardini erat obversa Meridiano, Marmorea vulgò audivit, non olim modò, *Australis.* sed etiam hoc sæculo ineunte, ob ea, quæ ipsi admodum inerant, ex secto Marmore ornamenta. Ea verò tamdiù stetit, donec dilatatis Urbis spatiis dejectoque vetere, ex ea parte muro, nova Urbs (sic enim ad distinctionem veteris appellatur) est à Carolo Emanuele I. ædificata. Successit itaque Marmoreæ alia in novis ad Austrum mœnibus, longè augustior Porta *Victoria* inde dicta, *Porta nova cur Victoria dicta sit.* quod recipiendo Victori Amedeo, tunc Pedemontium Principi, Filio, Christianæque Francicæ ei recenter nuptæ, dum plaudentibus populis metropolim suam solemniter ingrederentur, fuisset ab eodem Carolo destinata: utì olim ipse per Castrensem, Catharinam Austriacam, ejusque Genitor Emanuel Philibertus per Secusinam, Margaritam Valesiam Regias Sponsas induxerant.

Quoniam verò temporis angustia par non erat tantæ moli perficiendæ, cujus ære publico constructionem Civitas ipsa sibi sumpserat Taurinensis, ligneam ex tempore molem in triumphalis Arcûs speciem, picturis, simulacris, emblematibus, aliisque diversi generis Symbolis eximiè ornatam, eodemmet loco, statuerunt Urbis moderatores. At biennio vix transacto, Marmoream undequaque, struxêre Portam, viginti pro ejusdem constructione aureorum millibus erogatis, atque in eam Sculptoriæ Artis peritissimis advocatis. Ut verò ad posteros facti, auspicatissimique Conjugii memoria perennaret, sequens addita supernè fuit in medio frontispicio candidissimo insculpta marmori, quæ legentibus patet adhuc Inscriptio:

PORTÆ VICTORIÆ SIVE NOVÆ DESCRIPTIO.

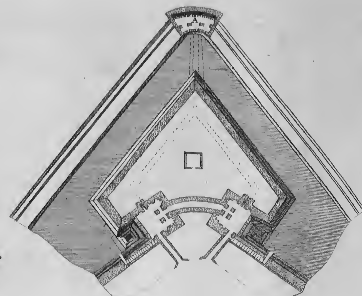
CAROLO EMANVELI SAB. DVCI,
QVOD LIBERTATE ARMIS VINDICATA,
PACE BELLO PARTA, SECVRITATE PVB.
VICTORIS AMED. F. ET CHRISTIANÆ
CHRISTIANISS. CONIVGIO FIRMATA
IN EORVM ADVENTV
NOVAM VRBEM INSTITVERIT, ET
ANTIQVAM ILLVSTRARIT.
S. P. Q. T.
AN. M. DC. XX.

Molis interior quadraturæ, in ima parte ingentibus suffulta pilis, trifariam, in militum stationem, concameratur. Hi diu noctuque numerosi ad eam excubant. Supernè in conclavia diversa distinctis spatiis, relictus est locus Præfectis, Vigilum Centurionibus, Tesserariisque excipiendis. Peamplus ponè fuit adjectus fornix, transferendis ad quodlibet latus tormentis majoribus, militum equorumque concursationi, ultrò citròque continuandæ, accommodatus. Inde verò illustri per disposita foramina totâ mole, habent aggressores, quo cæcâ ejaculatione missilium arceantur: ne dicam meantibus illac, remeantibusque hyemali tempore, ad apricum Principibus, Proceribus, curribus, quadrigisque (Cursum hybernum vocant) commodum deservire.

Sicuti verò eandem Portam utrinque protegunt longo ordine dispositæ, ad utrinque excurrentium propugnaculorum coronam æneæ majores bombardæ, sic eam intrinsecus ornat longè diffusus ad Regii usque Castri Palatiique extrema prospectus, Regiâ, quam suo loco descripsimus, Plateâ viam eò ducentem intersecante, quam ornatissimæ ædes tectaque æquali summitate fastigiata utrinque stipant. Forinsecus verò triplex in diversum directa latissimè patens via, duplici hinc inde ad tercentenos passus arborum ad regulam satarum ordine adumbrata, quarum quæ ad sinistram est ad suburbanum Valentini delicium, dextera ad Regium Palatium Milleflorum, media, eaque cæterarum amplissima, totum, qui ad Augustæ Taurinorum Meridiem est, tractum Pedemontanum, Cuneum usque, atque indè ad Maritimam usque oram intersecat. Verùm Portæ hujus descriptio ex subjecta figura melius innotescet.

Pianta delli bastioni nella Cittadella di Torino, come si ritrouano sotto terra, con le Piazze basse et coridori, tutte al piano della piazza, con le due sortite per scendere al fosso, et scale per salire alla Superficie del medemo Bastione, et Casamatta Coperta fuori del fosso, segnato A.

S. Mauritio

S.to Lazaro

il Prencipe

Madama

il Duca

XX

DESCRIPTIO
ACROPOLIS
TAURINENSIS.

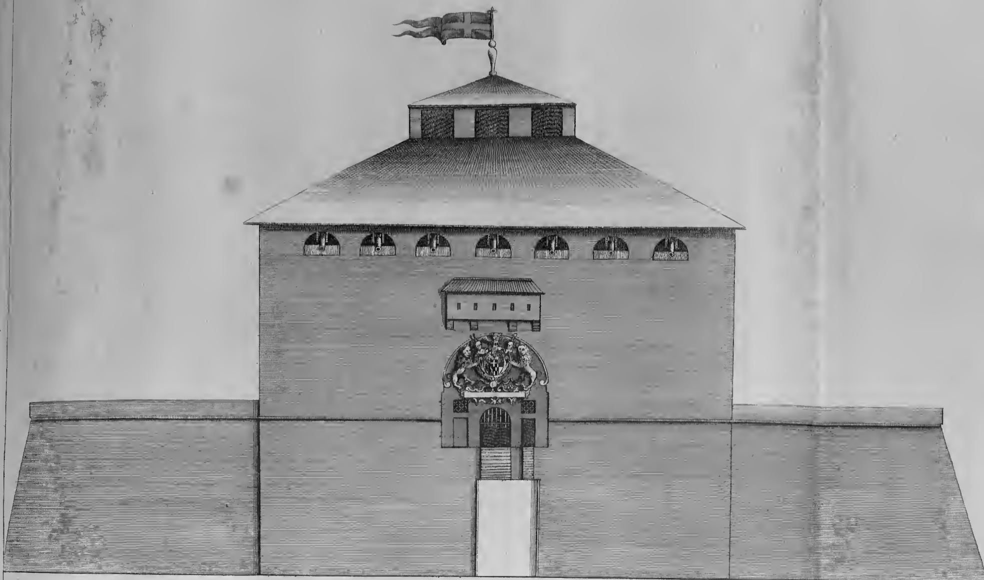
Uamvis penes æquos rerum æstimatores Augustæ Taurinorum Valla mœniaque & munitiones magno semper in pretio fuerint, constabat ex diversis obsidionibus quas sub Comitibus, Ducibusque sustinuerat, multa ei deesse munimenta quæ adstruere haud magni laboris erat. Hoc suscepit *Emanuel Philibertus* Dux, Caroli III. filius, earum rerum peritissimus. Etenim cum in Regna rediit, undè à Gallis pater ejectus fuerat, Militiam diù in Belgico exercuerat, ubi usu didicerat quantam urbi utilitatem valida arx ac probè munita afferat ad ipsius defensionem. Cum fugere Pater Augustamque Taurinorum relinquere coactus fuisset, regi opes, atque supellectilia splendida hostibus ideo çessere, quod ipsa contra eorum vim tueri mœnia urbis minus valida nequaquam poterant. Hinc successori filio operæ pretium visum est urbi Acropolim adstruere, ne idem quondam incurreret periculum. Quamvis in urbis descriptione non nihil de eâ dictum sit, oportet tamen hoc loco de eadem peculiarius meminisse, quandoquidem in aliis Urbis notatu dignioribus observavimus. Cùm enim Taurinorum Augustam, ob sitûs opportunitatem, Solique ubertatem in Sedem sibi, suisque Successoribus stabilem delegisset, eaque non admodùm distaret à Salutiensi Marchionatu, qui tum alienæ suberat Ditioni, statuit Urbem tam validâ accessione munire, ut non modò hostis cujusque impetum, si quando renascentibus bellis eam aggrederetur, retunderet, sed etiam animos, injectâ illius expugnandæ desperatione, ab oppugnando deterreret: atque adeò tranquillam suis, à præteritis bellorum procellis jam respirantibus, firmaret securitatem. Præter collatos itaque in hanc rem sumptus immodicos, contulit etiam mentis suæ scientiam militarem, quam tot per Europam expeditionibus, obsidionibusque latè collegerat, tum artem præclarissimi eâ ætate machinatoris Francisci Pacciotti Urbinatis, Comitis Montis Fabri, quem ipse, virtutis bellicæ prudentissimus æstimator, jam pridem ad sua stipendia adduxerat.

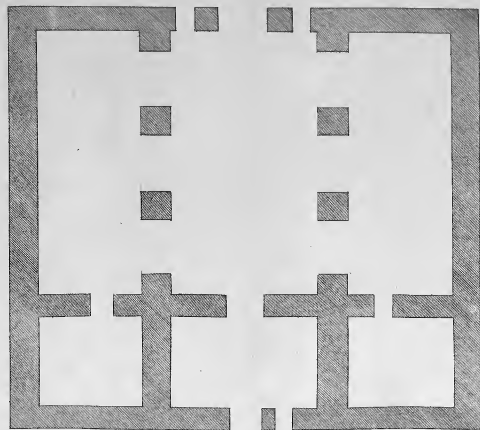
Acropolim struxit Emanuel Philibertus & cur.

Illi struendæ delegit situm ad angulum Urbis Occidentalem, ut ab ea tum quà Aphricum, tum quà Caurum spectat, ubi nimirum æqua soli planities faciliorem aggressionibus præberet locum, aggressores faciliùs submoveret. *Ejus Situs.* Forma est pentagona, *Forma.* protensis ad artis exactissimæ præcepta egregiis quinque propugnaculis, quæ cum vallo, internam aream universam, consultò depressiorem, ita tegunt, ut non modò milites, sed & inhabitatas ab iis domos ab externis missilibus tueantur, quibus nuper adjectæ sunt, jussu Christianæ Caroli Emanuelis II. Tutricis, externæ parmulæ ad protegendas cortinas. In medio cortinæ, quæ objacet Civitati, exurgit quadrati moles firmissima ædificii, cujus tanta est amplitudo, ut ima pars, præter spatiosam militum stationem ad portam Arcis custodiendam, & geminam aulam, atrium quoque complectatur vastis pilis suffulcientibus cameratum, bis mille hominum ordine dispositorum capax: media verò in plures apothecas dispertita, vim ingentem annonæ, bellicique apparatûs contineat. Altitudo autem ea est, ut tormenta, quæ plurima in suprema parte collocantur, toti circumquaque regioni, atque ipsis domibus urbanis immineant. *Altitudo.*

Quanquam hac operum descriptione satis pateat arcem illam meritò haberi validam, nemo tamen inficias ibit veteri illi recentem plurimùm præstare, etenim nullum munitionis genus invenit hodierna urbium muniendarum scientia, quod arci non adhibuerit *Amadeus* Rex seu antè seu post obsidionem anno M. D. CC. VI. solutam. Adeo ut merito apud peritos habeatur optima & validissima arx, non modò totius Italiæ sed etiam quarundam vicinarum

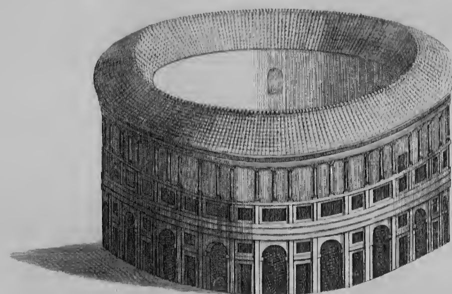
Alzata del Maschio.

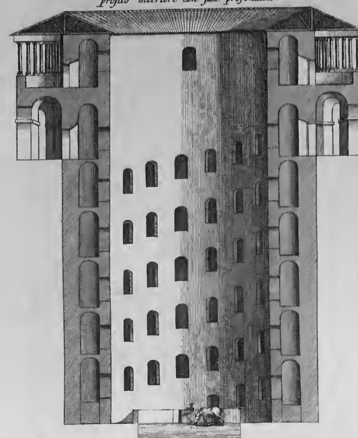

Pianta del Maschio della Cittadella di Torino.

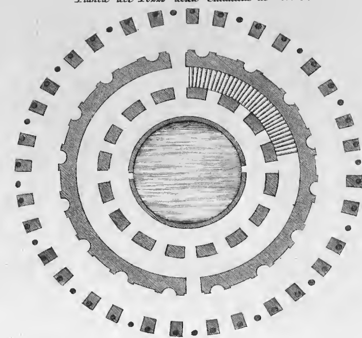
Alzata del detto Pozzo per quello che resta fuori di Terra.

Prospectiva interiore del medesimo, ô sia profilo interiore con sua profondità.

Pianta del Pozzo della Cittadella di Torino.

INDEX
PRIMÆ PARTIS
VOLUMINIS I.

Præfatio. *
Nova & accurata Deſcriptio Pedemontii *A ad X*
Tabula Geographica Pedemontii. 2
Tabula Genealogica Regiæ Domûs. 4
Hiſtoria Regiæ Domûs Sabaudæ. 5
Regnum Beroldi Saxonis. 6
—— Comitis Humberti I. 7
—— Comitis Amadei I. 7
—— Comitis Oddonis. 7
—— Comitis Amadei II. 8
—— Comitis Humberti II. 11
—— Comitis Amadei III. 12
—— Comitis Humberti III. 13
—— Comitis Thomæ I. 15
—— Comitis Amadei IV. 17
—— Comitis Bonifacii. 19
—— Comitis Petri. 19
—— Comitis Philippi I. 20
—— Comitis Amadei V. 21
—— Comitis Eduardi. 23
—— Comitis Aymondi. 24
—— Comitis Amadei VI. 25
—— Comitis Amadei VII. 27
—— Ducis Amadei VIII. 28
—— Ducis Ludovici. 34
—— Ducis Amadei IX. 36
—— Ducis Philiberti I. 37
—— Ducis Caroli I. 38
—— Ducis Caroli II. 39
—— Ducis Philippi II. 39
—— Ducis Philiberti II. 40
—— Ducis Caroli III. 41
—— Ducis Emanuelis Philiberti. 45
—— Ducis Caroli Emanuelis I. 49
—— Ducis Victoris Amadei I. 66
—— Ducis Franciſci Hiacinthi. 71
—— Ducis Carolis Emanuelis II. 71
Effigies Caroli Emanuelis. 72
—— Regis Victoris Amadei II. 76
Effigies Victoris Amadei. poſt. 76
Effigies Mariæ Joannæ Baptiſtæ.
Deſcriptio Auguſtæ Taurinorum. *A*
Effigies Principis Eugenii.
Auguſta Taurinorum.
Proſpectus Auguſtæ Taurinorum.
Obidium urbis Taurini anno 1640.
Obſidium urbis Taurini anno 1706.
Deſcriptio Regiæ plateæ. *B*
Proſpectus veteris plateæ.
Regia Platea.
Regia Bibliotheca, Equeſtir Academia &c.
Deſcriptio Propugnaculi viridis. *C*
Propugnaculum cui viride nomen.
La Galeria &c.
Deſcriptio Urbani Prætorii Auguſtæ Taurinorum. *D*
Palatium Publicum &c.
Palatium Urb. cum foro olitorio.
Deſcriptio Turris publicæ. *E*
Turris Publica.
Deſcriptio Sacelli Sacratiſſimæ Sindonis. *F*
Scenographia Ædis Regiæ &c.
Icnographia Ædis Regiæ &c.
Deſcriptio Ædis Sacræ Corporis Chriſti. *G*
Facies exterior Eccleſiæ Corporis Chriſti.
Proſpectus interior Sacræ Ædis Corporis Chriſti.
Sacrum Ædiculum &c.
Deſcriptio Portæ Victoriæ. *H*
Porta Nova quæ & Porta Victoria.
Auguſtæ Taurinorum ingreſſus &c.
Porta Eridana.
Deſcriptio Acropolis Taurinenſis. *I*
Citadella di Torino.
Alzata del Malchio.

PEDEMONTIVM
FLORENTISSIMVM
ITALIÆ LATVS
Ex Corn. Tac.

NOVUM THEATRUM
PEDEMONTII
ET
SABAUDIÆ,
SIVE
ACCURATA
DESCRIPTIO
IPSORUM
URBIUM, PALATIORUM, TEMPLORUM &c.

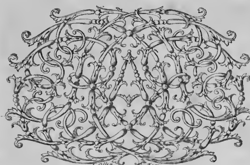
TOMI. I. PARS II.

CONTINENS

Descriptionem REGIARUM ÆDIUM & PRÆTORIORUM, nec non URBIUM, TEMPLORUM, MONASTERIORUM, & CASTRORUM PEDEMONTII & Marchionatuum SEGUSII & SALUTIARUM.

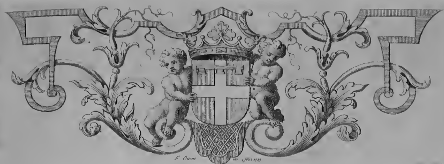
Juxta delineationes Ichnographicas ibidem exhibitas summâ curâ & diligentiâ ipsis in locis accuratioris delineationis ergo exaratas.

Omnia in ordinem digesta.

HAGÆ-COMITUM,
Sumptibus & Curâ RUTGERI CHRISTOPHORI ALBERTS.
M. DCC. XXVI.

NOVA PRINCIPATUS PEDEMONTII DESCRIPTIO.

PARS SECUNDA.

DEscripto, quantâ potuimus diligentiâ, Pedemontii Principatu, accuratam confecimus Regiæ Sabaudi Principis Domûs Historiæ epitomen, quam sequitur Auguſtæ Taurinorum, totius regionis urbis primariæ, eorumque quæ in eâ notanda videntur, deſcriptio. Illa continet prioris voluminis prima pars. Altera hæc deſcriptiones complectetur Prætoriorum circa Taurinum ceterarumque urbium, oppidorum, arcium hujuſce Principatûs.

Numerus, induſtria, opesque civium Principis potentiam conſtituunt, nec non ipſorum in Principem amor, quo impellente quid ipſi, quid reipublicæ neceſſum eſt, libenter conferunt. Verùm ipſius magnitudo exteriore quâdam pompâ, ſeu ſplendore enitet quo concitatur ſubditorum, extraneorumque admiratio. Ideo temporibus noſtris, nonnulli Germanorum Principum in dubium vocarunt an reipſâ Principes dici poſſent quod Verſalias ſuas, ut Ludovicus XIV., quem omnium Principum merum typum judicabant, non haberent. Multitudine elegantiâque illorum Prætoriorum conſtat illa, de quâ ſermonem habemus, Principum magnitudo externa. Ab Italiâ mos ille, ſeu opinio; nullibi enim terrarum tanta fuit Architecturæ fama. Ab Imperatoribus Romanis atque ab urbis Proceribus hoc prodiit exemplum; quis enim ignorat quæ de Claudii, Milonis, Lucullique Domibus, quid de Domo Auguſti, quid de Aureâ Neronis ſcripta ſunt? Non loquar de Thermis è quibus nonnullæ ipſis oppiddis ſpacioſiores habitæ ſunt.

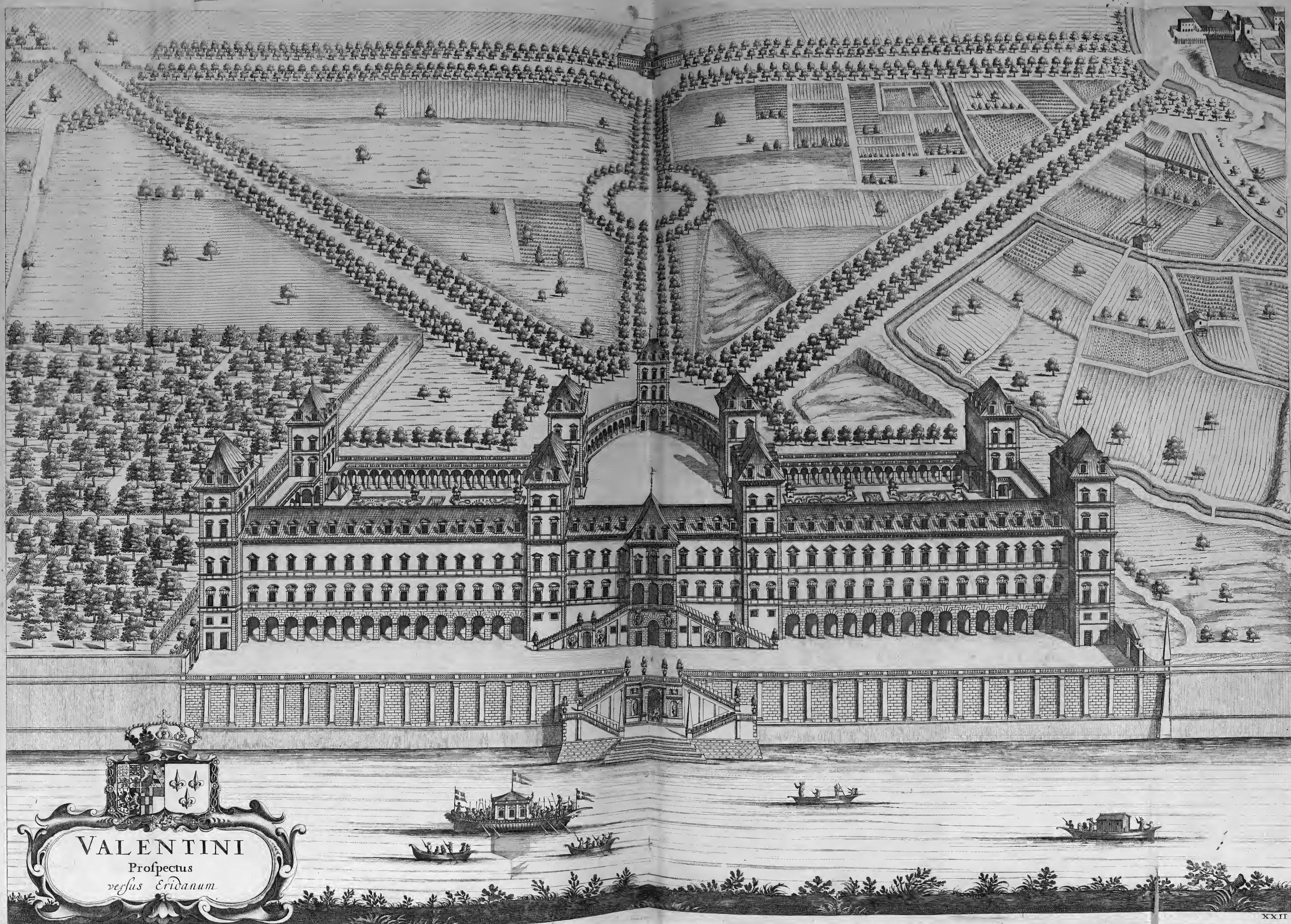
Nullus Italiæ Principum tot jactare poteſt Prætoria ſuperba æquè ac elegantia quot in Pedemontio, ac præſertim circa Auguſtam Taurinorum reperiuntur. Valentino, Montecalerio, Rivolio, Vinea-Regiâ, Vivario-Veteri, Milleſloro, Veneriâ quid jucundius, quid elegantius, quid naturâ arteve perfectius aut magis abſolutum; hæc regiorum illorum Prætoriorum miracula lectorum oculis ſubjiciemus,

verùm anteà notandum arbitramur si tantæ magnificentiæ pauca alibi reperiantur, vix nulla esse quæ subditis minoris constiterint, nulla enim unquam à civibus vectigalia Sabaudi Principes expressere, quo Domus illas construerent.

Perlecta, initio prioris partis, accuratâ Pedemontii divisione, Lectori forsan gratum fuisset in hac secundâ, omnium, quas complectitur, urbium arciumque descriptiones volvere; at penes nos non fuit justo isti desiderio satisfacere, cum teneremur illum ordinem sequi quem jusserunt qui ante nos Tabularum divisionem scripserunt. Itaque cum loco suo hoc in Volumine non reperiuntur multarum urbium tabulæ videlicet *Cunei*, *Astæ*, *Verucæ*, *Vercellarum* &c. requirantur in secundo volumine; quid reverâ interest ubinam sint, modo habeantur, quanquam lubenter fateamur suo loco hoc in volumine ponendas fuisse.

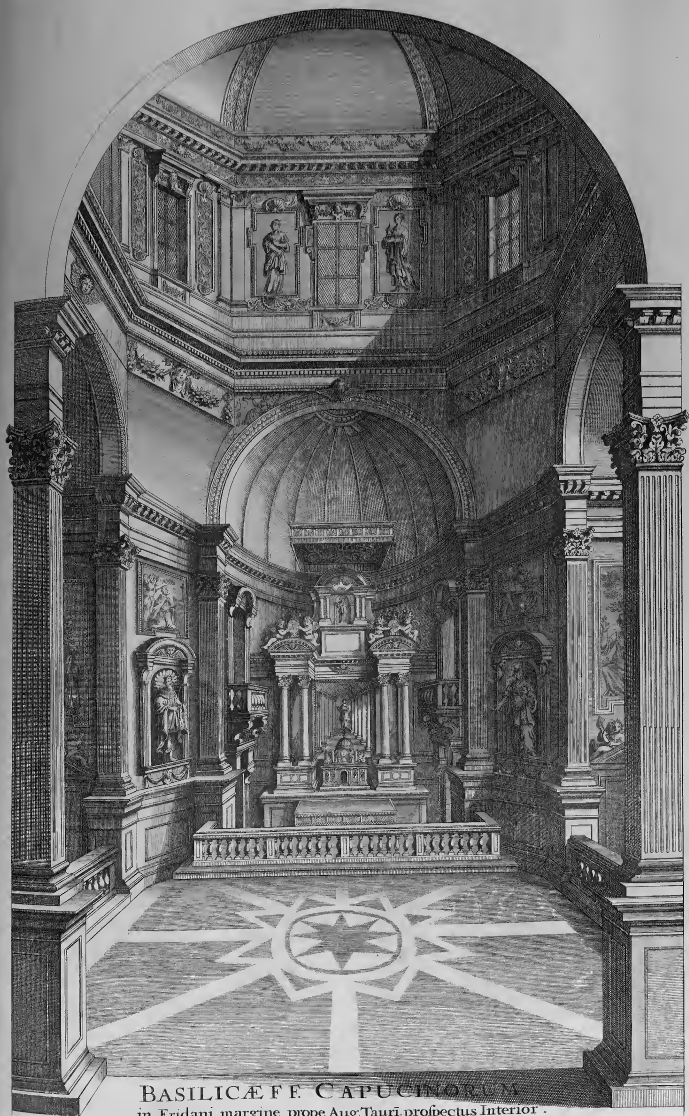

VALENTINUM
Christianæ a Francia Sabaudiæ Ducissæ
Cypri Reginæ & Amœnum a regalibus curis
Avocamentum in Eridani Margine.

VALENTINI
Prospectus
versus Eridanum
XXII

CAPUCINORUM IN SUMMO MONTE SUPRA PADI RIPAM COENOBIUM
CUM SUA, À CAROLO EMANUELE SABAUDIÆ DUCE POSITA, EXIMIÆ STRUCTURÆ BASILICA.

XXIII

BASILICÆ F F. CAPUCINORUM
in Eridani margine prope Aug. Tauri. prospectus Interior.

DESCRIPTIO

VALENTINI.

D ripam Padi placidè defluentis prospicitur augustum Sabaudiæ Principum Prætorium, quod *Valentinum* appellant. Hoc opportunitate sitûs percommmodum, habet in conspectu, Orientem versùs, amœnissimos colles frequentibus ædibus & palatiis ornatos, cui præcipuè ex opposito supereminet Regia *Christianæ* à Franciâ Villa, brevi itineris tractu adeunda : ad latera verò Septentrionem versùs & Meridiem, sinuosos Padi meatus & longam camporum plantarumque seriem prospicit. Ab Occidente amplissima planities sese explicat, donec Alpinis Montibus circumscripta, ulterius tendere prohibet oculos. Propinquitas Taurinensis Urbis, ad trecentos circiter passus distantis, eam non minùs reddit utilem Principi, quàm Civibus; nam ubi datur egressus ab Urbe, duplex semita extenditur, altera obliquo tramite brevior, altera recto longior, donec ad Templum Divi Servatoris declinans, Turritas arces à longe exhibet. Utraque tamen via terno plantarum ordine distincta solis æstus temperat umbrâ, pluribusque quadrigis pari gradu procedentibus ampliorem in medio locum præbet. Tandem ubi desinit via, augustam Domum ostendens, ingentem in aream primo in limine ducit, quæ porticibus undique coronata, & innumeris ex marmore columnis hypetrum sustentantibus Theatrum effingit. Tollitur ad latera hujus areæ hinc inde Palatium, quod cùm Tentorii formam exhibeat, Tentorium vocant : In conspectu verò tota facies regiæ molis porrigitur, ardua supercilio, plastarum operibus, & marmoratis expolita, & simulacris nobilis, quæ in bina brachia se findens, immensas veluti ædes in longum protensas ostendit. In ultimâ areæ parte, ingens vestibulum ex utroque latere aperitur, ut proximos colles, servatâ oculis libertate, in scenam exhibeat. Fornices versicoloratis suspenduntur columnis, cælatis ad latera Cæsarum simulacris : sub finem patet facilis ad Padum hinc & inde descensus per quinquaginta gradus balaustiis defensos. In eodem vestibulo oppositis portis ad intimas ædes in parte inferiori aditus panditur, duplici ordine in utroque latere dispositas. Hîc primùm objicitur in Cubiculis numerus, stragula in Thalamis, aurum in fornicibus, in scriniis pretium, præcipuè peritissimorum pictorum opera. Ad superiores ædes, duplex scala ex marmore erigitur, duplicem item in medio Pyramidem attollens, æneis fulcris suffultam. In sublimiori atrio columnis in anteriori parte solidato, ad aulam maximam patet ingressus, quæ liberiore Cælo, & purioribus auris afflata, novam camporum colliumque scenam explicat. In valvis sunt argumenta elegantissimè perfecta, Emblemata in solo, & parietes unà cum ingenti fornice variis figuris distinguuntur. Visus deinde triplices sese effundens in fenestras, multa die lucem haurit, quarum è mediâ exilit specula, ferreis undique laminis munita, Pado incumbens. Ad dexteram & lævam partem aulæ janua patet ad intima conclavia, quæ longè nobiliori labore, quàm inferiora, ornata, amplissimam majestatem præseferunt. Hîc variis signis asarota apparent, flavo metallo pendentia laquearia, incrustatis caminis vermiculata marmora, regioque splendore intexta aulæa: quaque errant oculi, pretiosa supellex objicitur, non tam materiâ, quàm opere dives. Non procul hinc, ut suus etiam Religioni locus detur, intimis in abditis Sacellum panditur, sacris tabulis decoratum, & aureo lacunari coruscans. Cætera verò aulicorum equitumque penetralia videntur, hinc amplissima Gynæcea, inde spatiosa Ephebea, hinc Pædagogia, inde in subterraneis ædificiis Hypogea. Vbi desinunt intimæ ædes, producitur ex utroque latere duplex Pinacotheca, paulùlum è cæteris ædibus resiliens, & fastigio minor, quæ bino luminum ordine ab Oriente & Occasu illustrata, tantùm protenditur, altera ad Meridiem, altera ad Septentrionem, quantùm subjecta viridaria, cujus radicibus inhæret, extenduntur. Suspenditur utraque ab Oriente immensis planè porticibus, quæ regiam molem ingentibus pilis impositam fulciunt. Ab Occasu vero despicit viridaria muris undique circumsepta, myrteis florum labyrinthis, distinctis undique limitibus Mathematicos in orbes, quorum in medio prosilit fons uberrimus marmoreis signis, varioque aquarum lusu nobilis. Vltima tandem Regii ædificii sedes duplici coronatur Palatio, in modum Conopei constructo, eminentiori supercilio circumducta ex omni

Situs. — *Augustæ Taurinorum propinquitas.* — *Ædium descriptio.* — *Sacellum.* — *Aulicorum equitumque penetralia.* — *Duplex Pinacotheca.*

omni parte ædium coronide, ut sine fuco credere possis in uno ædificio plura contineri Regiæ munificentiæ ornamenta. Denique, ne ullus desideretur voluptati Principum locus, immensum à Meridie ferarum Vivarium explicatur, aptissimum venationi. Hîc domesticâ solitudine silvestre genus nutritur, pluribusque Cervorum Damarumque gregibus, & cæteris feris silva redundat, miro plantarum ordine disposita. In ultimâ tamen parte Vivarii, quæ Padum respicit ab Oriente, spatiosum sese brachium ædium effundit, ad ripam fluminis, elatiori sub finem fastigio cæteris conclavibus adnexum, accommodatum scilicet post venationem receptaculum. Hæc igitur totius Valentini moles, Regium planè *Christianæ* opus, feliciori compendio Ichnographia ostendet unico intuitu, artis & magnificentiæ miraculum.

Ferarum Vivarium.

CHRISTIANÆ A FRANCIA,
SABAUDIÆ DUCISSÆ, CYPRI REGINÆ, &c.

VINEA MONTANA,

juxta Valentinum.

Thomas Borgonius inv. & delineavit.

DESCRIPTIO VILLÆ MONTANÆ.

Uguſtâ Taurinorum, quà vergit ad Orientem, prodeunti, collis occurrit, adverſo longoque tractu, benefico Naturæ ſtudio productus, & vix à Suburbio Pado leniter interfluente diſciſſus, amœniſſima deliciarum opportunitas, quam Civium ſolertia otioſam minimè paſſa eſt, Suburbanis paſſim ubique poſitis, & quà ſe attollit in clivos, & quà ſe in valliculas demittit, vario ſemper & æque amœno proſpectu. Hujus è medio, primo vix ab Vrbe lapide, deſuper impendet adverſo Valentino Villa Montana (appellant vulgò *Vigna di Madama Reale*, quòd *Magnæ Chriſtianæ* opus ſit, hoc etiam olim addentis magnificentiæ ſuæ perenne Poſteris argumentum.)

Nomen.

Amœnitas ſitûs.

Hanc amœnitas ſitûs primo commendat, præcelſo quippè edita loco, latè circumfuſam totius Pedemontii planitiem circumducto proſpectu complectitur. Accedit antiqui Nemoris decus, in editiori ad Orientem vertice, perpetuò vernantis, cujus amœnitas primò *Chriſtianam* Ducem, ut poneret ibi Villam, pellexit, addito artis cultu, diſtinctum quippe nunc viſitur pluribus rectiſque ambulationibus, hinc inde gemino plantarum ordine protectis. Parte aliâ peramplum exhibet Labyrinthum, quem denſata è lauro æquabili, viretoque alio tonſili ſepimenta reddunt ambiguo flexu implicatiſſimum. Moles ædium, fortaſſe maxima inter cætera Regiæ Celſitudinis Suburbana, enormes & planè Regias hauſit expenſas, tum vaſtitate ſuâ, tum, quòd opus fuerit immanibus circumquaque ſubſtructionibus, colli, quâ parte ceſſurus imminet, fulciendo, & rivulo, ab alto labenti terramque exedenti pertinaciter, declinando.

Deſcriptio Ædium.

Structura Ædium.

Structura omnis ita, & magnificentiæ & artis partes explet univerſas, ut Eques Berninus, Architectus totâ Europâ celeberrimus, Româ Pariſios concedens, viſis in tranſitu Sabaudæ Regiæ deliciis, hanc unam omnibus præferre non ambegerit. Totius moliminis quadrata figura eſt, latitudinem quater longitudine excedens, ſinguliſque in angulis turritâ projecturâ, ſtructilis in ſpeciem Tentorii (vocant Gallicè *des Pavillons*) æqualiter aſſurgente terminatur. Antica facies ad Occaſum prona eſt, mediaque pars, angularibus parallela tentoriis, æqualiter prominet, ſpeculamque ſupra communem altitudinem porrigit, geminis à Borea & Auſtro ſeſe infra pandentibus Hypæthris, cancellis è marmore circumſeptis, ſtatuas aliquot per juſta intervalla ſuſtinentibus.

Partes inferiores.

Partes ædium inferiores Hypogeum domeſticis ſecretum officiis prementes domicilia omnia arcuata ſuſpendunt; Ephebeo, Pædagogio, & Aulicorum ſedibus magnificè ſuppetunt. Pars media, quatuor in Sedes diviſa, ſingulas Rege dignas, Principibus ipſis addicta eſt: in unaquaque quatuor conclavia lacunata, auro picturiſque conſpicua; laquearia quippe ſingula genus quoddam exprimunt deliciarum, quà florum, quà fructuum, quà ſilvarum, quà venationum. Ex his ſedibus, per oppoſitas ſeſe mutuò reſpicientes Januas, in majorem pervius eſt aditus Aulam, miræ amplitudinis, concameratam, juſtæque altitudinis teſtudine Virtutum Regalium delicias, variis Pictorii Ingenii luſibus referente.

Pars media.

Partes ſuperiores.

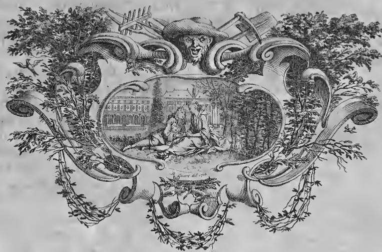
Mediæ huic Aulæ ſuperimminet alia, ſuperâ in Ædium parte, Speculæ in morem (vocant Itali *Belvedere*) cui per quatuordecim feneſtras pervius proſpectus eſt totius circumjacentis latiſſimè Regionis. Per quatuor è marmore ſcalas, ſuperiores adeuntur Ædes, ſed præcipua ſeſe in facie, Solem ad occiduum prona, dextrâ lævâque tollit, marmoreis clatris parte aliâ defenſa, primoque occurrit ſcandentibus Aulæ Veſtibulum, gemino ſeſe pandens ad Occidentem arcu marmoreis intercolumniis ſuffulto; Unde præclarus *Valentini* proſpectus longo ductu adverſum Fluminis marginem exornantis magnificè.

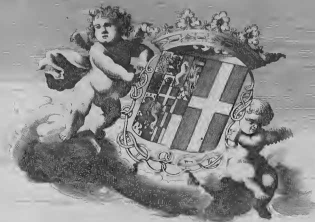
Quinque horti.

Demum in plano circumquaque curſat æquabilis area, quâ in Viridaria, vel itur, vel ſcanditur. Quinque nempe circumornant, præterquam ad Occaſum, horti. Qui Meridiem, Boreamque, & medius, qui Orientem reſpiciunt,

ſpiciunt, paralleli in eodem ſunt plano; ſecus verò duo, qui hinc inde medium majus Viridarium complectuntur. Licet enim multum de tumore Collis detractum ad Ædificii, Areæ, hortorumque planum, ne tamen deeſſet varietas, loci retrò eminentis naturam, arte obſecundante, ſecuti, penſiles quaſi hortos poſuere, lateritiis ſubſtructionibus fultos, quas omnes, neceſſitati etiam ornandæ frequentibus diſcriminarunt loculamentis, in iiſque ſingulis ſtatuæ ubique diſpoſitæ. Ad hos è mediis ſedibus Principum per binum ſtructilem pontem aſcenſui redimendo poſitum, quatuor è marmore columnis ſuffultum, patet ingreſſus. In omnibus figuratæ è Myrto tonſili viſuntur Areolæ, quæ fructiferis topiario opere arbuſculis circumſeptæ medium claudunt Fontem, cavatum in orbem projectos aquarum luſus refundentem.

Medius hortus. Medius Hortus adverſus impendenti ab Ortu Nemori conſpicuus maximè eſt omnium; quadratus enim incipiens in ovatum deſinit, quà Collis imminens geminum in Theatrum effoſſus eſt, unum alteri inſidens, & deſuper ex inferiori Pomario mirantibus impendens. Gradus ad hæc quatuor è marmore, obliquo in occurſum flexu, marmoreiſque hinc inde cancellatim ſepti balauſtiis, parant aſcenſum. Ampliſſimum muri ambitum, ab Auſtro ad Boream producti, ſuperambit Ambulacrum edolatis eleganter teſtudineatum ſigillis, & vitium ramis, ſeſe utiliter inſinuantibus, opacatum, quod ſubdialibus ambulationibus in umbrâ teratur; ſimul ad ornatum ubique ſtatuæ viſuntur, inter æquè diſtantia ſigna, pergulam fulcientia, collocatæ. *Ambulacrum.* Quà verò procurrere deſinit ad Aquilonem murus, ad Meridiem pronæ jungitur ingenti Cellæ, citris aurantiiſque per hyemem tutandis concameratæ. E Pomario demum Boreali egredientibus occurrit longa Xyſtus, quæ ulteriùs in Aquilonem rectà procurrens, quercu plurimâ hinc inde juſtis intervallis diſpoſitâ, ducit ad Sacellum magnifice extructum, quatuor ſupra viginti marmoreis columnis exteriùs circumfultum, perenne futurum *Magnæ Chriſtianæ* pietatis, etiam inter delicias cultæ, monumentum. *Xyſtus longa.* *Sacellum.*

XXVI

DESCRIPTIO
VINEÆ
TRANSPADANÆ
SERENISSIMÆ PRINCIPISSÆ
LUDOVICÆ A SABAUDIA.

INter cætera, quæ sitûs opportunitatem commendant, in quo posita Civitas Taurinorum, Mons est non longè ab Urbe dissitus, quem non præruptum saxa, non incultum Sylvæ, nec cæli rigor inhospitalem reddunt; sed fœcundum mollities soli; villis frequentem, collium tumores, & vallium amœni recessus. E Civibus pauci sunt, qui domicilium ad delicias hoc in monte non habeant, tanta est loci primo vere amœnitas, tanta etiam æstivo tempore messium ubertas; tam plenæ, & lætæ Autumno vindemiæ.

Sed inter alia quæ passim conspicua ad se oculos trahant, Vinea est Serenissimæ Principissæ Ludovicæ à Sabaudia, quæ è conspectu Urbis visitur suâ mole spectabilis. Ad illam rectà ducit è Padi Ponte, eaque latissima, & facilis ascensu via, consitis hinc inde arboribus opaca, quæ aream primam vineæ eodem ordine complectentes ad dexterum latus in Sylvam excurrunt.

Hujus areæ in medio varii aquarum è fonte ebullientium lusus, & tonsili è Myrto viridarium includitur marmoreis septis. Hinc ad Palatium per gradationes è marmore aditus patet, cujus faciem exteriorem suffulta columnis Podia, & opportunæ ad prospectum speculæ exornant. Capacissima interiùs Domus est; in ea enim excipiendis Principibus, sive in superiori, sive inferiori ædium parte longo ordine disposita videntur cubicula. Hîc conclave prænobilis Matronæ, hîc amplissimam Domûs partem Aulici, hîc Ephebæum juvenes, hîc habent Gynecæum mulieres, & famuli omnes pædagogium.

Ad Orientem mons leniter assurgens objicitur, qui in viridaria, & in ambulationes exæquatus Theatri speciem exhibet, in quo per gradus ab una in aliam scenam amœnitatis conscenditur, variam tamen semper, & nunc fontium perennitate, nunc florum suavitate fragrantem, nunc arborum opacitate jucundam.

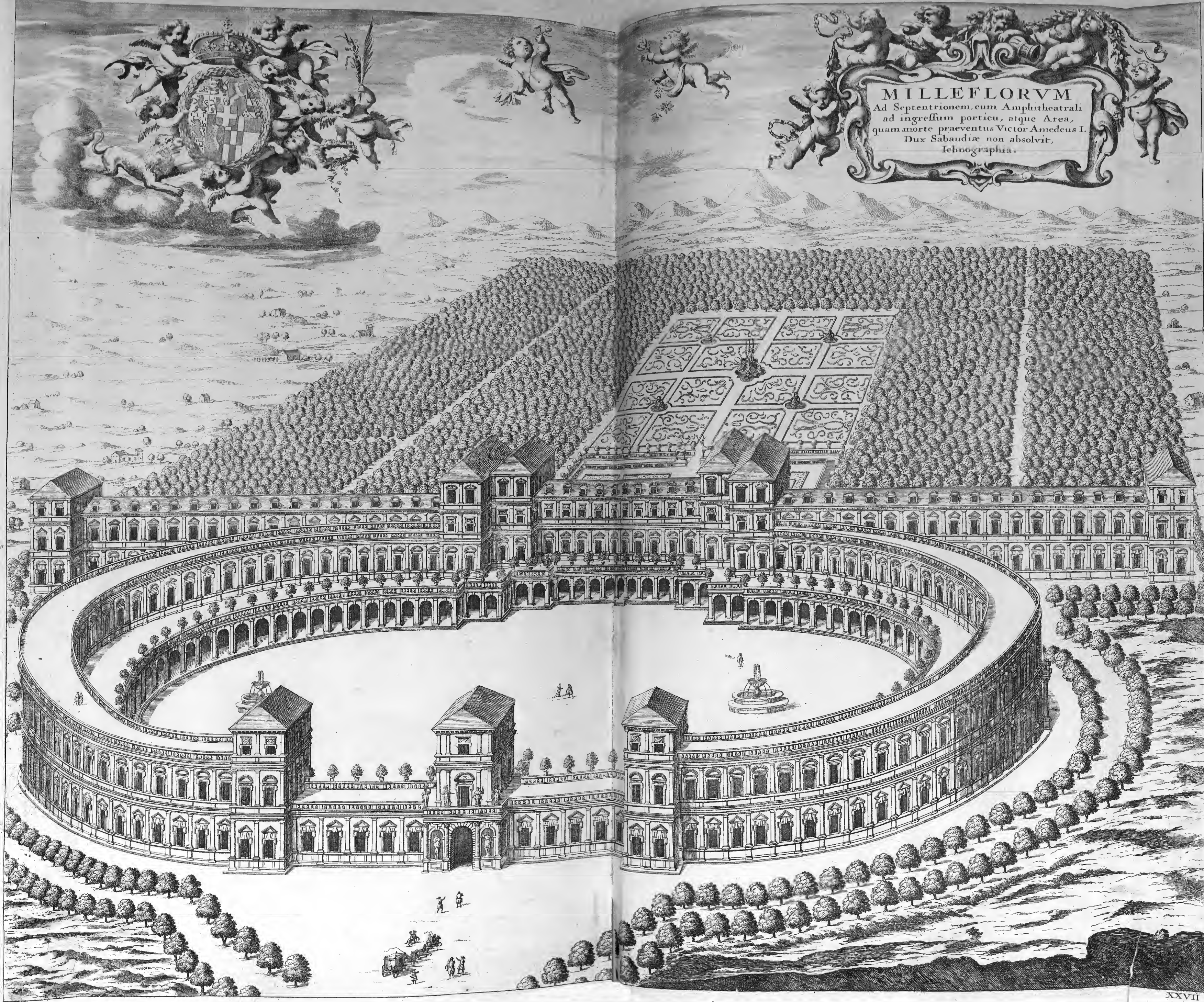

DESCRIPTIO
MILLEFLORUM.

Illeflores, ſuo dignum nomine Sabaudi Ducis ſuburbanum, ad vernas voluptates, & Floræ delicias, ob miram florum varietatem, tribus ferè ab Auguſta Taurinorum milliaribus exſtructum eſt. Sitûs amœnitas, ac Villæ gratia, inter naturæ atque artis miracula numerandæ viderentur; niſi & artis ingenium in tanta liberalitate naturæ vileſceret, & natura propemodùm ab artis opificio vinceretur. Neutra tamen vincit, neutra vincitur; artem enim natura coëgit ad ingenium, ars naturam reformavit ad elegantiam. Planus ad eam acceſſus, itinere nullâ, nec collium acclivitate, nec aſperitate ſaxorum intercluſo, ut cùm eo placidiſſimè ſine corporis animique fatigatione perveneris, mireris te repente, planâ viâ profectum, in amœniſſimi collis ſupercilium evaſiſſe, ac neſcias quonam naturæ miraculo tam ſubitò, æqualis, ut apparebat, ex omni parte planities, elata in collem excreverit, vel in vallem, tellure momento deficiente, depreſſa jacuerit. Ita namque uſque ad mortalium delicias ludit natura, novamque rerum pulcherrimarum ſcenam inexſpectato aperiens, uno eodemque in loco, multiplici locorum varietate animum, adhuc de prodigii veritate ambigentem, in admirationem ante ſuſpendit, quàm convertat. Hîc ſolum ex plano, velut in præceps declive in ſubjectam longiſſimo intervallo planitiem rapit aſpectum, quamvis nec liceat oculis liberè divagari, cùm & iter oculorum varietas occurrentium deliciarum ad voluptatem diſpoſita intercludat. Nullum ſanè locum non in adjacentibus modò regionibus, ſed in Italia univerſa magis à natura, ad omne genus amœnitatis comparatum, nullum quod theatrum jucundiſſimi proſpectus pro nomine ſuo ſibi jure vindicaret, curioſi deliciarum exploratores repererunt; nam quamvis reliqua, quæ uberrimè ſuppetunt, voluptatis argumenta deeſſent, ipſa locorum inexſpectata mutatio, ac nova rebus inopinato facies inducta incredibilem faceret amœnitatem. Hinc liber in ſilvas & ſubjacentia prata deſpectus. Hinc animi per camporum ſubterfuſam æquabili inæqualitate planitiem excurſio peramœna. Hinc oculis modò per ſaltus, ac nemuſcula ſuis in ordinibus ad numerum vireſcentia, modò per agros lætiſſima viriditate florentes, modo per vineta, immenſamque camporum vaſtitatem evagantibus, labyrinthus intextus ubique deliciarum. In hac Regia amœnitatis, aſſurgunt regali magnificentiâ Principum ædes auguſtæ; quarum partes univerſæ, admirabili artis magiſterio diſtributæ, ita oculos perſtringunt, ut neſcias pluſne Principum magnificentiæ debeat ædificiorum amplitudo, an verò laudis in ornanda ad delicias amplitudine ingenium artificis mereatur. Hîc aulæ ampliſſimæ in multiplicem ſeriem cubiculorum ſibi reſpondentium, ac mutuò, dum ſeſe longiùs refugiunt, incurrentium ſibi, aperiuntur. Parietes ac tecta quà pretioſis aulæis, quà picturis elegantibus, quà ferè per contemptum auro temerè congeſto intermicant. Mitto viridaria auguſtiſſimis ædibus circumducta, quæ perennibus lymphis, ex fontibus miro artificio elaboratis profluentibus, irrigua univerſam Floræ familiam, veluti patrio in ſolo ſponte ſuâ progerminantem enutriunt. Neque enim ibi curioſiùs flores explorare neceſſe eſt, ubi & nomen ipſum ab incredibili florum fœcunditate uberrimè effloreſcit.

MILLEFLORVM
Ad Septentrionem, cum Amphitheatrali
ad ingressum porticu, atque Area,
quam morte praeventus Victor Amedeus I.
Dux Sabaudiæ non absolvit,
Ichnographia.
XXVII

MILLEFLORVM,
amœnissimi naturá, atque arte
delicii, ad Meridiem prospectus.

PARCVS
SYLVOSVM SABAVDI DVCIS PRÆDIVM
Ædibus, Hortis, Et Ferarum vivario, Nobilißimum.
XXIX

DESCRIPTIO PARCUS VETERIS, CELEBRIS FERARUM VIVARII.

Uguſtâ Taurinorum exeuntibus cùm trajectâ per pontem Duriâ greſſus ad Septentrionem vertunt, ingens nemus occurrit, quod Parcum novum appellant, non minùs privatæ Principum Sabaudiæ, quàm publicæ Civium deliciæ. Nam opportunitas loci, compoſitis undique plantis, varioſque in tractus diſtinctis, aperit hinc inde ſcenam novo ſemper ſpectaculo, populique frequentia dignam. Tandem confecto ad mille paſſus itinere, umbroſos inter calles ad Parcum veterem pervenitur, amplitudine ſpatii, & arborum vetuſtate celeberrimum.

Parcus novus.

Parcus vetus.

Hîc alta ædium moles aſſurgit turritis arcibus munita, aptiſſimum ſcilicet poſt venationem receptaculum, conclavium numero, & ſplendore ſpectabile. Ad latera verò protenditur utrinque viridarium florum labyrinthis, & ſublimi in medio pyramide, marmoreis ſuffultâ ſignis, conſpicuum. Inde per multos gradus patet deſcenſus ad varios limites, quorum in medio ſubterranea ſpecus latet, intimis externiſque ornamentis arcuata, quæ brevi tractu ducit ad uberrimam aquarum copiam, vehendæ cimbæ capacem.

Immenſum denique ferarum Vivarium producitur, circumducto undique muro defenſum ad bina circiter paſſuum millia, ubi cervorum damarumque greges pacificâ ſtatione ſervantur. Hîc mediam inter planitiem Sylvarum horror domeſticâ ſolitudine varium ferarum genus cuſtodit, & annoſa plantarum magnitudo ardeis præcipuè locum præbet aptiſſimum, ut ſuſpenſis in faſtigio nidis, ſecuros partus enutriant.

Habet hæc Sylva ſemper paratas ſoli Principi ad venandum voluptates, plurimiſque viarum erroribus hinc & inde diſtincta æſtivos ubique ſoles defendit. Magnam nemoris partem triplex flumen coronat, fœderatis in extremo confinio acquis, ne ſcilicet deeſſent proximæ piſcandi deliciæ, quas etiam cum venatione opportunitas loci communi fœdere conjunxit.

REGI ARVM
VENATIONVM
ÆDES REGIÆ
A CAROLO EMANVELE II.
SABAVDIÆ DVCE, PRINCIPE
PEDEMONTI, CYPRI REGE, etc.
Insigni ad amœnitates omnes magnificentiâ
AD SERVNDAM FLVV
ERECTÆ

XXX

A. Templum B.e Virginis Assumptæ.
B. Templum S.ti Eusebii
C. Primum Regiarum Ædium Palatium ubi Principes & nobiles advenæ à S. R. C. hospitio excipiuntur.
D. Templum B. Virginis ab Angelo salutatæ.
E. Equile Regium.
F. Canile, atque Custodum
G. Palatium Equitum venationis
H. Venatorum cubicula.
I. Mulorum citriorum hiberna.
L. Dianæ Regia, hoc est, Regiarum Venationum ædes
M. Ingens marmoreum Herculis simulacrum æneam Hydram conculcans

DESCRIPTIO
REGIÆ
VENATIONIS.

Nter amœna Regalium deliciarum oblectamenta, ad quæ Regia Ducis Sabaudiæ Celsitudo, in curarum levamen, divertere consuevit, primarium procul dubio locum obtinet Villa omninò visenda, quam modò VENATIONEM REGIAM dicunt, tribus, non ampliùs, passuum millibus à Taurinorum Augusta distans. Id nominis impertivit CAROLUS EMANUEL II. Dux, quòd exercendæ Regio more venationi locum aptissimum judicaverit. Nam ultrà Clarundam fluvium, incolis *Seronda*, qui ponè allabitur, vastissima ager finitimus habet nemora, dicta vulgò *il gran paese*, in quibus non modò volucrum, verùm etiam quadrupedum sylvestrium copia ingens alitur, leporum præcipuè, cervorum, capreolorum, dorcadum, damarumque, quas privatus homo occidere sub pœnis gravissimis prohibetur. Non ita pridem is locus Altesanum superius dicebatur, eo forsitan vocis etymo, quod situ super prædicti amnis ripas eminentiore, *altus*, ac *sanus*, sui cæli salubritate prodesse creditus fuerit hominum valetudini. Constabat olim paucis tandummodò inhabitantium casis. At ex quo præfatus Dux in eam curam incubuit, ut eundem locum augeret, ac decoraret, in tantam crevit amplitudinem, ut non jam Rusticorum domiciliis, sed continuatis Palatiis, magnificentissimisque, ad instar ornatissimæ Civitatis, ædibus constare videatur: eò majori rem attentiùs considerantium admiratione, quòd sæculo vix absolvendum opus, paucorum annorum spatio Princeps unus, licet aliis, tam citra, quàm ultra Montes, quà publicis, quà privatis, maximique sumptûs, ædificiis occupatissimus, propriâ industriâ potuit, propriâque impensâ perficere. Quod verò hîc ille præstiterit, satiùs erit, ob rerum copiam, prætereundo indicare, quàm, ut in aliis facere conati sumus, peculiariùs immorando describere.

Nomen.

Nominis auctor.

Antehac Altesanum superius dictum.

Situs.

Igitur Taurino per Portam Palatinam egressis, post emensam longè latèque patentem agri planitiem, dictam *la Campagna*, quæ arborum virgultorumque omninò expers, alendo pecori pabula gignere tantùm sinitur, dirigendisque ac lustrandis est perquam commoda aciebus, procul se suspiciendam præbet nova REGIÆ VENATIONIS extructio. Ut proximè accesseris, viam ingrederis stipatam, longâ rectâque serie, frondosis hinc inde quercubus, sive ulmis jucundum ab æstivi solis ardoribus tutamentum. Viæ extrema excipit ingens area, in hemicycli speciem efformata, quam duæ debebunt intersecare in diversa tendentes viæ ductu diagonali, hæc quidem ad Clarundæ fluminis ripas, illa verò ad Cœnobium, quod B. Mariæ de Campania vocant, Capuccinorum. Ingressis per triumphalem Arcum, marmoribus diversimode sculptis insignem, licet nequaquam hactenus absolutum, interior sese latissimè pandit via, spectanda ad summum usque Regium Palatium, non minus 500. passuum longitudine, elegantibus hinc inde, æquali fastigio, ædibus septa, Magnatum sumptibus Aulicorum, qui dum Principi suo rem gratam faciunt, Urbanis non invident commodis, quoties eò divertere jubent, vel invitant ejusdem Principis mandata, obsequiave. Advenis, exterisque excipiendis, quos ad locum visendum, vel ex remotis locis, sæpè attrahit curiositas, plura prostant de novo ædificata cauponaria hospitia & diversoria, eâ rerum copiâ cumulata, quâ adventantium non modò necessitati, verùm etiam deliciis satisfiat. Insunt etiam Textrinæ plures, tam lanei quàm serici operis, in quibus periti Artifices, ex Italia, Gallia, Batavia, Angliaque conducti, in Pedemontano tractu nondum elaboratis dant operam lanificiis sericiisque, eadem in diversas terrarum plagas distracturi, emolumento non pœnitendo. Addidit Princeps amplum sphæristerium, aliaque hujusmodi ludicra exercitamenta, procul pellendæ à juventute otiositati, firmandisque viribus corporis opportuna. Insunt præterea singulis hisce, tàm privatis, quàm publicis ædificiis spaciosa ad ingressum Atria, quibus succedunt amœna Viridaria, diversi generis floribus, oleribus, pomiferisque arboribus consita, in quibus arte exculta ubertim germinat, quæ par ferendo non erat alicubi soli sterilitas, suapte natura infructuosi.

Loci descriptio.

Textrinæ.

Sphæristerium.

Tertiam vix partem emensis occurrit per-

Forum. amplum Forum, quadratæ omninò formæ, verùm duobus, post continuatam porticum introrsum abiens ad latera hemicyclis, quorum mediam curvaturam duæ ejusdem penè frontispicii intispiciique ornant Basilicæ, *Basilicæ duæ.* una quidem jure gaudens parochiali, Nascenti Deiparæ, altera verò D. Eusebio Vercellensi Præsuli & Martyri consecrata. Hæc erit Religiosorum Virorum sollicitudini committenda, quorum etiam erit informare litteris, ac eorum quæ ad salutem spectant notitiâ juventutem. In utriusque diametri umbilico eminent binæ spirales, multicoloresque celsitudinis non spernendæ columnæ, quæ à Parii marmoris elegantia statua naturalem mensuram excedente fastigiantur. Harum una eandem Deiparam, altera verò Gabrielem Aligerum repræsentans, Marianam designat hinc inde Annunciationem, ergà quam Regia Domus Sabaudiæ peculiari Torquatorum Equitum symbolo devotiùs est affecta. Basilicæ prioris, quæ est ad dexteram venientium, Numen edocet fronti hisce notis insculpta Epigraphe:

NASCENTIS VIRGINIS
PROPITIO NVMINE HOROSCOPANTE,
NOVI OPPIDI NATALES
CAROLVS EM. II.
INAVGVRAVIT.

Alterius, quæ ad lævam, talis est Inscriptio:

SANCTO EVSEBIO
CATHOLICÆ RELIGIONIS PROPVGNATORI
NOVVM OPPIDVM A RELIGIONE EXORDIENS
CAROLVS EM. II.
TEMPLVM INSTAVRAVIT.

Forum alterum. Viæ totius extremum recipit aliud Forum ad Theatralis areæ formam, marmoreis circumdatum cancellis; columellisque, quibus superstant veteres rarioris sculpturæ statuæ, terminatæ duobus ab utroque latere, ubi Fori curvatura desinit, obeliscis. *Primi Reg. ædium palatii descriptio.* Scenæ Theatralis vicem supplet ædificii ex adverso spectandi protensa ad totius diametri longitudinem facies, cujus centrum ornat, aditumque in interiorem Regiam pandit superbè prominens Porta, simulacris, pyramidibusque marmoreis, necnon æneo in summitate cervo conspicienda. Hypetrum subdiale, munitum cancellis ex candido marmore fabrefactis, eandem faciem, quam longa est, supernè coronat, nectitque tecto utrinque solario, ad cujus Australem angulum domestici Sacelli vicem præstat non inelegans Templum Virgini Matri, Divoque Rocho nuncupatum, *Templum Virgini Matri & D. Rocho dicatum.* in cujus Ara D. Huberti Martyris sacra lipsana, eò ex Urbe advecta; thecâ argenteâ asservantur. Antequam Atrium ingrediaris, inlectam nefas fuerit præterire, quæ ibi prostat, Italico metro conceptam Inscriptionem hujusmodi.

QVESTO A VN GENIO GVERRIER GRADITO HOSTELLO
DELLE CACCIE REGALI
FONDO IL SECONDO CARLO EMANVELLO,
PER AVVEZZAR GLI STRALI
DELLA DEA DELLE CACCIE A QVEI DI MARTE,
CHE LA CACCIA, E LA GVERRA E VN' ISTESS' ARTE.

Atrium prius. Atrium porrò, non modò amplitudine, verùm etiam circumcirca ejusdem quadraturam explentibus ædificiis commendatur; præcipuè verò continuatâ ex tribus lateribus porticu, sive Xysto, sub cujus fornice disposita longo ordine videas ramosa cervorum capita, venando manu Principis occisorum, additâ tabellâ, tempus, locum, ac prædæ ut assolet Indicem exprimente.

Atrium posterius, Cervi dictum. Huic Atrio aliud amplioris admodum formæ succedit, ad quod datur accessus per marmoream elaboratæ omninò structuræ Portam, horariâ Turre suspiciendam. Atrium Cervi vocant, eò quòd in plures divisum vias latè patens, ac à quatuor sibi invicem respondentibus, citrinisque arbusculis distinctis florilegiis intersecatas, in sui meditullio visendam omninò piscinam claudat, insequentes Cervum Canes per dispositos quaquaversum fontes, aquarumque ejaculationes repræsentantem. Eam sic industria periti finxit Artificis. Piscinæ ipsius ad octangulum ex *Piscina.* candido marmore efformatæ medium centrum signat ex montanis tophis rusticè compositis, imò

imo veluti è fundo emergens ſcopulus, ſuper quo erectus in pedes ingens ex ære Cervus, ut ab allatrantium ſibi duodecim ex eodem marmore Canum, ac æqualibus ſpatiis aquas æreis linguis ejaculantium ſe morſibus tueatur, totidem in eos per os patulum, & effuſa cornua vibrat aquarum eruptiones. Ad marginis flexuram ſuper marmoreis baſibus quatuor marmorei Venatores, ut in fugientem excitent Cervum Canes, pro clangoribus, vocibuſque, aquas ipſi etiam ejaculantur ex inflatis cornibus in Piſcinam, non ſine peculiari, inſuetum illud venandi genus ſpectantium, voluptate.

Palatii Regii deſcriptio. Palatium Regium, quod totius Atrii ſeptum claudit ad occidentem ſolem, veſtibulo aditur, ſectis magnæ molis lapidibus ſtrato, quatuorque marmoreis gradibus aſcendendo. Veſtibuli latera binæ ornant, Atlantum, ſeu Telamonum loco, ex nigri coloris marmore hinc inde Statuæ, naturalem magnitudinem excedentes, quatuorque Æthiopes captivos repræſentantes, qui vaſa ænea, in quibus Medica egit altas radices malus, exertis brachiis curvatiſque ſuſtentant humeris.

E veſtibulo per quindecim gradus itur per porticum ſex columnis marmoreis ſuſtentatam, tum in peramplam Aulam pictis quaquaverſùm imaginibus ſuſpiciendam, in quibus ſpectes ad vivum repræſentata quæcunque occaſione Regalium Venationum fieri à Sabaudo Duce conſuevêre: vel cùm feram minax inſequitur, vel cùm fugienti, gladio armatus, inſtat, vel cùm necatam jubet canibus diſpertiri. Ibi Venatorum acceſſus, receſſuſque, ſervorum, pediſſequorumque accurſus, anhelantes canes, ſpumantes equos, momento videas. Ibi obſequentes Proceres, Matronas, Domicellaſque, Amazonidum habitu equitantes, dignoſcas facie ad vivum effigiatâ. Ibi denique mireris magnanimum Principem, cum individuâ ſibi Conjuge, cominus, eminus omnia diſponentem. Nec deſunt Regalia, Deorum menſis non abſimilia, nemora inter opaca, convivia, curruumque longo ordine ſequelæ, ac quadrigarum. Ex hac Aula, non modò per poſticum in hortos, ac latè ſurgentes ſylvas deſcenditur, verùm etiam in reliqua itur Regii Palatii Conclavia, Oecos, Proceſtriaque, ſupellectile maximi pretii adornata, in primis verò eâ, quam pictura, ſculpturaque, undique conquiſitam pecunioſo Principi, æquoque rerum æſtimatori ſuppeditarunt.

In quinque porrò exſurgit moles tota Contignationes. Prima, licet opere fornicato ſub terris ex parte latens, nihilominùs ex diſpoſitis ſuper ima baſium laxamenta feneſtris plurimam lucem haurit, quâ Regiæ familiæ Cœnacula inibi ſita exhilarentur. Secundam reliquarum præſtantiſſimam, quatuor diſtinctam ampliſſimis concamerationibus, ipſe Dux ſuæ delegit pernoctationi, diſpoſitis ad vernam, æſtivam, autumnalem, hybernamque habitationem diverſis, quæ Subſolanum, Boream, Heſperum, Auſtrumve, pro tempore, ſpectant ædibus. Eas ſimul omnes Dianæ Regiam appellavit, ejus nimirum Deæ, quam Poëtarum figmenta præeſſe venationibus tradiderunt. *Dianæ Regia.* Hinc factum fuit, ut in ſummis fornicibus, parietibus, zophoris, antis, antepagmentiſque, expreſſa videas peritâ Pictorum manu quæcunque de eo Numine digniora memoratu finxit antiquitas, unà cum ſymbolis, emblematis, hieroglyphiciſque rerum, naturâ, ſive arte, illuſtrandæ venationi accommodatarum: additâ Italicâ Epigraphe ſenſus myſticos, qui ad mores pertinent, indicante: quæ omnia magni illius politioris litteraturæ Opificis Emanuelis Teſauri, de quo ſemper Pedemontana Patria gloriabitur, acutiſſimum prompſit ingenium. Tertia, quartaque Contignatio habent percommodè diſtincta Procerum, atque Aulico-Præfectorum muneri habitacula: habent Nobilium Matronarum, ac Puellarum, reliquarumque inferioris ordinis Fœminarum, Gynæcea. Ex quintâ, ſummo Palatii totius faſtigio, licet arctioris, quam cæteræ, quadraturæ, in circumſtantes agros ac in procul eminentes Alpes, totamque fermè ſub Alpibus ſitam Oram Pedemontanam, longè latèque proſpectus paret, unde eam dictam voluerunt Italicè, *Il Belvedere.*

Ad Meridionale hujus Regiæ latus, alia, ab hoc omninò diſtincta, licet viſere ædificia memoratu digniſſima, ac ſpectatu. *Infernetus* *Infernetus.* (ſic Pedemontani vocant pro loci profunditate eum, qui videtur gulæ ſectatoribus Paradiſus) ſicuti primus ſeſe offert, quamvis ſub ima tellure conditus, ita inter Venationis Regiæ ſpectabilia non ultimum locum obtinet. Hanc partem Princeps eſt, ut reliqua, ingenioſè admodum, præterque conſuetam formam architectatus. Eò per marmoreos gradus deſcenditur, donec quis naturalem putealis aquæ ſcaturiginem nanciſcatur, quam vel ſolâ manu haurire poſſit, niſi ad deguſtanda ibi recondita vina, omnium exquiſitiſſima, ſuâ ſponte magis alliciatur. Ea ſervantur exiguæ molis doliolis, quæ ſena, & ſena in formam aptata pyramidalem ſub fornicatis cellulis, muri craſſitiem non excedunt. Arcus, qui cellas formant, duodecim numerantur: horum tamen decem tantummodò ſunt Bacchi cuſtodiæ deputati, reliquos Ianus habitat, atque Tethys, unus enim ingreſſui ſervit egreſſuique, alter puteo inibi excavato. Tota verò *Inferneti* moles ovalem figuram præſefert à ſupernè relicto impluvio orbiculari illuminatam, eamque Princeps ſibi, atque hoſpitibus ſibi charis non rarò deligit pro æſtivâ pranſitatione, ſive cœnatione, eò quòd dum Sirius agros urit, frigidiſſimam, in æſtuantium corporum ſolatium, ſervet hyemem.

Ut ſuccederet Brumæ Ver, utque exciperet Bacchum Flora, hinc non longè conſtructum fuit nobile ædificium, dictum vulgò *la Citronera*, tuendis hyberno tempore à frigidi Cœli injuriis malorum citriarum arboribus deſtinatum. *La Citronera.* Earum in ligneis, Samiis, æneiſque vaſibus copia ingens ſuppetit, quæ ſylvam mobilem, ac huc illuc tranſlatu facilem

lem repræſentant. Quòd ad ædificium attinet, exterioris faciei proſpectus ordinis Dorici ſimul, ac ruſtici leges ſervat, diſtributa longitudine in decem paraſtatas ſtriatas ad latera, duasque columnas in medio, faſciis religatas; additis marmoreis cancellis, ſtatuis, aliisque diverſi generis ornamentis, Italicique metri ſequenti Diſticho:

Quí dell' horrido verno entro i rigori
Flora conſerva intatti, e verdi i fiori.

Interior ſtructura habet centum paſſus longitudinis, latitudinis verò ſexdecim. Fornicem prææaltum ſuſtinent paraſtatæ viginti, ſignis ſimulacriſque, Paſtores, Nymphas, Geniosque hortorum repræſentantibus, recto ordine ornatæ. Perennium aquarum rivi interlabuntur, plantis, cùm neceſſitas poſtulat, irrigandis, atque aëri humectando. Hinc fit ut locus æſtate, per adaperta oſtia, feneſtrasque, zephyros lenes ſpirans, hyeme caloris humorisque arte introducti beneficio, vernam ſervet amœnitatem, atque adeò utroque anni tempore, non ingratè à Principis aſſeclis frequentetur.

Volucrum Cellulæ & atriola.

Phaſianorum, perdicum, aliarumque peregrinarum volucrum cellulæ, atriolaque non procul abſunt. Hæ à ſuis Cuſtodibus alitæ ratione peculiari, propriam ſpeciem brevi temporis ſpatio ſic multiplicant, ut, poſtquam per æſtatem, domeſticarum inſtar gallinarum cicures, jucundo fuerunt ſpectaculo vivarium inviſentibus, menſis per hyemem jucundiùs apponantur.

Indè ſi ad ſiniſtram flexeris, devenies ad opacum formæ quadraturæ ſeptum, in quo plantatæ ad angulos partim rectos, partim obliquos, frondoſæ quercus piſcinam pro medio centro habent.

Equorum Canumque ſtabula.

Viſuro demum perampla illa equorum canumque ſtabula, occurrit Cohors utraque dirimens, ducentûm ab Ortu in Occaſum paſſibus longa, porticibuſque, pari hinc inde altitudine, ad duo extrema eadem jungens ſtabula. Equi ad Septentrionem, canes verò ad Meridiem ſtabulantur. Hi tribus diſtincti pro ſui diverſitate cubilibus, cùm ſuis circumcircà non ultra duos palmos à ſolo eminentibus tabulatis, irriguiſque juxta canalibus, cùm libuerit ſitim levant, ac ab omni immunditiâ expurgantur. Statis verò temporibus ad id, quod ſuperiùs dixi, ſeptum, atque piſcinam exercitationis atque lavationis gratiâ emittuntur à Cuſtodibus, quorum ſupra Canile ſunt habitacula. Equi ad oppoſitum latus magno numero curâque aluntur, continuatis hinc inde longo feneſtrarum ordine, præſepibus, quibus nil videas ad equorum neceſſitatem commodius, ad ſtructuræ eurythmiam elegantius. Supernè ſtabularii, hinc inde verò in ſeparatis hoſpitiis degunt Nobiles Regiæ deputati venationi, aliique, quorum muneris eſt equis canibuſque invigilare. Hæc de Regia, ac iis, quæ Regiam proximè ambiunt, ædificiis ſatis, nunc ad ea, quæ extra ejus ambitum, Septentrionem versùs, ac Occidentem reſtant, currenti calamo feſtinandum.

Viridarium inferius.

Ad Septentrionale Palatii latus, per geminas marmoreas ſcalas ſibi invicem reſpondentes, ſeptaſque ſtatuis, ac cancellis, deſcenditur ad Viridarium non minùs quingentis paſſibus longum, ſecus Clarundæ fluminis alveum. Occurrunt primò duæ amplioris receptaculi Piſcinæ, in quas per occultos canales ingens ſeſe effundit aquarum vis, jucundum troctarum aliorumque diverſi generis piſcium exquiſitiſſimorum Vivarium. Viridarii ſpatia interſecant ſibi invicem occurrentia ambulacra, in quatuor Piſcinas minoris ambitûs deſinentia, ubi diſpoſita marmorea ſimulacra aquas in diverſa tanto artificio ejaculantur, ut nil hilarius feſtiviuſque ars ludere queat ingenioſa. Neque verò hîc ludicrarum aquarum finis: nam murus, qui ſupernè hoc dividit Viridarium, multiformes octo ad certa ſpatia habet fontes, qui in ſubſtructas urnas, conchas, pateras, aliaque hujusmodi receptacula fundunt aquas ex ruſticanæ ſtructuræ cryptis, in quibus peregrinarum formæ rerum, muſivaque ex marinis diverſarum ſpecierum conchyliis ornamenta.

Viridarium ſuperius.

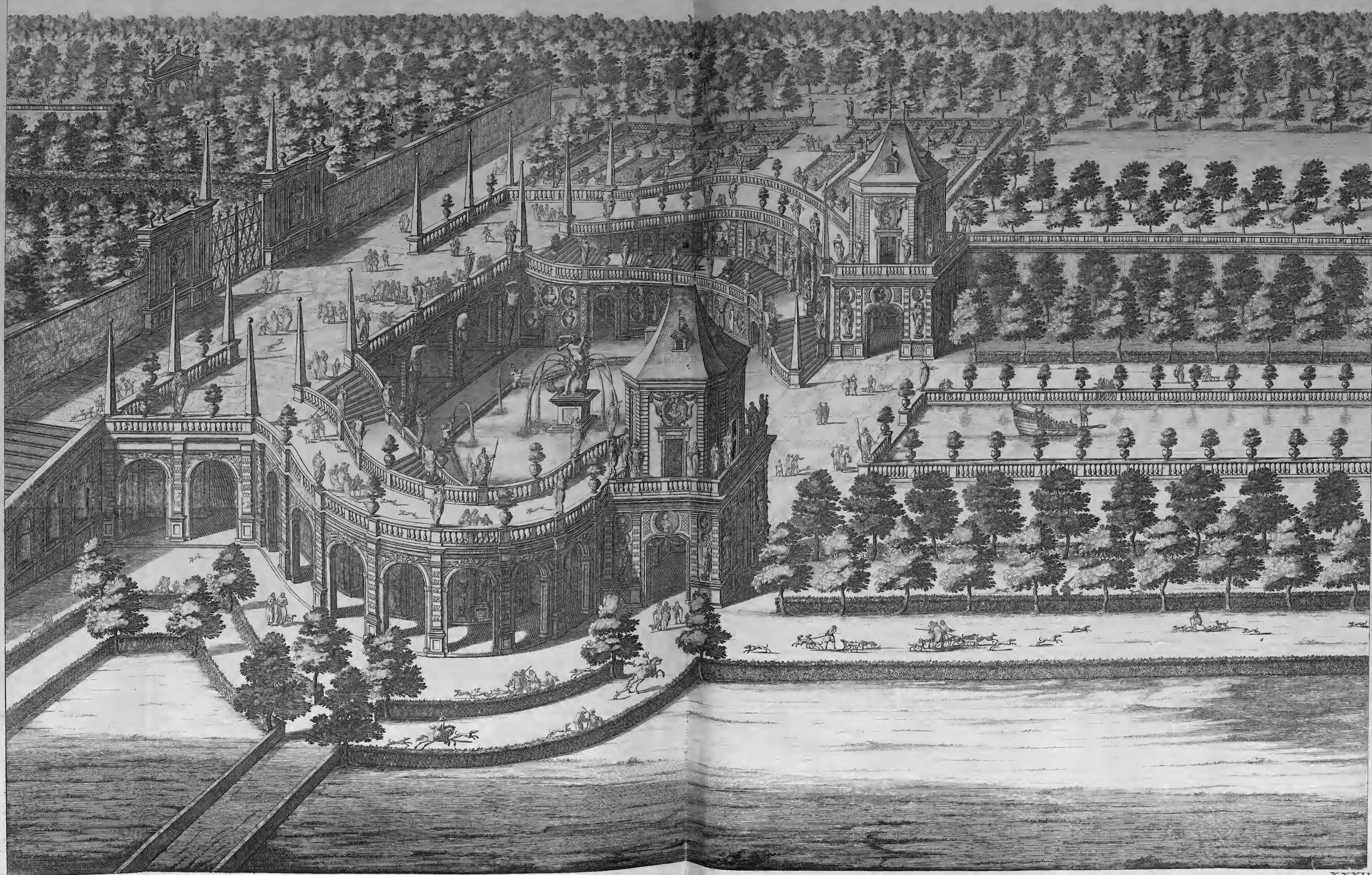
Ut toto ſimul inferioris hujuſce Viridarii obtutu gaudeas, in ſuperius aſcendendum, quo Regiæ quamvis longitudinem, latitudine ſuâ, non excedente, amœnius nihil videas, ſive multicolores florum diviſiones, ſive caſtigata ferro buxetà, ſive odora citriorum arbuſcula, ſive marmoreorum ſepta cancellorum, ſive quaquaverſum diſpoſitas ſtatuas contempleris. Extremam ad Solem occiduum longitudinem claudit in theatri formam ambulatio ſubdialis, multimodè ornata columnis, ac ſimulacris, ex qua per trinas, in formam triumphalium Arcuum egreſſiones, deſcendere licet ad Fontem Herculeum, atque inde ad Fanum Dianæ, de quibus peculiaris erit ſub ſua Scenographia agendi locus.

Roborarium.

Reſtat ad horum omnium lævam, Auſtrum versùs, Roborarium muro ſeptum continuato, cujus tanta eſt amplitudo, ut ægrè quis, niſi equo uſus, percurrere totum queat. Ergò quantùm ſe ibi oculorum diffundit acies, agri planities diviſa in plures vias, quâ rectas, quâ transverſales, atque ad certa ſpatia invicem interſectas, frondoſas longo ordine alit quercus, nec non viridantibus ridet pratis, ubi amica umbra, interlabentiumque aquarum murmur deambulationem ſuadent locum viſentibus perjucundam. Ibi non modò multipliciter ludendo animi ſimul & corpora exercentur, verùm etiam venando, quoties Principi libet, feras, quæ ibi de induſtria aſſervatæ, quæ dixi prata gregatim depaſcuntur, retibus includere, gladio petere, venabulo figere, jaculove. Utque nihil omninò deſit ad paratæ excitamentum venationis, adſunt generoſi emiſſariorum, ac admiſſariarum equini generis greges, ex quibus ſoboles fictæ veræque belligerationi aptiſſima propagatur. Hæc de Regia Venatione in univerſum ſatis.

FONS HERCVLEVS,

Cum ſuis Coloſſo, Piſcina, Cryptoporticu, Antris,
Sacellis, Scalis, Diœtis, Tricliniis, Statuis, Signis,
Tabulis, cœteriſque Muſivis, ac marmoreis ornamentis.

XXXII

DESCRIPTIO
FONTIS
HERCULEI
IN
REGIA VENATIONE.

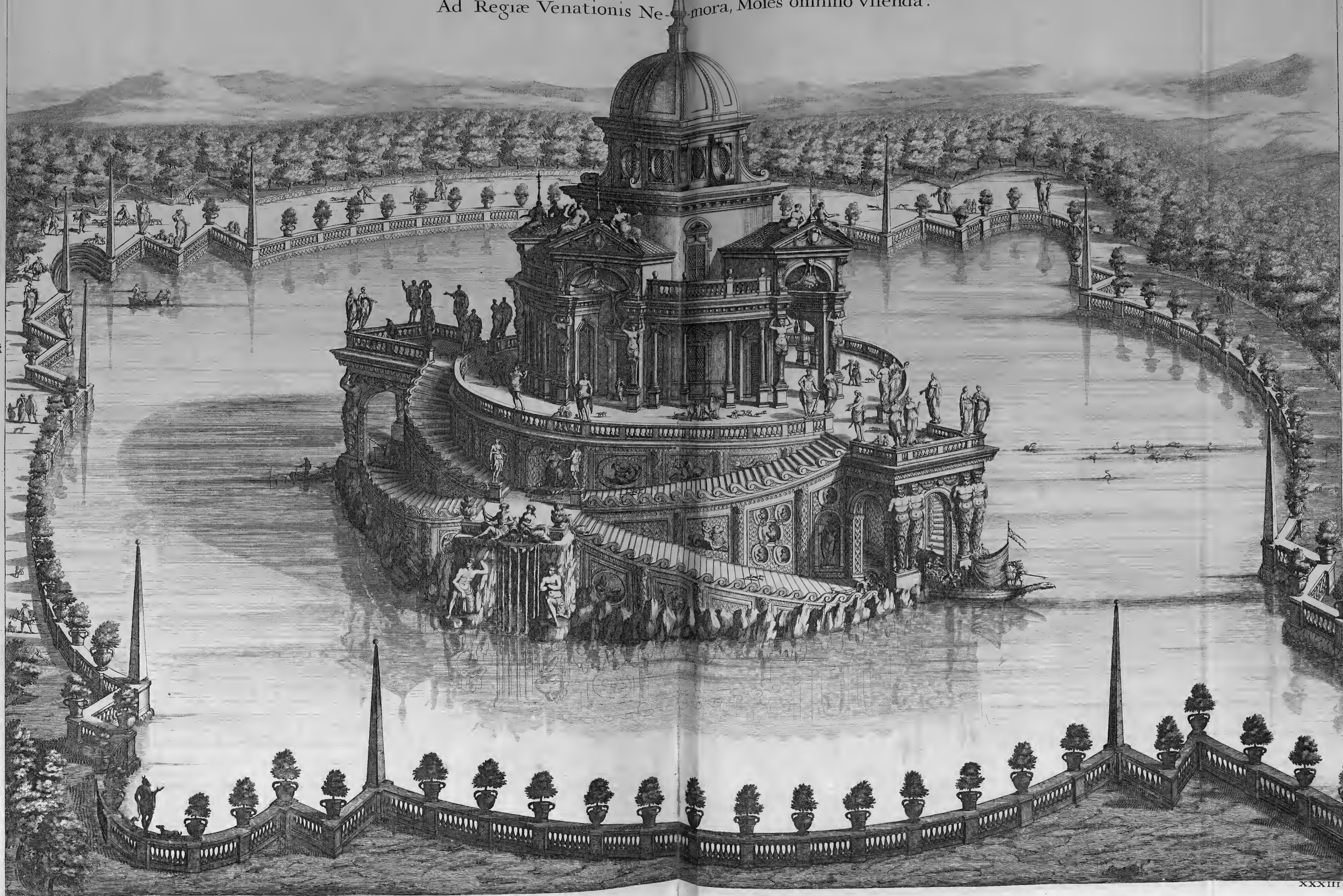
Ntimum Venationis Regiæ Palatium, nec non attiguum, quod deſcripſimus, Viridarium, ingens non ita pridem ripa ſubſequebatur, unde facilis in fluvium ponè labentem proſpectus. Sed cùm prominens ibi angulus, ac temerè in Occaſum excurrens, oculo non nihil videretur officere, naturæ defectum Principis induſtria novo ac mirabili prorſus ædificio texit. Geminas ille ſcalas, mole & ſpecie peregrinas excogitavit, quæ non modò in ſubjacens ambulacrum deſcenſu placidiſſimo ferrent, verùm etiam ſtructuræ elegantiâ paſſim oculos detinerent. Ergo per ferreos fores, quibus Viridarii extrema facies in theatri modum efformata concluditur, in voluptuariam Sylvam egreſſos excipit area ſpatioſa, cui ſubſtratus agger pulcherrimi ſtatim ac multiplicis objectu ſpectaculi corripit intuentes, repentinâque donat felicitate. Occurrit namque ex adverſo Coloſſus Herculis marmoreus ex ſubjecta Piſcina in Gigantis formam exſurgens, ut præaltam aggeris loricam exæquet. Indidem ambulationes binæ proſpiciuntur amœniſſimæ, diſpoſitis hinc inde recto ordine arboribus in Templum Dianæ, quod peculiariùs deſcribemus, tanquam metam deſinente procul, & moriente proſpectu. Scalarum gradus ex candido marmore, quemadmodum potior moles, ſtructi, ferreæ ſoleæ, quam equo de more ſuffigimus, ſimilitudinem exhibent. Tres utrinque ſtatariæ areolæ, quæ gradibus ex intervallo ſubveniunt, deſcenſum refringunt, Venatorum Nympharumque ſtatuis ornatæ. Verùm, quia, ut dixi, angularis ſitus vitio peccabat, facies ejus loci, cùm jam ſiniſtrum latus occuparet ripa, quæ alteri ſcalarum veluti brachium circumducit, ſolertiâ Principis factum eſt, ut congeſta ad dexterum, & ad libellam exacta maceries, oppoſitæ ripæ congrueret. Sic ambæ æqualem gyrum explentes, & interjectam molem amplexæ, in theatralem ſpeciem totum conformant opus, communi, & circumſtrato ſubdiali ambulacro utrinque perviæ. Quà verò collatis prope frontibus coëunt, deſinuntque, Templum, de quo inferiùs, ſive Conopæum octangulum imitantur. Tota verò ſupernè moles captandis auris circumquaque patet, marmoreoque cingitur ſepto, diſpoſitis ad certa intervalla ſtatuis coronato. Inde liber in Coloſſum, Piſcam, Fontes, ac circum circa diſpoſita ornamenta, proſpectus. Medio Piſcinæ cratere, ſcabris, & incompoſitè aggeſtis è vivâ rupe lapidibus incubat immanis ſtylobates, ſeu baſis, quæ facie quadruplici præcipua Herculis geſta ad dimidium extanti opere exhibet. Suſtinet verò Herculis quem dixi Coloſſum marmoreum leonino, ex ære fuſo, præcincti exuvio, æneâ clavâ armati, cædendæque Hydræ ferociter intenti. Illa ex eodem metallo pullulat, ſeque inter domitoris ſui pedes dividens, ac contorquens, ore ſeptemplici deſpumat, limpidiſſimum humorem pro virulento circumvomens. Marmoreo ambitu, ſive ſpondâ concha intercluditur, ad cujus utrinque latera Duria & Eridanus nativi amnes è regione conſidunt, everſiſque in fontem urnis aquas permiſcent aquis. Circumit Piſcinam via, lapillis quà candidis, quà nigricantibus ſtrata alternatim, & plæclarâ inter ſe ambage, implicatis contextibus, in hortenſis areolæ ſpeciem foliata. Continuò ſequitur murus, quem ſubter graduum Stationibus exſtructæ portæ, & è ſecto marmore ſedilia comitantur: ubi nimirum jucundis otiis deten-

detentus, captare possis æstiva frigora, fontem habens in conspectu, & mille naturæ artisque ludicra. Fons prætereà quatuor ingentesque è solido marmore Telamones, exprimendis Satyris conformatos, ex adverso respicit, adjunctis ad latera mutulis, quibus superliminare, Zophorus, & Coronis, totum denique Cryptoporticûs, quæ præcelso medioque aggeri subest, frontispicium nititur. Theatrum isthic recens, scena alia. Triplici ostio aditus introrsum patet. Circum undique, quà Tritonum, quà Nereïdum statuæ: atque hæ non marmore, sed conchyliis scrupulisque vario colore micantibus, compositæ. Scruposa pariter loculamenta. Ibi verò videre est maritimum hoc agmen ludicris certare spectaculis, inflare tortuosa cornua, aquas mutuò jaculari, mille demum formis ludere. Hæc porrò lepida loci forma, hoc varium circumlabentis undæ murmur, auribus oculisque arridens utrumque ita sensum capit, ut (quod finxêre Poëtæ) stupentes catenatosque homines, vel ludens Hercules, adhuc secum trahere videatur. Non omittendæ sculptæ veteris ævi marmoreæ tabulæ, atque signa ad ostiorum angulos disposita, quibus inspiciendis si curiosiùs libeat immorari, expressos ad vivum videas priscorum Heroum vultus, aliaque non pauca eruditam redolentia antiquitatem; Nisi fortè petitus ex inopinato quà adversis, quà aversis aquarum jaculis, amicisque plagis, à fronte, à tergo, à lateribus lacessitus, mixto risui timore, huc illuc cogaris aufugere, ubilibet idem, ac nullibi tutus, interioresque adire cryptas, in exedrarum, tricliniorum, antrorum, sacellorum, ararum, aliorumque hujusmodi œcorum speciem efformatas, prostantibus ibidem Neptuni, aliorumque, quos vetustas coluit, Numinum simulacris, certatimque ea colludentibus aquarum ex improviso novis conflictationibus. Extrema molis totius ad occiduum Solem capita claudunt duo illa sibi invicem respondentia, infernè in formam octangulorum Templorum, sive Turrium desinentia, quorum suprà meminimus, Conopæa. Pars superior, ad quam usque ducit Solarium subdiale, marmoreis extrinsecus, ad spatiosæ ambulationis commodum, septa cancellis, intrinsecus in cubiculi formam effigiatur, duplicis ostii, totidemque fenestrarum beneficio irradiati. Murus octo divisus Ionicæ structuræ scamillis, duodecim sustinet marmoreas à pectore sursum statuas: duodecim quoque intexta habet loculamenta, partim ad quadrum, partim ad octangulum exacta, quibus aptata ex Venetis cryſtallis specula lucidissima, oculos eò magis delectant, quò magis fallunt. Quatuor alia, verùm amplioris formæ specula lucem augent summæ testudini in novem spatia dispertitæ, quam insuper docta manus picturavit, expressis ibidem de Hercule loci Præside, nec non de Diana regnatrice potioribus gestis juxtà Poëtarum figmenta. Reliquum, ex maritimis testis, crystallo, coralioque peritè junctis, explet Musivum opus. Eodem opere commendatur pars ejusdem structionis inferior, cujus quadrata facies intus visendam præbet, duplici ostio adeundam, elegantis omninò structuræ cryptam, ubi marmoreis super scamnis dulce advenis captare otium licet, quibus de iis quæ hîc leviter tantùm attigimus, cum socio libet confabulari.

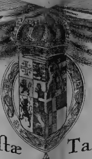

FANUM DIANÆ

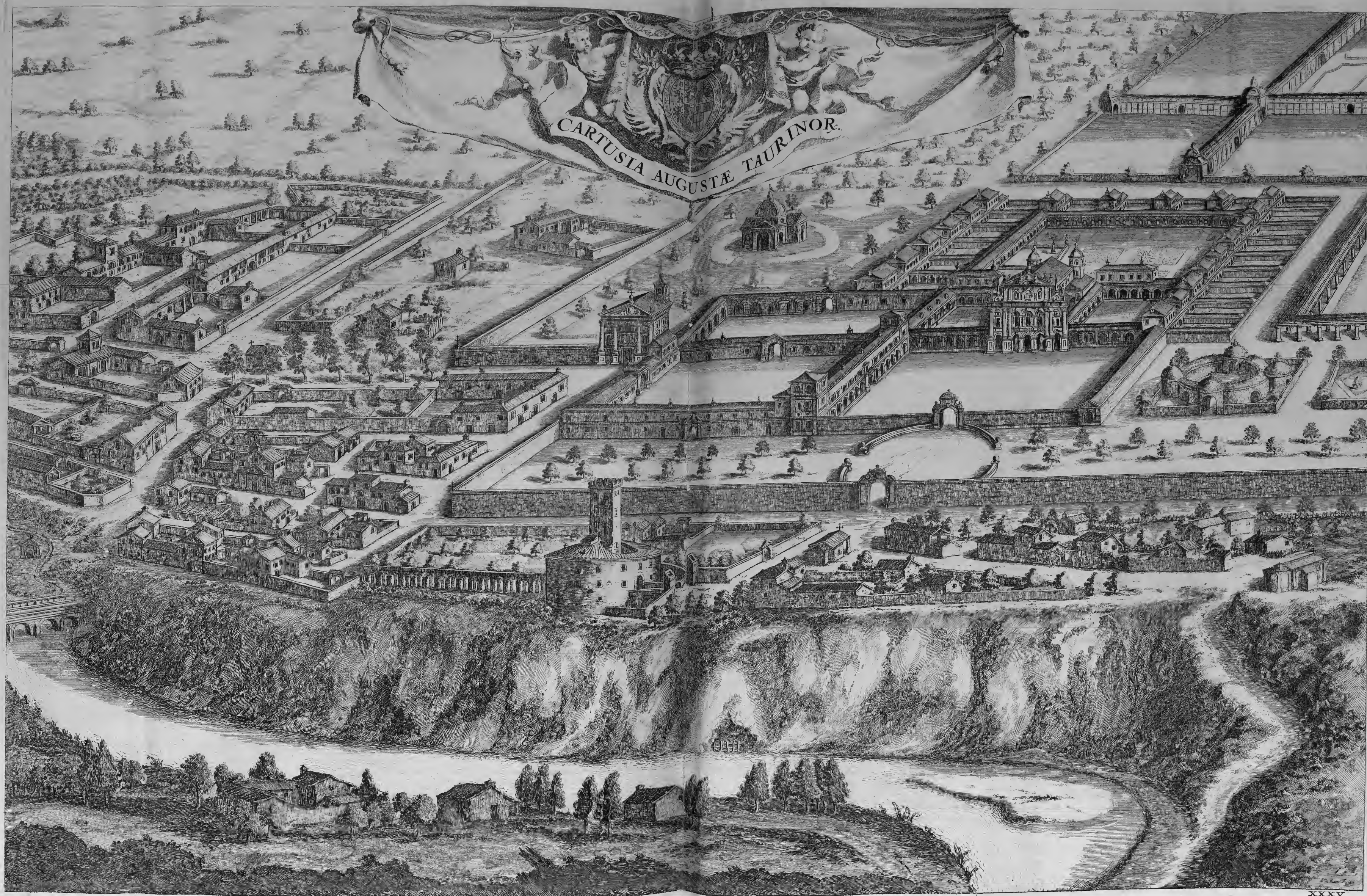
Cum Circumambiente Naumachia,
Ad Regiæ Venationis Nemora, Moles omninò visenda.

XXXIII

SACRA EREMVS
ORD. CAMALDVLENSIS,
In Montibus Augustæ Taurinorum sita.
A CAROLO EMANVELE I
fundata, & amplissimè dotata ex voto, Anno 1607.

XXXV

DESCRIPTIO FANI DIANÆ AD NEMORA VENATIONIS REGIÆ.

Fani Dianæ auctor. Etsi in cunctis Venationis Regiæ, quæ cursim descripsimus, ædificiis, Auctoris sui CAROLI EMANUELIS II. Sabaudiæ Ducis splendet magnificentia, unum tamen est, quod, si extrema apponatur manus, præ sui mira prorsus structura, cæteris omnibus antecellit, Fanum videlicet, seu dicere mavis Templum Dianæ, inter Artis, sin minùs inter (quod de Ephesino Dianæ Templo veteres prodiderunt) miracula computandum. *Præstantia.* Cùm enim id Numinis à Poëtis præesse creditum fuerit venationi, nemoribus, fontibusque, fas erat, ut loco frondosas inter sylvas, & uberrimas aquas sito, maximèque conspiciendo, Dea totam eandem Regiam, suæ veluti tutelæ creditam coronaret: eoque magis medias inter aquas Templum ipsi fuerat construendum, ne aliquis Erostratus redivivus, famam sibi, nomenque posse comparate ab eò illatis ignibus autumaret. Ergò ab Herculeo Fonte, quem supra descripsimus, viam ad occasum ingtedientibus, populeis arboribus quadrifariam dispositis adumbratam, mille supra ducentum passibus longam, sese offert industriâ introductus Lacus veriùs, *Piscina.* quàm Piscina, marmoreis undique septus cancellis, queis supereminens collocatæ ad introïtus, exitusque pyramides, atque ad sinuosam angulorum flexuram statuæ, intermixtis identidem citrinis, in æneis vasis, arbusculis, quæ omnia limpidissimæ objectu aquæ videas, veluti in speculo, geminata. Augent Lacui amœnitatem captivati nantes gregatim pisces, non unius speciei: nec non velis ornatæ diversicoloribus, auroque internitente picturatæ cymbæ naviculæque, quarum subsidio non modò Lacus, huc illucque spatiando discurritur, verùm etiam hilaris, quoties lubet, piscatio exercetur. Interdum etiam rates ibidem amicè pugnando colludunt: quam ob rem ea aquarum congeries formam referre videtur earum, quas florente Republicâ in Urbe sitas vocabant Romani Naumachias, testibus Suetonio in Tiberio, & P. Victore de Regionibus Urbis. Ex hujusce Hydroamphitreatri, si ita vocare licet, media arena ingens exsurgit scopulus, ex montanis rupibus eo artificio efformatus, ut ad quatuor ima latera cavernosus, naviculas excipiat ad infimam sui basim appellentes, unde per geminas ad quodlibet latus scalas identidem coeuntes, in superstructum Fanum ascenditur. *Scopulus cui Fanum incumbit.* Cavernarum ingressum ornant marmorea plura Nympharum, maritimorumque Numinum simulacra: scalarum verò inferiorem substructionem, refractiones, ac laxamenta marmorei sustinent Atlantes, ac Telamones, incompto horridè capillitio, genibusque atque humeris sub immenso pondere incurvati. Circumeunt totius scopuli ambitum octo perquam commodæ ascensiones, suis exteriùs munitæ cancellis, continuatis scilicet ex candido marmore columellis, eo ingenio structis, ut à summo scopuli vertice ad imam usque basim, aquarum eos rivuli gratissimum edentes murmur interlabantur. Ubi scalas ascenderis, lata in gyrum patens ambulatio subdialis, spectandum ex omni parte, rotundæ omninò formæ offert Templum Filiæ Iovis Dianæ sacrum. Ædificii molem regunt octo præcelsæ parastatæ, sexdecimque Corynthiam præferentes fructuram columnæ; quæ super marmoreis stylobotis, ac stereobatis quiescentes, inferiorem ejusdem ædificii sustinent coronicem, iis omnibus divitem ornamentis, quæcunque præfato ordini Corynthio Græca-

nica olim aptavit Architectura. Coronicis marginem protegit marmoreum undique ſeptum, quatuor & viginti Hamadryadum ſimulacris in æqualia ſpatia coronatum. Inde feneſtrarum ordo arcuatarum, cum ſuis intercolumniis, encarpis, ſtatuisque è regione, nec non peregrinis aliis ex muſivo opere ad latera ornamentis. Poſt alteram, brevioris tamen peripheriæ, coronicem, delubro incumbit, tecti vice, hemiſphærium lunulatum, quod Itali Cupolam vocant, ad arcendam imbrium injuriam, plumbeis obtectum laminis, ad octangulum prominens, octoque, huic luci introducendæ, proferens feneſtellas, figuræ omninò ovalis. Interior Templi cella

Dianæ lavacrum. Dianæ lavacrum, adſiſtentibus nemorum, aquarumque præſidibus Nymphis, ex candido marmore, loco undequaque conſpicuo repræſentat. Harum quædam, dum Deæ miniſterio obſequuntur, aquis ſe invicem, per luſum, jocumque, auratis proluunt pateris: eodemque tempore adversùs incautos, ac curioſos nimiùm nuditatis virgineæ ſpectatores, per occultos meatus eaſdem aquas ejaculantur: unde fit, ut coeuntibus ſimul rivulis, fons indè copioſiſſimus efformetur, qui ab exteriore Templi exceptus ambitu, poſtquam per diverſarum ferarum patentia guttura proſilivit, tandem, jucundo convenientium ad eam molem viſendam ſpectaculo, in eum, qui eandem circumquaque alluit, Lacum deſinit.

MONCALIERI.
Pò
Pò
Pò Fiume
Indice delle cose notabili.
+. Sa. Maria della Scala Parochiale e Collegiata.
A. Conventuali di S. Francesco.
B. Disciplinanti di S. Rocho.
C. Carmelitani.
D. Parochiale di S. Egidio, con li disciplinanti dello Spirito Santo, et Humiliate.
E. Disciplinanti di Sa. Croce.
F. Castello.
G. Piazza avanti d.o Cast.o e fontana.
H. Gallerie per Communicatione al Bosco.
I. Bosco piantato a dissegno.
L. Giardino del Medemo.
M. Porta Piacentina all' Oriente
N. Porta Nuova verso Mezza-notte.
O. Porta Navina à Ponente.
P. Borgo del Pò, con Hosterie.
Q. Ponte di legno sopra il Pò.
R. Hosterie di là del Pò.
S. Piazza del Mercato.
T. Molini sopra il Pò.
V. Molini à Terra con altra aqua.
X. Castello di Cavorretto.
Y. Borgo della Piacentina et Capucini
Z. Piazza e Palazzo della Città.
Formentus fecit
XXXVI

DESCRIPTIO
MONTISCALERII
CASTRI.

Uà se demittit in planitiem declivis Taurini Mons, Villarum frequentiâ, & vitium fœcunditate prænobilis, antiquum Sabaudiæ Ducum Castrum attollitur, cui à subjecta Montiscalerii Civitate, quæ tertio ab Urbe Taurinorum lapide distat, inditum nomen. Vicini sitûs opportunitas, & mitioris Cæli clementia, Christianæ à Francia Sabaudiæ Ducissæ Regiam mentem in se ita convertit, ut ubi quædam duntaxat videbantur antiqui Castri vestigia, inibi filio suo Carolo Emanueli Delicium, & Magnificentiæ suæ dignum exstare voluerit monimentum.

Nominis origo.

Fons nobilis.

Occurrit igitur primò adeuntium aspectu nobilis fons, Pyramidis è basi scaturiens, & in alveum recidens; ab eo in conchas aqua refunditur, quas subjicit maritima turba Deorum, è latice emergentium, ut irriguo humore circumsiti viridarii teneros flores enutriant. Hinc inde patet facilis per scalas adscensus in aream primam, cancellis è marmore circumseptam, è qua in hanc structuræ formam Palatium assurgit. Quadrato jactum molimine ad Septentrionem in viridaria, & Sylvas aperto, ambitum Solis fenestris omnibus sequitur. Orientem admittit, excurrente in longum ædificio, in quo, ut etiam in opposita Occidui Solis parte, cubicula ita disposita sunt, ut uno viso, reliqua ex illo noveris ad nutum oculorum, atque intuitum præsto occurrentia.

Castri dispositio interior.

Hinc, ad Orientem videlicet, nobilis, & effusus subjectam in planitiem prospectus, quem fugientium è longinquo Montium recessus haud impedit: Inde ad Occasum Regionis pulcherrima etiam visitur forma, minùs ampla, & objectis montibus cincta, eâ tamen, undè, camporum, collium, sylvarum varietate, & Padi molliori arenâ placido lapsu magnam capias voluptatem.

Neque minùs spectabilis exterior Castri facies, quæ longiori substructionis ductu ad Meridiem protenditur. Illam discriminat gemina Turrium projectura, quæ in omnibus angulis fabricæ cursum terminant paulò altiores. Hîc etiam, quamvis à se longiùs refugiant, respondet tamen, incurruntque sibi cubilia, quorum summa laquearia, vel curiosè cavata & auro illusa, vel Picturis conspicua.

Ejus facies exterior.

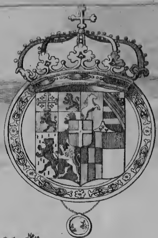
Civitati Montiscalerii hac ex parte imminet Regia Moles latèque patentibus campis, quibus plurimùm addit amœnitatis Sylvarum opacitas; in quibus varia & frequens venatio, locorum, oppidorum conspectus & Padi è gremio Vesuli montis decurrentis errores. Sed extrinsecus ista, quamquam, & arte naturam imitante, his etiam amœnitatibus ab interiori Palatii facie oculi recreantur, quocumque incidunt; Sua etenim hîc etiam planities effunditur, non qualem natura sterneret, sed operoso labore, industria aperuit; quare tumorem Montis depressit, & eruto solo, alioque magnis impensis translato, in amœnum Viridarium extendit, in quo pellucidi fontes intrà marmoreum cratera caduci obmurmurant, vario aquarum lusu. Inde quà se clivosior tellus attollit, per gradationes è marmore, itur in Sylvam, quam Pensilem dicere possis, adeò ingentes lateritio opere substructiones telluris incumbentis pondus sustinent, inhibentque; ad marginem Sylvæ marmoreo septo præcinctum, & statuis ornatum in subdiales ambulationes exæquata tellus, quæ ad excitatas ex adverso speculas deducunt; aliæ in Sylvam, opacæ excurrunt semitæ, arcendo calori peropportunam, siquidem de industria ita consitæ arbores, ut ramis sese explicent, & umbrosas pergulas, complexu suo passim efforment.

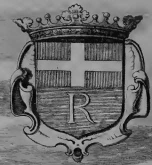
Circumjacentis agri amœnitas.

Sylvæ quasi Pensilis descriptio.

RIPULÆ vulgo RIVOLI.

A. Castrũ Regiũ cum sua Pinacoth.
B. Horti ejusdem Regiæ Celsitudinis.
C. Templum Parochiale B. Virginis.
D. Templum Sodalitatis Smi Crucifixi.
E. Templum, et Cœnobiũ. Sti Dominici.
F. Templum, et Cœnobiũ. Carmel. Calceat.
G. Templum Parochiale Si Martini.
H. Templum, et Cœnob. Capuccinorum.
I. Templum Parochiale S. Bartholomæi.
L. Templum Sti Grati.
M. Sacellum Sti Rochi.
N. Turris et Horologium Oppidi:
O. S. Michael.

XXXVII

DESCRIPTIO RIPULARUM OPPIDI.

Exto ab Augustâ Taurinorum ad occiduum Solem lapide, quà ex Galliâ & Allobrogibus, per Cottiarum radices Alpium in Italiæ plana descenditur, ad amœnissimi Collis extremum jugum, procul eminet, atque in declive latus infernè continuatur Oppidum Ripularum, vulgò *Rivoli*, à situ, non ab aquarum rivis, quibus non admodum abundat, indito forsan nomine. Colli, fructuum omnis generis feracissimo, adjacent utrinque longè latèque patentes campi, quibus succedunt certa per intervalla subsilientes minores clivi colliculique, in quibus ea est Cereris, Pomonæ, Bacchique ubertas, ut nihil sit ad humanæ vitæ commoda, quod ibidem affatim non suppetat habitantibus, supersitque quod ad exteros quoque transmittat. Soli ad Ortum Meridiemque expositi, cælique, quàm sit in circum sita Ora Pedemontana, salubrioris temperies maximè confert vitæ incolarum in senium producendæ, atque ingeniis acuendis: ex quo fit, ut non modò incolæ valdè ditescant, exercendis mercimoniis, quæ mirificè propagantur frequenti ultro citroque commeantium transitu appulsuque, verùm etiam aptissimi sint literis excolendis, nisi (quod non paucis Pedemontani tractûs accolis aliquandò contingit) ex nativâ soli pinguedine, oblatisque sibi ultro à naturâ deliciis, otio tabescant, atque ab exercitationibus & studiis arceantur. Officit tamen persæpè valetudini is, qui ex proximis vallibus vehementior prodit ventus, quod nihilominus incommodum aperti aëris solisque, minùs quàm alibi obducti nebulis, beneficio compensatur: ne dicam mitiùs incolas ab ardoribus æstivis ibidem pati, ob lenes auras, quæ etiam Syrio terras urente, frequentes spirare solent. Ex hujusmodi porrò salubritate, commerciique opportunitate factum est, ut pro sui amplitudine Ripularum Oppidum, cunctis retro sæculis, populi numero paucis cesserit: ac licet vigentibus Civilibus quondam inter Pedemontanos bellis, detrimenta ipsum quoque non modica passum sit, adhuc tamen octo circiter ibidem animarum millia numerentur, quibus tres Parochiales Ecclesiæ spiritualia administrant. Harum prior sub invocatione Deiparæ Virginis Canonicorum Collegio insignitur, inter quos Dignitate præstant Præpositus, Archipresbyter, Cantor: altera D. Martino sacra, ab unico regitur Sacerdote, præfertque titulum Plebanatûs; tertia, cæteris minor, habet D. Bartholomæum Apostolum Titularem. Tria præterea insunt Regularium Monasteria, Fatrum videlicet Prædicatorum, Carmelitarum, Capuccinorum. Ex ordine verò, quem primo loco memoravi, Prædicatorum, erit posteris in benedictione B. Antoninus ab hoc Oppido, ex Neirottorum gente oriundus, qui in Tunetanâ Urbe à Mahumeticæ superstitionis Sectatoribus lapidum grandine, pro Christi nominis confessione, obrutus, crudele martyrium invicto animo passus est anno 1460. IV. Idus Aprilis: ejus verò Corpus ab igne illæsum, atque in Templo advenarum Genuensium tumulatum, frequentes adiêre Christiani in iis Infidelium regionibus commorantes, preces ob impetranda à Deo ejusdem ope beneficia, votaque exsoluturi, donec post octo annorum spatium ab iisdem Genuensibus ex Africa Genuam deportatum, indè rogante B. Amedeo, qui tunc Sabaudis imperabat, in Pedemontem delatum, in Patria sua, quam describimus, Ripulensi, atque in hoc suo Prædicatorum Cœnobio honorificè conditus est. Nec omittendus ex eodem Ordine F. Damianus de Grassis, à quo, sub præteriti sæculi initium, fuere non pauca, de rebus sacris agentia, non inutilia volumina, typis edita.

Situs. — *Nominis origo.* — *Agri circumjacentis fertilitas.* — *Soli cælique salubritas.* — *Incolarum numerus.* — *Ecclesiæ Parochiales tres.* — *Monasteria.* — *B. Antoninus.* — *F. Damianus de Grassis.*

Non defuêre, ejusdem olim Oppidi patritiæ familiæ, quamplures sanguinis professæ nobilitatem, quas non est nostri instituti hoc loco peculiariùs recensere: utpote de Braiia, de Drois, olim Bruini Domini, Mutii, Capræ, Bonetti, Zostri, Felicii, Bodadonæ, quæ eo maximè tempore floruerunt, quo Sabaudi Principes Subalpinam invisentes ex Sabaudiâ Ditionem Ripulis sæpiùs substiterunt, Loci, quam dixi, salubritate, atque Venationis Principe dignæ, ob cervorum, cæterarumque ferarum magnam in vicinia copiam, allecti opportunitate. Illud verò hoc loco minimè omittendum, quod à fide digno Scrip-

Familiæ Nobiles. — Chiesa, Cor. Real. par. 2. pag. 384.

Scriptore narratum comperimus: transactum nimirum anno 1247. quò si Amedeum inter Allobrogum Comitem, ejusque Germanum Thomam Comitem Maurianensem, ac Taurinenses Cives, pro iis, de quibus inter se convenerant, dissensio orta foret, ea res Sapientum Ripulensium arbitrio decidenda committeretur: ea erat de eorundem æquitate, prudentiâque apud utramque partem opinio.

Qui in Subalpina Regione postea dominati sunt Principes, peculiaribus ejusdem Loci incolas immunitatibus ac privilegiis decorarunt: idque inter cæteros præstitit Carolus Emanuel I. qui in Regio ibidem Castro natus anno 1562. Patriam suam, uti in sequenti Descriptione proximè referemus, multifariàm exornavit, non modò munitâ, atque in directum à Taurinensi Urbe eò usque lapidibus stratâ viâ, ut commodiùs illuc (quod frequenter agere consueverat) cum Regia Familia posset excurrere, ac otiari; verùm etiam constituto ibidem Præfecti Provinciæ tribunali, ad quem daretur à sententiis ordinarii ejusdem Loci Judicis, appellatio. Patria Caroli Eman. I.

RIPVLÆ,
REGALIVM PRINCIPVM SABAVDORVM
FIRMA et PERAMŒNA MOLITIO,
Picturæ Miraculis Celeberrima;
additis nonnullis, quæ perficere
nondum licuit, ædificiis.

DESCRIPTIO
CASTRI
RIPULARUM.

Situs.

N primo Cottiarum Alpium veſtibulo, ubi inacceſſa Montium juga, diſpoſitâ ſenſim aſperitate, in Pedemontanam planitiem longo amœniſſimorum collium tractu protenduntur, inſidet planè Regia ædificii moles, antiqua Sabaudorum Ducum magnificentia.

Exſtructionis cauſa.

Allexit olim eos ad prima hujuſce molitionis exordia opportunitas ſitûs, editis undequaque clivis, elatiorem in tumulum leniter aſſurgentis, ſalubris ex aperto Sole temperies, patenſque hinc indè in ſubjectam planitiem, & frequentiſſima Oppida longè latéque proſpectus. Neque crevit ſtatim ab initio in totam ſuæ molis amplitudinem, ſed per plurimos retrò annos diu ſe ipſâ minor, demum ſub Carolo Emanuele, primo hujus nominis Sabaudiæ Duce, ad nobiliorem Palatii formam redacta eſt.

A Carolo Eman I. amphata & illuſtrata.

Eam quippe domum quam ſuis natalibus illuſtravit, ſuis poſtmodum ſumptibus adeò amplificavit exornavitque, ut in ea nihil omnino deſit, quod ad artis elegantiam, ſplendoremque Magnificentiæ deſideres.

Exterior Palatii facies.

Imprimis ad eam æquè facilè ac magnificè aſcenditur; nam ipſa loci proclivitas, novis ſubſtructionibus leniùs adæquata, amplos hinc inde aditus aperit, defenſos ad latera perpetuo ordine balauſtiorum, quæ ad debita intervalla ſtylobatis intermixta, marmorea identidem ſimulacra ſuſtentant. Surgunt ad ſingulos angulos ædificii in ſublime faſtigium quadratæ ac ampliſſimæ Turres, quæ magno inter ſe ſpatio diſſitæ, reliquam intra ſe domum, altitudine quidem paulò minorem, ſed amplitudine longè majorem includunt. Superbam ſpeciem ſui oculis ingerit exterior Palatii facies, copioſiſſimè undequaque exornata marmoribus, grandis enim è marmore corona, frequentibus ac grandioribus mutulis ſuſtentata, ad ſupremas totius ædificii partes eleganti ambitu circumvolvitur; nec abſimiles ſunt lapides, qui longâ ſerie, è Turrium angulis eminent, nullumque eſt, ſive ad oſtium, ſive ad feneſtras, niſi è marmore, ornamentum.

Atrium.

Subeuntes primùm excipit ampliſſimum atrium, cujus ingentem fornicem duplex columnarum ordo altè ſuſpendit, adjacentque illi ad latera hinc & indè magna conclavia, quorum pars altera eſt habitationi Aulicorum accommoda, altera verò in domeſticas officinas efformata.

Domus ſuperior.

Tota domus ſuperior, ad quam è primo atrio gradibus marmoreis geminus ſcalarum ordo, ab initio invicem recedentium, ac demum in ſuprema parte coëuntium, amplè deducunt, in duplicem hinc cubiculorum, indè aularum ampliſſimarum ſeriem latè dividitur. Cubiculorum ſupellectilem, præter cætera ornamenta Regiæ magnificentiæ, præclara inſignium pictorum monumenta commendant.

Aulæ Majores picturis ornatæ.

Aulæ verò majores, non tam amplitudine, quam Equitum Iſidori, Blanci & Morazzonii penicillo celebres, res præclarè à Sabaudis Heroïbus geſtas oculis exhibent.

Amedeus VIII.

In prima enim exprimitur humilis æquè, ac religioſa rerum humanarum deſpicientia Amedei VIII. qui, ut exortum inter Catholicos Schisma componeret, Eugenio Pontifici, hujus nominis quarto, Vaticanas infulas ſponte ceſſit. Quæ proximè ſequitur, repræſentat piam B, Amedei in egenos largitatem;

Amedeus VI.

in tertiâ delineantur felices bellorum exitus Amedei VI. qui Alexium Imperatorem, è Turcarum manibus vindicatum, Orientali Imperio reſtituit.

Amedeus IV.

Ultima, quæ cæteris amplior eſt, expreſſa magnificè exhibet ea bellicæ fortitudinis prodigia, quibus Amedeus IV. Sabaudum nomen inſignivit, dum pro Hieroſolymitanis Equitibus Inſulam Rhodum adversùs Othomannicum impetum propugnaret.

Pinacotheca.

Præterea Regia hæc Moles, quà meridianum excipit Solem, magnam ſui partem in longum tractum extendit, quæ in Pinacothecam deſtinata, ſpectabilis eſt celeberrimorum Pictorum Sculptorumque laboribus :

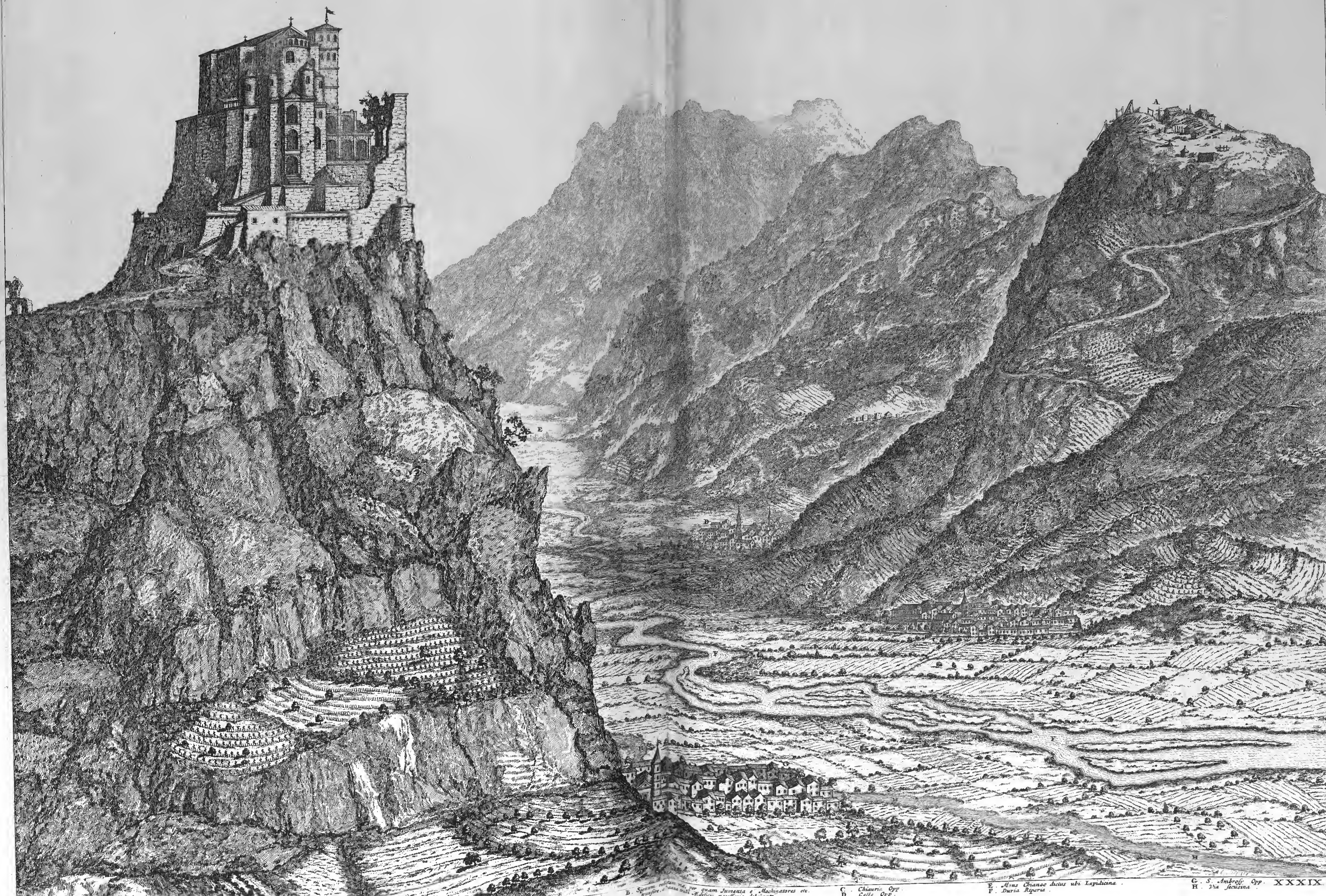
Area.

quà verò expoſita eſt vergenti in occaſum Soli, ad extremam partem ampliſſimæ Areæ, quæ undequaque Ædificio incluſa, ante majores Palatii fores in ovalem figuram latè ſe effundit,

Templum S. Caroli Borromei.

erigitur magnificum Templum S. Carolo Borromeo ſacrum, cujus ad latus jacta olim fuerunt fundamenta ampli Cœnobii ad excipiendos Patres Eremitanos ſub regulâ S. Auguſtini, quod etiam Splendidiſſimus ille Princeps ad perfectum, ut reliqua, exitum perduxiſſet, niſi tam multiplex eâ ætate bellorum occaſio ſuæ ipſum Magnificentiæ eripuiſſet.

SCENOGRAPHIA MIRABILIS ÆDIFICII TEMPLI, ET MONASTERII S. MICHAELIS ARCHANGELI.

A. *Mons Caprasius dictus in quo primitus Templum D. Michaeli fuerat extructum, sed paratis tignis, Ergatis, alysq, instrumentis ad illud ampliandum, miraculo insigni, translata omnia in alteram montis partem ubi olim Pyrghiriana Civitas, idq, Divino Misterio factum veteres ferunt.*

B. *Signum relictum via, per quam Jumenta e Machinatores etc. transire, e saxa trahi Ædificio necessaria debebant.*

C. *Chiauria Opp.*
D. *Celle Opp.*

E. *Mons Chianoc dictus ubi Lapidicina.*
F. *Duria Riparia.*

G. *S. Ambrosy Opp.*
H. *Via secusina.*

XXXIX

DESCRIPTIO
MONASTERII
S. MICHAELIS CLUSINI.

Nntiquissima atque illustris admodum S. Michaëlis Clusini, sive de Clusa, aliàs de Stella, Abbatia, non longè ab eo loco, quem Clusas dicunt, *la Chiusa* (ubi scilicet Desiderius Langobardorum Rex, ducto hinc inde muro, viæ angustias sepsisse fertur, ut Caroli Magni Francorum Regis copiis contra se venientibus se opponeret) ad fauces Alpium Cottiarum, in Montis, quem Pingonius Pyrghirianum vocat, cacumine procul eminet: estque ad lævam iis, qui à Taurinorum Augusta Secusium rectà tendunt. Floruisse in ea vicinia olim Civitatem, ex qua factum monti nomen, Pyrghirianam, est qui asserat idem Pingonius: at penes eum tantummodò fides esto, cùm id nullo niti compererimus veterum testimonio.

Situs.

Abbatiæ fundator. Abbatiam fundasse, magnificâque manu dotasse scribitur Hugo Marinus, natione Alvernus, Montisque Buceri Dominus, vir primariæ penes Gallos nobilitatis, dum is, unà cum Ysengarda Conjuge, Romà redux proprios repeteret lares. Fundationem hujusmodi ad Annum CM L XVI. ratam habuit Annucco sive Annuccus Episcopus Taurinensis, qui cùm Ecclesiam sub D. Michaëlis Archangeli patrocinio atque invocatione, *Consecrator.* Angelicâ * potiùs, quàm humanâ ope ædificatam, ritu solemni consecrasset, primumque *Abbas primus.* eidem Abbatem sub Benedictino Instituto quemdam Advertum nomine constituisset, locus clarescere in dies miraculis cœpit, atque à multis, tam circumcirca, quàm procul positis nationibus frequentari.

Hinc factum est, ut quotidianis eò largitionibus Imperatorum, Regum, ac Principum confluentibus, maximum Monasterium illud acceperit incrementum, quàmpluraque *Asceteria & Ecclesiæ huic Abbatiæ olim subditæ.* minora Asceteria, & Ecclesias sibi subditas habuerit non in Taurinensi modò, verùm etiam in Hyporediensi, Vercellensi, Astensi, Aquensi, Terdonensi, Gennensi, Novariensi, Papiensi, Placentina, Cremonensi, Mantuana, Parmensi per Italiam: in Ebredunensi, Vapincensi, Diensi, Magalonensi, Avenionensi, Narbonensi, Tolosana, Carcassonensi, Convenarum, Conseranensi, Caturcensi, Lemovicensi, Pictaviensi, Bituricensi, Claromontensi, Lugdunensi, Aniciensi, Gratianopolitana per Galliam: in Tarentasiensi, Maurianensi per Sabaudiam: Sedunensi in Vallesia, Gerundensique in Hispania Diœcesibus, uti eas singillatim, distinctéque enumerat Innocentius Papa Tertius in Bulla data Laterani Anno M CC XVI. & quamvis, sive bellorum injuriâ, sive Abbatum incuriâ, nonnullæ harum paulatim ab eorum obedientia se videantur subtraxisse, multæ tamen etiam adhuc sunt in recensitis, longéque positis regionibus, quarum provisio vacationum tempore à Vicariis Generalibus, quos Clusini Abbates solent in illis partibus constituere, peragitur. In Pedemontana verò Provincia, *Spiritualis & temporalis ejus jurisdictio in Pedemontio.* præter spiritualem jurisdictionem, quâ, in Ecclesiis, locisque ab eodem Monasterio dependentibus, illæsâ gaudent, temporale Oppidis Clusæ, S. Ambrosii, atque Javenni jus dicunt: in quorum postremo Serenissimus Princeps Mauritius à Sabaudia, dum Cardinalitiâ dignitate fulgeret, commendatamque sibi haberet hujus Monasterii Abbatiam, nobile Canonicorum sæcularium Collegium instituit, dotavitque.

Porrò ad S. Michaëlis, orientem Solem *Adscensus ad Templum.* respiciens, Templum adscenditur, ex Turris, solo magna ex parte æquatæ, & quæ olim adscensum contra hostiles impetus tutabatur, reliquiis, per centum septuaginta lapideos cyanei coloris, magnitudinisque insuetæ gradus. Reliquæ Montis crepidines, præsertim verò quæ Ortum, atque Boream spectant, sunt omnino inviæ, atque obrutæ, ita ut nonnisi damis, atque ibicibus adscendere permittatur. Antequam ad Basilicam in vertice summo sitam, veteraque Monachorum septa in Castelli speciem efformata perveniatur, occurrunt ad dexteram sarcophagi plures, par- *Sarcophagi.* tim marmorei, partim lapidei, continendis ossibus nonnullorum Abbatum, aliorumque virorum illustrium, qui fuêre de eo Religionis Religiosorumque sacro contubernio benemeriti: In Ecclesia verò, cujus structura, etsi antiquitatem, ob ævi injuriam fatiscentem, sapiat, non ordinariam tamen ostentat adhuc majestatem, atque magnificentiam, videre est alios Principum, atque Magnatum tumu-

* Avitâ traditione fertur ab angelis translatos fuisse Lapides in hunc locum ex altero ubi Templum ædificare primò decretum fuerat.

B. Joannes Archiepiscopus. tumulos. Licet autem B. Joannes Archiepiscopus Ravennas, ad hoc se, relicto Episcopatu, contulerit Monasterium, ut sub Eremitico habitu ageret vitam austeriorem, ibidemque diem, non sine Sanctitatis opinione circa Annum CM XC. extremum clauserit; ejus tamen Corpus reconditum veneratur S. Ambrosii Oppidi, quod superius memoravi, Parochialis Ecclesia. *Status Abbatiæ hodiernus.* Nunc, quod maximè dolendum est, insignis adeo Basilica, Monachorumque celeberrimum alvearium, omnino ferme neglecta, caret Religiosorum, qui quondam numerosissimi aderant, ministerio, redactaque in Commendam Abbatiâ ab uno tantùm alterove Presbytero habitatur, qui Missæ sacrificium ibidem celebrant.

Scriptores qui de ea scripserunt. Si quis plura de hoc Monasterio, cujus exactam damus Ichnographiam, scire desiderat, legat Franciscum Augustinum ab Ecclesia, in serie Præsulum Pedemontanorum recensentem accuratè Abbates, qui eidem pro tempore præfuerunt, atque in Historia Sabaudiea Guichenonum, præsertim in Humberti Secundi, & Thomæ Primi Sabaudiæ Comitum rebus gestis: nec omittat disquisitiones editas Romæ anno M DC XXXV. auctore Jo. Maria Belletto Episcopo Hieracensi fol. 451. vel Collectanea ejusdem privilegiorum, curante Francisco Cleve ejusdem Abbatiæ Secretario, impressa Taurini anno M DC LXX. dicataque Excellentissimo Domino Antonio à Sabaudiâ, Niciensis Urbis, & Comitatus Gubernatori, atque generali Locumtenenti, qui non modò ei, verùm etiam S. Benigni Fructuariensis, Altæcumbæ & Alpium sedibus Abbatialibus cum laude præest.

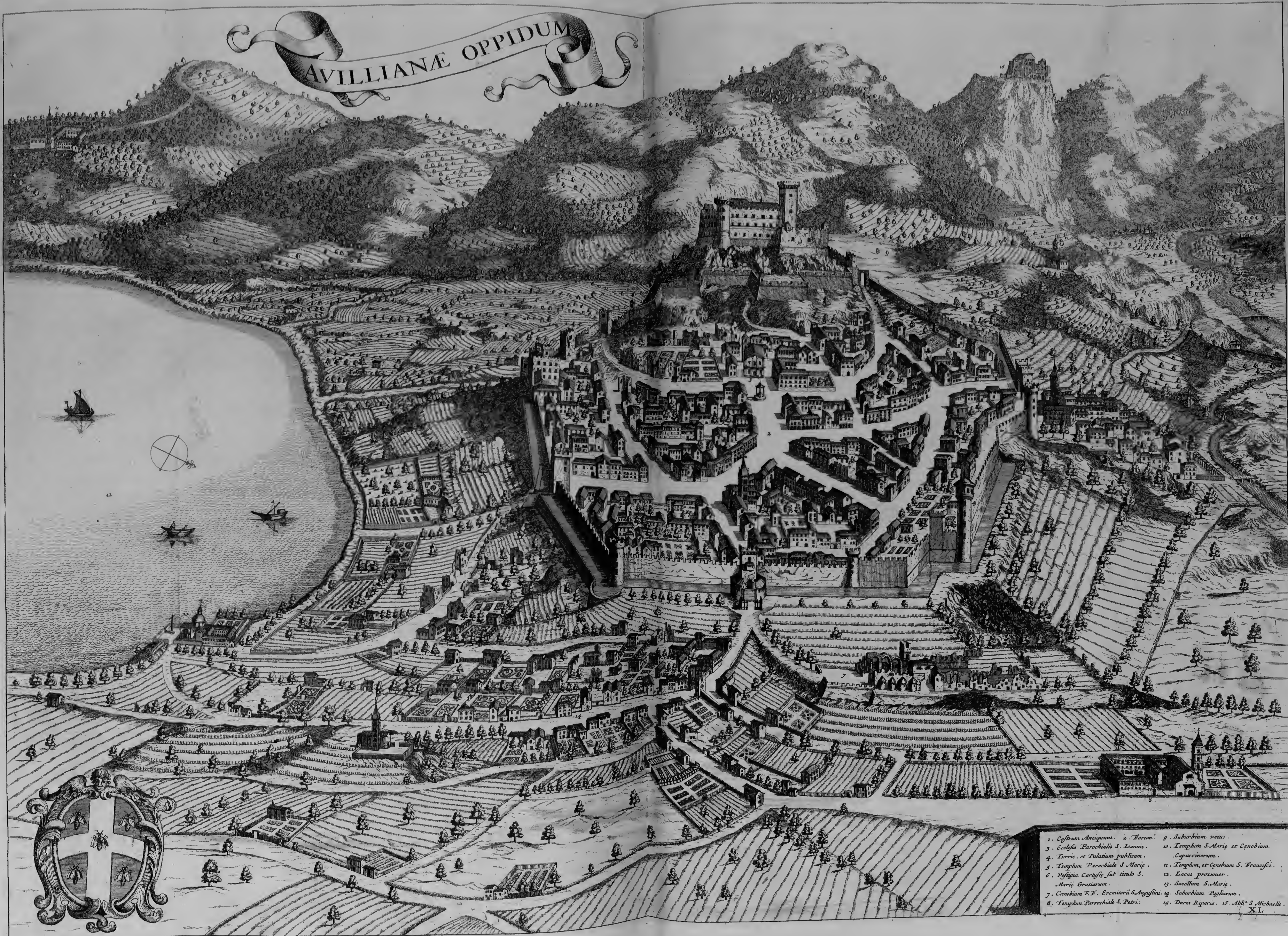
DESCRIPTIO

JAVENNI.

Nomen.

Javennum, Pedemontanis *Giaveno*, cujus etymon nonnulli ad Annibalem ineptè referunt, utpote qui, superatis Alpibus, eóque loci consistens dixerit, *Jam veni*, jacet ad radices Alpium Cottiarum, *Situs.* non longè à Sangoni fluminis ripa, qui inter Augustam Taurinorum, & Montem Calerium in Padum labitur, situ perquam amœno, jucundoque & salubri. Ambitur continuato antiqui operis muro, quatuor portis distincto, quarum una ingressum præstat Palatio Abbatiali. *Palatium Abbatiale.* Abbas siquidem S. Michaëlis de Clusa, cujus Monasterii descriptionem suo loco exhibemus, Javenno circumstantibusque pomœriis, sive, ut vocant, Burgatis, in quibus inhabitantium numerus ad quinque millia supputatur, jam olim in spiritualibus, & temporalibus dominatur. Cùm nostro ævo eandem Abbatiam regeret Serenissimus Princeps S. R. E. Cardinalis Mauritius à Sabaudia, *à Seren. Princ. Card. Mauritio à Sab. refectum.* is prædictum Abbatiale Palatium præ vetustate labens refecit, ac sumptu non modico exornavit, addito præcipuè amœnissimo viridario diversi generis arboribus consito, fontibusque irriguo, quò loci Carolus Emanuel II. qui nunc Subalpinis imperat, Dux Sabaudiæ, consuevit ferè quotannis, Julio, Augustove mensibus, cùm suo Comitatu Regio se conferre, æstivi caloris vitandi gratiâ, cùm ibi Thessalica Tempe, Hesperidumque horti arceant longo ordine, atque ad normam, quam longè latèque patent, extentis supernè frondibus, Solis radios, admittantque perennes umbras, lenesque zephyros, dum alibi, sive canicula importuna latrat, sive ignitus Sirius urit. Neque vero inter agrorum delicias oblitus est idem Princeps, vel populi commodum, vel religiosam animi pietatem: nam, ut Monachorum olim ad S. Michaëlis de Clusa degentium, redacto in Commendam, ut dicunt, Monasterio defectum suppleret, impetravit a Gregorio XIII. *Collegium undecim Canonicorum.* Pontifice Maximo, ut eorum vice, Javenni undecim Canonicorum sub unius Præpositi regimine Collegium institueretur, qui sacris jugiter operarentur, quotidie interessent choro ad psalmodiam, populoque Sacramenta Ecclesiastica ministrarent, uti hactenus summâ cum laude præstant. Sacra faciunt hi in primario Oppidi Templo Divo Laurentio Levitæ, & Martyri consecrato, *Templum D. Laurentii.* cujus si amplitudinem, structuram, ornamenta, organorum præcipuè oppidò sonoras fistulas, Musicesque dulce melos fermè quotidiè resonantes, concentum spectes, paucis non modò Pedemontanæ, verùm etiam Italicæ Provinciæ concedere animadvertas. Instituit prætereà veterum pietas in eadem Ecclesia octo Clericorum Seminarium, *Seminarium octo Clericorum.* ut inibi per quinquennium Grammaticæ & Musicæ artes docti, idonei evadant, qui ad superiores Ordines adhiberi valeant in Ecclesiasticarum functionum ministerium & exercitium. Visuntur insuper intra murorum ambitum tria Laicorum Sodalitia, *Tria Laicorum Sodalitia.* sub invocatione Sanctissimi nominis Jesu, nec non SS. Sebastiani, Rochi & Caroli, ubi divinas preces recitaturi, & operibus pietatis, misericordiæque daturi operam frequenter Sodales conveniunt: aliud insuper sub titulo S. Elisabeth Reginæ Oratorium admittit fœminas, quæ in piorum operum cultu non patiuntur se à Viris superari. Commendat autem plurimum Incolarum religionem *Incolarum pietas.* fides ergà Deum intemerata, quam incolarum in viciniâ Lucernæ, Angroniæque Vallis, montanoque Delphinatu degentium dogmata, nequiverunt unquam, vel minimum labefactare. Cæterum ex hoc loco, cujus *Javenni Domini.* dominium nunc est penes Excellentissimum D. Antonium à Sabaudia, in Nicensi tractu, pro Regia Celsitudine Sabaudiæ Ducis, Gubernatorem, atque Generalem Locumtenentem, utpote S. Michaelis Clusini Abbatem, prodierunt plures tam toga, quàm Sago illustres, *Familiæ nobiles.* ex sequentibus præcipuè familiis, Calcaneis videlicet, Baronis, Valleriis, Sclopis, Morellis, Balbis, de Rovs, Valentinis, Ruffinatis, Gilandis, Gothis, aliisque, quæ vel hic in posteris continuatæ, vel aliis locis insertæ, nobilitatem à majoribus acceptam, vel per virtutes adeptam, profitentur.

AVILLIANÆ OPPIDUM
1. Castrum Antiquum. 2. Forum.
3. Ecclesia Parochialis S. Ioannis.
4. Turris, et Palatium publicum.
5. Templum Parochiale S. Mariæ.
6. Vestigia Cartusiæ sub titulo S. Mariæ Gratiarum.
7. Cœnobium F.F. Eremitarũ S. Augustini.
8. Templum Parrochiale S. Petri.
9. Suburbium vetus.
10. Templum S. Mariæ et Cœnobium Capuccinorum.
11. Templum, et Cœnobium S. Francisci.
12. Lacus proximior.
13. Sacellum S. Mariæ.
14. Suburbium Pagliarum.
15. Duria Riparia. 16. Abb.a S. Michaelis.
XL

DESCRIPTIO

AVILIANÆ.

Ocum, inter Taurinorum Augustam, atque Segusionem, in veteribus Itinerariis indicatum, *Ad fines*, eum esse recepta Geographorum sententia est, situsque ipse suadet, qui nunc communi Italorum vocabulo dicitur *Avigliana*, Latinè *Aviliana*, alicubi *Villiana:* sumpto nimirum ethymo ab apibus (quarum insigne super argenteâ Cruce, ad angulos quadrifariam depictarum in rubeo scuto defert) *Aveglie*, Italico-celtico incolarum idiomate appellatis. Ea sita est in vertice ab Alpium Cottiarum radicibus nonnihil avulsi collis in Segusino Marchionatu, cælo undique aperto ac ventis pervio, qui ne, ex Secusina Valle plus æquo interdum debacchantes, saluti obessent, eâ ratione Oppidani ædificia initio sua disposuerunt, ut, non tecto sed tortuoso tramite directis in figuram spiralem viis, earum anfractibus vis venti delusa concideret. A solis benigno aspectu derivata salubritas, atque à circumstantis agri, qui inter amœnissimos meritò computatur, jugi cultura, soli fertilitas, à frequenti demum ex Gallia in Italiam per Alpes ultrò citròque iter facientium transitu, merciumque distractione, incolarum census magnum consuevit accipere incrementum, auctæ opes pecuniæque.

Nomen Vetus. *Novum.* *Nominis ethymon.* *Situs.* *Cœli salubritas & soli fertilitas.*

Præter nativas Cereris, Bacchique divitias, gaudent etiam accolæ mixto voluptate lucro, proveniente ex venatione atque piscatione. Ad venationem quidem incitant nemora circumposita, in quibus quidquid ferarum, & volucrum mensæ magnatum expetunt exquiruntque, gignitur copiosè. Ad piscationem verò gemini, celebratæ Lacus profunditatis, aquis limpidissimis redundantes, ad collis, cui superstat Oppidum, Australem, atque Occiduam plagam siti, ubi troctarum, cyprinorum, tincarum, anguillarum, aliorumque insuetæ magnitudinis, atque saporis exquisitissimi piscium diversa innatant agmina. Ab hisce verò Lacubus, quos brevis ab invicem isthmus dividit, quorumque aspectu jucundissimo, ab ipsis Oppidi ædibus, licet frui, tantâ copiâ aquæ profluunt, ut ex iis longè latéque patentia subditi agri prata, campique, magno culturæ beneficio, irrigentur, quod ipsum præstat Duriæ ripariæ non procul allabentis, pisciumque pariter feracis, vicinia.

Gemini lacus piscibus redundantes. *Duria Riparia fluvius Oppido vicinus.*

Ne verò ab exterorum, ejus soli felicitati invidentium insultibus Avilianenses detrimenti aliquid paterentur, continuatâ murorum munitione cautum Oppido voluerunt. In summo etiam ponè assurgentis collis jugo Arcem pluribus firmissimisque Turribus septam ædificârunt, expugnatu perquam difficilem, ex qua, non in circumpositos agros modò, verùm etiam in totam, quàm latè patet, Subalpinæ Oræ planitiem lætissimus est prospectus. Hoc autem à natura præcelsum illum verticem accepisse singulare accepimus, ut quamvis sit omni ferè exparte invius, & abruptus, perennis tamen aquæ prosiliat ibidem rivulus in habitantium commodum, & eorum, quos eousque defatigavit ascensio, itineris levamentum.

Arx expugnatu difficilis.

Honorârunt Arci illi inædificatas ædes non semel Sabaudi Principes, quando sese obtulit occasio ex Sabaudia Pedemontium invisendi. Unde factum, ut Avilianense Castrum de nonnullorum Sabaudiæ Comitum faustis felicibusque natalibus glorietur. Humberti imprimis Tertii, & Amedei Septimi, quorum ille, sanctimoniæ postmodum fama notus, primam inibi lucem hausit Calendis Sextilibus Anni MCXXX. hic verò avitarum ditionum, militaris virtute gloriæ, cumulator, fœcundata à Deo maternâ sterilitate, primos ibidem Nonis Februarii Anni MCCCLX. vagitus edidit.

Gloriatur natalibus nonnullorum Sabaudiæ Comitum.

Hanc Arcem, sive, ut vulgò dicitur, Castrum à Fridetici Primi, cognomento Ænobarbi, Imperatoris ultricibus armis excisum aliquando jacuisse comperimus. Cùm enim Milo Cardanus Episcopus Taurinensis eundem Fridericum, Ecclesiæ Romanæ infensum, in præfatum Humbertum Sabaudiæ Comitem Romano addictum Pontifici commovisset, in Avilianenses quoque ejusdem Humberti subditos odiorum facem accendit, quod ab eodem Episcopo, qui Oppidum, contra fas æquumque Sabaudo ereptum, imperiali diplomate impetraverat, imperata, fidelitatis erga Principem suum memores, facere renuissent. Ea de causa Henricus Rex Romanorum, Friderici Filius, cui Pater Italici Regni habenas commiserat, ut gratum Mediolanensibus, qui cum Taurinensi Episcopo, Mediolanensi familiâ orto, stabant, aliquid faceret (uti placet verbis Caroli Sigonii, hæc ad Annum MCLXXXVII. referentis de Regno Ital. lib. 15.) Comiti *Sabaudiæ*, *à quo*

Arx à Friderico Primo Imp. excisa.

quo multa ſe illi accepiſſe detrimenta præferebant, arma movit, atque eorum Carrocio, militibuſque eductis, Villianæ Caſtrum, quod eſt ſupra Taurinum, obſedit, idque captum ſolo æquavit. Hæc de eo Caſtro Sigonius, quod in Mediolanenſi Hiſtoria Corius Caſtrum Viennenſe per incuriam dixit. At extincto non multò poſt Friderico, ejus actis reſciſſis, ſequacibuſque animo deſtitutis, Avilianenſes incolæ, propriis laribus repetitis, everſa ædificia, ſolo æquatam Arcem, Oppidique muros, qua parte fuerant diruti, inſtaurârunt; ac præter vetus Suburbium, tria alia modico temporis ſpatio excitârunt; inter quæ id, quod Solem occidentem ſpectat, à Feronia dictum, nomen accepiſſe creditur à Feroniæ nemorum Deæ Templo quondam ibidem ſito, quod poſteà Chriſtiano ritu expiatum D. Petro Apoſtolorum Principi nuncupatum ac annuis proventibus auctum Ardoinus Præſul Taurinenſis Hoſpitali Ciniſii Montis Anno MCCV. univit.

Ab Oppidanis poſtea inſtaurata.

Suburbium à Feronia dictum.

Ab eo tempore, Avilianenſium rebus optimè conſtitutis, Oppidum dignum viſum eſt, cui Principes ſui (Amedeus imprimis Sextus, dictus Comes Viridis) peculiaria privilegia impertirent: inter quæ numerantur, pædagiorum ſolvendorum immunitas in tota ferme Sabaudica ditione; rei militaris per creatos publico Avilianenſis Conſilii plebiſcito Duces adminiſtratio; in decem & novem circumpoſita Oppida juriſdictio; legum municipalium, quas ſibi ipſis Avilianenſes ſtatuerant, approbatio; publicarum nundinarum, ad quas ex Italia, & Gallia convenire conſueverunt, tam diſtrictuales, quam exteri, anniverſaria celebratio. Augendæ etiam rei Avilianenſium publicæ excitatum quondam fuit novum in eorum agro Suburbium, cui nomen Butilieria, quod recentiori hoc ævo ab ejuſdem Avilianæ conſortio, accedente auctoritate Principis ſeparatum, Joannes de Caron, à ſecretis Caroli Emanuelis I. Sabaudiæ Ducis primus in feudum accepit & clientelam. At Avilianæ ipſius, tam directum, quàm utile, uti vocant, dominium, ſemper ſibi ſupremus Princeps ſpeciali prærogativâ aſſeruit, donec de ea Ludovicus Provana Bennetarum Comes, in compenſationem æris ſibi legato relicti à Margarita Sabauda Mantuanorum Duciſſa, cujus Hoſpitii primario functus fuerat munere Magiſterii, primam retulit, quam dicunt inveſtituram, propagatam, eo ante paucos annos extincto, in Mariam Margaritam ejuſdem Unigenitam, Heredemque, Carolo à Tanna Marchioni Interaquarum, ſummi ingenii, ſummæque in utriusque Palladis ſtudiis exſpectationis adoleſcenti, Friderici à Tanna, Marchionis, Torquis Sabaudici Equitis Filio nuptam, atque in naſcituram ex eorundem conſortio progeniem propagandam.

Oppidi privilegia.

Suburbium Butilieria.

Oppidi dominium directum & utile penes quem ſit.

Præter ea, quæ hucuſque ſunt à nobis commemorata, plura alia dicenda ſupereſſent, quæ brevitatis conſilio miſſa facimus, hoc Oppidum magnopere illuſtrantia: Familiarum imprimis, quæ ibidem, nobilitatem profeſſæ, floruerunt, ſplendor & numerus, ex quibus progeniti illuſtres armis, litteriſve viri, qui alibi etiam ſtirpis ſuæ ſurculos implantârunt. Hujuſmodi fuere Balbi, Bonini, Belli Calvi, Loſæ, Pertuſii, Rubini, plurium feudorum in Patria Pedemontana, vel nunc, vel retroactis temporibus poſſeſſores. Balborum gentem illuſtravit Nicolaus de Balbis, primarius in Regia Taurinenſi Camera Præſes, ex quo Vernoni, Cerveriarum, Burgoni, & Quarti Toparcæ ejuſdem cognominis derivati. Loſas verò Alexander celebrati nominis Juriſconſultus, cujus Filius atque virtutum Heres Nicolaus, Præſidis in Nicienſi Senatu munus, cum integritatis atque Juſtitiæ laude geſſit. Inter eos verò, qui à ſæculi fluctibus ſegregati, ſeſe Numini colendo peculiariùs devoverant, nefas fuerit ſilentio præteriſſe B. Antonium Avilianenſem Carthuſiani Ordinis Sacerdotem, qui, ante ducentos annos Domûs Vallis Piſii ſæpè præfecturam adminiſtravit, virtutibus ac prodigiis illuſtravit. Nefas etiam, omiſiſſe Auguſtiniani inſtituti Sectatores Bartholomæum Falcombellum, & Nicolaum Dalmatium, quorum ille, eximius Concionator, Provinciam Lombardiæ ſui Ordinis iterum, atque tertio rexit: hic verò poſteàquam idem obivit munus, ad Civitatis eſt Foſſanenſis infulas evocatus.

Familiæ Nobiles.

Nicolaus de Balbis.

Alexander & Nicolaus Loſæ.

B. Antonius.

Barthol. Falcombellus. Nicolaus Dalmatius.

Rebus etiam Aviliana illuſtratur maximopere ſacris, & quæ pietatem arguant incolarum. Habebat præter Baſilicas duas, unam Virgini Deiparæ, alteram Divo Joanni Baptiſtæ ſacram, in quibus animarum cura, & Parochialia exercentur, habebat, inquam, inſigne Carthuſienſium Monaſterium, quod, cùm muniendo Oppido, dum inter Sabaudos, & Gallos, ad præteriti finem ſæculi arderet bellum, officere videretur, jubente Carolo Emanuele Duce, ſolo dejectum fuit. Ejus vice, tria alta, eaque admodum conſpicua Religioſorum Cœnobia impræſentiarum is locus enumerat: primum quidem Auguſtinenſium, ex Andreæ Balbi, Loci ejuſdem Patritii fundatione, continuatam habens jugerum viginti quinque clauſuram, undique muro ſeptam, Eccleſiamque ſtructuræ admodum ſumptuoſæ: Secundum Franciſcanorum, cujus Templum ſumptibus Ludovici Bertæ ejuſdem Patriæ alumni, qui Fratrum habitationi ampliſſimum ſitum dedit, fuit magna ex parte ædificatum, atque ornatum: tertium Capuccinorum, poſitum ſupra amœniſſimam Lacuum eorum ripam, de quibus eſt ſuperius facta mentio. Inſunt etiam alia, tam intrà, quàm extrà Oppidum delubra à Chriſticolis frequentata: piorumque Sodalitia Laïcorum. Hæc de Aviliana dicta ſufficiant.

Baſilicæ duæ & Carthuſienſium Monaſterium cur ſolo dejecta.

Tria Religioſorum Cœnobia.

A. *Ostium Eremi Et hinc indè Domunculę quibuscumque Aduenis accommodæ.* B. *Area exculta, et spatiosis semitis intersecta.* C. *Fons marmoreus.* D. *Templi facies Etc.* E. *Officina Domesticis Religiosorum laboribus destinata.* F. *Ædificium selectioribus Hospitibus excipiendis.* G *Monachorum Cellulæ æquo ordinè sibi ex utraque partè respondentes.* H. *Ambulationes arboribus obumbratæ.* I. *Valetudinarium.* K *Nemus.* L *Vinea.* M *Lanceum Opidum.* N. *Villa amœnitatè uberique proventu Monachis inseruiens.* O *Via publica.*

XLI

DESCRIPTIO SACRÆ EREMI

DE ROREA

PP. CAMALDULENSIUM.

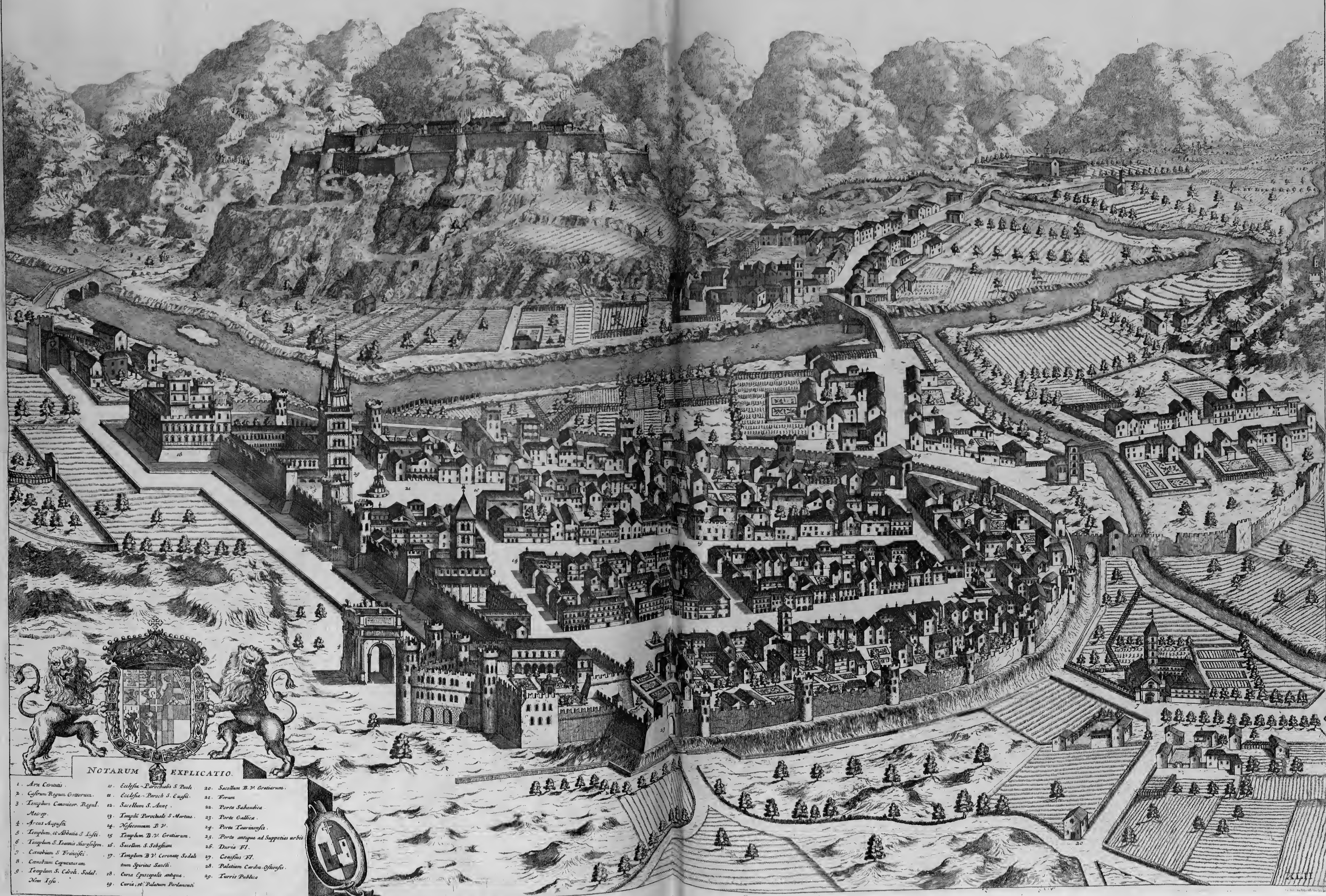

N eo Pedemontanæ Regionis tractu, ubi prope Urbem Taurinum circumfusa planities, Boream versùs, ad Alpes extenditur, cæpitque paulatim, lenioribus elata clivis, ascendere, spatioso in loco à cætera planitie aliquantulum edito, insidet Sacra Eremus de Rorea, piæ æquè, ac magnificæ liberalitatis Familiæ de Granerii avito ejusdem in fundo sacrum monumentum. Locum commendat opportunitas sitûs, patens longè latéque prospectus, geminique montes, qui hinc & inde ad latera, profuso in planitiem dorso, & spatioso intervallo inter se dissiti, amœnissimam veluti scenam efformant. Hîc haud procul à Lancio Oppido surgit sacra moles, ducto in amplissimum spatium, perpetuo muri ambitu circumclusa.

Excipit primùm subeuntes ingens ostium operis elegantis indicans reliqui ædificii majestatem, ducitque in amplissimam aream ad omnem amœnitatem excultam, spatiosis intersectam semitis, & proceris identidem opacam arboribus. In medio elegans è marmore fons attollitur, qui ejaculatas in altum aquas cratere capacissimo rursus excipiens, eas deinde copiosa vena profundit irrigandis floribus, alendis plantis, augendæque loci amœnitati opportunas. Aream altè despicit erectum in fronte Templum, spectabile non minùs amplitudine molis, quàm operosæ structuræ venustate: Ad fores per marmoreos gradus ascenditur: pars interior Templi, undequaque opere plastico, & frequentibus aris ditissimè exornata, sacram, sed hilarem reverentiam conciliat.

Ad utrumque Areæ latus ingens surgit ædificium, pari utrumque amplitudine, parique structurâ; alterum domesticis Religiosorum laboribus, alterum hospitibus recipiendis accommodum. Deinde per geminas fores itur ab Area ad Monachorum Cellulas, eâ inter se serie dispositas, ut æquo intervallo distantes, æquo etiam ordine sibi ex utraque parte respondeant, eâque ædificii formâ expolitas, ut in eis id tantummodo desit, quod Instituti ratio non permisit. Ducunt demum amplissimæ semitæ, altis arboribus obumbratæ, ad interiorem ultimumque Eremi recessum, ubi in ampli Palatii formam situm est Valetudinarium, procul à cæterorum commercio excipiendis curandisque ægrotis peropportunum.

SEGUSIUM PRIMA AB ALPIBUS COTIIS CIVITAS
NOTARUM EXPLICATIO.
1. Arx Civitatis.
2. Castrum Regum Gottorum.
3. Templum Canonicor. Regul. Metrop.
4. Arcus Augusti
5. Templum, et Abbatia S. Iusti.
6. Templum S. Ioannis Hierosolym.
7. Cœnobium S. Francisci.
8. Cœnobium Capucinorum
9. Templum S. Caroli. Sodal. Nom Iesu.
10. Ecclesia Parochialis S. Pauli.
11. Ecclesia Paroch S. Euasii.
12. Sacellum S. Annę.
13. Templū Parochiale S. Martini.
14. Nosocomium B.V.
15. Templum B.V. Gratiarum.
16. Sacellum S. Sebastiani
17. Templum B.V. Coronatę Sodalitum Spiritus Sancti.
18. Curia Episcopalis antiqua.
19. Curia, et Palatium Parlamenti
20. Sacellum B.V. Gratiarum.
21. Forum
22. Porta Sabaudica.
23. Porta Gallica.
24. Porta Taurinensis.
25. Porta antiqua ad Suppetias urbis.
26. Duria Fl.
27. Cenisius Fl.
28. Palatium Cardin. Ostiensis.
29. Turris Publica
XLII

DESCRIPTIO
MARCHIONATUS
ET
URBIS
SECUSII

Archa, seu Marchionatus Secusinus maximam Subalpinæ, quæ nunc Pedemontium audit, partem complexus fuisse videtur. Illæ enim, quæ â Longobardis institutæ fuerunt Marchæ, haud parvâ constabant Regione: atque ab illis ipsis hanc Secusinam originem suam habere satis patet, cum Marchionum ultimum *Manfredium Oldericum*, qui anno circite MXL. interiit, plures in eâ dignitate antecesserint; ac præterea nomen ab eâ gente non alienum gesserit.

Angustioribus terminis hodiè describitur Secusinus Marchionatus; cum vix 8. mill. latitudo ejus, longitudo vero 24. superet, atque arida inviaque loca amplissima in boreali parte reperiantur, ubi prærupti famosique montes, quorum alteri *Cinerum* alteri *Genebræ* nomen. Per totam regionem, quæ Vallis Secusiana nuncupatur, ex illis montibus oriens Duria fluvius decurrit, cum propter ipsum Secusium Cinissellam rivulum recepit. Tribus duntaxat faucibus ex Pragelinâ Valle in Secusinam penetrare licet, nempe *Monte* *Colleto*, quo Secusium pergunt, *Monte Rufo* ubi via Javennum ducit, atque fauce *Fenestrellarum* inter prædictos montes ductâ. Hanc Marcham ad occasum nunc definiunt Valles Bardonachiensis, Ocelina & Pragelina, ad Cæciam Maurianæ Comitatus atque meridiem versus & ortum Pedemontium propriè dictum. In eo Marchionatu Urbes seu oppida quædam reperiuntur. Secusium duabus ab arce quam *Exiles* vocant milliariis distat, octo verò ab Augusta Taurinorum. *Aviliana* Secusium inter & Augustam Taur. sita est,

Col de Collet. Col de la Rousse.

paucisque ab ea lapidibus prospicitur Divi Michaelis Monasterium eâdem via conditum; *Javennum* vero iis patet qui Montum Rufum petunt; *Novaleza* denique Secusium inter & Cinerum Montem jacet. Pagos non referam; tot enim in eâ Valle computari possunt, ut maximam Civitatum eam diceres, cui prominet Secusium arx munitissima.

Hujus Marchionatus nomine, cum *Oddo Adeleidam* totius regionis heredem duxisset, Comites Sabaudiæ ab anno MXXXII. Italiæ Marchiones dicti sunt.

Situs.

Secusina Urbs nobilis est, & antiqua Pedemontii Principatûs, sita in Vallis margine, quæ ab ejus nomine *Secusina* dicitur ad Alpium radices; cujus originem nominis ac conditoris memoriam, plus nimio frequentia bellorum ac temporum infortunia, & præcipuè incendia penitus extinxêre; nam exercitus, ultro citroque ex Gallia in Italiam irruentes eam miserè devastarunt. Inter nobiliores atque antiquiores Alpium Urbes ab antiquis Scriptoribus connumeratur, Plinius Cap. XX. Lib. III. de Cottianis Alpibus earumque Incolis sermonem habet, ibidemque de *Segusianis* fit mentio, quorum Urbs, inquit ille, *Segusio* dicitur. In quibusdam scriptoribus *Segusium* in aliis *Secusio* legitur; atque in inscriptione quadam Maximiani & Diocletiani Imperatorum *Secusia* nuncupatur ORDO SPLENDIDISS. CIVITATIS SECUSIÆ. In Inscriptionibus â Grutero collectis hanc legere nemini non licet.

Origo nominis & Conditoris ignota.

Urbis Nobilitas & Antiquitas.

GENIO.
MUNICIPI.
SEGUSINI.
JUL. MARCEL
LINUS. V. P.
EX. VOTO. POSUIT.

Idem ex Ammiano Marcellino comprobatur, asserente Cottii Regis sepulchrum ibidem exstitisse, cujus prospectus ex ipsius Urbis mœnibus appareret. In Antonini Itinerario, & Peutingeri tabula eodem etiam exprimitur nomine, & in Itinerario Hierosolymitano Secusium nuncupatur. A multis tamen aliis communiter *Segusium* sive Civitas Segusiensium, nominatim à Leandro Alberto, ac etiam Secusium. Nazarius verò eam vocat Italiæ Claustrum, & Januam Belli, in Panegyrico Constantini, ac nonnullis etiam Inscriptionibus, quarum aliquas infra subjiciemus, ex quibus etiam apparebit, eandem Urbem *Segusium* fuisse denominatam, licet nonnulli recentiores, inter quos Blondus, & alii nonnulli *Secusiam* vocitârint. Quin etiam cùm Romani rerum potirentur, inter Urbes ordinis splendidissimi, antiquiores eam recensere voluerunt, & Civitatis nomine decoratam, multò antequam Christiano-Catholica Respublica Episcopales instituisset dignitates; fuerat enim Cottii Regis, & ejusdem Regni Regia, ejusque inde Marchionatus, summæ inter Italiæ Principes existimationis: quippe cujus Dominium Lombardiæ & Liguriæ partem complecteretur.

Cottii Regis Regia fuit.

Jus cudendæ monetæ habuisse constat.

Jus cudendæ monetæ apud eosdem fuisse certò constat, cùm tunc temporis in regione Subalpina universa, Solidorum ac Librarum maxima vis excusa negotiorum commercio valdè apta conspiceretur. Adeo potentes exstiterunt, ut quàm plurimi Reges & Imperatores, antequam in Italiam descenderent, eorum auxilia & amicitiam perquirere non dubitarent. A nonnullis enim Scriptoribus ditissimus hic Marchio censebatur. Gloriosa igitur semper vivet tantæ Urbis inter cæteras hujusce ditionis memoria, non modò ob antiquam ejus magnificentiam, sed etiam ex innumeris cladibus, quas inter tot bellorum motus & hostium incursiones magnanimiter toleravit.

Antiqua Urbis magnificentia.

Variæ clades & calamitates.

In cujus rei fidem liceat paulò altiùs hujusmodi perquirere calamitates. Cùm igitur Secusia Urbs, inter Galliæ & Sabaudiæ fines constituta, reperiatur inter montes Cinisium & Genevrum, in eam descendentibus, sive potiùs irrumpentibus exercitibus prima importunè objicitur. Quamobrem, innumeris malis obvoluta, acerrima sub suis mœnibus subire prælia, non sine maxima sanguinis effusione, & intra ipsas clades, proprias lugere calamitates, atque jacturas compulsa fuit; sive Brenni, post Bellovesum, Gallorum Regis descensum ducentis ab eodem annis consideremus; sive Carthaginenses qui subsecuti sunt; sive Flavium Valentem, qui cum quadraginta & ampliùs armatorum millibus contra Othonianos pro Vitellio bellum gerens, Maurianensi ditione maxima ex parte in cineres redactâ, Urbem Secusinam & adjacentia Oppida destruxit; sive Gothos, qui imperante Theodorico Galliam ea ex parte invadentes nihil non subverterunt. Sive Vandalos ex iisdem Alpibus descendentes, qui post inductam Secusinæ Valli ferro & flammâ vastitatem, cùm ad Augustam Taurinensem pervenissent, munitissimum ibidem Castellum construxerunt, & etiam hodie corrupto nomine eam regionem ubi excitatum fuerat, Vanchiliam appellant, licet nulla ampliùs ejusdem vestigia appareant. Quid loquar exercitum Constantini, à quo factam bonorum direptionem, prædiorum depopulationem, locorum adjacentium devastationem, Urbis denique post devictum ac debellatum Maxentium, integram eversionem, memoriæ proditum est? Nec hîc calamitatum finis. Gothis successêre Longobardi, qui per hanc eandem Vallem, in Galliam sub Amone Zaban & Rodano fortissimis Ducibus procedentes, multas huic plagas inflixêre. Nec minùs deploranda huic Urbi Saracenorum memoria, qui cùm per hanc eandem Vallem in Italiam irruerunt, anno circiter 900. vastationibus & incendiis non Urbem modò, sed Vallem universam delere conati sunt. Nulla tamen ex prædictis huic Urbi ac Civibus flebilior obtigit clades, quàm quæ ab Ænobarbo Federico, ex Germania in Italiam descendente, inflicta fuisse memoratur. Sic enim per inauditam immanitatem omnia flammis injectis funditus evertit, ac dissolvit in cineres, ut spem omnem nobilissimæ Urbi ademerit recuperandæ pristinæ venustatis. Quo tempore Scripturæ omnes, vetustissimæ originis testes, unà cum domibus interière.

Maxima clades à Federico Ænobarbo inflicta.

Ex incolarum traditionibus, & ipsis, quæ adhuc supersunt, antiquitatum ruderibus constat, Secusinorum Marchionum sedem exstitisse, quorum etiam nunc Arces semirutæ, quinque fortissimis olim Turribus communitæ spectantur. Sed nuptiis inter Oddonem & Adeligiam sive Adelaidam postremi Marchionis unigenitam feliciter contractis, Urbs cum Secusino Marchionatu in legitimam hæreditatem Sabaudiæ Ducibus obvenit, ut in primâ hujus voluminis parte relatum est.

Secusinorum Marchionum olim sedes.

Nunc Sab. Ducibus subdita est.

Jacuit hæc Urbs multoties, suis in agris vidit vastitatem, inculta, & deserta omnia. At quòd unanimes inter se Cives convenirent, videbatur in pristinam assurrexisse dignitatem. Verùm trecentos ab hinc annos, obortis inter potentiores cives dissidiis, Civitas in duas dissecta factiones, diutinis civilibus bellis vexari, & frequenti eorundem excidio minui cœpit, resurgendi ut antea amisit potestatem, & in hunc, quem cernis, angustiorem murorum ambitum coarctata fuit, juxta illud; *qui dividit, destruit.*

Dissidiis civium minui quando cœperit.

Inter alia monumenta antiquitatis, visitur in Urbe Templum, quod ferreus tridens Turri campanariæ impositus, & traditio majorum Neptuno ab Ethnicis exstructum fuisse testatur. Inde post aliquot sæcula ab Apostolorum Principe ex Novalesia, ubi Priscillam Neronis Neptem inviserat, Romam redeunte in Deiparæ Virginis cultum meliore titulo translatum est. Arcus etiam miro artis ingenio, Octaviano Augusto in Italiam migranti

Antiquitatis monumenta.

Arcus.

granti

granti erectus, in Triumphi gratulationem Veteris Urbis celebrat magnificentiam, ac demonstrat antiquitatem; cujus exemplar infra subjiciemus.

Agri circumjacentis amœnitas. Montibus & Collibus amœnissimis ac feracissimis coronatur, tantâ fructuum ac vini præcipuè ubertate, ut abundè finitimas in regiones exundet: totam planitiem præter fontes uberrimos, flumina duo Duria & Cinitia interfluunt, quorum utilitas, tum aquarum salubritate, tum telluris fœcunditate commendatur.

Arx Sanctæ Mariæ. Imminet Urbis lateri, quà vergit ad Septentrionem, arx munitissima, elato colli durissimum in lapidem imposita, quæ à Virginis nomine, firmissimâ scilicet omnium munitione, Arx Sanctæ Mariæ Secusii nuncupatur. *Mons Roccamelonus.* Inde celsum caput attollit Mons Roccamelonus, quem plerique inter Italiæ montes altissimum credidêre, & in ejus vertice Templum olim exstitisse valdè concinnum, Jovi dicatum, quadratis lapidibus, ex laminis & plumbo colligatis. *Ænea effigies B. Virgini Mariæ nuncupata.* Hodie verò visitur Ænea effigies, prodiga miraculorum, Augustissimæ Virgini Mariæ nuncupata, ad quam frequentes ob gratias multa vota appenduntur, Viæ Delphinatûs & Sabaudiæ velut ad tutissimum itinerum Ducem conveniunt, & ingens est quintâ Augusti populorum concursus.

Tria Religiosorum domicilia in Urbe. Tria sunt in Urbe Religiosorum domicilia, nec parva, nec invenusta, inter quæ potissimum celebratur S. Justi Abbatia, *S. Justi Abbatia.* plurimis muneribus ac prædiis ab antiquis Secusii Marchionibus locupletata, eam olim ex sacra Divi Benedicti familia Religiosi non pauci incoluerunt, nunc per temporum vicissitudines Canonicis Regularibus cessit, & Abbatia in Commendam redacta. In hoc Templo *Corpora Sanctorum & reliquiæ in hoc Templo.* Corpora Sanctorum Justi Martyris, & Mauri Abbatis, ex Benedictina Familia; Hugonis Lugdunensis Episcopi, Caroli Magni Francorum Regis filii, & Stephani Protomartyris anno 1652. reperta, patrocinio suo tuentur addictissimam Civitatem, & repetitis gratiarum donis civium augent pietatem. Sunt & ibidem S. Bartholomæi Apostoli Brachium, & S. Remigii *, quæ ut scripsit Baldessanus Martino V. P. M. cùm à Constantiensi Concilio Romam repeteret, & in eadem Urbe commoratus esset, ibi reposita fuere ossa Divi Laurentii nonnulla, S. Blasii Episcopi & Martyris pollex, parva etiam crucis Dominicæ pars, præter alia quæ ibidem à Carolo Magno, exorantibus Hugone & Ludovico ejus filiis, ex eadem Divi Benedicti familia, cùm Româ in Galliam redux, per eandem pertransiret, concessa sunt.

Antiquæ hujus urbis Ecclesiæ. Inter antiquas hujusce Urbis Ecclesias enumerabantur sequentes: Ecclesia Sanctorum Petri & Pauli, Sanctorum Jacobi & Philippi, S. Saturnini, S. Martini, S. Marcellini, S. Euasii, S. Christophori, S. Mariæ de Vravonio, S. Eusebii, S. Constantii & S. Juliani. Quæ omnes in quodam Taurinensis Episcopi diplomate descriptæ reperiuntur, à Clericis secularibus tunc administratæ: ex quibus facillimum est arguere, veterem hujus Urbis amplitudinem; major tamen earum pars in cineres redacta fuit, Federici prædicti Imperatoris incendio. *Recentiores Ecclesiæ.* Quarum loco nonnullæ aliæ subrogatæ, Cœnobium S. Francisci Conventualium, ab eodem Sancto fundatum, promovente pietate Beatricis Genevensis, Thomæ Sabaudiæ Comitis uxoris, ubi pars vestis ejusdem Sancti religiosè custoditur. Et Capuccinorum ejusdem Ordinis, à Carolo Emanuele I. Sabaudiæ Duce conditum.

Hannibal hanc Vallem pertransisse fertur. Sunt qui scripserunt, Hannibalem Carthaginensem hanc Vallem & Cinisium montem pertransisse, & ex Roccameloni Montis cacumine amœnissimam Subalpinam Galliam Ducibus suis ostendisse, ut ad eam animo alacriore descenderent; hincque Taurinum invasisse, ut reliquis suis copiis faciliùs jungeretur; & ob id montem Genevrum conscendisse, ut Publii Cornelii Scipionis, maritimas Alpes custodientis, exercitum declinaret.

Marchionum Gentilitium symbolum. Secusinos Marchiones in Gentilitio symbolo bipartito, primâ parte argenteâ turrim rubram, alterâ verò rubrâ argenteam gestasse, non aliam ob causam multi existimarunt; quàm ut celeberrimos eos montes Genevrum & Cinisium, sibi custodiendos ab Imperatoribus traditos ostenderent. Genevrum montem Novalesiæ Chronista à D. Chêne relatus lib. 2. Hist. Gall. montem Geminum, sive Januam Regni Italiæ vocitavit; quod proculdubio Secusinorum potentiam Marchionum arguebat.

Fodinæ & lapidicinæ plurimæ. In dictis montibus & adjacentibus ferri fodinæ plurimæ, item & lapidicinæ, fodinæ marmoreæ candidissimi coloris, nec non & viridis cum nigrocandentibus maculis, reperiuntur.

Arcus Marmoreus. In primo aditu, vestibuloque Suburbii, & Regione ultra Duriam, dicta vernaculè *di là di Dora*, quædam apparent Rudera antiqui marmorei Triumphalis Arcûs, quem Julio Cæsari excitatum ferunt Anno ante Christum natum quinquagesimo. Cùm à Civibus disjectus fuisset, ut ex eisdem ingentibus marmoreis saxis impositus Duriæ Flumini pons, ad commodiorem transitum conficeretur, ut etiam nunc videre est, Carolus III. Sabaudiæ Dux cognomento Bonus, tunc imperans, hoc sibi renunciato puniendos Urbis Syndicos continuò mandavit, quòd ausi fuissent, inscio & inconsulto Principe, destructioni tam veteris monumenti manum admovere, prout ex Scripturis, in ejusdem Urbis tabulario repositis, ipsismet actis & sententiâ apparet.

Sepulchrum antiquum Ao. 1666. repertum. Anno 1666. ineunte vere, non longiùs quinquaginta passibus ab eisdem ruinis, cùm rurales

* Non abs re erit hic adnotare, integrum Divi *Remigii* cadaver Remis in Gallia in Templo Monasterii amplissimi Benedictinorum ipsius Divi nomine insigni servari; ubi illud ipse oculis meis paucis ab aliquot annis perlustravi in pergrandi ac quadrato mausoleo cujus parietibus depicti conspiciuntur antiqui Franciæ Pares. Ibi præter integrum Remigii cadaver, si pedis, ni fallor, dextri pollicem excipias, curiosè etiam servatur *ampulla* sacra, ut vocant, celesti, quo Franciæ Reges unguntur, oleo referta.

rurales quidam fossam excavarent, sepulchrum ibidem inventum fuit quadrangulare, & ex coctis lateribus quadratis constructum, latitudinis plusquam bipedalis ex quolibet latere, calce forti, tenacique bitumine aptissimè conjunctis. Exterior ejusdem facies dimidii anaglyphi opus referebat, in quo reperti cineres cum ossibus nonnullis fermè consumptis: lychni quatuor in eodem in quatuor angulos dispositi, excocti, & mirè nitidi. Item æneum Numisma, cujus diameter ad uncias duas accedebat: ex una parte laureati Imperatoris effigiem repræsentans cum sequentibus verbis DOMITIANUS AUGUSTUS, sine ulla prorsus rubigine, adeo perpolitum, ut nuperrimè excusum videretur: ex altera verò parte Deæ Vestæ effigiem referebat, quod tunc temporis Duci delatum fuit. In eodem etiam fuit sepulchro repertum Sceptrum Imperiale ex marmore efformatum, non ligno, fortasse ne tineis, aut nimiâ longi temporis edacitate absumeretur. Quod sanè demonstrat magni alicujus Imperatoris exercitûs, aut Regis hos cineres exstitisse. Dubitari etiam meritò posset, an fuerit Cottii Regis sepulchrum, si Ammiano Marcellino, ut supra diximus, fides est præstanda, lib. 13. ejusdem Historiæ, quod prospici ab Urbis mœnibus posse, asseruit, nec ab eisdem istud longè absit. Licet enim repertum Numisma DOMITIANI AUGUSTI nomen præferat, non tamen suspicari debemus Imperatorem fuisse, qui Nervam Imperiali dignitate præcesserat, cujus Corpus viâ Latinâ Romæ funeratum in ejusdem vita refert Suetonius.

Urbis Magistratus. Publicam Urbis administrationem gerunt duo Syndici, ac decem Consiliarii ex eisdem Civibus selecti, præter Secretarium. Ad onera publica sustinenda quatuor concurrunt circumjacentia Oppida, scilicet Mompanterium, Forestum, Meana, & Matrum. In eligendo Judice tres per Consilium proponuntur ex Civibus Duci, ex quibus cum admittit Princeps quem maximè probat. Primæ cognitionis judicium ad eundem spectat, provocationis causæ vel ad Provinciæ Præfectum, vel ad Senatum Pedemontanum devolvuntur. *Electio Judicis.*

Hæc Urbs cælo gaudet saluberrimo, solum inter alios fructus poma profert, Secusina dicta, nomine ab ipsamet Urbe deducto, quæ diu servantur, & fermè ad integrum annum, jucundissimi saporis & aspectus, cùm purpurea sint, & dulcorem acredini habeant admixtum, quæ ad longinquas Regiones importantur, & ab omnibus summoperè expetuntur. *Poma Secusina.*

Habitatores negotiis incumbunt, mercatus habent saltem semel qualibet hebdomada valdè frequentes. Nundinas etiam celebrant semel in Anno, & ipsomet Divi Matthæi Apostoli & Evangelistæ Festo, Septembri mense; ad eas enim confugiunt mercatores & ex Italia, & ex Gallia, & adjacentibus Regionibus, ex circumjacentibus montibus tanta Armentorum præsertim, & injugum Boum concurrit copia, ut eorundem capita supra quinquaginta millia excessisse contigerit. Gallico atque Italico, prout res & occasio postulat, sermone utuntur, ob exterarum gentium frequentiam, & præsertim Gallorum, cùm ex Italia in Galliam & ex eadem in Italiam frequentior hæc sit Via. *Habitatores negotiatores.* *Nundinæ anniversariæ.* *Armentorum & Boum frequentia.* *Habitatores Gallico & Italico sermone utuntur.*

Gubernatorem habet, qui Urbi & Provinciæ præest, Arcem verò alius regit Præfectus; ambo à Duce eliguntur, qui triennio transacto, ad Principis nutum vel mutantur, vel confirmantur. *Gubernator & Arcis Præfectus triennat.*

Ad demonstrandam veterem hujusce Urbis magnificentiam, has subdere Inscriptiones Antiquas ex multis, quæ ibidem repertæ fuerunt, visum fuit.

Sub cujusdam Secusinæ Domûs Porticu hæc reperta fuit

Inscriptiones Antiquæ.

CORNELIÆ SALONINÆ
AVGVSTÆ CONIVGI IMP. CÆS.
P. LICINII GALLIENI IMPERATORIS R. F. INVICT.
AVG. ORDO SPLENDIDISS. SEGVSIORVM.

Ad Portam Beatam dictam ejusdem Urbis

IMP. CÆSAR. P. M. AVG. F. VAL. M. F. A. M. Q. PIO FELICI
INVICTO ET AVG. P. P. ORDO SPLENDIDISS. CIVIT.
SEGVS. CVRANTE AVRELIO SATVRNINO VR. PRÆS.
D. N. M. Q. F.

In quodam pariete Plateæ ejusdem Urbis, quæ inde ad Propugnaculum Viride dictum Taurini importata fuit

IMP. CÆSARI G. VALERIO DIOCLETIANO P. F.
INVICT. AVG.
ORDO SPLENDIDISS. CIVITATIS SECVSIÆ
CVRANTE AVRELIO SATVRNINO VRB. PRÆSIDE.
D. N. M. Q. F.

In

SECUSII DESCRIPTIO.

Sub Porticu Ædium de Bonis

GENIO MVNCIPI SEGVSINI
IVL. MARCELLINVS V. R. EX VOTO POSUIT.

In eadem Urbe, & inter ruinas Thermarum Gratiani, quæ translata inde fuit in D. Justi Abbatiæ Refectorio vulgò dicto

SALVIS D. D. D. N. N. N.
VALENTE GRATIANO ET VALENTINIANO
THERMAS GRATIANAS
DVDVM COEPTAS ET OMISSAS
Q. MAG. ALPIVM COTTIARVM PRÆFECTVS
EXTRVXIT
ET VSVI SEGVSIANÆ REDDIDIT CIVITATI
FIRMAVIT ET FISTVLAS DEDIT
AQVAM DEDVXIT. NE QVID VEL
VTILITATI VEL VRBIS DEESSET
COMMODITATI.

IMP. CAESARI AVGVSTO DIVI F PONTIFICI MAXIMO TRIBVNIC POTESTATIS XV IMP XIIII
REACORVM CATVRICVM MEDVLIORVM TEBAVIORVM ADANATIVM
VICTOR
ARCVS
MARMOREVS
ut nunc visitur
SECVSII.

DESCRIPTIO ARCUS MARMOREI SECUSII.

Xstat adhuc Secusii, licet temporis Barbarorumque injuriis non omnino superstes, Arcus Marmoreus, æque Victoriarum Augusti Cæsaris, cui in Italiam reduci credibile est à Cottio Rege, qui in Secusina Urbe, ac circumjacente Alpium tractu dominabatur, sive à subditis Cottio Civitatibus, fuisse erectus, antiquæ magnificentiæ non ignobile monumentum. Siquidem Mole Marmoreâ ab imo vestigio ad verticem in 40. Romanos pedes assurgit, æquali ad utramque faciem 14. circiter pedum latitudine extensus.

Innititur tota Moles quatuor hinc inde Marmoreis Columnis, quæ Striis intersectæ, ornatæque Corinthii Ordinis Epistyliis, superiorem structuræ partem suspendunt. Circumvolvitur desuper pulcherrimo undequaque ambitu grandis Corona, ornatissimi amplitudine Zophori, elegantique mutulorum projecturâ spectabilis: attolluntur inde ex utroque latere ad debita intervalla stylobatæ amplum ad anteriorem partem spatium intercipientes, in quo grandioribus characteribus hujus Arcûs origo hodie etiam spectantibus magna ex parte gravi inscriptione declaratur.

Reliquas superioris structuræ partes ferè omnes tempus absumsit; vix enim supersunt intercisa aliqua statuarum frusta, cancellorumque reliquiæ, exesa videlicet veteris magnificentiæ vestigia, unde tamen facilè colligas, ad operis coronamentum circumquaque olim perpetuo ordine ad fastigium excurrisse cancellos ad latera stylobatis terminatos, ex quibus ærea identidem simulacra consurgerent.

Inter cætera verò admirabilia sunt Epistyliorum Encarpia, quæ contra aëris inclementiam integra, & illæsa hactenus permanent, ex ea parte, quâ sinistrum molis hujusce latus Montem Cenisium aspicit: eâ quippe arte elaborata sunt, quæ etiam præstantissimos hujus ætatis artifices faciliùs ad admirationem, quàm ad imitationem permoveant. Ingens in medio ostium aperitur, marmoreis hinc inde Columnis, circumductoque in arcum superliminari exornatum, videturque in eo interiorem muri crassitiem in 15. & supra pedes protendi: adeoque est totum opus affabrè laboratum, ut ægrè dignosci possit, quanam ex parte inter se marmora connectantur.

In Columnarum Stylobatis & in Zophoro grandis coronæ frequentibus statuis opere anaglyptico excisis conceptum Civitatum votum, sacrificiaque varia pro Augusti Cæsaris victoriis describuntur. Idem ex altera parte exprimitur, ubi præsto sunt ad aram, à Sacerdote ritu Sabino præcincto, mactanda diversi generis animalia, à Ministris corollas & serta gestantibus, pateras & vasa deferentibus, longo ordine adducta in exemplari signato. Quæ omnia post tot sæcula, adhuc illæsa, & in sua integritate permanerent, nisi, ut diximus, Barbaricæ Nationes Italico nomini infensissimæ molem hanc, quantùm per fata licuit, offendentes, temporis edacitati viam aperuissent.

Supra descripti verò Arcus Marmorei quod per Barbarorum injurias temporisque edacitatem R. D. Petro Jofredo Niciensi, Sabaubiæ Ducis Historiographo, Anno 1671. adhibitâ omnimodâ diligentiâ legere licuit, his notis accipe:

ARCUS MARMOREI SECUSII DESCRIPTIO.

IMP. CÆSARI. AVGVSTO. DIVI. F. PONTIFICI. MAXIMO. TRIBUNIC. POTESTATIS. XV. IMP. XIII.

....

REACORVM. CATVRIGVM. MEDVLIORVM. TEBAVIORVM. ADANATIVM. ....

....

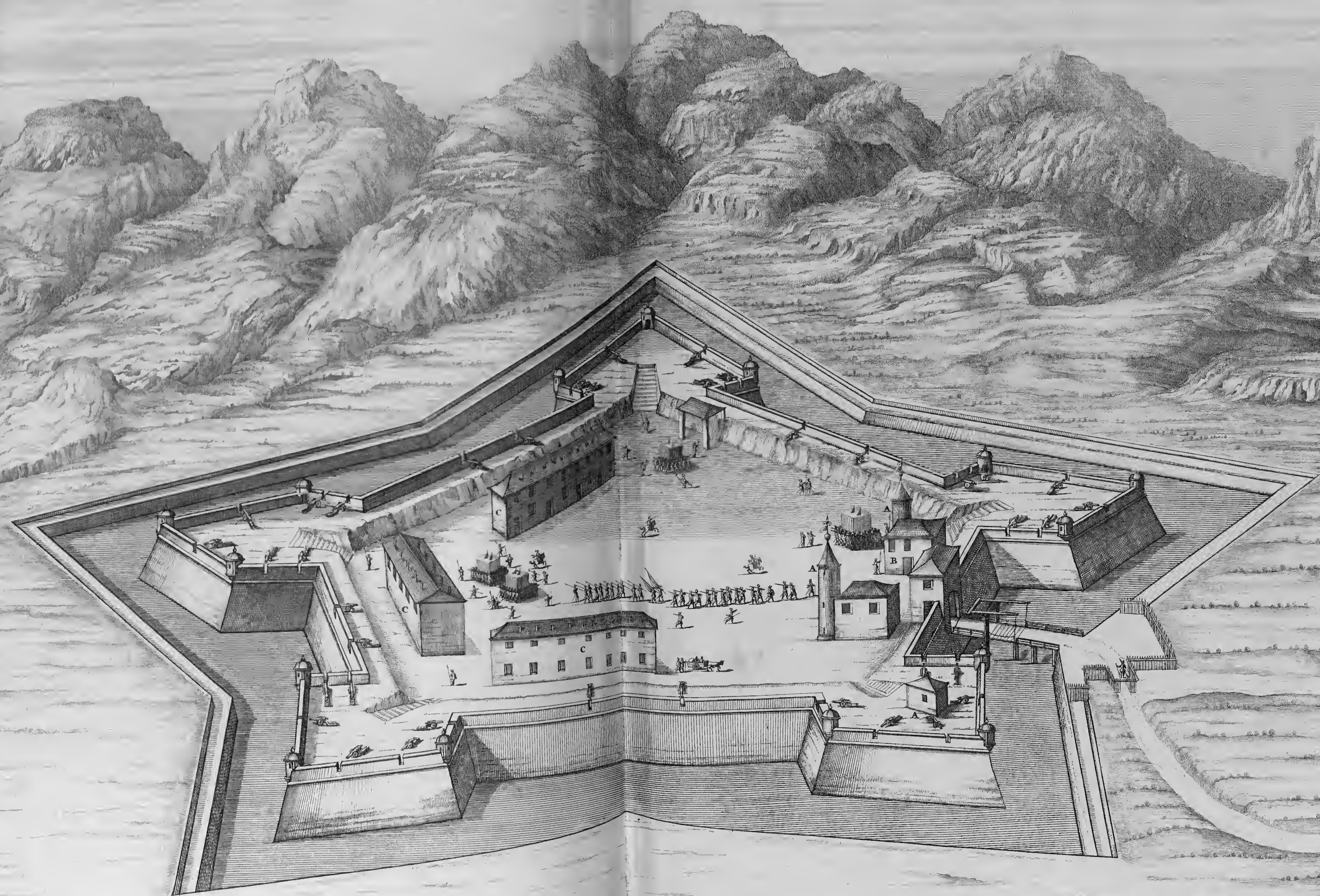
....

....VICTOR...................................

Hæd iifdemmet notis concepta Infcriptio in utraque Septentrionali fcilicet, & Meridionali Arcûs facie extabat, ut attentè confideranti conjicere licet ex reliquiis characterum. Falluntur verò quàm maximè illi, qui longiffimam illam Plinii lib. 3. cap. 20. pofitam in Trophæo Alpium Infcriptionem collocant in hocce Secufino Arcu, in quo nihil tale effe, fuiffe verò ad Augufti Trophæa in Alpibus maritimis, ubi nunc Torbia, Nicienfis Diœcefis Oppidum, idem Jofredus aliàs afferuit, ac in eâ, quam pofthac prælo fubdidit, Alpium Maritimarum Hiftoria, luce clariùs apparet.

FORTE DI S.^A MARIA DI LVCERNA

A. li magazini .
B. la Chiesa .
C. le Case d'Arme .

Formentus fecit 1663

XLIV

DESCRIPTIO

TURRIS

IN

LUCERNATUM VALLE.

Pellicis & Chizoni amnium origo.

Nter Pellicem atque Chizonum amnes (quorum primus ex Colle, quem Crucis dicunt, alter verò ex Juniperi Montis viciniâ ortus, post emensum aliquod itineris spatium, permixtis aquis in Padum intrat) nonnullæ Valles in Cottiarum Alpium intima penetrant, hæreticis ab antiquissimo tempore refertissimæ. Cùm enim in sectarios illos, qui Pauperes de Lugduno, Valdenses, Albigenses, aliisque nominibus indigitabantur, quadringentis ab hinc annis diversis suppliciis à sæcularibus non modò Principibus, verùm etiam ab Ecclesiarum Prælatis, Fideique Inquisitoribus acerrimè animadverteretur, ii in harum Vallium sese angustiis occultantes, difficili locorum accessu freti, dogmata, quibus imbuti erant, disseminantes, & ad posteros propagantes, maluerunt Calvini anteriore sæculo amplecti Reformationem, quàm Catholicæ Doctrinæ subscribere; cum illa ad ipsorum Dogmata multò propius quam hæc accedere viderentur. Quamobrem neque Sabaudorum Principum armis, neque Taurinensium Præsulum, quorum Diœcesis is regionis tractus est membrum, piis hortationibus, neque sedulâ Inquisitorum vigilantiâ, effici potuit, ut inde abirent, vel resipiscerent. Fuère tamen initæ inter prædictos Principes, sectariosque nonnullæ conditiones, etsi non semel violatæ, quibus adacti certis se terminis continere, prohibebantur ultrà præfatarum Vallium confinia quid stabile possidere.

Pauperes de Lugduno, Valdenses, Albigenses, &c.

Harum quæ occidentalior est Vallis Lucernæ dicitur, à Lucerna scilicet Oppido, supra dexteram memorati Pellicis fluvii ripam, ad Vallis, quæ à Bubbiana, inferiore loco posita, ad prædictum usque Crucis Collem longo spatio protenditur, primos introitus sito. Is, satis amplus, atque mercimoniis aptus locus, nullos impræsentiarum publicè hæresis sectatores alit: immo promovendæ pietati rectæque Fidei in Valle reliqua seminandæ, constructa ibidem fuere Religiosorum Cœnobia duo, B. Mariæ Servorum unum, atque Observantum S. Francisci Reformatorum alterum.

Vallis Lucernæ. Lucernæ Oppidum.

Cœnobia ibi duo constructa.

Circumstans Lucernæ ager, paucis cedens amœnitate, aquisque perennibus irrigatus, ea omnia profert, quæ sunt hominum jumentorumque usibus necessaria, triticum imprimis, vinum, omnis, in Pedemontio provenientis, generis fruges, castaneas præcipuè, legumina, olera, fœnum, sylvas cæduas, carnisque gustatu exquisitæ ingentem copiam. Turri verò, de qua hîc peculiariter scribendum restat, cujusque figuram exactè delineatam repræsentamus, circumpositi colles minùs fœcundi, feracesque naturâ sunt.

Lucernæ agri amœnitas & fertilitas.

Arx loco eminenti, formæ tamen regularis structuræ capaci, sedet, ubi cùm olim, vetustatem quidem ostentans, sed expugnatu admodum difficile Castrum esset, Galli illud, armatâ manu anno millesimo quingentesimo quadragesimo nono machinis adhibitis diruerunt. Cumque ibidem, atque in propriis ædibus, pii non minùs, quàm munifici Sacerdotis, Marci Aurelii de Rorengis, ex Lucernæ Comitibus, Lucernatumque Catholici Pastoris ad annum 1620. Fratrum Reformatorum Cœnobium fuisset constructum, ex quo veluti ex Equo Trojano in reliquas Missiones à Religiosis Fidei pugilibus prodibant: at illo, die 26. Julii anno 1655. igne in cinerem redacto, Carolus Emanuel Secundus, Dux Allobrogum, volens Catholicorum Religionisque quieti providere, pentagonam ibidem munitionem, quinque videlicet distinctam propugnaculis, ductâ extrinsecus fossâ, mœnibus ad recentiorem militaris Architecturæ formam dispositis, excitavit, addito bombardarum militumque conductorum ex Vallesia, justo numero: ex quo factum est, ut populus is, quondam in novitates pronus, sese plus quàm antea intra præscriptos limites con-

Arx Turris vetus, olim Castrum.

A Gallis Ao. 1549. dirutum.

Ibidem à Marco Aurelio de Rorengis Anno 1620. Cœnobium constructum.

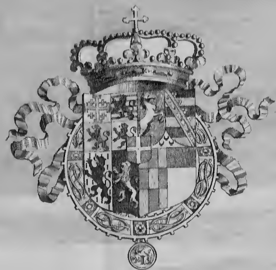
Die 26. Jul. 1655. combustum. Carolus Eman. II. pentagonem ibidem munitionem excitavit.

continuerit; eorumque dogmata oratores sacri nequaqam in circumposita Oppida ausi tam facilè fuerint dilatare.

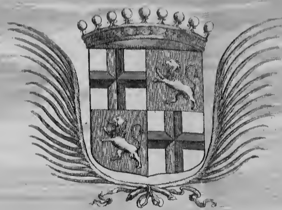
Juris dicundi ratio huic provinciæ & Valli.

Cæterùm, sicuti juri ei Provinciæ Vallique dicundo pro secunda instantia, Ducalis Præfectus Lucernæ residet, ita in prima sententiam proferunt Judices ordinarii, à Locorum immediatis Dominis constituti. Antiquâ porrò pollere nobilitate constat Lucei Comites (ii inter quatuor præcipuas, eâ digni te insignitas familias locum obtinent) ex eaq prodiisse viros armis litterisque admodu illustres, quos recensere supersedemus, cù id magna ex parte præstiterit in priore Cor næ Regalis parte Franciscus Augustinus Ecclesia Præsul Salutiensis.

CHERIUM CIVITAS.

INDEX RERUM notabilium.

1. Porta vulgo Vaira. 2. Porta nova.
3. Porta d'Arene. 4. Porta Gialda.
5. Porta Narbussastra. 6. Porta del Moretto.
7. Templum et Cœnobium S. Augustini.
8. Temp. S. Antonii, Domus Probationis et Collegium Societatis Iesu.
9. Templum et Cœnobium S. Francisci.
10. Sodalitas S. Bernardini.
11. Temp. S. Andreæ, Gynæceum Monialium
12. Sodalitas S. Petri.
13. Temp. B. Virginis, vulgo la Nunciata
14. Temp. S. Claræ, Gynæceum Monialium
15. Ecclesia Collegiata S. Mariæ, vulgo della Scala, Baptisterium.
14. Sodalitas S. Luciæ. 25 Arcus.
16. Sodalitas S. Gulielmi.
17. Temp. S. Georgii P.P. S. Franc. de Observantia.
18. Sodalitas S. Michaelis.
19. Templum B. Virg. a Pace, Cœnobium P.P. Reformatorum S. Francisci.
20. Templum et Cœnobium S. Dominici.
21. Sodalitas S. Rochi.
22. Temp. S. Leonardi, Comenda Eq. Hierosol.
23. Temp. S. Margaretæ, Gynæceum Monial.
24. Templum S. Stephani.
25. Temp. S. Ph. Nerii, et Domus Clericor. de Orat.
26. Templum B. V. vulgo la Consolata, Collegium Clericorum D. Pauli.
27. Castellum, vulgo la Rocchetta.
28. Gynæceum orphanarum.
29. Nosocomium. 30. Temp. S. Benedicti.
31. Via ad Capucinos ducens.
32 Forum 34 Curia vulgo il Palazzo.
35 Forum Pecuarium.
36. Forum Nundinarium.

XLV

DESCRIPTIO CHERIENSIS CIVITATIS.

Nomen.

Situs.

Herium, sive *Carium*, vel *Carrea*, Italis *Chieri*, quinque non ampliùs passuum millibus ab Augusta Taurinorum ad Ortum distans, non abs re creditur esse ea, quæ à Plinio, nobilia circumpadanæ Oræ Oppida recensenti, Pollentiam inter & Forum Fulvii, sub nomine Carreæ Potentiæ memoratur. (Plin. Hist. nat. lib. 3. cap. 5.) Qui à Cara Numeriani Filia, ibidem, ut putant, in lucem edita, vel à Carino, Carove Cæsaribus, nominis etymon ducunt, nulla veterum id probant auctoritate: quamobrem, ne ipsi quoque captare velle nugas, & inania videamur, licet antiquitatem Oppidi ultrò admittamus, suadeantque floruisse olim non pauca, quæ occurrunt Romanum ævum redolentia documenta; fatemur tamen de eo vix esse, quod scriptum reperiatur ante Reparatæ Salutis annum 1154. quo Fridericus Cæsar, cognomento Ænobarbus, Vercellis Taurinum profectus, postquam Oppidanos Oppidanos Cairæ (uti placet verbis Ottonis, qui tunc vivebat, Episcopi Frisingensis) simul & Astenses; eò quòd præcepto Principis, de exhibenda Marchioni suo Gullielmo de Montferrato justitia minimè paruissent, rebellionis hostes judicatos proscripsit, ducto postmodum ad eorundem puniendam contumaciam exercitu, Cairam veniens victualibus refertam, habitatoribus tamen, qui ad vicina montana diffugerant, vacuam, aliquot ibi dies mansit, Turres, quæ non paucæ ibidem fuêre, destruxit, Oppidumque succendit. Non post multum tempus, è suis cineribus rediviva pristino fuisse videtur restituta splendori. Nam licet idem Fridericus, apud Castrum Aucimianum in confinio Vercellensi, quinque post annos, agens, Garolo Præsuli Taurinensi, suarum partium contra Romanam Ecclesiam sectatori, diplomate, barbaricis ejus ætatis verbis concepto donaverit, inter cætera, *Curtem de Cario, cum plebe, & Castello, & mercatis, & districto*; ejusdemque Præsulis successor Milo Cardanus Cherienses, sibi morem gerere recusantes, Turribus iteratò eversis, ad fidelitatis juramentum, obedientiamque coëgerit: restitutis tamen, eodem fermè tempore, in integrum rebus, brevi in Villam maximam (ità illam dicit alio diplomate idem Cæsar) munitissimamque excrevit, populoque, uti de eâ quondam cecinerat Ligurinus, nimis refertam.

Antiquitas.

Ao. 1154. à Friderico Ænobarbo exusta fuit. De gest. Frid. Imp. l. 2. 15.

Sed brevi restituta.

Compositis inde, sive in formam Reipublicæ, sive sub Imperii nomine, rebus suis, id regiminis diù tenuit, quo pleræque Civitates Insubriæ utebantur, quibuscum fœdera sancire, bellum finitimis indicere, pacem innovare, leges sibi proprias statuere minimè dubitavit. Hinc factum est, ut, quamvis proprium nunquam ea habuerit Antistitem, sed Episcopo, Archiepiscopove in spiritualibus semper paruerit Taurinensi, Civitatis tamen prærogativâ non à Principibus suis modò, atque non ita pridem, verùm etiam à bonæ notæ Scriptoribus, qui ante præsens sæculum floruerunt, credita fuerit non indigna.

Sedet Orientem versùs, Meridiemque, declivi loco, ad eorum radices collium, qui Montisferrati quondam nomine censebantur, solo amœnissimo, cæloque saluberrimo, ac clementissimo. Territorii haud parvi, quod ad Boream & occasum Eridanus, ad austrum Spelunca amnis terminant, primaria ubs habetur. Vitiferis ad Boream, & Occasum, pomiferisque circumdata passim clivis, ad Austrum Ortumque longè latèque patentis planitiei aspectu jucundissimo exhilaratur: unde fit, ut suppeditantibus affatim agris quidquid confert ad humanæ vitæ necessitatem, incolæ habeant, unde commodè diuque vivant. Nec verò regionis feracitas (quod alibi sæpè contingit) in causa est, ut animi otio contabescant: quin imo cùm Cherienses acutissimo præditi sint ingenio, atque admodum industrii, uti excolendis sese exercent agris, ita bonas expetunt ultrò artes, lineam, laneam, bombycinam, sericam præsertim texturam, quam in diversas distrahunt regiones. Nec verò minùs, quàm in mechanicis, proficiunt in literis, ac liberalibus disciplinis, vel in tractandis armis, quoties datur occasio. Nam paucas novimus in tota Sabaudica ditione Urbes, quæ tot in Palladis Martisque muneribus genuerint memorandos Viros; paucas, ex quibus tot prodierint Literati, tot Equites, tot militarium expeditionum Præfecti, tot Antistites infulati, paucas denique, in quibus plures

Agri circumjacentis amœnitas & cæli salubritas.

Cives acutissimo præditi ingenio.

Literis & armis dediti.

Nobilium familiarum in

hac urbe frequentia. plures familiæ ſolidam profiteantur, cunctiſque numeris probatam nobilitatem, unde quaſi ex equo Trojano eſt eadem penes diverſas gentes exteras implantata, ubi Filii, ac Nepotes ſunt ſibi ipſis de Cherienſi Patrum, aut Avorum origine ſæpè gratulabundi. Illud non omittendum, numerum eorum, qui in hâc Civitate nobiliter vivunt, adeò excreviſſe, ut duo ſupra viginti S. Joannis Hieroſolymitani Milites, quos nunc Melitenſes dicimus, ex eadem oriundi, ibidem unà aliquandò adfuiſſe perhibeantur, interque eos nonnulli majori ſpectabiles Cruce, illis, qui procul Melitæ, alibive terrarum agebant, minimè computatis. *Earum opulentia.* Non deeſt verò Cherienſi avitarum opum fulcimentum nobilitati, latè enim non pauci è Nobilibus dominantur in ſat populoſis pagis, caſtelliſque circumpoſiti Comitatus, in quibus turritæ, quæ procul eminent, veteres arces palatiaque, ſumptu magnifico in ſummo faſtigio coronata, oſtentant potentiam eorum, qui ædificavere olim, & qui impræſentiarum ea obtinent, Dominorum. *Arignani & Gamenarii Caſtella antiqua.* Hæc inter, vetere famâ nota Arignani, Gamenariique Caſtella; ad quorum primum, *Vitruv. Architect. lib. 2.* Vitruvio indicante, cùm circa Alpes exercitum duxiſſet Cæſar, municipes munitione confiſos commeatumque præbere recuſantes, igni admoto primùm machinæ cujuſdam è trabibus larignis compactæ, unde miſſilia jaciebant, beneficio privare ſtuduit; verùm cùm ignem ea materies non reciperet, extrà teli jactum circumvallatos ad deditionem coëgit, Larigni, propter laricis ligni copiam ibidem provenientis (ex quo poſteà factum credimus Arignanum) nomine impoſito; & hoc quidem Caſtellum Nobiles de Coſta jam *Benu. Sangiorg. Hiſt. di Monf. m. ſ. Cron. di Saluz. m. ſ.* diu poſſident: alterum verò (Familiæ de Tana Dominium) Hiſtoricis Montferratenſibus celebratur, quòd inito ad illud anno 1340. inter Joannæ Neapolitanæ Reginæ, & Joannis Monferratenſis Marchionis copias, acri certamine, ejuſdem Reginæ exercitus deletus ſit, ipſeque armorum Imperator Renforciatus d'Agoult, fortiter pugnans, ceciderit.

Ipſius Civitatis deſcriptio. Sed ut ipſam conſideremus attentiùs Civitatem, ſatis amplo, veteris quidem ſtructuræ, ſed turribus diſtincto, foſſiſque munito ambitur muro; minùs tamen ſibi promittens de mœnium firmitate, quàm de illibata Civium erga Principem ſuum fide, ſi fortior hoſtis aggrediatur. Addebat olim Civitati præſidium *La Rochetta.* Arx minimè contemnenda, dicta *la Rochetta*, quæ anteriori ſæculo ſolo disjecta eſt: Inerant etiam tria, unum in ſuperiore clivo, duo in inferiori planitie propugnacula: ea tamen pari *Portæ ſex.* bellorum impetu corruerunt. Portæ numerantur ſex, totidem Urbis regionibus, quas vocant Quarterios, reſpondentes. Harum una in regionem deſinit, Arenarum vocabulo nuncupatam, ab aliquo forſan exhibendis ludis ibi quondam exiſtente Amphitheatro. Reliquæ ſunt, quæ *de Novo*, *de Vayro*, *de Moreto*, *de Albaſana*, *de Gialdo* cognominantur. E portis, per latè patentes vias palatiis *Quatuor fora.* ſeptas identidem, turribuſque, in quatuor itur magnoperè ampla fora, mercimoniis, quæ bis in hebdomada quaque proſtant, vel deambulatione Nobilium frequentata. Tot, quæ frequentes occurrunt, turrium ſtruendarum in cauſa fuiſſe dicuntur veteres factiones *Turrium frequentia unde.* eorum, qui *de albergo*, & eorum, qui *ſine albergo* appellabantur, ob quas Civili in Cives graſſante odio, ſtructis in propugnaculi formam ædibus, ſibi quiſque, rebuſque cavebat ſuis. Longa tamen diſſidia animorumque contentiones ſedavit annus 1533. quo *Diſſidia Civium A°. 1533. ſedata.* cautum eſt, ut in unum omnes coaleſcerent cœtum, ſub unico Abbate (tale olim Decurionibus publicis nomen erat) ſive Syndico; *Abbas nomen olim Decurionum.* atque in celebritatibus ii indiſcriminatim loco præcederent, quos, non vetus ſtemma, ſed ætas provectior commendaret. Hinc depoſitæ ſimultates, ſecutaque pax, atque ea lex, annuente Principe, ritè ſancita hactenus obſervatur. Concordiæ verò Cherienſes inter introducendæ non minùs, quàm obſirmandæ, maximè contulit Sabaudicum, quod ultrò ab *Cherienſis Civitas ab A°. 1347. Sabaudico dominio paruit.* anno uſque 1347. expetiêre, fideliſſimèque ſemper, ut dixi, coluêre, dominium, juratâ Amedeo Viridi Sabaudiæ Comiti, & Jacobo *Antea Joannæ Neapol. Reginæ.* Sabaudo ejuſdem Conſanguineo, quem Principem Achaiæ dicebant, fidelitate, cùm ei, quam ſuperiùs nominavi, Joannæ Neapolitanorum Reginæ, ſub certis pactis, & conditionibus anteà paruiſſent.

Templa & Baſilicæ. At verò dicata Deo Templa, Baſilicæque, virorum nobilium domibus, palatiiſque nulla ex parte cedunt: tot enim in hac Civitate numerantur loca divino cultui mancipata, ut alibi fortaſſe plura, pro ejuſdem magnitudine, ac populi numero non invenias, neque totidem numerent illarum pleræque Urbium, quas ſedes ornat Epiſcopalis. Ubi major exſurgit Baſilica, S. Maria de Scala cognominata, *Baſilica major S. Mariæ de Scala.* fama eſt Minervæ quondam litatum, antequam locus Chriſtiano ritu expiaretur. Ea gaudet titulo peculiari inſignis Collegiatæ. Canonicos inter magno numero divini ibi horas officii perſolventes, dignitate potiores ſunt Præpoſitus, Archipresbyter, Cantor. Ii ab Innocentii II. Romani Pont. uſque temporibus, quampluribus Præbendarum loco prædiis, ſub ſpeciali Apoſtolicæ Sedis protectione recepti ſunt, Baſilicæ Odeum F. Jo. *A quibus hæc Baſilica ampliata ſit.* Baptiſta de Bertonis S. Jo. Hieroſolymitani Bailivus ampliavit, ſculpturiſque, picturis & marmoribus, inſigni ſanè magnificentia, exornavit. Id ipſum in reliquo Templo, excurrentibuſque hinc inde Sacellis præſtitêre aliæ, divites non minùs, quàm nobilitatis ſplendore illuſtres Familiæ, de Balbis præſertim, Bertonis, Tanâ, Broliâ, Villâ, Balbianis, Scottis, Turinettis, quarum gentilitia paſſim eminent, ad erudiendam poſterorum memoriam, inſignia; familiæ de Tana præſertim, cujus piâ liberalitate olim ſtructum eſt Sacellum omnium antiquiſſimum, eidem Baſilicæ adjacens, Baptiſterii: Non *Corpora SS. Martyrum & ſacra lipſana.* omittendum, Corpora SS. Martyrum Antiochenorum, Juliani, Baſiliſſæ, Geneſiæque, ex regionibus Orientalibus in hunc Subalpi-

alpinum quondam advecta tractum, aliquandiù occultata, ac postmodum divino nutu reperta, in hâc eadem Ecclesia, piâ veneratione coli, simul cum non modica Dominicæ parte Crucis, D. Annæ brachio, aliisque sacris Lipsanis, quæ longum esset enumerare.

Cœnobia Prædicatorum & Minoritarum.

Prædicatores, & Minoritæ Cœnobia sua hâc in Civitate habent admodum elegantia, à primæva usque, ut asserunt, Ordinis cujusque eorum fundatione: quæ quidem accepta referunt ii opi, opibusque Broliæ, de Gribaldis, ac de Villa Familiarum; isti piæ Nobilium de Simeonibus, Bertonisque, qui cognominantur de Balbis, munificentiæ. Sequitur eminenti loco Eremitanorum Augustinensium, eminentiore verò, totique conspicuo Civitati, Minorum de Observantia, sub titulo D. Georgii, Monasterium. Nec deest eorundem Fratrum, illorum scilicet, qui strictiorem Observantiam Regulæ profitentes, dicuntur Reformati, aliud sub invocatione B. Mariæ de Pace. Quæ fuit sub Divi Antonii Abbatis titulo commendata quondam Præceptoria, curante Mauritio Principe à Sabaudia, cessit Patribus Soc. Jesu, qui habent annexum eidem pro erudienda literis juventute, Collegium simul, ac pro sui Ordinis Tyronibus Domum probationis. Insunt præterea, à Vagnonis Truffarelli Dominis introducti Clerici Regulares D. Pauli, quos Barnabitas vocant, Virginis Deiparæ, dictæ de Consolatione, Ecclesiæ famulantes, ac Presbyteri Congregationis Oratorii à Divo Philippo Nerio institutæ, quibus, ut commodiùs habitarent, proprias familiæ suæ ædes suppeditarunt Illustrissimi ac Reverendissimi DD. Michaël Angelus Brolia Præsul Vercellensis, nec non Thomas Franciscus, itidem Brolia, Abbas S. Constantii, ambo Cherienses, piique non minùs, quàm liberales. Non omittendæ duæ, cum suo quæque eleganti Templo, equestres Præceptoriæ, quas vulgò Commendas dicimus: una quidem sub titulo S. Leonardi, ab Equitibus Hierosolymitanis; alia verò sub invocatione S. Jacobi à Mauritianis administrata. Commemoranda etiam in arenarum, quam dixi, regione sita, Virginis Annunciatæ ædes sacra, ad quam prodigiorum famâ, populi conveniunt ex tota vicinia frequentissimi: nec reticenda Charitatis Domus, sive Nosocomium, curæ Nobilium aliquot demandatum, in pauperum ægrotantium, infantium expositorum, atque peregrinorum subsidium: nec non altera quam dicunt Domum eleëmosynæ, ubi ex vetere instituto victus egenis distribuitur, & vestitus. Omittimus sex Laïcorum Sodalitia; divino cultui peculiariter addictam Corporis Christi Societatem; Humiliatarum, ut vocant, Sodalitium fœminarum; ac pro alendis destitutis parentum curâ puellis, Orphanotrophium; ut aliquid dicamus de tribus, quibus hæc Civitas peculiariter decoratur inclusarum Sanctimonialium Monasteriis, situ, opibus, pietate atque Deo famulantium Virginum numero, celebrandis. Unum quidem Cisterciensium, sub titulo S. Andreæ: alterum Clarissarum: tertium verò, Caramaniensi Abbati parens, sub D. Margaritæ invocatione, & Regulari D. Dominici instituto.

Eremitanorum Augustinensium. Minorum de Observantia. Eorundem Reformatorum. — Patrum Soc. Jesu. — Clerici Regulares D. Pauli Barnabitæ dicti. Presbyteri Congreg. Oratorii. — Commendæ S. Leonardi & S. Jacobi. — Ædes sacra Virginis Annunciatæ. — Nosocomium. — Domus Eleëmosynæ. — Laïcorum Sodalitia. — Societas Corporis Christi. Sodalitium fœminarum. — Orphanotrophium. — Tria inclusarum Sanctimonialium Monasteria.

Hæc omnia mœnibus includuntur: unde si in amœnissimos circum circa agros egrediaris, non longè occurret, ad rectissimæ sensimque ascendentis viæ extrema, Cœnobium Fratrum Capuccinorum; atque in summis Boream versùs collibus, per quos transmitti Taurinum solet, procul eminentes spectabis ædes Carmelitarum cum Ecclesia (cui B. Mariæ de Pinu nomen) Parochiali. Adsunt præterea quamplura minora Sacella, per diversos agri dispersa fines. Præter externam hanc, cujus modò memini, duæ intra Civitatem Ecclesiæ gaudent jure Parochiali, Collegiata scilicet, & S. Georgii Fratrum Minorum de Observantia, superiùs memoratæ, à quibus populus urbanus, rusticusque ad tredecim animarum millia computatus, Ecclesiastica percipit Sacramenta.

Cœnobium Capuccinorum extra civitatem. — Carmelitarum cum Eccles. Parochiali B. Mariæ de Pinu. — Duæ intra Civitatem Eccles. Paroch.

Civitati pro Principe moderandæ præest Vicarius; Juri, tam in civilibus, quàm in criminalibus dicundo, Judex ordinarius, è peritioribus Jurisperitis ab eodem Vicario lectus: tum Cognitores quatuor, è Nobilibus & Mercatoribus bini, & bini Civium publico suffragio nominati, ad quos à Judice appellatur; sicuti tandem à Cognitoribus ad Vicarium. In Cheriensi Provincia Magistratum exercet quoque Referendarius, cujus est in causis ad Principis ærarium spectantibus, nec non à Supremo Senatu delegatis, sive jus dicere, seu referre. Hoc verò ultimo loco addendum, eam esse hujus Civitatis amplitudinem, cæli salubritatem, sitûsque opportunitatem, ut ad eam publica Scientiarum, Artiumque Academia, aliquandò translata sit, cùm Taurini, ubi erecta fuerat, pestilentiâ officiente, non liceret absque Studentium incommodo residere.

Magistratus. — Academia Taurino ad hanc Civitatem aliquando translata fuit.

XLVI

DESCRIPTIO RIPÆ OPPIDI.

Situs.

Nominis Origo.

Herio Astam Pompejam progredientibus statim occurrit ad lævam Oppidum Ripa, Italicè *Riva di Chieri*, in Cheriensi Territorio sita, cui hujusmodi nomen inditum à loci positione credimus: nam circumfusæ ad Occasum Austrumque planitiei, situ editiore imminet: aquisque, super quibus bino, lapideo hîc, ligneo ibi, transitur ponte, potiori ex parte circumdatur, in maximum commodum incolarum. Aëri valde salubri, & aperto respondet soli, cum fertilitate juncta, amœnitas: nam sicuti circumstantes colles vinetis ubique, frugiferisque plantis abundant; ita totam planitiem copiosissima Ceres vestit; nec desunt, quæ ad rem hortensem pertinent, non foris modò, sed intra ipsum etiam Oppidum, penes cuncta fermè habitantium ædificia: non enim, ut alibi, sunt sibi invicem adhærentia, & conjuncta, sed justis divisa spatiis, in quibus quisque habet, & quod familiæ usui satis sit, & quod possit ad forum olitorium Cheriense transmittere.

Aëris salubritas & soli fertilitas.

Excell. Dnus. Gabriel à Sabaudia loci Toparcha.

Huc loci Excellentissimus Dominus Gabriel à Sabaudia, summus equestris Sabaudi Ducis Militiæ Præfectus, locique Toparcha, Vir bellicâ laude, animi moderatione, aliarumque virtutum splendore insignis, si quando ab Aulæ negotiis feriari liceat, interdum divertere consuevit. Ad illum enim, utpotè genitum ex Margarita du Chatelard Ripæ Marchionissa, cui Carolus Emanuel primus Dux Sabaudorum, benevolentiæ ergò loci dominium, cum titulo Marchionali contulerat, ejusdem loci Toparchia pervenit.

Civium frequentia.

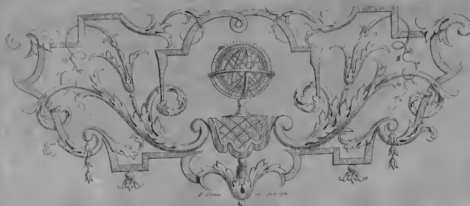
Cùm verò, ut dixi, ab Augusta Taurinorum per Cheriensium fines Astam tendentibus hoc occurrat, id in causa est, ut populo abundet, eoque utplurimum divite, ob mercimoniorum frequentiam, quotidianumque ultrò citróque commeantium advenarum appulsum.

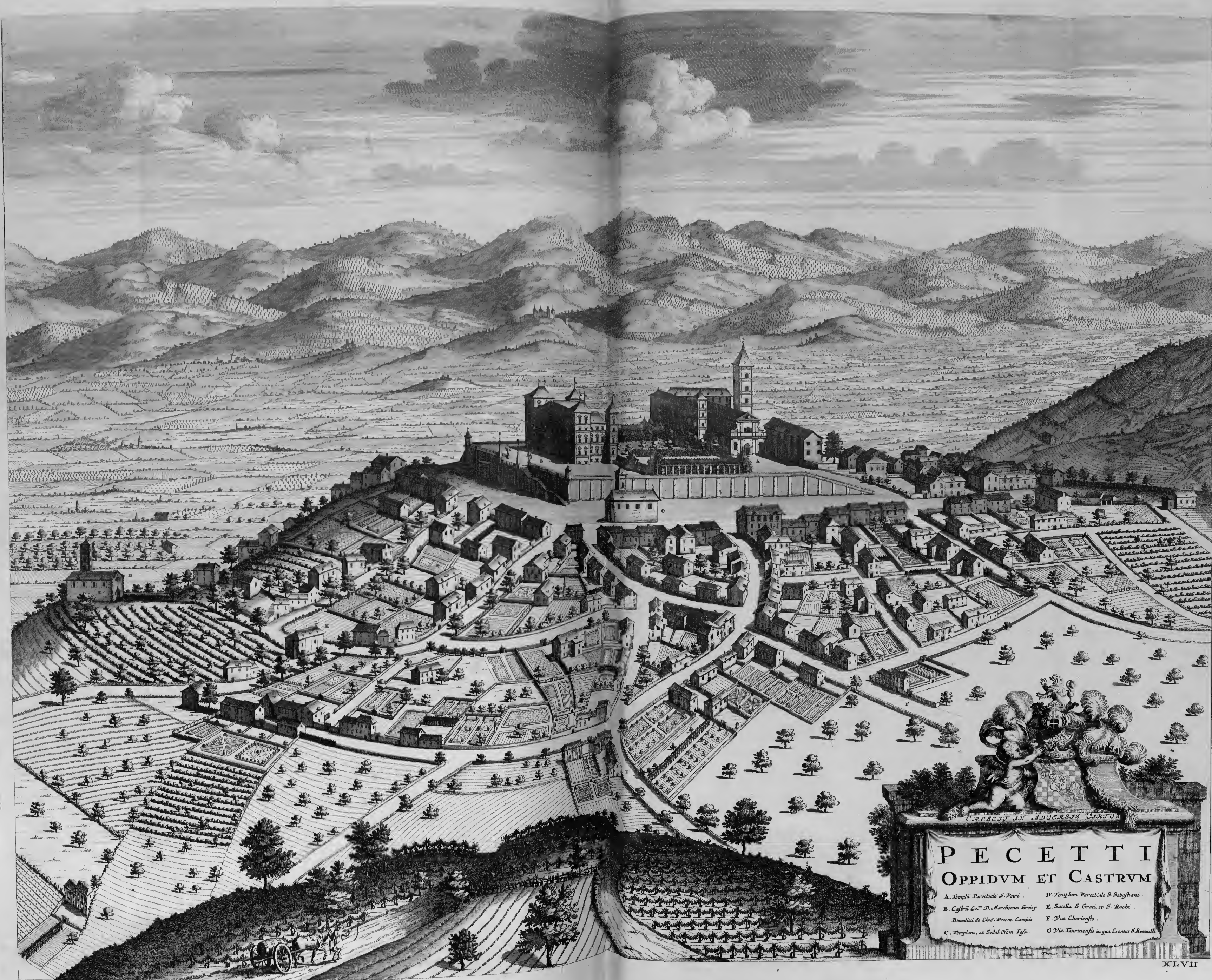
Cœnobium Augustinensium Eremitanorum.

Inter Familias autem, quæ ibi larem ab antiquo tempore posuêre, excellunt Grossi, quorum præcipuè sumptibus satis capax conspicuumque Cœnobium condidêre, Patrum nostrorum ævo, Augustinenses Eremitani, auspice F. Bartholomæo Falcumbello Avilianensi, qui in sua Congregatione, quam Lombardiæ vocant, iterum atque iterum Vicariam cum laude exercuit potestatem.

Rebus Ecclesiasticis quis præsit.

Rebus cæteroqui Ecclesiasticis præest Sacerdos unus, Prioris titulo insignis in primario Templo, sito Oppidi loco frequentiore, Parochialia administrans, Archiescopo in spiritualibus subditus Taurinensi, qui eousque, ulteriùsque etiam, Diœcesis suæ producit fines.

CRESCIT IN ADVERSIS VIRTUS
PECETTI
OPPIDVM ET CASTRVM
A. Templũ Parochiale S. Petri.
B. Castrũ Ex.mi D. Marchionis Greisy Benedicti de Cizé, Pecetti Comitis
C. Templum, et Sodal. Nom. Iesu.
D. Templum Parochiale S. Sebastiani.
E. Sacella S. Grati, et S. Rochi.
F. Via Cheriensis.
G. Via Taurinensis in qua Eremus S. Romualdi
XLVII

DESCRIPTIO

PECETI

OPPIDI.

CONtinuatus ille amœnissimorum Collium tractus, qui à Montecalerio Sedulam usque (nunc Casale S. Evasii) secus Padum flumen protenditur, quamplures habet dispositas hinc inde Villas, Castella, Pagos, in quibus, si quando secedere lubeat ab Urbium strepitu, Nobiles habent, quo jucundissimè otientur. Has inter, deliciis, rusticationique opportunas sedes, præcipuum locum obtinet, inter Taurinum, Montemcalerium, Cariumque, Pecetum Oppidum, æquè ac Riva in Cheriensi territorio situm, Comitatûs titulo insignitum. Id Colle conspicuo, atque aprico situm, ad Orientem, atque Austrum vergit, ex quo fit, ut non modò cælo gaudeat admodùm salubri, verùm etiam finitimorum ad Septentrionem objectu Collium, hyemis incommoda minùs sentiat.

Situs.

Cæli salubritas.

Agri circumfusi fertilitas & amœnitas.

Ager circumfusus Cererem, Pomonam, Bacchum ita optimum fert, ut nulli, ubertate, ac exquisito sapore fructuum, sit secundus. Hinc jucundus in Alpinam, Subalpinamque plagam, in Ligures cispadanos, transpadanosque prospectus. Hinc liber oculi circumquaque jactus in amœnissimam Italiæ Regionem.

Oppidanorum numerus & ingenium.

Oppidanorum numerus ad duo fermè animatum millia censetur, qui naturali soli cælique beneficio, eo prædití sunt ingenio, ut, si animum addixerint Martis ac Palladis disciplinis, mirum in modum excellant. Spiritualia incolis ministrantur in Ecclesiis D. Petro Apostolorum Principi, atque Sebastiano Martyri sacris. Inest præterea Laïcorum Sodalitium; nec desiderantur minora in agris Templa, ut in eis forensis populus Divinis commodiùs interesse queat diebus festis.

Ecclesiæ.

Eremus Camaldulensium à Carolo Eman. I. fundata.

Quà itur Taurinorum Augustam hujusce Oppidi maximè ornat fines celebris illa Camaldulensium Monachorum, D. Romualdi Abbatis institutum sectantium, ab immortalis memoriæ Carolo Emanuele Allobrogum Duce, ejus nominis Primo, fundata Eremus, elegantissimo visenda Templo, cujus decorem auget Capella Equitum Sabaudici Ordinis, uniformibus in morem veterum Ascetarum Cellis, amœnissimis hortis, nemoribus, ac, quod caput est, Viri Dei D. Alexandri à Ceva Sacerdotis Camaldulensis, ejusdem olim Ducis conscientiæ moderatòris, virtutumque famâ illustris Ossibus venerabilis. Ibi verò, procul à mundi illecebris hominumque consortio, alumni Religiosi, Jejuniis, ac Orationi intenti, vitam ducunt Angelicam potiùs, quàm humanam.

Jurisdictio spiritualis & temporalis.

Quod ad Jurisdictionem attinet, in Spiritualibus Pecetenses Incolæ parent Archiepiscopo Taurinensi; Temporale verò Dominium possidet Benedictus de Cize, de Greisii, ac Monteimontis in Sabaudia Marchio, de cujus viri in rebus agendis prudentia, in Principem suum obsequio, ac in Rempublicam meritis plura dicenda forent. Hoc unum tamen non omittendum. Cùm anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo sexto Catholicos inter Protestantesque Helvetios, ob orta in Religione, publicéque pactorum observatione dissidia, ad arma ventum esset, ductisque jam hinc inde ad signa maximo numero Militaribus copiis, nil utraque pars, nisi sanguinem Confinium suorum sitiret, Dux Sabaudiæ Carolus Emanuel II. postquam in Catholicorum subsidium, prompto in Christianam Rempublicam animo, atque ex vetere cum iisdem Catholicis Helvetiis fœdere, magnam equitum ac peditum vim transmittere parâsset, rem simul negotiatione sedare, ac Pacem inter eos componere tractatu amico tentavit: Quamvis alii Principes per Oratores suos hoc ipsum antea solerti industriâ, sed parùm prospero successu tentâssent. Ad tam arduum opus delectus Marchio de Greisii, in eo ita prudenter, atque utiliter laboravit, ut, superatis, quæ identidem oriebantur difficultatibus, conciliatis tandem animis, positâque cum armis irâ, concordiam inter eos firmam, inconcussamque sanciverit, non sine maxima Principis sui commendatione, totiusque orbis terrarum plausu. Quod æquus rerum æstimator Alexander VII. Pontifex Maximus, binis missis ad eum diplomatibus, abundè testatum voluit.

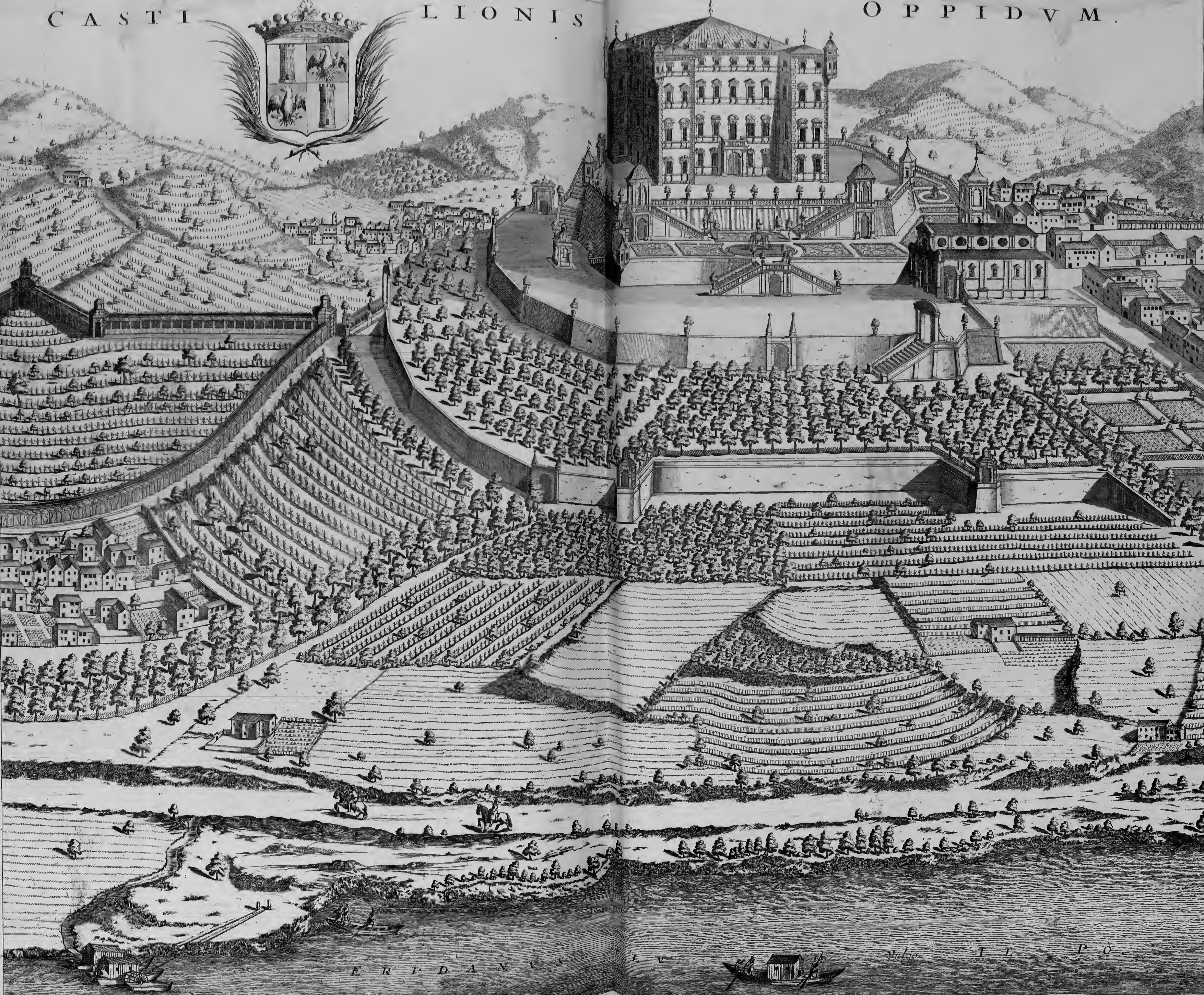
PECETI OPPIDI DESCRIPTIO.

Palatium Marchionis de Greisii.

Ut suas ille ad Pecetum delicias magnificentiùs exornaret, medio Oppido Palatium, sive Castrum, quod hîc graphicè repræsentatum voluimus, ædificare aggressus est, Turribus, Porticibus, Fontibus, Viridariis, Topiariis, in quibus naturâ arteque convenientibus, nihil est, quod ad animos oblectandos desideretur. Unde factum est, ut, non modò cùm Regia Dux ipse supremus sequela, verùm etiam exteri Magnates, quique Sabaudicam Aulam frequentant Principum Oratores, Pontificii imprimis Nuncii, eo loco divertere sæpè amaverint.

CASTI LIONIS OPPIDVM.

DESCRIPTIO CASTILIONIS OPPIDI.

Nomen. Astilio, ab impoſito crepidini montis Caſtello nomen accepit; Oppidum commodiſſimo loco ſitum, nempe inter feraciſſimos Montisferrati Colles: *Situs.* Taurino quinque milliaribus, totidem Cherio, totidem Clavaſio disjunctum; opportunâ ſanè diſtantiâ, ad dividendas omnis generis fruges, quarum ob ſoli fertilitatem magnus ibi proventus, & optimam calcem, quæ, non ſine magno incolarum emolumento, ex terræ viſceribus eruitur, & conſtruendis Taurini ædificiis mirum in modum conducit, attentâ maximè Padi vicinitate, quæ ad frequentanda commercia non exiguam ſufficit commoditatem.

Incolarum mores. Pro parvitate loci multos habet incolas, mercimoniis & agriculturæ prorſus addictos. Saluberrimâ fruitur cæli temperie. Mira ſitûs eſt amœnitas, feraciſſimus omnium fructuum *Agri fertilitas.* ager, vini præcipuè nigri & albi, cujus utriuſque præſtantia, celebrem huic Oppido famam præ reliquis comparavit. Ab utraque ſui parte ſubjectam proſpicit planitiem, nemoribus & ſylvis abundantem, in quibus ad venationis delectationem volucres & feræ non deſunt, & per quas commodus patet ad Oppidum adſcenſus.

Spiritualem loci curam gerit Præpoſitus, cui Divinis in officiis ſex alii Sacerdotes ad populi commoditatem indefeſsè ſuffragantur. A quibus, quove tempore conditum, ignoratur; *Oppidi antiquitas.* tamen ex vetuſtiſſimis Oppidi ædibus, & Caſtelli ruderibus, quod recondendæ memoriæ Carolus Emanuel I. Dux Sabaudiæ multis ab hinc annis dirui juſſit, conjici poteſt, Oppidum eſſe antiquiſſimum.

Montisferrati Marchionibus paruit. Montisferrati Marchionibus olim paruit, ſub eorumque dominio uſque ad annum 1630. perſeveravit, quo, Claraſcenſibus in *Quando Sabaudæ ditioni addictum ſit.* Comitiis pace inter Reges compoſitâ, Sabaudæ ditioni fœliciter addictum eſt, retentâ Comitatûs prærogativâ, quam Franciſcus Caſtilioneus Oppidi Toparcha, ac primus Comes à Vincentio Mantuæ Duce ſuorum intuitu meritorum acceperat, Clariſſimæ Familiæ nomen dediſſe fertur, quæ de Caſtelliono dicebatur, inclita viris egregiis, & antiquâ nobilitate conſpicuis, quos recenſere prolixum foret.

Eâ verò proſapiâ temporibus noſtris exſtinctâ, Caſtilionis dominium, cum ſubalterna Juriſdictione, & univerſum Cordu æ territorium, annuente Sabaudiæ Duce, retentâ Comitatûs dignitate, ceſſit clariſſimis viris Comitibus Joanni Antonio Turineto, ejuſque Fratri Georgio Ærarii Regii Præſidi primario, qui de ſuis Principibus optimè meriti, eiſdem incorruptâ fide difficillimis temporibus exactiſſimè ſerviverunt, & de Subalpina regione, erectis intra & extra Taurinenſem Urbem magnificentiſſimis ædificiis, eidem Urbi ſplendorem, ſuis nominibus famam, ac omnium civium, pauperum præcipuè, ob profuſam in eos liberalitatem, ſibi benevolentiam comparârunt.

Adepti Loci dominium, ſtatim de Caſtello, ut jam diximus, in latiorem lætioremque formam reſtituendo cogitârunt. *Caſtellum.* Quamobrem annuente Carolo Emanuele II. brevi temporis ſpatio, qualem hîc ad vivum repræſentamus, ſurrexit moles, eâ ſtructurâ, ut amicos alliciat, hoſtes arceat & propulſet, eodem planè loco, quo ſteterat Caſtellum vetus, impoſitâ amœniſſimo nimirum colli à reliquis circumquaque adjacentibus ſeparato, quibus, latiſſimè dominatur.

Idem porro hinc indè Caſtellum voluptuariis & coronariis hortis pulcherrimam in ſpeciem decoratur, fontibus abundat, ornatur myrtetis: non lauri deſunt, non pulvillorum margines, non palatæ arbuſculæ, non directi in quincuncem fructiferarum, & aliarum arborum curſus, non areæ, non Topiaria, nihil denique, quod ad explendos mirâ jucunditate ſpectantium animos facere poſſe videatur. Pauca ſunt (ut paucis abſolvam) amœniora in toto Pedemonte privati Equitis Caſtella, ita ut Chriſtiana à Francia Sabaudiæ Duciſſa, ejuſque Filius Carolus Emanuel II. ibidem non ſemel voluerint otiari.

CIRIACUM vulgo CIRIÈ

1. Templum Parochiale S Ioannis Baptistæ.
2. Templum Parochiale S. Martini.
3. Templum Parochiale S. Ioseph.
4. Templum S. Bernardi et Sodalitium S.ma Sindonis.
5. Templum et Sodalitium Spiritus Sancti.
6. Templum et Cœnobium F.F. S. Augustini.
7. Templum B. Virginis Lauretanę.
8. Sacellum S. Antony Abbatis.
9. Sacellum S. Rochi.
10. Sacellum S. Sebastiani.
11. Palatium, Horti et Ambulacra D. Marchionis.
12. Castri antiqui vestigia.

DESCRIPTIO OPPIDI CIRIACI.

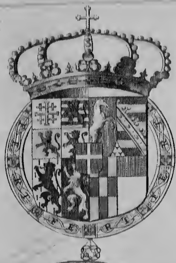

Eptimo Taurinensi ab Urbe lapide, Septentrionem versùs, non longè ab Alpium Grajarum radicibus, nec procul à Duriâ occurrit *Ciriacum* Oppidum, insigne Marchionatûs titulo, qui sub se S. Mauritium, Nolas, & Robasomerium minora Oppida comprehendit. Pedemontanis dicitur *Cirié*, fortasse à peculiari Incolarum erga Divum Cyriacum Martyrem cultu, cujus festum 8. Idus Augusti inibi summâ celebritate recolitur, convenientibus eo loci vicinis populis ad veneranda ejusdem Martyris sacra lypsana, quorum pars intrà Oppidum, in S. Joannis Baptistæ Ecclesia Parochiali, pars verò extra illud in Augustinensium, Congregationis Lombardiæ, publico, & privato Gasparis Provanæ loci Domini ære ad Annum 1488. fundato Cœnobio religiosissimè asservatur. Habet aliud, intrà idem Oppidum situm, Templum Parochiale sub titulo Divi Martini. In his populo, cujus numerus ad quingentas, eo ampliùs, domos, & ad animarum fermè duo millia ascendere perhibetur, spiritualia ministrantur. Supersunt tria Laïcorum pietatem excolentium in peculiaribus Oratoriis Sodalitia, S. Crucis unum, S. Sindonis aliud, tertium verò Spiritûs Sancti: nec deest in agro antiquissimus B. Mariæ de Spinarano Prioratus, ubi, ut fama est, florebat olim Virginum Deo dicatarum Parthenopæum, cujus adhuc hodie nonnulla visuntur rudera. Locus tribus distinguitur portis, quæ à totidem in proximo sitis Templis cognominantur; Prima, qua Taurinum itur, S. Joannis; secunda, quæ Lancei Vallem respicit, S. Martini; tertia, unde ad S. Mauritii Oppidum patet accessus, Laureti, ab æde Virgini Lauretanæ dicata, vulgò indigitantur. Viam ejusdem loci præcipuam continuati hinc indè ambiunt fornices, sive porticus, subter quibus prostant frequentes longo ordine tabernæ & officinæ, ex quibus arguas incolarum veterem opulentiam, ex textrina præsertim, lanificio, aliisque honestis artibus olim provenientem, antequam bellicus furor, tempusque edax, quod nulli rei parcere novit, magnaque ex parte veteres loci muros, turresque labefactavit, cuncta pessundedissent. Inter cætera, solo æquata fuit antiqua firmissimaque Arx sive Castrum, Nobilium de Provanis quondam diversorium, dum à Frederico Ænobarbo Imperatore, æquo parùm jure, in Marchionem Monferratensem Ciriaci, finitimorumque aliorum Oppidorum dominium translatum esset, posthabitis, qui diù justè possederant, Sabaudis Principibus, ad quos tamen postliminio rediit. Marchionatûs titulum, quo nunc gaudet, impertivit Serenissimus Sabaudiæ Dux Emanuel Philibertus, ut eo decoraret Joannem Hieronymum de Auria, à quo Oneliæ in Liguribus Principatum, partim emptionis, partim permutationis titulo obtinuerat. Eo gaudet etiamnum Joannes Hieronymus de Auria, Hieronymi prædicti Nepos, Joannis Dominici de Auria Sabaudicarum triremium Generalis Præfecti Annunciatæ Equitis Torquati, Magnique penes Mauritium à Sabaudia Principem Scutiferi Filius, qui Marchionatum Ciriacensem posteris reliquit, supremusque Locorum Testigi, & Cesii in iisdem Liguribus Dominus erat: is cùm apud Principem suum Carolum Emanuelem II. Sabaudiæ Ducem potissimum gratiæ locum teneat, frequenter in suo elegantissimo Ciriacensi Palatio eundem Ducem, nec non Ludovicam itidem à Sabaudia ipsius Ducis Sororem, prædictique Mauritii Principis Viduam excipere consuevit, in eis præsertim ædibus, quas ibidem ipsimet Principes Regiâ magnificentiâ construxerunt, ornaveruntque, ut essent placidissimum defessi animi levamentum, si quando ab Aulæ curis libeat otiari, venationibusve & genio indulgere inter loci delicias, quà arte, quà naturâ amœnissimi. Agri facies, qui paulatim ab ima planitie elevatur, ferme tota rigatur aquis ex

Nominis origo. *Templa.* *Incolarum numerus.* *Portæ tres.* *Porticus.* *Marchionatus origo.* *Ciriacense Palatium elegans.* *Agri circumjacentis fertilitas.*

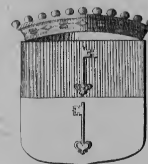
ex Sturia fluvio, aliisque fontium rivis deductis: unde fit, ut Cereris, Bacchi, & Pomonæ copiosissimus sit proventus: nec minùs feracia virorum illustrium ingenia, si quando Palladis se muneribus addixerint. Inter quos meritò celebrandi Joannes Ferrerius, Vir in omni scientiarum genere eruditissimus, eaque de causa in Gesneriana Bibliotheca commemoratus: Petrus de Cariatoribus, nobilis, Patrum nostrorum ævo, Jurisconsultus, nominatissimusque causarum in Senatu Taurinensi Patronus, uti juris ab eo editæ allegationes abundè testantur: nec non Joannes item de Cariatoribus Victoris Amedei Ducis primùm, dein Christianæ Francicæ Ducissæ Sabaudiæ à Secretis, qui maximi momenti negotiationes ad exitum cum laude perduxit. Nec verò iidem tractandis armis in Principis obsequium segnes; quales sunt ex hoc Oppido oriundi plures non spernendam professi nobilitatem: inter quos recensendi Cavallerii, Grossi, & Robasomerii, aliique ipsius Ciriaci olim ex parte Domini; Marchisii Domini Casellarum, Gribaldi; Ferrerii; Jacomelli; de Turre; Vittoni, aliique qui feuda in Pedemontano tractu conspicua possederunt, fueruntque, quando sese obtulit occasio, egregiè de Republica benemeriti.

Viri præclari inde oriundi.

CLAVASIVM *vulgo* CHIAVASSO

Strada di Torino

Verso Iurea

Verso Vercelli

1. La Chiesa Colleggiata di S. Maria.
2. Il Castello.
3. La Chiesa della Compagnia delli Angeli.
4. La Chiesa e Convento di S. Francisco.
5. La Chiesa e Convento di S. Nicosio de R. R. P. P. Agostiniani.
6. Chiesa e Convento di S. Bernardo de R. R. P. P. Zoccolanti.
7. Il Monastiero e Chiesa delle Monache di S. Clara.
8. La Chiesa della Comenda di S. Marco.
9. La Chiesa della Vend. Compagnia de Disciplinanti di S S Giō e Maria.
10. La Chiesa della Comenda di S. Antonio.
11. La Chiesa della Comenda di S. Michelle.
12. Il Bastione detto delle Monache.
13. Il Bastione del Mondovi.
14. Il Bastione Verde.
15. Il Bastione detto di S. Bernardino.
16. La Piatta forma di S. Giovanni.
17. La Piatta forma del Castello.

Po Fiume

ERIDANVS FLV.

DESCRIPTIO URBIS CLAVASII.

Situs.

NOn procul à Padi ripa, ubi Morgus fluvius (Italis *Orco*) eidem miſcetur Pado, decimo circiter à Taurinorum Auguſta lapide, jacet in æquali planitie Clavaſium Oppidum, Pedemontanorum linguâ *Chivaſſo*, murorum vetuſti recentiſque operis ambitu, propugnaculis, foſſa capaciſſimâ aquis plenâ egregiè munitum: quin etiam tormentis bellicis, militumque præſidio, bellorum præſertim tempore, inſtructiſſimum.

Loci opportunitas.

Quanquam Geographicis quibusdam placuerit urbem hanc in Eporediæ Marchionatu ſcribere, conſtat eam Taurinenſis tractus partem ſemper fuiſſe. Ea eſt loci iſtius opportunitas, ut qui Clavaſium tenet, Taurinorum, Salaſſorum, Libicorum, Ciſpadanorum, Inſubrum, ſeu dicere mavis, tractûs Taurinenſis, Canapixii, Vercellenſis, Montisferrati, Lombardiæ clavem habere videatur, quâ ſibi viam, quò magis libuerit, tutò aperire poſſit.

Anno 1639. Princeps Thomas à Sabaudia illud occupavit.

Hinc eſt, quòd cùm Anno 1639. auditâ Præfecti abſentiâ, Princeps Thomas à Sabaudia, Vercellis repentè egreſſus, ſub auroram ex improviſo fugatis cuſtodibus, occupatiſque portis, loco potitus eſſet, metuens Chriſtiana Francica, Sabaudiæ Duciſſa, contrà quam arma Princeps cognatus moverat, ne eo præſidio occupato in manifeſto diſcrimine ſui ſuorumque ſalus verſaretur; Carolum Emanuelem Ducem Sabaudiæ Filium, ejuſque tres Sorores, in Sabaudiam longiùs amandavit, ut in Chamberienſi Caſtro ſub tuto eſſent, donec ſeſe rerum facies immutaret.

Galli poſtea recuperarunt.

Quamobrem nihil antiquiùs habuerunt Valetanus Cardinalis, Longavilleusque Dux, penès quos copiarum Gallicarum in Italia ſumma erat, quàm ut conſertis in unum viribus Clavaſium quantocius, uti feliciter evenit, recuperarent, nitentibus fruſtrà prædicto Thomâ à Sabaudia Principe, Marchioneque Leganeſio Mediolanenſis Ducatus Gubernatore, & Hiſpanicarum turmarum ductore ſolvere obſidionem.

Et Anno 1649. ſponte Duci Allobrogum reſtituerunt.

Tenuerunt verò Galli decennium circiter cum ſatis munita militum manu opportuniſſimum bello in Inſubres inferendo oppidum, donec Anno 1649. ſponte dimittente, quæ ſui non erant juris, Rege Chriſtianiſſimo, fuit Duci Allobrogum reſtitutum. In Spiritualibus locus paret Epiſcopo Eporedienſi, cujus Diœceſis ſatis ampla eò uſque extenditur.

Templa Oppidi.

Præter primariam Eccleſiam Canonicorum Collegio inſignem, inſunt S. Marci, olim Ciſtercienſium Monaſterium, nunc in Commendam, ut vocant, redactus Prioratus; S. Antonii pariter Commendatus; S. Bernardini Minorum de Obſervantia non inelegans Cœnobium, quod pridem extra muros ſitum, ut minùs bellicis incurſionibus eſſet obvium, ab Anno 1520. intrà eosdem muros collocatum eſt.

B. Angelus à Clavaſio.

Floruit in eo, in hac Patria ex Carletorum familia natus, B. Angelus à Clavaſio, vir non modò Philoſophicis & Theologicis Scientiis excultiſſimus, verùm etiam pietate atque religione, quæ maximam illi viventi mortuoque Sanctimoniæ opinionem peperit, perquam celeber. Aſſervantur in hujus Cœnobii tabulario Sixti IV. atque Innocentii VIII. Pontificum Romanorum diplomata, per quæ Nuntius Pontificius, ac Sacræ Cruciatæ Commiſſarius, cum facultate in certis matrimoniorum impedimentis diſpenſandi conſtitutus, Confeſſarius inſuper Caroli Tertii Ducis Sabaudiæ dictus eſt, additâ præterea plenitudine poteſtatis inquirendi contra Valdenſes Hæreticos, qui tunc temporis, ad annum ſcilicet 1480. per Pedemontanas Regiones, finitimasque Valles ſua dogmata diſſeminabant.

Ejus Summa Caſuum Conſcientiæ.

Reliquit verò eximius hic Sacrorum Canonum Interpres in ævum duraturam, ac Confeſſariis utiliſſimam Caſuum conſcientiæ Summam, quam ab ejus nomine Angelicam vocant meritò, Venetiis primum Anno 1499. deinde ibi, atque alibi iterum atque iterum typis cuſam, de cujus Auctore non immeritò, qui libro imprimendo dedit operam ita cecinit:

CLAVASII DESCRIPTIO.

HUMANO ANGELICAS QUICUNQUE AUDIRE LOQUELAS
ORE CUPIS: PRÆSENS PERLEGE LECTOR OPUS.
HIC SACROS CANONES, HIC ET CIVILIA JURA,
HIC SANCTÆ INVENIT RELLIGIONIS OPES.
MAXIMA MULTORUM, QUOD VIX DABAT ANTE LIBRORUM
SARCINA, ID ANGELICA DAT TIBI SUMMA BREVIS.
ANGELUS EST AUCTOR, SACRI DECUS ORDINIS INGENS
SERAPHICI, ET TANTÆ RELLIGIONIS HONOS.
AUCTOREM, ATQUE OPUS IMPRESSUM FELICIA DONA,
CLAVASSINA TUO TERRA BEATA VIRO.
NEC CARLETA MINUS GENS FELIX, UNDE CREATUS
ANGELUS, ANGELICIS DIGNUS ADESSE CHORIS.

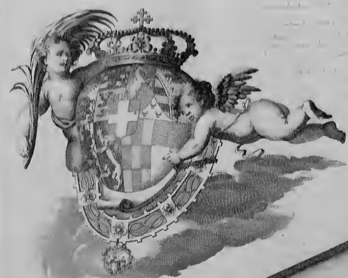
Postquam autem Angelus Ordinis sui, Cismontanæ Familiæ Vicarium Generalem jam quartò egisset, meritis plenus, ac miraculorum famâ conspicuus, solum Cælo commutavit propè Cuneum in Subalpinis in sui Ordinis Monasterio, ubi Sacrum ejus Corpus loco sublimi, votivisque tabellis, facibus, lampadibusque nobilitato, etiamnum integrum piè colitur.

Habet prætereà idem Oppidum Minorum S. Francisci Conventualium, Augustinensium Congregationis Lombardiæ, Capuccinorumque Fratrum Asceteria: nec deest Sanctimonialium Clarissarum prædicto B. Angelo à Clavasio vivente ac curante fundatum Parthenopæum, ubi spiritûs primordia hausit B. Bartholomæa, itidem dicta à Clavasio, Minoriticam D. Claræ Regulam inibi professa, ac tumulata, cum inquilinorum pia ad ejus ossa devotione. Prodierunt verò ex eadem Patria viri bello, paceque, domi, forisque, in Ecclesiasticis, sæcularibusque dignitatibus præstantissimi, quos longum esset recensere: recensuitque ex parte in Corona Sabaudiæ Regia Franciscus Augustinus ab Ecclesia Præsul Saluciensis. Unde fit, ut tanta sint Oppidi hujus decora (deme aërem Mortalium saluti præ aquarum stagnantium vicinia aliquando officientem) ut Civitatibus non paucis valeat non modò æquari, verùm etiam anteferri.

Virorum clarorum multitu.

Aëris salubritas.

CARMAGNOLIA

Notarum Explicatio.

A. *Castrum.*
B. *Ecclesia Collegiata.*
C. *Eccl. et Conv. S.ti Augustini.*
D. *Oratorium S.ti Bernardini.*
E. *Orat. S.ti Joannis Baptistæ.*
F. *Oratorium S.ti Rochi.*
G. *Cœnobium Monialium Ordinis S.ti Dominici.*
H. *Xenodochium.*
I. *Porta Monetæ.*
. *Porta S.ti Joannis.*
. *Porta Zuchetæ.*

CARMAGNOLIÆ IVSQ. VICOR NOVA ET EXACTISSIMA DESCRIPTI

DESCRIPTIO URBIS CARMAGNOLIÆ.

Uamquam ultrà Padum sita sit munitissima urbs Carmagnolia atque duodecim aut circiter milliariis à Salutiarum Marchionatûs limitibus, ipsius tamen pars est insignis, quam Princeps * *Civitatis* titulo commendavit. Eam accuratè delineatam exhibemus lectori, ut oculis quam validè munita sit judicare facile queat. Hæc à Taurinorum Augustâ, Salutiis, Fossanoque Urbibus, æquali fermè spatio, decem scilicet Italicis milliaribus distans, nomen à Caramaniæ municipio sibi contermino accepisse diminutivum creditur Caramaniolæ, parvæ scilicet Caramaniæ. Attamen eò paulatim in unum coalescentibus circumpositorum Oppidorum accolis, quos sitûs commoditas, distrahendarumque quaquaversum mercaturarum opportunitas alliciebat, filia matrem amplitudine superavit, accessoriumque suo longè præstitit principali; nam Civium numero, opum vi, ædificiorum elegantiâ brevi crevit. Hinc factum est, ut non solùm rebus Marchionum Salutiensium stantibus, gavisa sit titulo Comitatûs, quo illi, quandiu viverent, honorare suæ Marchionalis familiæ primogenitum consueverant, verùm etiam (quæ est fatalis rerum humanarum vicissitudo) eâ labente stirpe, ac inter se Cæsarianis, Gallisque superiore sæculo in Pedemontano tractu acerrimè digladiantibus, Carmagnolia tamen, licèt sæpius obsidione tentata, steterit, suamque, bellorum inter strepitus, famam auxerit. Iidem namque Galli novo munitâ Civitate murorum ambitu, excavatisque extrinsecus novis fossis jugiter aquâ oppletis, nec non ad exactioris defensionis formam instauratâ, atque ampliatâ eâ, quæ olim fuerat excitata ibidem, Arce, potuerunt Cæsarianorum progressibus, qui Carinianum sex passuum millibus, non ampliùs inde dissitum tenebant cum armato præsidio, sese opponere, eorumque impetus remorari. Nunc verò, postquam adjecta fuêre eidem, ad recentioris architecturæ præscriptum, firmissima propugnacula, soloque tenus diruta, civili, ante pauca, dum hæc scribimus, lustra, strepente bello, nonnulla Suburbia, eorundem Gallorum operâ, qui Carmagnoliam iterum occupârant, nimiam propè murorum septa viciniam causantium, nunc inquam, ea inter munitissimas totius Pedemontanæ Oræ stationes militum recensetur.

Situs. *Nominis origo.* *Augmentum.* *Comitatûs titulus.* *A Gallis fortificata.* *Adaucta etiam Arce.*

Ex eorum, quæ memoravi, Surburbiorum ruinis, alia quatuor, prioribus magnitudine vix cedentia, quingentis tamen à Civitate sejuncta passibus, cœpêre à fundamentis ædificari: quorum domicilia quatuor distinctis fuêre Parœciarum cœtibus assignata, non infrequentibus habitata incolis, qui, computatis iis, qui intra muros degunt, sex mille quingentas animas excedere perhibentur.

Suburbia quatuor 500. passibus ab urbe remota.

Templum peramplæ structuræ Parochiale, situm ad partem Civitatis Occidentalem, ornatur venerando tredecim Canonicorum Collegio, inter quos tres eminent dignitate. Eos, rogante Ludovico secundo Marchione, Anno M. CCCC. LXXIV. Sixtus Quartus Romanus Pontifex introduxit, assignatis eisdem, inter cætera, minorum aliquot Ecclesiarum, quæ in Carmagnoliensi territorio visuntur, redditibus. Habet verò ea Basilica potiorem corporis D. Plinii Martyris partem, quam secum ex Sardinia Insula delatam eisdem Canonicis dono dedit P. F. Joannes à Monte rotundo, Minister Capuccinorum Generalis. Insunt præterea ad latus Australe Ascetæ Augustinenses, in eleganti, sitâ ad Fori principalis extremum, Ecclesiâ divinis operam dantes; adsunt etiam præter paratum pauperibus excipiendis Xenodochium, nonnullæ, operibus piis addictæ, Laicorum Societates.

Templum Parochiale Collegii Canonicorum. *D. Plinii Martyris lipsana.* *Augustinensium Cœnobium.*

Extra Civitatem degunt, præter Capuccinos ultimo sæculo admissos, Minoritæ, quos dicunt

Extra Muros Capuccinorum, ac Minoritarum domicilium.

* Ea voce utuntur Itali, Hispanique apud quos discrimen inest urbem inter & Civitatem, hoc enim nomine insigniores duntaxat gaudent vel quæ Episcopali sede commendantur. De Pedemontii *Civitatibus* sermonem habuimus pag. 2. primæ partis hujusce Voluminis.

dicunt de Obſervantia. Horum Cœnobium (unà cum veteribus Suburbiis ſolo dejectum) ab Anno uſque M. CCCC. XCIII. fundatum ſub titulo Deiparæ Annunciatæ, Eccleclesiam habebat, ut in Monumentis Seraphicis Provinciæ D. Thomæ ſcribit Paulus Britius, viginti elegantiſſima ſacella ſub uno tantum fornice continentem: tantæque erat latitudinis, & eminentiæ, ut vix parem liceret in tota Italia invenire. Monaſterium porrò tantæ fuiſſe narrat capacitatis, ut plusquam octoginta Fratribus non incommodam habitationem præbere poſſet. Dormitorio, geminisque eidem annexis Clauſtris, nullum altius, longius, clarius, elegantiusve ullibi ſe vidiſſe reſtatur: totum denique ſacri ſepti ambitum, muro undequaque circumdatum, pratiſque, hortis, viridariis, ac vinetis cumulatiſſimè conſitum, non Cœnobii, ſed Oppidi ſpeciem præ ſe tuliſſe. Tantum opus cùm Martis ratio, ut diximus, ſolo æquaſſet, aliud, uno circiter à Civitate milliario, propè ſacram B. Virginis dictæ de Salſazio, miraculorum famâ celebrem ædiculam, minoris tamen amplitudinis, Cœnobium fuit noſtro ævo ædificatum.

Cujus loco aliud miraculis clarum ædificatum.

His omnibus procul dubio tamen præſtat celeberrima, S. Mariæ de Caranova appellata, Abbatia, in eiſdem Carmagnoliæ finibus à Salutienſibus Marchionibus, accedente Romagnani Marchionum, Lauretique Comitum piâ munificentiâ, circa Annum Chriſti M. C. XXX. ædificata, redditibuſque peramplis locupletata. Hanc à primæva uſque fundatione incoluêre Monachi Ciſtercienſem regulam, quam à Monaſterio Staphardenſi hauſerant, profitentes, ſubditi impræſentiarum Abbati, quem titularem, ſive Clauſtralem vocant; nam, præter eum, alius Abbatiali adminiſtrationi in Commendam redactæ præeſt, qualis inter cæteros fuit Princeps Mauritius à Sabaudia, olim S. R. E. Cardinalis, ejusque ex Thoma Fratre Nepos Mauritius Eugenius itidem à Sabaudia. Hæc in univerſum de rebus Carmagnolienſium ſacris, quibus ſpirituale jus dicit Præſul Salutienſis, cujus Diœceſis ii conſtituunt portionem. Quod ad Civile regimen ſpectat, ea Civitas Provinciam ſibi veluti Capiti ſubditam habet peculiarem, pluribus conſtantem Oppidis, atque pagis; Præfectuſque inibi, præter ordinarium Judicem, à Principe conſtitutus cauſas in ſecunda inſtantia judicat.

Abbatia S. Mariæ de Caranova.

Monachorum Ciſtercienſium.

Percelebre eſt id, quod unaquâque hebdomodâ proſtat Carmagnoliæ mercimonium, ad quod convenire ſolent, non Pedemontani modò tractûs, Oræ Nicænæ, atque Liguſticæ mercatores, vitæ neceſſaria empturi, vendituri ve. Ejus verò frequentiæ valde confert ſoli eduliorum genus omne, linum, cannabum, ſericum proferentis ubertas, Civitatisque, ut initio diximus, in ipſo ferme Pedemontii centro ſitæ poſitio, unde huc, illucque facilè commeatur.

Mercatus celebris.

Cæterum ex hac Patria prodiêre viri ſago, togâque illuſtres admodùm. Inter eos, qui Martis gloriâ claruerant, primum meretur locum percelebris ille copiarum ductor Franciſcus Buſſonus, vulgò *Carmagnola* ab Hiſtoricis appellatus, qui ex infima plebecula oriundus emenſis cunctis militiæ gradibus, Mediolanenſium primò, tum Venetorum exercitûs ſummus Imperator fuit. Illum Philippus Maria Vicecomes, Mediolanenſium Dux non modo exercitibus ſuis præfecit ſed etiam ſororem ducendam dedit. Nec multò poſt plurimorum invidiâ inſimulatus ſalutem fugâ quærere coactus eſt Venetosque exul adiit, qui ipſi exercitum commiſerunt, quem in Mediolanenſem Ducem ſcripſerunt. At prohdolor! ſuſpicaci invidoque Senatui ſuſpectus brevi factus, atque inſimulatus gratiam prioris Domini Venetorum periculo quæſiiſſe, in vincula conjectus Venetias ducitur. Nec morâ, rebus in Senatu ponderatis capite damnatur, pœnamque extemplo inter duas columnas luit, meritò, ſi Fl. Blondo ac P. Juſtiniano credamus; iniquè atque dummodò ratione politicâ, ut teſtantur Spondanus, Jovius aliique plures. Cuncti vero abſque invidia ſcriptores hanc ei laudem dant, quòd numquam cum hoſte congreſſus fuerit (congreſſus eſt autem ſæpe) quin illum victor perpetuò ſuperaverit, virtutique habuerit ſemper fortunam comitem. Excolendis porrò litteris tam multi cum laude dederunt operam, ut iis recenſendis narratio magis prolixa videatur deſiderari. Sola Buciorum familia protulit Dominicum, Auguſtinum, Dominicum Philibertum, Avum, Patrem, Filium Bucios, quorum prior, Philoſophus apprimè doctus, ad rem medicam, quam profitebatur, ſpectantia plura ſcripſit; Secundus, primarius Philoſophicæ facultatis Lector in Taurinenſi Academia, atque pro Carolo Emanuele Primo Sabaudorum Duce ad plures Principes functus legatione, multa reliquit, eaque excultiſſima ſui ingenii monumenta; Tertius, in eadem Academia, ac facultate Lectorem agens, Orator prætereà, Hiſtoricusque, fuit ab eodem Carolo Emanuele Duce, Filio ſuo Philippo Emanueli Pedemontium Principi ad munus Secretarii deſtinatus. Protulit inſuper Philippum Bucium juris laureâ, Mauritianâque Cruce inſignem, qui metricè nonnulla, atque Gabrielem itidem Bucium Auguſtinenſium Eremitarum Vicarium Generalem, qui concionatoriè, & oratoriè plura in manus hominum dedit. Omitto aliarum familiarum alumnos, Franciſcum Gallinam, Jacobum Novareſium, Petrum Jacobum Zovellum illuſtres

Viri illuſtr[illegible] inde ort[illegible].

Franciſcus Buſſonus vulgò Carmagnola.

Bucii tres pater, filius & nepos.

Itidem [illegible]

Et Ga[illegible]

[illegible]

dicunt de Obſervantia. Horum Cœnobium (unà cum veteribus Suburbiis ſolo dejectum) ab Anno uſque M. CCCC. XCIII. fundatum ſub titulo Deiparæ Annunciatæ, Eccleclesiam habebat, ut in Monumentis Seraphicis Provinciæ D. Thomæ ſcribit Paulus Britius, viginti elegantiſſima ſacella ſub uno tantum fornice continentem: tantæque erat latitudinis, & eminentiæ, ut vix parem liceret in tota Italia invenire. Monaſterium porrò tantæ fuiſſe narrat capacitatis, ut pluſquam octoginta Fratribus non incommodam habitationem præbere poſſet. Dormitorio, geminiſque eidem annexis Clauſtris, nullum altius, longius, clarius, elegantiusve ullibi ſe vidiſſe teſtatur: totum denique ſacri ſepti ambitum, muro undequaque circumdatum, pratiſque, hortis, viridariis, ac vinetis cumulatiſſimè conſitum, non Cœnobii, ſed Oppidi ſpeciem præ ſe tuliſſe. Tantum opus cùm Martis ratio, ut diximus, ſolo æquaſſet, aliud, uno citciter à Civitate milliario, propè ſacram B. Virginis dictæ de Salſazio, miraculorum famâ celebrem ædiculam, minoris tamen amplitudinis, Cœnobium fuit noſtro ævo ædificatum.

Cujus loco aliud miraculis clarum ædificatum.

His omnibus procul dubio tamen præſtat celeberrima, S. Mariæ de Caranova appellata, Abbatia, in eiſdem Carmagnoliæ finibus à Salutienſibus Marchionibus, accedente Romagnani Marchionum, Lauretique Comitum piâ munificentiâ, citca Annum Chriſti M. C. XXX. ædificata, redditibuſque peramplis locupletata. Hanc à primæva uſque fundatione incoluêre Monachi Ciſtercienſem regulam, quam à Monaſterio Staphardenſi hauſerant, profitentes, ſubditi imptæſentiarum Abbati, quem titularem, ſive Clauſtralem vocant; nam, præter eum, alius Abbatiali adminiſtrationi in Commendam redactæ præeſt, qualis inter cæteros fuit Princeps Mauritius à Sabaudia, olim S. R. E. Cardinalis, ejusque ex Thoma Fratre Nepos Mauritius Eugenius itidem à Sabaudia. Hæc in univerſum de rebus Carmagnolienſium ſacris, quibus ſpirituale jus dicit Præſul Salutienſis, cujus Diœceſis ii conſtituunt portionem. Quod ad Civile regimen ſpectat, ea Civitas Provinciam ſibi veluti Capiti ſubditam habet peculiarem, pluribus conſtantem Oppidis, atque pagis; Præfectuſque inibi, præter ordinarium Judicem, à Principe conſtitutus cauſas in ſecunda inſtantia judicat.

Abbatia S. Mariæ de Caranova.

Monachorum Ciſtercienſium.

Percelebre eſt id, quod unaquâque hebdomodâ proſtat Carmagnoliæ mercimonium, ad quod convenire ſolent, non Pedemontani modò tractûs, Oræ Nicænæ, atque Liguſticæ mercatores, vitæ neceſſaria empturi, vendituríve. Ejus verò frequentiæ valde confert ſoli eduliorum genus omne, linum, cannabum, ſericum proferentis ubertas, Civitatisque, ut initio diximus, in ipſo ferme Pedemontii centro ſitæ poſitio, unde huc, illucque facilè commeatur.

Mercatus celebris.

Cæterum ex hac Patria prodiêre viri ſago, togâque illuſtres admodum. Inter eos, qui Martis gloriâ claruerant, primum meretur locum percelebris ille copiarum ductor Franciſcus Buſſonus, vulgò *Carmagnola* ab Hiſtoricis appellatus, qui ex infima plebecula oriundus emenſis cunctis militiæ gradibus, Mediolanenſium primò, tum Venetorum exercitûs ſummus Imperator fuit. Illum Philippus Maria Vicecomes, Mediolanenſium Dux non modò exercitibus ſuis præfecit ſed etiam ſororem ducendam dedit. Nec multò poſt plurimorum invidiâ inſimulatus ſalutem fugâ quærere coactus eſt Venetoſque exul adiit, qui ipſi exercitum commiſerunt, quem in Mediolanenſem Ducem ſcripſerunt. At prohdolor! ſuſpicaci invidoque Senatui ſuſpectus brevi factus, atque inſimulatus gratiam prioris Domini Venetorum periculo quæſiiſſe, in vincula conjectus Venetias ducitur. Nec morâ, rebus in Senatu ponderatis capite damnatur, pœnamque extemplo inter duas columnas luit, meritò, ſi Fl. Blondo ac P. Juſtiniano credamus; iniquè atque dummodò ratione politicâ, ut teſtantur Spondanus, Jovius aliique plutes. Cuncti vero abſque invidia ſcriptores hanc ei laudem dant, quòd numquam cum hoſte congreſſus fuerit (congreſſus eſt autem ſæpe) quin illum victor perpetuò ſuperaverit, virtutique habuetit ſemper fortunam comitem. Excolendis porrò litteris tam multi cum laude dederunt operam, ut iis recenſendis narratio magis prolixa videatur deſiderari. Sola Buciorum familia protulit Dominicum, Auguſtinum, Dominicum Philibertum, Avum, Patrem, Filium Bucios, quorum prior, Philoſophus apprimè doctus, ad rem medicam, quam profitebatur, ſpectantia plura ſcripſit; Secundus, primarius Philoſophicæ facultatis Lector in Taurinenſi Academia, atque pro Carolo Emanuele Primo Sabaudorum Duce ad plures Principes functus legatione, multa reliquit, eaque excultiſſima ſui ingenii monumenta; Tertius, in eadem Academia, ac facultate Lectorem agens, Orator prætereà, Hiſtoricusque, fuit ab eodem Carolo Emanuele Duce, Filio ſuo Philippo Emanueli Pedemontium Principi ad munus Secretarii deſtinatus. Protulit inſuper Philippum Bucium juris laureâ, Mauritianâque Cruce inſignem, qui metricè nonnulla, atque Gabrielem itidem Bucium Auguſtinenſium Eremitarum Vicarium Generalem, qui concionatoriè, & oratoriè plura in manus hominum dedit. Omitto aliarum familiarum alumnos, Franciſcum Gallinam, Jacobum Novareſium, Petrum Jacobum Zovellum illuſtres

Viri illuſtres inde oriundi.

Franciſcus Buſſonus vulgò Carmagnola.

Bucii tres pater, filius & nepos.

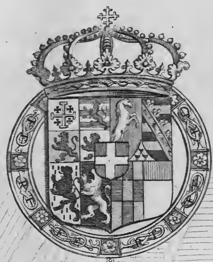
Itidem Philippus.

Et Gabriel.

Alii quam multi.

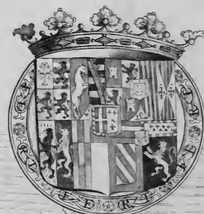
illuſtres Medicos, ac Philoſophos; Franciſcum Piſcinam, & Jo. Antonium Maſſuerum Legum peritos, Georgium Rizzacaſam, Mathematicum atque Aſtrologum; Nicolaum Baſterium Philoſophum, & Theologum, qui multos annos cum eximiæ doctrinæ fama docuit in Cathedra Ticinenſi, & Franciſcum Mariam Ferragatam Theologum, celeberrimumque Concionatorem, ambos Auguſtiniani Ordinis Sectatores; Gulielmum Baldeſſanum denique Canonicum Taurinenſem, Sacrumque Hiſtoricum, quorum omnium facta, dicta, ſcriptaque numquam intermoriturum præſtabunt huic Patriæ ornamentum.

CARINIANVM *vulgo* CARIGNAN

SER. PR. EMANVELIS PHILIBERTI A SABAVDIA OPPIDVM, & PRINCIPATVS CAPVT.

1. Ser.mi Principis Castrum, Hortiq; adjacent.
2. Consilii Publici Palatium, et Pretorium.
3. Palatii Turris, atque Horarium.
4. Platea Palatii et Forum olitorium.
5. Platea Publicorum ludorum.
6. Vestigia veterum propugnaculorum.
7. Porta Mercatoria. 8. Porta Padana.
9. Porta nova. 10. Ecclesia Parochialis S. Ioan: Baptistę. Eccl. olim Paroch. S.ti Remigii.
12. Ecclesia Sanctorum Fabiani et Sebastiani.
13. Cœnob. Eremitarum S.ti Augustini.
14. Cœnobium Capuccinorum.
15. Moniales S.ti Iosephi.
16. Moniales S.tæ Claræ.
17. Confraternitas S.ti Io. Bapt. decollati.
18. Confraternitas Spiritus Sancti.
19. Sacellum Sanctæ Mariæ Lauretanæ.
20. Molendina publica.

ERIDANVS FL.

DESCRIPTIO URBIS CARINIANI.

Situs.

On procul à Rege fluviorum Eridano, ſeptimo à Taurinorum Auguſta ad Auſtrum lapide, occurrit Carinianum, veteribus tabulis Cargnanum, Italis *Carignano*, Oppidum in paucis amplum, dives, nobile, populoſum; muris olim undique, ac foſſâ cinctum, nunc bellorum injuriâ cunctis ferme nudatum munitionibus. Iis, qui Carinum Cæſarem, Cari Filium, Numeriani Fratrem, Principem vitiis omnibus contaminatiſſimum, qui ad Annum CC. LXXXIV. non ampliùs biennio in Occidentalibus Provinciis imperavit, Oppidi conditorem, nominiſque inditorem prædicant, libenter aſſentiremur, ſi id aliquo veterum teſtimonio fulciretur. *Nomen.*

Agri fertilitas, Ager Monti-calerio, Pancalerio, Raconixio, Carmagnoliæque confinis, inter Pedemontanæ regionis feraciſſimos numeratur, abundatque in tantum frumento, vino, frugibus, oleribus, leguminibus, altilibus, carnibuſque, ut alendis integris per ſæpè ſuffecerit exercitibus. Habet etiam lini, cannabis, ſericique ingentem vim; nec deeſt copioſa piſcatio in finitimi Padi aquis, quarum etiam beneficio, nativæ ſoli merces aliò percommodè exportari queunt, atque exteræ importari. Super hæc, ſalubre cælum, arva amœna, viridantia prata, crebri fontes, atque irrigui aquæductus reddunt hujuſmodi ſummopere expetibilem incolatum. *& amœnitas.*

Incolarum numerus & opulentia. Oppidanorum numerus, computatis iis, qui in agris degunt, ſex animarum millia excedit; ii verò, ob quotidianum illac ultro citroque commeantium tranſitum, divites ut plurimùm, atque pecunioſi, ædificia habitant ſtructuræ admodùm elegantis, & commodæ; ea præcipuè, quæ medio Oppido publicum forum ambiunt, porticibus hinc inde ornatum, & officinis; illa multò magis, quæ in Palatiorum extructa formam, marmoribus picturiſque, atque doctè diſpoſitis viridariis exornata, à Nobilibus pleriſque inhabitantur. Hos inter, gens de Provanis, Romagnaniſque primarium, à priſcis uſque temporibus, hic domicilium habuit, & dominium. Poſt hos, eundem locum habitavêre nobiles Toparchæ Montafia, Grimaldi Genua oriundi, Groſſi Bruſolii Domini, Valeſii ab Auguſta Prætoria huc tranſlati, aliique, intemeratam profeſſi nobilitatem, à quibus nonnulla, quæ per territorium ſparſa, eminent Caſtella, turritaque ædificia poſſidentur. *Ædificiorum pulchritudo.*

Caſtrum Carinianenſe, Ædificiis hiſce omnibus præſtat illud, quod, ad Orientalem Oppidi partem ſitum, Sabaudi Principes ſuâ non ſemel præſentiâ ſunt dignati. Philibertus namque, cognomento Pulcher, Dux Sabaudiæ, non modò in Carinianenſi Caſtro ætatis ſuæ bonam exegit partem, verùm etiam publicum ibidem Anno M. D. IV. haſtiludium celebravit, convocatis eò Principibus viris, adſtanteque præcipuâ ditionis ſuæ, tam ultra quàm citra montes degente Nobilitate. Idem Caſtrum extremis vitæ ſuæ annis incoluit Blanca Montferratenſis, Caroli Primi, Sabaudorum itidem Ducis Uxor, incolitque poſt Manes adhuc: nam ibi Anno M. D. IX. ejuſdem Duciſſæ ab humanis exemptæ Corpus, in Auguſtinenſium Templo eleganti loculo marmoreo eſt humatum.

bellicis temporibus illæſum manſit. Pepercit Carinianenſi, de quo loquimur, Caſtro rabies militaris, cùm, adortis aperto Marte Oram Subalpinam Gallis, cùm ab his, tum ab Auſtriacis omnia peſſum irent. Ac primùm quidem Lælius Bonfilius Neapolitanus, à Cæſare ad Gallos transfuga, eò loci profectus nocte intempeſtâ Anno M. D. XXXVI. cum electo Militum agmine Præſidii Gallici Taurinenſis, muroſque ſcalis adhibitis ſupergreſſus, Oppidanos nihil minùs cogitantes, ſomnoque ſepultos ſpoliavit, trucidavit, redegitque nonnulla eorum in cinerem ædificia, illæſo tamen à manu hoſtili remanente eo, quod dixi, Caſtro; non modò tunc, verùm etiam paulò poſt, cùm Italicis copiis, quæ ſub Mirandulano Comite in Galliam, atque in Gallorum obſequium properabant, illac tranſeuntibus, Cæſariani, qui Caſtrum cuſtodiebant, ſeſe dedere ſunt coacti. Cùm verò iterum in poteſtatem Caroli Sabaudiæ Ducis eorum legitimi Principis Carinianenſes deveniſſent, longâ Anno M. D. XLIV. Oppidum à Gallis obſidione arctatum eſt, quouſque inter eos, atque Cæſarianos obſeſſis opem ferre nitentes, cum maxima ſanguinis effuſione ad Cereſolas eſt decertatum, victoria penès Gallos ſtante, qui mox Cariniano potiti, muros Oppidi omnes diruerunt ſolo tenus;

nus; nec præter Castrum, cui, nescio quo fato pepercerunt, munitio ulla fuit, quæ non ad solum prosterneretur.

Verùm Templa damnum passa. Flagrantibus iteratis hujusmodi bellorum incendiis, locis etiam Deo sacris militaris insolentia non modica intulit detrimenta: in Turrim namque horariam sustinendo æri campano S. Joannis Basilicæ destinatam cùm imbelles plerique viri, mulieresque se recepissent, injectus illi ab hoste ignis plures incendio absumpsit, Turrimque ipsam magna ex parte labefactavit. Neque à violando tunc temperatum Augustinensium Templo Cœnobioque, ubi direpta supellex sacra, confractùmque Blancæ Monferratensis, cujus supra memini, marmoreum monumentum, quod nostro ævo, minùs tamen eleganti structurâ, refectum fuit.

In Clarissarum Sanctimonialium Parthenopæo, quod pia beneficentia Familiæ de Provanis ab Anno usque M. CCC. XX. extra mœnia condiderat, & quas Anno M. CCC. LXIII. Jacobus Sabaudus Achaiæ Princeps intrà Oppidi ambitum, ac in Leonelli de Provanis Palatio collocârat, minùs irreligiosè peccatum; perstant enim adhuc in earum Templo venerandæ antiquitatis aliquot monumenta, marmorea imprimis Jacobi de Provanis, Castri Rainerii Domini statua cum militari habitu, caprinæque frontis exuviis suprà cassidem tecto capite: talibus enim, similibusque ferinorum vultuum additamentis equestrem militiam professi sese per ea tempora terribiliores hostibus effingebant. *Jacobi de Provanis statua.*

Templa reædificata; Post infelicia tandem ejus sæculi nubila cùm pacis serenitas affulsisset, Capuccinorum unum, atque alterum Monialium septa de novo ædificata, vetus damnum compensavêre.

Præter hæc Numini colendo dicata loca, insunt eidem Oppido veteres duæ Præpositur æ, S. Joannis Baptistæ una, cujus Ecclesia gaudet Jure Parochiali, S. Martini altera, Ruvereæ Vicinovi Dynastarum familiæ Patronatûs, ambæ Ecclesiasticis proventibus opulentæ. Insunt etiam antiquæ duæ Hospitales Domus, quarum unam sub titulo S. Remigii Nobiles de Provanis, alteram, sub Invocatione S. Mariæ, Marchiones de Romagnano, in egenorum subsidium, vel fundatam largitionibus novis cumulavêre. Nec desunt Sodalitia Laïcorum, aliaque loca exercendis pietatis operibus destinata.

Spiritualis in Carinianenses Incolas dictio juris, excessione ad Annum M. C. XLII. Umberti Antistitis Taurinensis, est penès S. Michaelis Clusini Abbatem: temporale verò dominium cùm à Provana gente, & Marchionibus Romagnani, quorum jam plus quàm semel memini, circa Annum Christi M. CC. L. Thomas, ejus nominis Secundus, Maurianensium Comes, atque Marchio Secusinus emptione acquisivisset, ab eo in Regiam Sabaudæ stirpis Domum transiit jure successionis. *Jurisdictio spiritualis, temporalis.*

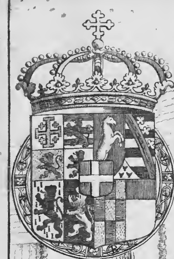
Carolus Emanuel cognomine Magnus, Regis Victoris Amadei Proavus quatuor reliquerat liberos, quorum natu minimus fuit Thomas-Franciscus ævi sui Imperator celeberrimus. Huic patrimonii loco *Carinianum* Parens attribuit, quod posteris suis, regiæ gentis Sabaudæ familiæ, reliquit. Habes lector eorum ordinem:

Thomas Franciscus
Princeps Cariniani nupsit Mariæ ex Borbonio Suessionensi, ex quibus.

Em. Philibertus n. Angelicæ Estensi	Josephus Em.	Eugenius Mauritius à quò Suessionensis-Sabauda famil.	Amadeus & Ferdinandus	Carola	Ludovica n. Marchioni de Bade.

Victor Amadeus	Maria Victoria	Isabella Ludov.	Thom. Ignatius &c.

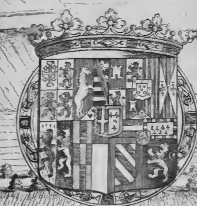

RACONISIUM
SER.^{MI} EMANUELIS PHILIBERTI
A SABAUDIA
CARINIANI PRINCIPIS
OPPIDUM.

1. Castrum, Horti, Nemus, et ambulacra Ser.^{mi} Principis
2. Palatium, et Horreum Urbanum.
3. Conventus ac Templum Servorum Sanctæ Mariæ
4. Conventus ac Templum Carmelitarum.
5. Conventus ac Templum Dominicanorum.
6. Conventus ac Templum Capuccinorum
7. Parœcia, et Præpositura Sancti Ioannis Baptistæ.
8. Parœcia, et Prioratus Sanctæ Mariæ.
9. Templum Confraternitatis Sanctæ Crucis.
10. Templum Confraternitatis Nominis Iesu
11. Templum Confraternitatis Misericordiæ
12. Templum S. Rochi.
13. Sacellum Sancti Iosephi.
14. Sacellum Marmoreum Sancti Ioannis in foro.

MAIRA FLU

LIV

DESCRIPTIO RACONISII PRINCIPIS CARINIANI OPPIDI CELEBERRIMI.

Emporium celeberrimum.

IN feliciori Pedemontii planitie florescit hoc Emporium, rerum omnium ubertate celeberrimum, & ad delicias amœnissimum. Ad viam situm est quæ ab Augusta Taurinorum Savilianum ducit, atque fluviis hinc inde alluitur Granâ, & Macrâ: altero, melleâ salubritate, unde Melletæ nomen adipiscitur; altero, copiâ, & affluentiâ opportunissimo ad feracitatem soli, ad piscationis illecebras, ad fontium prosilientium voluptatem, ad omnia denique Machinarum hydraulicarum, & Molendinorum ingenia, quæ non Oppidanorum modò, sed longè dissitorum commodis, indesinenter inserviunt.

Alluitur Granâ & Macrâ fluviis.

Quatuor Oppidi aditus & Suburbia.

Quatuor in Oppidum patent aditus, totidemque populosa Suburbia protenduntur extra Oppidum; cujus facies adeò descriptè in Typo visitur, ut supervacaneum sit actum agere, idemque de Castello, atque Domini Hortis, quibus nihil amœnius, si amplitudinem areolarum, vel arboreæ ambulationis longitudinem, vel circumfusorum nemorum dispositionem, vel Pomorum Citreorum multitudinem, ac proceritatem spectes, mediterraneo in solo unicè admirabilem. Tot igitur loci opportunitates Serenissimi hujus Principis alliciunt animum, ut meliori Anni parte Regiam Urbem, ne dum reliqua sui Principatûs Oppida, sanè pulcherrima, posthabeat: eademque commoratio invictissimo Genitori Thomæ à Sabaudia, si quando ab assiduo Marte feriabatur, in deliciis fuit. Quin etiam animo meditabatur potiorem Fluminis partem, ex geniali alveo fossilem in alveum deducere, qui mercimoniis onusta navigia in Eridanum, atque adeò in Adriaticum trajiciens, Oppido suo totius ferè Italiæ commercia necteret, nisi præmatura mors grandibus ausis obstitisset.

Castellum & Domini Horti.

Judicia Principis nomine agitantur & quo modo.

Judicia, tum Civilia, tum Criminalia Principis nomine agitantur, qui causarum cognitorem prima in actione Judicem eligit: in secunda Concilio utitur Præsidiali, propriis Magistratûs Insignibus decorato; quod Præside uno, geminisque Assessoribus coalescit, cum Fiscali Advocato, Patrimoniali Procuratore, ac Secretariis, necnon Apparitorum armata Familia, à quo Judice, nonnisi ad Supremum Pedemontani Senatûs Tribunal provocatur.

Publicæ rei administratio.

Publica Res à Consiliariis quindecim administratur; de quorum sinu atque suffragiis duo Syndici quadrimestres, quasi Consules eliguntur. Horum procuratione publica negotia tractantur, communia Jura sustinentur, & indictivorum, collativorumque tributorum pensa persolvuntur.

Spirituale Judicium quomodo administretur.

Spirituale Judicium à Taurinensi pendet Archipræsule, qui Oppido in ipso Forensem Vicarium constituit, à quo subitis quotidianisque casibus, non hujus tantùm, sed vicinorum quorundam locorum prospicitur. Populus universus, Catholicæ Religionis tenax, duodecim millium Animarum numerum excedens, duas in Parœcias dispertitur, quarum altera, ex primævo Langobardorum instituto, Divo Joanni Præcursori nuncupata, Prioratûs titulo insignitur: Altera, Sanctæ Mariæ nomini sacra, Forensis Vicarii est sedes. Augent Religionis dignitatem Regularium Cœnobia quatuor in Typo expressa, quintumque Sacrarum Virginum, quæ Beatæ Catharinæ Raconisiæ vestigia legentes, Sanctæ Catharinæ Senensis institutum profitentur. Tria quoque Secularium numerosa Sodalitia (quas Confraternitates vocant) Populi pietatem maximè fovent, duoque prætereà pia opera, nempe Hospitale ad Peregrinos excipiendos, & Confratria ad sublevandam Pauperum inopiam exemplo, & actis maximè prosunt. Multa denique Ecclesiastica Beneficia totus Ager subministrat: Hierosolymitanam præcipue Commendam, & insignem Abbatiam, cujus proventus à Pontificia Sede in plura Beneficia, tum Clericalia, tum militaria dissecti sunt.

Parœciæ duæ.

Cœnobia.

Sodalitia.

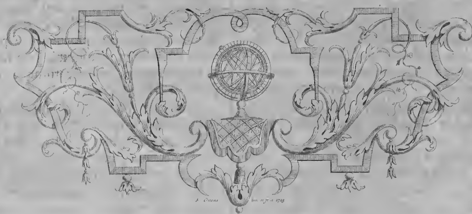
Hospitale.

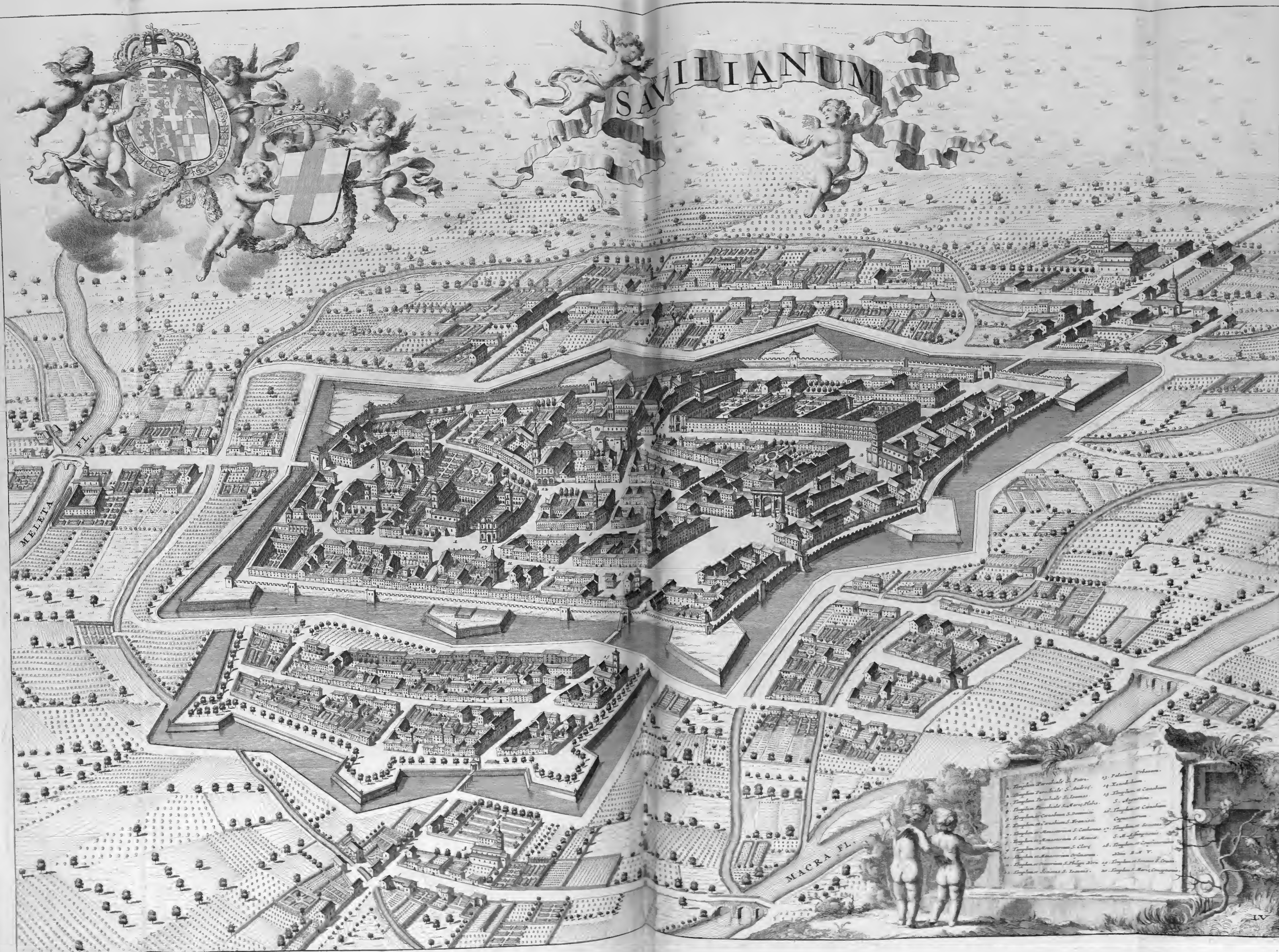
Confratria ad sublevandos pauperes.

Hierosolymitana Commenda & insignis Abbatia.

Oppidanorum ingenia. Oppidanorum ingenia, ſocordiam peroſa, ubi literis imbuantur, mirè proficiunt, altaque honorum conſequuntur: ſed Militiæ præſertim dedita ſunt, ad quam habitu corporum, animorumque ferociâ, atque indole à natura formantur. Reliqui Mercaturæ, atque Artibus vacant, quarum propria, & præcipua, eſt induſtria in bombycinis filamentis. Nec viri modò, ſed Fœminæ ferè omnes; quæ cæteras Subalpinas, ut proverbio decantatur, venuſtatis laude antecellunt; infulis carbaſiſve holoſericis contexendis occupantur, ſuppeditante agro Arbores ad nutrienda Bombycum examina exquiſitas. Itaque, præter ingentem ſericorum ſtaminum copiam, ad Subalpinorum uſum peropportunam, innumera onera bombycini velleris in Galliam, & Liguriam exportantur, unde plurimum argenti importatur. *Cœli ſuavitas & ſoli fertilitas.* Tanta denique Cœli ſuavitas, ac ſoli fertilitas eſt, tanta ſegetum, tanta vitium, tanta denique armentalium pabulorum bonitas, & ubertas, ut cùm ſuis non modò ſufficiat, ſed exteris exuberet tellus: mirum non ſit, ſi Oppidanorum pauci ſuum extrà Oppidum peregrinentur.

Raconiſiorum familia. Præmiſſis addam Raconiſium nomen dediſſe inſigni ex Sabauda domo familiæ, cujus princeps fuit *Ludovicus*, Ludovici Achaïæ & Pedemontii Principis nothus, atque unicus gnatus, cui ille ſine liberis moriens anno 1415. Dominia Raconiſii, Pancalevii &c. dederat. His Amadeus VIII. Sabaudiæ Dux, primus totius Pedemontii hæres, Oppidum, Caſtrum, totamque, ut loquuntur, Caſtellaniam Cavortii addidit. Iſthæc familia multis præclaris viris inſignis duravit ad Bernardinum à Raconiſio, nepotem pronepotis Ludovici illius de quo jamjam dictum.

SAVILIANUM
MELETA FL.
MACRA FL.
IV

DESCRIPTIO URBIS SAVILIANI.

Avilianum, de cujus ethymo nil certi habemus, quod asseramus, Civitatis à Principe suo donatum titulo, ejus est sitûs, amplitudinis, venustatis; ea præstat soli ubertate, opum cumulo, mœnium firmitate, populi numero, nobilitatis splendore, civium cultu, ut licet Cathedræ honoris expers, subsit in spiritualibus Archiepiscopo Taurinensi, pluribus tamen Cathedralibus possit absque dubio anteferri. Sedet ea Civitas in æquali undequaque planitie, in Pedemontii totius centro, & umbilico, sex, septemve non ampliùs passuum millibus dissita ab Alpium radicibus Cottiarum, loco Macræ, ac Meleæ adblandientibus fluviis interjecto, atque ita sive cælum seu solum spectes, ad habitationem mortalium opportuno, ut Carolus Quintus Imperator, tot Regnorum peragrator, ac domitor, reique bellicæ scientissimus cùm Julio mense Anni M. D. XXXVI. in Nobilium de Muratoribus ædibus exceptus, illac transîsset, nullibi se situm alendo exercitui magis accommodum vidisse testatus sit. Ejusdem verò Imperatoris fidus assecla, virtutumque imitator Allobrogum Dux Emanuel Philibertus, dum post sancitam inter Hispanos & Gallos pacem, ex Belgio redux, recuperatæ avitæ Ditionis Imperium resumpsisset, parum abfuit, quin eam, quam posteà Augustæ Taurinorum collocavit, loci opportunitate allectus, Saviliani sibi, suisque Successoribus Regiam figeret.

Civitas. *Situs.* *Laudatus à Carolo V. Imper.* *& ab Emanuele Philiberto Duce Allobrogum.*

De ejus primæva fundatione, ac conditoribus parùm constat, nec quæ de Saliis afferuntur, deque ab ipsis accepto nomine, certo aliquo testimonio veterum niti credimus. Ampliatio, certiore conjecturâ, ad Annum M. CC. referri solet, quo tempore in unum convenientibus populis, ut se, vel ab hostium insultibus, vel à Tyrannunculorum, qui eos variè divexabant, oppressionibus tuerentur, illuc loci concurrisse fama est complures ex iis, qui Marenas, Cerverias, Solerias, Fontanetum, Ricrosium, Sterpum, Montemfalconem, Levaldisium, Genoliam, aliaque Castella finitima incolebant. Domicilium eodem tempore ibidem fixêre familiæ nonnullæ præstantes Nobilitate, cinctumque muris Oppidum ita providè munierunt, ut in suas partes adductis Monteregalensibus, Cunnensibusque, pacem Anno M. CC. XXXIV. æquis conditionibus firmârint cum Salutiarum, Buscæ, ac Cevæ Marchionibus, cum Astensi, qui tunc latè dominabatur Episcopo, cum Manzani, Sarmatoriique Dominis, aliisque in vicinia Toparchis, qui à Subditis suis proprios eo loci transferri lares ægrè ferentes, quotidianisque Savilianensium accessionibus invidentes, eos armis lacessiverant, atque agri confinia devastârant.

Fundatio & conditores incerti. *Ampliatio Anno 1200. facta.*

Ante ea tempora Oppidum valde nobilitârat percelebris Monasterii Ordinis Benedictini ab Abelonio quodam, ejusque Uxore Amaltruda, quamplurium circumquaque Oppidorum Dominis, Anno M. XXVIII. facta fundatio, cum assignatione redituum valde opulentorum. Hujus ædes Abbatiæ, quæ gaudet jure in Civitatis ejusque agri partem Parochiali, & cujus claustralis Abbas baculo utitur, atque mitrâ, paucis cedunt magnificentiâ. Ejus verò Basilica D. Petro Apostolorum Principi sacra, perampla est, atque admodum ornata, eique Sanctorum Martyrum Justi, Benedicti, atque Thadeæ Corpora nostro ævo translata ab Urbe Româ, aliaque jam olim ibidem servata Lipsana, venerationem addunt, & ornamentum. Ordine sequitur Commendatus sub titulo D. Andreæ Apostoli Prioratus, item Parochialis, olim Canonicorum Regularium Collegium, S. Petro de Manzano primum, deinde S. Andreæ Vercellensis subditum Abbatiæ. Parochialis præterea B. Mariæ dictæ de Plebe Ecclesia, sumptibus Anselmi Bausani è Montisfalconi Dominis ad Annum M. C. XXXIV. ædificata, ad quam magnus quotannis, die octavâ Septembris, Nascenti Deiparæ sacrâ, est populorum pietatis ergò concursus, ob fa-

Monasterium Ordin. Benedictini antiquissimum. *Prioratus Divi Andreæ Apostoli.* *Ecclesia B. Mariæ de Plebe.*

famam patratorum, eâdem Deiparâ apud Deum intercedente, in hominum salutem prodigiorum. Lapidea verò servatur ibi Christi effigies crucifixi, ex qua rustica manus, impiâ percussione, affluentis æquè cruoris, ac gratiarum venam fertur elicuisse.

Lapidea Christi Crucifixi effigies miraculosa.

Cœnobium Dominicanorum.

Inter Religiosorum Cœnobia Mendicantium, primum locum vendicant sibi Dominicani Anno M. CC. LXVII. Caroli I. Andegavensis Provinciæ Comitis, Siculorumque Regis, Savilianum tunc possidentis, auspiciis introducti. In eorum Ecclesia piè colitur una ex Coronæ Dominicæ Spinis, habenturque in veneratione Corpora Beatorum Antonii Pavoni, ac Bartholomei à Cerveriis ejusdem Ordinis Sacerdotum, qui constanter exercentes commissum sibi generalis in Lombardia, & Liguria contrà hæreticam pravitatem Inquisitionis munus, martyrium ab hæreticis subierunt: ille quidem Anno M. CCC. XXXIV. hic verò M. CCCC. LXVI. Quiescit etiam ibi B. Aimo de Tapparellis ex Lagnasci Dominis, qui eundem Ordinem vitæ sanctimoniâ illustravit. Succedunt deinde Franciscani de Observantia nuncupati, quorum domicilium olim extrà mœnia in Suburbiis situm, atque à bellico furore dirutum solo tenus, nunc intra eadem mœnia ampliori, firmiorique structurâ ædificatur. Idem infortunium contigit Fratribus Augustinensibus, atque Sororibus Sanctimonialibus sub Divorum Augustini, & Francisci instituto vitæ claustrali addictis; hæ enim olim extra Civitatem ruinam passæ, tutiorem nunc sibi in eadem posuêre Sedem. Non longè verò à Civitate habent elegans Cœnobium Capuccini: quingentisque ab eadem passibus visitur recens ædificatum, sub B. Mariæ Gratiarum invocatione, Templum, ad quod, sub spe beneficiorum animabus, corporibusque impetrandorum, confluunt ejus tractûs populi frequentissimi. Insunt etiam in Civitate, præter tertium aliud Sacrarum Virginum Monasterium, quatuor Laïcorum, pietatis operibus ex instituto incumbentium, Sodalitia, peramplumque pro pauperibus alendis Nosocomium, cujus constructioni dotationique sumptus peramplos suppeditavit Gabriel Cassurrus ex Cerveriarum Dominis, Regis Christianissimi Medicus, vir non minùs pius ac liberalis, quàm dives; nec deest Orphanotrophium, puellis parentum curâ destitutis asylum.

Cœnobium Franciscanorum de Observantia.

Fratrum Augustinensium. Sororum Sanctimon. Sti. Francisci.

Cœnobium Capuccinorum extra Civitatem.

Sac. Virginum Monasteria.

Laïcorum sodalitia.

Nosocomium.

Orphanotrophium.

Cæterum ipsa Civitas, sublimibus ubique conspicua ædificiis, sese, in plano licet ædificata, spectandam eminus præbet. Muros lunatâ extrinsecus operâ, atque oppletæ jugiter aquis fossæ ab hostilibus aggressionibus circumsepiunt. Ad tres, per quas in Civitatem eandem patet ingressus, portas excubat statio militaris. Indè per satis amplas, atque hinc inde officinis & porticibus septas vias in forum interiùs devenitur. Hinc horaria Turris, olim Civibus decus, exteris admiratio, quam invidus nostro ævo ignis labefactavit. Indè triumphalis Arcus, statuis, columnis, picturis, ad exactæ Architecturæ leges omninò conspiciendus. Hunc Anno M. DC. XX. ut Victorem Amedeum Pedemontanorum Principem, ac Christianam Francicam, nexu maritali recenter junctos, festiviùs, solemniorique pompâ exciperent, erexerunt, additâ, in media Arcûs ejusdem fronte Caroli Emanuelis I. Sabaudiæ Ducis præclarè gestorum indice, sequenti Inscriptione, præter alias, quas ibidem legere datur, in gratiam Regiorum Sponsorum adventûs appositas:

Civitatis descriptio.

Turris horaria.

Triumphalis Arcus.

Inscriptio.

CAROLO EM. ACERRIMO LIBERTATIS VINDICI,
VICTORII AMED. FILII, AC CHRISTIANÆ FRANCICÆ
CONNVBIO SVORVM TANDEM SECVRITATEM ASSERENTI,
EXIMIÆ FIDELITATIS, ET OBSERVANTIÆ ARGVMENTVM,
CIVITAS SAVILIANI.

Carolus Emanuel hic obiit & sepultus est.

Quoniam autem de Carolo Emanuele Duce fieri contingit mentionem, non omittendum, nobilitâsse illum hanc Civitatem sæpius, dum viveret, præsentiâ suâ, & nobilitare adhuc, extinctum, tumulo. Nam cùm Anno M. DC. XXX. Savilianum ingressus esset, ut illud adversùs hostes, à quibus timendum erat, firmaret novis munitionibus, eo pestifero ibidem morbo correptus, qui tunc in subalpina Provincia grassabatur, fato supremo sublatus est, ibidemque tumulatus. Aliæ per Civitatem plateæ, turres, palatia, Nobilium Taffinorum præsertim, omnino spectanda. Templa itidem per vicos assurgentia, & Apelleo sui Antonii Molinerii penicillo illustrata, decus & magnificentiam spirant. Ibi passim Avorum nomina, insignia, præconia, gesta, vel priscis characteribus obsignata, vel marmore insculpta, æternitatem impertiunt vel defunctis. Hæc inter, sese ante Dominicanorum Basilicæ fores offert marmoreus Petri de Beyamis Nobilis Savilianensis, ac S. Sepulchri Equitis tumulus, cum, versibus hexametris, conceptâ Inscriptione, ex qua docemur illum Anno M. CCCC. XXXVI. die XXIV. Junii extinctum, Imperatori Sigismundo, Regibus Castellæ, atque Aragonum, Ducibus Sabaudo, ac Mediolanensi, Achaiæ denique Principi admodùm fuisse acceptum, iisdemque Principibus inservîsse. Intrà Templum verò legere est positum Aymoni Cravettæ, Jurisconsultos inter sui temporis celeberrimo, Epitaphium, quod in tanti Viri, ejusque Patriæ commendationem rescribere ex parte non pigebit hujusmodi:

Petri de Beyamis tumulus marmoreus.

SAVILIANI DESCRIPTIO.

Aymoni Cravettæ Epitaphium.

Aymoni Cravettæ &c. qui primùm Taurini jura interpretatus tum Ferrariæ, ubi & Senator, hinc Avenioni, mox Gratianopoli, inde Ticini, tandem ad Montemregalem, Taurinos denique feliciter reversus cum M. CC. Cor. aureorum honorario, & Patavium longè ampliore accersitus, Cisalpinas Transalpinasque gentes in sui summam admirationem excitavit, &c. Vixit Annos LXV. integros ipse integerrimus, obiit M. D. LXIX. vi. *Id. Octobris. Franca Purpurata Uxor. Jo. Franciscus J. C. Alexius, & Jo. Baptista Cravettæ Filii mœstiss. pos.*

Viri doctrina illustres.

Præter hunc, habuit alumnos Patria Savilianensis non paucos alios, qui in Civilis Juris Scientia excellentes, ad dignitates maximas evaserunt. Hos inter numeramus Jo. Franciscum Cravettam, memorati Aimonis filium, atque imitatorem, Sebastianum de Soleriis, Jafredum Paxerium, Julium Cambianum, Jo. Jacobum Truchium (virum scientissimum simul, atque eloquentissimum, ante nonnullos annos fato functum, qui ardua admodùm maximi momenti negotia in obsequium sui Principis ad finem cum sui laude perduxit, dignissimasque ad Ligures, Gallorum Regem, Pontificemque Summum obivit legationes), Præsides Taurinensis Senatûs, sive Regiæ Cameræ meritissimos. Eâdem Juris scientiâ excelluerunt Manfredus, & Jacobinus de Gorena: ille quidem pro Joanna Siculorum Regina primùm Judex major, tum Rector Gubernatorque Civitatum, atque Locorum, quæ illa in Pedemontio possidebat; hic verò ad Annum M. CCC. LXXVII. Judex in eadem Provincia generalis; Bernardinus de Muratoribus Henrici III. Galliarum Regis primùm Consiliarius, tum in Aquensi, in Provincia, Parlamento Senator: Alexander item de Muratoribus ejusdem Bernardini filius, ex Salutiarum Civitatis Præfectura, ad Senatorium Taurini, deinde Cariniani ad Præsidatûs dignitatem pro Thoma Sabaudo Principe sublimatus. Queis addi possunt Jo. Michaël Crottis, ac Jo. Thomas Paxerius, primarii Carolo Emanueli I. Duci Sabaudiæ à Secretis, ac Jo. Baptista de Muratoribus ex Cerveriarum Dominis in Aula Sabaudica Ceremoniarum Magister, nec non Principum Legatorumque exceptor. At supradictorum omnium decora in se uno adunâsse videtur is, qui etiamnum vivit, Comes D. Jo. Baptista Truchius Regii Sabaudiæ ærarii summus Præses, magnâque SS. Mauritii & Lazari insignis Cruce, vir ad omnia summa natus, qui cùm in rebus difficillimis Principi suo Carolo Emanueli II. Duci Sabaudiæ utilem, fidelem, indefessamque operam navaverit, ejus cumulatissimè gratiam meritus est, unà cum obsequiis & plausibus populorum. Hi omnes, aliique, quos longum esset enumerare, togâ ut plurimum, Regiæque Aulæ consiliis, ac muneribus claruerunt. At non defuêre, qui in Sago etiam, Martialibusque expeditionibus, armorum studiosissimi, inclarescerent; quin etiam, utrâque Pallade aliquando conspicui, arma colerent, litterasque.

Egregii bellatores.

Nobilis Beyamorum familia non unum hujusmodi Heroem protulit. Beyamus de Beyamis strenuissimus Eques, Roberti Regis Neapolitanorum Consiliarius, eidem strenuè præstò fuit, cùm in aliis, tum in obitis pro eo ad Pontificem Summum, Venetosque legationibus. Henricus de Beyamis sub Joanna Regina ejusdem Roberti Nepte, tam inter Pedemontanos, quàm alibi sæpius, cum Imperio militavit. Petrus ex eadem familia, de quo superiùs facta est mentio, cùm de ejusdem Epitaphio loqueremur, copiarum Ludovici Achaiæ Principis ductor fuit. Armorum itidem tractatione illustres Justus, Camillus, & Justus Aurelius de Taffinis, quorum primus inter Sabaudos, atque Sebusianos, ardente cum Gallis bello, de Principe suo Sabaudo Duce egregiè meritus est; secundus eidem adeò utiliter inservivit, ut Taurinensis Urbis regimen in probatæ fide ac vigilantiæ præmium obtinuerit; tertio, Equitum Chiliarchæ, Patriæ custodia. temporibus nequaquam pacatis, tranquillisque commissa fuit. Mitto cæteros, ne officiam brevitati.

Viri dignitatibus Eccles. ornati.

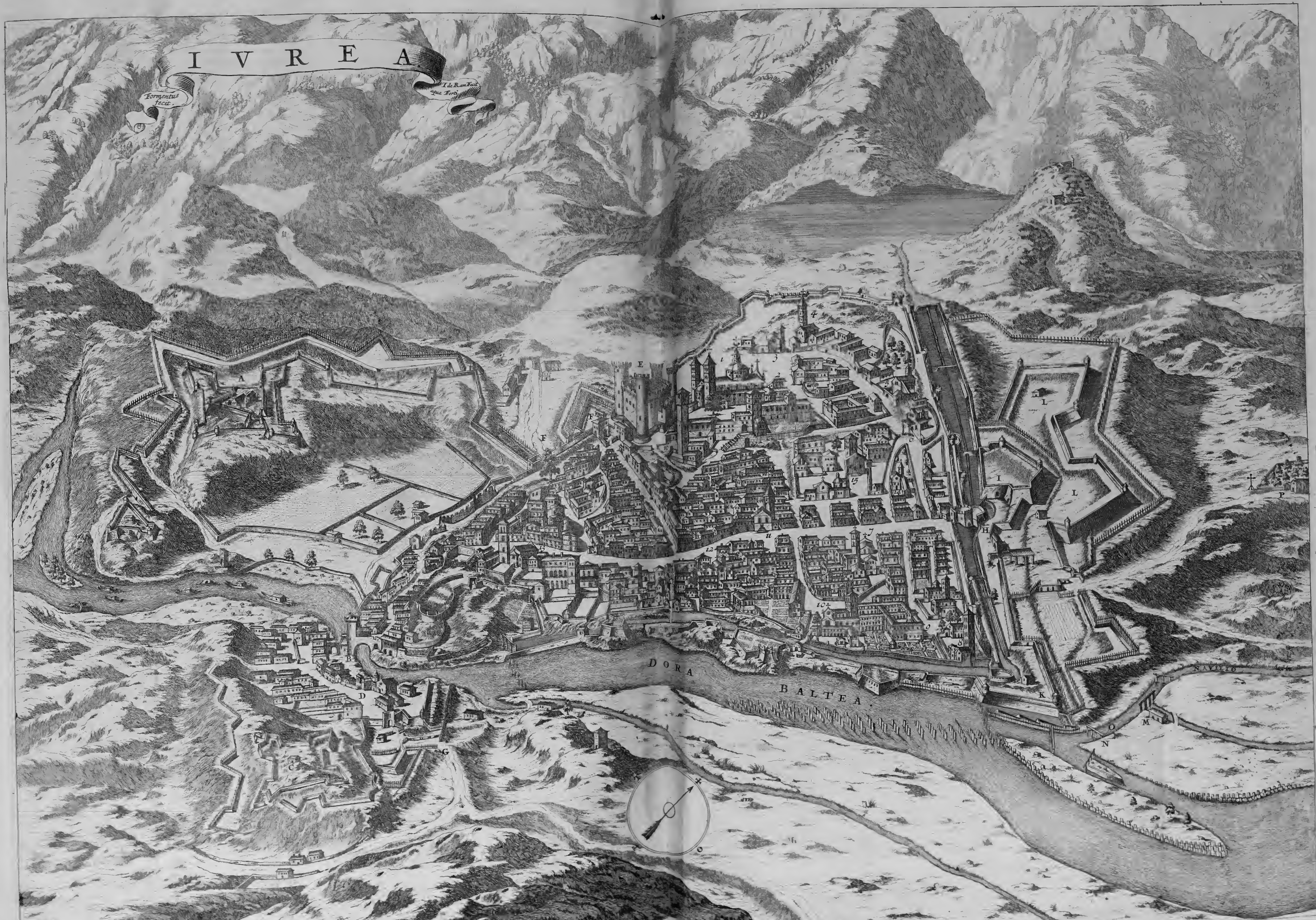
Nec verò defuêre hinc oriundi viri, sublimia quorum merita ornarent sacræ infulæ thiaræque. Michaël Beyamus, qui ex Taurinensi Canonico, Regioque Eleëmosinario, Monteregalensi denique Episcopo, est ad Ecclesiæ Taurinensis Metropolim sublimatus. Præsul inculpatæ omnino vitæ, atque ad gregis sui excubias indefessus est nobis primo loco commemorandus. Vivit etiamnum, eique boni omnes annos Nestorios apprecantur. F. Jo. Mariam Tapparellum ex Dominis Liagnasci, qui Ordinem Prædicatorum ingressus, doctissimus Theologus, eloquentissimusque evasit concionator, postquam præcipuæ Lombardiæ Cœnobia, imò ipsam Provinciam, summa cum laude moderatus est, diuque Bononiæ S. Dominici Studii Rector exstitit, à Pio V. Pontifice Max. ad Salutiensem Cathedram evocatum, præclarè, duodecim annorum spatio, quibus eidem præfuit, gesta commendant. Hacyntus & Dominicus Truchii, Joannis Baptistæ, cujus supra peculiari cum laude meminimus, germani fratres, amboque adhuc degentes, dum hæc scribimus, in humanis, assumpti sunt, ille quidem, ex eodem Prædicatorum Ordine, divinique verbi præco disertissimus, ad Eporediensem; hic verò, Juris utriusque consultissimus, ordinariusque Lector in Taurinensi Universitate, ad Monteregalensem Ecclesiam.

Savilianum quomodo & quando Coronæ Sabaudicæ accesserit.

Superest, ut quâ viâ, quove tempore Savilianum Coronæ Sabaudicæ accessit, breviter attingamus. Postquam, ut initio est narratum, vicinorum ruinis aucti, potentiorumque fœderibus nixi Savilianenses sub Potestatum, Consulumque regimine, aliquot annorum

lustris sibi ipsis, sub nonnulla libertatis specie, propriis utentes legibus, imperâssent, quin etiam supra nonnulla ex finitimis Oppida, locorumque Toparchas, sibi etiam ipsis, clientelari jure, morem gerere adactos, dominium extendissent, tandem in confinio dominantibus Carolo Andegavensi imprimis Provinciæ Comiti, Achaiensibus deinde Sabaudæ stirpis Principibus cedere sunt coacti. Ab his ad Robertum Regem præfati Caroli Nepotem postliminio reversi, aliquot annos pacificè cum externis, licèt intestinæ inter eos persæpe gliscerent factiones, tranquillèque vixerunt, donec Roberto extincto, atque ad summam rerum vocatâ Joannâ Reginâ, cùm illius incuriâ stimulati Vicecomites Mediolanenses ad suas partes cuncta trahere niterentur, veriti Savilianenses, ne iisdem tandem succumbere adigerentur, vel Monferratensi Marchioni, qui mensis unius spatio Oppidum obsidione strinxerat, aperire portas, missis ad Amedeum Sabaudiæ Comitem, cognomento Viridem, atque ad Jacobum Sabaudum Achaiæ Principem Oratoribus, eorum se Anno M. CCC. XLVII. sponte dominio subdiderunt. Sub mitissimo Sabaudici propterea Sceptri imperio, cùm duobus circiter sæculis ærumnas essent præteritas jam obliti, iterum sæviente inter Austriacos, Gallosque sub Carolo V. Cæsare, Franciscoque primo Rege, bellico furore, hostes admittere, & ab amicis damna pati coacti sunt, quousque Henricus III. Galliæ Rex, ex Polonia redux, in suo per Pedemontanos transitu, Emanueli Philiberto Duci Savilianum, Pineroliumque, quæ Oppida à suis jampridem fuerant occupata, restituit. Hæc de Saviliano dicta sufficiant.

Indice delle cose notabili.

A. *Forte detto il Castiglio.*
B. *Ponte Canovese.*
C. *Cittadella.*
D. *Piazza del Borgetto e di S. Grato.*
E. *Il Castello.*
F. *Porta d'Aosta.*
G. *Porta di Torino.*
H. *Porta di Bando, ò sia di Vercelli.*
I. *Bastione detto il Caulero.*
K. *Bastione detto il Verde.*
L. *Fortificatione principiata.*
M. *Molini.*
N. *Imboccatura del Navilio che scorre à Vercelli.*
O. *Il d.° Navilio.*
P. *Convento de Capucini.*
1. *Cathedrale.*
2. *Vescouato.*
3. *S. Nicolà da Tolentino.*
4. *S. Pietro.*
5. *S. Michaele delle Monache.*
6. *Il Giesù, disciplinanti.*
7. *Il Carmine.*
8. *S. Stefano.*
9. *P. del B. Perrone.*
10. *S.to Francesco.*
11. *S.to Hodorico.*
12. *Il Sufragio.*
13. *S. Mauritio e S. Domenico.*
14. *S. Chiara. Monache.*
15. *S. Agostino.*
16. *S. Pietro.*

DESCRIPTIO
URBIS
EPOREDIÆ
IN
CANOPACIO.

Situs. Poredia, Italicè *Jurea*, ad Penninarum ingressum Alpium sita est, suprà lævam Duriæ Balteæ, quà ex Salassis superioribus in inferiores labitur, ripam. Romani, oraculis Colonia Romana. Sibyllinis admoniti, Mario VI. Valerioque Flacco Coss. teste Vellejo Paterculo, statuerunt ibi Coloniam, ab equis denominatam, Nominis origo. nam Eporedicos Gallis peritos equorum domitores Plinius dictos ait: sive quòd ibidem equi ab incolis optimè domarentur, sive quòd ibidem magno numero à Romanis publicè alerentur simul, domarenturque. In cujus rei confirmationem, propè Bolencum, qui locus distat unico tantùm ab ea Urbe lapide, ostenduntur non modicæ ædificiorum ruinæ, creditæ veterum, quæ Romani pro equilibus struxerant, rudera stabulorum. De Eporedia meminit Strabo, dum ait, devictos à Cæsare Salassos ad eandem Civitatem (quæ Colonia Romanorum erat, ut præsidio contrà illorum insultus esset) deductos, universosque ibi sub hastà venditos. De eadem meminêre Brutus, semel atque iterum Eporediâ scribens ad Ciceronem; Tacitus, firmissimis Eporediam transpadanæ regionis Municipiis annumerans. Ptolemæus tab. 6. Europæ; Antoninus, in Itinerario à Mediolano per Alpes Penninas Mogontiacum, aliique. Memoratur quoque duplici veteri Inscriptioni, à Philiberto Pingonio in Augusta Taurinorum exscriptæ. Earum una sic habet.

P. METELLVS. *Inscriptio.*
L. F. DEC. TAVR.
ET QVÆSTOR
ITEM DECVRIO
EPOREDIÆ II VIR
IOVI AVG.
EX HS. X̄.
TEST. PONI. CVR.

Altera verò hisce verbis concipitur:

D. M. *Inscriptio.*
P. ARRII
SECVNDINI
....CVRIAL. TAVR. ET
....AR....EPORED.

Nominis varia inflexio.

Eboreiam, immutatâ aliquantùm voce dixit, sive Aimoinus, sive alius ejus continuator in Francorum Annalibus, narrans scilicet Carolum Magnum Imperatorem celebrato die Natali Sancti Joannis Baptistæ apud EBOREIAM (dixerat paulò ante, Vercellas inter, & Eboreiam fecisse sibi Legatos Aaron Persarum Regis præsentari) Alpes transgressum in Galliam reversum esse. Suppares Aimoino Scriptores nonnulli Iporegiam, Iporiensem Civitatem, Ivoreiam, ac similibus aliis corruptis inflexionibus idem nomen pronunciârunt.

Incolarum numerus.

Ea, partim in ima planitie, partim in ascendentis leniter collis dorso domos habet, vetustatem magis, quàm magnificentiam prædicantes, in quibus nunc non ita numerosa ut olim habitatio incolarum; nam ad sex, non ampliùs, animarum millia recensentur. Civitatis radices gemino hinc inde Monte coërcitus, quem dixi, Duria amnis alluit, rapidissimus: ibique in unum altè fluentes aquas firmissimæ structuræ Pons lapideus (cujus auctorem ad Annum Christi sexcentesimum Agilulphum Longobardorum Regem ferentur) fornice uno premit. Utramque fluminis ripam fama est Civium quondam ædibus occupatam; interque eas eminuisse quamplurium septa Palatiorum, quæ intestinâ Civium dissensione paulatim interiêre.

Castellatium.

Quæ nunc veterem opulentiam aliquo modo indicant ædificia, tum sacra, tum profana, sunt imprimis rudera Castellatii, ut vocant. Ejus auctor creditur Ardoinus Eporediensium primùm Marchio, deinde, Italorum Rex, ut eâ se Arce contra Henricum Bavarorum Ducem, atque Regni æmulum tutaretur. Hanc molem cùm Blanderatenses Comites donatione ab Imperatoribus, unà cum dominio Civitatis obtinuissent, Cives ad Annum M. CC. V. non dubitârunt diruere solo tenus, postquam paulò ante, præfatorum Comitum jugum pertæsi, eos è mœnibus ejecissent. Æqualis in Montisferrati Marchiones animorum motus, qui jus in Civitatem videbantur aliquod assecuti, in causa fuit, ut iterum ædificatum, iterum Castellatium illud diruetur, addito plebiscito, quo annuus Prætor, dum muneris sui possessionem auspicaretur, jubebatur lapidem unum ex dirutorum murorum acervo amovere in odium, ut pronunciare eodem tempore adigebatur, Marchionis Montisferrati. Perstat adhuc, ingentibus quatuor munitum turribus, aliud

Aliud Castrum ab Amedeo VI. ædificatum.

Castrum, quod Civitatis attiguum muris Amedeus VI. cognomento Viridis, Sabaudiæ Comes ædificavit eo loco, ubi steterat quondam Palatium nobilium Soleriorum dirutum jussu suo, quod unà cum aliis eorum sectantibus factionem, prædictum Montisferrati Marchionem, sibi adversantem in Urbem introduxissent. Perstant etiam, opus recentioris ævi, Arces duæ, una quidem ex ejus, quod dixi, Castri regione sita, dum superiore sæculo inter Carolum Quintum Cæsarem, & Franciscum Primum Gallorum Regem acre

Arces aliæ duæ.

arderet bellum, ab Hispanis ædificata: altera verò propiùs flumen à Thoma Sabaudo Principe, dum civili dissensione Pedemontana flagraret Regio. Supererat, ab his distincta, Castelleti nomine Arx: eam tamen Gallorum copiæ everterunt, dum Anno M. DC. XLI. obsidione premerent Civitatem.

Ædificia Deo sacra.

Inter ædificia Deo sacra, primarium locum obtinet, in Civitatis fastigio sita, Ecclesia Cathedralis Deiparæ assumptæ titulo, olim Apollinis, ut creditur, Templum: nunc verò in ea servatis SS. Bessi ejusdem Urbis Antistitis, & Tegoli Martyris de Thebæorum Legione Corporibus, ac D. Sabini Spoletani Episcopi sacris lipsanis, venerabile. Est eadem Ecclesia, præter Episcopum, Taurinensis Archiepiscopi Suffraganeum, novem supra decem Canonicorum Collegio insignis: eosque inter, Archidiaconus, Præpositus, Archipresbyter, Cantor, & Thesaurarius sunt reliquis digniores. Inter Eporedienses porrò Antistites, præter S. Bessum, quem memoravi, numerantur, S. Eulogius Synodo subscriptus Calcedonensi; B. Veremundus, ex Dominis Arborei; Octavianus, Archicancellarius; Hugo, Arduini Italiæ Regis filius; Henricus Henrici Secundi, sive Tertii; Oggerius Henrici Quarti Imperatorum Cancellarii; Wibertus, & Conradus ex Dominis Camagnæ; Petrus, & Pompejus ex Comitibus Vallispergiæ; Obertus, & Conradus ex Comitibus Coconati; Fridericus, Bonifacius, Joannes, & Dominicus ex Comitibus S. Martini; Albertus ex Gonzaga, quæ nunc Mantuæ tenet dominium, gente; Petrus ex Dominis Cameræ; Bonifacius, & Philibertus Ferrerii S. R. E. Cardinales, Joseph ex Marchionibus Cevæ, aliique Sanctitate, vel sanguinis claritate illustres viri. Post Cathedralem, eminebat olim S. Stephani Protomartyris Abbatia, Ordinis Benedictini, structa circa Annum Christi M. XLI. ab eo, quem paulo ante memoravi, Henrico Episcopo, Imperii Cancellario. Verùm ejus Abbatiæ Ecclesiam, eò quòd officeret novo aquarum alveo, qui ante ducentum annos à flumine Duria, Eporediâ Vercellas deductus est, placuit dirui solo tenus. Ordine sequuntur Cœnobia Dominicanorum, Minorum Conventualium, & Augustinianorum Congregationis dictæ de Lombardia, quorum Ordinum Religiosi in Urbem introducti sunt à prima ferme eorum cujusque fundatione. Præter Cathedralem, insunt Ecclesiæ Parochiales S. Odorici, S. Salvatoris, Sanctorumque Petri & Donati, quas administrant Presbyteri sæculares. Non desunt Monialium duo Partenopæa, Clarissarum scilicet, atque Cisterciensium; Clericorum Seminarium; Disciplinatorum Confratriæ aliquot, SS. Mauritii, & Lazari Ecclesia commendata, Xenodochium, Mons pietatis. Hæc intra mœnia.

Ædificia Deo sacra extra mœnia.

Extrà muros, in Suburbiis finitimoque agro sese offert vetus sub Divi Laurentii titulo Prioratus (Congregationis Mortariensis Regularium Canonicorum olim Præpositura) nunc in

in Commendam redactus, addito pro administrandis Sacramentis, iis, qui ruri degunt, functionum jure Parochialium. Sequuntur D. Nazarii fanum Equitum Hierosolymitanorum Præceptoria, Capuccinorum elegans Cœnobium; Domus Antoniani Ordinis Hospitalis, Fratrum Minorum de Observantia capacissimum Monasterium, Divo Bernardino Senensi hortatore ædificatum, cum Ecclesia, ejusdem posteà Seraphici concionatoris nomini dedicata, cui nunc inserviunt illi, qui arctiùs observationi Franciscanæ Regulæ addicti, Reformati dicuntur; ut omittam minora Sacella, aliaque loca Deo sacra, quæ non vacat enumerare.

Eporedianorum Marchionum initium.

Quod attinet ad Eporedianos Marchiones, Historicis cunctis notos: ii initium habuêre à Carolo Magno Francorum Rege, atque Imperatore. Sicut enim Romani quondam, devictis Salassis, Coloniam, ut dixi, Eporediam deduxerant, ad eos in fide continendos, servandoque ab Alpinorum, Transalpinorumque populorum insultibus eo Italiæ claustro: ita Carolus, victo deletoque Desiderio Rege Longobardorum, geminas Alpium fauces, Cottias, & Penninas, gemino Marchionatu, seu dicere mavis confinium custodiâ tutari voluit, Secusino scilicet, ac Eporediensi. Ab Asprando primo Eporediæ Marchione geniti successivè creduntur reliqui, qui in superiùs memoratum Ardoinum Marchionem creatum unanimi Principum Italorum consensu, in conventu Ticinensi, Regem Italiæ desierunt. Ardoino ad Annum M. XVIII. ab humanis exempto, cùm in ejus filiis (Henrico Bavaro adversario, Arnulphoque Mediolanensi Antistite Henrici sectatore prævalentibus) ad retinendam avitam, paternamque ditionem virium satis non superesset, Eporedia Civitas, cum toto Marchionatu, qui quamplures adjacentium Vallium, magnamque Cisalpinæ Provinciæ Partem complectebatur, Germanis Imperatoribus parere coacta est, usque ad Annum M. CC. XLVIII. quo illam, unà cum Salassis inferioribus (Canapitium modò vocant) Fridericus Secundus Cæsar, beneficiorum acceptorum memor, donavit Thomæ Sabaudo Mauriannensium Comiti; eamque donationem quatuor post annis confirmavit Gulielmus Hollandiæ Comes, electus Rex Romanorum: ratamque habuit, ad eluendum jus quod in eam Civitatem Ecclesia prætendebat, Pontificio diplomate Innocentius IV. Papa. Caruit tamen per Annos sexaginta quatuor hæc dominii in Sabaudum translatio suo effectu; obnitentibus nimirum Montisferrati Marchionibus; à quibus, uti etiam, & à Mediolanensibus, Provincialibusque cùm se Eporedienses viderent identidem lacessitos: ac super hæc ab intestinis Civium discordiis rem eorum publicam distractam, dissipatasque privatas opes; tandem, conciliatis animis, proscriptoque nomine factionum, ad Amedeum, cognomento Magnum, Sabaudiæ Comitem, memorati Thomæ filium; nec non ad Philippum Sabaudum Achajæ Principem, Amedei Patruum, quos sciebant ab Henrico VII. Imperatore jam anteà creatos Vicarios S. R. I. in Italia generales, unanimes confugerunt. Cùm itaque eo loci Anno M. CCC. XIII. uterque Princeps cum exercitu contendisset, Civitatis in eos dominium certis conditionibus est translatum, agente Alberto Gonzaga Præsule, assentientibusque Vallispergiæ, & S. Martini Comitibus, qui capita partium fuerant. Ab hoc tempore, adversante licèt quandoque Marchione Montferratensi, superiorisque sæculi, Austriacos inter Gallosque bellis, nunc hujus, nunc ejus partis invasionibus cedere nequicquam cogentibus, Sabaudæ Domûs imperio paruit Eporedia, atque ad hanc usque diem fidelissimè perseverat: non expers tamen earum calamitatum, quas, post Victoris Amedei hujus nominis Primi, Ducis interitum, bellum Civile in Regionem invexit Pedemontanam.

Eporediæ dominium quando in Sabaudum translatum fuerit.

In bello quod Ultrajectina Pace confectum fuit, cum Vindocini Dux Vercellas anno M. D. CC. IV. expugnasset, in Eporediam exercitu deducto, alta circum loca Urbi imminentia occupavit, atque 4. nonas Septemb. aggerem incepit, urbemque primis octo diebus tanta vi oppugnavit, ut Trinitatis Comes, urbis præfectus, ductis jam usque ad fossam operibus, dituta murorum parte vi Tormentorum, atque peracto cuniculo, cum auxilio locum nullum videret, colloquium de arce dedendâ expoposcit; verum cum à Gallico Imperatore eædem tantummodo offerentur conditiones, quæ Vercellarum præsidio concessæ erant, pessima pati Præfectus maluit quam urbe istis legibus cedere, nondum oppugnatâ arce. Galli igitur mœnia Tormentis denuo diverberant, cuniculos fossasque agunt juxta urbis fossam exteriorem. At xv. Calend. Oct. omnibus ad generalem oppugnationem paratis, ex Urbe in arcem concessit undè hostium vim ad Kalend. Oct. sustinuit quò die deditionem fecit, at durâ lege, ut omnes capti in hostium potestate forent.

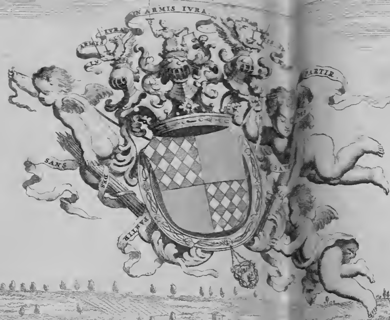
Angustioribus terminis hodie quam tempore Caroli Magni successorumve Arduini circumscribitur Eporediensis Marchionatus. Tunc enim non modo Canapacium, Bugellensemque ditionem, & partem Pedemontii magnum inter & parvum Durium, sed etiam totum Vercellensem Tractum eamque Montisferrati partem comprehendebat quæ Padum inter & Canapacium jacet. Nunc vero ipsissimis Canapacii limitibus continetur. Solum cannabi adeo ferax ut indè nomen mutuasse dicatur. Non amplius 20. mill. ab austro in Boream, 30. vero aut 40. ab ortu in occasum extenditur.

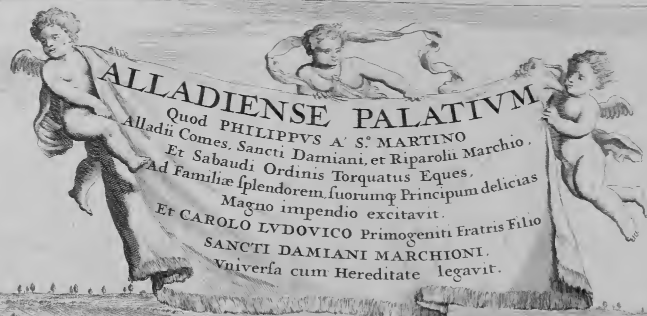
Floruerunt olim, florentque etiam ex parte, modò in hac Patria familiæ plures avitâ claræ nobilitate: prodieruntque ex ea viri rerum gestarum gloria insignes. Hujusmodi fuêre Bartholomæus, ignoti cognominis ad Annum M. CCC. LX. Episcopus Regiensis; Perretus, Ladislai Neapolitani

Familiæ Nobiles.

tani Regis copiarum primarius ductor, Almæ Urbis Gubernator, Trojæque Comes; F. Bonifacius, Ordinis Minorum Alumnus, ab Urbano IV. Summo Pontifice, procurandæ Orientalis, Occidentalisque Ecclesiarum unionis causâ Anno M. CC. LXIII. ad Michaëlem Palæologum Constantinopolitanum Imperatorem legatus. Hæc retulisse de Eporedia satis.

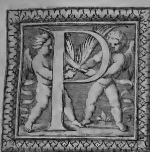

IN ARMIS IVRA
SANS
DES
PARTIR
PARTIR

ALLADIENSE PALATIVM
Quod PHILIPPVS A' S.° MARTINO
Alladii Comes, Sancti Damiani, et Riparolii Marchio,
Et Sabaudi Ordinis Torquatus Eques,
Ad Familiæ ſplendorem, ſuorumq; Principum delicias
Magno impendio excitavit.
Et CAROLO LVDOVICO Primogeniti Fratris Filio
SANCTI DAMIANI MARCHIONI,
Vniverſa cum Hereditate legavit.

LVII

DESCRIPTIO VILLÆ FRONTENSIS IN CANAPICIO.

Ositum eſt Frontis Oppidum in eo Canapicii tractu, quem Malonus amnis, è præruptis Alpium proximarum jugis exortus, præterfluit; nec raró creſcentium aquarum copia exundans, ubi ſe demiſſioribus alvei ripis altè ſuperfudit, latè innatat campis, ſuasque ſecum ruinas vehens, in Padum prodigè tributarius evolvit. Ab hoc Flumine collis in ſummo æqualiter declivis naſcitur, cujus ad radices ſitum id, quod memoravimus, Oppidum, ſe in planitie diſtendit exiguè prona, quam viridantium herbarum amœnitas, & fluminis præterlabentis aſpectus ad omnem hilaritatem componit. In ipſo collis vertice viſuntur etiamnum ſubruta quædam mœnia, & trigona turris, antiqua monumenta poſitæ ibidem arcis.

Situs.

Sed medius clivus, in planitiem paulò latiorem æquatus, Palatium habet immanibus exſtructum ſumptibus ab Excell^mo^ Domino Marchione S. Germani D. Octaviano Sanmartino ab Alladio, ejusdem loci Toparcha, qui præ ſe patem antiqui generis claritati animi magnitudinem ferens, uſque adeo beneficio artis naturæ compenſavit injuriam, ut quos primum allexerat ad videndum ædificiorum novitas & elegantia, ſæpius poſtmodum attraxerit Regios Sabaudiæ Principes amœnitas loci, aërisque ſalubritas detinuerit, à gravioribus curis reſpiraturos.

Palatium inſigne.

Tres inibi ſurgunt ædium elegantiſſimarum moles, pari disjunctæ divortio, ſuisque ſingulæ viridariis interſtinctæ. Ad lævum palatii latus, elatiore quodam in ſitu, æquabili tractu clivoſus tumor coæquatur: mox deprimitur in Valliculam, ubi viridantibus umbrata ſylvulis ruralis ſcena aperitur. Theatrum id eſt aptè diſpoſitis è candido marmore paraſtatis diſtinctum, quibus innixa fulciuntur epiſtylia, & nobiles projecturæ. Theatralis verò corona in antrum deſinit, ubi Herculis viſitur ſimulacrum, vel ſic, dum riget, belluis formidandum.

Ab aula palatii quingentorum paſſuum ambulacrum, recta utrinque carpanorum ſerie inumbratum, proſpectum ducit in aream ovati circuitûs, frugiferis arboribus circumveſtitam, ac demum in cryptam, cujus extimam faciem columnæ ſuſtinent, & poſita intercolumniis ſigna magnificè exornant. In cryptæ meditullio trifido inſignis ſceptro Neptunus inſidet ſcopulo, in pyramidis ſpeciem conformato è conchylibus æquoreis, monſtrisque marinis, è quorum gutture, auribusque ludibundus emicat in ſublime copioſus latex, excipiturque in ſubjecto cratere deſiliens. Speluncæ fornix multiplici concharum genere, & verſicoloribus lapillis opere muſivo concameratus, incumbit magnæ coronidi, quam per ambitum fulciunt paraſtatæ duodecim, interjectis loculis conſimili opere elaboratis, quibus impoſita rigent albenti marmore Nereïdum Tritonumque elegantiſſima ſimulacra. Accedunt à lateribus marmorei gradûs obſepti clatris, qua ſtatuis, qua pyramidibus inſigniti, & in flexu virentibus carpinis opacati, quibus in ſuperiorem antri partem adſcenditur.

Ambulacrum carpinis conſitum.

Fons elegans.

Ex eo ſublimiori loco Septentrionem versùs ſpecus alterum exhibet ſe conſpiciendum ſcabris exſtructum tophis. Ibi magnam ejectat aquarum copiam monſtroſum caput eminens è muro. At depluentes è Pyramide ſcopuloſa egeſtæ lymphæ in canaliculum coëunt, perque conſitas lauro ripulas leni obſtrepentes murmure, ſeſe Neptuniam in cryptam ſaltuatim evolvunt.

ANTIQUISSIMUM SANCTI GEORGII CASTRUM QUOD NOBILISSIMUM ET PULCHERRIMUM ARS ET NATURA PROGENUIT

DESCRIPTIO
S. GEORGII
OPPIDI
IN
CANAPICIO.

Ub Divi Georgii vocabulo plura occurrunt Oppida in Sabaudica Ditione. Unum ex his, idque insigne, cujus Lectori ectypon damus, habitant Salassi inferiores, regionem vulgò dictam Canapicium incolentes, eamque partem, quæ, post firmatam inter Duces Sabaudum, Mantuanumque Anno M. DC. XXXI. Clarasci pacem, Sabaudo fuit adjudicata. Id, de quo agimus, pro sui amplitudine, numeroso excellit populo, ad arma non minùs, quam ad litteras nato, mercimoniis etiam exercendis sitûs allecto opportunitate: quam ob rem frequentes ibidem nundinæ celebrantur, ad quas, lucri præsentis spe adducti, conveniunt ab Eporediensi, Vercellensi, Taurinensique vicinia, emptores venditoresque. Fruges, quas copiosissimè solum gignit, & quæ indè ad exteros exportantur, sunt imprimis frumentum, oryza, linum, canape, lanæ, lacticinia, equini, ovini, bovinique gregis vis ingens, & his similia. *Incolarum numerus & genius.*

Oppidanorum ædificia circumductus structuræ veteris murus claudit, atque à repentina hostium tuetur excursione. In summo verò Oppidi ejusdem vertice, ad exactiora Architectonices præcepta constructum amplitudineque ipsa spectabile, cæteris cunctis præeminet ædificiis, Castrum idem, Palatiumque, ipsorum, qui, Comitatûs titulo insignes, Ducisque Sabaudi Beneficiarii, Loco imperant, S. Georgii Toparcharum. Hi à Blanderatensibus Comitibus genus agnoscunt suum, eximiamque nobilitatem, notam Ottoni ad Annum M. C. LIV. Episcopo Frisingensi, scribenti de gestis Friderici Primi Imperatoris lib. 2. cap. 14. in Novariensi, Insubrum Civitatis, Diœcesi Comitem vixisse Guidonem Blanderatensem, qui præter morem Italicum, totum ipsius Civitatis Territorium, vix ipsâ Civitate exceptâ Mediolanensium possidebat auctoritate. Cùm verò se in plura eorum dominium extendisset, Monferratensis, Vercellensis, Novariensisque Oppida regionis, San-Georgium, ex illis unum, Castella sub sua jurisdictione habebat multa, inter cætera, Folissum, Cusellas, Lusilias, Zuconium, unà cùm Dominorum Corii & Roquæ homagiis. Eapropter Frater Benevenutus à Blanderata, Hierosolymitani Ordinis Eques Commendatarius, Præsesque Curiæ Casalensis, vir Patriæ Historiæ editione notissimus, obtinuit Anno M. D. XXXIII. à Carolo Quinto Cæsare, ut id Oppidum titulo Comitatûs insigniretur: qui postmodum in tres divisus Tribunatus, sive, uti vocant, Colonnellatus, tres sub diversis agnominibus, ab eodem tamen stirpe provenientes, iisdemque gentilitiis insignibus utentes familias propagavit, quæ de Folisso, de Roqua & de Balangerio, sive de Lusiliis nuncupantur, in quibus viri toga sagoque, pace belloque clarissimi floruerunt, quos non est instituti nostri singulos recensere. *Castrum Comitum.* *Quando Comitatus titulo donatum.*

Præsidium denique Oppido præstant & ornamentum, præter Parochialem Divo Georgio Martyri sacram Basilicam, à qua Locus denominatus, alia destinata divino colendo Numini sacra septa. Emicat verò præcipuè Fratrum Minorum Observantiæ strictioris Monasterium; Blanderatensium Comitum Loci Dominorum, quorum paulò ante memini, Anno M. CCCCI. ære fundatum, *Templa.*

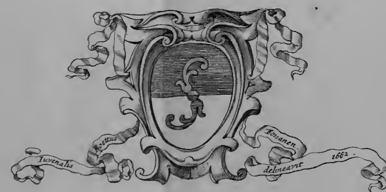
cujus Ecclesiam sub B. Mariæ Gratiarum invocatione, Gulielmus de Gattinaria, ex Dominis Arborei, Episcopus Nicomediensis, solemni inauguratione, Anno trigesimo primo supra millesimum quingentesimum consecravit.

P. Candidus. Peperit verò venerationem eidem Templo peculiarem Beatus Candidus Ranceus Nobilis Patritius Vercellensis, Seraphicique Ordinis alumnus, vir præclaris virtutibus præditus, morumque Sanctimoniâ, qui cùm in Oppido Vallispergiæ naturæ, ab humanis exemptus, debitum persolvisset, ejus inde cadaver, in San-Georgiano Cœnobio apud Sodales suos humatum, operatione fulget miraculorum, teste ipsâ, quæ ejus tumulo apposita legitur, Sepulcrali Inscriptione.

NOTARUM EXPLICATIO

1. *Belvedere.*
2. *Conventus F.F. Minorum Observantium S. Francisci.*
3. *Castrum.* 4. *Ala.*
5. *Moniales S.mæ Virginis Annunciatæ.*
6. *Ædes Episcopales.*
7. *Molendina Civitatis ab aquæductu versa per totam Civitatem planam introrsum excurrenti.*
8. *Ecclesia Cathedralis structuræ vastitate conspicua.*
9. *Palatium Civitatis*
10. *Conventus F.F. Ordinis S. Dominici.*
11. *Oratorium Secularium, Misericordiæ nuncupatum.*
12. *Convent.⁹ F.F. Eremitarum Discalceator. S. Augustini*
13. *Oratorium Secularium Confallonis.*
14. *Hospitale.*
15. *Monasterium Monialium S. Claræ Franciscanarum.*
16. *Conventus Capuccinorum S. Francisci.*
17. *Collegium Societatis Iesu.*
18. *Moniales Ordinis Cisterciensis Rivifrigidi dictæ.*
19. *Conventus F.F. Franciscanorum Conventualium.*
20. *Oratorium Secularium S. Trinitatis.*
21. *Conventus F.F.S. Augustini.*
22. *Sacra Ædes S. Mariæ de Consolatione, et Oratorium secularium nominis Iesu.*
23. *Castrum superius, seu vetus.* 24. *Ecclesia S. Laurentii.*

A. *Murra Castellum.*
B. *Revellum Oppidum*
C. *Castrum Revelli*
D. *Mons Vesulus celsissimum Alpium jugum*
E. *Padus Fluvius*

DESCRIPTIO
URBIS
ET
MARCHIONATUS
SALUTIARUM.

Situs. Alutiarum Civitas, Italicè *Saluzzo*, ad Maritimarum extremas radices Alpium sita est, non longè ab Eridano fluviorum Rege, atque in Vesuli Montis, per quem eædem Alpes à Cottiis dirimuntur, prospectu. Ubi nunc Civitas sedet, putant aliqui fuisse olim Augustam Bagiennorum, Ptolemæo & Plinio memoratam: nos tamen eam alibi collocantes, arbitramur, florente Romano Imperio, Salutias modici nominis Oppidum exstitisse, gratisque asseri quicquid, vel de Salis, aut Saluviis conditoribus, vel de Salutis inibi sito Templo, sive de Saliis Martis Sacerdotibus, salignæ frondis festum ibidem agentibus, recentiorum nonnulli, nullâ veterum Scriptorum freti auctoritate, affirmant, pro derivanda ejus etymi ratione; cujus (sicut in plerisque locorum, regionumque nominibus passim licet animadvertere) origo omninò ignota. *Nominis origo incerta.* Primam Loci hujus notitiam suppeditavit Adelmus Monachus Benedictinus, in vulgatis à Pithœo Francorum Annalibus referens Bertradam Caroli Magni, & Carlomanni Franciæ Regum Matrem, Anno D. CC. LXX. Carlomanno minore Filio *apud Salutias* locutam, pacis inter ipsum fratremque ineundæ causâ, in Italiam inde profectam propter Filiam Desiderii Longobardorum Regis in Uxorem Filio suo Carolo expetendam, adoratis Romæ Sanctorum Apostolorum liminibus, ad Filios in Galliam remeasse. *Prima ejus notitia.* Altum penès sequentis ævi Scriptores de eodem Loco silentium ad Annum usque M. XXVII. quo Odolricus Magnifredus Marchio Secusinus recens à se fundato Caramaniensi Sanctimonialium Parthenoni donavit, inter cætera tertiam partem *de Corte, quæ Salutia est vocata*, excepto Castro, cujus sibi dominium ejus tenore diplomatis reservavit.

Aëris salubritas, & loci amœnitas. Civitas loco sita saluberrimo Solique undequaque exposito, è longè latèque patente planitie, paulatim in summum ascendit verticem, unde in totam circumquaque regionem Pedemontanam lætissimus est prospectus. Ibi vetus, quod Marchiones Salutienses inhabitare consueverant, Castrum: amplissimum ponè forum, Urbanum Palatium, Palatinæque longo ordine Magnatum ædes. Ea Civitatis pars, dicta priscis tabulis Burgum novum, seriùs inhabitari cœpisse videtur, quàm inferior, dicta in eisdem tabulis Burgum vetus, cujus rei documento sunt Ecclesiæ duæ, quæ adhuc ibidem visuntur, olim ambæ Parochiales, Cathedralis scilicet, de qua inferiùs, & S. Martini, à quibus incolæ omnes spiritualia accipiebant. At cùm ii pluribus suburbiis divisi inhabitarent, propterea que minùs tuti ab hostilibus insultibus viderentur, coalescentes in unum, partem superiorem, magnamque portionem inferioris Anno M. CCC. LXXIX. lateritiis cinxêre muris, exclusâ tamen, uti adhuc est, extra eorundem murorum ambitum Ecclesiâ Cathedrali.

Soli fertilitas. Ager licèt minùs pateat, quàm olim patuisse dicatur, tamen inter feracissimos numeratus, æquâ planitie, quam Padus fluvius, atque eum intrantes Veraita, & Bronda rigant, collibusque distinguitur peramœnis. Planitiem triticea, oleracea, cannabina, sericea messis ditat, augetque censum hortorum suburbanorum, pratorumque proventus, qui alendo bubulo, atque equino gregi affatim suppeditat alimenta. Colles pomiferis arboribus, diligentissimèque excultis vitibus vestiuntur, ex quibus tanta provenit vini, ejusque generosissimi, abundantia, ut exteris mirum videri debeat. Superiores collium flexuras, quà ad Boream vergunt, castanearum adumbrant nemora spatiosa, certissimum, si annonæ caritas superveniat, rusticanæ inopiæ levamentum. Nec desunt in Montium, qui

qui totam eam Oram coronæ modo circumambiunt, declivi latere, nutriendo pecori, atque igni, læta pascua, silvæ cæduæ. Cunctis verò circum circà Alpinis Montibus supereminet Vesulus, inter Juga Alpium, uti Solinus ait, superantissimus, è cujus gremio toti Orbi notissimus, quem initio memoravimus, Padus funditur.

Templa intra Oppidum. Inter Salutiarum spectabilia primo sese offert loco Basilica Cathedralis, Deiparæ Virgini consecrata D. Jofredi, è Thebæorum agmine Martyris, ac cum D. Constantio Salutiensis Marchionatûs Patroni, sacris ossibus nobilitata. Huic administrandæ præerant olim Plebanus unus cum nonnullis Presbyteris, quorum electio à Rectoribus celebris B. Mariæ de Testona propè Montemcalerium Ecclesiæ dependebat. At, curante Ludovico II. Marchione, Sixtus Quartus Romanus Pontifex duodecim eam Canonicorum Collegio exornavit, additis, qui dignitate cæteris eminerent, Archidiacono, Præposito, Archipresbytero, Cantore, Præcentore, & Thesaurario, quorum numerus, tituli, muniaque supersunt adhuc. Præposuit verò omnibus illis Decanum usu ferulæ conspicuum, atque mitræ. Verùm Decanatûs hujusce loco, instante Margaritâ Fuxiâ, præfati Ludovici Marchionis *Quando Episcopales Infulæ introductæ.* Viduâ, Julius Secundus, Romanus itidem Pontifex, Episcopales ibidem infulas introduxit, erectâ novâ Diœcesi Salutiensi, quam voluit à cujuscunque Metropolitani jurisdictione esse omninò exemptam, immediatèque Sedi Apostolicæ subjectam, assignatis eidem sexaginta novem Oppidorum, quæ tunc Marchionatum constituebant Parœciis, partim à Taurinensi, partim ab Albensi, Astensique avulsis. Super hæc, eadem Margarita Marchionissa, ut pietatis suæ æterna relinqueret posteris monumenta, suo, totiusque Marchionatûs ære, eam, quam dixi, Cathedralem Basilicam à fundamentis de novo ædificavit, ejus amplitudinis, atque architecturæ, ut parem in tota Subalpina Provincia ita facilè non invenias; tot Altarium numero venerabilem, quot in eadem numerabantur Canonici, & Dignitates. E Cathedralis regione sese spectandam offert antiqua, sub invocatione S. Martini, de qua supra factus est sermo, Parochialis, ubi nunc conveniunt Sanctissimi Jesu nominis Sodales ad sui peragenda exerci- *Templa extra Oppidum.* tia instituti. In eadem extra Civitatem sita planitie spectantur sacra septa Augustinensium, Congregationis dictæ de Lombardia, atque Capuccinorum. Hinc prodiit Frater Zacharias Boverius, vir apprimè doctus, rerumque sui Ordinis historicus enarrator. At ubi in vitiferos colles assurgit ager, eminet D. Bernardini, inhabitatum à Minoritis, qui nuncupantur de Observantia, Monasterium, cujus fundator perhibetur ad Annum M. CCCC. LXXI. Ludovicus, ejus nominis primus, Marchio. Inde si aliquantum eosdem ascendas colles, ingredi licebit antiquum D. Laurentii fanum, Prioratûs olim titulo insignitum, cujus administrationem suscepêre ab Anno M. C. XCII. Regulares Canonici Ulcienses, ut in iis, quæ ad animarum salutem spectant, veteris Castri habitatoribus præsto essent. At verò istud nunc (unà cum alio, sub invocatione D. Eusebii simili Prioratu, in agri planitie sito, juris quondam Monasterii Caburrensis) Ecclesiæ Cathedralis Capitulo est addictum.

Intrà Civitatem, primo loco commemorandum Cœnobium Fratrum Prædicatorum, *Cœnobia.* eique annexa sub titulo S. Joannis Baptistæ, Christi Præcursoris, Ecclesia sumptuosa, in qua jacet, non sine cultu, Corpus B. Stephani Bandelli, ejusdem Ordinis Sacerdotis, eximii Theologi, atque Concionatoris, qui in *B. Stephanus Bandellus.* eodem Cœnobio, mirabilium ante, & post mortem patrator, Anno Christi M. CCCC. L. suæque ætatis octuagesimo primo, migravit ad Superos. Refertur verò istud de hoc Sancto Viro peculiare, quod aliquando unà cum intemerata Virgine, sublimis in aëre, hostes, qui Salutias obsidione cinxerant, minaci vultûs majestate perterrefecerit, sicque Civitatem ab imminenti excidio liberaverit. Visitur in ejus Ecclesiæ Choro, superiùs memorati Ludovici Secundi Marchionis affabre sculptum marmoreum mausoleum: & circum circa intimos Templi muros, atque in Claustro interiore prostant posita viris insignibus Epitaphia. Loco Civitatis editiore, ad Fanum D. Bernardo sacrum, incolunt Franciscani Conventuales, qui annuente Canonicorum Capitulo, Parochi, sub recognitione annua, munus gerunt. Inferiùs verò, ubi recens structum D. Nicolai Tolentinatis Delubrum, degunt Augustiniani Discalceati. At in Urbis totius centro, Clerici Regulares Societatis Jesu, qui novissimis hisce annis, erudiendæ pietate & disciplinis litterariis Juventuti, quatuor Classium Collegium ibidem aperuerunt. Et hi quidem Sacri Virorum cœtus. Fœminarum, quæ virginitatem Deo voverunt, tria eadem Civitas numerat Monasteria, Cistercienfium videlicet, Clarissarum, Bernardinarum. Nec desunt Laïcorum Sodalitia quatuor, nempè Confalonis, Sanctissimæ Trinitatis, Nominis Jesu, S. Joannis Decollati, sive Misericordiæ, Almæ Urbis Archiconfraternitatibus aggregata; duæ piarum Mulierum, quas Humilitatas vocant, Societates, ac unum à protectione Principis dependens, in subsidium egenorum, Xenodochium. Hæc de rebus Salutiarum Ecclesiasticis satis.

Quod ad dominium Civitatis, Marchionatûsque profanum spectat, suberat olim, cum *Dominium Seculare.* potissima parte tractûs Pedemontani Marchionibus Secusinis, qui à Caroli Magni tempore, Italiæ claustra, quæ in Gallias, per Jani, & Cinisii Juga ducunt, custodiebant. Secusino postmodum Marchionatu in Adelaïde Olrici Manfredi Filia, jure hæreditario, desinente, alia ejusdem nominis Adelaïs (quàm Petrus, Adelaïdis prioris ex Oddone Maurianensi Comite Filius, genuerat ex Agnete Pictaviensi) Salutiarum Ditionem in Bonifacium Te-

this

this Marchionis de Vasto Filium, Aleramique illius, penès Italos Scriptores admodùm celebris, Nepotem, transtulit jure dotis. Hinc paulò post Annum M. C. XXII. quo memoratus Bonifacius excessit è vivis, innotescere incepit Salutiensis Marchionatus in Monfredo hujusce nominis primo, Bonifacii ejusdem primogenito, à quo genus agnovêre suum, qui posteà in ejus Ditionis dominio successêre, reliqui Marchiones. Hi cum primariis totius Europæ familiis matrimonia contrahentes, cum Regia videlicet stirpe Sabaudica, Monferratensi, Arborea, Suevica, Viennensi, cum Principibus Mediolanensibus, Palæologis, Estensibus, Achajensibus, cum Marchionibus Cevæ, cum Intemelii Gebennarum, Rouciaci, Petræaltæ Comitibus, Baucii Dominis, aliisque hujusmodi, claritate sanguinis spectatissimis, plura cum finitimis gessêre bella, cum Sabaudis præcipuè Principibus, quorum armis persæpe sunt lacessiti, ob denegatam ab eorum nonnullis homagii clientelaris præstationem, quam Thomas Primus, Sabaudorum Comes sibi, uti Italiæ Marchioni, atque Secusinæ Domûs Hæredi, & cujus Prædecessoribus Manfredus Primus Marchio Salutiensis, Anno M. C. LXIX. jam præstitisset, debitam asserebat. Gessit etiam domestica, unde prodiêre civilia, bella stirps ipsa Salutiensis, ex qua geniti (dum contrà sibi adversantes consanguineos externa advocant auxilia, atque aliorum, rem suam agentium, armis in suos gentiles ruunt) extremam cladem familiæ intulerunt.

Bellorum inter Sabaudum Ducem & Gallorum Regem origo.

Hinc bellorum origo Sabaudos inter Duces, atque Gallorum Regem, in quem Joannes Ludovicus Marchio, Ludovici II. & Margaritæ Fuxiæ Filius, postquam inter eum, atque Franciscum Fatrem pro Marchionatûs successione discordiæ diuturnæ intercessissent, licet adhæsisset aliquandiu Austriacæ factioni, atque Emanueli Philiberto Sabaudiæ Duci Sacramentum homagii persolvisset, transfuderat jura sua. Cùm igitur, eodem Jo. Ludovico exstincto, repeteret Sabaudus à Gallis, qui eo potiti erant, Marchionatum, Carolus Emanuel, Emanuelis Philiberti Filius, Dux Sabaudiæ, optimè gnarus ex Gallicæ nationis vicinia, per finitimas valles, Protestantes seu Evangelicos Delphinates posse non modò Provinciæ Pedemontanæ, verùm etiam toti Italiæ novæ doctrinæ afflare Dogmata, cum magno Catholicæ Fidei detrimento, non ultrà cunctandum ratus, armis rem gerere instituit, atque bello jus suum prosequi. Missis itaque, ductisque militaribus eò copiis, Centallo, Carmagnoliâ, & Salutiis occupatis, atque Revello, Verzolio & Castro Delphini, post diuturnam oppugnationem, expugnatis, totum Marchionatum Anno M. D. LXXXVIII. in potestatem suam redegit: ejus rerum successui faventibus Gallorum dissensionibus intestinis, atque Regis Henrici Tertii morte, qui eo, qui secutus est, anno infelici fato de medio sublatus est. Cùm autem Regni coronam capessivisset Henricus IV. Borbonius, qui prius Navarræ Regno imperitabat, Sabaudo alioqui infensus, quòd adversariæ sibi factionis studiosus, contra sui sectatores in Provinciam exercitum traduxisset, is non modò Salutiensem Marchionatum, verùm etiam Sabaudiæ Ducatum infestis signis aggressus est. Diversâ per aliquot annos hinc inde bellatum sorte, ut superius in Historiâ domûs Sabaudiæ relatum est, plures Arces, munitaque præsidio loca, modò capta, modò recuperata. Tandem, cùm utraque pars rem arbitrio Summi Pontificis commisisset, Clemens VIII. Pontifex Maximus, per Nepotem suum Petrum S. R. E. Cardinalem Aldrandinum, animos utrinque conciliavit, adeò ut die XVII. Januarii M. D. C. I. Lugduni ad pacis conditiones deventum sit, decretumque inter cætera, ut Sabaudus Comitatum Sebusianum, aliasque nonnullas, tam ultra quàm citra Rhodanum regiones ac Castrum Delphini in Alpibus Cottiis positum, Regi Henrico cederet; hic verò jura qui sibi, uti Viennensium Delphino, ac Phocensis Provinciæ Comiti competere contendebat in Marchionatum Salutiensem, Centallum, Demontem, ac Sturianam Vallem, in Carolum Emanuelem, ejusque in Ducatu Sabaudiæ Successores transferret. Hinc factum est, ut quamvis dominia longè ampliora Rex acceperit, quàm donârit, benè tamen Sabaudus crediderit actum cum rebus suis, quòd Ditiones, quas priùs in Italia possidebat, hâc accessione locupletarit, conjunxeritque, quæ priùs dispersæ erant.

Tandem per Clementem VIII. composita.

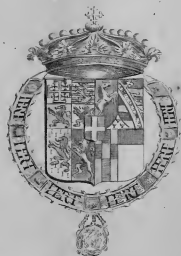
Regiminis ratio.

Addito, ut dictum est, Coronæ Sabaudicæ Salutiensi Marchionatu, juri eidem publicè dicundo memoratus Dux Carolus Emanuel deputavit Præfectum unum, Fisci Advocatum, Adsessorem, atque Patrimonii Curatorem, quibus postea Referendarius est adjectus. Hi omnes voluit ut Salutiis residerent. Taurinensis verò supremæ Curiæ Senatorum uni commisit ejus Patriæ negotia, atque causas, ut faciliùs, promptiùsque expedirentur. At Salutiensis Civitas, ut posteris testatum faceret, quantâ Civium lætitiâ, atque plausu ad Sabaudicum dominium postliminio rediisset, appositis, eodem, quo est acta res, anno, Palatii publici foribus, Regiis Stemmatis Sabaudi insignibus, sequentem addidit, lætantium plaudentiumque animorum indicem, Inscriptionem:

SALUTIARUM DESCRIPTIO.

IMPERII FINIBUS PROLATIS, SABAUDIENSIBUS REBUS COMPOSITIS, TRANQUILLATO UNIVERSO NOMINE CHRISTIANO, PROAVITAM HANC SEDEM, TANQUAM POSTLIMINIO RESTITUTAM PRISTINÆ DITIONI, MIRO INGENIO, SUMMAQUE PRUDENTIA, AC INCREDIBILI POPULI APPLAUSU ADJUNXIT OPTIMUS, PIISSIMUS, INVICTISSIMUSQUE PRINCEPS ET MARCHIO DIVUS CAROLUS EMANUEL, CUJUS ICCIRCO INSIGNIA, IN SUBJECTIONIS PERPETUÆ ET CLIENTELÆ TESTIMONIUM, PROPRIO ÆRE HIC APPENDI SALUTIARUM CIVITAS MANDAVIT, ALEXANDRO OGERIO, ET HORATIO DE PINO SYNDICIS. ANNO SALUTIS M. D. C. I. QUINTO CAL. OCTOBRIS.

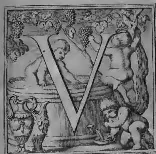

REVELLUM.

1. Castrum.
2. Ecclesia Parochialis S.tae Mariae.
3. Cœnobium Monialium Ordinis S.ti Dominici.
4. Ecclesia S.ti Stephani.
5. Ecclesia S.ti Rochi.
6. Ecclesia S.ti Hieronymi.
7. Ecclesia S.ti Blasii.
8. Arx. Vulgo dicta Bramafam.
9. Palatium Marchionum Salutiarum nunc Comitis Rotarii.

Ioannes Paulus Morosinus a Racconixio delineavit.

DESCRIPTIO OPPIDI RUPELLI, IN SALUTIIS.

VEsulus Alpium Apex fortissimarum Arcium Pedemontani Principatûs, sed in primis Rupelli (Itali Revellum vocant) superbus est index. Hujus altitudinem nullus hactenus certò dimensus est, inaccessum quippe culmen montes alios supereminet, & toto vertice supra est. Post longum per Vallem Padi tramitem trium milliarium ascensu, instabili, pendenti, & vix adeundo vestigio, venitur ad famosa illius Ostia, sive Annibalis, sive, ut veriùs, Pompeji ferro flammâque reserata, quibus ad octoginta circiter passus, facto scopulosa & cæca per viscera itinere, compendiosâ Ristoraci viâ in Delfinates aditus patet, confecto scilicet ad horam itinere, quod vix plurimo per circumactos calles errore licet absolvi; dudum impeditum opus, sed Regiis Caroli Emanuelis votis Cardetenses contermini, renovato ad commercia miraculo, frequenti saxorum lapsu interclusum iter aperiunt. *Situs.* Jam ad Vallis Padi caput, & Vesuli propemodum pedes, tertio à Salutiis lapide, impervio Rupellum imminet Jugo, naturæ, & artis ingenio non pertinax, sed duratum; fusam à fronte lævaque planitiem altè despectat; à tergo, dextraque Montibus non premitur, coronatur. Avitis Salutiarum Marchionibus afflictis rebus asylum, omnes hostium artes elusit, impetus fregit, stetitque semper, *Varia bellorum tempestatibus mutata.* vel ab invictis Exercitibus frustra tentatum, donec millesimo trigesimo in quadragesimum inclinante, Melsio Principis Christianissimi exercitûs Duci, à postremis Salutiarum Marchionibus cessit. Tum quingentesimo octogesimo octavo, Caroli Emanuelis I. Sabaudiæ Ducis validissimis copiis succubuit. Subinde sexcentesimo trigesimo octavo, Civili bello, gubernatoris ductu, Mauritii ac Thomæ Principum excepit imperia. Denique sexcentesimo quadragesimo primo, victricibus Christianæ Borboniæ nutibus, & Caroli Emanuelis II. armis, Marchione Planitiarum expugnatore, ejusdem Christianæ feliciùs regnantis regimini paruit. Cùmque eo capto Cardinalis Richelius Gallicam stationem impetrare non parceret, nullum non moventi lapidem, ut vel suis staret, vel dirueretur indultum; Cuneo præsertim non priùs dedito, quàm æquato Rupello.

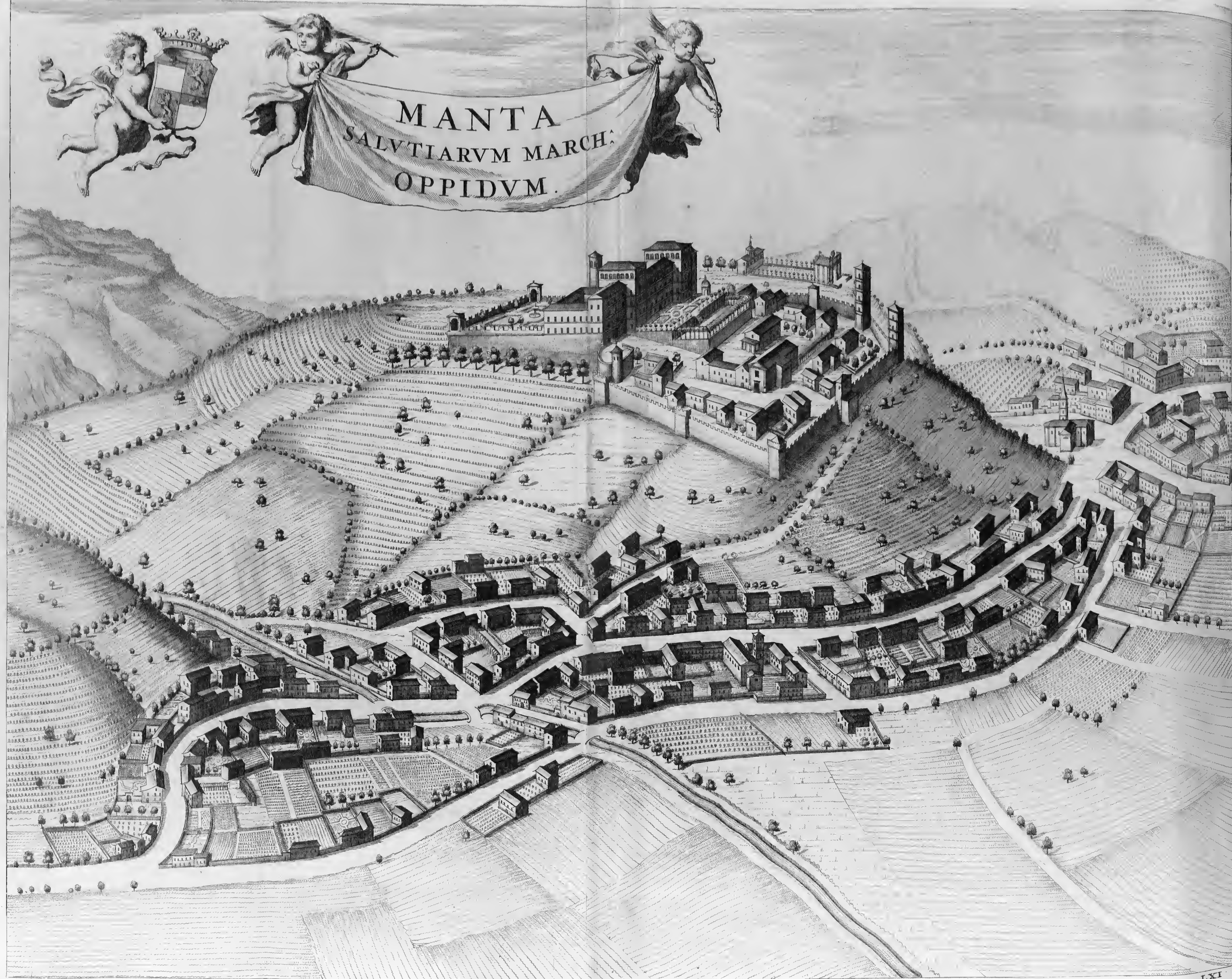
Ejus radices nobile Oppidum ambit, raro per iniqua tempora habitatore, sed prompto. Palatio vel ingenti excipiendo Principi decoratur, illustrique Gynecæo ab annis jam trecentis Clarissimarum Sanctimonialium frequentiâ sacro. *Palatium & Ecclesia.* Collegiatam commendat Religio, quam totis gloriæ incrementis Cistertiensis, de Stapharda cognominata, Abbatia cumulat, amplis redditibus, beatiore solo; utpote Divo Bernardo Auctore dedicata. Quod caput est, Sanctorum Jofredi, & Blasii reliquiis, nec non Divi Philippi Nerii Pallio protegitur.

Viros inter, quos semper alit egregios, celebrem numerat Laurentium Gallum, admirabili vitæ morumque probitate conspicuum, cujus fama superstes, à millesimo sexcentesimo circiter, vel trigesimo, in Taurinensi Angelorum Ecclesia, Sanctitatem olet. *Laurentius Gallus.* Adamantes pretiosa etiam saxa progignunt, à quibus expolitis tolle mendacium, & veros credas.

Regionem omnem amœnitas, & ubertas exhilarant, & ne felicitati desit irriguum, con- *Regionis amœnitas.*

Padi descriptio. finia Padus interfluit ille, qui modò à pluribus cum Virgilio Eridanus nuncupatus, modò à Græcis Bodingum, Ligurum modò appellatione Bodineus, & ab Athenæo Bochernus, Titulis assurgit suis, ut aquis grandior, & teste Lucano nec Nilo minor, dum triginta subhaustis, nedum subactis fluminibus, Regium in fluvios nomen, uni Adriatico subdit. Ejus origo, Rupello milliari dissita circiter decimo, è gremio Vesuli Montis, Visenda, ut dicitur, seu visendo fonte profluit; tum se citatiore cursu ad tria milliaria Rupello admovens; acto primum per cuniculos alveo, pars inferiùs adrepit, pars continuo flumine superiùs decurrit; subinde emergens è latebris, junctis licèt cum aperto gurgite viribus, placidus labitur, donec admissis vectigalibus fluviorum aquis, Cardeto proximus intumescit, & naves excipit. Illo sparsis ad plura Oppida venis Pedemontium alluitur. Illo traductis plures ad Urbes vadis munimenta firmantur; Semper idem, non Pedemontio modò, sed totâ Italiâ ferox, nisi ubi Taurini Domini sui fræna patitur, Pontem non indignatur, & altiore tumore posito, mitior Regios pedes adorat. Hoc Rupelli Theatro admirationi indulgetur; hâc speculâ publicæ indemnitati prospicitur; hoc propugnaculo, ingenitâ rupium constantiâ, Rupellensium fides non nutat.

MANTA
SALUTIARUM MARCH;
OPPIDUM.
LXI

DESCRIPTIO
OPPIDI
MANTÆ,
IN
SALUTIIS.

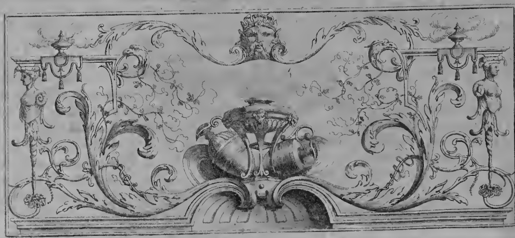

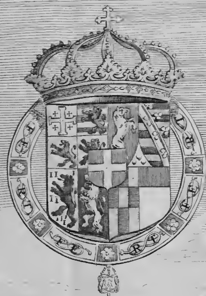
N ea Marchionatûs Salutienſis parte, ubi Maritimæ Alpes in Cottias ſenſim deſinunt, quingentis circiter Salutio hinc, Verzolio inde paſſibus, ſitus eſt Mantæ Locus, ſi quis in Subalpina regione alius, amœniſſimus. *Situs.* Oppidum, infernè poſitum, ſat ſpatioſum aperit introëuntibus forum, non inelegantibus circumquaque ſtipatum Domibus, Eccleſiamque Parochialem Virgini Deiparæ ſacram, ubi incolis ad mille animas computatis ſpiritualia miniſtrantur. Ab Oppido ſupernè eminens, quod hîc Lectori ſpectandum damus, aſcenditur in Caſtellum, ſive appellare mavis Palatium: *Palatium.* utrique enim uſui eſſe poteſt, & quòd ab hoſtilibus aggreſſionibus (modò tormentariæ machinæ abſint) poſſit per tempus aliquod ſe tueri; &, quod à Dominis ſuis hilariter, ſalubriter, ac commodè habitetur. Id verò cingitur, eruditè diſpoſitis, *Arboretum amœnum.* frugiferisque diverſarum ſpecierum arboribus, iis etiam, quæ non ita facilè, præ frigoris impatientia, adoleſcant in reliquo ſolo Pedemontano. Has inter adolevêre mali citriæ, aureæque, non (perinde ac in frigidioribus viciniæ regionibus fieri conſuevit) invaſatæ, ut hiberno tempore in tepidioribus ſub terra caveis ad veris uſque initium recondantur, verùm in viridariorum ipſorum ſolida ſuperficie radicatæ. Intermixta porrò buxeta, myrteta variarum in ſpeciem rerum tonſa, ſuaveolentes flores, apiaria, aviaria, leniter ex circumpoſitis vallibus flantes Zephiri, lætisſimus in vitiferos clivos, ſilvoſos colles, opaca nemora, apricos campos proſpectus, deambulationi deſtinatæ, ductæ in rectum ſemitæ venationem ſuadentes feræ magno numero, volucreſque, Tempe viſentibus Theſſalica repræſentant, gratiſſimam reddunt, quoties eò divertere placet, Principi ruſticationem, dignumque locum, qui, inter ſubalpini tractûs ſpectanda, ad vivum exprimeretur.

Poſtulat verò argumenti ratio, ut quo tempore Manta Salutienſium Marchionum familiæ, dein verò Regiæ Sabaudi Ducis Coronæ ceſſerit, breviter attingamus. *Dominorum mutatio.* Cùm olim proprios Caſtellum iſtud haberet Dominos, qui nullo alio, præterquam de Manta, cognomine cenſebantur, ejuſdem Caſtelli portionem circa Annum noſtræ ſalutis M. CC. Manfredus, hujus nominis ſecundus, à præfatis Dominis, emptionis titulo, acquiſivit. Partem retinuêre Barletti, ſeu Barlatini, inter quos, nec non Commune Saviliani, ac Staphardenſes Monachos ſuſcitatas lites Jacobus de Rubea, Abbas, ad Annum M. CC. LXIX. Staphardæ, ſopivit. Verùm cùm Anno M. CCC. XIII. hi contra Henricum VII. Cæſarem, à cujus partibus Salutienſis ſtabat, conſpiràſſe, militàſſeque delati eſſent, abrogatum ipſis, quod à ſe clientelæ nomine poſſidebant, feudum Manfredus IV. Marchio, ſibi illud, ſuisque poſteris poſtliminio addixit. Hinc à Joanne, cognomento Magno, Thomæ primi Marchionis Salutienſis ex Aliſia Cevenſi ſecundogenito, præfati Manfredi IV. Fratre, atque Doliani, Mantæ, aliorumque locorum Domini propagata ad hæc uſque tempora fuit in lineâ collaterali præclara Mantenſium ſoboles Toparcharum, ex qua cunctis retrò temporibus viri pace, belloque inſignes prodiêre, ſupremum gentilis ſui Salutienſis Marchionis, tum, poſt permutatas inter Sabaudos, & Gallos ditiones, terraſque, Sabaudi Ducis dominium agnoſcentes. Numeratur

ratur autem inter cæteros Valerianus ingentis animi, exploratique consilii heros, pluribus sui ævi Principibus, Galliarum præsertim Regi, acceptissimus, à quo fuit inter Genistæ Ordinis Equites numeratus. Ejus verò prudentiam, atque in rebus agendis dexteritatem, Thomas III. Salutiarum Marchio Nonus, qui ad Annum usque M. CCCC. XVI. vixit, adeò notam habuit, ut eundem, unà cum Margarita de Rouxii Uxore, Tutorem Ludovico unico Filio, Marchionatûsque administratorem esse voluerit, eo successu, ut instituto ejus præceptis, & vigilantiâ Principe prudentiorem, ac qui tranquilliùs suam rexerit ditionem, majorisve fuerit penès exteros existimationis, Salutii non habuerint. Valeriani filius Joannes paternæ prudentiæ hæres, Staphardensis Abbas, Episcopi Taurinensis, cum Nobilibus de Isnardis, aliisque Sanfredi Dominis, dissidia diuturna sedavit. Ab eodem Valeriano genus duxêre, Theodorus Eques Hierosolymitanus, qui strenuè pro defensione Rhodi à Turcis acriter oppugnatæ pugnavit, ejusque Frater Valerius, inter S Michaëlis Equites, ob ejus in Gallorum Regem merita, adscriptus. Inter ejusdem posteros recensentur præclarissimi tres Sabaudico Torque, quem Virginis Annunciatæ dicunt, insignes Equites, Michaël Antonius hujus nominis primus, Franciscus Renatus, Michaël Antonius II. Pater, Filius, Nepos: quorum primus, cùm præter Mantæ, Brondelli, Rodinique dominia, Verzolii etiam, Lequii Chissonique possideret Oppida Comitatûs titulo decorata, postquam Acropoli, Civitatique Lugdunensi Regio nomine laudabiliter præfuisset, Salutiensem postea Marchionatum, eodem primum nomine, tum pro Carolo Emanuele I. Allobrogum Duce pariter * rexit: quod postremum successivè præstitêre ejus Filius, & Nepos paulò antea memorati, ad alias præterea magni ponderis dignitates assumpti. Possemus hîc etiam recensere Silvestrum de Salutiis, Maceriarum, dein Altæcumbæ Abbatem, pro prænominato Carolo Emanuele, ejusque Filio Victore Amedeo I. Sabaudorum Ducibus ad Francorum Regem, & Venetam Rempublicam bis Legato; Imbertum Hierosolymitanum Equitem, Equitatûsque Sabaudi Ducis summum Præfectum, ac Vercellensis Provinciæ moderatorem, aliosque quamplures Salutio-Mantenses illustres viros, qui vel infulati, vel armati fuêre diversimodè de Christiana Republica benemeriti; eos tamen consultò omittimus, ne, quando Loca Geographi describere intendimus, narrare velle gesta familiarum, Historici, videamur. Hoc loco tamen addemus Mantam unà cum integro Salutiarum Marchionatu, fœdere inter Henricum IV. & Carolum Emanuelem I. sancito anno M. D. C. LX. in Potestatem Sabaudiæ Ducum devenisse.

* Hac de re videndum quid in primâ hujus voluminis parte diximus sub regno Caroli Emanuelis.

VERZOLIVM OPPIDVM.

VESVLVS

PLATEA NOVA

1 Ecclesia Parochialis sub titulo SS. Iacobi et Philippi.	2 Ecclesia Beatæ Mariæ Virginis sub Titulo della Scala.	3 Orator. Disciplinantium Confal.[m] et domicilium Capuccinorum	4 Congregatio Consororum S. Elisabeth dicata.	5 …ellum Sanctorum Sebas …ani et Antonii	6 Sacellum Sancti Rochi. 7 Sacellum Sanctissimæ Trinitatis	8 Sacellum Sancti Grati 9 Palatium Communitatis	10 Porta Capelli 11 Sacellum Sanctæ Christinæ.

Iuvenalis Boettus Fossanensis delineavit 1666

LXII

DESCRIPTIO OPPIDI VERZOLII, IN SALUTIIS.

Erzolium, seu, ut inferius à Friderico Cæsare dictum videbimus, Verciolum, Italicè *Verzuolo*, Oppidum Marchiæ Salutiensis spectabile, ad lævam Veraitæ fluvii situm est, ubere solo, atque aëre saluberrimo. *Situs.* Ager, frugiferis arboribus, vitibus generosissimis, atque plantis, ad vescendum, hortensibus latè consitus, amœnissimi speciem viridarii repræsentat; unde factum creditur, ut Verzolii, quod Cisalpinis Gallis olitorium hortum significat, loco nomen obtigerit. *Nominis origo.* Habitationes Oppidanorum ex ima planitie, quam duplex alluit aquæductus, paulatim in summum evadunt clivum, ubi circumductus priscæ structuræ, pinnisque fastigiatæ murus, additis ad angulos, partim rotundæ, partim quadratæ figuræ turribus, eminens Castrum ambit, ad loci munimen quondam ædificatum. De eo meminit is, quem paulò ante memoravi, Fridericus, ejus nominis Primus, Imperator diplomate Anno M. C. LIX. dato apud Aucimianum, in quo se largiri ait Carolo Episcopo Raurinensi, inter cætera, *Curtem de Verciolo, cum Castello, & Turribus, & districtu.* *Domini veteres.* Habuisse tamen hic locus comperitur proprios tempore fermè eodem Dominos, dictos cognomine de Urtica, qui non ei modò, sed circumpositis etiam Pagis atque Castellis pluribus videntur imperitâsse. Quam ob rem ab hisce Verzolii Dominis Anno M. C. LXXIX. Manfredus Salutiensium Marchio donatione acquisivit, præter Verzolium ipsum, quicquid in tota Veraitensi Valle, à termino Petræ Eschillandæ ad summitatem usque Agnelli Montis protendebatur. Vetus, quod dixi, Castrum Fridericus I. Marchio, qui post Annum M. CCC. LVII. Marchiæ præerat, creditur ampliâsse, novisque Turribus muniîsse, postquam tredecim ante annos, Nicolaus de Ebulo, pro Joannâ Siculorum Reginâ in Pedemontio Senescallus, suadente Manfredo Salutio, qui Friderici gentilis sui fortunæ adversabatur, illud, ductis eo Provincialium copiis, vastavisset. Cessit sequentibus temporibus Arx ista, aliquando in Carcerem Principum ac Magnatum, Joannis Ludovici Salutii præsertim, qui defuncto Anno M. D. XXVIII. Michaële Antonio Fratre, insignia Marchionatûs sumpsit. Verùm cùm ad Mantæ Dinastas, ex eadem Salutiensium Marchionum stirpe progenitos, Verzolii dominium pervenisset, unus ex eis Silvester, Maceriarum primò, dein Altecumbæ ad Annum M. DC. IX. Abbas, vir legationibus ad Francorum Regem, Venetosque cum laude obitis commendatissimus, in amplissimi formam Palatii ædes refecit, perfecitque, additis circum circa amœnissimis viridariis omnigenâ florum ornatis varietate, intermixtis fontibus aquas sursum ejaculantibus, atque frondosis umbræ excipiendæ pergulis operis topiarii. *Castrum in amplissimum Palatium reformatum.* Ea verò est ejus ædificii partium symmetria, ea aularum, atriorum, cœnaculorum, cubiculorum, officinarum dispositio, ea subdialium ambulationum sibi aptè respondentium extrinseca circumductio, ut videri ea tecta possint quovis excipiendo Principe non indigna, quam sibi plusquam semel prærogativam conciliàrunt propriorum merita Dominorum.

Intrà exteriorem eorum, qui Castro ponè succedunt, murorum ambitum, eminet Tem- *Templ.*

plum Parochiale: inferiùs verò visitur vetus, sub titulo S. Joannis Baptistæ de Feliceto Prioratus, in Commendam, uti vocant, modò redactus, quo in loco fama est ab Ariperto Longobardorum Rege ædificatum fuisse olim Sanctimonialium Virginum Monasterium. Adest præterea Missionariorum Domus Capuccinorum, quos contra Evangelicos, in agro Domini sua dogmata seminantes, ad procurandam eorundem conversionem pia Principis liberalitas destinavit: nec desideratur piorum Sodalitium Laïcorum, sub titulo Confalonis.

Cæterùm, inferiorem Oppidi partem mœnibus quondam fuisse cinctam, extantes adhuc portæ, & jacentia testantur murorum rudera. Ejusdem verò Oppidi nobilior portio Pascherium nominata, ornatur peramplo foro, novorumque, atque elegantium ædificiorum quotidiana accipit incrementa.

Domin. modern.

Spiritualem in incolas jurisdictionem exercet Præsul Salutiensis; temporali verò, sub Comitatûs titulo, supremoque Sabaudi Ducis, utpote Salutiarum Marchionis, dominio gaudet Mantensis Comes, de quo alibi sermonem fecimus, dum Mantam describeremus.

1. Sodalitium Consororum S. Elisabeth dicatum.
2. Castrum.
3. Templum Parochiale Sub Titulo S S. Andreæ Apostoli & Pontii Martyris.
4. Congregatio Disciplinatorum Francisc.^{ne} Militiæ à Divo Bonavent.^{ae} adscriptarum.
5. Cœnobium F.F. Capuccinorum
6. Ædes S. Sebastiani.
7. Ædicula S. Bernardi.
Ædicula S. Crucis.
Sacellum S. Birgittæ.
Ecclesia D. Rocchi.
11. Sacellum D. Grati Sepulchrum Disciplinatorum
12. Ædes S. Michaelis Archang.
13. Palatium Communitatis.
14. Hospitale
15. Suburbium prope Castrum
16. Suburbium Sursianæ.
17. Suburbium trans Flumen Macræ.

LXIII

DESCRIPTIO OPPIDI DRACONERII IN SALUTIIS.

Nter præclara Marchiæ Salutienſis Oppida, primum, poſt Carmagnoliam, de qua alibi, locum ſibi vendicat Draconerium, Italorum linguâ *Dronero*, quod nomen à Dracone quodam, ſive Dragone Toparcha Oppido creditur obtigiſſe, antequam plures, diſperſæ huc illuc, habitationes, ut ſe ab hoſtium inſultibus faciliùs tuerentur, in unum ibidem coaleſcerent locum. Ejus ſitus eſt ſuper eminentis clivi æqualiter diffuſa planitie, ad fauces Macranæ Vallis, quæ à fluvio Macra, orto ex ſummis Maritimarum Alpium jugis, eam interlabente, denominatur. Fluvius Oppidi ipſius ponè radices alluens, gemino hinc inde ſcopulo coarctatur, ac lapideo Ponte duplicis fornicis coërcetur, cujus tanta eſt altitudo, ut in admirationem rapiat intuentes, inducatque perſæpe vertiginem inferne deſpicientibus; ex quo factum, ut inexperta rudiorque plebecula ſtructum credat arte pluſquam humanâ. Diſperſis, quos paulò ante memoravi, incolarum cœtibus, ex quibus Draconerium emerſit, hæc fuiſſe dicuntur nomina: Surſiana, S. Pontius, Muſcheriæ, Rochabruna. In horum poſtremo Arx ſtetit olim expugnatu difficilis, nunc exciſa, alia ab ea, pariter exciſa, quam Reginæ Joannæ dicunt. Hæc in unum corpus populi disjuncti coitio, brevi numerum habitantium auxit, ac mercimonia introduxit, quæ, non cum Pedemontanis modò, ſed cum finitimis quoque Delphinatibus, Provincialibusque ipſis commodè intercedunt: Inde accepit res eorum nummaria pariter incrementum; accedente præſertim adjacentis agri culturâ, qui ab Oriente ad tria milliaria in planam longitudinem & latitudinem ſe diffundens, eſt tritici, vini, omniſque generis fructuum feraciſſimus. Ab Auſtro colles habet pabulorum ubertate à gregibus frequentatos, atque, ſuper hos, eminentes clivos, qui ſive frugifera caſtanearum nemora, ſive cæduas ſilvas, inculti alunt. Ab Aquilone eminent Montes, partim fructiferi, partim, ſi vulgo & famæ creditur, etiam auriferi. Ab occaſu, Vallis, quam dixi, ſeſe Macrana aperit, atque ad Saltum uſque Sautroni Jugi identidem ſe coarctat.

Nominis origo. — *Situs.* — *Pons altus.* — *Agri adjacentis fertilitas.*

Ex hoc Draconerienſis populi incremento factum eſt, ut, quamvis olim unicus Sacrorum Miniſter ſufficere videretur ſpirituali habitantium curæ, ſatiùs poſtea viſum fuerit Antiſtiti Salutienſi, cujus hoc Oppidum includitur Diœceſi, Parœciarum augere numerum, quæ nunc ſex recenſentur. Cæterarum frequentiſſima, Divisque Andreæ Apoſtolo, atque Pontio Martyri ſacra, cujus Rector, Præpoſiti titulo honeſtatus, ſupra quamplures alias Parochiales in vicinia Eccleſias, Vicarii foranei munus obit, totum complectitur illud ſpatium, quod veteribus muris, duobusque attiguis Suburbiis circumſcribitur. In horum uno (id eſt Surſiana ſuperiùs memorata) viſitur elegans Eccleſia, Cœnobiumque Capuccinorum, quos eo loci ad prioris ſæculi exitum, ſolicitudo paſtoralis deſtinavit, ut Calvinianis, ex finitimo Delphinatu, atque Angroniana Valle eam Oram hæreſi inficientibus, ſe opponerent, ac in avita fide Catholicos continerent; quod jam, ante Capuccinorum adventum, eodem ex Taurinenſi Urbe excurrentes præſtiterant, inſtitutis Miſſionibus, Jeſuitæ. Viſitur etiam intrà Suburbii ejuſdem fines vetus admodum Diſciplinatorum, ſub Confalonis titulo, Sodalitium, cujus Sodales pietatis operibus intenti, eas, quibus utuntur leges, regulaſque D. Bonaventuræ Seraphico Doctori acceptas ferunt.

Parochiæ ſex.

Ad alteram ſub titulo Deiparæ aſſumptæ Parœciam conveniunt incolæ Rochæbrunæ. Tertia eſt ad Pagum Muſcheriarum. Quarta ad Tecta campeſtria ſub patrocinio Archangeli Michaelis. Quinta eſt S. Jacobi de Pratovetere. Sexta denique D. Antonio Abbati

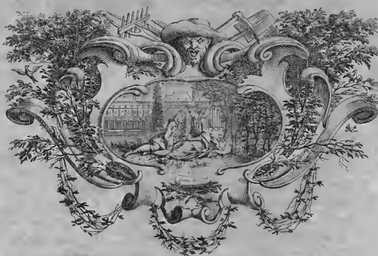
ſacra, ubi quondam Sanctimonialium Ciſtercienſis Ordinis celebre Monaſterium, Staphardenſi primitus ſubditum Abbatiæ, ex Buſcæ Marchionum, olim Draconerii Dominorum, fundatione. At hæ locum apertum, atque inſolentiæ militari expoſitum minùs tutè inhabitantes, juxtà Tridentini mentem Concilii, partim Foſſanum, partim Salutias ſunt traductæ, proventuumque Monaſterii portio aſſignata Menſæ Epiſcopi Salutienſis, qui, ut circumpoſitarum commodiùs invigilet curæ Vallium, conſuevit ibidem per aliquam degere anni partem. Cæterùm primo loco memoratæ Sanctorum Andreæ, Pontiique Baſilicæ cultum, ac venerationem addunt Sacra S. Bonifacii Calaritani Martyris oſſa, ex Sardinia Inſula illuc à F. Joanne à Monte rotundo, Moncalerienſi, Ordinis Capuccinorum Generali Miniſtro tranſlata, atque in SS. Conſtantii & Barbaræ Sacello, quod eſt de jure Patronatûs Cartinianenſium Comitum, collocata.

S. Bonifacii Calaritani Martyris oſſa.

At uno vix à Draconerio, versùs Boream, lapide, videre eſt percelebrem antiquamque SS. Victoris & Conſtantii, de Legione Thebæa Militum, ac in prope ſito Villarii Oppido pro Chriſtiana fide ſub Maximiliano Imperatore Martyrum, Abbatiam, quam ſub Annum Chriſti D. CC. XXIII. Rex Longobardorum Aripertus fundavit; ab impiis Saracenis dirutam Adalaſia Secuſii Marchioniſſa à fundamentis reparavit; Salutiarum, & Buſcæ Marchiones multis redditibus, temporali imprimis ejuſdem Villarienſis Oppidi dominio ditaverunt; atque Mediolanenſes Archiepiſcopi, nondum erectâ Cathedra Epiſcopali Salutienſi, ſpirituali, ſupra alia Oppida nonnulla, non procul ſita, juriſdictione donârunt. In ejus verò Eccleſia cum veneratione habentur ejuſdem S. Conſtantii Martyris Reliquiæ inſignes, inventæ in alio antiquo, ex candido marmore ſupra vicinum Montem elegantiſſimè ſtructo Templo, ad quod olim fuiſſe videtur major, quàm nunc ſit, Fidelium, devotionis ergò, concurſus.

Jam verò, ut, quod de Draconerio dicendum reſtat, expediamus, cùm propriis illud quondam pareret Dominis, ab eis in Buſcæ Marchionum devenit poteſtatem: ab his verò tranſiit ad Marchiones Salutienſes, quibus, pro retinendo ejus loci dominio, contra Andegavenſes Siculorum Reges, in Pedemontano tractu bellum cientes, non ſemel certandum fuit. Tandem, cùm Anno M. D. LII. Joannes Ludovicus Salutienſium Regulus à patria ditione extorris, contra ſibi adverſantes Gallos exercitum à Carolo V. Cæſare impetrâſſet, ductore Ferrante Gonzagâ, à quo in avita Sede reponeretur; dirutâ à Cæſarianis Civitate ipſâ Salutienſi, eodem impetu ab eiſdem contrà Draconerienſes incolas eſt ſævitum, quòd victori exercitui portas claudere auſi eſſent. A Gallis poſtea inſequenti anno cum reliquo Marchionatu recuperatum, ab iis vigore pacis Anno M. D. C. I. ſancitæ, tranſiit ad Carolum Emanuelem ejus nominis primum, Sabaudiæ Ducem, qui Oppidum ipſum in Margaritam Sabaudam Filiam ſuam Notham, nomine dotis, tranſmiſit, cùm videlicet illa Franciſco Philippo Eſtenſi, Lancei, & S. Martini Marchioni felicibus auſpiciis nupſit. Hinc genitus Carolus Philiberus Emanuel Eſtenſis, qui Poſteris ſuis clientelare hoc patrimonium ſub ſupremo Sabaudiæ Ducis Imperio reliquit.

Domini.

BVSCA.
Macra Fluvius
Talus Torrens
1. Porta Buffa.
2. Porta Attizana.
3. Porta Sanctæ Mariæ
4. Porta Bovignana
5. Porta Pisterna
6. Ecclesia Sanctæ Mariæ.
7. Ecclesia S.mæ Trinitatis.
8. Ecclesia S.ti Michaelis.
9. Ecclesia S.mæ Annunciationis
10. Conventus Fratrum Minorum
S.tæ Mariæ Angelorum.
I. P. Morosinus delineavit.
LXIV

DESCRIPTIO OPPIDI BUSCÆ, IN PEDEMONTIO.

Uit Buſca celebris quondam Marchionatûs Caput, cogniti Ottoni Epiſcopo Friſingenſi lib. 2. cap. 16. geſtorum Friderici I. Imperatoris, quem ait Terdonenſium, ſicut & Aſtenſium vindicaturum inſolentiam, Caſtris ab Aſta motis, in Marchia quadam, quæ Buſca dicitur, tentoria fixiſſe, ibique per dies aliquot motâ factâ, quosdam ex Militibus ſuis cum Fratre ſuo Conrado, Bertolſo Burgundionum Duce, & Ottone Vexillifero, præmiſiſſe, qui transmiſſo amne Tanaro, ſuper ejus ripam caſtra metati ſunt, ut inde ad obſidendos procederent Terdonenſes. Hæc Friſingenſis.

Buſcæ Domini veteres. Primos, qui hujus dominium Marchiæ tenuêre, aliqui ab Aragoniis Principibus ortos credunt, quod gentilitiorum uniformitas inſignium, contractæ cum Urgelitanis Comitibus affinitates, ipſum Buſcæ vocabulum, Hiſpanicum redolens idioma, frequentiaque penès eosdem Marchiones Raimundi, & Berengarii nomina, ſatis arguunt. Alii verò ab Aleramo illo, Hiſtoricis cunctis noto, à quo Monferratenſes, Savonenſes, Salutienſes, aliique Italici Marchiones derivate conantur ſuum genus. At quidquid ſit de Buſcæ veteribus Marchionibus, certum tamen omninò eſt, Buſcam ipſam, dependentiaque ab ea Oppida (inter quæ fuerunt aliquandò Draconerium cum tota Macrana Valle, Pancalerium, Ruffia, Roſſana, Broſaſcum, Polungheria, Murellum, Cervignaſcum, Morra, Scarnafigium, Liagnaſcum, Monaſterolium) Salutienſibus aliquando Marchionibus paruiſſe: & vice versâ eos qui Buſcæ dominati ſunt, etiam quid olim jurisdictionis Salutiis habuiſſe.

Situs. Quod ad ejus ſitum attinet, & figuram, ea ædificiis ſatis commodis, in longum productis viis, ſpatioſis foris, proſilientibus, in uſum habitantium, publicè aquis nobilitata, poſita eſt ſuper læva Macræ fluvii ripa, à quo Vallis, quæ ſe inde verſus Alpium Maritimarum flexus extremos aperit, nomen accipit. Ex alio latere, alluitur torrente in Macram ipſum ingrediente, ſuperædificato lapideo utrinque ponte, per quem ab Oppido patet in agrum exitus. Is paucis in toto tractu Pedemontano fertilitate concedens, ad multa paſſuum millia, partim in collibus, partim in planitie ſe diffundit: latiùs verò ſe priſcis temporibus diffundebat, antequam Tarantaſca Pagus à Buſca, cum qua unicam tantûm componebat, ut vulgò dicunt, Communitatem, ſe, annuente Principe, ſepararet. Tunc, nondum ad ſolum disjectis, ut infrà dicam, amplis frequentibusque ſuburbiis, quibus hinc inde ambiebatur, animarum numerum ad ſex millia excreviſſe eſt fama, iiſque in tribus diſtinctis Parochialibus Eccleſiis ſacra miniſtrabantur. Nunc tres mille quingentæ tantum animæ numerantur; diminuto videlicet, propter iteratas bellorum clades, atque eam, *Incolarum numerus.*

quæ ibi Anno M. DC. XXX. grassata est magnopere, pestilentiam, numero incolarum.

Ruina ob discordias Dominorum. Primævum Oppido splendorem excussit circa Annum Christi M. CC. LXX. Henricus ejusdem Marchio, clientelari se obstringens Cuneensibus Sacramento, contra Thomam Salutiensium Marchionem, qui sibi uni debitum fidelitatis juramentum, utpote directo ejus Marchiæ Domino affirmabat. Hinc juges Marchionem inter utrumque rixæ: hinc populi, nunc huic, nunc illi pro libito morem gerentis diversa studia, & factiones: hinc Cuneensium ipsorum, causamque ab eis habentium Caroli I. & II. nec non Roberti Andegavensium Siciliæ Regum, Cuneïque Dominantium contrà Salutiensem, conantem supremum Oppidi dominium retinere, armorum motus, Oppidanórumque, nunc ab amicis nunc ab inimicis lacessitorum, excidia, & ruinæ.

Refloruit sub Joanna I. Andegavensium rebus, regnante apud Neapolitanos Joannâ hujus nominis Primâ, in Pedemontio fatiscentibus, Busca visa est vires pristinas resumpsisse, præcipuè cùm Jacobus Sabaudus Achaiæ Princeps, icto cum eadem Regina fœdere, Buscæ dominium Anno M. CCC. LVIII. sibi adscivit, ejusdemque Loci Castellaniâ donavit Antonium Filium suum Nothum, à quo derivata nobilis Buscæ familia, quæ cognomen gestavit de Achaia, seu de Morea. Tunc aucto admodum populi numero, mœnibusque sat firmis in sui defensionem excitatis, potuit Busca hostiles eludere impetus, & insultus. Hac super re illustre præstitit documentum Annus M. D. XXXVI. cùm vigentibus Gallos inter Cæsaréosque hostilibus, nec non inter Salutiensis Stirpis Dynastas Civilibus, domesticisque dissidiis, *Frustra à Gallis obsidetur.* Cæsar Fulgosius Genuensis, unus ex primariis Gallicarum copiarum Præfectis, qui numeroso stipatus milite, unà cum bombardis, aliisque machinis militaribus eam obsessum venerat, nactus optimè armis, defensoribusque munitam, irrito conatu inde abire compulsus est, Annibale Comite Nuvolaræ, strenuisque aliquot suorum Ducibus in murorum aggressione amissis. At *Tandem occupatur.* Gallorum viribus Anno M. D. LII. redintegratis, Busca in eorum venit potestatem, postquam Brisacius Marescallus 4000. Gallorum, 3000. Helvetiorum, 1200. Italorum peditum, nec non 1015. equitum exercitum, cum 18. majoribus tormentariis machinis ad eam obsidendam duxisset; statimque Castella duo, ad loci tutelam olim in summo clivo ædificata, quæ oppugnatoribus negotium facessiverant, solo tenus disjecta sunt. Nec hîc ruinarum finis. Nam dum, exstincto Victore Amedeo I. Sabaudiæ Duce, tota Subalpina regio bellis civilibus æstuaret, ac Thomas à Sabaudia Princeps, cui Buscæ dominium Caroli Emanuelis, itidem Ducis, Genitoris sui dispositione obvenerat, vereretur, ne eâ potiti Galli totam inde, sibi ipsi obtemperantem, viciniam infestarent, difficiliùsque postmodum ex ditione Sabaudica pellerentur, propugnaculis omnibus, mœnibusque ipsum omninò nudavit Oppidum, adeò ut nulla alia nunc supersit munitio, quâ se Oppidani ab hostilibus incursionibus tueantur, præterquam in brachiis, & lacertis. *Munitione nunc est nudata.*

Templa. Restant tamen adhuc eæ, quibus fidere tutò licet, ædificiorum divino cultui dicatorum munitiones: Ecclesiæ videlicet S. Mariæ de Busca, Pagorumque olim à Busca dependentium Tarantascæ, atque Casteleti Parochiales. Restat Fratrum Minorum S. Francisci de Observantia ab Anno usque M. CCCC. XC. fundatum Cœnobium extra muros, cum peramplo magnificæque structuræ Templo Virgini Deiparæ nuncupato, in quo elegantia admodum Sacella sub invocatione Annunciatæ, Assumptæque Virginis, Apostolorum Petri & Pauli, Joannis Evangelistæ, Stephani Protomartyris, Laurentii Martyris, Sanctorumque Sebastiani, Caroli, Luciæ, Catharinæ, Antonii Abbatis, ac Didaci Confessoris pietatem ostentant, & liberalitatem familiarum de Achaia, sive Morea, de qua superiùs factus sermo, de Malerba, Margaria, Gambarana, Castiloneis, Galeanis, Signoriliis, Grimaldis, Rivairis, Piolis, Gallis, quæ iisdem Sacellis struendis, ornandisque sumptus necessarios contulerunt. At præter hæc, duo alia eodem in Templo posuerunt, peculiarique cultu quotidie prosequuntur non pauci utriusque Sexûs Christi fideles, Sanctissimi Rosarii, Divique Francisci Sodalitiis adscripti. Cæterùm hoc Observantium Monasterium Religiosorum viginti capax, hortis, pratis, viridariis, vinetis auctum, nemoribusque, felicissima gaudet Cæli temperie, Monachos morbis alioqui insanabilibus ægrotantes ad pristinæ sanitatis spem revocat, robustioresque ad ignotam huic sæculo ætatem perducit, hoc testante oculato teste Paulo Britio ex ejus instituti Monacho, Albensi Episcopo in suis Seraphicis D. Thomæ Provinciæ monumentis. *Monasteria.*

At ex Oppidi regione in summo collis ponè eminentis vertice, unde in totam Oram Pedemontanam latissimus & lætissimus est prospectus, spectare licet nostro ævo fundatam Eremum Camaldulensium Ascetarum, locum scilicet divinarum rerum contemplationi, exhilarandoque mirificè aptum animo, dictum vulgò *la Madonna di Belmonte*, ubi olim Deiparæ Virginis sacra ædicula, quæ Albensibus D. Mariæ Magdalenæ suberat Monialibus.

Insunt præterea Oppido quatuor Laïcorum in publicis processionibus incedentium cum Cruce, & habitu, Oratoria: inter quæ *Laïcorum Oratoria.*

quæ id, quod ante quadraginta circiter annos constructum est sub invocatione Sanctissimæ Trinitatis, excipiendisque, ac fovendis pauperibus destinatur, eo est situm loco, ubi quondam unum ex duobus, quorum supra meminimus, Castrum steterat, paucis, vel in magnis Urbibus sitis, similibus ædificiis cedens amplitudine & venustate. Nec desideratur piarum Mulierum, quas Humiliatas vocant, Sodalitas, instituta non ita pridem: Cæterùm, sicuti olim Busca, annexæque eidem Parœciæ in spiritualibus suberant Archiepiscopo Taurinensi, ita ab Anno M. D. XCII. addictæ sunt Diœcesi, tunc recenter erectæ, Episcopi Fossanensis.

FINIS Partis II. Volum. I.

INDEX SECUNDÆ PARTIS VOLUMINIS I.

DE Regiis Prætoriis — *A*
Deſcriptio Valentini — *B*
Valentinum &c.
Valentini proſpectus
Capucinorum Cœnobium
Baſilica F. F. Capucinorum
Deſcriptio Villæ Montanæ — *C*
Vinea Montana
Deſcriptio Vineæ tranſpadanæ — *D*
Vinea tranſpadana
Deſcriptio Milleflorum — *E*
Milleflorum ad Septentrionem proſpectus
milleflorum ad meridiem proſpectus
Deſcriptio Parcus Veteris — *F*
Parcus, Syloſum D. S. Prædium
Deſcriptio Regiæ Venationis — *G*
Regia Venatio
Proſpectus Regiæ Venationis
Deſcriptio fontis Herculis — *H*
Fons Herculeus
Deſcriptio Fani Dianæ — *I*
Fanum Dianæ
Sacra Eremus Camaldulenſium
Cartuſia Auguſtæ Taurinorum
Deſcriptio Montis-calerii — *K*
Moncaleri
Deſcriptio Ripularum oppidi — *L*
Ripulæ vulgò *Rivoli*
Deſcriptio caſtri Ripularum — *M*
Ripulæ Regalium Principum &c.
Deſcriptio monaſterii S. Michaelis Cluſini — *N*
Scenographia templi & Monaſterii S. Michaelis &c.
Deſcriptio Javenni oppidi — *O*
Deſcriptio Avelianæ — *P*
Avelianæ oppidum
Deſcriptio S. Eremi PP. Camaldulenſium — *Q*
Camaldulenſium Eremus
Deſcriptio Marchionatus & Urbis Secuſii — *R*
Seguſium &c.
Deſcriptio arcus Marmorei Seguſii — *S*
Arcus Marmoreus
Deſcriptio Turris in Lucernatum Valle — *T*
Forte di Santa Maria di Lucerna
Deſcriptio Cherienſis Civitatis — *V*
Cherium Civitas
Deſcriptio Ripæ oppidi — *X*
Ripæ Oppidum
Deſcriptio Pecetti oppidi — *Y*
Pecetti oppidum
Deſcriptio Caſtilionis oppidi — *Z*
Caſtilionis oppidum
Deſcriptio oppidi Ciriaci — *Aa*
Ciriacum vulgò *Cirié*
Deſcriptio urbis Clavaſii — *Bb*
Clavaſium vulgò *Chivaſo*
Deſcriptio urbis Carmaniolæ — *Cc*
Carmaniola
Carmaniolæ ejuſque vicorum deſcriptio.
Deſcriptio urbis Cariniani — *Dd*
Carinianum
Deſcriptio Raconiſii — *Ee*
Raconiſium
Deſcriptio urbis Saviliani — *Ff*
Savilianum
Deſcriptio urbis Eporediæ — *Gg*
Ivrea
Deſcriptio Villæ Frontenſis — *Hh*
Alladienſe Palatium
Deſcriptio S. Georgii oppidi — *Ii*
Antiquiſſ. S. Georgi Caſtrum
Deſcriptio urbis & Marchionatûs Salutiarum — *Kk*
Salutiarum Civitas
Deſcriptio oppidi Rupelli — *Ll*
Revellum
Deſcriptio oppidi Mantæ — *Mm*
Manta
Deſcriptio oppidi Verſoli — *Nn*
Verſolium oppidum
Deſcriptio oppidi Draconerii — *Oo*
Draconerium
Deſcriptio oppidi Buſcæ — *Pp*
Buſca

DESCRIP
PEDEMON

T. I. P. I.